ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN 80. YILDÖNÜMÜ ÖZEL SAYISI

CİLT: XIX TEMMUZ 2003 SAYI: 56

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN 80. YILDÖNÜMÜ ÖZEL SAYISI

YIL: XXIII SAYI: 68 EKİM 2007

80
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN SEKSENİNCİ YILI

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ORD. PROF. DR. SULHİ DÖNMEZER : Cumhuriyetin 80. Yılında Atatürkçü Düşünce ve Hukukta Durum Tespiti 419

PROF. DR. HAMZA EROĞLU : Türkiye Cumhuriyetinin İlânı 435

PROF. DR. İSMET GİRİTLİ : Atatürk ve Cumhuriyet 457

PROF. DR. UTKAN KOCATÜRK : Cumhuriyetin Anlamı, Önemi ve Milletimize Kazandırdıkları 467

PROF. DR. YÜCEL ÖZKAYA : Cumhuriyetin İlânı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları 471

PROF. DR. GÜLNİHAL BOZKURT : Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak 483

PROF. DR. İZZET ÖZTOPRAK : Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri 507

PROF. DR. MÜBAHAT TÜRKER-KÜYEL : Atatürk, Cumhuriyet, Bilim ve Teknoloji 521

PROF. DR. TACİSER ONUK : Cumhuriyetin 80. Yılında Atatürk ve Ulusallıktan Evrenselliğe Türk Kadını 553

PROF. DR. İHSAN GÜNEŞ : Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş 565

PROF. DR. TÜLİN GÜNŞEN İÇLİ : Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu 583

Levent Şahverdi Arşivi

PROF. DR. AHMET ÖZGİRAY : Lozan'dan Cumhuriyet Rejimine Giden Yol 597

PROF. DR. ZEHRA ODYAKMAZ : Atatürk'ün Hukuk İnkılâbının 21. Yüzyılda Türkiye'de Yönetim ve Toplum Yaşamındaki Etkileri 609

DOÇ. DR. BAKTIGÜL KALAMBEKOVA : Atatürk'ün Millî Ekonomi Anlayışı ve Çağın Küreselleşme Gerçeği 667

PROF. DR. E. SEMİH YALÇIN : Cumhuriyetin İlânında Emeği Geçenler 673

DOÇ. DR. BİGE YAVUZ : Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler 705

LATİFE ÖZTOPRAK : Atatürk, Sanat, Sanatçı ve Resim 731

MUKADDES ARSLAN : Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Yeri ve Önemi 737

NEŞE ÇETİNOĞLU : Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı 803

HÜSEYİN TOSUN : Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Cumhuriyet 815

ALİ TUNA : Tarihî Seyri İçerisinde Türk Dilinin Serüveni 877

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİNCE DÜZENLENEN KONFERANS, PANEL VB. FAALİYETLER

PROF. DR. GÜLNİHAL BOZKURT : Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası 917

YRD. DOÇ. DR. TURAN KAYA : Ağrı'nın İşgali ve Kurtarılışı 925

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİNDEN HABERLER

HÜSEYİN TOSUN : Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne İlişkin Yurt Dışından Haberler ve Yorumlar 949

Levent Şahverdi Arşivi

günkü durumunu Atatürk düşüncesi karşısında saptamak üzere bu tebliği sunuyoruz.

Bizce, 80 yıllık Cumhuriyetin hukuk içeriğini bazı dönemlere ayırıp özetleyerek değerlendirmek hem olanaklı ve hem de yerinde olacatır. Bu dönemleri şöylece belirleyebileceğimizi düşünüyoruz.

1) 1920' lerden Atatürk'ün vefatına ve II. Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar geçen tarih kesiti.

2) 1946-1960 yılları.

3) 1960' lardan başlayarak 1980 hükümet darbesine kadar süren yıllar.

4) 1980 askeri darbesinden ülkemizin AB ye giriş etkinliklerini ve süreçini yansıtan dönem.

2- 1920'lerden başlayarak II. Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar devam eden dönem, özellikle Atatürk'ün vefatına kadar geçen süresi itibariyle cumhuriyetin temel Hukuk reformunun gerçekleştirildiği yıllar olarak kabul edilmektedir. Bu hükme varılırken de, 1926' larda çeşitli batı kanunlarının iktibas edilmiş olması (geniş resepsiyon hareketi) olgusuna dayanılmaktadır. Oysa milletler arasında *resepsiyon* denilen kanun alış verişi milletler arasında daima başvurulmuş bir uygulamadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu da 1839 Gülhane Hattı Hümayunu'ndan sonra batı hukukuna ve kanunların iktibasına yönelmiş ve ceza, ceza muhakemeleri usulü kanunları ve diğer mevzuat geniş ölçüde olmak üzere Fransa'dan alınmıştı.

Ancak Cumhuriyetin Hukuk reformunu ve kazanımlarını söz konusu kanunların iktibasına indirgemek, bizce, tam doğru bir tanı oluşturmaz. Aslında Bizce Cumhuriyetin bu ilk döneminin hukuk reformunu belirleyen olayı, Hukukta *nasçılığın* bertaraf edilmesine yönelik inkılâplardır. Bunun anlamı şudur: Hukukun ilham alacağı temel ilkeler, değerler hayat gerçeğinden ve onun zorunluluklarından kaynaklananlardır. Böyle olunca da uygar milletlerce uygulanan ölçüler, egemen esaslar olarak kabul edilecektir; ancak, elbette ki, Türk milletinin temel kültür özellikleri ile bunların bağdaştırılması yoluna gidilecektir. Hukukun yöntemi ve hareket düsturu bu olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Nasçılığın tasfiyesi, laikliğin kabulünün olmazsa olmaz koşuludur. Ancak Cumhuriyet rejimi kurulup gelişirken nasçılarla mücadele kolay olmamıştır. Nasçıların (karşı devrimcilerin yani Şeriat Hukukunu Anayasa sayanların) etkisiz kılınmaları için hatta bazen tavizler de verilmesi gerekmiştir. Atatürk Büyük Nutkun'da şöyle diyor: "İlk Teşkilâtı Esasiye Kanununu hazırlayanlara bizzat riyaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla ahkamı şer'iyenin bir münasebeti olmadığını anlatmaya çok çalışıldı; fakat bu tabirden kendi zumlarınca (zanlarınca, batıl, haksız sanılarınca) bambaşka mana murat edenleri ikna mümkün olmadı".

Bu cümleler, dikkatle algılandığında, ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda mevcut bulunan ve lâik devlet esasları ile bağdaştırılması olanaklı görülmeyen kimi hükümlerin kabulü nedenini anlamak kolaylaşır. Atatürk sözü geçen hükümleri şöylece açıklıyor: "Kanunun gerek 2. ve gerek 26. maddelerinde zait (gereksiz) görünen ve yeni Türkiye Devletinin asrî karakteri ile kabili telif olmayan tabirler inkılâp ve Cumhuriyetin o zaman için beis (zararlı, mahzurlu) görmediği tabirlerdir". O halde Cumhuriyetin bu ilk döneminin hukukunun özelliği ve hatta işlevi, arkaik, teokratik, nasçı esasları ve ilkeleri yansıtan bir hukuk sistemi yerine batı medeniyetinin temelini oluşturan felsefi ve sosyal esaslara dayalı, hayatın gerçeklerinden ilham alan bir sistem olmasıdır. İşte Cumhuriyet Hukukunun bu birinci döneminin getirdiği temel kazanım ve bu Hukuku ayırt etmeyi sağlayan temel budur; bu saptamaya dayalı ilkelerin bütün Hukuk sistemi bakımından geçerli olmasıdır. Bütün kanunlar bu temel ilkeye uygun olarak meydana getirilecek ve yorumlar uygulamalar da keza bu temel ilkeye uyularak yapılacaktır.

Hukukun bu temel özelliğini yok etmek isteyenler, buna cüret edenler Cumhuriyetin daha başlangıcından itibaren ortaya çıkmışlardır; bugün de mevcutturlar.

Bu zihniyeti Atatürk Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışındaki konuşmasında şöyle açıklamıştı: "Milletimizin feyyaz (feyizli, verimli) sinesinde devir devir eksik olmamış olan teşebbüs erbabını, cehit ve himmet erbabını en nihayet meftur (umutsuz) kılan kahir kuvvet şimdiye kadar eli-

Levent Sahverdi Arşivi

mizde bulunan hukuk ve onun samimi muakkipleri (takip edenleri, izleyicileri) olmuştur. Eski hukukun ve onun müntesiplerinin yeni inkılâp devremizde bizzat bana çıkardıkları müşkülattan misal getirmeye kalksam sizi tasdi (rahatsız) etmek tehlikesine maruz kalırım".

Bu kişilere karşı tutulması gereken rolü Atatürk 1 Mart 1934 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde verdiği söylevde şöyle açıklıyor: "..... Fakat bundan daha mühim olan nokta, adli telakkimizi, adli kanunlarımızı, adlî teşkilâtımızı, bizi şimdiye kadar şuuri (bilinçli), gayrı şuuri (bilinçsiz) tesir altında bulunduran asrın icabatına gayrı mutabık rabıtalardan bir an evvel kurtarmaktır".

Türkiye bundan 80 yıl önce bu rabıtalardan kurtulma yoluna girmiştir. Fakat, Atatürk'ün beyanı ile 1934 yılında yani inkılâpların gerçekleşmesinden sonra bütünüyle bu rabıtaları bertaraf etmek mümkün olamamıştır. Kanaatimizce, mevzuatımız, bu rabıtaları zaman içinde,kısım, kısım bertaraf etmiş ve düzenlemiştir.

Bir de komşularımız İslâm ülkelerinin hallerine bakalım: News Week Dergisi'nin 15 Eylül 2003 tarihli sayısında çıkan (İslam üzerinde yeniden düşünme) başlıklı bir yazıda İslâm'da yeni bir nefes getirildiğinden ve hatta bir İslâm bilgininin "İslâm ile lâikliğin telif edilebileceği" hakkındaki görüşleri, İslâm'da yeni bir nefes gibi sunuluyor. Cumhuriyet hukukunun bu konuyu daha ilk döneminde çözdüğü hatırlanacak olursa, ülkemiz Hukukunda bu dönemin önemi daha iyi algılanabilecektir.

3- Dönem demokrasi, temel insan hakları bakımından nasıl değerlendirilmelidir. Dönemin siyasal rejimi bakımından tek siyasal partinin egemen olduğu bir tarih kesitini kapsadığını biliyoruz. Böyle bir siyasal ortamda, çağdaş anlamı itibariyle, siyasal işlerdeki sonuncu otoritenin halka ait olması gerektiğini ifade eden demokrasi ve onun vazgeçilmez nitelikteki Hukuku geçerli olabilir miydi?

Bu soruların cevabını verebilmek için, incelediğimiz dönemde egemen olan Atatürk düşüncesini saptamak yerinde olacaktır.

Önce, kısaca, günümüzde demokrasinin nasıl algılandığını özetleyelim.

Levent Şahverdi Arşivi

Demokrasi devlet ve toplumun idaresinde millî iradenin egemen olmasını temel koşul sayar. Milletten başka hiçbir varlık egemenliğin sahibi olamaz. Egemenlik yetkileri ise ancak millet adına ve onun gerçek temsilcileri tarafından kullanılabilir. Böyle olunca devlet idaresinde seçim esastır ve halk iradesi saf ve salim olarak bunu sağlayacak bir seçim sistemi ile ve tam dürüstlükle ortaya konulmalıdır. O halde millî egemenlik ve millî temsil ilkeleri bir arada bulunmak zorunluluğundadırlar. Asıl sahibinin millet olduğu egemenliği onun adına kullanacakların ne suretle belirleneceğini ise Anayasalar ve Anayasaya dayalı kanunlar gösterecektir. Halkın seçime ilişkin sağlıklı ve saf iradesi siyasal partiler halinde örgütlenilerek ortaya konulacak, dinsel veya diğer nitelikteki nasların mutlak egemenliği Hukuk düzeni tarafından kaldırılacak yani devlet mutlaka lâik olacaktır.

Demokrasi varlığını temel hak ve özgürlüklerin işlerliliği ve güvence altında bulunması ile sürdürebilir. Bu güvence Hukuk önünde eşitlik, ifade, din ve vicdan, siyasal faaliyette bulunabilmek, seyahat ve ikamet hürriyetlerinin varlığını ve hatta sosyal hakların yerleşmiş bulunmasını, insanların korkudan arık biçimde yaşayabilmelerini, bütün bu sistemin tarafsız ve bağımsız hakimler tarafından korunmasını zorunlu kılar. Günümüzde bu güvence, milletler arası yargı organları marifetiyle de pekiştiriliyor. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Mahkemesi, Siyasî ve Medenî Haklar Sözleşmesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi, Milletler arası Ceza Mahkemesi ve diğerleri günümüz demokrasisinin koruyucu unsurlarıdır. Çağdaş yaşam biçiminde demokrasi sadece bir idare biçimi değildir ve fakat uygar insanların yaşamlarını, hayat tarzlarını da belirleyen bir mekanizma, bir büyük sistemdir.

4-1920-1946 döneminde bu ölçüler ve değerler ne derecede geçerli olmuştur?

Millî iradenin egemen ve etmen olması Cumhuriyetin birinci döneminin temel yapısını oluşturan ilkelerin başında gelir. Millî irade, Millî Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren sürekli olarak tekrarlanmış ve vurgulanmıştır. Halkçılık, hem bugün sosyal devlet dediğimiz kavramı ve hem de halk hükûmetini ifade etmiş ve aynı anlamda kullanılmıştır. Teşkilâtı Esasi-

Levent Şahverdi Arşivi

ye Kanunu'nun 1. maddesinde "hakimiyet bila kaydı şart milletindir, idare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir" deniliyordu. O halde halkçılığın siyasal demokrasi olarak da algılanması gerekir. Afet İnan Atatürk'ün halkçılıktan demokrasiyi anladığını (Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara 1969) eserinde belirtiyor ve bu husus Atatürk'ün o zamanlar yayınlanmış Medeni Bilgiler kitabına esas oluşturan notlarında açıkça ifade ediliyor: Egemenlik millete ait ise, millet egemenliğin sahibi ise, devlet sisteminin de mutlaka demokrasi olması zorunludur. O halde millî egemenlik, halk yönetimini yani demokrasiyi zorunlu kılar. Böyle olunca da halkçılık, bir anlamı itibariyle, siyasal demokrasidir ve insanların özgürlükleri temeline dayanır. Bizce Cumhuriyetçilik de Halkçılıkla birlikte, hem millî egemenliğin ve hem de demokrasinin ifadesidir. Cumhuriyetçilik, millî iradenin her türlü faaliyetin esasını oluşturacağını belirten demokratik cumhuriyet demektir.

Demokrasinin vazgeçilmez koşullarından birisi olan temel hak ve özgürlüklerin güvence altında olması hususunda bizzat Atatürk'ün sözlerine yollama yapmayı uygun sayarız: Bütün Avrupa'da totaliterliğin gittikçe güçlendiği bir dönemde Atatürk şunları söylüyor: "Hükûmet kurmaktan amaç evvela ferdi hürriyetin teminidir..... Bir cemiyeti, bir kısım insanların görüşlerinin zorla esiri ve zebunu yaşatmak şekline, tabii ve makul bir hükümet sistemi nazarıyla bakılamaz..... Her vatandaşın hak, menfaat ve hürriyeti eşittir.....Ferdin birinci hakkı tabii yeteneklerini serbestçe geliştirebilmektir. ..... Ferdin serbestçe gelişmesini sağlamak çeşitli hürriyetlerin tüm amacıdır. Bu haklara hürmet etmeyen siyasi cemiyet esas vazifesinde kusur etmiş olur ve devlet varlığının sebebini ve manasını kaybeder. ..... Ferdi hürriyetlere devletin ve kimsenin müdahalesi söz konusu değildir..... Türk istibdat ve esaret zincirlerini parçalayabilmek için iç ve dış düşmanlar karşısında hayatını ortaya attı; çok kanlı ve tehlikeli mücadelelere girdi. Sayısız fedakârlıklara katlandı, muvaffak oldu, ancak ondan sonra hürriyetine sahip oldu, bu sebeple hürriyet Türk'ün hayatıdır".

Ancak Cumhuriyet Hukukunun bu ilk döneminde, hürriyetle anarşinin iyice ayrılması temel bir esas sayılmıştır ve bu günde öyle olmalıdır. Öz-

Levent Şahverdi Arşivi

gürlükten, sosyal ve uygar insanın özgürlüğü anlaşılmıştır. Başkalarının hak ve hürriyeti ve milletin zararı ferdi hürriyeti sınırlar. Devlet hem ferdi hürriyeti sağlamak ve hem de bütün özel faaliyetleri genel ve milli amaçlar için birleştirmekle yükümlüdür. "Sınırlandırma ferdin sorumluluğuna, teşebbüsüne ve gelişmesine zarar verecek dereceye götürülmemelidir. Vatandaşın teşebbüs ve sorumluluk hisleri ne kadar gelişirse devlet için o kadar iyidir".

5- Cumhuriyet Hukukunun bu ilk döneminde hak ve özgürlüklere ilişkin bu görüşler tam olarak yaşama geçirilebildi mi?

Hukuk araçları ile, kanunlarla bazı hükümlerinin gerçekleştirilmesi, demokrasinin bütün koşulları ile uygulanabilir hale gelmesi için yeterli değildir; demokratik hayat biçiminin gerektirdiği toplum tarzına ve özellikle demokrasi kültürüne ulaşılmadıkça, demokrasinin gerekleri tam olarak yerine getirilemez. Bu nedenle bu dönem, kanunlardaki değişiklikleri yapmaya çalışmakla birlikte bir yandan da sosyal sistemi geliştirmeye, temel kültür kimliğini duyarlılıkla korumakla birlikte sosyal hayatımızda önemli değişikliklerin yapılmasına ve böylece demokrasi kültürünün oluşup yerleşmesi hususunda çabalara tanık olmuştur: Kadın erkek eşitliği, kadının genel hayata katılması, toplumsal üretimde eşit pay sahibi olarak rol alması; işte bütün bunları gerçekleştiren inkılapların temel hedefi aslında demokrasidir. Otoriter bir uygulama niteliğindeki Köy Enstitüleri de aynı amaç doğrultusunda idi.

Demokratik siyasal hayat düzeni örgütlenmeyi yani özgürce siyasal parti kurabilmeyi gerektirir. Oysa 1946'lara kadar tek parti vardır. 1924 yılında tek partiden ayrılan bir kısım milletvekilleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdular; ancak 1925 yılında dinci ve bölücü Şeyh Sait İsyanı ortaya çıktı. Takriri Sükun Kanununun, İhaneti Vataniye kanununun yürürlüğe konulması ve İstiklal Mahkemelerinin yeniden işletilmesine başlanması zorunlu sayıldı. Bu olaylar içinde Terakkiperver Partisi de Bakanlar Kurulunun kararıyla kapatıldı. Ancak muhalefet partilerinin varlığı hususundaki emel ve idealler hep muhafaza edildi. Bu emellerin gerçekleşmesini bölücü- gerici fesat hareketleri engellemiş olsa da istekler hep taze

Levent Sahverdi Arşivi

kalmıştır. Bu nedenle 1930 yılında çoğulcu demokrasiye dönülmesi tekrar denendi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası Atatürk'ün en yakın arkadaşları tarafından kuruldu. Ancak kendilerini saklamasını bilen karşı devrimciler bu Fırkaya sızıp rejimi tersine döndürme çabalarına girişince kurucular partilerini feshettiler;

Şu var ki, zamanın tek partisi bir ideolojiye saplanıp ebediyen iktidarda kalmak amacını güden bir kuruluş olmamıştır; ideal hep çoğulculuk ve demokrasi olmuştur. Nitekim 1931 ve 1935 milletvekili seçimlerinde bazı vilayetlerde tek parti tarafından aday gösterilmemiş, Mecliste muhalefet yapacak bir müstakil grup teşkil edilmiştir. Ülkemizin demokratik rejime 1940' lardan itibaren kolaylıkla ve hiçbir problem ortaya çıkmaksızın geçebilmiş olması ilk Cumhuriyet döneminin hazırlık niteliğindeki bu çalışmaları sayesinde olmuştur: 1942 yılında henüz doçent olmuş iken İsmet İnönü'nün İstanbul Üniversitesine geldiğini ve Rektörlük penceresinden öğretim üyelerine ve öğrencilere yaptığı konuşmada demokratik harekete ait ilk müjdeleri verdiğini hatırlıyoruz.

6- O halde 1920-1946 döneminin hukuk kazanımlarını şu suretle özetleyebiliriz:

1) Hukuk nasçılıktan kurtarılarak millî iradeye dayalı lâik bir devlet yani hukuk düzenine ulaşılabilmesi için gerekli ilkeler saptanmış ve yürürlüğe konulmuştur.

2) Hukuk kuralları, kişi ilişkilerinin batı uygarlığı çerçevesinde laik bir düzene uygun olarak geliştirilmesi sağlanmış ve özellikle kadın hakları güvence altına alınmıştır.

3) Genç cumhuriyetin karşı devrimci hareketlere karşı korunması ve dinsel-siyasal bölücülüğün bertaraf edilmesini sağlamak veya bu yöndeki tehlikeleri karşılamak üzere özgürlükleri kısıtlayıcı kimi hükümlere hukuk sistemi içinde yer verilmiş ancak bunların geçici olduğu her zaman kabul edilmiştir.

4) Böylece bu dönem siyasette, demokraside bir hazırlık aşaması oluşturmuştur. Bizim kanaatimiz şudur ki, bazı sapıcı girişimlere ve tutumlara

Levent Şahverdi Arşivi

karşın, 1950'den günümüze kadar olan tarih kesitinde de bu özellikler egemen olmuştur ve olmakta devam etmektedir.

7- 1946-1960 yılları: Bu döneme Türkiye 1946 milletvekilleri seçimi faciası ile girdi. 1946 seçimlerinin idare tarzı Meclise giren partiler arasında uygar siyasal ilgilerin oluşmasını ketledi; Meclisin meşruiyeti günün konusu haline geldi. Bunu karşılamak üzere çıkarılan bir kanun ile Meclisin meşruiyetini şüpheli olarak gösterecek yayınlar suç haline getirilmiş oluyordu. Böylece ifade hürriyeti siyasal bakımdan esaslı bir kısıtlama içine alınmış oluyordu. 1950'lere kadar durum böylece sürüp gitmiştir.

Nihayet 1950 seçimlerinden önce teşkil edilen bir komisyon hakimlerin kontrolünde seçimin yapılmasını sağlayan bir kanun tasarısı hazırladı. Tasarı Parlamento tarafından kabul edildi ve DP büyük bir çoğunlukla seçimi kazandı.

İktidar, Hukuku demokratikleşmek hareketine gerçekten iyi niyetle ve azim ile başlamıştır: Bu maksatla geçen dönemin özgürlükleri kısıcı hükümlerinin sonuçladığı mahkumiyetleri kaldırmak üzere bir Af Kanunu çıkarılmış, diğer yönden özgürlükçü bir Basın Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Af Kanunu tasarısını bizzat biz hazırladık ve tasarı yüce Meclis tarafından aynen kabul edildi. Basın Kanunu tasarısını hazırlayan komisyona da çok etkin olarak katıldık.

Bizim de etkin olarak katıldığımız bu dönemin en önemli demokratik hukuka geçiş girişimi bizim de etkin olarak katıldığımız "*antidemokratik kanun hükümlerini tasfiye etmek*" amacı ile geniş bir komisyon çalışmasına girişilmiş olmasıdır. Çok sayıda kişiden oluşan komisyon, raporunu hükümete sunmuş ve bazı tavsiyeler yerine getirilmiştir.

Ancak özgürlükçü siyasal demokrasinin gereği olarak girişilen bu hareket, çok kısa bir zaman içerisinde karşı devrimcilerin de daha serbest olarak harekete geçmelerine neden olmuştur: Birden meydana çıkıveren yeni bir tarikatın mensupları, Ankara'nın ortasında Atatürk Bulvarındaki Atatürk heykelini kırmaya kadar cüretlerini ileriye götürünce, dönemin iktidarı Atatürk'e ve onu temsil eden şeylere yönelik saldırıları karşılamak üzere özel bir kanun çıkarmıştır. Bugün de yürürlükte olan bu kanun Türk

Levent Şahverdi Arşivi

İnkılâplarını koruyan ve karşı devrimci girişimleri bertaraf eden işlevini sürdürmektedir. Meydana getirilirken bazıları kanunun bir dönem hakkında eleştiri yapılmasını engelleyeceğini ve ifade özgürlüğünü kısıtlayacağını öne sürmüşlerdi; uygulama bu eleştirileri haklı kılmamıştır. Kanun aslında Türk milletinin üstün değerlerine saldırıyı cezalandırmaktadır.

Cumhuriyetin bu döneminin başlangıcında gerçekleştirilen ve bu günün ifade hürriyeti telakkisi ile bağdaşır gözükmeyen diğer bir girişim TCK'nın 141-142. maddelerinde yapılan değişikliktir. Adalet Bakanlığında madde değişikliklerini hazırlamak üzere kurulan komisyona biz ve merhum Prof. Faruk Erem katıldık. Bu maddelerin Ratio legis'i esasta komünist propagandayı ve bölücülüğü engellemek idi. Yapılan değişiklikle faşist propaganda da suç haline getirilmiştir.

O dönemde Komünist propaganda ve teşkilâtlanmanın cezalandırılmasının temel nedenlerinden birisi, Sovyetlerin kendilerini dünyada sosyalizmin hamileri gibi görmesi ve Türkiye üzerindeki emellerinin 1946'larda açıkça ortaya çıkmış bulunmasıdır. 1943'lerde Türkeş ve arkadaşları ırkçılık ve Turancılıkla itham olunduklarında da bu maddelerin uygulanması düşünülmüş ve fakat kanunun ırkçılığı ve faşizmi karşılamaması karşısında bir şey yapılamamış idi.

8- Karşı devrimcilerin saklandıkları yerlerden ortaya çıkmaları ve bu arada ezanın Arapça okunmasına da başlanması nedeni ve diğer siyasal sebeplerle muhalefet, ortaya çıkan karşı devrimci hareketleri DP iktidarının tutumuna bağlamış ve demokrasinin selametle işlemesi için uygar muhalefet-iktidar ilişkileri yerine çok şiddetli ve iki tarafı da abartılmış hareketlere yönelten bir siyasal ortam oluşmuş, bunun etkilerini bertaraf etmek üzere bu kere basında ifade hürriyetini kısıtlayan, üniversite muhtariyetini ihlal eden kanun değişiklikleri yapılmış ve neticede Türkiye 27 Mayıs hükümet darbesine maruz kalmış, parlamento feshedilmiş ve DP'li milletvekilleri tutuklanıp mahkum edilmişlerdir.

Bütün bu kargaşa ve karmaşayı içine düşülen ekonomik kriz de tahrik etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak bu dönemde de esasda Cumhuriyet Hukukunun ilk dönemde kazandığı temel ilkelerinin bir zarar görmediğini söylemek gereklidir. Atatürk ekolünde yetişmiş, onun yakın çalışma arkadaşı olmuş Celal Bayar'ın gericiliği tahrik ederek iktidarda kalmak çabasında bulunduğuna dair beyanlar sadece birer bühtan sayılmalıdır.

9- 1960'lardan başlayarak 1980 darbesine ve ötesine kadar süren yıllar bakımından Cumhuriyet hukuku itibariyle üzerinde durulması gereken hareket aslında 27 Mayıs 1960 darbesidir. 27 Mayıs, silâhlı kuvvetlerin emir ve kumanda altında gerçekleştirdiği bir hareket değildir ve bu sebeple silahlı kuvvetlere mal edilmesi de doğru değildir. Nispeten küçük rütbeli subayların, tahriklerle harekete geçirilmiş üniversite öğrencilerinden küçük sayılacak bir grubun da katılımını sağlayarak ortaya koydukları iktidara yönelik bir baskındır. İktidarı ele geçirenler, DP iktidarını bertaraf etmek üzere doğal hakim ilkesine aykırı olarak kurdukları bir mahkeme ile DP milletvekillerinin hemen hemen bütününü Kayseri Cezaevine göndermiş ve asıl feci olanı, ülkenin başbakan ve iki bakanı da asılmıştır. Bununla da kalınmamış, üniversitelerde 147'ler olayı olarak bilinen eğitim ve öğretim faciası meydana getirilmiştir. Silahlı kuvvetler bakımından da "Eminsu" hareketi gerçekleştirilerek bir kısım subaylar Silahlı Kuvvetlerden çıkarılmıştır. Bütün bunlar hukuk ihlalleridir ve Cumhuriyetin bu ikinci döneminin başlangıcını bu ihlaller nitelendirmektedir.

10-Ancak hukuk dışı bu işlemler yanında Türkiye tarihinde o döneme kadar rastlanmamış nitelik ve değerde, demokratik, insan haklarına saygılı, rejimi ikmal eden, Anayasa mahkemesini kuran, mükemmel denilebilecek bir Anayasa meydana getirilerek yürürlüğe konulmuştur. İstanbul komisyonunun kurduğu alt komisyona biz başkanlık ettik ve Anayasa tasarısının Basın Hukukuna, Ceza Hukuku ve Usulünü içeren teminatına ilişkin bütün hükümleri bu alt komisyonca hazırlandı ve hükümler aynen Anayasaya geçti. Senato'ya 30 kadar darbeci subayın temelli senatör olarak sokulmuş olması bu değeri bir miktar sakatlamış olsa da, gerçek böyledir.

Bu demokratik, liberal Anayasa o zamana kadar serbestçe, bazen keyfi olarak hareket etmek imkanına sahip bulunan iktidarların belirli bir öl-

Levent Şahverdi Arşivi

çüde elini kolunu bağlıyordu. Diğer yönden üniversitelerde öğrencilerden yararlanarak ihtilallerin gerçekleştirilebileceği hususunda bir model de ortaya çıkmıştı. Öğrenci tahrikçileri böylece bir kudretin sahibi olduklarını görmüşlerdi.

Gerçek şudur ki, toplumsal bakımdan belirli değerlere dayalı normlar düzeni yıkılıp da ortaya bir anomi hali çıkınca bunu ortadan kaldırarak insan hak ve hürriyetlerine saygılı ve tabii olarak disiplinli, bir öğretim olanağını yeniden tesis edebilmek gerçekten zor olmuştur: 1960' lardan itibaren 1980' lere kadar üniversitelerde sağcı, solcu, şeriatçı çatışmaları, bölücülük faaliyetleri ve hatta kimi öğretim üyelerinin bu hareketlere üstü kapalı olarak da olsa, katılma çabaları üniversitelerin sürekli olarak kapatılmaları, bazı öğrenci örgütlerinin üniversiteleri işgal etmeleri o dönemin iktidarlarını TCK da ve diğer kanunlarda bir kısım kısıcı hükümler getirmek durumuna getirmiştir ve Anayasanın öngördüğü haklarla bu hükümlerin çelişkili sayılıp sayılmaması gerektiği konusu tartışmalara neden olmuştur.

11- 1960' lardan 1980 darbesine ve ötesine kadar devam eden süreyi Cumhuriyet Hukukunun kimliği bakımından ikiye ayırmak gerektiğini düşünüyoruz:

1) Askerî idarenin egemen olduğu yıllar

2) Serbest seçimlerden sonra ülkemizin AB ye giriş sürecini yansıtan dönem.

Birinci dönemde askeri idarenin egemenliği kullanmaya başlamasının nedeni olarak, Türkiye'yi etkisi altına almış bulunan bölücü ve anarşik hareketler ve bunlar karşısında bir türlü Cumhurbaşkanını seçemeyen bir iktidar ve parlamento gösterilmiştir.

Bazı toplum kesimlerinde 1961 Anayasasının ülkeye bol geldiği mülâhazaları bir süre sonra ortaya çıkmış, bütün bunlar önce 1973 örtülü askerî müdahalesine ve sonra 12 Eylül 1980 askerî hükûmet darbesine neden olmuş ve teşekkül eden askeri rejimin nezareti altında meydana getirilen 1982 Anayasası, seçimlerle normal siyasal demokrasi sürecine girildikten sonra şiddetli eleştirilere uğramış ve bir çok hükmü değiştirilmiştir ve daha da değiştirilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu Anayasa liberal 1961 Anayasasına göre esasta otoriter ve kısıtlayıcıdır. Nitekim bu Anayasayı takiben bir kısım kanunlar otoriter doğrultuda değiştirilmiş ve yeni kanunlar getirilmiştir.

Askerî idarenin egemen bulunduğu 1980' i izleyen dönemde kanunlarda otoriter nitelikte diğer bir takım değişiklikler yapılmış ve uygulamaya konulmuştur.

12- Ülkemizin AB ye giriş sürecini yansıtan döneminin ise niteliği şöylece özetlenebilir: Ülkemizin serbest seçimlerle yeniden iktidar dönemine girmesinden sonra karşı karşıya kaldığı büyük olay, bölücü-Marksist terörün giderek şiddetini artırması oldu. Bu hareketlerin, hukuk düzeni içerisinde bertaraf edilmesi Türkiye'nin başta gelen baş ağrısını oluşturdu ve ülke bunların tasfiye edilmesi için büyük fedakârlıklara katlanmak mecburiyetinde kaldı.

Ülkemiz, bölücü, Marksist ve sonra kökten dinci terör hareketleri karşısında uygulayacağı stratejiyi başlangıçta tam olarak belirleyemedi. Bu nedenle stratejinin oluşturulması ve bununla ilgili Hukuk araçlarının meydana getirilmesi zaman aldı; giderek, hatalardan ders alınarak öğrenme süreci içine böylece girilmiş oldu. 3713 sayılı ve 12.4.1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu bu süreç içinde çıkarılmıştır ve bu nedenle de bir hayli hatası vardır. Bu kanunun 8. maddesi, aslında bizce haklı da sayılamayacak, eleştirilere uğramış ve nihayet ilga edilmiştir. TCK 312. madde bakımından olduğu gibi aslında kusur metinde değil uygulamada idi.

1960'lardan bu yana oluşan bütün iktidarlar mevzuattaki, otoriter nitelikteki hükümlerin bertaraf edilmesi için çaba göstermişler ve bu hususta başarılı da olmuşlardır. Sovyetlerin yıkıldığı, Türkiye üzerindeki emellerinin ciddiyetini kaybettiği anlaşılınca TCK'nın 141, 142 ve onun Siyamlı ikizini oluşturan 163. maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Bu maddelerin kaldırılması herhangi bir sakınca da meydana getirmemiştir. Ancak Sovyetler eski gücüyle ayakta kalmış olsalardı bu maddelerin kaldırılması yine de mümkün olamazdı.

Bir taraftan mevzuatın otoriter niteliğini bertaraf etmek üzere çaba gösterilirken diğer yandan bölücülük ve terör, şiddetini arttırmış ve binlerce vatandaşın ölümüne neden olmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

İktidar, Türk vatandaşlarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine müracaatını kabul etmiş bulunduğundan bölücü teröristlere karşı mücadelenin mutlaka hukuk çerçevesi içinde cereyanı gerekmiştir. Oysa örgütlenmiş, silahlanmış, kısmen de ülkenin içine sızmayı becermiş terör takım ve bölükleri ile, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kontrolü altında savaşılacak ve böyle hareket olunmazsa tazminata mahkum olunacaktır. Bugün terörle mücadele ettiğini iddia eden ABD'nin askerleri Bağdat sokaklarında ürktükleri herkesin üzerine ateş etmekte ve insan haklarını koruma görevini üslenmiş milletlerarası teşekküller kıllarını bile kıpırdatmamaktadırlar.

Şunu belirtmek istiyoruz: Terörle mücadelede hukukun temel ilkelerine ve insan haklarına bütünüyle uymak yani mücadeleyi hukuk çerçevesinde yapmak Avrupa Konseyine dahil bir ülke için temel koşuldur. Ancak terörün Türkiye'deki boyutuna gelmiş olduğu hiçbir ülke aslında hukuk çerçevesinde terörle mücadele bakımından Türkiye kadar başarılı olamazdı. Amerika'nın terör mücadelesinde artık hiçbir insan hakkı mülahazasına yer yermediği ve amaca yöneltebileceğini düşündüğü her türlü hukuk dışı işlemlere başvurduğu görülmektedir.

Bölücü-Marksist terörle mücadele edilirken birden bire Türkiye'nin karşısına kökten dinci, lâikliği tasfiye ederek otokratik İran benzeri bir siyasal devlet rejimi kurmak isteyen bir terör tipi çıkıverdi. Türkiye'nin muhtelif yerlerine dağılmış ve girmiş olan bu terörün yandaşlarının bir hayli hazırlık yaptığı, silâhlandığı ve muhaliflerini acımasızca öldürdüğü açık seçik görüldü.

İşte bu umumi manzara içinde ülkenin düzenini, mümkün olduğu kadar otoriterlikten sıyırarak liberal bir kimliğe oturtma çabaları bütün iktidarlar tarafından samimiyetle istenmiş ve gerekenlerin çoğu da yapılmıştır. Bugünkü iktidar, AB'ne uyum paketleriyle, otoriter hükümleri kaldırarak liberal bir mevzuatı tesis için çabalamakta, Anayasa ve kanunlar sürekli olarak bu doğrultuda değiştirilmektedir.

Ayrıca 1985'lerden bu yana ceza mevzuatını, Ceza Kanunu, Ceza Usul Kanunu, Cezaların ve Tedbirlerin İnfazı Hakkında Kanun, İstinaf Mahkemeleri Kanunu, bunların uyum kanunları, Ceza İnfaz Hakimliği Kanunu

Levent Şahverdi Arşivi

ve diğerleri üzerindeki bilimsel komisyon çalışmaları bitirilmiş, tasarılar hükümete ve oradan büyük Meclise sunulmuş, bir kısmı da kanunlaştırılmıştır. Bütün bu mevzuatın teşkilinde temel ilke toplumu korumak ve aynı zamanda temel insan haklarına saygılı olmaktır. Bu satırların yazarı bu çalışmalarda komisyon başkanı olarak 20 yıldan beri çalışmıştır.

Sonuç olarak şu hususları belirtmeliyiz:

Bugün Atatürk'ün hayatta bulunduğu dönemin temel amacını oluşturan nasçılığı bertaraf etmiş, laikliği tesis etmiş, Hukuk alanında özgürlüğü esas almış bulunan uygar batı Hukuk koşullarına çok geniş ölçüde ulaşmış bulunuyoruz. Bu çabalar devam edecek ve büyük Atatürk'ün ruhu da şad olacaktır.

Geçen 80 yıllık dönemde hukuk alanında ileriye ve geriye doğru gidişler oldu; ama bileşke (muhassala) hep ileriye doğru olan seyrini muhafaza etmiştir.

Bu tebliğimizde, başlangıçta da belirttiğimiz gibi, tarihsel, toplumbilimsel bir görünümü özet olarak sunmuş bulunuyoruz. İncelememizi hukuk tekniği bakımından yapıp yansıtmaya çalışmış olsa idik en az 2000 sayfalık bir kitap yayınlamak gerekecekti. Bu tebliğin Cumhuriyet Hukuku bakımından bir durum tespiti olarak algılanması yerinde olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN İLÂNI*

Prof. Dr. Hamza EROĞLU

A- Cumhuriyetin İlânının Hazırlıkları

1 Nisan 1923'de seçimin yenilenmesine karar veren TBMM'si, Cumhuriyeti resmen ilân etmemesine rağmen görevini büyük bir sorumlulukla yapan tarihî meclis olmuştur.

Birinci Büyük Millet Meclisi seçimin yenilenmesine karar vererek dağıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, yeni meclis toplanıncaya kadar yetiştirilmek üzere bir kısım uzman arkadaşlarını yeni bir Anayasa tasarısı hazırlamakla görevlendirmiş ve zaman zaman toplantılara başkanlık ederek bu yoldaki çalışmaları kendi düşünce ve direktifleri ile aydınlatmıştı. Özellikle konuşmalarında, millî hükûmetin mahiyetinin Cumhuriyet olduğu halde onu kesin olarak ifade ve ilân etmemenin devlet idaresinde zaaf olduğunu, ilk fırsatta Cumhuriyeti ilân ederek bu zaafı ortadan kaldırmanın gereğini belirtmiştir[1].

İkinci Meclis 11 Ağustos 1923'de toplanmıştı. Cumhuriyetin ilânı bu meclis tarafından gerçekleştirilmekle beraber, Lozan Barış Antlaşmasının imzası ve TBMM'si tarafından onaylanması, Ankara'nın yeni kurulan Devletin İdare Merkezi olması gibi iki önemli kararın alınmasını da öncelikle gerekli kılıyordu.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Sayı: 16'dan alınmıştır.

1 Bk. **İslâm Ansiklopedisi**, 10. Cüz, "Atatürk" maddesi, s. 772.

Levent Sahverdi Arşivi

Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'de imzalanmış ve yeni Meclis Lozan Barış Antlaşması ile eklerini tasdik etmiştir. TBMM'si yeni bekleyişler içersindedir. Bu arada cereyan eden birkaç olay, Cumhuriyetin ilânı hazırlıklarını belirtmesi bakımından önemlidir.

1. Mustafa Kemal Paşanın Hazırladığı Anayasa Değişikliği

Lozan Barış Antlaşması'nın imzasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Özel Kaleminde memur olan ve kişisel güvenini kazanmış bulunan Hasan Rıza Soyak'ı çağırarak birkaç küçük kâğıt parçasını vermiş ve şöyle demiştir:

— "Bunları al, müsvedde halindedirler, beyaz edeceksin. Yazılar karışıktır, dikkat et, okuyamadığın veya anlayamadığın yer olursa bana sorarsın. Bunları şimdilik yalnız sen ve ben bileceğiz; âmirlerine dahi bahsetmene lüzum yoktur".

Hasan Rıza Soyak, Mustafa Kemal Paşanın kullandığı küçük bir not defterinden koparılmış ve onun el yazısı bulunan bu sahifeleri okuyunca bunların 20.1.1921'de kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun devlet şekline ait maddelerini değiştiren ve Türkiye Devletine, "Cumhuriyet" şeklini kazandıran taslak olduğunu görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan metin aynen şöyledir;

"Türkiye Devletinin hükûmet şekli Cumhuriyettir".

"Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur".

"Meclis, hükümetin inkisam ettiği idare şubelerini, icra vekilleri vasıtasıyla idare eder".

"Türkiye Cumhurreisi, Umumî Heyet tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi azası meyanından bir intihap devresi için seçilir. Reisin vazifesi yeni Cumhurreisinin intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. Türkiye Cumhurreisi, devletin reisidir; bu sıfatla lüzum gördükçe Büyük Millet Meclisi'ne ve Vekiller Heyetine riyaset eder".

"Başvekil, Cumhurreisi tarafından ve meclis azası arasından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından in-

Levent Şahverdi Arşivi

tihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi, Cumhurreisi tarafından Meclis'in tasvibine arzolunur. Meclis içtima halinde değilse, tasvip işi Meclis'in içtimaına talik olunur".

Hasan Rıza Soyak, verilen metni yeni baştan düzenleyerek yazdırdıktan sonra, Mustafa Kemal Paşanın konu ile ilgili talimatını almıştır.

"Şimdi bunu al, Adliye Vekili Seyit beye götür, yarına kadar bunları okusunlar. Cumhuriyet ve halk hakimiyeti mefhumları ile umumî hukuk kaideleri bakımından tetkik etsinler ve mütalâalarını bildirsinler. Meselenin şimdilik üçümüzün arasında kalmasını arzu ettiğimi de Seyit Beye söylersin".

Verilen emir yerine getirilmiş, Seyit bey müsveddeleri okuduktan sonra, geri verirken görüşlerini, Hasan Rıza Soyak'a "pek mükemmel bulduğunu, esaslarda mutabık olduğunu, tashih haddi olmamakla beraber, birkaç nokta da Gazi'nin emirlerine imtisal ederek, mütalâalarını kaydettiğini", söylemiştir[2].

Falih Rıfkı Atay'ın Cumhuriyetin ilânı ile ilgili olarak Çankaya adlı eserinde, 11 Eylül 1923'de tuttuğu notlar konuya açıklık getirmesi bakımından dikkatimizi çekmektedir.

TBMM'de Mustafa Kemal Paşanın odasında cereyan eden olaylar, Cumhuriyetin ilânından önce, Cumhuriyetin ilânı ile ilgili görüşmeleri dile getirmektedir. Konunun ele alınışına Parti Tüzüğünde yapılacak değişiklikler sebep olmuştur.

"Gazi dedi ki"

— Cumhuriyet ne demektir? Kamusa baktım, "chose publique" kelimeleriyle tercüme edilmiştir. Bizde manası ne olmalı?

Gazi'nin sözü hangi konu üstüne getirmek istediği belli idi. Kanun-u Esasî'de (Anayasada) hükûmet şeklini açıkça göstermek sırası geldiğini söyleyen Sabri Bey:

---

2 Olayın cereyan tarzı ve değişiklik metni için lütfen Bk. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'den Hatıralar**, C. I., s. 181-183; Naşit Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**. İstanbul, 1973. s. 355-357; Feridun Fazıl Tülbentçi, **Cumhuriyet Nasıl Kuruldu**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 31-34.

Levent Şahverdi Arşivi

— Mesele bugünkü vaziyetin ifade edilmesinden ibarettir, dedi.

Gazi: — Ben projeyi (söz konusu parti tüzüğü projesi) gördüm. Çok eksik yerleri var. Bu hafta kendim uğraşacağım. Sonra bazı arkadaşlarla hususî müzakerede bulunuruz ve fırkaya getiririz, dedi.

Yunus Nadi: — Bunu en kuvvetli zamanımızda yapmalıyız.

Gazi, kalemini masaya vurarak;

— En kuvvetli zamanımız bugündür, dedi.

Sonra yeni Kanun-u Esasî'nin kendi niyetine göre ilk maddesini okudu. "Türkiye Cumhuriyet usulü ile idare olunan bir halk devletidir"[3].

Falih Rıfkı Atay, bu açıklamalardan sonra notlarında şu hususa yer vermektedir.

"Nihayet yakında Cumhuriyetin ilân olunacağını Mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından işitiyorduk. Haber ağızdan ağıza yayılarak, Mecliste herkes şüpheden kurtulacaktır"[4].

Falih Rıfkı Atay, bu açıklamaları yaparken asıl amacının da ne olduğunu şöyle ifade etmektedir:

"10 Eylül'den 29 Ekime kadar kırkdokuz gün var. Yukarıdaki notu buraya alışımın sebebi, Cumhuriyet meselesinin sonuna kadar bir sır olarak saklayıp, bir gece, top sesleri ile ansızın ortaya çıkmış olmadığını anlatmaktadır"[5].

2. Atatürk'ün Rauf Beye Devlet Reisliği Makamını Kuvvetlendireceğine Dair Verdiği Söz

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Rauf Bey (Orbay), Vekiller Heyeti Reisliğinden çekilirken, Atatürk'ten, "Devlet Reisliği Makamını takviye ediniz", diye rica etmişti.

---

3 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, İstanbul, 1969, s. 374.

4 Atay, **a.g.e.**, İstanbul, 1969, s. 374-375.

5 Atay, **A.g.e.**, s. 375.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Rauf Beye, "Dediğinizi yapacağıma katiyen emin olunuz," cevabını vermiştir. Atatürk, Rauf Beyin ne demek istediğini pek güzel anladığını belirterek gerekli açıklamayı yapmaktadır.

"Rauf Bey, Devlet Reisliği makamı olarak hilâfet makamını düşünüyor ve o makama kuvvet ve salâhiyet teminini benden rica ediyordu... Rauf Beyin benim müsbet cevabımın medlulünü anlayıp anlamadığı meşkûktür (şüpheli). Bilâhare Cumhuriyetin ilânından sonra kendisiyle Ankara'da vukubulan bir mülâkatımızda, ne için muarız olduğunu, yapılmış olan şeyin Ankara'dan müfareket ederken (ayrılırken) benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim meseleden başka bir şey olmadığını söylediğim zaman, "Ben", demişti, "Devlet reisliği makamını takviye ediniz derken asla Cumhuriyet ilânını tasavvur ve kastetmemiştim". Halbuki efendiler, benim verdiğim cevabın medlulü tamamen o idi. Filhakika bence devlet riyaseti ile TBMM'si makamını memzuç (karışık) bulundurmak, millî hükûmetimizin mahiyeti, Cumhuriyet Hükûmeti olduğu halde onu kat'i olarak ifade ve ilân etmemek bir zaaf teşkil etmekte idi. İlk fırsatta resmen Cumhuriyet ilân etmek ve Devlet Reisliğini, Cumhurreisliği makamında temsil ederek kuvvetli bir vaziyet vücuda getirmek elzem idi. Rauf Beye bunu yapacağıma katiyen söz vermiştim. Eğer maksadıma intikal edememiş ise, zannederim, noksan bende değildir..."[6].

3. Atatürk'ün Yabancı Bir Gazeteciye Cumhuriyetle İlgili Açıklaması

Üçüncü önemli olayda Mustafa Kemal Paşanın Wiener Neue Freie Presse muhabiri Lazar'a 22 Eylül 1923'de verdiği demeçtir[7]. Bu demeç gerek ülkede ve gerekse dışarıda büyük yankılar uyandırmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu beyanatında ilk defa "Cumhuriyet" kelimesini açıkça ortaya atmış bulunuyordu. O sırada Ankara'da bulunan İkdam Gazetesi muhabiri Mecdi Saymanda demecin doğruluğunu görüşme sırasında orada hazır

6 Atatürk, **Nutuk**, C. II., s. 793-794.
7 Demeç, Hâkimiyeti Milliye'de 27.IX.1923'de yayınlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunan Hamdullah Suphi Tanrıöver'e doğrulatmış, Tanrıöver'in haberin yayınlanmasında sakınca görmesine rağmen hemen gazetesine bildirmişti. Demeç'in bir özeti Türkçe ilk olarak İkdam gazetesinde yayınlanmıştı.

Gazeteci Lazar'ın sorusuna Mustafa Kemal Paşanın Cumhuriyetin ilânı ile ilgili cevabı çok kesindi.

— Yeni Türkiye Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini tekrar edeceğim.

"Hakimiyet bilâ-kayd'ü şart milletindir. İcra kudreti, teşriî salâhiyeti milletin yegâne hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir".

Bu iki kelimeyi bir kelimede hulâsa etmek kaabildir. "Cumhuriyet". Yeni Türkiye'nin emr-i teceddüdü daha nihayet bulmamıştır. Harpten sonra Türk Teşkilâtı Esasiyesinin inkişafı henüz kat'i bir şekil almış addedilemez. Tadilât ve tashihat yapmak ve daha mükemmel bir hale getirmek elzemdir. İkmaline başlanan bu iş henüz bitmemiştir. Kısa bir zaman zarfında Türkiye'nin bugün filen almış bulunduğu şekil kanunen de tesbit edilecektir. Yakın bir âtide bu meseleye ait hükûmet teklifatı meclise arzedilecektir. Bu teklifatın bütün mevaddı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun inkişaf ve ikmaline ait bulunacaktır. Bütün Avrupa ve Amerika'daki Cumhuriyetler nasıl esas itibariyle yekdiğerinden ayrı değilse aralarındaki fark nasıl yalnız şekle ait bulunuyorsa, Türkiye'nin de bu Cumhuriyetlerden farkı sırf bir şekil meselesidir. Diğer Cumhuriyet usuliyle idare edilen memleketlerde olduğu gibi bizim de hâkimiyete malik bir parlâmentomuz vardır. Yalnız bizde Büyük Millet Meclisi hem teşrî hem de icraî salâhiyete maliktir. Başka yerde olduğu gibi bizde de vekiller kendi vekâletlerine ait işlerden mes'uldürler. Başka yerlerde yeni Türkiye Devleti icra vekillerinin Millet Meclisi'nin elinde oyuncak olduğu zannediliyor. Bu hatadır, vekillerin mes'uliyetine ve vazifesine ait meselede, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda yapılacak tadilât ile tesbit edilmiş olacaktır. Netice itibariyle reis-i cumhurdan, reis-i hükûmetten ve mes'ul vekillerden müteşekkil bir hükûmet teşkil edeceğiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Türkiye'nin payitahtı meselesine gelince, bunun cevabı kendiliğinden zahir olur. Ankara Türkiye Cumhuriyeti'nin payitahtıdır"[8].

Mustafa Kemal Paşanın demecinin içerde ve dışarıda yankısı çok yaygın olmuştur. Fransa'nın tanınmış gazetesi, Le Temps, "Fransa, kendi görüşlerini hiç kimseye zorla telkin etmek istemezse de Türkler Cumhuriyet ilân ettikleri zaman önce onları Fransızlar kutluyacaktır"[9] diye yayın yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşanın bu demecinin üzerinden kısa bir süre geçmesinden sonra, 5 Ekim 1923'de Halk Fırkası büyük divanı toplanmıştır. Altı saat süren uzun bir toplantı sonunda, Anayasada yapılacak değişiklikleri yapmakla görevli bir ihtisas heyeti seçmiştir. Heyet derhal çalışmalarına başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu heyetin çalışmaları ile çok yakından ilgilendiğinden, heyete sık sık başkanlık etmiştir. Ayrıca bu amaca hizmet etmek üzere Mustafa Kemal Paşanın Birinci Büyük Millet Meclisi'nin dağılmasından sonra kurduğu heyet de çalışmasına devam etmektedir[10].

Mustafa Kemal Paşanın Neue Freie Preese muhabirine verdiği beyanatta açıkça Cumhuriyetten bahsetmesi, yeni devletin başşehrinin Ankara olacağını ortaya koyması, Anayasa değişikliği ile ilgili yeni bir ihtisas heyetinin kurulması, hemen kamuoyunda ve basında polemiklerin baş göstermesine, şiddetli münakaşalara sebebiyet vermiştir. Mustafa Kemal Paşaya yakın gazete başyazarlarının kendi gazetelerinde, "Yakında Cumhuriyet ilân olunacaktır", "Yeni Cumhuriyetimizin Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri olacaklardır" şeklindeki açıklamaları, gerici ve tutucu çevrenin ve nihayet Halife Abdülmecit Efendinin tepkisine sebebiyet veriyordu.

Cumhuriyetin ilânı öncesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Devletin geleceği ile ilgili başlıca üç fikir karşılıklı çatışma içinde idi.

1. Birinci fikir meşrutî idarenin tekrar gelmesini sağlayarak Halife Abdülmecit'i devletin başına geçirmek istiyordu. Bu fikri Mecliste Halife'nin

8 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. III., 1918-1937, İkinci Baskı, Ankara, 1961, s. 63-64.
9 Naşit Uluğ'dan naklen, **Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, s. 360.
10 Bk. Feridun Fazıl Tülbentçi, **Cumhuriyet Nasıl Kuruldu**, s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

vazife ve salâhiyetleri ile ilgili görüşmeler yapılırken, Halife'yi bir nevi devlet reisi tanımak ve İslâm âlemi üzerindeki etkisini sağlamak amacıyla yapılan teklifleri verenler savunuyorlardı.

2. İkinci fikir, Cumhuriyetin bir emri vaki şeklinde getirilmesine taraftar olmayanlardı. Bunlar Anayasa tadillerinin enine boyuna görüşülerek meclisten geçmesini istiyorlardı. Halifeye ve hilâfet makamına sadık olmaları nedeni ile, Halife'ye geniş yetkiler tanınmasını istiyorlardı.

3. Üçüncü fikir Cumhuriyetin sür'atle ilânını öngören inkılâpçıların görüşü idi. Bu görüş taraftarlarına göre, Anayasanın tümü üzerinde münakaşalar açılması, zaman alacağından ilk plânda Ankara'nın hükümet merkezi olarak sağlanmasından sonra sür'atle Cumhuriyetin ilânını gerekli görüyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu üçüncü fikre taraftardırlar, ilk iş Ankara'nın başşehir olarak ilânı gerekli idi[11].

B- Ankara'nın Başkent Oluşu

Lozan Barış Antlaşmasının TBMM'si tarafından onaylanmasından sonra, İstanbul 2 Ekim 1923'de tahliye edilmeye başlandı. 6 Ekim 1923'de İstanbul'un yabancı işgal kuvvetleri tarafından boşaltılması tamamlandı.

Yabancı işgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılması, gündeme hükümet merkezi meselesini getirmekte idi.

Lozan'dan başarı ile dönen Dışişleri Bakanı İsmet Paşayı bekleyen iki önemli mesele vardır. Biri Ankara'nın hükûmet merkezi olması, diğeri devlet şeklinin tespiti.

İsmet Paşa, hükûmet üyesi olmakla beraber, Ankara'nın başkent oluşunu öngören önergeyi 9 Ekim 1923'de ondört arkadaşı ile birlikte, Malatya Milletvekili olarak TBMM'ne vermişti. Önergeyi veren İsmet Paşa, Dışişleri Bakanıdır. Ankara'nın hükümet merkezi olması konusu, TBMM'ne bir hükûmet teklifi olarak gelmemiştir. O dönemde, Başbakan ve Bakanlar, Meclis hükûmeti anlayışının tabiî sonucu olarak, Meclis genel kurulundan doğrudan doğruya seçilirlerdi. Başbakan ve Bakanlar, Meclise karşı so-

11 Bu görüşler için lütfen Bk. Feridun Fazıl Tülbentçi, a.g.e., s. 44-45.

Levent Şahverdi Arşivi

rumlu idiler. Bakanlar Kurulunda karar için oybirliği değil, oyçokluğu yeterli sayılıyordu. Parlamenter rejimde büyük önem taşıyan kabine dayanışması, meclis hükûmeti sisteminde önem arzetmiyordu. Böyle bir durumda hükûmet içinde uyuşmazlık her zaman baş gösterebilirdi. Ankara'nın hükûmet merkezi olması konusunda hazırlanan bir tasarının Hükûmet içinde müzakere edilmesi ve işbirliği sağlanması zaman alacak ve dayanışma içinde çalışılması da güçlükler arzedecekti. Bu bakımdan meselenin sür'atle çözümlenmesi ve Bakanlar Kurulu üyeleri arasında herhangi bir uyuşmazlığın çıkmaması için, Ankara'nın hükümet merkezi olması konusu bir kanun teklifi şeklinde, İsmet Paşa ve ondört arkadaşının birlikte hazırladıkları bir önerge ile TBMM'ne gelmiştir[12].

Ankara'nın hükûmet merkezi olması, Meclis'te fikir ayrılığı ve görüş farklılığına sebep olmuştu. Karşı görüş sahipleri acele edilmemesinden yana idiler.

İsmet Paşa, "Hatıralar"ında hükûmet merkezi seçimini hemen yapmak gerektiğini belirterek, "ondan sonra gelecek mesele var. Cumhuriyet ilân olunacak. Bunda biz kararlıyız, mutabık kalmışız. Devletin şeklini bir an evvel tespit edeceğiz. Onlar bu mesele geldiği zaman da aceleye lüzum yoktur, diye en masum tedbir olarak talik etmeyi, uzatmayı istemişlerdir. Mesele şu: yeni devletin esaslarının tespitinde aramızda fikir ayrılığı var"[13].

İsmet Paşa, Ankara'nın hükûmet merkezi olması konusunu acil bir mesele olarak görmekte ve Lozan'dan itibaren zihnine yerleşmiş bulunduğunu ifade etmektedir.

İsmet Paşaya göre, Ankara'nın başkent olması iç ve dış çeşitli sebeplere dayanmaktadır.

"Lozan'da garp âleminin murahhasları, mütehassısları, diplomatları ile görüşüyorum. Bunlar, İstanbul Hükûmetini, İstanbul muhitini tanıyan insanlar ve yeni devletin o muhitin insanlarına göre kurulmasını arzu ediyor-

12 İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi. Ankara, 1987, s. 166-167.
13 **A.g.e.**, s. 167

Levent Şahverdi Arşivi

lar. Bunu her hallerinden anlıyorum. Her konuşmamızda hükûmet merkezi bahsi geçiyor. Ankara'da kalacak mısınız, kalınabilir mi, sonra nasıl olacak? Bana hep bunları soruyorlar. Ankara'da kalırsanız biz oraya nasıl gideriz, diyorlar. Bunların hepsi, benim her gün içinde bulunduğum muhitin sözleri. Dış âlemin görüşü, düşüncesi ve telkinleri böyle. Bizim bakımımızdan meselenin daha ehemmiyetli ve değişik cepheleri var. Bir defa Boğazlar askerî bakımdan tamamıyla açık, tamamıyla emniyetsiz. Bu vaziyetteyiz. Lozan Muahedesiyle elde edebildiğimiz neticeler ve tarihî şartlar bizi endişeye sevk ediyor. Ayrıca Anadolu'nun ortasında bulunarak ve bir Anadolu Hükümeti olarak yeni devleti çalıştırmak istiyoruz"[14]. İsmet Paşa, açıklamalarına devamla, görünüşteki bütün tabîi hayat şartlarının hükûmet merkezinin İstanbul olmasını zorladığını ifade ile karar almak ve iş yapmak için acele davranmanın gereğini belirtiyor.

İsmet Paşaya göre, "Ankara'nın hükûmet merkezi olması meselesinin zahiren (görünüşte), hilâfetle bir ilgisi yoktur. Fakat, Ankara hükûmet merkezi olunca, hilâfet bir bakıma devletimizin dışına atılmış oluyor. Gerçi biz hilâfeti devamlı bir müessese olarak düşünmüyoruz. Fakat Ankara'nın hükümet merkezi olması ve hilâfet merkezinin İstanbul'da bulunması, ondan kurtulmak için ayrıca bir temel vasıta olacaktır"[15].

İsmet Paşaya göre "Ankara'nın hükûmet merkezi olması ile ilgili önergenin Meclisten geçirilmesi esaslı bir karardır. Yeni devletin politikasına, ideallerine yazılı bir istikamet veren, kesin, fiili bir adımdır"[16].

Teklif edilen, Anayasa maddesi gayet kısadır. "Türkiye Devletinin makarrı idaresi Ankara şehridir"[17].

Ancak teklif edilen kanun maddesinin gerekçesi, Ankara'nın yeni Türkiye'nin merkezi olması gereğini açıklamaktadır. Gerekçe özetle, yeni Türkiye'nin esas mevcudiyetinin ve ülkenin kuvvet kaynaklarının ve gelişmesinin sağlanması, Anadolu'nun merkezinde başşehri tesis etme lüzu-

14 İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, s. 168.
15 **A.g.e.**, s. 169.
16 **A.g.e.**, s. 170.
17 Naşit H. Uluğ, **Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1973, s. 367.

Levent Şahverdi Arşivi

munu açıklıyor ve coğrafi ve stratejik durum, iç ve dış güvenlikte bunu gerekli görüyordu.[18]

13 Ekim 1923'de Anayasaya konan ek bir madde ile Ankara, yeni devletin başşehri olmuş ve böylece Devlet merkezinin İstanbul olacağı yolundaki çekişmelere son verdiği gibi, Cumhuriyetin ilânı için de bir adım atılmış oldu. Bu aynı zamanda Millî Mücadelenin başından beri uygulanan Ankara'nın İstanbul'a hakim olacağı esasının da bir sonucu idi[19]. Şevket Süreyya Aydemir'de Ankara'nın başkent olmasını önemli bir olay, manalı bir hâdise olarak ifade etmekte," İstiklâl mücadelesinin gelenek ve hatıralarına asil bir saygı ve bağlılık nişanesi" olarak görmektedir[20]. Bernard Lewis'in belirttiği gibi, "böylece, meydana gelmekte olan değişiklikleri sembolleştiren ve iyice belirten yeni bir başkent seçildi. Yeni devlet bir hanedan, imparatorluk veya din üzerine değil, Türk ulusuna dayanıyordu ve başkenti de Türk Anayurdunun kalbinde idi".[21]

C- Cumhuriyetin İlânı

Fethi Okyar'ın yeni Meclis seçildikten sonra başkanı olduğu İcra Vekilleri Heyeti, üç buçuk aydan beri işbaşındaydı. Vekiller Heyetinin kuruluş şekli birçok memleket işlerini ele almaya imkân bırakmıyordu. Ayrıca Mecliste mevcut gizli bir hizip, Fethi Bey ve arkadaşlarının hükümet hizmetlerini sükûnetle görmelerine engel oluyordu. Bu durumdan şikâyetçi olan Fethi Bey, Vekiller Heyetinden ayrılmak istediğini çeşitli vesilelerle, Atatürk'e ifade etmişti. Diğer vekiller de bu şartlar altında çalışmanın güçlüklerini belirtmişlerdi. Asıl ortaya çıkan güçlük hükümet teşkilinin Meclis tarafından doğrudan doğruya seçim yolu ile yapılmasında idi.

Vekiller Heyeti 25 Ekim 1923'de Çankaya'da Mustafa Kemal Paşanın başkanlığında toplandı. Alınan karara göre, Vekiller Heyeti üyeleri istifa edecekler ve yeni seçilecek Vekiller Heyetinde vazife almayacaklardı.

---

18 Gerekçe için lütfen Bk. Naşit H. Uluğ, **a.g.e**, s. 367-368.

19 Ankara'nın Başkent Oluşunu Falih Rıfkı Atay, Manevî ve hissi yönleriyle açıklamaktadır. Bk. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, C. II., s. 376-377.

20 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)**, C. III, İstanbul, 1965, *s.* 140.

21 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (İngilizceden çeviren Doç. Dr. Metin Kıratlı), Ankara, 1970, s. 250.

Levent Sahverdi Arşivi

Vekiller Heyetinin istifa mektubu ise şöyledir:

"Riyaseti Celileye

Türkiye Devletinin, karşısında bulunan dahilî ve haricî vazifei mühimme ve müşkileyi suhuletle intaca muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclisin müzahareti tammesine mazhar bir Heyeti Vekileye ihtiyacı katî bulunduğu kanaatindeyiz. Binaenaleyh Meclisi Alinin her suretle itimat ve müzaheretine müstenit bir Heyeti Vekilenin teşekkülüne hizmet etmek maksadiyle istifa eylediğimizi kemali hürmetle arz eyleriz efendim"[22].

27 Ekim 1923'de Vekiller Heyetinin istifası TBMM'sinde okunduktan sonra, yeni bir vekiller heyeti kurma yolunda çalışmalara başlanıldı.

Tertip edilen listeler üzerinde bir birliğe varmanın güçlükleri ortaya çıktığından, Halk Fırkası Yönetim Kurulu bir liste düzenleyerek, Fırka Reisi Mustafa Kemal Paşaya durumu bildirdi. Listede yer alan isimlerin bir kısmının muvafakatlarının alınması gerekliliği ve kesin bir liste düzenleme zorunluluğunu ortaya koyuyordu. 28 Ekim 1923 günü Çankaya'da İsmet Paşa (İnönü), Fethi Bey (Okyar), Kâzım Paşa (Özalp), Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Meb'usu Fuat ve Afyon Karahisar Meb'usu Ruşen Eşref Bey, Mustafa Kemal Paşanın misafirleri olarak akşam yemeğine davetli olmuşlardır.

O akşam yemekte, kabine bunalımından çıkmanın yolunu Mustafa Kemal Paşa arkadaşlarına göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, yemek esnasında, "yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz" demiştir. Orada bulunanlar derhal bu fikre katılmışlardır. Yemekten sonra Çankaya'da misafir kalan İsmet Paşa (İnönü) ile birlikte bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Atatürk'ün söylediği ve İsmet Paşanın kaleme aldığı müsvedde, 20 Ocak 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesini öngörüyordu. Atatürk, Teşkilâtı Esasiye Kanununun birinci maddesine, "Türkiye Devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir" cümlesinin eklenmesini uygun görüyordu. Diğer maddelerde Cumhuriyet idaresinin gereği Anayasada yapılan değişikliklere aitti.

---

22 Atatürk, **Nutuk**, C. II., İstanbul, 1961, *s.* 800; Atatürk, **Nutuk** (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), C. II., Ankara 1984, s. 541.

Levent Şahverdi Arşivi

29 Ekim 1923 Pazartesi, sabah saat 10.00'da Halk Fırkası grubu toplanmış ve yeni bir kabine teşkili için görüşmelere başlanmıştır. Ancak görüşmeler bir çıkmaz içindedir. Grup, Fırka Umumî Reisi olarak Mustafa Kemal Paşanın meselenin halline Genel Kurul tarafından görevlendirildiğini karar altına almıştır. Bunun üzerine kürsüye davet olunan Mustafa Kemal Paşa, Meclisten çözüm yolu için bir saat müsaade istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu bir saatlik süre içinde, Mecliste gerekli kişileri odasına davet ederek, bir gece önce hazırlanan müsveddeleri göstererek karşılıklı görüşmelerde bulunmuştur. Öğleden sonra saat bir buçukta Fethi Beyin başkanlığında toplanan Halk Fırkası Umumî Heyetinde önemli tarihi kararlar alınmıştır. Kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa hükümet bunalımı ve bunun çözüm tarzı ile ilgili olmak üzere şu açıklamalarda bulunmuştur:

"Muhterem Arkadaşlar, hallinde müşkülâta duçar olduğunuz meselenin sebep ve illeti, bütün rüfekaca (arkadaşlarca) taayyün etmiş olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Filhakika, mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza tevfikan (göre) bir Heyeti Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman bütün rüfekanın (arkadaşların) her biri vekiller ve heyeti vekile intihabı mecburiyetinde bulunuyor. Heyeti umumiyenizin birden Heyeti Vekile intihabına mecbur olmanızda görülen müşkilâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkilâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki, bu usul bazan birçok teşevvüşlere bâdi oluyor (karışıklıklara yol açıyor). Heyeti celileniz bu müşkilin halline beni memur kıldınız. Ben de arz ettiğim kanaatten mülhem olarak düşündüğüm şekli tesbit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim mazharı kabul olursa kuvvetli ve mütesanit bir hükümet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarını tavzih (açıklık) lâzımdır. Teklif şudur"[23].

23 Atatürk, **Nutuk**, C. II., İstanbul, 1961, s. 808-809; Atatürk, **Nutuk**, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 547.

Levent Şahverdi Arşivi

Mecliste okunan teklif, Anayasanın, 1, 2, 4, 10, 11 ve 12 nci maddelerinin değiştirilmesini ve hükümetin şeklinin Cumhuriyet olduğunu ve bununla ilgili diğer değişiklikleri öngörüyordu.

Mustafa Kemal Paşanın teklifinden sonra görüşmelere ve münakaşalara başlandı. "Bir kısım milletvekilleri, Teşkilâtı Esasiye Kanununun değiştirilmesi ile bugünkü bunalımı çözmek mümkün değildir, Heyeti Vekile Reisini seçelim, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun değişikliğini sonra düşünürüz" demişlerdir.

Fırka toplantısında söz alan İsmet Paşa ise, "Fırka Reisinin teklifini kabule ihtiyaç kat'idir. Cihan bizim bir şekli hükûmet görüştüğümüzü biliyor. Bu müzakeratımızı bir neticeye rapt edip ifade etmemek, zaif (zayıflık) ve teşettütü (aykırılık) idameden başka bir şey değildir. Avrupa diplomatları bu hususta beni ikaz ettiler. Devletin reisi yoktur, dediler. Şekli hâzırımızdaki reis, Meclis Reisidir. Demek ki siz, bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki biz, böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetine, mukadderatına, bilfiil vaziulyetdir. O halde, bunun ifadei hukukiyesini söylemekten neden çekiniyorsunuz? Reisicumhur olmadan, başvekil intihabı teklifi, kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin intihabını, kanunî ve mümkün kalabilmek için Gazi Paşa Hazretlerinin, teklifinin kanuniyet kesbetmesi lâzımdır"[24].

Asım Us'un açıklamasına göre, Lozan Konferansı'nda Avrupalılar Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin, Cumhuriyet rejimi için bir intikal devresi olduğunu pek anlayamıyorlardı. Lozan Konferansında yabancıların, İsmet Paşaya, "sizin hükûmet şekliniz nedir? Büyük Millet Meclisi Hükûmeti nasıl şeydir?" sorusu sorulmakta idi[25].

İsmet Paşa da özellikle konuşmasında bu konuya açıklık getirmek gereğini duymuştur.

Bu açıklamalardan sonra söz alan Abdurrahman Şeref Bey ise, "Eşkâli hükûmetin taâdadına lüzum yok. Hakimiyet bilâkaydüşart milletindir;

24 Atatürk, **Nutuk**, C. II., 1961, s. 811-812; Atatürk, **Nutuk**, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 549.

25 Bk. Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, İstanbul, 1946, s. 95.

Levent Şahverdi Arşivi

dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, Cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin"[26] demiştir.

Konuşmalar sonucu teklifin bütünü ve sonrada maddeler ayrı ayrı okunarak kabul edilmiştir. Fırka toplantısını Meclisin toplantısı izlemiştir.

Fırka (Parti) toplantısında öngörülen teklif, Kanunu Esasi Encümeninde incelenmiş teklife sadece dil ve devletin dini ile ilgili hükümler eklenmiştir.

Kanunu Esasi Encümeninin Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı mevaddının (maddelerinin) tadiline (değiştirilmesine) dair Kanun Teklifi ve Kanunu Esasi Encümeninin mazbatası Umumî Heyette gündeme alınmış, müstacelen (acele) ve derakap (hemen) müzakeresi teklifi işari (açık) oyla kabul edilerek Kanunu Esasi Encümeninin mazbatası okunmuştur.

Mazbatada, egemenliğin millete ait olduğu ve idare usulünün de milletin kendi kaderini kendinin seçmesi açıkça belirtilmiştir. Bunun anlamı ise Cumhuriyettir. Mazbata ayrıca Teşkilâtı Esasiye Kanununun değiştirilecek diğer maddelerinin de gerekçesini açıklamıştır.

Kanunu Esasi Encümeni Reisi Yunus Nadi Bey, Genel Kurul'da uzun bir açıklama yaparak, Türkiye Devletinin hükümet şeklinin Cumhuriyet olması gerektiğini belirtmiştir.

Yunus Nadi Bey konuşmasında, Birinci Büyük Millet Meclisi, Teşkilâtı Esasiye ile Şark'ta yeni ve mühim bir devlet kurmuştur diyerek, kurulan devletin yeni bir devlet olduğunu da ifade etmiştir.

Meclisin vazifesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin beynelmilel haiz olduğu unvanın tespitinden ibarettir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu kanunun birinci maddesi ile, egemenliği kayıtsız şartsız millete vermiş bulunmaktadır. Bu hükûmet şeklinin adı Cumhuriyettir. Eklenen fıkra ile Cumhuriyet şeklen ifade edilmiştir[27].

---

26 Atatürk **a.g.e.**, C. II., s. 812. Atatürk, **Nutuk**, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, 3. 549.

27 **TBMM Zabıt Ceridesi,** İkinci İnkılâp Devresi, C. 3, s. 90-93.

Levent Şahverdi Arşivi

Genel Kurul'da, Vasıf Bey (Saruhan), Eyüp Sabri Efendi (Konya), Rasih Efendi (Antalya) tasarının tümü üzerinde söz almışlardır.

Eyüp Sabri Efendi (Konya), açıklamasında, "Bizim hükûmetimiz bugün Cumhuriyet olmuyor. Teşekkül ettiği günden beri Cumhuriyet olmuştur. Yalnız benden önce söz söyleyen arkadaşlarımın işaret ettikleri veçhile bazı ihtiras ocaklarını alevlendirmemek için unvanını açıkça veremeyiştir. Bugün tamamen unvanı hakikisini alacak devre hulul etmiştir ve verilmek lâzımdır" demiştir.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) ye göre, Bu kanun zaten mevcut olan Hükûmetimize bir ilmî kisve veriyor, giydiriyor, o da "Cumhuriyet" kelimesidir[28].

Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişikliklerin kabulü ile TBMM tarafından Cumhuriyet de ilân edilmiş oldu.

Şevket Süreyya Aydemir'in açıkladığına göre, tasarı müttefikan (oybirliği ile) kabul edilmişti. Yaşasın Cumhuriyet avazeleri (sesleri) bu defa daha gür, daha devamlı bir heyecan fırtınası içinde Eski Büyük Millet Meclisinin küçük, mütevazi salonunu çınlattı. Türkiye artık bir Cumhuriyet olmuştu"[29].

Ondan sonra, Reisicumhur seçimi yapılmıştır. Kürsüde bulunan İkinci Reis Vekili Başkan İsmet Bey (Eker), sonucu Meclise şöyle arzetmiştir.

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan intihabat (seçim) arasına yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve Cumhuriyet riyasetine yüz elli sekiz âza müttefikan Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini intihab eylemişlerdir"[30].

Bunun üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa Meclis ve millete hitaben tarihi konuşmasını yapmıştır.

"Muhterem Arkadaşlar, mühim ve cihanşümul hâdisatı fevkalâde karşısında muhterem milletimizin teyakkuz ve intibahı hakikisine bir vesika-ı kıymettar olan Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini tavzih için

28 Eyüp Sabri Efendi, **TBMM Zabıt Ceridesi,** İkinci İnkılâp Devresi, C. 3, *s.* 94-95.

29 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938),** C. III., İstanbul, 1965, s. 156.

30 Atatürk, **Nutuk**, C. II., 1961, s. 813 ve Ayrıca Bk. **TBMM Zabıt Ceridesi,** Kırküçüncü İçtima. 29.10.1923.

Levent Şahverdi Arşivi

Encümeni Mahsus tarafından heyeti celilenize teklif olunan kanun lâyihasının kabulü münasebetiyle Türkiye Devletinin zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzım gelen mahiyeti, beynelmilel mâruf unvaniyle yâdedildi. Bunun icabı tabiisi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya meclisin riyasetinde bulunduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi Reisicumhur unvaniyle yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda izhar buyurduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz, bundan dolayı heyeti celilenize bütün samimiyeti ruhiyemle arzı teşekkürat ederim.

Efendiler, asırlardan beri, şarkta mağdur ve mazlum olan milletimiz; Türk Milleti, hakikatta meftur olduğu hasailden muarra telâkki ediliyordu.

Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak, kendi hakkında suizanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükûmetinin yeni ismiyle, cihanı medeniyete daha çok suhuletle izhara muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu aşariyle ispat edecektir.

Arkadaşlar, bu müesseseyi âliyeyi vücuda getiren Türk Milletinin son dört sene zarfında ihraz ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Acizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesbî liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç heyeti aliyenizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve müzaharetinin devamıdır, ancak bu sayede ve Allahın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümidederim.

Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmeyerek çalışacağım, Milletin teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mes'ut, muvaffak ve muzaffer olacaktır"[31].

31 Atatürk **Nutuk**, C. II., 1961, s. 813-815; Atatürk, **Nutuk**, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz). 1984, s. 550-551.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetin ilânı kaçınılmaz bir sonuç, tabiî gelişmenin zaferi idi. Bu durumu Prof. Dr. İlhan Arsel şöyle dile getirmektedir:

"Filhakika Hakimiyeti milliye esasının tabiî ve tam bir şekilde tahakkuku ancak cumhurî idare ile mümkündür, zira Cumhuriyette bütün hakimiyet, daha doğrusu hâkimiyeti meydana getiren bütün kuvvetler (teşriî, icraî ve adlî) milletin elindedir. Ve millet bu kuvvetleri istimal edecek organları intihap eder"[32].

"Atatürk, hâkimiyet tabirini istimal ederken onu hudutsuz ve en üstün bir kuvvet ve kudret olarak kabul etmiş ve TBMM'ini, milletin yegâne temsilcisi olarak bu üstün kuvvet ve kudretle mücehhez cumhuriyet rejimini ikame edebilmek maksadiyle tek çare olarak görmüştü"[33].

Büyük Atatürk, Hâkimiyeti Milliye, esasını işlemekle ve onu yeni Türk Devletinin temel taşı yapmakla, yeni devletin devlet ve hükümet şeklini de tayin ve tesbit etmiş oluyordu. Cumhuriyet rejiminin tohumunu atmış bulunuyordu.

Dankwart A. Rustow'a göre, "Kemal, daha başından itibaren direniş hareketini Padişahın dışında, Padişahı dikkate almadan ve nihayet Padişaha karşı örgütlemişti. Eskiden Osmanlı Orduları din ve devlet uğruna savaşa girmişlerdi. Kemalist ordular ise vatan ve millet uğruna dövüşmekteydiler. Ağırlığın buraya kaymış olması, daha o zamandan Cumhuriyete gidişin bir belirtisi sayılabilir"[34].

Cumhuriyetin kurulması ile halk idaresi gerçekleşmiştir. Halk reâye olmaktan kurtulmuş, kendi kendini idare edecekleri seçmeye hazırlanan efendi olmuştur.

Atatürk bu hususu bir konuşmasında açıklamıştır:

"İdareî devlet'i Cumhuriyetten bahsetmeksizin, hâkimiyeti milliye esasatı dairesinde her an Cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeğe çalışıyorduk"[35].

---

32 İlhan Arsel, **Türk Anayasası Hukukunun Umumî Esasları**, Ankara, 1962, s. 43.

33 İlhan Arsel, **a.g.e.**, s. 42.

34 Dankwart A. Rustow, **Atatürk, Kişiliği ve Başarısı, Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi** (Kollektif Eser), Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, 1981, s. 229-230.

35 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, s. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarık Zafer Tunaya'ya göre, "Cumhuriyet de, millî devletin karakterinden doğmuştur. Onun siyasal ve sosyal gerçeklerini kapsadığı için, Türk Devriminin en derinlerinden köklerini aldığı için önemli ve anlamlı bir aşamadır"[36].

Şükrü Kaya'ya göre, "Türkiye'de Cumhuriyet Türklerin hayat ve haysiyetlerini ve binlerce yıllık ana topraklarını kurtarmak için her şeylerini feda ederken sarayın devamlı ve inatlı hıyaneti üzerine Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşlarının kanlı günlerinde doğdu. Türk Milletinin kurtuluşunun ve yaşayışının şanlı bir remzi ve zaruri bir rejimi oldu. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun hükûmetine ister âsi, ister ihtilâlci denilsin, isterse Fransız İhtilâli'nin Konvansiyon meclisine benzetilsin, Türkiye'de millî hâkimiyeti ilk o kurdu ve o tatbik etti. O hükûmetin kanunla hukukî adı konulmamıştı. Fakat o rejim mükemmel ve demokratik bir cumhuriyetti. Onu Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi kurdu. Onu kitaplaştırmak, kanunlaştırmak da ikinci Büyük Millet Meclisi'ne nasip oldu. Tarihte birçok Cumhuriyetler, mağlubiyetlerin tepkisidir. Bizde zafer millî hâkimiyetin eseri, Cumhuriyet de zaferin nimeti ve ganimeti oldu"[37].

Meclis Hükûmeti sistemi, tarihte görülen örnekleri gibi, tipik anlamda ihtilâl veya olağanüstü hal meclisleridir, İsviçre istisna edilecek olursa, meclis hükümeti sistemini demokratik bir rejim içinde uzun süre devam ettirebilmek mümkün görülmemektedir. İsviçre'de bu sistemin devam etmesi, İsviçre'ye özgü şartlardan ileri gelmektedir[38].

Meclis Hükûmeti sisteminin uzun süre devam edemeyeceği dikkate alınırsa; Cadart ve Ali Fuat Başgil'in de belirttiği gibi[39] sistemin anarşiye ve diktatörlüğe dönüşmesi tehlikesi de söz konusu olduğundan, Millî Mücadele'yi izleyen dönemde, parlamenter rejime doğru bir adım daha atılarak Cumhuriyetin ilânı büyük bir başarı sayılmalıdır.

---

36 Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** s. 165.

37 Şükrü Kaya, "Cumhuriyet ve Demokrasi", **Cumhuriyet.** 29 Ekim 1947, (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından zikredilmiştir. **Atatürk, Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri,** Erzurum, 1973, s. 56.)

38 Ergun Özbudun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Hukukî Niteliği," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. I., Sayı 2, s. 481. Turhan Feyzioğlu, **Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği,** Ankara, 1988.

39 Ergun Özbudun, **a.g.m.**

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet burada, istikrarlı ve devamlı bir devlet biçimi seçimini sağlamış, Türkiye'nin gerçekleşene cevap verecek şekilde, parlamenter rejime doğru gelişmeler göstermiştir.

Atatürk, Nutuk'da, Rauf Bey'in Cumhuriyetin ilânı konusundaki tutumunu eleştirirken yaptığı açıklamada Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinin geçiş dönemi zaruretlerinden olduğunu belirtmekle beraber bütünüyle meclis hükümeti sisteminin pratik zorunluluklardan kaynaklanan geçici bir rejim olduğunu açıkça ifade etmiştir[40].

Türkiye'de Cumhuriyetin bir gelişmenin tabiî bir sonucu olduğu, TBMM'i hükûmet idaresinin aslında Cumhuriyet demek olduğunu İsmet İnönü de belirtmektedir.

Gazeteci Abdi İpekçi'nin Millî Mücadelede idare şeklinin "Cumhuriyet" olacağının düşünülüp düşünülmediği sorusuna İsmet İnönü şu cevabı vermiştir.

"Fesada yer verilmemek için bundan bahsedilmedi. Esasen ihtiyaç da yoktu... Millet Meclisi bütün kuvvetlere sahip olarak işbaşında idi. Kumandanlar aynı zamanda Millet Meclisi âzası idiler. Atatürk Millet Meclisinin başında bütün kuvvetlere sahipti. Bu, o zaman bize çok tabiî görünen bir hayat tarzı idi... Aslında bunun Cumhuriyet demek olduğu sonradan bir günde, bir saatte derhal kendini gösterdi. O da şöyle oldu:

Lozan'dan sonra bütün devletler bizimle münasebet kurmadan önce, "Dur bakalım, devletin şekli ne olacak?" diye bekler bir vaziyet aldılar. Bu durumda Millet Meclisi iktidarı ve idaresinin devam edemeyeceğini, bir devlet şekli seçmenin zarurî olduğunu daha kesin surette anladık. Mevcut hayat tarzı esasen Cumhuriyet olduğuna göre mesele işin adını koymaktan ibaretti. Yani olmuş, bitmiş bir şeyi ilân etmek gibi bir şey"[41].

40 Ergun Özbudun, a.g.m.

41 İnönü, **Atatürk'ü Anlatıyor,** Hazırlayan: Abdi İpekçi, İstanbul, 1968, s. 18-19.

Levent Şahverdi Arşivi

Norbet Von Bischoff'a göre de, "İhtilâl, üç buçuk yıldan beri gebe olduğu Cumhuriyeti doğurmuştur"[42].

Tarihçi, Arnold Toynbee'ye göre, Türkiye'de, "demokrasi olgunlaşmamışsa bile, ilerlemişti ve Cumhuriyet; demokrat fikirli bir ulusun kesin ifade yoluydu. Cumhuriyet fikrinin tümü, bir tek ulusun, halkının büyük çoğunluğu tarafından onaylanan ve paylaşılan fikriydi"[43].

Enver Ziya Karal, yeni Türk Devletinin adının Cumhuriyet olmasını üç nedene bağlamaktadır. "Birinci ve önemli neden, halifelik ve saltanattan yana olanların boş gibi sandıkları devlet başkanlığı makamı için bunalımlar yaratmalarını önlemek idi. İkinci neden, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yabancı devletlerin Türkiye'de siyasal rejimin istikrara kavuşmamış olduğu yolundaki kuşkularını önlemek, üçüncüsü de, yeni Türkiye Devletinin modernleşmesi yolunda yapılacak devrimlere karşı, dinsel bir örgüt olarak yaşamakta olan halifelikten gelebilecek direnmeleri kırmak idi.

Atatürk bu nedenlerle 1923 Eylülünden bu yana, Cumhuriyetin duyurulması sorunu ile yakından ilgilenmeye başladı"[44].

Ahmet Ağaoğlu'na göre, Cumhuriyet Türk İnkılâbının halkalarından biriydi.

"Şark'ta (Doğuda) ilk kere demokratik bir Cumhuriyet kuran O'dur. Şark'ta ilk kere dini dünyadan ayıran O'dur. Şark'ta ilk kere medenî beşeriyetin (uygar insanlığın) müşterek (ortak) bir aile olduğunu ilân ve bu aile efradı (üyeleri) arasındaki hâileleri (engelleri) kaldırmaya azmeden O'dur"[45].

---

42 Norbert Von Bischoff, **Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı,** (Çeviren: Burhan Belge), Ankara, 1936, s. 204.

43 Arnold Toynbee, **Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu,** (Çev: Kasım Yargıcı), İstanbul, 1971, s. 186.

44 Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması," **Türk Dili,** Sayı 278, Kasım 1974, s. 837.

45 Ahmet Ağaoğlu, "İstiklâl Mahkemelerinin Faaliyeti," **Hâkimiyeti Milliye,** 4 Ocak 1926. (Tarık Zafer Tunaya tarafından zikredilmiştir. **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 163.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Cumhuriyetin ilânı, tarihî bir gelişmenin tabiî bir sonucudur. Millî egemenlik ilkesinin devletin siyasî rejiminin temel direği olması, bütün gelişmeleri Cumhuriyete yöneltmiştir.

Türkiye'de Cumhuriyet, demokratik rejime yönelik demokratik Cumhuriyet olmuştur. Türkiye'de Cumhuriyet batılı anlamda modern devlet şekli olarak gelişmiştir. Türkiye'de Cumhuriyet, ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetmeksizin, bütün vatandaşların paylaştıkları ve yararlandıkları siyasî rejimin adı olmuştur. Eşitlik ilkesi, herkesin kanun önünde eşitliği, Türk cumhuriyetinin özelliğini teşkil etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE CUMHURİYET*

Prof. Dr. İsmet GİRİTLİ**

I

29 Ekim, 29 Ekim 1923'te ilân edilen cumhuriyetimizin yıldönümüdür. Millî Mücadele sırasında "Cumhuriyet" fikir ve ideal olarak yaşamış, Cumhuriyete yönelme bir amaç olmuştur. 23 Nisan 1920'de TBMM toplanmış, fakat Cumhuriyetin ilânı Millî Mücadele'nin tamamlanmasından sonraya kalmıştır. 29 Ekim 1923'te ilân edilen Cumhuriyet, kademe kademe içerik bakımından da demokratik nitelik kazanan gelişmeler göstermiştir.

"**Cumhuriyet**" kelimesi dilimize Arapça "halk", "büyük kalabalık" kelimesinden gelmiştir. Bu kelimenin Fransızca karşılığı "**La Republique**", İngilizce karşılığı "**The Republic**" olup, "kamuya ait şey", "kamu malı" anlamına gelen Latince "Res Publica" kelimesinden türemiştir.

Kısaca Cumhuriyet halkın yönetimidir. Cumhuriyeti yaşatacak tek güç, politikacının ve yurttaşın siyasal ve ahlâkî değerine dayanan "kamu yararı" düşüncesidir. Bu yönü ile cumhuriyet bir kişi veya zümre yararına değil, kamu yararına dayanan ve kamu yararına göre yönetilmesi gereken devlet şeklidir. Eski Yunan şehirlerinde ve Orta Çağlar'daki "Venedik" ve "Ceneviz" Cumhuriyetlerinde yöneticileri, bir avuç ayrıcalıklı kimseler seçtiği halde, modern çağlarda seçim hakkı bütün vatandaşlara tanınmış,

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:33'den alınmıştır.

** Atatürk Araştırma Merkezi Eski Bilim Kurulu Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

yani "Aristokratik Cumhuriyet", "Demokratik Cumhuriyet'e dönüşmüştür. Günümüzde, Orta ve Güney Amerika'daki askerî ve cunta diktatörlükleri ile Marksist-Leninist teoriye dayanan Çin Halk Cumhuriyeti ise batılı ve modern anlamda demokratik cumhuriyetlerin özelliklerini taşımazlar. Zira çağdaş cumhuriyet bir sınıfın veya zümrenin değil, Türkiye Cumhuriyeti gibi halkın egemenliğine dayanan "Demokratik Cumhuriyet"tir.

Osmanlı düşünürlerinin, Osmanlı Devletinin batmaktan kurtarılması amacını güden fikirlerinde esas hedef Cumhuriyet değil, "**Meşrutî Monarşi**" olmuş, Fransız İnkılâbı'nın fikrî ürünü olan ve "istibdat ve baskıya karşı insan kişiliğine değer veren Cumhuriyet" ancak Osmanlı Devletinin yıkılışı ile birlikte aranılan rejim olmuştur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Cumhuriyet fikrinin Mustafa Kemal tarafından ilk defa kuvvetle ortaya atılmasında Fransız İnkılâbı'nın etkisi olduğunu söylemekte, Münir Hayri Egeli, daha 1906'da Atatürk'ün en beğendiği devlet şekli olarak Cumhuriyeti dile getirdiğini yazarken, Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal'in henüz Erzurum Kongresi açılmadan, zamanı gelince hükümetin şeklinin Cumhuriyet olacağını kendisine söylediğini "**Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**" eserinde anlatmaktadır. Sivas Kongresi'nden sonra İngiliz Amirali de Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği raporda, Türkiye'deki gelişmelerin bir Cumhuriyet'e doğru yöneldiğini yazmakta, İngiltere'nin 14-21 Kasım 1919 tarihli İstanbul'daki istihbarat teşkilâtının haftalık raporunda, kararları beğenmezse, Anadolu'daki Milliyetçilerin Cumhuriyet ilân edeceği bildirilmektedir.

Bilindiği gibi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi, Misak-ı Millî'yi ilân edip, 16 Mart 1920'de işgal kuvvetlerinin tehdidi sonucu dağıtılınca, Mustafa Kemal 23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle Millet Meclisi toplayarak, 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'da millî egemenlik prensibi ilk defa açıkça ilân edilmiş, bu ise Prof. Ali Fuat Başgil'in deyimi ile reisicumhursuz bir Cumhuriyetin kurulması anlamına gelmiştir. Lozan'da Türk milletini, Millî Mücadele'yi yapan TBMM hükûmetini temsil etmesi için Meclis, 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmış, 11 Ağustos 1923'te toplanan İkinci Meclis 24 Temmuz

Levent Şahverdi Arşivi

1923'te imzalanmış olan Lozan Barış Antlaşması'nı tasdik etmiş, 13 Ekim 1923'te Ankara'yı başkent ilân etmiştir.

Mustafa Kemal'in 22 Eylül 1923'te, "Wiener Neue Freie Presse" muhabirine verdiği demeçte, ilk defa "Cumhuriyet" kelimesini ortaya atmasının ülke içinde ve dışında büyük yankısı olmuştur. 28 Ekim 1923 günü Mustafa Kemal arkadaşlarına "Yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz" diyerek, 20 Ocak 1921 Anayasası'nı bu yönde değiştiren taslağı hükümet bunalımına çare bulamayan Halk Fırkası'na sunar. Fırka'nın aldığı kararı da 29 Ekim akşamı TBMM'ye sunmuş, tasarı oybirliği ve "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri ile kabul edilirken, Mustafa Kemal 158 üyenin oybirliği ile Cumhurbaşkanlığı'na seçilmiştir. Görülüyor ki Cumhuriyetin ilânı, tarihî gelişmenin ve millî egemenlik ilkesinin uygulanışının sonucu olmuş ve kademe kademe bütün vatandaşların yararlandığı ve katıldığı demokratik siyasî rejime dönüşmüştür.

II

Atatürk İnkılâpları'nın en büyüğü; millî egemenliğe dayalı, tam bağımsız, millî, çağdaş ve lâik Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmasıdır. Bu nedenle Amerikalı meslekdaşımız Prof. **Dankward A. Rustow**, bir makalesine "**Atatürk as Founder of State**- Devlet Kurucusu Olarak Atatürk" başlığını koymuştur. Hiç şüphe yok ki T.C sömürgecilikten kurtulmuş bazı Asya ve Afrika toplumlarında olduğu gibi yoktan var edilen tarihsiz ve köksüz bir devlet değildir. Zira Türk milletinin gerilere uzanan köklü bir devlet geleneği olduğu gibi, yıkıntıları üzerinde TC'nin kurulduğu Osmanlı İmparatorluğu 600 yıllık tarihinde çok yüksek askerî ve siyasî düzeye ulaşmış, çağının en güçlü devletleri arasında yer almıştır.

Ancak T.C.'nin doğuşunda bu zengin mirası görmezlikten gelmek ne kadar yanlışsa, yeni devletini Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devamı sanmak o kadar yanlıştır. Kısaca; Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte, değişim unsurları ile süreklilik unsurları birarada bulunmaktadır. Gerçekten Türkiye Cumhuriyeti'nin yapısında ülke ve insan topluluğu unsuru bakımından değişiklikler olmuş ve çok milletli impara-

Levent Sahverdi Arşivi

torluktan millî devlete geçilmiştir. Başka bir deyimle imparatorluk, bazan Osmanlılık bazen İslâmlık bağlarından yardım ummuş ve fakat bunu başaramamış çok milletli bir devlet oluşuna karşılık, T.C. insan unsuru Türk milletine dayanan tam anlamı ile yeni bir devlettir.

29 Ekim 1923 tarihi; yarı-bağımsız Osmanlı İmparatorluğu'ndan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişi ifade eder. Zira Avrupa siyasî çevrelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllarda "**hasta-adam**" olarak anıldığını ve "**doğu sorunu**" adı altında mirasının nasıl paylaşılacağının açıkça konuşulduğunu biliyoruz. Atatürk'ün İzmir İktisad Kongresi'ni açış konuşmasında dediği gibi, "Bir devlet ki kendi kendi tebasına koyduğu vergiyi yabancılara koyamaz, gümrük resimlerini düzenlemekte yasaklanmış ve yabancılar üzerinde yargı hakkını uygulamaktan yoksun ise, böyle bir devlete bağımsız denilemez". Bu nedenle Atatürk'ün ısrarla vurguladığı iki ilkeden biri, **tam bağımsızlık** diğeri ise; **millî egemenliktir.**

Evet, saltanatın yerine cumhuriyete geçiş kişisel egemenlikten millî egemenliğe geçiştir. Esasen TBMM saltanatın kaldırılışından önce, 20 Ocak 1921 Anayasası ile, millî egemenlik ilkesini açıkça ilân etmiştir. Zira çağdaş toplum ve devlete yakışan yönetim ancak millî egemenliğe dayalı yönetim olabilir. Mustafa Kemal saltanatın kaldırılması görüşmelerinde şunları söyler: "Cihan tarihinde, bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman devleti tesis eden Türk milleti, bu defa doğrudan doğruya, kendi nam ve sıfatında bir devlet kurmuştur. Millî mukadderatını eline alarak, millî saltanat ve egemenliği bir şahısta değil, milletçe seçilmiş vekillerden meydana gelen mecliste temsil etmiştir. Kısaca yeni Türk devleti "**eşhas devleti**" değil, "**halk devleti**"dir. Millî egemenlik bütün kişisel yönetimlere karşıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde tacidar yoktur, diktatör yoktur ve olmayacaktır. Devletin başında tek bir kuvvet vardır o da millî egemenliktir".

III

Atatürk'ü Cumhuriyete yönelten sebeplerin başında; Atatürk'ün gençlik yıllarında Türkiye'yi Modern Devlet ve Modern Toplum olarak gerçekleştirecek tek siyasal rejimin Cumhuriyet olduğu inancı içinde yaşaması

Levent Şahverdi Arşivi

gelmektedir. 31 yıllık istibdada son veren ve meşrutî monarşiyi yeniden getiren 1908 İnkılâbı ile tatmin olmayan genç Kolağası Mustafa Kemal, Cumhuriyet'e olan özlemini sürdürmüştür.

Diğer taraftan Cumhuriyet, Atatürk'ün ve Türk Milleti'nin karakterine çok uygundur. "Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mirasından olan istiklâl aşkıyla yaratılmış bir adamım. Bu sebeple millî istiklâl bence bir hayat meselesidir" diyen Atatürk, özgürlük ve bağımsızlık için en uygun idare olan Cumhuriyeti, özgürlük ve bağımsızlığına son derece düşkün olan Türk Milletinin tabiatına da uygun görmektedir.

Atatürk'ü Cumhuriyete yönelten bir diğer önemli neden; Cumhuriyet'in en ileri devlet ve hükümet şekli olmasındandır. Cumhuriyetin baş özelliği Millet Egemenliği'ne dayanması Demokrasiyi sistem olarak benimsemesidir. Gerçekten her demokratik rejim Cumhuriyet olmamakla beraber, demokrasinin en gelişmiş şekli Cumhuriyetle sağlanır. Atatürk Cumhuriyet'i "**Halk Hükûmeti**" olarak da adlandırmış "Halk Hükûmeti, hâkimiyeti tamamen halka veren ve halk için çalışan bir hükümettir" demiştir.

Atatürk'e göre; medeniyet dünyasının çağdaş yönetimi Cumhuriyettir.

Cumhuriyet insanca yaşamın düzenidir. İşte insanca yaşamak ideali de Atatürk'ü Cumhuriyete yönelten sebeplerden biriydi. Cumhuriyet insanları mutlu kılacak özgür ve adil bir düzenin ifadesi olduğu için Atatürk Cumhuriyeti kurmuş ve savunmuştur.

Cumhuriyet kurucusu Atatürk'ün, çeşitli konuşmalarında Cumhuriyeti değerlendirdiğini görüyoruz. Nitekim Mustafa Kemal İzmir'de, 14 Ekim 1925'de yaptığı bir konuşmada, Cumhuriyetin kuruluşu ile Hükûmet ile Millet arasında ayrılık kalmadığını vurgulamış, "Artık Hükûmet Millettir ve Millet Hükûmettir" demiştir.

1 Kasım 1929'daki TBMM açış konuşmasında ise Cumhuriyeti "Devlet Gücü" olarak görmekte; Cumhuriyetin iç siyaseti, vatandaşın yaşamını, hiç bir nüfuz ve saldırmanın tesirinde bırakmaksızın sağlamaktır" diyerek, Cumhuriyet jandarma ve zabıtasının, yani güvenlik kuvvetlerinin, hizmet ve fedakârlığını övmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

1 Kasım 1933'deki TBMM açış konuşmasında ise Atatürk Cumhuriyeti "Devlet şekli" olarak ele almakta, "Bu sene Cumhuriyetin 10. Yılını kutlamakla bahtiyar olduk. Millet geçen 10 senelik Cumhuriyet eserlerini, topluca gözden geçirdi ve gerçekten sevinmeye ve övünmeye hakkı olduğunu gördü" demektedir.

Atatürk 1933'te Cumhuriyetin 10. yılını kutlarken, Türk inkılâbı ile Cumhuriyeti eş anlamda almış; "Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir demiştir. Atatürk için Cumhuriyet bir hedeftir. Cumhurbaşkanlığına seçilmesi dolayısıyla Cumhuriyete olan inancını "Türkiye Cumhuriyeti cihanda işgal ettiği mevkiye lâyık olduğunu eserleri ile ispat edecek ve mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır" demiştir.

Cumhuriyetin dayanağı Millî Egemenlik kavramına büyük değer veren Atatürk, gerçek anlamda Cumhuriyet ile bağdaşmayan ömür boyu Cumhurbaşkanlığı önerisine karşı çıkmış, Akşam Gazetesi başyazarına verdiği beyanatta Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlığın aynı kişide toplanamayacağını açıkça belirtmiş, bütün yetkilerin Cumhurbaşkanlığında toplanmasını öngören Amerikan "Başbakanlık" sistemini hiç düşünmediğini ve bunun sistemsiz ve kanunsuz olacağını vurgulayarak, Türk Anayasa sistemine bağlılığını dile getirmiştir.

Atatürk'e göre Cumhuriyet fazilete dayalı bir yönetimdir. Cumhuriyet fazilettir. Kısaca Atatürk; Cumhuriyeti "**Fazilet Düzeni**" olarak tanımlamakta, Cumhuriyetin fazilet ve adalet sayesinde bütün millete dayanacağını, bu olmazsa "Cumhuriyet" olmaz gerçeğini dile getirmektedir.

IV

Cumhuriyetin Kuruluş Yıldönümünü kutlarken, T.C.'nin anlamını ve niteliklerini sadece Anayasa'nın maddelerinde aramak yanlıştır. Zira Anayasa'da "somut" olarak belirlenen niteliklerin ardında yatan "soyut" manevî değerleri anayasaya yansıtmak kolay değildir. Bunun için de kaynak, tarihimizin derinlikleri ile Atatürk'ün beyanlarıdır. T.C.'nin temel nitelik-

Levent Şahverdi Arşivi

lerini destekleyici ve bütünleyici manevi değerleri, "Cumhuriyet Faziletir", "Çağdaş ve uygar ve gelişme ile değişmeye açık olmak", "İlmin yol göstericiliği ve akılcılık" ve nihayet "Misak-ı Millî ve Kayıtsız Şartsız Egemenlik" gibi noktalar etrafında toplamak mümkündür.

Atatürk 14 Ekim 1925'de İzmir Kız Öğretmen Okulu öğrencilerine, "Cumhuriyet Fazilettir. Cumhuriyet, faziletli ve namuslu insanlar yetiştirir" demiştir. Siyasî anlamda fazilet, devlet ve siyaset adamlarında bulunması gerekli nitelikleri kapsar. Atatürk'ün sözleri ile "Yapmak iktidarında olmadığımız işleri uyuşturucu, oyalayıcı sözlerle yaparız diyerek, millete karşı gündelik siyaseti takip etmek prensibimiz değildir. Memleket mütesanit bir birliğe muhtaçtır, alelade politikacılıkla milleti parçalamak ihanettir. Bizim en büyük kuvvetimizi, bugün de yarın da dürüst, açık bir siyaset ve sözlerimize bağlılık teşkil edecektir". Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini destekleyen değerlerden biri de, Türk toplumunu çağdaş ve uygar bir düzeye getirme hedefine yönelik ve gelişme ile değişmeye açık oluşudur. Atatürk 30 Ağustos 1925'de Kastamonu'da yaptığı konuşmada "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti Halkını tümüyle çağdaş ve uygar bir toplum haline getirmektir" demiş ve 10. Yıl Nutku'nda "Millî Kültürün, her çığırda açılarak yükselmesini Türkiye Cumhuriyeti'nin temel direği olarak temin edeceğiz" ifadeleri ve 1 Kasım 1937'de TBMM'yi açış konuşmasındaki "Büyük davamız en uygar ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir büyük inkılâp yapmış olan Türk milletinin dinamik idealidir" sözleri ile Türk inkılâbının "statik" değil, "dinamik" olduğunu vurgulamıştır. Atatürk bir diğer konuşmasında, "İlerlemeyi, yükselmeyi ve asrın icabını seven ve isteyen güzide bir halkımız vardır. Türk'e müsbet bir şey veriniz bunu reddetmesi mümkün değildir. Halkın, karanlığı aşmak ve refah'ile iyiliğe varmak arzusu, el ile tutulacak kadar açıktır. Cumhuriyetin eli bu arzuyu tutmuştur" diyerek, Cumhuriyet idaresinin halkın ilerleme isteğini yerine getirmesi gerektiğini ve uygar olmak için yenileşmenin şart olduğunu ortaya koymuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

T.C.'nin önemli değerlerinden biri de ilmin yol göstericiliğine inanmak, doğmalardan uzaklaşmak yani akılcılıktır. Atatürk, 22 Eylül 1924' de Samsun İstiklâl Ticaret Mektebi'nde yaptığı konuşmada, "Dünyada her şey için maddiyat, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir... Yalnız ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekamülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanında takip etmek şarttır" demiş aynı yıl Muallimler Birliği Kongresi üyelerine, "Cumhuriyet fikren, ilmen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister" ve "Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister" mesajını vermiştir. Nihayet Cumhuriyetimizin temel niteliklerini destekleyen ve bütünleyen bir diğer önemli manevî değer, **Misak-ı Millî ve Millî Egemenliğe bağlılıktır.** Bilindiği gibi Misak-ı Millî, millî ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarını çizmiş, bununla da Türk ülkesi halkı, bağımsızlık bilincine erişmiştir. Atatürk, 1 Mart 1923 günü, TBMM'nin 4. toplanma yılını açarken, Misak-ı Millî ve Millî Egemenliğe özel yer vererek; "Bugün geçmişten kuvvetliyiz. Bu üstünlüğü yapan nedir? Bunu gayet açık olarak tekrar ve tekrar etmek zorundayız. Bunun gerçek sebebi iki kavramın kapsamı içindedir. Bu kavramlardan biri Misak-ı Millî, ikincisi egemenliği kayıtsız şartsız elinde tutan Anayasamızdır" demiştir. Atatürk'ün "Tam Bağımsızlık" kavramı, ülkenin bugün de içinde bulunduğu ortam ve değişen dünya dengeleri açısından büyük önem kazanmaktadır. Devletler arasındaki yeni siyasî ve ekonomik oluşumlar, pek uygulanmayan insan hakları ve barış gibi sloganlara, tam bağımsızlığımızı yok edecek saptırıcı sözlere karşı uyanık olmağa mecburuz.

V

Atatürk'ün kurduğu, millî egemenliğe dayalı, akılcı ve lâik cumhuriyet, 1923'ten itibaren büyük gelişme geçirerek, Türkiyemiz'i bugün İslâm dünyasının tek demokratik, lâik ve serbest piyasa ekonomisine dayalı ülkesi haline getirmiştir. Bu nedenle Batı dünyası bile, Cumhuriyetimizi, bağımsızlığa yeni kavuşmuş Türkî Cumhuriyetlere doğal bir "**model**" olarak

Levent Şahverdi Arşivi

görmektedir. Oysa "bilgi sahibi olmadan, fikir sahibi olan bazı aydınlar ve yazarlar", Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyetin hukukun üstünlüğünü gerçekleştirmediğini ve üretimini artıramadığını, yani tükendiğini ileri sürerek, "**İkinci Cumhuriyet**" tartışmasını başlatmışlardır.

Doğrusu istenirse, "**İkinci Cumhuriyet Tartışması**" ilk defa 1924 Anayasası yerine sosyal ve ekonomik içerikli 1961 Anayasası'nın yürürlüğe sokulması esnasında ortaya atılmış, Anayasa Komisyonu Sözcüsü olan merhum Prof. Dr. Turan Güneş, Atatürk'ün, "Cumhuriyet ilelebet payidar olacaktır" sözünden esinlenerek, "Türkiye Cumhuriyeti tektir" diyerek bu tartışmayı bitirmeye çalışırken, bu satırların yazarı Atatürk'ün bu sözleri ile Cumhuriyetin siyasal ve sosyal bünyesinde değişiklik yapılamayacağını değil, bu ülkede saltanatın hiç bir zaman hortlamayacağını ifade etmek istediğini ileri sürmüştü.

Oysa bugün başlatılan tartışma, değişik bir nitelik taşımakta, 2003'de 80 yaşını bitirecek olan Cumhuriyetin üretimi artırmak ve hukukun üstünlüğünü sağlamak konusunda sınıfta kaldığını ileri sürerek, gerçeğe uymayan birçok iddia ortaya atmaktadır. Bu iddialara verilecek kısa cevap şudur: Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk'ün lâik ve akılcı sistemi sayesinde hukukun üstünlüğü prensibi ile piyasa ekonomisi yönünde çok büyük ilerlemeler kaydetmiş ve bugün Batı Avrupa standartlarına yaklaşmıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin F-16 uçak yapımını, GAP projesini gerçekleştirdiğini, Türk müteahhitlerinin milyarlarca dolarlık taahhütleri çeşitli ülkelerde başarı ile yürüttüğünü biliyoruz.

Kaldı ki, eğer bugün hukukun üstünlüğü, üretim ve özelleştirme alanında bir takım eksiklikler varsa, bunu tamamlamak siyasî partilere ve kadrolarına düşer. Türkiye'nin Anayasalarının askerler tarafından hazırlandığı iddiası da doğru değildir. 1921 ve 1924 Anayasaları askerler tarafından hazırlanmadığı gibi, 1961 ve 1982 Anayasaları tamamen sivil temsilciler ve meclisler tarafından hazırlanmış, bu Anayasalara Millî Birlik Komitesi ve Millî Güvenlik Konseyi'nin katkısı çok asgari seviyede kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Hâl böyleyken, bu Anayasaların, Fransa'da askerlerin iktidara getirdiği General de Gaulle'nin 1958 tarihli Anayasasından ve hatta Amerikan askerî işgali esnasında hazırlanan 1947 Japon Anayasasından daha fazla hücuma uğramasını ve Türk ordusuna bu kadar alerji duyulmasını garipsememek mümkün değildir. Nihayet, Millî Güvenlik Kurulu'nun parlamentonun üstünde olduğu iddiası, 1982 Anayasası'nın Millî Güvenlik Kurulu ile ilgili 118. maddesinden de anlaşılacağı üzere, gerçeğe aykırıdır. Kısaca, ikinci cumhuriyet lehine ileri sürülenler, bizce genellikle üslûp parlaklığı arkasına sığınmış birer safsata yığınından ibarettir.

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYETİN ANLAMI, ÖNEMİ VE MİLLETİMİZE KAZANDIRDIKLARI*

Prof. Dr. Utkan KOCATÜRK**

Bu yıl, 80. yıldönümü kutladığımız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolun başlangıcında milletimizin "kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti" kurmak üzere "ya istiklâl ya ölüm" ilkesi ile başlattığı Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşımız yer almaktadır. Bu süreç içinde Erzurum ve Sivas Kongrelerini takiben 23 Nisan 1920'de, millî iradeye dayanan Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve bütün dünyaya karşı, yayınladığı beyanname ile "egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğunu" ve "Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde hiçbir makam bulunmadığını" ilân etmişti. Gerçi bu meclis ve bu meclisin içinden çıkan "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti", yapısı ve işleyişi yönünden, aslında ismi konmamış bir cumhuriyet yönetiminden farksızdı. Ama Millî Mücadele'nin ve Kurtuluş Savaşı'nın zaferle bitişini ve Lozan Antlaşması'yla bağımsızlığımızın bütün devletlerce onayını takiben, artık devlet yönetiminin daha açık biçimde isim alması gerekiyordu. İşte 29 Ekim 1923 günü yapılan Anayasa değişikliği ile bu husus da yerine getirildi ve bu yıl 80. yıldönümünü kutladığımız Cumhuriyet ilân edildi.

---

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısın'dan alınmıştır.

** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan Vekili ve Atatürk Araştırma Merkezi Eski Başkanı.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet, egemenliğin kaynağının millete ait olduğunu kabul eden devlet şekli demektir; dolayısıyla devletin temel organlarının seçimle iş başına geldiği bir yönetim biçimidir. Bu rejimde Devlet Başkanı olan Cumhurbaşkanı da milletçe veya milletin temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilir. Cumhuriyet yönetimi bu niteliği ile şüphesiz ki demokrasinin en gelişmiş şekli, demokrasi prensibinin en iyi uygulanmasını temin eden bir siyasi rejimdir.

Cumhuriyet yönetiminin birinci özelliği, seçim esasına dayanan bir idare olmasıdır. Bu seçim de gerek seçme gerekse seçilme hakkı bakımından belli bir kişiye, belli bir zümreye, belli bir sınıfa ait değildir; bütünüyle millete aittir. Cumhuriyetle yönetilen bir devlette bir görevin, ilâhî bir kuvvete dayanması veya babadan oğula geçmesi gibi bir usul de yoktur ve olamaz Cumhuriyet yönetiminde seçimle iş başına gelenlerin görev süresi belli bir dönemi kapsar; yani cumhuriyet rejiminde kaydı hayat şartı ile bir görev söz konusu olamaz.

Cumhuriyet rejiminin ikinci bir özelliği, bu rejim her şeyden önce kişi, zümre ve sınıf yararını değil, kamu yararını ön planda tutan, kamu yararına dayanan bir yönetim şeklidir. Çünkü cumhuriyet rejimi, kuvvetini, dayanağını kişi, zümre ve sınıf hakimiyetinden değil, geniş halk kitlesinden, millet iradesinden almaktadır.

Cumhuriyet rejimi, memleketimize, milletimize sayılamayacak kadar çok şeyler kazandırmıştır. Bir kere cumhuriyet yönetimi, devlet hayatımıza, siyasi hayatımıza egemenliğin bir şahsa, bir zümreye, bir sınıfa değil, millete ait olduğu gerçeğini kazandırmıştır. Çünkü bundan evvel, Osmanlı Devletinde egemenliğin kaynağı ilâhî iradeye bağlanıyor, bunu da Sultan-Halife sıfatıyla bir şahıs temsil ediyordu. Millet haklarını yok eden, milli iradeyi geçersiz kılan bu çağ dışı anlayış, memleketimizde ancak Cumhuriyet rejimi ile yıkılmıştır.

Cumhuriyet rejiminin, bütün vatandaşları kanun önünde eşit sayması, onlar arasında hiçbir ayrıcalık tanımaması, onların devlet yönetimine eşit olarak katılımını sağlaması, vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini devlet teminatı altına alışı, millî birlik ve beraberliğimiz açısından da birleşti-

Levent Şahverdi Arşivi

rici, pekiştirici olmuş, millî sınırlarımız içinde hiçbir ayrıcalık yapmaksızın bütün vatandaşlarımızın paylaştığı, yararlandığı, bu nedenle korumaya ve yaşatmaya kararlı olduğu bir idare haline gelmiştir.

Cumhuriyet rejimi aynı zamanda, insan unsuruna verdiği değer, insan hak ve hürriyetlerine gösterdiği saygı nedeniyledir ki, çağdaşlaşmayı, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmayı en iyi şekilde gerçekleştiren bir ortam oluşturmuştur. Diyebiliriz ki Türkiye'nin çağ atlaması, milletimizin Atatürk'ün önderliğinde her türlü engeli aşarak uygar bir toplum haline gelişi, lâik ve demokratik cumhuriyet rejimi sayesinde mümkün olabilmiştir.

İşte bize kazandırdığı bu değerler nedeniyle, lâik ve demokratik cumhuriyet rejimi, memleketimizin geleceği bakımından o derece önemlidir ki, Anayasamızda "Türkiye Cumhuriyeti'nin idare şeklinin Cumhuriyet olduğu" hükmünün değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği ayrı bir anayasa maddesiyle teminat altına alınmıştır.

Gençlerimizi ve her gelecek kuşak bilmelidir ki, bu vatanda kurduğumuz Cumhuriyet yönetimi, Atatürk'ün önderliğinde çok büyük fedakârlıklarla kazanılan bir ölüm kalım savaşından sonra gerçekleştirilmiştir. Bu büyük başarının arkasında binlerce şehidin, binlerce gazinin harcı vardır. Bu bakımdan, kurulan bu büyük eserin her yönü ile gelişmesi, geliştirilmesi, doğabilecek her türlü tehlikeden titizlikle korunması, Cumhuriyet kuşaklarının Atatürk'e ve onun inkılâp arkadaşlarına borçlu olduğu kaçınılmaz bir görevdir. Cumhuriyet kuşakları, bu görevin bilinci içinde, kendilerine bırakılan emaneti daima koruyacaklar, Türkiye Cumhuriyeti'ni Büyük Önderin çizdiği yolda ebediyen yaşatacaklardır.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYETİN İLÂNI VE REJİM OLARAK EĞİTİME KATKILARI*

Prof. Dr. Yücel ÖZKAYA**

24 Temmuz 1923'te Lozan ile Türkiye dünya devletleri tarafından resmen tanınınca, artık devletin siyasî rejiminin de belirlenmesinin zamanı gelmişti. Esasen, 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış, hükümet şeklinin ne olacağı zaman zaman tartışma konusu olmuştu. İstanbul basınında halifeyi siyasî bir konuma getirmek isteyenler, Meclis içinde halifeyi hararetle savunanlar mevcuttu. Bu yüzden Mecliste zaman zaman tartışmalar da oluyordu. Bu olayların da cumhuriyetin bir an önce ilân edilmesinde katkısı vardır.

Mustafa Kemal, 23 Eylül 1923'te bir Alman muhabirine (Newe Freie Presse muhabiri) Türkiye'nin idaresinin demokratik bir cumhuriyet olacağını vurgulamıştı.[1]

Cumhuriyetin ilân edileceği konusu öyle gizli kapaklı bir sorun değildi. Bu konu basına 23 Eylülde duyurulmuş, 29 Ekim 1923 tarihine kadar bir buçuk aya yakın bir süre gerek İstanbul, gerekse taşra basınında sürekli olarak ele alınmıştı. Trabzon'da yayınlanan İstikbal gazetesi, 27 Eylülden itibaren cumhuriyet meselesini gündemde tutarken, İstanbul gazeteleri de makaleler ve haberlerle 24 Eylülden itibaren konuya geniş ölçüde

* Erdem Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı -I, Sayı:31'den alınmıştır.
** Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı.
1 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** c. III, Ankara 1961, s. 63.

Levent Şahverdi Arşivi

açıklık getirmişlerdi. Vatan, Tevhid-i Efkâr, İkdam, Tanin, Vazife gibi İstanbul gazeteleri çeşitli makaleler, röportajlar, Ankara'dan aldıkları haberler ile cumhuriyet konusunu ve tartışmaları hep gündemde tutmuşlar idi. Bunlardan Tanin ve Tevhid-i Efkâr cumhuriyet sistemine karşı cephe alan yazılar yazmışlardır. Bu gazeteler şimdiki meclis yönetiminin yeterli olduğunu, bu sistemle Cumhurbaşkanına çok fazla hak verileceğini, konunun aceleye getirildiğini, Cumhuriyet sisteminin her derde çare olamayacağını öne sürmekteydiler.[2] Oysa, Cumhurbaşkanına fazla yetki verilmiyordu. Cumhurbaşkanı hem meclis başkanı, hem de parti başkanı olmayacaktı. O, partiler üstü bir kişi olacaktı. Gazetelerdeki bu makaleler ve bilgiler İstanbul'a yeterli ve doğru bilginin gelmemesinden kaynaklanıyordu. Söylenildiği gibi cumhuriyet aceleye de getirilmiş değil idi. Konu üzerinde birbuçuk aya yakın bir süre makaleler yazılmış, tartışmalar yapılmıştı, Cumhuriyetin her derde deva olacağı fikri de aslında Ankara tarafından hiç ileri sürülmemişti. Cumhuriyet yalnızca, bir isim, bir yönetim şekli, bir siyasî terimdi. Tanin'in ileri sürdüğü gibi, cumhuriyet gibi önemli bir konunun meclis üyelerinin üçte ikisinin bulunması ile, yani 286 üyeden yüzdoksan üyenin mecliste bulunması gerektiği, oysa 158 üyenin bulunduğunu ileri sürmesi de yanlıştır.[3] Çünkü, böyle bir kanun maddesi yoktur. Mecliste kararlar çoğunluk esasına göre alınır. Ebuzziya-zade ise "Efendiler devletin adını taktınız, işleri düzeltebilecek misiniz?" başlığı altında yazdığı yazıda, üç dört senedir eski hükümetin Anadolu'yu çok iyi yönettiğini, isim değişikliği ile işlerin düzeltilemeyeceğini savunmaktaydı. Aynı yazar cumhuriyeti ilk anda gösterdikleri yetenek ve becerikliliğini yerine getirenler, memleketi iyi yönetirlerse kendilerine "cumhuriyetiniz mübarek olsun efendiler" diyeceklerini de ilave etmekten kaçınmamıştır.[4] Şunu kabul etmek gerekir ki, cumhuriyet yönetimi, ekonomide, eğitimde, sanayide ve diğer dallarda gerçekten, bir enkaz devir almıştır, Türkiye'de cumhuriye-

2 Yücel Özkaya, "Türk Basınında Cumhuriyetin İlânının Öncesi ve Sonrası," **Atatürk Yolu**, Sayı 11. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1993.

3 **Tanin**, 31 Ekim 1923.

4 **Tevhid-i Efkar**, 31 Ekim 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

tin başarılı olup olmadığına bugünkü durumun iyiliğini görerek değil, o zamanki harabe Türkiye'nin durumunu inceleyerek ortaya, koymakta, yarar vardır düşüncesindeyim.

Bu olumsuz; düşüncelere karşın, Cumhuriyet konusunda İkdam, Vatan, Vazife gibi gazeteler ile Ankara ve taşra basını son derece iyimser bir düşünceye sahiptirler. Şer'iye Vekili Mustafa Fevzi ise Cumhuriyetin kendileri için bir amaç, İslâmın ilk hükümetinin de aslında Cumhuriyet olduğunu, zaman zaman aynı sistemin sürdüğünü ifade etmiştir.[5]

Şer'iye Vekili Mustafa Fevzi her ne kadar Cumhuriyetin bir İslâm idaresi olduğunu ileri sürüp "Şer'iye Vekaletinin Heyet-i Vekiliyeden tefrîki şimdiye kadar tasavvur edilmemiştir" demiş olsa, bile 3 Mart 1924'te yani, bu beyandan dört ay sonra Şer'iye Vekâleti kaldırılacaktır.

Cumhuriyetin ilânına halktan hiç bir olumsuz tepki gelmemiştir, Birkaç; milletvekili cumhuriyetin aceleye getirildiği yolunda beyan vermişlerse de halk bunlara itibar göstermemiştir. Kısa bir süre sonra İstanbul basını da cumhuriyeti övmeye ve sonuçları beklemenin yerinde olacağını savunmaya başlamıştır. Esasen rejimin tutması için zamana da ihtiyaç vardır. Fransa İhtilâli ve bunun sonunda kurulan idareler ve cumhuriyet rejimi bile çok uzun bir süreden sonra tutunabilmiştir. 1830 Cumhuriyetinden sonra 1848'de ikinci, 1871'de üçüncü 1946'da dördüncü ve bunun arkasından 1958'de beşinci kez cumhuriyet yönetimi kurulmuştur. Ancak, bu cumhuriyetler ile bizimkini karıştırmamak lazımdır. Çünkü, bu hareketlerde kurulan mutlakiyet rejiminin ve despotizmin kaldırılması hedeflenmiş, yani yıkılan rejim yeniden kurulmuştur.

Basının bir kısmının bir süre sonra cumhuriyete karşı halifeyi ortaya koyarak, tepkilerini bu yönde göstermeye başladıkları göze çarpacak, halifeye siyasî bir hava verme eğilimi ve halifenin de bunu benimsemesi hızlanınca, 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılacaktır. Gayet tabiî ki, bunun tarihî bir seyri, halifenin tahsisat isteği gibi olayları da vardır, ancak bu bizim konumuzun dışındadır.

---

5 **Vakit**, 10 Teşrin-i Sani 1923,

Levent Sahverdi Arşivi

Cumhuriyet döneminde her alanda olduğu gibi eğitim alanında da önemli atılımlar olmuştur. Henüz ulusal bağımsızlık savaşı sürerken 1 Mart 1922'de Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplantısını açarken, köylü kitlesinin millî eğitim ışığından yoksun bırakıldığını, onların bilgi ile donatılmasının millî eğitimin ilk hedefi olması gerektiğini belirtmişti. O, medenî millet olmanın bilim yolu sayesinde gerçekleşeceğini, kadınların da eğitimine önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.[6]

Atatürk'ün eğitim ve öğretim konusunda üzerinde durduğu ilke ve esasları şöylece sıralayabiliriz: Ona göre eğitim millî olmalıdır. Millî eğitimde öğretim birliği ilkesine uyulmalıdır. Kız ve erkek çocukların eşit şekilde eğitilmesine önem verilmelidir. Eğitimin yaygınlaştırılması, bilgisizliğin yok edilmesi şarttır. Eğitimde fikir ve hareket birliğine, uygulamaya önem verilmelidir. Millî eğitim sistemi bilime dayalı olmalıdır. Millî eğitimde disiplin esas ve öğretmenlik mesleği çekici olmalıdır.[7] Mustafa Kemal bütün bu esasları zaman içersinde uygulamaya sokmuştur.

1921'de toplanan Maarif Kongresinde Mustafa Kemal, kongreyi açış söylevinde savaşın kazanılmasından sonra, Türkiye'nin ulusal bir devlet olacağını ve ancak, çağdaş bilince erişmiş ulusal eğitim ile yetişmiş bir ulus tarafından birliğin sağlanabileceğini vurgulamıştı.

1923 başında Maarif Nazırı (Millî Eğitim Bakanı) İsmail Sefa (Özler) öğrenimin birleştirilmesinde gözetilecek esasları bir genelge halinde yayınlayıp, bütün ülkedeki öğrenim kurumlarına ve okullara gönderdi.

1923'te Mustafa Rahmi'nin (Balaban) Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye ve Maarif adlı Maarif Vekâleti Mecmuasının 1. sayısında yayınlanan yapıtının Atatürk'ün bilgisi içinde —belki de direktifiyle- yayınlandığını öne sürenler vardır. Yazar, genelgeyi Misak-ı Maarif olarak tanımlamıştır. Burada bahsedilen eğitim felsefesinin şahısları hayata hazırlamak olduğu, eskiden bunun yapılmadığı, gençlerin pratik, amelî

6 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** 2. baskı, Ankara 1961, s. 230.

7 Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Milli Eğitim", **Atatürkçü Düşünce,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989, s. 681-691.

Levent Şahverdi Arşivi

bilgiler ile donatılması üzerinde durulmaktadır. Gerçekten, eskiden sıbyan okullarında ve medreselerde verilen eğitim gençleri bu dünyaya hazırlamaktan çok, öteki dünyaya hazırlayan bir eğitimdi. Burada verilen bilgilerin Avrupalı bilginlerin ortaya koydukları verilerden yararlanılarak hazırlandığı da görülmektedir.[8] Bu bilgiler ve öneriler ile geriye dönüş önlenmek istenmektedir. Bunda da başarılı olunmuştur.

Yakın çağlardan itibaren özellikle II. Mahmut'tan beri Batı tarzında okullar açılmaktaydı. Ancak, bunların yanında cemaat ve yabancı okullardaki programların denetlenmesi mümkün olamamaktaydı. Diğer taraftan batılı okulların yanında medreseler çoktan eski fonksiyonlarını kaybettikleri halde varlıklarını sürdürmekte idiler.

Cumhuriyetin ilânından kısa bir süre sonra, 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Yasası kabul edilirken, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış, bu bakanlığın bütçesinde okul ve medreselere ayrılan tutarın Millî Eğitim Bakanlığına devri kabul edilmiştir.

Millî Eğitim Bakanı Vasıf Bey, 11 Mart 1924'te, medreselerin hepsinin kapatılması için emir verdi. Ancak, kendisine bu kararından dolayı epey tehdit gelmiştir. *Tevhid-i Efkâr* gazetesi, 3 Mart Kanununda medreselerin kaldırılmasının yer almadığını ileri sürmüştür. Aslında, medreseler Millî Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Tasarruf hakkı bu bakanlığa aittir. Millî Eğitim Bakanlığı da, medreselerden okula elverişli olanlarını derhal okul haline getirileceğini, diğerlerinin de satılarak parası ile okul yapılacağını duyurmuştur. Böylece, artık iyice bozulmuş, çağ dışı kalmış bir kurum daha tarihe karışmıştır. Buna karşın bazı medrese hocaları, yobazlar halen medreselerin yeniden açılması sevdasındaydılar. Gazi 21 Eylül 1924'te, Samsun-Çarşamba demir yolunun inşası töreninde halka "Halk, köylüler bana her yerde iş programını şu iki kelime ile ihtar ettiler: Yol, mektep" şeklinde belirterek, Türkiye Cumhuriyeti'nin çalışma programının esaslarını ortaya koymuştur.[9]

---

8 Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, "Misak-ı Maarif", **Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi,** Sayı 3, Ankara 1989, s. 286-287.

9 Yücel Özkaya, "Atatürk Biyografisinden Sayfalar (II) (1923-1928)" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı 18. Ankara 1990. s. 513.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı döneminde Tanzimat ile birlikte eğitim alanında Türk kadınına bazı haklar verilmişti. Ama bunlar yeterli değildi. Bu haklar cumhuriyet döneminde genişletilmiştir. 1858'de kız rüştiyesi (ortaokul, 1869'da kız ve erkek tüm çocuklara ilk öğretim zorunluluğu getirilmiş ve kız sanayi okulu açılmıştı. 1870'de kız öğretmen okulu, 1911'de de kız liseleri açılmıştır. 1917'de kadınların tıp fakültesinde okumaları için Sıhhiye Meclis-i Umûmisi tarafından karar alınmış, 1918'de kızlar için Sanayi'-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar) açılmıştı.

1924'de Tekirdağ'da kız lisesi olmadığından kızlar erkek lisesine kayd olmak istemiş, bakanlık da bunu olumlu karşılamıştı. Aynı sene ilkokullarda karma eğitim başlamıştır. 1927'de ise orta öğretimde karma eğitime geçilir. 1926'da Medeni Kanunla harp okulları dışındaki tüm eğitim kurumları kız çocuklarına hizmet vermek için programlanmıştı. Harp Okuluna kız öğrenci alınması ise 1965 yasası ile sağlanmıştır.[10]

Cumhuriyet ilân edildiği sıralarda bile, savaşlarda olan büyük kayıplar nedeniyle ülkede öğretmen, doktor, mühendis, sağlık memuru, yüksek okul mezunu vb. yok denecek kadar azdı. Yalnızca Çanakkale Savaşında ikiyüz-binden fazla şehit verildiği düşünülür ve diğer cephelerdeki kayıplar da buna eklenirse, durumun ne kadar kötü olduğu kolayca anlaşılabilir. Yalnızca kişi bakımından değil eğitim kurumları bakımından şayısal düşüklük açıkça görülebilmekte idi. Öğretim programları da günün gereksinimlerine cevap vermekten çok uzaktı. Bu yüzden süratle eğitim kurumlarının ve öğrencilerin sayısını artırmak kaçınılmazdı. 1923-1938 arasında bunun gerçekleştirildiği görülmüştür. Özellikle, orta öğretim alanındaki öğrenci sayısı inanılmaz bir şekilde artmıştır. Orta öğretimde % 1.463, liselerde % 2.015 arasında bir artış 1923-1928 arasında gerçekleşebilmiştir. Diğer kurumlarda da buna paralel artışlar olmuştur.

Türk eğitim sistemine yeniden biçim vermek amacıyla dünyaca tanınmış eğitimciler Türkiye'ye çağrılmış ve bunlardan yararlanılmıştır. Örne-

10 Müjgan Cunbur, "Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı 23, Ankara 1992, s. 261; Emel Doğramacı, "Türk Kadınının Çağdaşlaşması" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı 26, Ankara 1993, s. 306.

Levent Şahverdi Arşivi

ğin 1924'te Amerikalı eğitimci John Dewey, 1925'te Alman eğitimci Kühner, 1926'da Belçikalı Buyse'nin Türk eğitimine katkıları büyük olmuştur.

22 Mart 1926 ve 10 Haziran 1933 tarihli yasalarla eğitim hizmetlerinin modern bir şekilde yürütülmesi sağlanmıştı. 1926-1927 yılından itibaren ücretsiz hale getirilen orta öğretimde kız ve erkek öğrencilerin bir arada öğrenim görmeleri gerçekleştirilmiştir.[11] Öğretim Yasası ile belirlenen esaslara uymayan birçok yabancı okul kapatılmıştır. Yabancı ve azınlık okullarının orta kısımlarında Türkçe, Türk tarihi, coğrafyası zorunlu olarak okutulmaya başlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde üniversitede kız öğrenci sayısı süratle artmaya başlamıştır. 1930-1931 ders yılında Edebiyat Fakültesinde 155 kız, 129 erkek öğrenci vardır. Fen Fakültesinde 90, Hukuk Fakültesinde 70, Tıp Fakültesinde 11 kız öğrenci vardır. Hukuk Fakültesinde kız öğrenci sayısı artarken, tıpta azalmıştır. 1950'de İstanbul Üniversitesinde 24 olan kadın öğretim üyesi sayısı, 1960'da 52'ye, 1970'de 114'e yükselmiştir.[12]

Cumhuriyetin ilân edildiği 1923'ü izleyen 1923-1924 döneminde nüfusun ancak % 13'ü okur yazardı. Bunun % 3'ü kızlara aitti. Bu tarihte 4.894 ilkokul, 71 ortaokul, 23 lise, 9 fakülte ve yüksek okul vardı. İlkokullarda 341.491, ortaokullarda 5.905, liselerde 1.241, meslek okullarında 6.547, yüksek öğretimde 2.914 öğrenci toplam 358. 548 öğrenci vardı. Bugün yalnızca üniversite sınavına girenlerin sayısı bunun yüz katından fazladır.

Okul binalarından İstanbul ve birkaç büyük yerleşme merkezinde bulunanların bir kısmı dışındakiler eğitim ve öğretime elverişli değildi. Bazıları büyükçe bir ev halindeydi. Cumhuriyet ilân edildiğinde Türk eğitim sistemi tam bir harabe halindeydi.[13]

---

11 Galip Karagözoğlu, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı 4, Ankara 1985, s. 197-199.

12 Müjgan Cunbur, "Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı 23, Ankara 1992, s, 268.

13 Galip Karagözoğlu, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı," **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu,** Ankara 1994, s. 320-321.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bu olanaksızlıklara ve güçlüklere karşı Gazi bir eğitim savaşı başlatarak Türkiye'mizin sosyal ve ekonomik yapısının temellerini atmıştır. 1 Kasım 1928'de yeni Türk harflerinin kabulü ile Lâtin alfabesine dayalı yeni Türk harfleri kullanılmaya başlanmıştır.

Gazi, baş öğretmen sanı ile yeni Türk harflerini halka öğretmek için Anadolu'yu gezmiş, meydanlara kara tahtalar kurdurarak halka yeni harfleri öğretmiştir. 15 Eylül 1928'de Sinop'ta bir okulun bahçesinde memurlara ve halka yeni harfleri öğretir iken, karşısında duran bir adamı çağırmış ve ona sormuştur:

"- Adın ne? Ne iş yaparsın?

- Bekir. Arabacıyım paşam.

- Okuman yazman var mı?

- Yok paşam, senden öğrenmeye geldim" cevabını almıştır.

Gazi yeni harfleri bu elli yaşlarındaki kişiye öğretti ve memnun oldu. Daha sonra da "Bu millet üç ay içerisinde okuyacak ve yazacak" dedi.[14] Bu Gazi'nin inanılmaz öğretme niteliğini ve azmini ortaya koyan örneklerden birisidir.

1929-1930 ders yılı başından itibaren okullardan Arapça ve Farsça dersleri kaldırılarak, bunların yerine Fransızca, İngilizce Almanca dillerinin öğretilmesi kararı alınmıştır. 10 Nisan 1929'da bir yasa çıkarılarak teknik alanda mühendis, yabancı dil, tarih, coğrafya, matematik, resim, müzik, beden eğitimi alanlarında öğretmen yetiştirilmesi amacı ile çok sayıda öğrenci Almanya, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerine gönderilmeye başlandı. Böylece, üniversitede öğretim kalitesi yükseltildi. Çünkü, üniversitelerde yetişkin öğretim üyesi nerdeyse yok denecek kadardı.

Milli Eğitim Bakanı Vasıf Çınar tarafından kapatılan medreselerde 16.245 öğrenci vardı. Bunlardan yaşları uygun olanlar ilkokullara ve liselerin ilk kısımlarına alınacaktı. Hazırlık kısımları kapatılan Darü'l-hilâfe medreseleri yerine İmam-Hatip okulları kuruldu. Başlangıçta bunların sa-

14 Yahya Akyüz, "Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri," **I. Uluslarası Atatürk Sempozyumu,** Ankara 1994, s. 362.

Levent Şahverdi Arşivi

yıları 29 tane idi. Giderek, sayıları her ders yılında biraz daha azalan bu okullar, 1929-1930 yılında tamamen kapatılmış, öğrencileri liselere ve ilköğretim okullarına kaydedilmiştir.

Darü'l-hilâfe medreseleri dışında kaza ve köylerde 479 tane "Medaris-i İlmiye" adlı medrese bulunmaktaydı. Haklarında hiçbir bilgi olmayan ve resmî denetimleri yapılmayan bu medreseler ilköğretim düzeyinde eğitim veriyorlardı. 11 Mart 1924'te bunlar da kapatılmış, öğrencileri ilkokullara, öğretmenleri de okullara din öğretmeni olarak gönderilmişti.

1924 Nisanı başlarında Adana ve Konya İmam-Hatip okulları öğrencileri lise ve ortaokula geçmek istemişler, kendilerine izin verilmiştir.

Süleymaniye Medresesi yerine İstanbul Darü'l-fünûnun da İlahiyat Fakültesi kurulmuştu. Darü'l-fünûn kaldırılıp, üniversite haline getirilince İlahiyat Fakültesi de kaldırıldı. Atatürk'ten sonra 1948'de İsmet İnönü zamanında İmam-hatip okulları kurs niteliğinde yeniden açıldı. 1949'da Ankara Üniversitesine bağlı olarak İlahiyat Fakültesi hizmete girdi. 1965'de kuran kursları açma ve yönetme yetkisi müftülüklere verildi. İmam-Hatip ortaokul sayısı 383, lise kısmı 366'ya çıkmış olup, 1989-1990 öğretim yılında ortaokulda 189.447, lise kısmında 93.077 olmak üzere İmam-Hatipli sayısı 282.524'e yükselmiştir.[15]

Cumhuriyet döneminde askeri idadiler liseye çevrilmiştir. Bunlar 22 Nisan 1925'te Milli Savunma Bakanlığına bağlandı. 1925 ve 1926 yıllarında yabancı azınlık okullarının denetimi hızlandırıldı. Bu okullardaki öğrenciler her şeyden önce Türkçeyi öğrenecek ve Türklüğü kavrayacaklardı. Bu konuda bir dizi tedbir alınmakta da gecikilmedi.[16]

1928'de lâiklik ilkesi yani devletin bir dini olmadığı maddesi anayasadan çıkarıldıktan sonra okul programlarından da zorunlu din derslerinin çıkarılmasına karar verildi. 1930'da şehir, 1933'te köy okullarında bunun uygulanmasına geçildi. 1933'te Milli Eğitim Bakanlığı Örgüt ve Ödevler Kanununda okullarda din öğretimi ile ilgili maddeleri kaldırdı.[17] Ancak, 1965'te ilkokul programlarına program dışı din dersleri kondu.[18]

---

15 Zekai Baloğlu, **Türkiye'de Eğitim,** Yeniyüzyıl Gazetesi Yayını, Ankara 1995, s. 69 .
16 Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi,** Ankara 1982, s. 51-60.
17 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** İstanbul 1978, s.524.
18 Baloğlu, **a.g.e.,** s. 17.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk'ün ölümüne kadar olan süre içerisinde Türkiye'de çok sayıda fakülte ve yüksek okul hizmete girmiştir. Hukuk Fakültesi (1925), İstanbul'da kurulan Siyasal Bilgiler Okulu'nun 5 Kasım 1936'da Ankara'ya nakli, 9 Ocak 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin açılması ile 1936'da Ankara Üniversitesi kuruldu. İstanbul Darü'l-fünûn'u 1933'te üniversite haline getirildi. Orta dereceli öğretmen yetiştirmek için Gazi Öğretmen Okulu ve Enstitüsü 1927'de, Yüksek Ziraat Enstitüsü 1933'te, Milli Musiki ve Temsil Akademisi (bugünkü konservatuvar) 1934'te, İstanbul İktisat Fakültesi, Ankara Tıp 1937'de kurulmuşlardı.[19]

Üniversitenin muhtariyetini elde ettiği 1933 tarihine kadar olan süre içerisinde devletin İstanbul Darü'l-fünûnunun işlerine karışmama isteğine karşın, istemeyerek olaylara karıştığına zaman zaman şahit olmaktayız. Örneğin, 1924'te, Darü'l-fünûnun bahçesinde bazı öğrenciler objektife poz vermeye cesaret etmişler, resim çektirmeyi günah sayan Darü'l-fünûn öğretmenleri harekete geçmiş, öğrencileri cezalandırmıştı. Olaydan birkaç gün sonra Gazi, Bursa'da resim çektirmenin günah olmadığını açıklamış, İstanbul Savcılığı öğretmenleri mahkemeye vermekle tehdit etmiş, olay da bir süre sonra kapanmıştı.[20]

Atatürk'ün eğitim ve kültür alanında her türlü çalışmayı teşvik ettiğini bilmekteyiz. Nitekim o Türk dili ve Türk tarihi ile ilgili araştırmalar ve bu konularda bilimsel çalışmalar yapmak için 12 Nisan 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun ve 26 Eylül 1932'de Türk Dil Kurumu'nun kurulmasını bu amaçlarla gerçekleştirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ilk on yıl içerisinde işe yaramayan eğitim sistemini tamamen yıkmayı ve yerine modern eğitim ilkeleri koymayı başarmıştır. Din eğitimi veren okullar kapatılmış, okul kitaplarından ya da programlarından bu eğitimi besleyen bölümler çıkarılmıştır. Kadın-erkek eğitimi Türk eğitiminin vazgeçilmez öğelerinden biri, ilköğretim mecburî, her çeşit öğretim ücretsiz olmuştur.

---

19 İlhan Başgöz-E. Howard Wilson, **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk,** Ankara 1968, s. 185.

20 **A.g.e.,** s. 178

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye nüfusuna göre, dünyanın en büyük ücretsiz eğitim sistemini kuran ülkelerden biri olmuştur. Okur-yazar sayısı yüzde onüçlerden yüzde doksanlara yükselmiştir.

Bütün bu inkılâplar ülkenin içinden çıktığı bir savaşın ardından, yokluk ve sefaletin bütün ülkeyi sarstığı, sanayinin, paranın, bayındırlığın, her çeşit mahrumiyetin olduğu bir sırada gerçekleştirilmiştir. Bugün ulaşılan seviyeyi incelerken 1920'lerin durumunu, Türkiye'nin o tarihlerde ne durumda olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Türkiye büyük bir savaştan çıkmıştır. Bazılarının dediği gibi, bu savaş Yunanlılara karşı verilmemiştir. Doğuda Ermenilere, Güney Doğuda Fransızlara karşı savaşılmıştır. Batı Anadolu, Akdeniz dışında, Rumeli de İtilaf devletleri tarafından istila edildiği gibi başkent de istilaya uğramıştır. Savaştan çıkmış, eğitimsiz ve parasız bir halk için yapılan çalışmaları hafife almak, yalnızca o tarihleri iyi bilmemek ya da bilmez görünmekten kaynaklanmaktadır. Bu yüzden sanki o tarihlerde demokrasi yokmuş, demokrasi yerleşmemiş gibi fikirler ortaya atmak yeterli ve doğru değildir. O tarihlerde demokrasinin temeli atılmış, eğitim alanında halk bilgilendirilmiş, okur-yazar sayısı süratle artırılmış, üniversitelerin muhtar ve bağımsız olması sağlanmıştır. Üstelik bunlar dış yardım almadan gerçekleştirilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SEVR'İ BİLMEK LOZAN'I ANLAMAK*

Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT**

Osmanlı Devleti 1914'de girdiği I. Dünya Savaşı'ndan son derece ağır şartları içeren 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak çıktı. Osmanlı Devleti'ne fiilen son veren bu Antlaşmanın ardından hemen İngiliz, Fransız ve İtalyan işgalleri başladı. Lord Curzon 18 Kasım'da Avam Kamarasında yaptığı konuşmada, "Kürt, Arap, Ermeni, Rum ve Yahudilerin Türk egemenliğinden kurtarılacağını" söylüyordu. Ermeniler de kurdukları alaylarla Mondros Ateşkes Antlaşması'yla onlara bırakılması düşünülen altı vilayeti ele geçirmek üzere Doğu Anadolu'da baskı ve zulme başladılar. Bu kara günleri Paris Barış Konferansında verilen onaya uygun olarak, Yunan Ordusunun 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkması ve Ege'ye yayılması takip etti.

Paris Barış görüşmelerinde Şubat başında kurulan "Yunan ve Arnavutluk Meseleleri Komitesi"nde Yunan heyetinin üyesi ve Dörtler Konseyinin danışmanı olarak yer alan Harold Nicolson[1] şunları yazmaktadır: 24 Mart: "Aşağı indim ve Amerikan delegesi Mezes'le görüştüm...Küçük Asya konusunda anlaşıyoruz. Ayvalık'tan Selçuk'un kuzeyine kadar bir daire. Bu da bir şeydir". 28 Mart: "Amerikalı delege Arnold Toynbee ile Türkiye'nin geleceğini konuştuk. Bir Ermeni Devleti için sınırları belirliyo-

---

* 08-12 Aralık 2003 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi'nde Bildiri Olarak Sunulmuştur.

** Ankara Hukuk Fakültesi Türk Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

1 H. Nicolson, **Peacemaking**, 1919, Boston, Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları,** Çev. Şerif Erol, Sabah yay. İstanbul, 1996, s.64-84.

Levent Sahverdi Arşivi

ruz...". 13 Mayıs: "Büyük haritamı yemek masasının üzerine yaymamla birlikte herkes başıma toplandı...Ben İtalyanlara Antalya'yı ve Fransa'dan kalan bölgeleri önerdim... Paylaşılacak pasta şimdi daha büyük gözüküyordu... İtalyanlar Ereğli'deki kömür madenlerini de istediler. Bu konuda bilgili olan bir İngiliz delegesi, "ama oradaki kömür çürük, pek işinize yaramaz" dedi...Sonlara doğru, Milletler Cemiyeti'nin Anayasası'nın "Mandalar" bölümünü açtık. Maddede, "ilgili halkın istek ve rızası ibaresi" vardı. Çok eğlenceli bulundu bu ibare. Nasıl da güldüler..."

Bir yabancı yazarın deyimiyle, "Büyük güçler kamp ateşinin etrafında aç gözlerle fırsat kollayan kurtlar gibiydi. Çünkü Türkiye doğası gereği zengin, emperyalizm ise oburdu"[2].

Mart 1919'da Damat Ferit Paşa Sadrazamlığa getirilmişti. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Richard Webb, Damat Ferit Paşa'nın Sadarete gelince kendisini ziyaret ederek, "kendisinin ve Padişah Efendisinin ümitlerinin Allah'tan sonra İngiltere'de toplandığını ve bu mesajın İngiliz Hükümetine iletilmesini istediğini [3]"yazmıştır.

17 Haziran 1919'da bir Türk heyetinin görüşmelere katılmasına izin verildiğinde, henüz bir barış taslağı hazırlanmamıştı.

Heyet başkanı Damat Ferit Paşa, "Tüm kabahatin İttihat ve Terakki Partisinde olduğunu belirterek, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunmasını" isterken, "Ermeni sınırı, Mısır, Kıbrıs meselelerini görüşmeye hazır olduğunu" içeren bir metni Konsey'e sundu[4]. Bu metin için Wilson, "ömrümde bundan daha aptalca bir şey duymadım" derken, L. George "iyi espri" ifadesini kullanarak, "Türklerin siyasî kabiliyetsizliğinin en iyi kanıtı" yorumunu yapıyordu[5].

Bu arada Mustafa Kemal Paşa 19 Mayısta Samsun'a çıkmış, halkı örgütlemeye başlamıştı bile. Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'ni açış konuşmasında "Tarih, bir milletin kanını, hakkını,

2 Helmreich, **a.g.e.,** s.22.

3 G. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, TTK. Ankara, 1991, s.9.

4 Osman Olcay, **Sevres Antlaşmasına Doğru,** Ank. 1981, s.LXIX vd.

5 Helmreich, **a.g.e.,** s.81.

Levent Şahverdi Arşivi

varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. Binaenaleyh böyle bir nikab-ı bâtılın arkasından vatanımız ve milletimiz aleyhinde verilen hükümler, kanaatler muhakkak iflasa mahkûmdur... Memleketimizde külliyetli ecnebi parası ve birçok propagandalar cereyan ediyor. Bundaki gaye pek aşikardır ki millî hareketi yarıda bırakmak, millî emelleri felce uğratmak ve vatanı işgal gayelerine ulaşmaktır. Bununla beraber her devirde, her ülkede ve her zaman olduğu gibi, bizde de kalbi, asabı zayıf, gayrimüdrik insanlarla beraber, refah ve şahsî menfaatlerini vatan ve milletin zararında arayanlar vardır. ...zayıf noktaları arayıp bulmakta pek mahir olan düşmanlarımız ülkemizde bunu adeta bir teşkilat haline getirmişlerdir. Fakat mukaddes gayesi için çırpınan tüm millet azimle bunları mutlaka süpürecektir"[6] derken, L. George, 18 Ağustos 1919'da Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, "İngiltere'nin Türkiye ile olan barış kadar yakından ilgisi olan başka hiçbir konu yoktur. İmparatorluğun geleceği, Türkiye konusunda varılacak çözüme bağlıdır" diyordu[7].

19 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa, Paristeki Yüksek Konsey'e, Damat Ferit Paşa başkanlığındaki heyetin halkın iradesini temsil etmediğini bildirerek, işgalleri protesto etti.

Osmanlı Hükûmeti ve İtilâf Devletleri tarafından "başarısızlığa mahkûm bir isyancı" olarak görülen Mustafa Kemal ve başında bulunduğu Anadolu Hareketi, giderek İstanbul Hükûmetinin denetimi elinde tutamadığını İtilâf Devletlerine gösterdi. Damat Ferit Paşa 30 Eylül'de istifa etti. İtilaf Devletleri bu istifayı şöyle yorumladılar: "Ferit son ana kadar bir kuvvet eşliğinde kendisi gitmek ya da bir kuvvet göndermekte çok ısrar etti. Biz mani olduk. Sonuçta seçilmiş hükûmet yerine, eylemlerini kontrol edemediğimiz Mustafa Kemal'e yardım ettik... Ama haklıydık. Çünkü Mustafa Kemal üzerine kuvvet yollasaydık, büyük bir olasılıkla o kuvvet Mustafa Kemal'in tarafına geçerdi"... İngilizler olumsuz havayı hissetmeye başlamışlardı. İstanbul'dan giden bir İngiliz raporunda şunlar yazılıdır:

6 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, 1906-1938,** TİEY, Ankara, 1981, 3. baskı.
7 Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978, s.63.

Levent Şahverdi Arşivi

"Müttefiklerin uygun bulduğu herhangi bir barış antlaşmasını, herhangi bir Türk hükümetinin kabul etmek zorunda olduğunu ummak için vakit geçmiştir. Türkiye'yi harap edenlerin Türkiye'nin idam fermanına da imza atmalarını sağlamak... için de geç kalınmıştır. Mütarekenin üzerinden geçen her gün, Türkler'in ...mütareke koşullarıyla yaşadıkları felâket duygusundan silkinmelerine yaramaktadır"[8]. Londra artık endişelidir.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı, Anadolu'daki Kongreler ve Kuvayi Milliye'nin hızla örgütlenip genişlemesi karşısında, Curzon'un Fransız Dışişleri Bakanı Pichon'a 10 Kasım 1919'da söylediği, "önümüzdeki ilkbahara kadar, karşımızda müttefiklerin empoze etmek isteyeceği türden bir anlaşmayı kabul edecek kimsenin kalmaması büyük bir olasılıktır; hatta o zamana kadar elinde ciddi anlamda kuvvet bulunduran birkaç taraftan biri haline gelecek olan mağlup Türklerin Müttefiklere savaş ilan ederek kendi koşullarını dayatmaları bile beklenebilir. Eğer durum böyle olursa Anadolu'yu nasıl fethedeceğimizi ya da bunu kimin yapacağını bilmiyorum. Düşmanlarımız arasında en zayıf ve perişan durumda olanın zaferi kazanması gibi bir kepazelikle karşılaşabiliriz"[9] sözleri, Anadolu hareketinin geleceğini adeta gördüğünü göstermektedir. Ancak İngiltere'nin Hasta Adam'ın mirasından vazgeçemeyeceği parçalar vardır: Irak petrolleri. Bu yüzden bölgedeki Kürtlerin İngiltere bakımından önemi çok büyüktür. Akdeniz'deki İngiliz Donanma Komutanı Amiral Sir F de Robeck, Lord Curzon'a 9 Aralık'da yolladığı yazıda: "...İngiliz kuvvetleri, Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı kullanmak için her parayı ödemeye hazırdır"[10] diyordu. Bu cümleler Sevr'de yer alan özerk bir Kürdistan'ı da açıklamaktadır.

12 Şubat 1920'de Londra Konferansı (10 Mart 1920) toplandı. Artık Mustafa Kemal'in gücü anlaşılmıştı. Fransızlar İstanbul'un Türklere bırakılmasını savununca, L. George, "bu belayı ve potansiyel dert kaynağını Avrupa'dan atabilmek için büyük bir fırsatı şu anda gerçekten de kaçırıyor olabiliriz" dedi[11]. Lord Curzon ise, "Türklerin kendilerine verilen ilacı

8 Helmreich, **a.g.e.**, s.179.
9 Helmreich, **a.g.e.**, s.136.
10 Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.68.
11 Helmreich, **a.g.e.**, s.184.

Levent Şahverdi Arşivi

yutmalarını tavsiye etmesini" Amiral Webb'e bildiriyordu[12]. San Remo Konferansında ise (18-26 Nisan 1920) Paris ve Londra Konferanslarının belirlediği ilkelere dayanan bir taslak hazırlandı: "İngiltere, Irak ve Filistin'de, Fransa Suriye'de mandater devlet oluyorlardı. Güney ve Güneydoğu Anadolu'da İç Anadolu'ya kadar uzanan İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri oluşacaktı. İngiltere'nin koruyuculuğu altında bir Kürdistan Devleti kurulacak, Doğu Anadolu Ermenilere verilecek, Yunanistan İzmir, Batı Trakya ve Doğu Trakya'nın büyük bölümünü alacak, Boğazlar uluslararası bir komisyona bırakılacaktı".

Bu tasarı 11 Mayıs 1920'de Paris'te Osmanlı heyetine verildi. Bir ay içinde cevap beklendiği belirtildi. Churchill, şunları yazmıştır:

"Türk, kötü yönetim yüzünden, bitmez tükenmez felaketler ve harplerle çökmüş, çevresinde imparatorluğu paramparça olmuştu. Fakat o hâlâ canlı idi. Göğsünde, dünyaya meydan okumuş ve yüzyıllar boyunca bütün istilacılara karşı başarı ile mücadele etmiş bir ırkın kalbi çarpıyordu. Dünyaya düzen verecek adamlar Paris'in duvarları kumaş kaplı, yaldızlı salonlarında toplanmışlardı. İstanbul'da müttefik filolarının topları altında çalışan bir kukla hükümet bulunuyordu. Lâkin Türk'ün anayurdu Anadolu'nun sarp tepeleri üzerinde bir avuç insan kaderlerinin bu şekilde tayin edilmesini kabul etmiyorlardı"[13].

Osmanlı Hükûmeti bu tasarıya 25 Haziran 1920'de cevabını sundu[14]. Bu cevabî yazıda, Osmanlı Hükûmeti, sürekli olarak "Paris Barış Konferansı'nın adalet ve hak duygu düşüncesi ile hareket edeceğinden emin olduğunu" vurgulamış; "Konferans Başkanı'nın yüce bir hak gözetirlik duygusuyla Osmanlı Devletinin salt yabancı baskılarla savaşa girdiğini kabul ettiğini, bu durumun barış koşullarını etkileyerek, Osmanlı Devletine diğer

12 Jaeschke, **a.g.e.**, s.9.

13 İsmet Giritli, **Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümünde Kemalist Devrim ve İdeolojisi,** İstanbul, 1980, s.76.

14 Osmanlıca metin: Peyam-ı Sabah, 16 Temmuz 1336/1920, No:11014, s.2, 17 Temmuz 1336/1920, No:11015, s.1, 18 Temmuz 1336/1920, No:11016, s.2, 19 Temmuz 1336/1920, No:11017, s.2, 20 Temmuz 1336/1920, No:11018, s.2, 23 Temmuz 1336/1920, No:11020, s.2. Türkçe metin: Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri,** Ankara, 1977, sh.7-30.

Levent Şahverdi Arşivi

devletlere önerildiği kadar ağır koşullar dayatılamayacağı umudunda olduklarını, Osmanlı Devletinin savaşı ve acılarını yabancı topraklara götürmediği ve Osmanlı orduları yakıp-yıkma suçları işlemediği için Versailles'de büyük katkısı olan bu unsurların Osmanlı Devletinin barış antlaşması koşullarını etkilemeyeceğini düşündüklerini, ancak böylesine haklı olan bu umudun boşa çıktığını, kendilerine diğer yenik devletlerden çok daha ağır koşullar yüklendiğini" belirterek, "Osmanlı Devletinin hiç olmazsa eski müttefikleriyle eşit ölçüde işlem görmesi gerektiğini, bu tasarının kapsadığı göze çarpıcı eşitsizliği yalnız 12 milyonluk Türk değil, tüm İslam dünyasının yüreği sızlayarak duyacağını" da vurgulamıştır: "Gerçekte Devletin bütünlüğü, Ermenistan ve Hicaz'ın özgür ve bağımsız devletler konumuna getirildiği, Irak, Filistin ve Suriye'nin mandater devletlerin koruyuculuğu altında bağımsız devlet biçimine sokulmuş büyük iller olarak ayrıldığı, İngiltere yararına Mısır, Süveyş ve Kıbrıs'ın Osmanlı Devletinden çekip alındığı, Libya ve Akdeniz adaları üzerindeki tüm haklardan vazgeçilmesi istenmekle kalmayıp, Doğu Trakya ve İzmir yörelerinden de yoksun bırakıldıklarını, bunun Yunanistan yararına yapılacağını, Kürdistan'ın ayrılması hazırlandığı için, ülkenin geri kalan kısmının etkinlik bölgelerine bölündüğü, Devletin yüzölçümünün ve halkının üçte ikisini kaybedeceği, bununla kalmayıp Osmanlı Devletinin bağımsızlığına en ağır saldırılar içerdiği, İstanbul'da Padişah ve Osmanlı Hükûmetinin yanında, kurulacak Boğazlar Komisyonunda Bulgaristan'ın bile temsilcisi varken Osmanlı Devletinin temsilcisi olmayacağı, uluslararası işgal kuvvetleri komutanlığına Osmanlı jandarmasının bağımlı tutulduğu, herhangi bir saldırıya karşı savunmada bulunmak olanağının ellerinden alınarak başkentin bile top menzili içinde bulundurulacağı, yasama, yürütme, yargı, maliye, ticaret alanlarındaki geniş saldırılarla, Osmanlı Devletinin iç ve dış bağımsızlığın tüm koşullarından yoksun edilerek uluslararası hak ve adalete, mantık ve hukuka aykırı bir durum yaratıldığı, tüm bir ulusu köleliğe mahkûm etmenin, politikaları her zaman gönül yüceliği dolu düşüncelerden ve özgürlük sevgisi ilkelerinden esinlenmiş olan ulusların duygularına kesinlikle aykırı düşeceği, bu nedenle Türk ulusunun iyi karşılanacağından ke-

Levent Şahverdi Arşivi

sinlikle umutlu olarak, barışı içtenlikle hak ve adalet temeline dayandırmak isteyen ulusların en soylu duygularına başvurulduğu" belirtilerek Osmanlı teklifleri sıralanmıştır:

"Ulusların kendi yazgılarına egemen olma hakkı tanınmakta, bu ilkenin hakkıyla uygulanması, halkın sayısına ilişkin inceleme yapılmasını gerektirecek olursa, bu incelemenin uluslararası kurullara gönderilmesi şimdiden kabul edilmektedir.

- Devlet, Ermenistan'ın 1918'de özgür ve bağımsız bir devlet olarak Osmanlı Devleti'nce tanındığını burada doğrular. Hicaz, Ege ve Akdeniz adaları, Kıbrıs, Süveyş kanalından, Suriye, Irak, Filistin, Mısır'dan vazgeçer.

- "Ermenistan sınırına bitişik Türk topraklarının askerden arındırılması, Kürtlere yerel özgürlük" ilkeleri kabul edilmiştir.

- "Hicaz'ın elden çıkması, Padişahın Halife sıfatıyla Mekke ve Medine'deki Kutsal Yerler üzerindeki asırlardır tüm İslam dünyasınca kabul edilen yetki ve ayrıcalıklarından vazgeçmesini gerektirmez ve sürre alayının gönderilmesine devam edilecektir". Bu cümle bölgedeki siyasi gelişmelerin görmezden gelindiğini ya da inkârını açıkça göstermektedir.

İtilâf Devletleri, hazırladıkları tasarı üzerinde, "Boğazlar Komisyonuna bir Osmanlı temsilcisinin alınması dışında hiçbir değişiklik yapmayacaklarını" belirterek, antlaşmanın imzası için Osmanlı delegelerine 27 Temmuz'a kadar süre verdiler: "Eğer Osmanlı Hükûmeti antlaşmayı imzadan kaçınır veya Antlaşmanın maddelerinin yürütülmesini sağlamak konusunda güçsüz bulunursa, Müttefikler bu kararı yeniden inceleyecek ve bu defa Türkiye'yi Avrupa'dan sonsuza dek kovmak durumuna girebileceklerdir. Osmanlı Devleti'ne bu antlaşmayı kesinlikle kabul etmesi için 10 gün süre verilmiştir"[15].

Bu ültimatom karşısında TBMM 18 Temmuz'da Misak-ı Millî sınırları içindeki vatan ve milleti kurtarmak için ant içti. 22 Temmuz 1920'de Yıldız Sarayında Padişah Vahdettin'in başkanlığında toplanan Meclis-i

15 İtilâf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne cevap metninden. Spa, 16 Temmuz 1920, Meray-Olcay, **a.g.e.**, s.31-34.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali, Bakanlar Kurulu'nun 20 Temmuz 1920 tarihli tutanağını okudu. Tutanakta[16] şunlar yazılıydı: "Osmanlı Saltanatı ve Hükûmeti bugün iki olasılık karşısında bulunuyor: Ya antlaşmayı reddetmek, ki bu halde Osmanlı Saltanatına ve Hükûmetine son verilir. Varlığı 700 yıla yaklaşan eski ve yüce Osmanlı Saltanatı sonsuz parlak geçmişiyle çökerek, yüreğimizin birlikte çarptığı tüm İslâm dünyasının yüce çıkarları, Osmanoğullarının Saltanat ve Hilâfeti felâketli yıkıntılar altında yok olup gidecektir. Savaş geri gelecektir. Ya da kabul edilirse İstanbul Osmanlı Saltanatı ve İslâm Hilafeti başkenti olarak kalmak üzere küçük bir Devlet varlığını koruyabilecektir... Düş kurmalarla ve olmayacak şeyleri kafamızdan geçirmekle uğraşılacak zamanlar geçmiş ve tüm ağırlığıyla önümüzde duran yıkımın ciddiyetiyle orantılı önlemler alınması zamanı gelmiştir... hiç olmazsa Istranca-Çatalca çizgisinin önceki sınırımız olan Midye-Enez'e kadar çıkartılması İzmir'in Hamburg kenti türünden özgür bir kent konumu ve kendine özgü yönetiminin kabul edilmesi, kabul edilmezse İzmir-Trakya'nın uluslararası yönetime geçmesi gibi küçük değişikliklerin bir kez daha Yüce Barış Meclisi'nin insaf ve hakgözetirlik duygularına sunulması uygun görülmüştür".

Görülüyor ki bir ulusun geleceği, topraklarını işgal eden devletlerin insaf ve hakgözetirlik duygularına bırakılmıştır. Mustafa Kemal der ki, "İnsaf ve acıma dilenmekle ulus işleri, devlet işleri görülemez. Ulusun ve devletin şeref ve bağımsızlığı sağlanamaz. İnsaf ve acıma dilenmek gibi bir ilke yoktur. Türk ulusu, Türkiye'nin gelecekteki çocukları bunu bir an bile unutmamalıdırlar"[17] ve Mustafa Kemal de iki olasılıktan söz eder, onun öngördüğü olasılıklar İstanbul Hükûmetinden farklıdır: "Ya istiklâl ya ölüm".

23 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal, "Bağımsızlık davamızda ölünceye kadar sebat ve ısrar edeceğiz" demiştir[18].

16 Meray-Olcay, **a.g.e.**, s.35-37.
17 **Söylev**, s.257.
18 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV**, 1991, s.360.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'da ise, Osmanlı Meclis üyeleri söz alarak antlaşmanın kabulü gerektiğini söylerken, Abdurrahman Şeref Efendi, "Anadolu'daki hareketlerin bastırılması için elbirliğiyle çalışmak gerekeceği, buna girişilmezse Yunan askerinin Anadolu'ya girerek ulusal saygınlığımızı tümüyle sarsacağını"[19] belirtti.

İtilâf Devletleri de "30 Temmuz'da Kemalistlerin hareketlerinde ısrarları halinde müttefiklerin ve özellikle Yunan ordusunun yürüyüşe geçeceğini, İstanbul'un elden çıkacağını ve nihayet devletin ortadan kalkmasının kaçınılmaz olacağını anlatmak için ehil ve yetenekli bir heyetin teşkilini" Osmanlı Hükûmetine tavsiye ettiler[20].

Osmanlı delegeleri bir Fransız gemisiyle Fransa'ya gönderildi. Paris'te antlaşmanın hükümlerinin yumuşatılması için yapılan son rica reddedildi. 433. md. ve eklerden oluşan Sevr 10 Ağustos 1920'de imzalandı. Bu anlaşmayı İtilâf Devletlerinin yanısıra, Yunanistan, Japonya, Ermenistan, Belçika, Hicaz, Polonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Çekoslavakya da imza ettiler. Miras ortadaydı artık, bölüşülebilirdi.

Sevr, I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan barış antlaşmalarının en ağırıdır. Kin ve intikam kokar. Türkün ana yurdunu parçalar, yapay devletler oluşturur. Türk'e hayat alanı yoktur. Bu Antlaşma, TBMM Hükûmeti tarafından reddedilmiştir. Mustafa Kemal ise, 17.01.1921'de United Telgraph muhabirine verdiği demeçte, "siyasî, adlî, iktisadî ve malî bağımsızlığımızı imhaya ve sonuç olarak yaşama hakkımızı inkâr ve ortadan kaldırmaya yönelik olan Sevr Antlaşması bizce mevcut değildir" demiştir. Mustafa Kemal şöyle der: "Oysa Türk'ün onuru, kendine güveni ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun, daha iyidir".

Kurtuluş Savaşı'na rağmen İngiltere sonuna kadar Sevr'i uygulamaya çalıştı. Büyük Taarruz'un dördüncü günü, Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı, Lord Curzon'a çektiği telgrafta, "İngiliz arslanı sayesinde kral Konstantin'le kraliçe Sophia'nın Ayasofya kilisesinde taç giymelerini sabırsız-

19 Meray-Olcay, **a.g.e.**, s.39.
20 Jaeschke, **a.g.e.**, s.203.

Levent Sahverdi Arşivi

lıkla beklediklerini, İstanbul'un Yunanlılara devrinin Doğu Sorunu'nun tek çözüm yolu olduğunu, Sevr'in 36. md.nin de bunu ima ettiğini" yazıyordu[21]. Ertesi gün Başkomutanlık Meydan Muhaberesi kazanıldı. Ama 7 Eylül sabahı Lord Curzon, "Anadolu'da Yunan başarısızlığı bizim Avrupa politikamızı terk etmemiz için bir neden değildir" derken, Koloniler Bakanı Churhill ve Başbakan L. George, "ne pahasına olursa olsun Boğazların Kemalistlere kaptırılmayacağını, İngiliz kara ve deniz askerlerinin tüm güçleriyle silahla karşı koyacaklarını" belirtiyorlardı[22].

Türkiye Heyeti'ni Lozan'da bekleyen, bu düşünceleri temsil eden yabancı diplomatlardır. İsmet İnönü 11 Kasım'da Lozan'a gittiğinde kimseyi bulamaz. Konferans 13 Kasım'dan 20 Kasım'a bırakılmış, Türk tarafına haber bile verilmemiştir. İnönü, bu bir haftalık sürede Fransa'nın daveti üzerine Paris'e gider ve başbakanla görüşür "Bütün merakım, sulh var mı, yok mu, bunun üzerinde teşhis koymaktı" der ve[23] bu görüşmeyi şu cümleyle Ankara'ya özetler: "Müzakereler çetin olacak"[24]. Öyle de olur. Ama Lozan'daki heyetimize verilen talimata göre, iki konu tartışılamaz bile: Anadolu'da Ermeni yurdu ve Kapitülasyonlar. Türk Hükûmeti, bu konularda tekrar savaşa hazırdır.

20 Kasım'da konferans açılır.[25] 21 Kasım'da İsmet Paşa Curzon'la konuştuğunu, kendisine "sizin için en önemli konu nedir" diye sorduğunu, "tam bağımsızlık" cevabını verdiğini yazar. Curzon İsmet Paşanın açılıştaki ünlü söylevini sert bulduğunu söyler. "ızdırap çekmiş bir milletin şikayetleri" diyen İsmet Paşa havayı şu cümleyle açıklar: "...dış görünüş fırtı-

21 Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921-1922,** Ankara, 1989, s.337-338.

22 Şimşir, **a.g.e.,** s.376.

23 İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara, 1987, s.48-49.

24 Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923),** Ankara, 1990, TTK Bas., s.105 vd.

25 TBMM Hükûmeti'nin İstihbarat şubesi Berlin'den 18 Kasım'da "İsmet Paşanın Paris'ten Lozan'a döndüğünü ve 19 Kasımda ön müzakere için Poincare, Lord Curzon ve Mussolini'nin görüşeceği" haberini Ankaraya iletmiştir. Aynı telgrafta, Sultan'ın (sabık) Hindistan'a hitaben bir beyanname neşrederek, Hilafetin tehlikede olduğunu ifade ettiği ve tüm müslümanlardan itaat talep ettiği yazılıdır. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TBMM Hükûmeti Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, İstihbarat Şubesi Berlin Telsizi, 18/11/38, Dosya 89 B/6, FK:1030 10, Yer No: 101 653 6 4, Bkz. Ek I

Levent Şahverdi Arşivi

nadan önceki tatlı yel gibidir". Yine aynı gün "...sabah iç tüzük görüşüldü. Hemen her maddesine karşı çıktık" der[26]. İnönü'nün Ankara'ya çektiği telgraflardan bir kısmını seçersek: 26 Kasım: "Curzon, kapitüler devletleri konferansa çağırmış. Onlarla görüşmeyeceğimi duyurdum"[27]. 27 Kasım: "Curzon'la Irak konusunu konuştum. Musul'u istedim, reddetti, tartıştık"[28].

Bu arada İstanbul'dan Lozan görüşmelerine gölge düşürmek isteyen karşı propaganda haberleri de TBMM'ne gelmektedir. Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na yazdığı yazıda, İstanbul'dan gelen haberleri şöyle aktarmaktadır.[29] "1.Müttefiklerin atadığı polis müdürünün başında bulunduğu cemiyet şehrin asayişini ihlal edebilir. Bu cemiyet, Lozan Konferansı'nın bir sonuç alınmadan dağılacağı, dolayısıyla savaşın kaçınılmaz olduğu hakkında propaganda yapmaktadır. 2. İslâm memleketlerinden celb olunacak özel birliklerle bir halife ordusu kurulacağı ve muhalif subaylardan ikiyüzelli kişinin burada görev alacağı duyulmuştur.....5. İngilizler Vahdettin'in hayat ve hürriyetinin kurtarıldığını ilan etmişlerdir."

10 Aralık: "Noradounghian Efendi Ermeni yurdu istedi. Nasihat ettik"[30]. Özellikle Boğazlar, Azınlıklar, Kapitülasyonlar, Musul üzerinde büyük tartışmalar oluyordu. Atatürk 25.12.1922'de Lozan görüşmeleri ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Kapitülasyonların konferansta birçok içtimaları işgal etmiş olmasının sebebini bir türlü anlayamıyoruz. Bu meselenin mevzubahis ve müzakere edilmesi bile millî onurumuza yöneltilmiş bir hakarettir. Bunları diğer şekil ve namlar altında gizleyerek bize kabul ettir-

26 B. Şimşir, **a.g.e.,** s.116, 117. Bir diplomat değil, asker olan İsmet Paşanın bu özelliğinden diğer diplomatlar yararlanmaya çalışmışlarsa da Paşa doğrudan, net ifadelerini hep sürdürmüştür. İnönü anılarında şöyle der: "İtalyan delegesi Montagna beni protesto etti. Çok etkilendim. Ona, ben protesto bilmem, böyle protesto edersen bir saat sonra savaşa gireriz" dedim. Montagna telaşlandı, "Savaş lafını nereden çıkardınız? Ben tüm ömrümde emir aldım, emir verdim. Bunun dışında protestoydu, cilveydi böyle şeyler bilmiyorum" dedim. İsmet İnönü, **Hatıralar**, c.2, s.114-115.

27 B. Şimşir, **a.g.e.,** s.130.

28 B. Şimşir, **a.g.e.,** s.136.

29 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 3.12.1922. dosya:245/72, F.K: 30 10 0 0 , Yer No: 204.393..31, Ek No: 5

30 B. Şimşir, **a.g.e.,** s.190.

Levent Şahverdi Arşivi

meye muvaffak olacaklarını tasavvur ve tahayyül edenler çok aldanıyorlar. Zira Türkler Kapitülasyonların devamının kendilerini pek az bir vakitte ölüme sevkedeceğini pek iyi anlamışlardır. Türkiye, esir olarak mahvolmaktansa, son nefesine kadar mücadele etmeye azmetmiştir"[31].

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, 28.12.1922'de İzmir'de bulunan Erkan-ı Harbiye -i Umumiye Vekili Fevzi Paşaya şifreli bir telgraf yollamıştır. Bu telgrafta, İsmet Paşa'nın 27.12 tarihli telgrafı verilmiştir:[32] "Curzon ile konuştuk. Boğazlar işinde sivil bölgelerin denetlenmesi ve siyasi teminat meselesini görüşmeye başladık. Denetimden vazgeçilebileceğini söylüyor ama ateşe militerler ve sivil tedbirler üzerinde ısrar ediyor. Bizim kendisine itimadımız olmadığı haberinin kendisine sızdığını, halbuki kendisinin bana itimadı olduğunu söyledi. Hüsnü mukabele ettim..."komisyonlar ve tali komisyonlar hiçbir meselede ilerlemiyorlar. Türk Heyeti bulundukları noktada ısrar ediyorlar. Böyle devam ederse bir umumi proje vermekten başka çaremiz kalmayacak" diyor. İzah ettim ki bu durumun sebebi iki tarafın zıt prensiplerle çalışmasıdır. Evvela prensipler üzerinde ittifak etmek lazımdır. Bu arada Kapitülasyonlar meselesini açtı. Uzun uzun izah etti. "Bu hususta dünya bizimle beraberdir. Mutlak bir teminat vereceksiniz" dedi. Bu adam bütün meselelerde kendi görüşlerinde harfiyen ısrarlıdır. Ayrıldık. Hakikaten müzakereler bir yaklaşma ve uyuşma zemini bulunamayacak şekilde beklemektedir. Azınlıklar konusunda gayrimüslimlerin askerlikten istisnası için kesin surette ısrarlıdırlar. Bu konuda hükûmetin son ve kat'i bir görüşü var mıdır?" Fevzi Bey, 29 Aralıkta yolladığı cevapta şunları yazmıştır. "Lord Curzon'un Sevr Antlaşmasını tadil edilmiş, hafifletilmiş, başka bir şekilde bize kabul ettirmek istediği anlaşılmıştır. Azınlıklar ve Kapitülasyonlar konusunda hiç bir fedakarlıkta bulunamayız ve askeri tedbirlerimize devam ederiz. Ben birkaç güne kadar Çanakkale cephesini teftiş ve tetkik edeceğim. Yeniden üç sınıfı silah altına almak üzere olduğumuza dair neşriyat ve propagandaya devam olunmalıdır. Lozan'da sulhperver görünmekle beraber, döktüğü-

31 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-II, 1906-1938**, TİEY, Ankara, 1981, 3. Baskı, s.55.
32 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 29.12.1922, 400-1 26, 218 472 26 (3) Ek No: 2-3

Levent Şahverdi Arşivi

müz kanları bir takım hayalata feda edemeyeceğimizi kesin bir biçimde ihdas etmeliyiz..."[33]

27 Ocak, İsmet Paşa:"Görüşmeler kesildi. Musul, Kapitülasyonlar, Trakya Sınırı, Tazminatlar askıda".

Mustafa Kemal, İzmir'den çektiği telgrafta, "karşı tarafın sunacağı bir projeyi reddettiğimiz takdirde konferans sona ererse, askeri harekat tabii ve elzemdir ve o yolda hareket edilecektir" der[34]. 8 ay süren görüşmelerde, İsmet İnönü'nün deyimiyle "bütün Türkiye'yi versek kafi gelmiyordu"[35]. Atatürk İzmir İktisat Kongresi'nde, görüşmeleri şöyle yorumlar: "Konferanstaki muhataplarımız bizimle 3-4 senelik değil, 300-400 senelik hesapları görüşüyorlar. Osmanlı Devletinin tarihe karıştığını, yeni Türkiye'nin varlığını, bunu kuran milletin çok azimkâr, imanlı ve celadetli olduğunu, tam bağımsızlık ve millî egemenlikten zerre kadar fedakârlık yapamayacağını hâlâ anlamamışlardır"[36]. Giderek sertleşen görüşmeler 4 Şubat 1923'de kesildi. İsmet Paşa oteline döndü ve neler olduğunu soran gazetecilere, "Ne olacak, hiç. Esaret altına girmeyi kabul etmedik" dedi[37]. TBMM Hükûmeti yeniden savaş hazırlıklarına başladı. Savaş plânı tüm ordu birliklerine dağıtıldı. Heyet-i Vekile Başkanlığından Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesine'ne gönderilen, 6 Mart 1923 tarihli yazıda, şunlar yazılıdır: "İtilâf Devletlerinin Lozan Konferansı sonucu olarak Heyetimize sundukları proje bağımsızlığımızı ihlal edecek şartları ihtiva ettiğinden kabul edilmemiştir. "İtilâf Devletleri bu projenin aynen kabulünde ısrar ettikleri halde meydana çıkacak sonuçların sorumluluğundan kurtulmamız, pek mühim ve hayati olan Musul meselesinin belli bir sürede halli ve mali ve ekonomik ve idari meselelerde millet ve memleketimizin hayati hakları ve bağımsızlığının tam ve emin olarak elde edilmesi ve barıştan sonra işgal altındaki bölgelerimizin süratle tahliyesi esasları dahilinde

33 Aynı dosya Ek 4.
34 B. Şimşir, **a.g.e.**, s.470-471.
35 İsmet İnönü, 2. kitap, İstanbul, 1978, s.72.
36 G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi,** 1923, İzmir, Ankara, 1968, s.253.
37 İsmet Giritli, "Lozan Kahramanı İnönü", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan,** s.38-45, s.40.

Levent Şahverdi Arşivi

barış teşebbüslerine devam edilmesi için Hükûmete büyük çoğunlukla yetki verilmiştir." [38]

İngiltere ne kendi halkını ne de Müttefiklerini savaşa razı edebildi. Artık barış isteniyordu. 23 Nisan 1923'de başlayan görüşmelerde artık İngiltere'nin uzlaşmaz temsilcisi Lord Curzon yoktu. 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması imzalandı. Bağımsızlık Savaşımız bitmişti. Yenik uluslar arasında kendisine dayatılan antlaşmayı reddedip savaşan ve yeni barış antlaşmasını imzalatan sadece bizdik.

Mustafa Kemal, "Lozan, Türk Milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr'le tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın sonunu ifade eden bir belgedir"[39] sözleriyle bu Antlaşmayı yorumladı.

Lozan'la Türk ulusu hâlâ devam eden bir barış dönemine başladı. Yeni Türk Devleti tanındı, bağımsız devletler arasındaki yerini aldı. Son zamanlarında artık siyasi, adli ve mali egemenliğini yitirmiş, Sevr'i imzalamış Osmanlı Devleti yabancılara ve gayrimüslim uyruklarına tanıdığı kapitülasyon ve imtiyazlarla birlikte tarihe gömüldü.

Lozan'la kazanılanlar değerlendirilirken Sevr'le neler kaybettiğimiz unutulmamalıdır. Lozan'da masaya oturan yeni devletin, ardarda girilen savaşlarda gençlerini yitirmiş yoksul nüfusu, harap toprakları, yorgun (ama herşeye rağmen savaşa hazır) ordusu vardır. Savaşlar tüm kaynaklarımızı yok etmiştir. Ama Kurtuluş Savaşı ve Lozan'da verilen büyük mücadelede başarılı olunmuştur. Sevr'e razı olan, teslimiyetçi, yalvaran tutum, yerini Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren, gerekirse tekrar savaşa hazır yürekli insanlara bırakmıştır. Türk ulusu huzur içinde yaşayabileceği yurdunu her şeyi göze alarak büyük fedakârlıklarla kurtarmıştır. Türkleri bir ulusa dönüştürmeyi başaran, savaşı ve barışı planlayan, uygulayan,gerçekleştiren Mustafa Kemaldir.

Lozan, I. Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşmalardan tek ayakta kalandır. Sevr'in karanlığı Lozan'ın aydınlığına, köleliği hürriyete, sömürgesi bağımsız devlete dönüşmüştür.

---

38 T.C.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 6.3.1923, Dosya 49/62, Ek:6-7, F.K:30 10.0.0, Yer No: 54.357.2.

39 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 24. VII. 1933, s.96.

Levent Şahverdi Arşivi

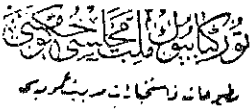
Atatürk, her alanda yaptığı devrimlerle Lozan'la kavuştuğumuz bugünkü sınırlarımız içinde silik bir yığının parçası olmayan, kadınıyla, erkeğiyle en ileri ve uygar ülke vatandaşlarıyla eşit hak ve özgürlüklere sahip, önlerine gelişmeleri için hiçbir kıstasla engel konmayan, gelişime açık, "fikri hür vicdanı hür" insanların yaşadığı bir Cumhuriyet kurmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

EKLER

Ek 1

استخبارات شعبه‌سی

برلیه‌نری ۲۸۱ ۱۱/۱ ۱۸

۱ — تورك هیئت مرخصی رئیس عصمت پاشا پاریسده لوزانه عودت ایتمش. بو آنلاده، لورد لورزون ومسوولینی نك مذاکرات ابتدائیه ده بولونمه اوزره لوزانه جوارنده ملاقاتلریه انتظار ایتمکده در. ایلك ملاقات یارین اکشام اولمق اوزره صوکره وقوعه کلمه جکدر. یارین اکشام اولمق اوزره رئیس حکومت ریاست ایده جکدر.

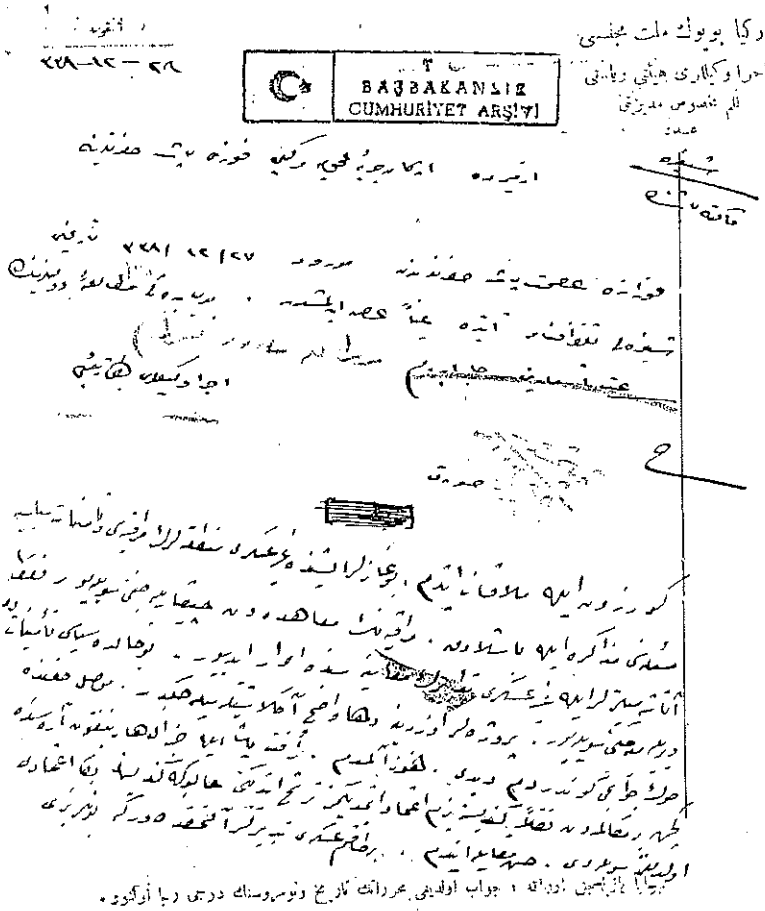
۲ — سلطانك حضرتلرینه خطاباً نشر ایتدیکی بر بیانامه ده مقام خلافتك تحلیل اولدیغی افاده وبوتونه مسلمانلرده اطاعت طلب ایتمکده

030 | 10 | | | 101 | 653 | 6

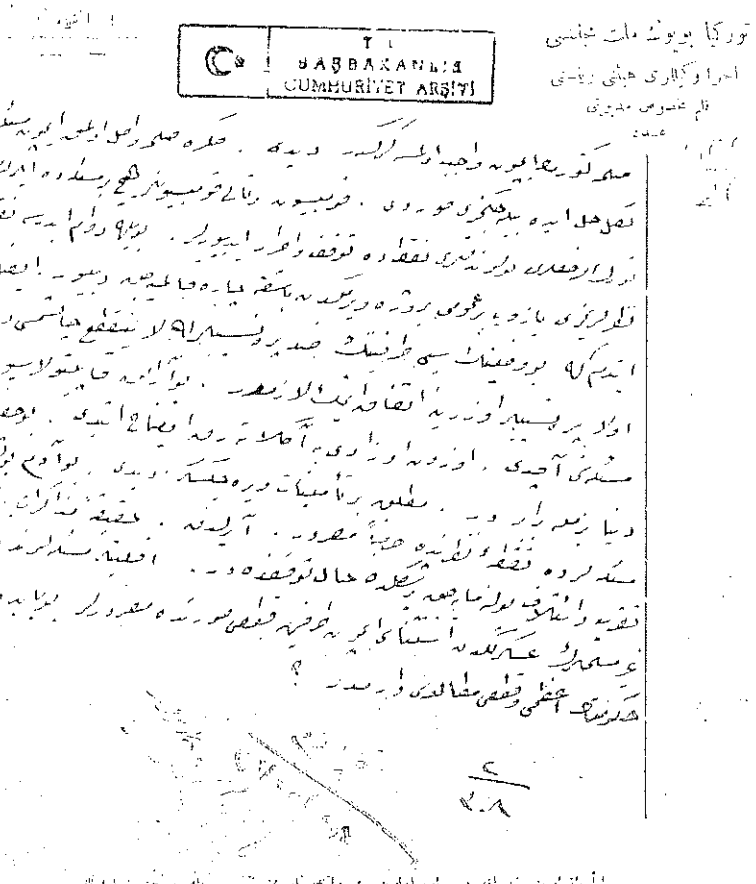
Levent Şahverdi Arşivi

Ek 2

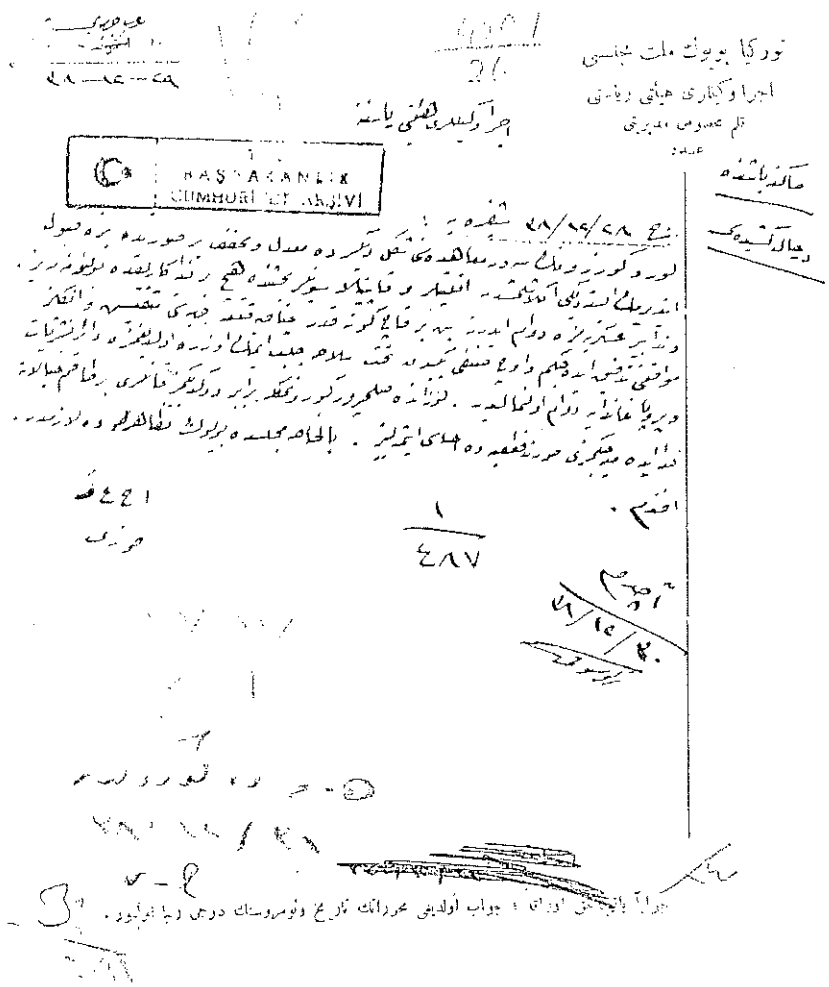

Levent Sahverdi Arşivi

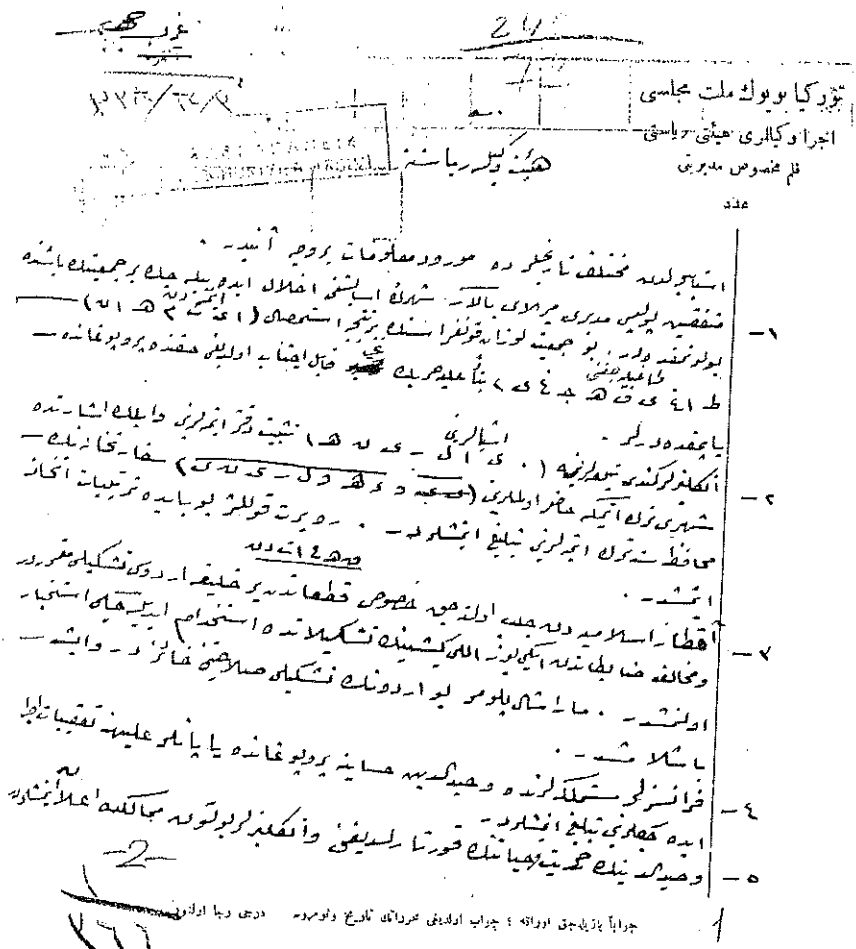
Ek 3

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

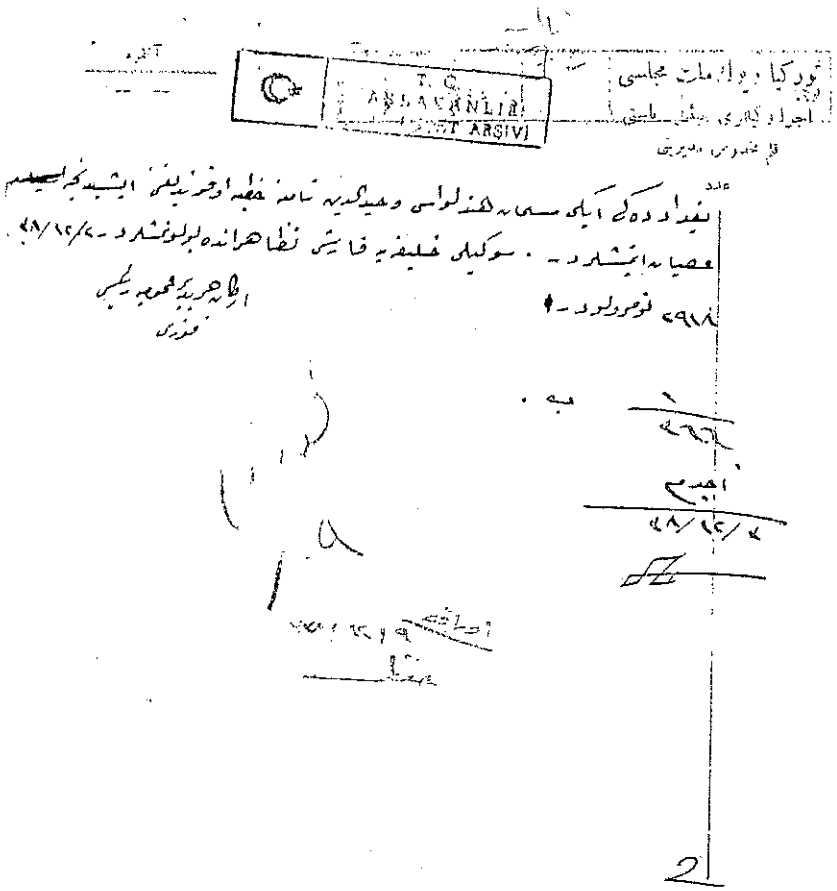
Ek 4

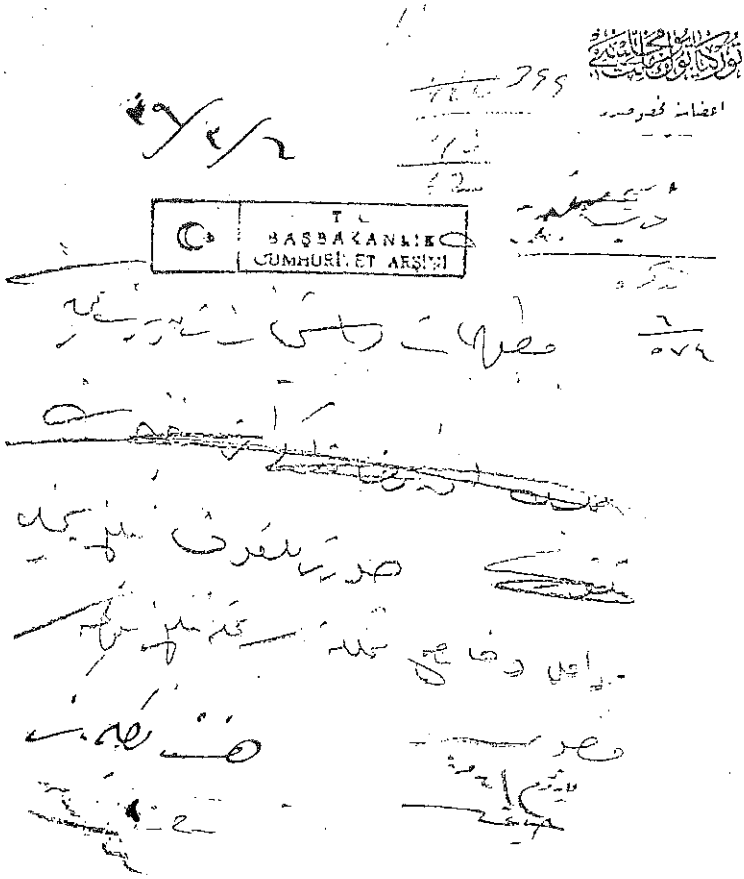
Ek 5

Ek 5 a

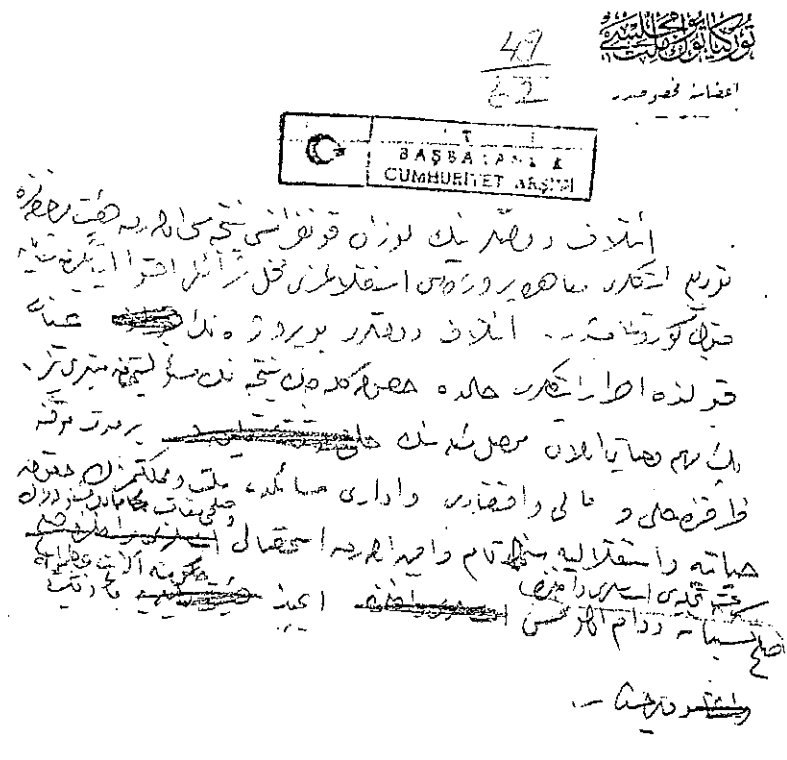

Ek 6

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 7

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK, ÇAĞDAŞLAŞMA VE DIŞ DÜNYADAKİ ETKİLERİ*

Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK**

Atatürk dönemi (1923-1938) bir bütün olarak ele alınıp gelişmelerin Türkiye ve dış dünya bakımından incelenmesi, çağdaşlaşma olayının kavranması bakımından önemlidir. Atatürk döneminde başlatılmış olan Türkiye'nin çağdaşlaştırılması çabaları Türk Kurtuluş Savaşı'nın konumu ve niteliğiyle yakından ilişkilidir. Bir başka deyişle Türk Kurtuluş Savaşı denince, silahlı vuruşma evresiyle, inkılâpların yapıldığı evre yani 1919-1938 dönemi söz konusudur. Çünkü, 1923-1938 döneminde çağdaşlaşma atılımlarının yapılabilir olması ancak 1919-1923 evresinin başarıya ulaştırılmasının sağladığı ortam sayesinde mümkün olmuştur.

Atatürk'te çağdaşlaşma, onun kullandığı bir başka söyleyişle batılılaşma dendiğinde bununla neyin anlatılmak istendiği tanımlandıktan sonra, çağdaşlaşmanın temelleri olarak Mustafa Kemal'in özgürlük ve tam bağımsızlık kavramlarıyla ilgili görüş ve düşünceleri belirtilmeye çalışılacaktır.

Çağdaşlaşmanın kapsamı, üzerinde durulacak önemli noktalardan biri olacaktır. Onun bir zihniyet değişikliğini içermesi dışında günlük yaşamdaki bir takım kuralların düzenlenmesine kadar davranış biçimlerinde de etkisini gösterdiği görülecek, teknolojik gelişmeler yanında ekonomik kalkınmayla da yakından ilişkili olduğu anlaşılacaktır. Kısaca, çağdaşlaşma-

* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Sayı 8'den alınmıştır.

** A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

Levent Sahverdi Arşivi

nın Atatürk döneminde Türk halkını her sahada uygar bir toplum durumuna getirmeyi amaçlayan topyekün bir değişme olduğu görülecektir.

Bu arada Osmanlı Devletinin son 150 yıllık döneminde yapılan yenileşme çabalarının niteliği belirtilirken, Atatürk ilkeleriyle nasıl bir toplum ve devlet düzeni oluşturulmak istendiği de kısaca açıklanmaya çalışılacaktır. Çünkü, Atatürk dönemi köklü değişikliklerinin kavranabilmesi açısından bu, bir zorunluluktur. Böylece her dönemdeki yenileşme çabalarının tarihsel gelişmeler bakımından devamlılıkları yanında temelde "nitelik" farklılıkları bulunduğu görülecektir.

Üzerinde durulacak önemli noktalardan birisi de Atatürk dönemi çağdaş Türkiye örneğinin dış ülkelerdeki etkileri olacaktır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın henüz silahlı vuruşma döneminde diğer uluslara özellikle de doğunun mazlum milletlerine örnek olmaya başlaması, inkılâpların dış ülkelerde -daha çok Asya ve Afrika'nın Müslüman ülkelerinde- etkisini göstermesi, dikkati çeken bir husus olmuştur. Bu gelişmelerin Pakistan, Hindistan, İran ve Tunus gibi ülkelerdeki etkileri tesbit edilmeye çalışılmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın amaçlarını şöylece belirtebiliriz:

Osmanlı saltanatı yıkılırken ve yerine Türk milletince yeni ve bağımsız bir devlet kurulurken, Türk vatanını yabancı saldırganlardan kurtarmak, Osmanlı Devletinin iktisadî ve adlî bağımlılığını, yeni Türk devletine geçirmemek, yeni Türk devlet ve cemiyetini lâik ilkelere dayandırmak, doğu uygarlığından açıklıkla batı uygarlığına geçmek, Ortaçağ uygarlığında önemli bir yer tutan hurafelerle dolu an'ane ve örgütleri yıkmak. İşte bunlar gerçekleştirilirse Türk milleti; bütünlüğünü, millî bağımsızlık ve özgürlüğünü elde edecek, refah ve mutluluğunu kemiren kapitülasyonlardan ve bunlara dayanan malî örgütlerden kurtulacaktı. Özet olarak Türk Bağımsızlık Savaşı, doğunun dinî, toplumsal ve siyasî baskısıyla batılı devletlerin siyasî ve iktisadî zorbalığından korunmuş yeni ve tam bağımsız bir Türk devleti kurmak için girişilen çok yönlü ulusal savaşımın, ikinci bir anlatımla "kurtuluş hareketinin" bütünüdür[1].

1 **Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti,** TTT Cemiyeti yayınlarından, İstanbul 1934, s. 56-57.

Levent Şahverdi Arşivi

Çağdaşlaşmanın tanım ve kapsamı konusuna gelince; Kurtuluş Savaşı'nın silâhlı vuruşma döneminin 1922 sonlarında ateşkese bağlanması ve bu durumun 1923 yazında uluslararası antlaşmayla resmen kabul edilmesiyle birlikte millet olarak ulaşılmak istenilen, amaç olarak gösterilen batının "çağdaş uygarlık düzeyi" olmuştur. Çağdaşlaşmayı hızlandıran ve ona anlam kazandıran sadece siyasal kurum ve kuruluşlarda meydana gelen değişmeler ile toplumun daha refahlı olması gibi sorunların çözümü değildir. Çünkü, çağdaşlaşma bir bütün olup, şu alanlardaki değişmeleri de kapsamaktadır: Kişinin davranışlarının, değer yargılarının, öbür kişilerle, devletlerle, örgütlerle olan ilişkilerinin biçimi. Bunlar kişisel düzeyde çağdaşlaşma olayının önemli parçasıdır. Bu kısa açıklama göz önüne alındığında çağdaşlaşmanın kalkınmayı da içine alan, hatta onu aşan bir anlamı olduğu görülür. Çağdaşlaşmayı sadece ekonomik bir kalkınma olarak görmek yanılgı değil ise de, eksik bir yaklaşımdır. Çünkü, kalkınmış, ekonomik yönden güçlenmiş ülkelerden bir kısmının kapalı yönetim biçimi altında olduğu görülür. Marksist sistemin uygulandığı ülkeler bu türdendir ve buralarda insanın özgürlükten yoksunluğundan kaynaklanan uygulama sebebiyle bir üstte andığımız, kişinin davranış ve değer yargılarının esas alındığı kişisel düzeyde çağdaşlaşma olgusundan pek söz edilemez[2]. O halde çağdaşlaşmayı sadece bir sanayileşme, bir ekonomik kalkınma olarak görmemek lazımdır. Çağdaşlaşma, ayrıca toplumsal, psikolojik ve siyasal değişmeyi içermektedir. Kuşkusuz, çağdaş toplum teknoloji, toplumsal dayanışma, kentleşme, okur-yazarlık, toplumsal hareketlilik ve millî kimlik gibi öğelerin yaygın olduğu bir toplum olaıak tanımlanabilir. O halde çağdaşlaşmayı yaşamın bütün alanlarında topyekün bir "oluş" olarak görmek gerekir. Bu "oluş" içinde yukarıda andığımız alanlarda yepyeni ve radikal bir değişme yatmaktadır. Belirtmeye çalıştığımız anlam ve kapsamdaki bir çağdaşlaşma Atatürk tarafından asrîleşme, muasır medeniyet seviyesine erişme veya garplılaşma terimleriyle anlatılmak istenmiştir. Bunlardan batılılaşma, Atatürk tarafından en çok kullanılanı olmuştur. Bu kelimenin kullanılması şuradan geliyor: Değiştirilecek olan Osmanlı siya-

2 Suna Kili, **Atatürk Devrimi,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 101-102.

Levent Şahverdi Arşivi

sal, sosyal, hukuksal, kültürel, estetik hayat biçimi ve kurumlarıdır. Uyulacak olan yeni değerler ve kurumlar da daha çok batı ülkelerinde görülenlerdir; ya da batı ülkelerinde var olan değerlere, kurumlara çok yakın olan değerler ve kurumlardır. Bunlar belirli bir uygarlığın ürünüdür. Bu uygarlık ise, batıda vardır. Atatürk'ün batılılaşmaktan amacı körükörüne bir batılılaşma değildir. Bu nokta çoğu kez şöyle belirtilmektedir: Batı'ya rağmen batılılaşma. O halde batılılaşma terimi yerine çağdaşlaşmayı kullanmak daha tutarlı olacaktır. Çünkü bu terim, Atatürk'ün yöneldiğinin Avrupa uygarlığını taklit olmadığını, yönelinen amacın gerçekte "muasır medeniyet" içinde kendi değerleri ve kurumları ile çağdaş uygarlık düzeyine varmış bir Türkiye olduğunu daha iyi belirler.

Atatürk'te çağdaşlaşmadan amaçlananın Batı uygarlığının "gelişmişlik çizgisine ulaşma ve hatta onu geçme olduğu düşünüldüğünde, O'nun düşüncelerinin kaynağı konusuna değinmek gereklidir. Atatürk'ün düşüncelerinin kaynağı "bağımsızlık" düşüncesidir. O büyük insan 1921'de bir gazeteye verdiği demeçte "hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir" [3] dedikten sonra, bu düşüncenin ata kalıtı olduğunu, buna Türk milletinin bağlı bulunduğunu söyler ve "bu sebeple millî istiklâl bence bir hayat meselesidir" der. Atatürk'e göre bağımsızlık, özgürlüğü de kapsayan çok geniş bir kavramdır ve esası şudur: "... istiklâl-i tam denildiği zaman, bittabi siyasî, malî, adlî, iktisadî, askerî her hususta istiklâl-i tam ve serbesti-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, hakikî manasıyla bütün istiklâlinden mahrumiyeti demektir"[4]. Bu tanıma göre, Türk Bağımsızlık Savaşı, yalnız yurt topraklarını saldırgan düşman ordularından kurtarmak anlamına gelmez. Yukarıda değinilen yönlerde ve daha ağırlıklı olarak kültür konusunda yabancı ve saldırgan etkilerin de Türk toplum hayatından atılması anlamını taşır. Atatürk'e göre Türk inkılâbının amacı bir uygarlık sorunudur. Türkiye'nin doğu uygarlığından batı uygarlığına geçmesidir. Atatürk'e gelinceye değin Türk toplumu ikiyüz yıldan beri batı uygarlığı yönünde yürümüştür, yani

3 **Hakimiyeti Milliye,** 24 Nisan 1921, s.1.
4 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler,** Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1981, s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

çağdaşlaşma çabası içinde bulunmuştur. Ancak bu yürüyüş zikzaklı ve zaman zaman da yön değiştirici olmuştur. Bunun nedeni yürüyüşü yönlendirenlerin doğu ile batı uygarlıkları arasındaki ayrımı henüz yeterince kavrayamamış olmalarıydı. Çünkü, Doğu uygarlığından ayrılmadan Batı uygarlığına bağlanmak istiyorlardı. Bu ise mümkün değildi. Batı uygarlığı zaman içinde çeşitli uygarlıklardan etkilenerek meydana gelmişti. Ona evrensel bir nitelik kazandıran bir çok uygarlık etkilerinin bir bileşimi oluşu idi. Bu durumu ile batı uygarlığı, düşüncenin ürünüdür. Özgür düşünce batı uygarlığının temel ilkesi durumuna gelince, bilimde deney ve eleştiriye yer verilmiş, her türlü sorunu çekinmeden inceleme merakı uyanmış, insanın kişiliği değer kazanmıştır. Böylece batıda teknoloji, doğa bilimleri ve toplumsal bilimler gelişmiştir.

Doğu uygarlığı çevresinde kalan ülkeler kadere dayanan bir inanç düzenine bağlı kalmışlardır. Bu ülkelerde inanç, düşünceden öncedir; düşünce, geçmişten gelen bu inancın elverişliliği oranında ve inanca uygun olmak zorunluluğundadır. Böyle olunca, doğuda düşünce paslanmış, yaratıcılığını yitirmiştir. Buna karşılık inanç düzenine sızan kurallar, gelenekler, önyargılar ve bir takım yasaklarla doğu toplumu kendini kapalı bir toplum haline getirmiştir. Türkiye'nin batılılaşma tarihi, işte bu kapalı toplum hayatından kurtulma çabalarının tarihidir. Atatürk'e değin her ne kadar bu kapılar bir oran içerisinde aralanmış ise de, özgür düşünce henüz topluma mâl edilememiş olduğundan istenilen sonuca ulaşılamamıştır. Özellikle geleneksel cemiyetin karşı koyması nedeniyle, çağdaşlaşmanın yalnız eleştiri ve usullerde mümkün ve istenilir bir şey olduğu görüşü egemendi.

Yukarıda değindiğimiz üzere, özgür düşüncenin ürünü olan batı uygarlığı seviyesine ulaşabilmek için Atatürk, Türk düşüncesinin de özgürlüğüne ve bağımsızlığına kavuşmasını istiyordu. Bu konuya ilişkin çeşitli yerlerde ve tarihlerde söylemiş olduğu düşüncelerinin bir kısmı şöyledir:

"... Memleket behemahal asrî, medenî ve müreffeh olacaktır. Bizim için bu, hayat davasıdır..."[5].

5 **Tercümanı Hakikat,** 4 Aralık 1923, s.1 Ayrıca; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Cilt III, Ankara 1954, s. 71.

Levent Şahverdi Arşivi

"... Türklerin asırlardan beri takip ettiği hareket, devamlı bir istikameti muhafaza etti. Biz daima şarktan garba yürüdük"[6].

"... Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz... Medeniyete girmek arzu edip de garba teveccüh etmemiş millet hangisidir[7]" .

O halde Türk toplumunu çağdaş uygarlık yörüngesine oturtma gibi büyük bir işin iki yanı olmuştur; Birinci yan, gelenekçilik tutumunu yok etme işidir. İkinci yan, onların yerine bu yörüngeye uygun kuralları, kurumlan yerleştirmek, toplumun yeni kuşaklarını bu yörüngenin gereklerine göre yetiştirerek gelenekle çağ arasındaki geçiş köprüsünü kurmaktır. Bu açıdan Cumhuriyet dönemi inkılâpları bütünüyle bir "yeni yöneliş" inkılâbıdır. Sonuç olarak bir kaç cümleyle belirtmek gerekirse çağdaşlaşmadan amaç, hayat görüşü ve davranışta meydana gelen değişmedir. Bir kültür değişimi esastır.O halde söz konusu olan radikal nitelikli değişimler bir derece farkı değil, mahiyet farkı doğurmuştur.

Yıkılanın geriye gelmesini önleme ve yapılanı koruma için bir güvence gerekliydi. Atatürk, bu güvenceyi yeni kuşakların yetiştirilmesinde onlara verilecek eğitimde görmekte, bu eğitimin temel ilkelerini "düşünce özgürlüğü, vicdan özgürlüğü ve bilim özgürlüğü" olarak tesbit etmekteydi. Dikkat edildiğinde göze çarpan husus, düşün ve bilim özgürlüğü olmaktadır. Çünkü, Atatürk, batı uygarlığını yapan unsurun bilim olduğunu görmüş, onun bütün kültüre şekil veren temel ilke ve hayat görüşü olduğunu kabul etmiştir. O halde devlet ve toplum hayatımızda, dünyevî yaşayışımızda mistik ve hurafelere dayanan her türlü etkinin egemenliğine son vermek çağdaşlaşmanın bir gereği olarak ortaya çıkmış oluyor. Atatürk, bilim zihniyetinin inkılâpların temelinde yatan esas olması yanında onların korunması ve hatta geliştirilmesinde de bu esasa sarılmak gerektiğini şu sözleri ile belirtmiştir; "Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir..."[8]. Bir diğer örnek, "Medeni-

6 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt III, s. 67.
7 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt III, s. 69.
8 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.** Cilt II, s. 197.

Levent Şahverdi Arşivi

yetin buluşları, fennin harikaları cihanı değişiklikten değişikliğe sürüklediği bir devirde asırlık köhne zihniyetlerle, maziperestlikle muhafaza-i mevcudiyet mümkün değildir... Artık bugün hayat ve insaniyet icapları bütün hakikatiyle tecelli etmiştir"[9].

Açıklamaya çalıştığımız çağdaşlaşmaya ulaşmak için oluşturulacak değerleri ve araçları, Türk tarihinin koşullarından, akılcı ve düşünsel bir analiz ile çıkarmak gerekecekti. Bu değer ve araçlar kuşkusuz Atatürk ilkeleri olarak anılan temel unsurlar olarak karşımıza çıkıyor. Bu ilkelerin uygulanmasında millete dayanılmıştır. Millî niteliği yanında lâik ve çağdaş olan değerler ve kurumlar oluşturulmuştur. Bu bakımdan millî hayat, millî düzen niteliği altında köklü bir değişme söz konusudur. Atatürk dönemi çağdaş Türkiye örneğinin oluşum nedenleri ve esin kaynaklarının neler olduğunu açıkladıktan sonra, bu örneğin dış dünya üzerinde yapmış olduğu etkileri örnekleriyle görelim.

Yazımızın başında andığımız üzere Türk Kurtuluş Savaşı'nın silâhlı vuruşma dönemi ile Atatürk inkılâplarının yapıldığı evre birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Bu bakımdan 1919-1922 döneminin dış dünyadaki etkilerini belirtmek gereklidir. Kuşkusuz bu etki, dönemin emperyalist-kapitalist devletlerinin baskı ve sömürülerine karşı tam bağımsızlığı elde etmeye yönelik idi. 1923-1938 döneminin de elde edilen tam bağımsızlığın gelecekte yitirilmemesi için nasıl bir toplum ve devlet düzeni oluşturulması hususunda yani çağdaşlaşma konusunda izlenecek yöntem açısından dış dünyada etkileri görülmüştü.

İlk evre (1919-1923)'nin dış dünyadaki etkilerine gelince; dış dünyanın Millî Mücadele ile olan ilgisi kuşkusuz daha başlangıç yıllarında söz konusu olmuştu. Bu ilgi Türk Kurtuluş Savaşı başarılarının artması oranında da gelişme göstermişti. Örneğin I. ve II. İnönü savaşlarının zaferle sonuçlandırılması Sovyet Rusya ve İslâm ülkelerince Mustafa Kemal'in kişiliğinde kutlamalara neden olmuştur. Ayrıca, İnönü askerî başarılarını izleyen dönemde önemli bir dönüşüm noktası sayılan Sakarya Meydan Mu-

9 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.** Cilt II, s. 181-182..

Levent Şahverdi Arşivi

harebesi'nin kazanılmış olmasının yankıları, dış ülkelerin kamuoylarında geniş ve derin etkiler bırakarak yer almıştı[10]. Bu tarihî olayın askerî etkileri yanında özellikle siyasal alanda uluslararası ilişkilerdeki rolü çok daha fazla olmuştu. Bu etkileme konusuna ilişkin olarak dönemin önemli gazetelerinden olan Hakimiyeti Milliye, Anadolu'da Yeni Gün v.s gibi Anadolu'nun sesi durumundaki süreli yayınlarda çok sayıda kutlama telgraflarını bulmak mümkündür; Örneğin, bunlar arasında İslâm doğunun antiemperyalist kurtuluş hareketinin ünlü adları bulunuyordu; Hint Ulusal Kongresi'nin önderi Said Zaglul, Rif boylarının Fransız ve İspanyol sömürgelerine karşı yaptığı savaşın önderi Faslı Abdülkerim, ingiliz egemenliğine karşı çıkan İran Şahı Rıza Pehlevi ile Afganistan Kralı Emanullah v.s [11].

1947-1964 yılları arasında Üçüncü Dünya'nın sözcüsü olarak tanınmış bulunan Jawaharlal Nehru'nun eserlerinde, (1919-1922) evresine ilişkin gelişmelerin etkilerini bulmak mümkündür. Örneğin, Nehru 1933 yılında kızı İndira'ya yazdığı mektuplarda Mustafa Kemal'in 1919 da İngiliz emperyalistlerine karşı umutsuz gibi görünen bir savaşa girişmiş olduğundan söz ederek şunları söyler: "Bu topluluk (Türk ulusu) her şeyden önce zaferini demir gibi kararlılığına ve özgür olma isteğine ayrıca da Türk milletinin gerçekten çok üstün olan savaşçılık yeteneklerine borçluydu"[12]. Sakarya'nın etkisi Habib Burgiba üzerinde de görülür. Burgiba, konuyla ilgili olarak 1965 de şunları dile getirmişti: "Sakarya zaferi yirmi yaşımın en kuvvetli hatırası olmuştur. O zamanlar kendi kendime diyordum, acaba ben de ulusumu böyle seferber edemez miyim, onun ruhuna bu kurtarıcı hamleyi, bu dizgin tanımaz ihtirası aşılayamaz mıyım?[13] Mustafa Kemal Atatürk, verilmekte olan Türk Kurtuluş Savaşı'nın İslâm ülkeleri üzerin-

10 İzzet Öztoprak, *"Sakarya Savaşı'nın Dış Basında Karşılanışı ve Yorumu"*, **Birinci Askeri Tarih Semineri,** Ankara 1983, Cilt II, s. 285-295.

11 Johannes Glasneck, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye,** Onur Yayınları, (çev: Arif Gelen, Ankara 1976, s. 184.

12 Johannes Glasnerk, **a.g.e.,** s. 311'den J. Nehru, **Weltgeschichtliehe Betrachtungen, Briefe und an mdira, Düsseldorf** 1957, s. 819.

13 Selâhaddin Çiller (Derleyen), **Atatürk İçin Diyorlar ki,** Varlık Yayınevi, Kasım 1978, s. 105; 205.

Levent Şahverdi Arşivi

deki etkisini ise çok önceden görmüştür. Bu konuda O'nun demeçlerinden bir kaçını örnek olarak vermek yeterli olacaktır. Bunlardan birisi 3 Ocak 1922 tarihinde Ukrayna Cumhuriyeti olağanüstü temsilcisi General Frunze onuruna verilen yemekte söylemiş olduğu şu sözlerdir:

"...Bütün mazlum milletler zalimleri bir gün mahv ve nâbut edecektir. O zaman dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir halet-i içtimaiyeye mazhar olacaktır..."[14]

Atatürk, aynı yılın 7 Temmuz'unda Rus elçisi Aralof'un İran sefiri İsmail Han onuruna verdiği ziyafette Türk Kurtuluş Savaşı'nın evrensel anlamına değinirken de şunları söylemişti:

"...Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Çünkü, müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün Şark'ın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir..."[15].

Millî Mücadele'nin anlam ve kapsamını belirtmesi açısından ve ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün uzak görüşlülüğünün ve çağdaş dünya anlayışının en değerli bir belgesi olması bakımından önem taşıyan şu sözlerini de alıyoruz:

"Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün şark milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır... Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır..."[16]. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu sözleri O'nun, Türk Kurtuluş Savaşı'nın ezilen doğunun mazlum ülkeleri üzerinde ne denli etkili olacağını ve bu ulusların kendi mücadelelerinde örnek alacaklarını çok önceden görmüş olduğunu göstermektedir. Millî Mücadele'nin çıkış noktasını oluşturan

14 **Hakimiyeti Milliye**, 4 Ocak 1922, s. 1 Ayrıca; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt II, s. 29

15 **Hakimiyeti Milliye,** 9 Temmuz 1922, s. 1.

16 Enver Ziya Karal (Derleyen), **Atatürk'ten Düşünceler,** s. 17.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün milliyetçilik ilkesi doğunun mazlum milletlerinin Batı'nın emperyalizmine karşı tam bağımsızlığı amaçlayan kurtuluş hareketlerine ışık tutmuştur.

Atatürk inkılâplarının çağdaş bir toplum oluşturmada da dış dünya üzerinde etkili olmadan öte, "örnek teşkil etme" bakımından apayrı bir işlevi olduğunu görüyoruz. Bir başka deyişle, Atatürk döneminde çağdaş Türkiye örneğinin, 1919-1922 evresine oranla dış ülkeler üzerinde -özellikle Asya ve Afrika ülkelerinde- daha fazla etkileri olmuş, çağdaşlaşma konusunda izlenmesi kaçınılmaz bir yol olduğu açıkça dile getirilmiştir.

1934 yılında Atatürk'ün daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret eden İran Şahı'nın ülkesine döndükten sonra, çağdaşlaşma yolundaki Atatürk dönemi Türkiye örneğinin etkisiyle bir takım reformlar yaptığı görülür. Bu ziyaretin amacı konusunda gazetelerde çıkan haber ve makalelerde yer alan düşünceler genellikle şu noktalarda toplanmaktaydı: Atatürk inkılâplarını, Türkiye'deki yenilik ve ilerlemeleri bizzat yerinde görmek, bunun yanında İran'ın dış ticaretini geliştirmek. Örneğin, bu konuda 16 Haziran 1934 tarihli *Times* ile 21 Haziran 1934 tarihli *Near East India* adlı gazetelerde konuya ilişkin olarak çıkan yazılarda Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinin büyük bir önem taşıdığına işaret edilerek, ülkesini ileri bir seviyeye ulaştırma çabalarında bulunan İran hükümdarının Mustafa Kemal'e çok şey borçlu olduğu belirtilir[17]. İran Şahı, Türkiye gezisini tamamlayıp ülkesine dönerken, Atatürk inkılâplarının üzerinde bıraktığı etkiyi belirtmesi açısından ilginç olan şu cümleleri İran sınırını henüz geçtiği sırada söylemişti: "Biz büyük bir insanla görüşmeye gitmiştik. Biz de ulusumuzu, O'nun ulusunu ulaştırdığı düzeye eriştirmeliyiz"[18]. Rıza Şah, işte bu etkilemenin sonucu olarak ülkesinde ilk öğrenimi zorunlu kılmış, yabancı okulların açılmasını yasaklamış ve tarihî eserlerin korunması için müzeler ile kitaplıklar kurdurmuştu. Kılık kıyafet konusunda yaptığı düzenlemeler dışında

17 Meliha Anbarcıoğlu, *"Gazi Mustafa Kemal Atatürk re İran'da Yapılan Reformlar"*, **A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri,** Cilt III, Sy. 4, s. 20.

18 Meliha Anbarcıoğlu, **a.g.e.,** s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

kadın hakları konusunda da bir takım girişimlerde bulundu. 1924 de Halifeliğin kaldırılmış olmasını İran Şahı olumlu karşılamıştı.

Atatürk dönemi çağdaş Türkiye örneğinin etkileri İran dışında Pakistan, Afganistan, Hindistan ve Tunus gibi ülkelerde de görülmüştür.

Nasıl Fransız inkılâbı, milliyetçilik duygusunu kıta Avrupa'sı dışında diğer alanlara yaymış ise, Türk Kurtuluş Savaşı ve Atatürk inkılâbı da sömürgecilikten kurtulma, bağımsız olma hareketlerinde etkili olmuştur. Örneğin, Pakistan'ın kurtuluş eyleminde, ulusal bir devlet olma çabasındaki önderi Muhammed Ali Cinnah şu soruyu Müslüman halka yöneltiyordu: "Atatürk gibi bir önder önlerinde dururken Hind Müslümanları bugünkü durumlarına hâlâ razı olacaklar mı?"[19]. Pakistan'ın kurucusu olan Ali Cinnah, Atatürk'ü İslâm toplulukları bakımından "sislerin arasından ışıldayan ve yepyeni bir kaderin yolunu gösteren parlak bir yıldız" olarak telâkki ettiklerini açıkça ifade etmekten kaçınmamış, Mustafa Kemal'in ölümünden kısa bir süre sonra Aralık 1938 de Patna'da toplanan Hindistan İslâm Cemiyeti Kongresi'nin yirmialtıncı oturumunda yapmış olduğu konuşmada geçen şu cümleleriyle doğunun mazlum milletleri için bir "ilham kaynağı" olduğunu açıkça dile getirmiştir: "Kemal Atatürk'ün şahsında İslâm dünyası büyük bir kahramanını kaybetmiştir, Hindistan Müslümanları önlerinde bir ilham kaynağı olarak duran bu büyük Müslümanın kendilerine verdiği örneği gördükten sonra da, hâlâ bu batağa ayakları saplanmış olarak kalmakta devam edecekler mi?"[20]. İngiliz yazarlarımca" imkânsız ve imkânsız olduğu kadar arzu edilmeyen ve" "medeniyete karşı bir cürüm" olarak nitelendirilen Pakistan'ın kurtuluşuna yol açan İslâm milliyetçiliğinin Türkiye'deki tarihi olayların tesiriyle güç kazandığı düşüncesini ileri sürmüş olan Prof. Hanif Fauq'un bu yaklaşımında kuşkusuz çağdaşlaşma örneği olma bakımından Atatürk dönemi Türkiye'sinin 1940'lı yıllarda Asya ülkeleri üzerindeki etkisi esas olmuştur[21]. Türkiye'nin Atatürk'ün önderli-

19 Selahaddin Çiller, (Derleyen), **a.g.e.,** s. 97.

20 **Bildiriler ve Tartışmalar,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıl Dizisi: 10, Ankara 1983. s. 609-617.

21 **Bildiriler ve Tartışmalar,** s. 621.

Levent Şahverdi Arşivi

ğinde gerçekleştirmeye büyük bir çaba gösterdiği çağdaşlaşma doğrultusundaki eylemlerinden yani yeni Türkiye deneyiminden de yararlanılması gerektiği daha 1930'lu yıllarda anlaşılmış olmalı ki, bu durum, İkbal'in anlatımında şu cümlelerle şekillendi: "Gerçek olan şudur ki, bugün (1930) Müslüman uluslar arasında dogmatik uykusundan silkinmiş ve öz-bilince ulaşmış tek ülke Türkiye'dir. Yalnızca Türkiye düşünce özgürlüğüne sahip çıkmıştır, yalnızca Türkiye idealden gerçekliğe çıkmıştır... Müslüman ülkeler mekanik bir biçimde eski değerleri tekrarlarken. Türkiye yeni değerler yaratma yolundadır. Türkler, kendilerine derinlerdeki benliklerinin ne olduğunu öğreten büyük deneyimler geçirmişlerdir"[22].

Türkiye'de çağdaşlaşma yolunda önemli köklü değişikliklerin birbiri ardına gerçekleştirildiği dönemde dış ülkelerde yaratılan etkinin bir örneği de Hindistan'da kendini gösterdi. Bu etki Hindistan'ın Mahatma Gandi'den sonra en büyük önderi olarak kabul edilen Jawaharlal Nehru'nun gençlik yıllarında başlamış, ona göre Atatürk, doğunun çağdaş kurucuları arasında yer almıştı: "Türkiye'yi çağdaşlaştırma yolunda Kemal Atatürk'ün giriştiği temel çabayı, büyük bir beğeni ile karşıladım... O, Doğuda modern çağın yapıcılarından biridir..."[23]. Atatürk inkılâplarının Hindistan üzerindeki etkilerine baktığımızda Saltanat ve Halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili haberlerin ilk anlarda birtakım tepkilere yol açtığını, bunun bir süre devam ettiğini görüyoruz, 10 Mart 1924 tarihinde Halifelikle ilgili TBMM kararı Hindistan'a ulaşınca Atatürk'e ve O'nun köklü yenilikçi politikasına karşı sessiz bir küskünlüğün doğduğunu, bunun psikolojik çöküntüyle birlikte yerini giderek yas tutmağa bıraktığını görüyoruz. Fakat, bu tür tepki bir süre sonra, 1926'dan itibaren daha çok Hindu ve Müslümanların genç kuşakları arasında yerini Atatürk inkılâplarına bağlılığa bırakmıştır. Özellikle Atatürk'ün, özgürlük mücadelesinin ve laîsizm'in bir sembolü haline geldiği belirtilmiştir[24].

---

22 **Bildiriler ve Tartışmalar,** s. 657'den Reconstruction of Religious Thought in İslâm, s. 162.

23 Selâhaddin Çiller (Derleyen), **a.g.e.,** s. 302.

24 Ram Kishore Sinha, **Atatürk İnkılâpları ve Mahatma Gandi** (Basılmamış Doktora Tezi), DTCF Yazmalar Bölümü, s. 211-212 ve Jawaharlal Nehru, **The Discovery of India,** Kalküta 1945, s. 418.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilânı Kalküta basınında olumlu şekilde değerlendirildi. Etkili gazetelerden Al-Camia da bu konuyla ilgili olarak yayınlanan bir makalede Cumhuriyet'in ilânı "Ankara başkanları yalnız harb ve savaş kahramanları olarak değil, aynı zamanda yenilik kahramanı olarak tarihe geçeceklerdir... Bütün doğu için bunun yeni bir inkılâp açılışı olmasını rica ediyoruz"[25] şeklinde değerlendirildi. Görüldüğü üzere yapılmakta olan Atatürk inkılâplarının etkileri bakımından doğu ülkeleri üzerinde son derece önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

Atatürk inkılâplarının yakından izlendiği ve Mustafa Kemal'in Doğu ulusları için çağdaşlaşma bakımından kurtuluş yolunu açan ve gösteren bir şahsiyet olduğu konusunda son bir örnek olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılında yayınlanan *India And The World'un* başyazısından bir kısım cümleleri aşağıya alıyoruz:

"... Allah, Mustafa Kemal'e uzun ömürler versin. Yaptığı faydalı inkılâpların daha parlak ve aydınlatıcı olması temennimizdir. Öyle ki sadece Türkiye değil, bütün Şark da O'na temelli müteşekkir olsun..." [26].

Atatürk inkılâplarının Türkiye sınırları dışındaki etkileri konusunda değinmek istediğimiz bir başka nokta da bunların, Türkiye tarihinin bir dönemine damgasını vuran önemli gelişmeler olmaktan çıkarak, 1945'li yıllardan başlamak üzere yeryüzünde bloklaşmalara henüz bağlanmamış olan ülkelere bir sistem oluşturma ve yol gösterme bakımından örnek olduğudur. Kuşkusuz, uygulamalarda her ülkenin toplumsal, tarihsel, kültürel ve ekonomik koşulları göz önünde tutulmuştur.

İki Dünya Harbi arasında Çin'de ve Hind'de veya bunların çevresindeki irili ufaklı sömürgelerde olsun Mustafa Kemal'in sesi çoktan duyulmuş, güttüğü amaç çoktan anlaşılmış ve düşünceleri Atlantik Bildirgesi'nin ana hatlarını oluşturmuştur. Ayrıca, uygar toplum olarak insanca yaşamanın temel koşulu olan iktisadî, kültürel ve sosyal kalkınmanın zorunluğu üzerine de milletlerin dikkatini çekmiştir, İşte bu özelliği nedeniyledir ki, "insanlık idealinin aşık ve mümtaz siması" vasfına gerçekten hak kazanmış-

25 **Tevhidi Efkâr,** 6 Aralık 1923, s. 1.
26 Ram Kishore Sinha, a.g.e., s. 307.

Levent Sahverdi Arşivi

tır. Atatürk'ün ölümünden şu kadar yıl geçmiş olmasına rağmen, dünyanın çeşitli ülkelerinde, çeşitli dillerde, enstitüler kurulması ve kitaplar yayınlanması O'nun düşüncelerinin uyandırdığı yankılardan başka birşey değildir. Düşüncelerinin evrensel bir nitelik kazanmış olduğuna en iyi bir kanıt da, ölümünün 25. doğumunun 100. yıldönümünde Unesco tarafından dünya ölçüsünde anılmasıdır.

Sonuç olarak şunu belirtiyoruz; Atatürk'ün çağdaşlaşma konusundaki düşünce ve uygulamalarının dış dünya üzerindeki etkileri ve örnek oluşturması bir makaleyle ortaya konulabilecek iş değildir. Bu konunun açıklığa kavuşturulması, çağdaşlaşmanın çeşitli ülkelerdeki etki ve yankılarından her birinin müstakil olarak ele alınıp çok geniş kapsamlı çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir[27].

ATATÜRK, THE MODERNIZATION OF TURKEY AND ITS REPERCUSSIONS ABROAD

The author deals with the meaning and necessity of modernization for Turkish society and examines the impact of Turkey's modernization efforts on eastern countries in particular.

27 Bu tür çalışmalara örnek, ülkemizde yapılmış doktora tezi olarak şu araştırmaları gösteriyoruz:

Assadi Manoucheher, **Rıza Şah Kebir Devrinde İran-Türk münasebetleri,** Ankara 1972 (Basılmamış Doktora Tezi), DTCF Yazmalar Bölümü.

Asgar Khan, M. Ali, **İstiklâl Savaşı Hakkında Hind-Pakistan Müslümanlarının Davranışı (1919-1923)**, Ankara 1970 (Basılmamış Doktora Tezi), DTCF Yazmalar Bölümü.

Ram Kishore Sinha, **Atatürk İnkılâpları ve Mahatma Gandi (1919-1928)**, Ankara 1971 (Basılmamış Doktora Tezi), DTCF Yazmalar Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK, CUMHURİYET, BİLİM VE TEKNOLOJİ*

Prof. Dr. Mübahat TÜRKER-KÜYEL

"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sâdık kalmazsa, değişmeyen hakikat, insanı şaşırtacak bir mahiyet alır." "Biz daima, hakikati arayan ve onu buldukça ve onu bulduğumuza kani' oldukça, ifadeye cûr'et eden adamlar olmalıyız." Çünkü, "hakîkat tecellî edince, kizb ortadan kalkar."

Atatürk

Bilgelik veya "hikmet", bilindiği üzere, kökü bakımından, (herhangi bir konuda), *doğru ve yakînî* bilgidir; ve, o bilgiye göre *davranmaktır*". Böyle bir bilgiyi hep aramak ve o bilgiye göre davranmayı durmadan istemek ise, "bilgeliği sevmek"tir, *felsefedir.* Felsefenin konusu, Tanrı-Evren-Toplum-İnsan-İnsanın kültürüdür. Felsefenin, yöntemde sâdık kaldığı geleneği ise, Mezopotamya kökenli olan *"tanzîm" ve "tasniftir;* ve, "kavramları, dikkatle birbirlerinden ayırmaktır" (Platon); matematiksel düşünceyi, örnek alarak, prototip sayarak, öne almaktır. Atatürk, kendisini, hikmete ve felsefeye çok yakın hissetmiş olan bir devlet adamıdır.

İşte, bizim de, bu incelememizdeki amacımız, "*hayat* felsefesini", *"hayât-ı* akvam felsefesini" kavramakta, "Atatürk, Cumhuriyet, Bilim ve Teknoloji" konusuna, Atatürk'ün özdeyişi olan "hakikat tecellî edince, *kizb , safsata* ve *hurafe* ortadan kalkar; aklın halledemeyeceği hiçbir me-

* Erdem Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı - III, Sayı 33'den alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

sele yoktur" uyarınca, felsefenin bu geleneği içerisinde kalarak ve Atatürk Kültür Merkezi'nce yayınlanmış olan bazı eserlere (Atatürk'ün *Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri,* 1990) ve *Erdem* dergisine dayanarak, yaklaşmak suretiyle, bu konuda, Atatürk'ün hayatının merkezine almış ve dolayısıyla, kültür politikasının temeline yerleştirmiş bulunduğu bazı kavramlar hakkında açık bir bilince ulaşmaya çalışmaktır; gerekli gördüğümüz yerlerde, birkaç mülâhazada bulunmak yoluyla dikkatleri çekmeye gayret etmektir; ama, ilkin, bu *yaşanan hayatın* içerisinde yer almış olan bir kişi olarak, Atatürk'ün sa'âdet anlayışını hatırlayarak, bu anlayışın köklerini göstererek, ve onu temele koyarak, bunun ardından, Atatürk'ün bu *hayatı* yaşarken ne gibi amaçları, ne gibi bir *hayat plânı* olduğunu öne çıkarmak suretiyle, bir sonuca varmaktır. Bu, Atatürk'ün işte fikirleri! İşte, icraatı! manâsına da gelir; tıpkı Atatürk'ün izleyeceği İşte kültür politikaları! manâsına geldiği gibi.

Atatürk'e göre, "Milletler, gam-keder nedir bilmemelidirler. Şeflerin görevi, hayatı neş'e ve şevk ile karşılamakta, milletlere yol göstermektir. Bir kısım filozoflar, 'mademki işin son ucunda ölüm vardır, o halde, hayat boştur, hiçtir' demişler, kederlenip karamsarlaşmışlardır. Bir kısmı ise, 'mademki hayatın sonu sıfırdır, bari, hayatta iken şen ve neş'eli olalım' demişlerdir". Atatürk, bir durum değerlendirmesi yaparak, "bu ikinci grup, daha doğru söylemiş olan mâkûl adamlardır. Ben de kendi karakterim/(seciyye) itibariyle, bu görüşten yanayım", demiştir; ve, şunu eklemekte gecikmemiştir: "Bütün insanlığı kendi şahsında gören kimse bedbahttır. *Bu hayatta* memnun ve mes'ud olmanın, zevk ve sefanın şartı, kendisi için değil, kendisinden sonra geleceklerin *varlığı, şerefi* ve *sa'âdeti* için, ama, onlardan bir *karşılık beklemeksizin,* çalışmaktır. Memlekete, millete, geleceğe hizmet budur."[1] Bir başka demecinde ise, O, "hakîkaten, Türk, fıtraten, şen şatırdır", demiştir.

Bütün bunlarla birlikte, Atatürk, bize, ne o nihilist ve pessimist olan filozofların, ne de o realist ve optimist olan filozofların adlarını vermiş,

1 Falih Rıfkı Atay, "Atatürk'ün Yaşam Felsefesi," **Bilim ve Teknik,** s. 14 Kasım 1984, 204. Kış. Mübahat Türker Küyel, **Atatürk'ün Sa'âdet Anlayışı Hakkında Bir Deneme,** AKM, 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

eserlerinin başlıklarından bahsetmiş değildir. Acaba, bu filozoflar kimler olabilir? Atatürk, bize, gelecek nesillerin "varlığı, şerefi ve saâdeti"nin ne olduğu hakkında da bir bilgi vermemiştir. Acaba, Atatürk'e göre, "gelecek nesillerin varlığı, şerefi ve sa'âdeti" ne olabilir? Atatürk, "Onuncu *Yıl Nutku"nun* müsveddesinde, "beni hatırlayın" isteminde de bulunmuştur. Acaba, ortada memlekete ve millete yapılmış hizmetler için bir karşılık beklemek veya beklememek konusunda, iki zıt hal mi bulunmaktadır? Atatürk'e göre, "milletlerin gam-keder nedir bilmemesi, hayatı şevk ve neş'e ile karşılaması" ne demektir? Acaba, bu, ahlâk filozoflarının terimiyle, bir *kakia* ("vur patlasın. Çal oynasın". "Nerede çalgı. Orada kalgı") mıdır? yoksa, *"lux"* zevklere yönelmek midir? yoksa bir *"dolce vita"* tavsiyesi midir?

İşte, biz, eğer, 'kültür karşılaşması', kültürün sürekli ve yayılgan, dilin ise kültür taşıyıcısı, kültür yükleti olması gibi aslî vâkıâları gözönünde bulundurursak "ve, her tür tarih felsefelerini paranteze alırsak, o zaman, Atatürk'ün bu yüzden, "Atalar Mağarası"nda, bir tek hakan, bizzat "Kök Tengrisi"ne kurban sunabilir. Ülke Doğu-Batı, Kuzey-Güney istikametinde, "buyuruklar" rütbe ve mevkilerine, "Kara kamıg bod" (Halk) ise, "kemiklerinin rengi"ne göre, teşkilatlandırılmışlardır[2]. "Gök Çarkı", Kutup Yıldızı etrafında "Devlet Çarkı" hakanın etrafında, muntazam surette döner[3]. -Bu "Nizâm-ı Âlem fikri Kutup Yıldızı yerine Yer merkeze alınarak Gazneli, Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlılarda da, aynen, devam etmiş, adalet, bir "convention" değil, bir objektif varlık sayılmıştır;[4] "Adalet Çarkı", daha doğrusu *"Adalet Çemberi"* adıyla, açıklama modeli olarak kullanılmıştır; "dünya küfr ile durur, amma, zulm ile durmaz" şeklinde Türk siyaset düstûrunda dile getirilmiştir; siyâsette kural olarak temele alınmıştır. Kanun fikri, kozmik veya toplumsal yasa olarak, böylece, Türklerin seciyelerine, tâ kökten, işlenmiş bulunmaktaydı. Atatürk'ün niçin yasayı te-

2 Emel Esin, **Türk Kültürü El Kitabı,** İstanbul 1978. Ed.Fa. Krş. Fârâbî'deki "Merâtib ul-Mevcudât" fikri.

3 Krş. "Bilgi Çarkı" (Sidharta). "Tilgen". Emel Esin, a.g.e.

4 Mübahat Türker-Küyel, "Türklerde Adalet Kavramının Ontolojik Bir Temeli Var mıdır?", **10. TTK Kongresi'ne Tebliğ.** 22-26 Eylül, 1986, 737-742, TTK, Ankara.

Levent Şahverdi Arşivi

mele almış, "irade-i millîye"yi "hâkim ve âmil" kılmış olduğu, temelini, kendi tarihinde bulmaktadır.

Türklerde, adaleti, komşu İran'da olduğu gibi, *lütfen* değil, *görevi* gereği uygulamak hakanın baş erdemidir. Bu görevinin bilincinde olmak, onu, bilge ("Bögü", "Bögü bilge") kılar. Hakan, bilgeliğinin gereklerini yerine getirir; uygular. Bu uygalama onu alp kılar. Bilgelik ve alplik, hakanın kişiliğini oluşturan en yüce iki değerdir. Bilgelik ve alplik, bütün toplumun da iki yüce değeridir: Öyleki "erdem bolsar bodun, erk bodun" (erdemli olan toplum güçlü olur). "Erdemliler" (kurşaklılar), "alıplar", toplumda, yüce değerler uğruna ileri atılırlar; "il" ("el") öğüncüne can verirler; ama, ölmezler ("ölen hayvan durur. Canlar ölmez"); "Atalar Rûhu"na kavuşurlar. Onlar, "Er atı (adı)" kazanarak kutlanırlar; kut bulurlar; kutu bulurlar; "Bengi taşka urulurlar", "Atalar Rûhu"nda ebedileşirler. Kendi kişisel çıkarlarına uygun, ama, toplumun beklentilerine aykırı davranan *"Ayıglar"* ise "Atalar Rûhu"na kavuşamazlar; onlar, yok olmuş, gönüllerde ölmüş, gönüllerden silinmiş sayılırlar.[5] Alplikte "sehâ" değeri, başkasının "ben"ini kendi beninin üstünde tutma değeri, baş değerdir. İşte onun için, Atatürk, "bütün insanlığın mevcudiyetini kendi varlığında gören kimse bedbahttır" demektedir. Çünkü, kendisinde, sehâ değeri parlamaktadır. Atatürk'ün, annesinin kabri başında, "hâkimiyet-i millîye uğrunda can vermek"ten ibaret "namus ve vicdan borcu" yemini[6], onun "bu sahada akan Türk kanları, bu semâda pervaz eden şehid ruhları devlet ve cumhuriyetimizin ebedî muhafızlarıdır" ibaresi ile Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Beye çektiği telgraf metnindeki "Anadolu'nun *rûhu,* bütün feyz-i mukavemetini *abâ-i* târihinden almıştır. Bize bu mukaddes feyzi nefheden *ervâh-ı ecdâd* arasından mükerrem pederinizin pek yüksek bir mevkii vardır" ibaresi hatırlanırsa, Atatürk'ün "Atalar Rûhu"na inanmakta olduğu ve "Atalar Ruhu"nun, Atatürk'ün hayatında merkezî bir yer işgal etmiş olduğu görülür.

5 Krş. Mübahat Türker-Küyel, "Yesevî'den Hasan Dede'ye Gönûl Erenlerinin Öncelleri Var mıdır?", **IV. Türk Kültürü Uluslararası Kongresi,** 1997, AKM.

6 Cemil Sönmez, **Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım,** AKM. 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

Literatürde, "Kut"un birçok anlamlara gelmiş olduğu, onun en sonda, gerçek varlık, doğru bilgi, olumlu değer olduğu da gösterilmiştir:[7] Baht, talih, uğur, hak edilmiş şans, iyi şans, ikbâl, *fortuna,* rahatlık, servet, hayattaki başarı, *sa'âdet, mana,* rûh, şefaat, inayet, izzet, haşmet, *şeref,* asalet, ihtiram, muhterem, mübarek, yümn, meymenet, ehliyet, *hayat,* bereket, bolluk, cûd, rahmet, ilâhî lütuf, *kharizma,* devlet, devletlû oluş, "Tanrısal bir gücün desteği", "Yer ve Gök ile desteklenen otonom rûh kuvveti," iktidar=imperium, hâkimiyet, hâkimiyete liyâkat, hâkimiyet hakkı, hükümranlık hukuku, "viati-que de la vie" (J.P. Roux), güç, rûy-ı rahmet, *dünya* ("kutlu üy"), ong, ongun, gönenç, "ok", "tüz", "teng", "köni"... gibi bizi burada ilgilendiren anlamları, onun, asıl, "devlet", *"imperium"* (hâkimiyet, iktidar), *"dünya=bu hayat,* sa'â-det, şeref, asalet anlamlarıdır.

Hakan, "kut"u, *imperium'u,* siyasal iktidarda olma yetkisini, başta olmak erkini, adaleti irade etmek gücünü, Gök Tanrı'dan almış sayılır. Her insana, *hayatı* boyunca sunulmuş olan kesin ve belirli pay, onun "ülüş"üdür. "Ülüş" ile kut arasında bir ilişki mevcuttur. Her insan kendi "ülüş"ü üzerinde etkin olabilir. Öyleki, "ülüş"ler arasındaki farklar, kutluların, kutlarını, "kingeşerek", danışarak, kutsuzlarla paylaşılması suretiyle kaldırılabilir. İşte bu sebeple hakan, Gök Tengrisinden almış olduğu kutu, Buyuruklarına ve Boduna, "kingeşme", danışma yoluyla geçirmek için vardır. Bunun anlamı, hakan, halkına hizmet için vardır, demektir. Hakan görevini yapmazsa, halkı onu terkeder. Atatürk'ün memlekete ve millete hizmet bilincinin kökünde, kut kavramı parlamaktadır.

"Kutun belgüsü biligdir". Kutun emmaresi, işareti, göstergeni bilgidir. Bilgi mutluluk kaynağıdır; bilgi sağlıktır, diriliktir, gençliktir; bilgisizlik hastalıktır, ölümdür. Burada Atatürk'ün arı bilime vermiş olduğu önemle nasıl da bir bütünleşme zihniyeti önünde bulunmaktayız!

Kutsuzluğun ardından, ümitsizlik, güvençsizlik, inançsızlık, karamsarlık gelir hattâ, insan, evreni, bir "korkulu rüya" (Brahmanların "Maya"sı), toplumu ise, bir "hayat seli" (Buddhistlerin Samsâra'sı) telâkki etmeye

7 Mübahat Türker-Küyel, "Kut, Fârâbî ve İbn Sînâ'daki el-'Akl el-Fa'âl İçin Bir Temel Oluşturabilir mi?", **İbn Sînâ Armağanı,** TTK, Ankara 1984, s.389-590.

Levent Şahverdi Arşivi

yönelir. Bu yönelişte "kurtuluş", bu dünyadaki fakirlik, hastalık, vefasızlık, ihtiyarlık ve, asıl *ölümün* oluşturduğu "hayat seli"nden kurtuluş[8], "hayat ateşi"ni "söndürmek"te, her türden "ben"i-Tanrının benini bile (Tantrizm) -nefyetmekte, yaşama isteğini köreltmekte, "Ben Körüm (Görüm)" nazariyesini terketmekte bulunur; *hayatı öldürmek* çare sayılır. "Extase"da, insan, Evrenin gerçek olduğu rüyasından uyanır. Her şey "hiç"likten ibarettir[9]. Ne varlık vardır, ne yokluk. Mutlak hiçlik *(cunyata)* hüküm sürmektedir. Türkler, ancak, Buddhizmin, *mahayâna* şeklini kabul ederek, "nihilizm"den kurtulmuşlardır. *Mahayâna'ya.* göre, *bu dünyayı* redderek "(Yeniden) Doğuş Çarkı"ndan kurtulacak yerde, gündelik *hayatı yaşayarak* da Budha yüceltilebilir. "Kurtuluş", bütün canlıların kurtuluşudur. Amaç, "evrensel acımak"tır: "Canlılar acı çektikçe, merhametliler neşelenemezler". O halde, kendini sevmek değil, *başkasını* sevmek esastır. (Burada Atatürk'ün "bütün insanlığı kendi şahsında gören kimse bedbahttır" sözünü hatırlayım.)

Oysa, gerek Varlık, gerekse Bilgi ve Değer, insanın "Köngül Tüpi"nden, "Köngül' Tözi"nden, "Köngül Özi"nden, "Kutlu Tüp"ten, yani, literatürde çok geniş anlamları gösterilmiş olan "Gönül"den[10] fışkırıp çıkar; kaynar. Gerçek Varlık, doğru Bilgi, yüce Değer, temelini, insanın "Gönül"ünde bulur. Bunları "Gönül" varlığa getirir. Bundan böyle, artık, "Tanrı Gönüldür" denmez, "Gönül Tanrıdır" denir (en eski Türk şairlerinden "Gök'ü boyayan" Çısıya Tutung). Gönül, insandır, insanlıktır sonucuna varılır. İnsanı insan yapan öz onun canıdır, ruhudur. Rûh ve can, bu iki ilke, hem hayat ilkesidir, hem de yüce değerlerin yeridir. Canın özü gönüldür. Gönülün özü ise, sevgidir. Gönül, insan ve insanlık olunca, bundan, 'insan halayık değildir' sonucu da çıkar, böylece gönül hem demokratik zihniyete, hem de evrensel bir hümanizmaya temel verecek genişliğe ulaşır; Atatürk'ün kültür tariflerinden birinde kullanmış olduğu "insanlık"

8 Mübahat Tûrker-Küyel, "İki Gemi Türü", **Erdem**, II, 4, 1986, 373-349.

9 Burada, "Privation", *"negation"* ve *"neant"* terimlerini dikkatle biribirlerinden ayırmak gerekir.

10 Mübahat Tûrker-Küyel, "Yesevî'den" Hasan Dedeye Gönül Erlerinin önceleri var mıdır? **IV. Türk Kültürü Milletlerarası Kongresi,** 1997, AKM.

Levent Şahverdi Arşivi

öğesini, bir de bu çerçevede mütalea etmek mümkün olur. Atatürk tarihî kültürünün derinliklerinden gelen köklerle, gönül kavramıyla, her bir ferde, her bir ferdi adam yerine koyarak, rey verme yolunu, siyasetten pay alma yolunu açan cumhuriyete yönelmekte, ne kadar da çok hazırlıklı durumda olmalıdır!

Bu kültür arka plânına dayalı olarak, acaba, Atatürk'ün sa'âdet anlayışına kök oluşturabilecek hangi öğeleri öne çıkarabiliriz? Şimdi, onları görelim. 1. Atatürk'ün "milletler gam-keder nedir bilmemelidirler; şeflerin vazifesi, onlara yol göstermektir" cümlesinin Türk kültüründeki paraleli şudur: Türk hakanı, "Türük Tengrisi"nden kut almıştır. Bu demektir ki, hakan, toplumda, "Nizâm-ı Alem"i gerçekleştirmek üzere, adaleti ve siyâseti irade etmek, hem de uygulamak gücüne sahip olarak, ama, bir lütuf gereği değil, görevi icabı, kutunu, kutsuzlarla paylaşır; "İlde bung yok ider"; "ile sevinç, gönenç verir"; "ili ongdurur", "boşgurur", yüksek seviyeden eğitir. Atatürk'te yasa, kanun bilinci çok yüksektir; had safhadadır; halkı eğitmek esastır 2. Atatürk'e göre, ölüm vakıası karşısında, bazı filozoflar nihilist ve pessimist olmuşlar, bazıları ise, realist ve optimist kalmışlardır. Atatürk, bu ikinci grubu yeğlemektedir. Bunun Türk kültüründeki kök karşılığı şudur: Bu dünya kuttur; gerçektir; sevinç kaynağıdır; güleçtir. Ölüm ise bir gerçektir, ürkünç, korkunç değildir. Öte dünya bu dünya gibidir. Eğer, insan, bu dünyada "Atalar Rûhu"na varacak şekilde, yani, yüce değerlere uygun olarak yaşarsa, "Atalar Rûhu"nda ebedî hayatı bulur. Bu sebeple *"tanatomania"* (intihar) anlamsızlıktır. 3. Atatürk'e göre, bütün *insanlık'ı* kendi şahsında gören kimse bedbahttır. Oysa, insan, "(insan) *tabiat(ın)ın,* yüksek feyizleriyle mes'ûd olmalıdır: Saflık, temizlik, yükseklik, *insanlık* gibi". Öyleki, "irade-i millîye'den, yalnız bir tek fert değil, herkes pay almalıdır. Bunun Türk kültüründeki karşılığı, Gönül'dür. İnsanlar, gönül sahibi olmakta eşittirler; aynı yücelikte ve değerdedirler. Hattâ Çısıya Tutung'un ifade ettiği gibi, "Tanrı Gönüldür değil, Gönül Tanrıdır". Bu demektir ki, limeste, son uçta, isteyen herkese tanrısal olmak yolu açıktır. Türkler *"Creatio* Dei"ye (Tanrı'nın yaratması) işte böyle bir *"Imitatio Dei"* (Tanrı'nın taklîd edilmesi) ile karşılık vermektedirler. Atatürk'te *"se-*

Levent Şahverdi Arşivi

hâ" değeri parlamaktadır. 4. Atatürk'ün ferdî saadeti "gelecek nesillerin varlığı, şerefi ve sa'âdeti için çalışmaktır". Öyleki, meselâ, iş bölümüne göre farklı olan, ama, yine de halkın bir parçasını oluşturan ve siyasal iradeden pay alan "ulemâ"nın, halkı "irşâd" ederek, onların *"mertebe-i medeniyete irtika"sını, "i'lâ"sını, "tekemmül, tekâmül, temeddün, terakki, teceddüd'ünü* temin etmesi gerekir. "Harâset-i fıkriyye (culture intellectuelle), milletin *seciyyesi* ile mütenasiptir". Bu *seciyye* zemininde arı bilimle, dil ve tarihle uğraşmak, yüksek teknolojiyi takip etmektir. Bu, ilk defa, Atatürk'te parlayan bir bilinçtir. "Temeddün"e ilişkin olarak, hatırlamalıyız ki, Fârâbî, *"medîne"yi,* dolayısıyla *"medenî'yi* tarif etmiştir: *Medine,* erdemli bir reîs veya bir hey'et tarafından *"ârâsı takyîd, efâli takdir* edilmiş bir insan topluluğunun oturduğu sûrlu veya sûrsuz yerdir". Fârâbî, *"reîs-i cumhur"* ve *"hadim"* terimlerini de kullanmıştır. Reşit Paşa, *"civilisation'a* karşılık bulmakta zorlanmıştır; onu, "terbiye-i nâs ve icrâ-i nizamât" olarak çevirmiştir. Atatürk ise, halkının, "hâkimiyet-i millîye" ve "irade-i millîye" hakkında bilinçlendirilmesi demek olan *"terbiye-i siyâsîyye*"sinden bahsetmiştir. Başgil gibi, bazı Cumhuriyet hukukçuları, "esas şâri' Tanrı olmakla", Tanzimat'ta yapılanları, *tanzimî ahkâmdan* saymışlardır. Atatürk dahî, "Balıkesir Hutbesinde, "Kanûn-i esâsî nusûs-i Kur'ân'dır" ifadesini kullanmıştır. Ama, "halifeye görev vermek, irade-i millîyeyi kısıtlamaktır" diye de eklemiştir.[11] Atatürk, "hayatı ve namusu kurtarmayı", halkın bu türden bilincinde ve "vahdet"inde görmüştür. O, halkın hür iradesini öne çıkaran cumhuriyet rejimini kurarken, halkı teşkil eden fertlerin eşitliğine dayanmıştır. Bu fikir, "İnsan Hakları Beyannamesi"nde de yer almıştır. Orada da Tanrı'nın, insanları, doğuştan eşit haklarla yaratmış olduğu dile getirilmiştir.[12] Burada, Arap Kumandanı Cuneyd ile Türk Hakanı arasında geçen felsefi tartışmada Cuneyd'in Hakan'a, "tedbirli kurtulur, ama, tedbirsiz kurtulmaz. Ama, tedbirlinin kurtulamadı-

11 Hamza Zülfikar, "Gâzî Paşa Balıkesir'de", **Türk Dili,** 555, Mart 1998. (Balıkesir Hutbesi), TDK.

12 "We hold these truths to be selfevident, that all men are created equal, that are endoved by their Oreator with certain unalienable rights, that among these are life, liberty and the pursuit of happiness...", The Declaration of Independence. July 4, 1776.

Levent Şahverdi Arşivi

ğı nice haller vardır. İşte onun için, biz, toplumu, din ile, siz ise akıl ile yönetiyorsunuz" (felsefedeki *'Futurs Contingents'* meselesi) sözleri, genel durum değerlendirilmesi yapılırken, hatırlanmalıdır.[13] Kültürde, "gelecek nesillerin varlığı, şerefi ve sa'âdeti için çalışma"nın kökü, hakanın, kutunu kutsuzlarla paylaşmasıdır; bunun hesabını *doğruyu söyleyerek*, -Çünkü, Atatürk, halka doğruyu söylemek taraflısıdır- buyrukları ve bodu önünde, herkese vermesidir; onları bunda bilinçlendirmesidir; herkesin, sosyal "Nizâm-ı Âlem"de yerini bilip ona göre hareket etmesidir. 5. Atatürk, söz konusu olan görevini yaparken, hiçbir kimseden bir şükran beklentisi içerisine girmemiştir; ancak hayatını ortaya koymuştur. Onun görevinin gayesi başka yerde değil, yine o görevin kendi içerisindedir. Bunun kültürdeki kökü, hakanın, görevini *lütuf, inayet, kerem, ihsan* gibi gerekçelerle değil, vazife olarak yapmasıdır. Olumlu yolda yapılan bir hizmeti, karşılık beklemeden ifa etmek, Türklerin yüce değerlerinden birisidir. Câhız'ı hayran eden taraflardan birisi de bu idi.[14] 6. Atatürk'ün "beni hatırlayın" istemi, hüzün verecek bir şey değildir. Eğer, istikbalde, *şerefle* varlıkta kalmak ve mes'ûd olmak istiyorsanız, beni dikkatle dinleyin demektir. Hal böyle iken, artık, Atatürk'ün sa'âdet anlayışının köküne, "iyi bir *daimon'a.* sahip olma" ereğinde birleşseler de, *şerefi* hiçe sayan, ahlâkta ferdiyetçi olan hiçbir filozof yerleştirilemez: Ne, 'çok zevk, acı'ya yönelen, rûh dinginliği için, gerekirse çocuğu ve aileyi feda eden[15], şan-şeref aramayan Demokritos, *ne,* şan-şerefi bir kuruntu, hazzı ise en büyük kötülük sayan, mutluluğu 'neş'eli bir rûh dinginliği'nde arayan, hayvanları ve doğal olanı *taklîd* eden, 'yurt yoktur, dünya vardır. İdeal devlet, devletsizliktir' diyen Kynikler, *ne,* tarih, din, toplum, devlet gibi değerlerden hiçbirine bağlanmadan, ânın hazzını en yoğun biçimde yaşayan, müreffeh ve zengin Kyreneliler *ne,* erdemi mutluluk, şerefi-şerefsizliği *"adioforon"* (kendisi için endişe edilmeyecek şey) sayan, dünya vatandaşı olmayı yeğleyen Stoalılar, ne, hazzı mutlak değer sayan, bilginin mutluluk vermediğini savunan, gramer,

13 *Fezâ'il,* s. 77.
14 *Fezâ'il,* s.89. Krş. "Atatürk'ün Sa'âdet", s.14.
15 Bedia Akarsu, **Ahlâk Öğretileri,** I. Krş. Mübahat Türker-Küyel, KB'de Toplumdan Kaçış, *Erdem.* 9/26; Mübahat Türker-Küyel, KB'de Aile, **Bilge,** 3, 1995.

Levent Sahverdi Arşivi

matematik ve tarih dallarına değersiz şeyler nazarıyla bakan Epikuros, *ne* 'mutluluk devlettedir' demekle birlikte, demokrasiyi, 'eğitilmemiş halk yığınlarının değer olduğu, demagoglara ve tutkuları kullanmaya önem veren' bir devlet şekli saydığı için Platon, *ne,* 'rûhun erdeme uyan faaliyeti' saydığı mutluluğu, yalnız bilgeye hasrettiği için Aristoteles! Bentham, 'çok kişiye çok haz' vermek, öğrencisi Stuart Mill ise, toplumu ancak bilimle acılardan kurtarmak taraflısı olmakla birlikte, dünyada, Milâttan sonraki V-XI. yüzyıla, hattâ, XIII. yüzyıla kadar, *Türk Asrı* olmakla, Türklerde bilim çok yüceltilmiş, hem "kutun belgüsü bilig"dir denmiş, hem de, bilim tadının ebediyeti ve bilimin mutluluk kaynağı olduğu vurgulanmıştır (Beyrûnî'de olduğu gibi). Ödevi, "insanın kendine buyurma özgürlüğüdür" diye tarif eden Kant ise, "en yüksek erek, mutluluk değildir, ahlâktır" dediği için, kök oluşturamaz.

Atatürk, millete ve memlekete karşı olan görevini yapmakta, ister kişisel bir beklenti içerisinde olsun, isterse de olmasın, o, "nihilizm ve pessimizm canavarını" öldürmüş, ve bunca kimsesizin kimsesi olmuş olan yüce bir alp olarak, "Atalar Rûhu"nda ebedîleşmiştir.

Böylece, Atatürk'ün sa'âdet anlayışını, tarihteki köklerini göstererek, hatırladıktan ve onu konumuz olan "Atatürk, Cumhuriyet, Bilim ve Teknoloji"nin temeline yerleştirdikten sonra, şimdi artık, Atatürk'ün hayatının, ve, dolayısıyla, siyâsetinin, özellikle de kültür politikasının merkezine almış olduğu bazı kavramları sırasıyla incelemek üzere, sayabiliriz: İlkin, ve, en başta "Cumhuriyet". Sonra, "Kültür ve Medeniyet", "Harâset-i fikriyye" *(culture intellectuelle"),* "İlim ve Fen", "Mütefennin", "Seciyye", "Seciyye-i millîye", "Millî Devir".

Böyle bir sıralamanın ve "Cumhuriyet"i başa koymanın gerekçesi, Atatürk'ün "Cumhuriyet"i, kendi hayat plânında ilk hedef olarak tuttumuş olmasıdır. Atatürk, "Cumhuriyetin temeli kültürdür" dediğine göre de, "Cumhuriyet" kavramının hemen ardından, ağırlıklı kavram olarak, "Kültür ve Medeniyet" ile "Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Anlayışı" gelir. Sonra, "Kültür"e bağlı kavramlar olarak, altta, "Harâset-i fikriyye" sonra, "İlim ve Fen", "Mütefennin" gelir. Duruma göre, bu kavramlara ilişkin

Levent Şahverdi Arşivi

olan birtakım mülâhazalar yer alır; onların hazırlıkları yapılır. "Mütefennin"in, Atatürk tarafından sorgulanması ise, bizi, Atatürk'ün "İlim ve Fen"ni dayandırmış olduğu "Seciyye"ye, "Seciyye-i millîye"ye ve "Millî Devir" kavramlarına ve sonuca, sonuncu değerlendirmeye götürür. Şimdi, bu söz konusu olan kavramları, söyleniş sırasıyla ele alalım.

Atatürk'ün hayat planındaki ilk merhale, *"bu hayat"ın* (toplum halinde yaşayan insanların müşterek hayatının), bir *"Hayâl"* değil, durmadan *"Tahavvül", "Tagayyür", "Temeddün" ve "Terakki" eden bir gerçek*[16] olduğunu, "Hayât-ı Akvâm"ın ise, *"daimî ve müdhiş* bir *cidal* şeklinde tebarüz ettiğini" görmekle, Türk milletinin *"şerefle"* yaşamasıdır. Türk milletinin, amacı, ülküsü, bundan böyle, artık, *"İ'lâ-i Kelimetullah"* değil, *"İ'lâ-i hars-ı millî"* olmakla, ayakta kalmasıdır. Bu, Türk milletinin bir ölüm-kalım mücadelesidir, yani, *"Cihân"da, "Bu dünyada"*, insanın, kendisini, "nihilizm"e ve "pessimizm"e kaptırmadan, "fakr" arayışlarına da girişmeden, *"Bu hayat"ı* bir *"kakia"*, bir *"Dolce Vita"* bir *"lux"* saymadan ve sanmadan, "Ferdiyetçi Ahlâkçılar"a itibar etmeden, "medenî milletler" tarafından "tahkir ve tezyif edilmeden, -Çünkü, "medenî milletlerin" bazı mensuplarınca, "Türkler, *vahşîdir; zâlimdir;* îcabât-ı medeniyeyi ahz u kabûle gayr-ı müstaiddir". Oysa, Atatürk'e göre, bu, "Garbın (galebe amaçlı) *zâlim* ve hakikati görmemek için gözlerini kapayan siyasetçiler"inin "mahz bir iftira"sıdır; "kizb"idir (yalanıdır). Onların iddialarına göre, Türkler, "zâlim" imiş, "kabiliyetsiz" imiş, "terakkîye geç başlamışlar" imiş, "terakkileri çok ağır oluyor" imiş (Toynbee). Atatürk'e göre, bunlar, yalan ve iftirayı metod olarak kullanan galebe amaçlıların taktikleridir. Ama, "Biz, yabancı düşmanı değiliz; onlarla samimî ilişkiler istemekteyiz."-"Medenî milletlerin şikârı olmadan, Arı ve Temel Bilimi ve ona dayanan yüksek teknolojiyi, onların "seciyye-i millîye" zemininden kaynaklandıklarını görüp, "kültür"ü, "karakter" de denen "seciyye"ye de indirmeden, gerçekleştirerek, onları en azından, öteki "Medenî milletler"in medeniyetleri seviyesine çıkararak, hattâ, onların medeniyetteki seviyele-

16 "Gerçek" kavramı için Bk. Fikri Sertkaya, *Çin.* "Doğru-Gerçek", **Türk Dili**, LV. 436. Nisan 1988, s. 175-181.

Levent Şahverdi Arşivi

rini de geçerek, bulunduğu yere "liyakat"a, hiç duraksamadan devam ederek, *yaşamasıdır.* İşte bunu temin edecek olan idare tarzı "Cumhuriyet"tir; haricen *istiklâl*-'dir, dâhilen *"bilâ kayd u şart hâkimiyet-i millîye'dir"*; "Hâkimiyet-i millîyeyi muhafazadır". Hâkimiyeti sıfatı ne olursa olsun, hiçbir makama veya zümreye vermemektir, verdirmemektir; kendi mukadderatını kendi kendisine tayin etmektir. "Cumhuriyet fazilet rejimidir"; "Cumhuriyet, fazîlet-i ahlâkiyeye müstenid bir fazilet rejimidir". O, "irade-i millîyemizi en uygun surette gerçekleştiren bir rejim"dir.

Bir Asya kavmi olan ve M.Ö. 4000'lerde Mezopotamya'ya yerleşmiş bulunan Sumerlilerin "(Sopası) Doğru Olan *(Si.pa.si.)"* hükümdarları, insanları idare etme yetkisini, Gök Tanrısı Anû'nun emriyle, "Tamgalar yeri *(Donator Formarum. Vâhib us-Suver)* olan Ay Tanrısı Nannar"dan almıştır. En eski toplumsal kanun metinleri, Sumerli hükümdarlar Urukaginna ( ), Urnammu ( ), Lipid İştar ( ), Ana İttişu ( ) tarafından "eli silâh tutan" gençlerle, deneyimli "ihtiyarlar"ın oluşturmuş olduğu "meclis"te, danışarak, "kingeşerek", "meşveret" ederek, konulmuştur. Hititli Hammurabi Kanunlarının tarihi M.Ö. 17 olmakla, onlar, Sumerli kanunlarından sonra gelir.[17] Türklerde yasası "tengrice konmuş köklü", kozmik ve objektif temelli, "küfr ile dünya durur, amma, zulm ile durmaz" söylemli olan "kingeşmek" gelenekli, kutlunun, kutunu, herbiri "gönül" taşımakla, tanrısal olmaya birer aday olan kutsuzla paylaşma amaçlı olan memleket insanları, toplumsal yasayı koymaya eşit surette katılmalıdırlar; ve, her bir vatandaş, toplumsal yasadan, yine, *eşit surette* pay almalıdırlar; yoksa, toplumsal yasayı irade etme gücü, tek kişinin eline bırakılmamalıdır. Öyleki, "ne *absolutisme"* (mutlakiyet, "saltanat-ı müstebite"), ne "hilâfet"! Sadece ve yalnız "irade-i millîye"! İşte, en son tahlilde veya en son toparlamada, Atatürk'ün "Geist"ının, "tin"inin temelindeki tarihsel kültür birikiminin manzarası böyle görünmektedir! Atatürk'e göre, "her devletin derece-i temeddünü ile mütenasip mevzûât-ı hukukiyyesi vardır. Bizim milletimiz ve hükümetimiz, fikr-i adalet ve zihniyet-i adalet noktasında, hiçbir medenî kavimden

17 Mübahat Türker-Küyel, 'Türklerde Adalet Kavramının Outolojik Bir Temeli Var mıdır?, **X. Türk Tarih Kongresi,** Ankara, 22-26 Eylül. 1986, III. cilt, s. 735-742, (1991), TTK Bsm.

Levent Şahverdi Arşivi

dûn değildir". "Aramızda yaşayan anâsır-ı gayr-ı müslimenin emniyetlerini ve serbesti-i inkişaflarını temin etmek, (onların) Osmanlı Devleti ve milleti agûşunda mazhar oldukları imtiyazât, üç asrı mütecaviz bir zamandan beri, ziyadesiyle mevcuttur." Türklerin, onları "müsavat ve adalet düstûruna tevfikan idareye gayr-ı muktedir olduğu" ve "gûya, milletimizin, hey'et-i umumîyesiyle, kabiliyetten mahrum bulunduğu" iddialarına gelince: "Milletimize zulüm ve kabiliyetsizlik atıf ve isnadı sırf kizb ve iftiradır". "Zulüm, medeniyetle kabil-i te'lif değildir... İstidatsızlık ise şayân-ı afv olamaz. Çünkü, milletler, işgal ettikleri arazînin sahib-i hakîkisi olmakla beraber, beşeriyetin vekilleri olarak da o arazide bulunurlar. O arazinin menâbi-i servetinden hem kendileri istifade eder ve, dolayısı ile, bütün beşeriyeti istifade ettirmekle mükelleftirler. Bu düstûra göre, bundan âciz olan milletler hakk-ı beka ve *istiklâle* lâyık olmamak lâzım gelir".

Bu "iftira" ve "kizb" karşısında Atatürk, milletin olumlu vasıflarını bildirmek zorunda kalmıştır: Bir "aşiret"ten, kemal-i şevket ve azametle 600 yıl hüküm süren bir imparatorluk çıkarmak, kıt'alar arasında büyük ordıuların sevki ve nakli, teşkilâtı, idaresi, "ecnebiye riayetkar olmakta yegânelik", Fâtih-'in din adamlarına imtiyazlar vermesi, "en müsaadekâr ve civanmerd bir millet olmak"... gibi. Atatürk'e göre, "Âlemde hak diye bir şey vardır; ve, hak, kuvvetin fevkindedir"; ve, "Avrupa'nın namusuna fartı itimad gösterince, bu, kendi fezâ'ilimizi unutturmamalıdır". Atatürk'e göre, "Vâzı'-ı kanun, beşeriyetin bütün hissiyatına, bütün ihtirasâtına herkesten daha çok nafiz ve vâkıf olur". "Fakat, nefsini herkesten ziyade ve tamamen ve bütün şümulü ile bunlardan tecrid etmek kudret de kabiliyetine ve malik olmalıdır...".

"Tanzimat" hareketi ile Batı'ya döndükten sona, ülkeyi etkileyen fikir akımlarını ihmal etmek. -Atatürk, "Avrupa'da, efkâr-ı ahrârından dolayı, kendilerine lâyık bir takım müessesât-ı ilmiyye ve idariyye tesisine başlamışlardı. Sultan Mahmud-i Sânî, Avrupa'yı *taklîd* (etti). Islahat ile mukallitlik (yapıldı). (Oysa) bir milletin sa'âdet (saydığı) bir millet için felâket olabilir. (Islâhat öğeleri) bir milletin kendi ruhundan çıkmalıdır. Deli Petro, *taklîd* ile milletini ıslah etmek istedi. Bir Rusun bir Alman olması

Levent Sahverdi Arşivi

mümkün değildir. Dünya ilminden istifade edeceğiz; ama asıl cevheri, çok temiz kalpli, çok asîl ruhlu, terakkîye çok kabiliyetli olan (insanlarımızdan), kendi içimizden çıkaracağız" dediğine göre, "(herhangi bir konuda)" doğru ve yakînî bilgiyi arayış yöntemine ve amacına - burada "herhangi bir konu", "Atatürk, Cumhuriyet, Bilim ve Teknolojidir- aykırıdır. O halde, şimdi biz, bir de meselenin bu yüzünü görelim.

Türklerin her türden tarihleri hakkındaki bilgileri, biz, genellikle, onların kendilerinden değil, ekseriyetle, onların temas etmiş oldukları komşularından, Çin, Hind, İran, Bizans, Arap, Ermeni, kaynaklarından etnolojik ve arkeolojik araştırmalardan, Türkologların çalışmalarından ediniyoruz.[18]

Kültür tarihçileri, Türkleri, yeryüzünde, yaklaşık, M.Ö. 3500 lerle, M.Ö. 3000'lere tarihlenen yıllarda, iki en eski yerleşim bölgesinde olarak, göstermektedirler: Birisi Afaniesevo, Minusinsk, Ananin, Karasuk, Tagar, Taştık, Pazırık kültürlerinin göründüğü Sibirya'nın güneyi, özellikle Kem (Yeni Sey) Irmağının kaynakları ve Çin'in kuzeyi. Diğeri Mezopotamya-Sumer bölgesi. Bu kültürlere Türklerin katılmış olduğuna muhakkak gözüyle bakılmaktadır. Bu her iki bölgeye ilişkin tezlerin taraftarları, karşı tarafın tezleri hakkında sessiz kalmakla, henüz, araştırma ufkunda, bu biribirlerinden çok uzakta bulunan iki bölgenin, Harmatta ve Aydın Sayılı'nın ki tarzında[19], henüz, bir "integration"u görünmekte değildir. Türkoloji, Radloff'un incelemeleri göz önüne alındıkta[20], henüz, genç bir bilim dalıdır. Bu dalda birçok köşe aydınlatılmış olmakla birlikte, birçok köşe de, daha henüz, aydınlatılmış değildir.Türklerin en eski siyasî tarihleri konusu bu kabildendir. Ama, bütün bunlarla birlikte, tarihler, ilkin, İslâm öncesi en eski Türk devleti olan Büyük Hun İmparatorluğu'ndan sonra, Birinci ve İkinci Kök Türk, Uygur, Kırgız, Türgiş, Karluk, Sabar, Avar, Hazar, Peçe-

18 J.P. Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini,** İstanbul, İşaret, 1996, s. 243 vd.

19 Aydın Sayılı, **Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp,** Ankara 1967, TTK; Harmatta, "Inscriptions Runiques Turques en Europe," **Erdem,** 3/7, 1978. Krş Mübahat Türker-Küyel, **Halı Konusu Hiç Felsefenin Görüş Alanına Girebilir mi?,** s. 12, AKM, Ankara 1998 (Arış *Dergisi)nin* IV. sayısının ilavesidir).

20 Ahmet Temir, **Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri,** Ankara 1991.

Levent Şahverdi Arşivi

nek, Uz, Kuman, Ogur devletlerinden bahsetmektedirler. İslâmî-Türk devletlerinin Gazneli, Karahanlı, Selçuklu, Hazermşahlı, Timurlu, Türk-Hindli, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve, nihayet, Osmanlı devletleri olduğu malûmdur. Yine malûmdur ki, Osmanlı devleti, bir "Kuruluş Devri"nin (1231-1453) ve Bizans'ın çökertilmesinin ardından bir "Kanuni Devri" (1520-1566) yaşamıştır. XVI. yüzyıl sonu ile, XVII. yüzyıl arasında, başına gelen bir- takım olaylar yüzünden bir "Islâhat Devri"ne (1683-1826) girmiştir.

Tarihçiler, Türk tarihini cihan tarihine denk tutarlar. Ama, onlar, Osmanlı saltanatında, XVI. yüzyılda, Kanûnî'nin "Muhteşem Devri"nde (1520-1566), toplumda, yavaş yavaş da olsa, şu türden çeşitli olumsuzlukların baş göstermiş olduğu değerlendirmesini de yaparlar: Ordunun siyasete karışması, disiplinsizliği, "saray"ın idareye müdahalesi, rüşvet vak'aları, maliyedeki bozukluklar, refahla gelen gevşeklik, Avrupa'nın açık denizleri ele geçirme ve sömürge kurma siyaseti karşısında Osmanlıların, sadece, Akdeniz'e hâkim olmakla yetinme siyasetleri... gibi. Bunlara, bir müddet sonra, "Celâlî ("Çift Bozan")" gibi önemli, "Patrona", "Kabakçı" gibi merkezdeki isyanlar, "lux" merakı, "Ağalar Saltanatı", "Kadınlar Saltanatı", cülus bahşişleri, ganimetlerin azalması, medrese programlarına temel (arı) bilimlerin konulmaması, Koçi Beyin Risâlelerinde vurguladığı olumsuzluklar gibi daha başka olumsuzluklar eklenecektir. Tarihçiler, 1683-1699 yılları arasını, Osmanlı devletinin "Felâket Seneleri" olarak tavsif ederler; ve, Osmanlı tarihini, temele şu türden bazı ilkeleri koyarak yorumlamak isterler- tarihçiler arasında onları, birer açıklama modeli olmaktan öte, *gerçek* yerine koyanlar bile bulunmaktadır-: "Devlet (Rical) için asker, asker için para, ("ıktâ" Cl. Chahen), para için reaya, reaya için adaletten ibaret bir "Adalet Çemberi", Koçi Bey Risaleleri yanında, Modern Çağda, temele konan çeşitli "Cemiyet Nazariyeleri" ve "Tarih Felsefeleri" gibi: *"Homo homini lupus* (insan insanın kurdudur)" diyen Hobbesçu, *"Struggle for life" =Hayat* kavgasını temele alan Darwinci, "Irk"a ön plânda yer veren "Sağ Hegelci", "Karşıt sınıflar kavgası"nı temele koyan "Sol Hegelci", Toplumda "terakkîyi (progres) temel bilimlerin fonksiyonu sayan "Po-

Levent Şahverdi Arşivi

sitiviste" Compte'çu... görüşler bu kabildendir.

Atatürk'ün, "Hayât-ı akvam *"müdhiş bir cidal* içerisinde tezahür eder" sözleri, Osmanlı tarihini yorumlarken, insanı, bir uçta, İstanbul Andlaşması'nın (1533) arada, Sitvatorok (1676), Karlofça (1699), Pasarofça (1718), Lâle Devri (1718-1730), Kaynarca (1774), Ziştovi (1791), Yaş (1792), Edirne (1878), Londra, Berlin, Aya Stefanos andlaşmalarının öteki uçta ise, Sevres (1918) Andlaşmasının muhtevasını düşünmeye sevkeder. Yeniçeri teşkilâtında ilk kökten bir "teceddüd" öngören Genç Osman'ın (1618-1620) ve III. Selîm'in (1789-1807) akıbetlerini de! Belki, *"Nizâm* (ordre?)-ı *cedîd'i* (1789-1809), II. Mahmud'un orduyu ve donanmayı "ıslâh" hareketlerini, Alemdar Mustafa Paşa ile "Kapı Kulu"nun karşıtlığını, "Sekbân-ı Cedîd"i, "Vak'a-i Hayriye"yi (15 Haziran 1826), "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye"yi ve "İ'lâ-i Kelimetullah" gerekçesini de birlikte mütalea ederek! Çünkü, tarihçiler değil sadece "Tanzimat"ın, hattâ "Cumhuriyet"in bile bu köklere bağlı olduğu inancı içerisindedirler.

Osmanlı Devletinin "Islâhat Devri"ne girişi, ancak, çağdaşı yüzyıllardaki "Batı Dünyası"nın içinde bulunduğu hallerle bir manâ kazanabilir; anlaşılabilir. Bu manâları ona veren şey, Avrupa'nın, barutu, pusulayı, matbaayı icad etmiş, okyanuslarında dolaşarak Yeryüzü'nü "keşfetmiş", "sermaye terakümü"nü gerçekleştirmiş, XII. yüzyıl *Renaissance'ının* ardından, kendisini, yine, kendi "Orta Çağ"ından çıkartmış olan "Renaissance"ını, "Reforme"unu, "Humanizma"sını, 'Tenevvür (Aydınlanma. Aufklârung)"ünü yaşamış yüksek bilimsel düzeye ulaşmış, ileri endüstrisini kurmuş, "Parlamentarizm"ine kavuşmuş, "İnsan Hakları Beyannamesi"ni onaylamış olmasıdır. Avrupa'yı, kendi Orta Çağ'ından çıkartmış ve "modern"leştirmiş olan öğeler de, başlıca, yine, işte bunlardır. Gerçi, Avrupa, içten, kendi bünyesini oluşturan "karşıt sosyal sınıflar"ının, dıştan, "sömürgeciliğinin" sebep olduğu 1789,1830,1848 ihtilâlleri gibi ihtilâllerle sarsılmıştır; mütefekkirleri ve siyasetçileri toplumlarını ayakta tutmak için tedbir arayışları içerisine girmişlerdir. Onlar, biribirlerini hazırlayan veya nakzeden pek çok "cemiyet nazariyeleri" üretmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Osmanlı aydınlarına ulaşmış, Osmanlı toplumunda etkin ağırlıklar koy-

Levent Şahverdi Arşivi

muştur.[21] İşte bunlardan birisi de "Positivisme"in "Cemiyet Nazariyesi"dir. Öyleki, "Positivisme", "Batı'ya Dönme"ye, "Tanzimat"ı gerçekleştirmeye kararlı olan Osmanlı devlet adamları (Reşit Paşa) ve düşünürleri ile az-çok birlikte salınmıştır. Atatürk'ün dediği gibi, "XIX. yüzyılın başında, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, bir çok zayiata rağmen, hâlâ, vâsi bir imparatorluk idi".

Batı'da, "Modern Çağ"da, Descartesçı "Şuur Felsefesi" kalkışlı, "Matematik Yöntem" merkezli, "Sistem Vahdeti" arayışlı, "Bilim Tasnifi"ni gözetici, "Tenevvür"cü, olan etkilerin ve öncülerin ardından, Kant'ı ve "Alman Romantikleri"ni (Fichte, Schelling, Hegel) takiben gelen, Fransız "positivisme"inin kurucusu Auguste Compte, toplumun, "Organik" ve "Kritik" devirler idrâk ettiğini söylemiştir. O, toplumdaki *"Aile, Mülkiyet, Sosyal Tabakalar, Devlet, Dil"* öğelerini "statik", toplumun geçirdiği "Teolojik"-"Metafizik"-"Pozitif dediği *"Haller"i ise,* "dinamik" saymıştır. Compte'a göre, "1789 Fransız İhtilâli", *Absolutisme"i* ortadan kaldırmak suretiyle, her ne kadar, *"positif"* bir iş yapmış ise de, temele, "Liberte-Egalite-Fraternite" (Hürriyet-Müsavat-Kardeşlik) gibi, toplumda, "union" (vahdet, ittihâd, birlik) sağlayamayan ilkeleri koyduğu için, "Kritik Devir"i aştırabilecek güçte olamamıştır. Ona göre, "Kritik Devir"i aşmak için, temele, devri geçmiş birtakım "teolojik" ve "metafizik" ilkeler koymak yerine, "sosyal fenomenler" arası ilişkileri, "tecrîd" *(abstraction)* ve "genelleme *(generalisation)"ye* dayalı "bilimsel yöntem"e göre ve "bilimler serisi"ne bakarak, "önceden kestirme (prediction)"ye imkân verebilecek "dinamik" ve "yeni (cedîd)" dediği bir bilime (sosyolojiye) riayet eden *"Pozitif düşünce alışkanlıkları"* koymak, "zihniyetleri ve müesseseleri, 'dinamik statikten, terakki (progres) nizâmdan (Ordre), hareket sükûnetten gelir' kuralına göre, değiştirmek gerekir. En sonda, Eski Roma'dan "politik *birlik"i,* eski Yunan'dan "entellektüel *birlik"i,* Hristiyanlıktan ise "Ahlâkî *birlik"i* almış olan, "akıl ile kalbin" *birleştirilmiş olduğu "Yeni nizâm-ı Âlem"*in entellektüel üstünlüğünü din adamının müessiriyeti ile birleştirmek, "zihnin nizamının, tabiatın nizâmı olduğuna" inanarak, "Batı cumhu-

21 Hilmi Ziya Ülken, **Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi, I-II,** Selçuk Yayınları, İstanbul 1966.

Levent Sahverdi Arşivi

riyeti (Avrupa) Birliği"ne ve insanın "Tanrı kılındığı" "İnsanlık Dini"ne (İnsaniyet Dini) varılır; *"Birlik", "Nizâm"* teessüs eder; "Khaos"tan, "Kritik Devir"den çıkılır. Compte'un, bu fikirlerini, Osmanlı hükümdarı Abd ul-Me-cîd'e ve Rus çarı Nikola'ya birer mektupla bildirmiş olduğu anlaşılmaktadır.[22]

Malûmdur ki, ilgili literatürde, kültürün yüzlerce tarifi yapılmıştır; araştırıcılar, ona, çeşitli açılardan yaklaşmışlardır. İçerisinde bir *"theoria"* bulunmayan, bu sebeple de kültürün en çok kullanılan tarifi, onun, insanın, doğuştan, genleriyle getirmemiş olduğu ve doğaya katmış bulunduğu her tür ürün oluşudur. Bu ürünler içerisinde, teknolojiye, endüstriye, sınaî ürünlere "maddî", geri kalanlara ise "manevî" kültür nazarıyla bakılır. "Maddî kültür"e "medeniyet" de denir.[23] Ama, Atatürk, bir yanda "kültür", bir yanda "medeniyet" bulunmaktadır diye bir ayrım yapmaz. "Bence, der, medeniyeti harstan ayırmak güçtür, ve, anlamsızdır". Atatürk'e göre, "Memleketler muhteliftir, fakat, medeniyet birdir; ve, bir milletin *terakki* etmesi için de, bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır". "Yüksek bir hars, onun sahibi olan millette kalmaz; diğer milletlerde de tesirini gösterir; büyük kıt'alara şâmil olur... Bazı milletler, yüksek ve şâmil harsa, 'medeniyet' diyorlar. 'Avrupa medeniyeti', "asr-ı hâzır medeniyeti' gibi... *Medeniyet, harstan başka bir şey değildir"*.

Atatürk'e göre, (1) "Kültür (veya hars)", "okumak, anlamak, görebilmektir"; "görebildiğinden manâ çıkarmaktır", "intibahtır", "düşünmektir", "zekâyı terbiye etmektir". (2) Ona göre, "kültür", "insanım diyen bir vasf-ı mahsûstur", yani, "kültür", "insan *(tabiat)ı(n)* yüksek feyizleriyle mes'ûd olmaktır: temizlik, saflık, yükseklik, insanlık... gibi. Bunların hepsi, *insanlık* vasıflarındandır". (3) "Kültür", ona göre, *"tabi'at'ın* insanlara verdiği bu yüksek vasıfları, kendi çocuklarına, hafîdlerine, ve atîsine vermesidir. Kültürlü insan ise, hem, kendisi kültür sahibi olan, hem de, bu hassayı muhitlerine ve bütün Türk milletine yaymakta olduklarını kani' olan kişilerdir". (4) "Kültür, insan dinamizminin ifadesi" olmakla, "aynı zamanda, in-

22 Murtaza Korlaelçi, **Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi,** Pınar mtb., İnsan Ya. İstanbul 1986.
23 Aydın Sayılı, **Hayatta En Hakîki Mürşit İlimdir,** 1948, Ankara, MEB.

Levent Şahverdi Arşivi

sanların hayatında, faaliyetlerine hâkim olan kuvvet, ibda' ve icâd kabiyetidir." (5) "Kültür (veya hars), bir insan cemiyetinin, *Devlet Hayatında, Fikir Hayatı'nda,* yani *İlim*'de, *İçtimaiyat*'ta, ve *Güzel* San'atlar'da, *İktisadî Hayat'ta,* yani, *Ziraat'te,* Sanat'ta (Sanayi'de), *Ticâret'le,* kara, deniz ve hava *Münakalâtında,* yapabildiği şeylerin muhassalasıdır". Kültürü medeniyetten ayırmak güç olduğuna göre, Atatürk'ün, kültür hakkında saymış olduğu bu belirlemelerine şunu da eklemek gerekir: (6) "Medeniyet demek, afv ve müsamaha demektir... Afv ve müsamahaya dayanmayan medeniyet, ceberûta dayanan medeniyet, çöker... Ancak, millî davalarda, millî kalkınmada, netâyici kitleye müessir olan işlerimizde, müsamahaya yer yoktur".

"Kültür seviyesini, *"Devlet, Fikir ve İktisâd H*ayatı'ndaki başarılar ölçer". "Devlet, Fikir ve İktisâd Hayatı" ise, biribirlerine bağlıdır. *"Siyâset Hayatı"na* da "Kültür" ve "Ekonomi" istikamet verir". "Kültür (veya harsın) medlulünü, *"seciyye* diyebileceğimiz, karakter mefhûmuna indirmemelidir". Atatürk, görüldüğü üzere, "iktisadî (Ekonomik) Hayat"ı, "Fikir Hayatı"ndan sonra zikretmiştir. Ona, göre, "Siyâset Hayatı"na yön veren etmen, başta ve asıl, "Fikir Hayatı"ndaki *"İlim ve Fen"dir.*[24]

Atatürk, önceki bir tartışmasında, *"İ'lâ-i Kelimetullah"* siyaseti ile acaba, "Panislamisme" mi , yoksa, "Panturkisme" mi kastedilmektedir diye sorar. Ona göre, "(her bir ferd), kendi dimağında, bir mefkûre-i âliye besleyebilir", fakat, diye ilâve eder, "Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin, sabit, *müsbet,* maddî bir siyaseti vardır. O da, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin muayyen, hudûd-i millîyesi dahilinde, -ki, o hudûd, "Mîsâk-ı Millî" ile belirlenmiştir-, *Hayât'ını* ve *İstiklâl'ini* te'mine matuftur...." "Dindaşlarımızın mes'ûd, müreffeh, müstakil yaşamasını isteriz... Fakat... bu hey'et-i içtimâîyyenin büyük bir imparatorluk halinde bir noktadan sevk ve idaresi bir *hayâl'dir, ilme, mantığa, fenne* muhalif bir şeydir... Bir hakikat-i tarihiyye, bir hakikat-i fenniye ve ilmiyye olarak, daima, hatırda tutmalıyız ki, bir cism-i siyasînin, hududunu geçemeyeceği bir gâ-

24 A. Sayılı, incelemelerinde, Atatürk'te, "ilim" ile "fen"nin, arı bilim, temel bilim anlamına geldiğini göstermiştir. "Fen"ni teknoloji sanmak bir yanılgıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

ye-i kuvvâ vardır. Nasıl ki bir insanın hüsn-i teşekkülü için birtakım mâkûl ve tabiî hatlar vardır". Atatürk'e göre, "Milletimizin mefkuresi" bir "Panislamisme" veya bir "Panturkisme" değildir, fakat, "Cihanda, tam manâsıyla bir medenî hey'et-i içtimaiyye olmaktır". Bundan böyle, artık, "İ'lâ-i Kelimetullahın yerini, "İ'lâ-i hars-ı millî" almış bulunmaktadır.

Atatürk'e göre, "İlim ve Fen", yalnız Güzel San'atları, Sanayii, İktisâdı sevk ve idare etmekle kalmaz, o, "Ordu"yu da idare eder. Öyle ki, Atatürk'e göre, "ordunun zaferlerinin sırrı, orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen düstûrlarını rehber ittihaz etmiş olmaktır". "Muharebe, iki ordunun çarpışması değildir. Muharebe, milletlerin çarpışmasıdır. Milletlerin, bütün mevcûdiyetleriyle, ilim ve fen sahalarındaki seviyeleriyle, ahlâklarıyla, harslarıyla, maddî-manevî kudret ve fazîletleriyle ve her türlü vasıtalarıyla çarpıştığı bir imtihan sahasıdır. (Öyle ki, eğer) ordu yenilmişse, millet yenilmiş demektir". "Arzumuz, haricen *İstiklâl,* dâhilen, *bilâ kayd u şart Hakimiyet-i Millîye'yi* muhafaza (etmektir)... O halde, "ilim ve irfan zaferlerine... Yeni ilim ve iktisad zaferlerine..." doğru yönelmelidir. Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" dileğinin, onun, istilâ siyasetine karşı olduğunu ve tarihi de bu açıdan değerlendirdiğini göstermektedir.

Atatürk'e göre "bir milleti yaşatmak için, birtakım temeller lâzımdır. Bu temellerin en mühimlerinden birisi san'attır (zenaat). Eğer, bir millet sanattan ve san'atkârdan mahrum ise, tam hayata malik olamaz. .. San'atsız kalan bir milletin hayat damarlarından birisi kopmuş olur... Bir millet san'ata ehemmiyet vermedikçe büyük bir felâkete mahkûmdur... Milletimiz ordu hey'eti halinde idi. Orduda bir sanatkârın bulunması, hükümdarı meyus etmişti. Oysa, kimseye muhtaç olmadan mes'ûd ve müreffeh olmakta, san'at elzemdir. San'atın en basiti en şereflisidir. Hükümdarlar, din kisvesi altında, san'attaki hayat menbalarını başka milletlerin elinde bulundurmanın zararlarını göremiyorlardı. Onlar, halka san'atı bıraktırıp, yabancıların bekçiliğini yaptırmışlardır. Bizi mahvetmek isteyenler ise, san'atın her şubesinde terakki etmişlerdir. Haricî düşman, bizi, müstemleke yapmak, içteki düşmanlar ise, halkın parasını elinden almak istemekteydiler. Oysa, ufak dükkânlardan, muhteşem fabrikalara geçilecektir...

Levent Şahverdi Arşivi

Eğer, *fakrı,* fazîlet bilirsek, asâr-ı sanayide, yine, hâricin haraçgüzarı oluruz. Halkı, talim-terbiye, ilim-irfan yoluyla, ticarette, san'atta ve ziraatte yararlanacak hale getirmeliyiz, sanayi okulları açmalıyız".

"Hükümdarlar, din kisvesi altında, san'atın gelişmesine engel oluyorlardı", dedik, ama, "Elhamdu lillah, (biz) Müslümanız, dindarız". "Akla uygun olan, dine de uygundur". "Nitekim, Türk gelenekleri de İslama yakındır". "Dinimiz *terakkiye* engel değildir". Bu bakımlardan, "Türkler, daha da dindar olmalıdırlar". (Ama) *"irticaî hareketleri* sosyal bir sınıfa dayandırmak da bir *hayaldir.* Çünkü, halk, o sâf kitle, *teceddüd* taraftarıdır, terakkî'ye çok kabiliyetlidir. Müreffeh, müstakil ve zengin olmak istemektedir..." "Halifelik (ise) papalık gibi, kuvvetli değildir". "Ben, şahsen, halife olmak istemem". "Unsur-i aslî maariften mahrum bırakılmıştır... Köylüye, milletini, *dinini,* dünyasını tanıtacak kadar coğrafî, tabiî, tarihî, dinî, ahlâkî bilgi vermek, dört işlemi öğretmek ilk hedef (tir)..." "Telif ve tercüme, hâkimiyet-i milliyenin istinadgâhıdır; ve millî harsın en mühim vasıta-i intişarıdır. Tetkîkat ve Te'lîfât-ı İslâmiyye Heyeti'nin vazâifi, *Hikmet-i İslâmiyye'yi Garp nazariyat-ı ilmiyye ve felsefiyye* (felsefeleriyle ?)siyle *mukayese* ve akvâm-ı İslâmiyenin itikadî ilmî, içtimaî, ihsaî ve iktisadî hayatlarına ait şuunâtı tetkik ve neşîr ile bir Külliyât-i İslâmiye vücûda getirmektir" (4. Toplantı Yılını Açış Nutku, (1.3.1923). "Kanûn-u esâsî, cümlenizin malûmudur ki, Kur'ân-ı azîmuşşan'daki nusûstur... Dinimiz son dindir. Ekmel dindir... akla uygundur" (Balıkesir Nutku) ."Asıl kâfir, *asri* olmayı küfür sayandır".

"İlim ve fen teşebbüsatının merkezi mekteptir. Orası, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şeref-i istiklâli öğretir... İstiklâli kurtarmayı öğretir. Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesindedir ki, Türk milleti, Türk sanatı, iktisadiyatı, Türk şiiri, edebiyatı bütün bedayii ile inkişâf eder... Memleketimiz için de, efkâr-ı medeniyenin, terakkiyât-ı asrîyenin bilâ ifâte-i ân intişar ve inkişaf etmesi lâzımdır. Bunun için, bütün erbâb-ı ilim ve fennin bu hususta çalışmayı bir vecibe-i namus bilmesi iktiza eder... Gözlerimizi kapayıp mücerred yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp, cihan ile alâkasız yaşayama-

Levent Şahverdi Arşivi

yız. Bilakis, *müterakkî, mütemeddin* bir millet olarak, medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız... Hiçbir delil-i mantıkîye istinad etmeyen birtakım an'aneler, akîdelerin muhafazasında israr eden milletlerin *terakkisi çok* güç olur; belki de hiç olmaz. Terakkîde kuyûd ve şerâ'iti aşamayan milletler, *hayatı* mâkûl ve amelî müşahâde edemezler. *Hayat felsefesini* vâsi gören milletlerin taht-ı hâkimiyet ve esaretine girmeye mahkûmdurlar... Cehil izâle edilmedikçe, yerimizdeyiz. Yerinde duran, geriye gidiyor demektir..."

"Tahsil-terbiye, milletimizin tarihî tedenniyatında, en mühim âmildir. Onun için, eski devrin hurafelerinden ve evsâf-ı fıtriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, Şark'tan Garb'dan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak *seciyye-i millîyemizin* inkişâf-ı tâmmı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir... Harâset-i fikriye zemin ile mütenasiptir. O zemin milletin seciyyesidir. Çocuklarımızı, gençlerimizi yetiştirirken, onlara *mevcudiyet'i, hakk'ı, birlik'i* ile tearuz eden yabancı anâsırla mücâdele, efkâr-ı millîyeyi kemâl-i istiğrak ile, şiddetle ve fedakârane müdafaa zarureti telkin" edilmelidir. (Bu), yeni neslin kuvây-ı rûhâniyesine zerk edilmelidir... *Daimî ve müdhiş bir cidâl şeklinde* tebarüz eden *hayât-ı akvamın felsefesi,* müstakil ve mes'ûd kalmak isteyen bir millet için, bu evsâf kemâl-i şiddetle talep etmelidir". Yukarıda, din ile ilgili fikirleri sırasında işaret edildiği gibi, Atatürk'e göre, köylüye, okuma-yazma, vatanını, maariften mahrum bırakılmış memleketini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafî, tarihî, dinî, ahlâkî bilgi vermek, dört işlemi öğretmek ilk hedef... (tir). Milletimizin inkişâf-ı dehâsı, bittabi, ve bu sûrede lâyık olduğu medeniyete irtikası âlî meslekler erbabını yetiştirmekle ve millî harsı i'lâ ile kabildir... En evvel, Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine an'anât-ı millîyesine düşman olan bütün anâsırla mücâdele etmedikçe, anâsır-ı ruhaniye ile mücehhez olmadıkça, cemiyetlere *istiklâl* ve *hayat hakkı* yoktur. Memleketin efkâr-ı umumîyesini, cihana, matbuat tanıtır. Matbuat, sedâ-i umumîdir. Rehber ise mekteptir... Halkın sesi hakkın sesidir. "Cumhuriyet, fikren, fennen, ilmen, bedenen kuvvetli, yüksek seciyeli muhafızlar ister. Öğretmenlerin başarısı, Cumhuriyetin başarısıdır. Cumhuriyet, fikri hür,

Levent Şahverdi Arşivi

vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister. Milleti kurtaracak olanlar, yalınız ve ancak, muallimlerdir". "Cumhuriyet onlardan yüksek hizmet beklemektedir. Öğretmenler, *teceddüd, tekâmül, temeddün* yolundaki ordudur; *irfan ordusudur."* "Memleketi, milleti *kurtarmak* isteyenler için, hamiyyet, hüsn-i niyet fedakârlık elzem evsâf. Fakat, yetmez. Bunun yanında ilim ve fen lâzımdır. İlim ve fen teşebbüsâtın merkezidir. Milletimizin fikrî terbiyesinde rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Kurtarıcıların nâmuskâr ve birer âlim olması lâzımdır. *Bu hayat,* ancak, ilim ve fen ile olur". "İlim ve en için kayıt ve şart yoktur. Garptan, Şarktan, ilim ve fen nerede ise, oradan alacağız; ve, her ferd-i milletin kafasına koyacağız. Dünyada, her şey için, *hayat* için, en hakikî mürşit ilimdir ve fendir; bunun aksi, gaflettir, dalâlettir".

Atatürk'e göre, "medeniyetin esası kendisini *terakkîde* bulur". "Terakkî, ise *aileye* dayanır". "Aile toplumun temelidir", "toplumun temeli ailedir". Demek ki, "medeniyet", dolayısıyla, aileye dayanır. A. Compte da, yukarıda temas edildiği üzere, Aile'yi, Devlet'i, (Sosyal) Sınıfları, Mülkiyet'i ve Dil'i içerisine sokmuş olduğu "sosyal statik"ten sayar. Aile çözüldü mü toplum çözülür, dağılır; yok olur. Compte'a göre, toplumdaki "union" (vahdet, ittihâd) fikri ile toplumdaki "progres" (terakki) fikri arasında bir *"correlation"* vardır. -"Jön Türkler", bu fikri, Ahmet Rıza'da olduğu gibi, "ittihâd-ı anâsır" fikrinin temeline almış, "Méchevéréte" gazetesinin "motto"su halinde, *"Union et progres* (İttihâd ve Terakki) olarak kabul etmiş, sonra, o "motto"yu değiştirmiştir. Ailenin toplumun temelini oluşturduğu fikri, Türklerde çok eskiden beri mevcut idi.[25] Çocuklar, aslen, ailede eğitiliyor, ana dillerini ailede öğreniyorlardı. *("Ana dili"* kavramının kökü). Atatürk'e göre, "mazimiz, geniştir, derindir. Bu mâzi, Osmanlı, Selçuklu ve öteki Türk devletlerinden oluşur. Gayr-ı millî terbiye, (aileyi, dolayısıyla, toplumdaki) birliği sarsar, ortadan kaldırır, mahveder. Bugünkü intibakımızı, biz, maziye borçluyuz". Bu demektir ki olumlu değerlerin, çoğu, ailede öğrenilir. İşte, Atatürk'ün "mütefennin olmak yetmez, *seciyye*

25 Özellikle yabancı seyahatnameleri. Emel Esin ve J.P. Roux'nun incelemeleri. Krş. Mübahat Türker-Küyel, *"Kutadgu Bilig'de Aile,"* **Bilge**, 3, 1995.

Levent Sahverdi Arşivi

lâzımdır". "Haraset-i fikriyye zeminle mütenasiptir. O zemin seciyedir; seciyye-i millîyedir". "Ama, harsı, karakter diyebileceğimiz seciyyeye indirmemelidir." "İlim ve fen seciyye-i millîyeyi inkişaf ettirir" sözlerini birlikte kaydedip, onların bağlantılarını gözönünde bulundurmak lâzımdır. Bu suretle anlaşılmış olur ki "ilim ve fennin zemini olmak açısından, seciyye, seciyye-i millîye, ilim ve fennin sebebidir, bir başka açıdan, ilim ve fen ile inkişaf etmek, ettirilmek açısından ise seciyye "ilim ve fennin" neticesi olmaktadır. O, Atatürk'ün, kültür, hars ve medeniyet tariflerinden birinde vermiş olduğu, "(kültür) icad ve ibdâ kabiliyetidir" de. Ama, bu tarifi, kültürün yine Atatürk tarafından yapılmış olan "temizlik, yükseklik, insanlık, saflık, insan *tabiat(ın) ın* feyizlerindendir", "insanım diyen bir vasıf tarifleri ile birlikte, "milletimizin sâf seciyyesi istidadla mâlîdir", "Türk milleti zekîdir; Türk milleti çalışkandır", "Türk milletinin unutulmuş medenî vasfı, âtinin medeniyet ufkunda bir güneş gibi doğacaktır" sözleriyle birlikte mütalea edilmelidir.

Türklerin olumlu değerlerini Câhız *Fezâ'il ul-Etrâk"inde*[26], Yûsuf Has Hâcib *Kutadgu* Bilig'inde[27], Atatürk *Söylev ve Demeçler'inde*[28] saymıştır. Aydın Sayılı, bilimin, insanı dürüst, tarafsız, sabırlı, alçak gönüllü, açık görüşlü kıldığını, *mistiklikten* uzaklaştırdığını, gelenek saplantısını önlediğini söyler.[29] İşte tam bu noktada bilimin yapıldığı zemini oluşturan değerler mi önce gelir, yoksa, bilim mi önce gelir ve onları oluşturur meselesi bulunur. Fârâbî, aynı problemle, *"Sapientia"* (Hikmet, Bilgelik) ve "Scientia"nın (bilim) aynı anlama geldiğini, bunun tarihî köklerini göstererek, söylediğinde, merkezî problem olarak ilgilenmiştir; Hikmet=Bilimle uğraşmanın ön ahlâkî şartlarını saymıştır.[30] Atatürk de, hattâ siyâset konularında bile, halka *doğruyu* söylemek gerektiğini vurgulamıştır.[31] Bir

26 Mübahat Türker-Küyel "Millî Ahlâk Unsurları Üzerine Ön Düşünceler", **Erdem**. IV. 11. 1988. Ankara 1989, s. 355-361.

27 *Ay. yer.*

28 *Ay.yer.*

29 **Hayatta En Hakikî Mürşit** I ciltdir.

30 Ahmet Ateş "Fârâbi Bibliyografyası", **Belleten**, 1950.

31 Hamza Zülfikar, "İbâded Dili Olarak Türkçe ve Atatürk'ün Bu Konudaki Düşünceleri," **Türk Dili**, 555, Mart 1998, Gâzî Paşa Balıkesir'de, s. 182-193, 175-193.

Levent Şahverdi Arşivi

başka münasebetle de "ben sahtekâr değilim, halkımın önünde, halkımın şerefine kadeh kaldırıyorum" diye eklemiştir.[32] Bir grup XX. yüzyıl filozofu da "bilim değere dayanır. Bilim değerle yapılır. Değer ön şarttır" uyarısında bulunmuşlardır.[33] Araştırıcıların, XIX. yüzyılın sonuna yerleştirdikleri XI. yüzyılın adamı Gazneli'ye hizmet arzetmiş, büyük Türk bilgini Beyrûnî de aynı kanıdadır.[34]

Yanında Aydın Sayılı'nın dünyada ilk Bilim Tarihi doktorasını yapmış olduğu, hocası, Harvard'tan G. Sarton, bilimin, dil, din, cins, ırk değerlerinin dışında olan ve onları aşan, insanın bir ortak değeri olduğunu vurgularken, hem, vatan, millet, aile, eş ve çocuğa ilişkin değerleri paranteze almış olduğu bir *hümanizma* anlayışı geliştirmiştir, hem de, *"humanitas"tan* ("humanite"ler. İnsanı insan yapacak bilim değerleri Orta Çağ'daki *"Trivium:* Gramer, Retorik, Diyalektik, *Quadrivium:* Aritmetik, Geometri, Astronomi, Müzik), *"Humanismus"a* (hümanizma. İnsanı hangi değerlerle eğitelim ki, o, insanlaşsın, insan olsun, adam olsun) geçilebileceğine inanmıştır; hayatını bu yolda yaşamıştır. *"Humanismus"un, "Philantropie",* (İnsan sevgisi. İnsanı sevmek), *"Humanitarisme",* hattâ "Caritas" (Tanrı İsa'da insanı sevmek) ile karıştırılıp durması bir yana, onun *"Humanitas"tan* çıkıp çıkmadığı meselesi, daha, halledilmiş, tartışmalar dinmiş değildir.[35] Bu mesele halledilmiş, "mütefennin" ve "seciyye" kavramları arasında, hattâ, matematik sistemler kadar bir ahenk sağlanmış olduğu tahayyül edilmiş olsa bile, sorunlar bitmemektedir. Başta Varlık, Bilgi, Değer'e ilişkin sorunlar olmak üzere, "Futurs Contingents" (istikbale matuf tekil önermeler acaba şimdiden doğru mudur, yoksa yanlış mıdır?), Cuneyd ile Hakan'ın tartıştığı Akıl-İman, *Sapien*tia-Vahiy meselesi... gibi. Bunlar, çözümlerin değil, soruların, sorunların ebedî olduğu alanlardır. İş-

32 **Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri,** AKM, 1990.

33 I.M. Bochenski, **Contem Porary European Philotophy,** cuniversity of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1961.

34 Mübahat Türker-Küyel "Bilimin Felsefeye Dayandığı Görüşünün Bir Timsâli Olarak Galenos," **Erdem**, IV, 11,1988, Ankara.

35 Mübahat Türker-Küyel, "Klâsik, Skolastik, Modern", **Türk Klâsik Çağ Araştırmaları Kurumu, 1. Sempozyum,** 2-4 Şubat, 1976, Ankara 1977, TTK, 29-42; A. Sayılı, "Hümanist Düşünce ve Bilim", **Klâsik Çağ Araştırmaları, II. Sempozyum,** 1977, Ankara 1981, TTK, s. 20-40.

Levent Sahverdi Arşivi

te Aydın Sayılı'nın "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk" *(Erdem, I,* 2, 1985) adlı makalesini bu açıdan değerlendirmek gerektir.

Sayılı'nın, bu makalede, Atatürk'ün "haraset-i fikriyye"yi, arı bilimi, temel bilimleri, toplumda *"terakki"* etmek vak'asının temeline koymuş olduğu değerlendirmesine ilişkin olarak bildirmiş bulunduğu doğrulara katılmamak mümkün değildir. O doğrular şunlardır: Toplumumuzun, halen, Batı'nın bilim seviyesinde bulunamamış olmasının sebeplerinden birisi, medrese programlarına arı bilimlerin konamamış olmasıdır; arı bilim olmadan da yüksek teknoloji yaratılabileceğine inanılmış olmasıdır (II. Mahmûd'un "Islahat"ı); Batı üniversitelerindeki bilgileri taşıyıp, ülkeye getirmenin *"temeddün, teceddüd, terakki"* için yeterli sayılmış olmasıdır; arı bilimin, temel bilimlerin, bir "müdâvele-i efkâr" sayılıp (Maarif Nâzın Safvet Paşa), arı bilimde, temel bilimlerde, bilimsel *"contribution'un* (bilimsel bilgi kitlesindeki gerçek ve orijinal artış) anlaşılamamış olmasıdır; arı bilimin *"Şart-ı Hayat"* olmasıdır; onun yerinde saymayıp, hep, ilerlemesidir; dünyada, "haraset-i fikriyye" konusunda, daima, bir etkileşim yaşanmasıdır; arı bilimin (temel bilimlerin) yüksek teknolojinin temelinde bulunmasıdır; akılın, bilimin temelinde olmasıdır; arı bilimin=temel bilimlerin *Hürriyet* ve *İstiklâlin* bir ön şartı olmasıdır; Atatürk'ün, Batı'ya ulaşma ve Batı'yı geçmenin, ancak ve ancak, arı bilimle gerçekleştirilebilecek bir hedef olduğunu gören ilk Türk devlet adamı olmasıdır.

Ama, Aydın Sayılı'nın, Gazâlî'nin arı bilim ve "felsefe" aleyhine oynamış olduğu bir rolü bulunduğuna ilişkin çalışma hipotezine de, aynı derecede, katılmak mümkün görünmüyor, hele, Cuneyd-Hakan tartışması misâli önünde[36]. Bununla birlikte, Sayılı'nın bilim irşâd eder, fakat, *tahmil* ve *icbâr* etmez diyen sözlerinden de haberdar bulunuyoruz[37]. Sayılı'ya göre, bilim, bizatihi olarak ne iyidir, ne de kötü. Ama, iyi ya da kötü amaçlar için kullanılır; biz, bilimden, bilim adamları vasıtasıyla haberdar oluruz. Atatürk'e göre, *"mürşit"* olan, bilimin ta kendisidir. Sayılı, bu inceleme-

36 Mübahat Türker Küyel, "Türklerde Felsefe Geleneği", **Türk Yurdu**, 11 Nisan 1991, s. 13; Mübahat Türker-Küyel, "Dil mi Diller mi", **Türk Yurdu**, 11 Kış 1991, 14-22.

37 Mubahat Türker-Küyel, "Hayata En Hakiki Mürşid Ilimdir" (Tanıtma Makalesi), **Erdem**, VII, 19 Ocak 1992, s. 932-937, Ankara 1992, Araştırma, 14.

Levent Şahverdi Arşivi

sinde, *"Humanitas"*tan nasıl olup da *"Humanismus"a* geçilebileceği, değerlerin oluşumu ve dönüşümü meselesini tartışmamış, sadece "geçilir" diye bir tercih yapmıştır. Atatürk, "Hayatta en hakikî mürşit ilimdir" demekle, bu *"hayat"* denen *"müdhiş cidâl"de,* toplum olarak, varlıkta kalmak istiyorsak, "mürşid" olarak arı bilimi temele koymalıyız, "çünkü, *temeddün, teceddüd* ve, asıl, *terakkî* ancak onunla mümkündür", diyor; yoksa, *"Humanitas"tan* ("ilim ve fen", arı bilim, temel bilimler), *"Humanismus"un* ("Seciyye") varlığı çıkar gelir demiyor; "seciyye"ye "ilim, fen" varlık verir demiyor.

Atatürk'e göre, "millet" halk demektir. "Millet", karşıt sınıflardan değil, işbölümüne dayalı, mütesanit bir vahdetten oluşur. Halkın sesi hakkın sesidir. Atatürk'e göre, toplumu din ve mezhep değil, milliyet biribirine bağlar. "Millet" kavramını irdelerken de, Atatürk'ün "iktisad" kavramına ağırlık vermiş olduğu görülmektedir. Öyle ki, halkın veya milletin "i'tilâ" ve "inhitât"ı, iktisadın fonksiyonudur. Ama, biz, Atatürk'e göre, buna önem vermemişiz. Bu yüzden, Osmanlı devrinde, "millî bir devir" idrâk etmemiz veya "millî bir tarih" yaşamamız mümkün olamamıştır. Çünkü, "tacdâr"lar iç siyaseti asıl, dış siyaseti ise onun bir "lâzım"ı yapacak yerde, bunun tersini yapmışlardır; "unsur-ı millî"yi heba etmişlerdir. Öyle ki, zabt edilen yerlerde, bulunan yabancılara, dil, din, görenek, gelenek bakımından serbestî tanımışlar, *"ihsân-ı şahane", "lütuf, "atıyye"* adı altında, *"imtiyazlar" ve "müsaadât (capitulation)* vermişler, "unsur-ı aslî"yi, hayat kaynaklarından koparmışlardır.

Yabancılar da, bu istisnâları ve *mümtaziyetleri,* "hakk-ı mükteseb" saymışlar, daha fazlasını istemişlerdir. "Tâcdâr"ların "debdebe"lerinin ardından *istikraz* ve *iflâs* gelmiştir; buna, bir de, menfaatperestlerin davranışları eklenmiştir. Sonunda yabancıya *vergi salmak,* vergi toplamak, gümrük ve rüsû'mu memleket ihtiyacına göre tanzim etmek mümkün olamamıştır. Böylece, yabancıya, "hakk-ı kazâ"yı uygulayamamak ve demiryolu gibi teşebbüslerin *müdâhale* ile engellenmesi sonucunda, halk, millet, onların *müstameresi* (sömürgesi) ve esîri olmuştur. Bunun anlamı, *istiklâlin* ortadan kalkmış olması demektir.

Levent Sahverdi Arşivi

Amma, Türk milleti ve memleketin *"unsur-ı aslî"si* yok edilememiştir. Millet, "hayat"ını, "şerefini ve "nâmûs"unu kurtarmak için, "müttehid" ve "mütesanid" olarak, "kemâl-i azm" ile, mücâdeleye atılmıştır; "millî devre", "halk devresi" başlamıştır.

Atatürk, "millî devir"de, "Misâk-ı Millî"den, "hakimiyet-i millîye"den ve "irade-i millîye"den, yani, Cumhuriyet'ten başka, "seciyye-i millîye, "an'anât-ı millîye", "tarîh-i millî", "iktisâd-ı millî", "ruh-ı millî", "hiss-i millî", "vicdân-ı millî", "efkâr-ı millîye", "mefkûre-i millîye", "terbiye-i millîye", "nâmûs-u millî", "millî izzet-i nefis"ten de bahsetmiştir. "Millî devre", hem, "Misâk-ı Millî"nin bildirilmesidir, yani, "istiklâl-i tâmm"dır, ve, iktisadın gelişmesindeki engelleri ortadan kaldırmaktır, hem de, "anayasaya dayalı Türkiye devletinin doğması"dır, "hâkimiyet"in "kayıtsız şartsız" milletin olduğunun ilân edilmesidir. "Hâkimiyet-i millîye", "irade-i millîye" budur. Bunun anlamı, "teşrîî" ve "icraî" kuvvetlerin sahibinin halk olduğudur, millet olduğudur. "Halife" gibi bir ferdin veya herhangi bir zümrenin olmadığıdır. Artık, "halk devri", "millî devir", "millî tarih", "sabanın fonksiyonu" olarak takdîr edilmiş bulunmaktadır. "Fakr"ı terkederek, "insanca yaşamak ile, ülkeye, çalışanların, kazananların, zenginlerin ülkesi olmak yolu da açılmıştır. İşte bu, "teceddüd" ve "temeddün" yoludur. Lausanne'da istediğimiz, "tabiî, meşru, lâzım" olan hakkımızın teslimidir.

Atatürk'e göre, işte, söz konusu olan bu günümüzü, biz, mazimize, müsbet seciyyemize borçluyuz. Eğer, bu *"vahdet"*, bu *"tesanüd"* ve "millî birlik" bozulursa, "tahkîr ve tezyif" ediliriz; yabancıların avı oluruz. Çünkü, *"hayât-ı akvam"*, "müdhiş bir *cidal* şeklinde tecellî eder". "İlim ve fen", işte bu yüzden, "sebeb-i hayât" olmaktadır. "İlim ve fen "muasır medeniyet"te bulunur; "şart-ı hayât, bu medeniyetin yolunda durmadan yürümektir". Aksi halde, o "huruşan sel"de boğulup gideriz; "terakki, bu medeniyet yolunda yürümek, teceddüde vabestedir".

Amma, "hayata hâkim olan ahkâm", zamanla *tagayyür* eder; *tekâmül* eder; *teceddüd* eder (yenilenir, yenileşir). Müesseseleri ve zihniyeti eskimiş toplum, ancak *teceddüd* yoluyla *temeddün* eder; *terakkî* eder; ileri top-

Levent Şahverdi Arşivi

lum düzeyine çıkar. Terakkînin temeli ailedir. "Millet, idare-i umumîyesinin ve bütün kanunlarının ancak dünyevî ihtiyacâttan mülhem ve ihtiyacın tebeddül ve tekâmülüyle, mütemadiyen tebeddül ve tekâmül etmesi esas olan dünyevî bir zihniyet-i idareyi mâbihilhayât addeylemiştir" (yani, ihtiyaca tâbi olan bir değişme ile var olan, varlık kazanan) (değişme temeldedir). Bu hayatta, tahavvülden tahavvüle geçilmektedir; tagayyür görülmektedir. Öyleyse, kurumlarda da, zihniyette de *dinamik* olmak gerekir. Bu da *"inkılâb", "tekâmül", "teceddüd"dür.* 'Türk inkılâbı nedir?" "Bir *tahavvüldür*". İlk bakışta *"ihtilâl" gibi* görünür. Ama, "inkılâp", "ihtilâl"den daha geniş, çok fazla, çok yüksek, muazzam bir inkılâbı ifade eder. O, teceddüdle, muasır, yani, yüksek medeniyete, rasyonel ve plânlı bir şekilde, katılımdır. Onun seviyesine yükselme, ancak ve ancak, *"ilim ve fen"* yoluyla, *"haraset-i fikriyye"* (culture intellectuelle) ile olur; başka yolla olmaz, olamaz. O seviyede tutunmak, hiç durmadan medenî eserler vermekle mümkündür; medenî eserler verilemezse, muasır medeniyete katılmak şöyle dursun, ortada , millet için ne *hürriyet ne istiklâl kalır.* O sebeple, *bu "hayatta,* en hakikî mürşit ilimdir, fendir". Amma, sadece mütefennin olmak da yetmez; millî seciyye gerekir. O seciyye içerisinde evrensel değerler yer almıştır. İlim veya bilim, süs değildir; tasallut, hakimiyet, hâkim olma, hükmetme, hükmü altına alma da değildir. Kudret ve kuvvet sahibi olma vasıtasıdır; amelîdir. Onu nerede bulursak, oradan alıp her "ferd-i millet"in zihnine yerleştirmelidir. Terakkî yolunda durmadan ilerlemek "şartı hayat"tır. Medeniyete teceddüd demeyen bedbahttır Çünkü, teceddüdü milletin vicdanı istemektedir. Gerçek müceddid, milletin vicdanındaki isteği keşfedendir. Türk milleti, seciyyesinde, müteceddiddir, inkılâpçıdır.

Bu ana kavramlar ve fikirler temelinde izlenecek kültür politikaları, 1920-1938 arasını dikkatlerden uzak tutmaksızın, şunlardır: Cumhuriyeti idâme etmek. Bunu temin için, "fikren, ilmen, bedenen, fennen" kuvvetli muhafızlar yetiştirmek. Bu görevi öğretmenler üstlenecektir. Öğretmenler başarılı olursa, Cumhuriyet başarılı olur. Milleti öğretmenler kurtaracaktır. Onlardan, işte bu hizmet beklenmektedir. Cumhuriyet ve istiklâli korumak için, "medenî bir hey'et-i içtimaiyye"ye dönüşmek. Millî birliği geliştir-

Levent Şahverdi Arşivi

mek, kuvvetlendirmek. Memleketi, milleti en müreffeh, en mamur, en medenî hale getirmek. Memleketi asri (Garbî, Avrupai, Batılı), müteceddid, müstakil, zengin kılmak. "Fakr"ı terketmek, yenmek. Bir "Avrupa Türkiyesi", Batıya dönmüş bir Türkiye"bir asr-ı hâzır Türkiyesi" "asri bir Türkiye", "garbîleşmiş bir Türkiye" yaratmak. Medenî memleketlerin "seviye-i irfanlarına" bilfiil muvasalat etmek. Bunu temin etmek için, yanlış, köhne zihniyeti ve kurumları kaldırıp, onların yerine teceddüd ve inkılâblar yoluyla, doğru ve yeni zihniyeti ve müesseseleri koymak. İlk tahsili, okuma ve yazmayı yaygınlaştırmak. Orta ve yüksek tahsili gerçekleştirmek. İstanbul'da, Ankara'da, Van'da üniversiteler açmak. Te'lif ve tercüme eserlerin neşrine hız vermek. Millî harsı yaymak. Lâtin alfabesi esasındaki yeni Türk alfabesini herkese öğretmek. Öyle ki, herkes, hızla okuma yazma öğrensin de "terbiye-i siyasiyye"den pay alsın! Dil, tarih, san'at gibi bütün kültür unsurlarından ilerleme kaydetmek. Millî ülküyü gerçekleştirmek: Güzel sanatlarda, ilimde, teknolojide gelişmek, yükselmek, durmadan ilerlemek. Türklerin unutulmuş medenî vasfını tekrar, yeniden diriltmek, her çığırda açmak, geliştirmek, yükseltmek. Millî kültürü muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkarmak. *Terakki, temeddün, teceddüd, inkılâb* yolunu tıkamak isteyenleri bertaraf etmek.

Levent Şahverdi Arşivi

LÜGATÇE

Ahkâm: Emirler, hükümler.
Add etmek: Saymak, itibar etmek.
Afv: Af etme.
Ahvâl: Durumlar.
Alî: Yüce, ulu.
Âmâl: Dilekler, istekler.
An'anât: Gelenekler.
Asr-ı hâzır: Şimdiki çağ.
Asri: Zamana uygun, modern.
Ati: Gelecek, gelecek zaman.
Bilâ kayd u şart: Kayıtsız ve şartsız.
Bilfi'il: Gerçekten, edimsel olarak.
Bittabi: Doğal olarak.
Ceberut: Zorbalık, merhametsizlik.
Cem'iyet-i beşeriye: İnsan topluluğu.
Cidal: Savaş.
Debdebe: Görkem.
Dehâ-i millî: Millî dehâ.
Efkâr-ı millîye: Millî fikirler.
Erbâb: Ehiller, sahipler, malikler.
Esbâb-ı hayât: Hayatın gerekleri.
Fazilet: Erdem.
Fenn: Bilim.
Ferd-i millet: Ulus ferdi.
Feyiz: Verimlilik, bolluk, cömertlik.
Garbîleşmiş: Batılılaşmış.
Hafid: Torun.
Hakimiyet-i millîye: Millî egemenlik.
Hakk-ı hayat: Yaşam hakkı.
Hakk-ı hürriyet ve istiklâl: Özgürlük ve bağımsızlık hakkı.
Hakk-ı kazı: Yargılama yetkisi.
Hakk-ı mükteseb: Kazanılmış hak.
Harâset-i fikriyye: Düşünümsel kültür.
Hâssa: Özellik.
Hayât-ı akvam: Ulusların yaşamı.
Hey'et-i içtimaiyye: Toplum, topluluk.
Huruşan: Coşkun.
İbda': Yaratma.
İcrâî: (Kanunu) uygulama.
İçtimaiyat: Toplum, toplumbilim.
İflâs: Batma, batkı.
İhtilâl: Devrim, kargaşa, köklü değişim.
İktisadî: Ekonomik
İnhitât: Düşme, gerileme.
İnkılâb: Evrim, dönüşüm.
İnkişâf: Gelişme, gelişim.
İnkişâf-ı dehâ: Dehânın gelişmesi.
İntibah: Uyanma.
İrade-i millîye: Millî istek.
İrtikâ: Yükselme
İstiklâl: Bağımsızlık.
İstiklâl-i tâmm: Tam bağımsızlık.
İstisnaiyet: Ayrıcalık.
İzzet-i nefis: Şeref, onur.
Kani': İkna olmuş, kanaat getirmiş.
Kemâl-i azîm: Azmin son derecesi.
Köhne: Eski.
Mâbihilhayat: Yaşamaya neden olan.
Medeniyet: Uygarlık.
Mefkure: İdeal, ülkü.
Mertebe-i medeniyet: Uygarlık derecesi.
Mîsâk-ı millî: Millî antlaşma.
Muasır: Aynı çağdaki en ileri uygarlık.

Levent Şahverdi Arşivi

Muvasalat: Ulaşma.
Müdahale: Karışma.
Müessir: Etkili.
Mümtaziyet: İmtiyazlı.
Müsamaha: Göz yumma.
Müstamere: Sömürge.
Müteceddid: Yeni gelişmelere açık.
Mütemeddin: Uygar.
Mütesanit: Dayanışık.
Müttehid: Birleşik.
Nâmûs-u millî: Millî onur.
Netâyic: Sonuçlar.
Ruh-ı millîye: Millî ruh.
Rüsum: Vergiler.
Seciye: Yaratılış, huy, karakter.
Tâcdar: Padişah.
Tagayyür: Değişme.
Tahavvül: Değişme.
Tahkir: Onur kırma.
Tezyîf: Aşağılama.
Tecedduid: Yenilenme.
Tekâmül: Olgunlaşma.
Tekevvün: Meydana gelme.
Temeddün: Medenî.
Vabeste: Bağlı.

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYETİN 80. YILINDA ATATÜRK VE ULUSALLIKTAN EVRENSELLİĞE TÜRK KADINI*

Prof. Dr. Taciser ONUK**

Büyük önder Atatürk, bağımsızlık, barış, özgürlük, insanlığın mutluluğu, hukuka saygı gibi evrensel değerleri kişiliğinde barındırmış bir devlet adamıdır. Türk ulusuna Bağımsızlık Savaşı'nı kazandıran gerçekçilik, akılcılık, kararlılık, sorumluluk, cesaret, yaratıcılık gibi üstün nitelikleri yapısında bütünleştirmiş olan bu evrensel kişilik, Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından, ***'sadece Türk ulusu için değil, bütün insanlık için bir onur simgesi'*** olarak tanımlanmıştır.

Atatürk, 20. Yüzyılın en büyük düşünce ve eylem adamıdır. O, içinde bulunduğu çağın olaylarını, dünyanın ve ülkesinin koşullarını çok iyi anlayıp tanımanın sağladığı bir öngörüyle, akılcı ve gerçekçi çözümler üretmiştir. Bu çözümlerin en somut göstergesi, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı kazanan Türk ulusunun ismine atfederek kurmuş olduğu yeni Türkiye devletidir. Bu yeni devlet, 1923 yılında **Cumhuriyet** yönetimini kurmuştur.

Atatürk'ün hayatı boyunca gerçekleştirmek istediği ve sıklıkla kullandığı iki kavram vardır. Bunlar, **'ulusal egemenlik'** ve **'tam bağımsızlık'** kavramlarıdır. Atatürk, bu iki kavramı yeni kurulan devletin temeline koymuştur.

---

* 08-12 Aralık 2003 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen, Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi'nde Bildiri olarak sunulmuştur.

** Atatürk Kültür Merkezi Başkanı.

Levent Sahverdi Arşivi

'Türk ulusunun tabiat ve âdetlerine en uygun olan idare, Cumhuriyet idaresidir' diyen yüce Atatürk, **Cumhuriyet**'in, ulusun, insanca yaşamasını bilmesi, insanca yaşamanın neye bağlı olduğunu öğrenmesi anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Atatürk'ün ***'en büyük eserim'*** dediği Türkiye Cumhuriyeti, her yönüyle ileriye dönük, büyük bir toplumsal değişim, dönüşüm ve gelişim projesidir.

Bu projenin **temelinde**, **'ulus egemenliği'** ilkesi bulunmaktadır. Bilindiği gibi **Cumhuriyet**, devleti yönetme güç ve yetkisinin ulusa ait olduğu bir yönetim biçimidir. Ulus olarak daima birlik ve bütünlük halinde dayanışma içinde olmak, salt devletimizin değil, kültürümüzün de temel özelliklerindendir. Bu anlamda, Cumhuriyet, 'toplumu oluşturan insanların duyuş, düşünüş ve davranış birliği' anlamına gelen kaynaştırıcı ve birleştirici nitelikteki **'kültür'** temeli üzerinde yükselen bir yönetim biçimidir ve başarısı da kültürün gelişmişliğiyle doğru orantılıdır.

Ulusu dışlamayan, tam tersine ulusu kadın-erkek bütün dinamikleri ile devletin temelinde bütünleştiren bu projenin **hedefi**, ulusal kültürümüzü **çağdaş uygarlık aşamasının en yüksek düzeyine** taşımaktır. Öncelikli amaç, ulusun her alanda özgürlüğü, mutluluğu ve refahıdır.

Ulusal çağdaşlaşma, ulusun özgürlüğünü ve mutluluğunu esas alarak, akıl ve bilimin ışığında, toplumu kucaklayacak şekilde, sürekli yeniliklere açık, daha iyiye, daha güzele doğru topyekün ilerlemek ve bu yolda gerekeni yapmaktır.

Bu hedefi, Cumhuriyet'in Onuncu Yılı söylevinde ***'ulusal kültürümüzü çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarmak'*** şeklinde açıkça dile getiren Atatürk, ulusumuz için gerçek anlamda bir kültür ve aydınlanma öncüsü olmuştur.

Yüce Atatürk'ün önderliğinde uygulamaya konulduğu ilk günden beri, sağduyuyla benimseyip, içinde seve seve yer aldığımız **Cumhuriyet** adındaki bu büyük proje, ulusal kültürümüzün her ögesinde ulusumuzu çağdaş dünyayla bütünleştiren bir yaşama biçimi olarak varlığını sonsuza dek sürdürecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sonsuz projede, **Türk kadınının toplumdaki yeri ve değeri** konusunda gerçekleştirilen yenilikler, Türk kadını için '**uygarlık aşaması**' olarak nitelendirilebilecek tarihî bir dönüm noktası olmuştur.

Cumhuriyet'ten önce, kadının toplumsal yaşamda bir yeri ve değeri yoktur. Kadın, anayasa ve kanunlar karşısında sorumlu bir 'yurttaş', bir 'birey' olarak görülmez. Kadının eğitim ve öğretim imkânlarının kısıtlılığı, ev dışında çalışıp toplum kalkınmasına destek vermesinin aile yaşamını sona erdireceği gibi tutucu ve yanlış inanışlar yüzünden, ekonomik hayata aktif olarak katılması ve erkeklerle birlikte eşit şartlarda rekabet edebilmesi olanaksız durumdadır.

Osmanlı toplum düzenindeki kadının durumunu, Celal Nuri, 1915 yılında yayınlanan kitabında şöyle özetlemektedir:

'Bizde kadının durumu korkunçtur. Bizde bilgisizlik ve baskıcılık nedeniyle örtünme ve kaç-göç çok yanlış anlaşılmıştır. Bizde kadınlar başka, erkekler başka dünyayı oluşturur ve bu iki dünya birbirini tanımaz. Biri ötekiyle ilişkide değildir. Bu çelişki, Osmanlı'nın yıkılışının nedenidir. Özgürlük çağında bir ulusun yarısını tutsaklık altında tutmak olmaz. Böyle ileri bir çağda, eski çağlar âdetlerini sürdürmeye imkân yoktur. Toplumumuz içten içe kokuşuyor. Kadın bu koşullar altında annelik, eşlik, eğiticilik, arkadaşlık görevlerini yerine getiremiyor.'

Bilindiği gibi **kültür**, bir ulusun hayat tarzı, yaşama biçimidir. Bir ulusun kültürü, onun tarihî geçmişini, doğrudan bireylerin hayatını, günün çeşitli zamanlarındaki eylemlerini, geçinme ve ekonomik faaliyetlerini, dinlenme, eğlence ve dinî hayata ayrılan kısımları da içerir. Bu yönüyle kültür, ulusların kimliğinin ve kişiliğinin canlı belgesidir. İnsanları birbirine benzer veya farklı kılan da, onları değiştiren de kültürdür. Çünkü, insan kültürün ürünüdür. Binlerce yıllık birikimin ürünü olan kültür, bizim katkılarımızla birlikte gelecek kuşaklarda zenginleşerek yaşamaya devam eder.

Kültür, tüm canlı varlıklar gibi, sürekli bir değişim halindedir. Ancak, bu değişimin niteliği ve hızı, toplumdan topluma farklılıklar göstermiş ve göstermektedir. Farklılıkları belirleyici ana unsur, yüce Atatürk'ün '***Türki-***

Levent Şahverdi Arşivi

ye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür' özdeyişiyle ifade ettiği hedefleri amaçlayan ve özümseyen toplumlarda daima olumlu yönde gelişmekte, aksi durumlarda, toplumun kültürel kimlik ve kişiliğinin hızlı bir biçimde yozlaşmasına neden olmaktadır.

Bir toplumun gelişmişliğinin göstergesi durumunda olan, ulusal kültürün kendine özgü niteliklerini yitirmeden çağdaş boyutlar kazanması, ancak toplum bireylerinin ortak çaba, ortak bilinç ve ortak irade güçleriyle gerçekleşebilir.

Kültürel ve toplumsal ilerlemenin temelinde olan bu potansiyel gücün, **ulusal** olduğu kadar **evrensel** bir amaç için de kullanılması gerekmektedir. Bunun, ancak evrensel değerlere dayalı bir eğitim ortamında, **bilgiyle** donanarak gerçekleşebileceği kuşkusuzdur.

Eğitim yetersizliği başta olmak üzere pek çok nedenlerle çağın evrensel uygarlık düzeyinin gerisinde kalmaya mahkum olmuş toplumlarda, en çok zarar gören birey **kadın** olmaktadır. Böyle toplumlarda kadın, doğanın iki ayrı cinse verdiği niteliklerle sınıflanır, toplumun en gerisinde, korunmaya muhtaç ve yarı tutsak biçimde yaşar. Ne var ki tarih, kadının tutsaklığının, toplumun ve kültürün de tutsaklığı anlamına geldiğini doğrulamıştır birçok kez...

Kadının bir insan olarak, toplum içinde yaşayan bir varlık, bir 'birey' olma hakkı, doğuştan sahip olduğu en temel haklarındandır. Özgürlüğün ve hakların bulunmadığı bir yerde, insanın **'insan gibi'** yaşamasından söz edilemeyeceği gibi, gerçek anlamıyla ileri bir toplum ve kültür varlığından da söz edilemez.

Ulusların geleceğe yönelişlerinde belirleyici rol alan unsurların başında, eşit hak ve özgürlüklere sahip bir **'insan'** tanımı gelmektedir.

Bu bağlamda, **kadın hakları** konusu tarih boyunca tartışılan bir konu olmuştur. Tüm dönemler boyunca, kadına, insan hakları çerçevesinde **'tam eşitlik'** öngörülmemiştir. Türk ulusunun tarihinde ise, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluşu, kadın haklarının gelişimi, kadının yasalar önünde erkekle eşit haklara sahip sosyal bir varlık olarak toplumdaki yerini alması doğrultusunda önemli bir dönüm noktasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Önder Atatürk'ün bir devlet adamı ve bir birey olarak, insan hakları ve eşitlik konusundaki duyarlılığı, hukuku temel alan evrensel kişiliğinin göstergelerinden biridir.

Atatürk tarafından Türkiye'ye davet edilen ve Çankaya'da kendisine tahsis edilen bir evde üç kez misafir edilen kadın gazeteci-yazar Berthe Gaulis'in anlatımında, Büyük Önder'imizin kadın hakları konusundaki 'tam eşitlik'i öngören düşünceleri etkileyici bir dille şöyle ifade edilmiştir:

'... Arada bir, başkaca, daha hafif konulara da değinmiştik. Birinden ötekine geçiyor, o sıralarda gelen misafirleri de tartışmaya sokuyorduk. Sonra, onlarla birlikte sofraya oturuluyordu. Masa çok şirindi, çok sade idi, orada düzenlenmişti. Küçük mermer bir havuzdan fışkıran suyun titremesi, kış olmasına rağmen bazı çiçekleri canlı tutuyordu. Nasıl oldu bilemem, bu hal, bizi ebedî konuya çekiverdi: Kadın konusu. Bu derece değişen Türkiye'de kadının kaderi nasıl olacaktı?

O beklenmez nüanslarla dolu ses ile gözlerin parlaması, bir anda şu karşılığı verdi: 'Tam eşitlik!.. Bizdeki hakların hepsine sahip olacak! Kadınlarımız kurtuluşlarını gerçekten hak etmişlerdir. Bir milletin yarısının, onun sosyal yaşayışı dışında tutulması kabul edilemez.' Böylece Mustafa Kemal, benim üç kez tüm Anadolu boyunca gördüklerimi hatırlatmış oluyordu. Kadın, erkeğin yerini alıp askerlik etmişti; tarlalarda çalışıyor, çift sürüyor, cephaneler taşıyor, siperlere kadar askerlerin savaşına ortak oluyordu. ...' (B. Gaulis, *Çankaya Akşamları*, Çev.:Füruzan Tekil, İstanbul 1983)

Çağdaş Türk kadınının doğuşu ve kadına erkekle her alanda eşitlik tanınması konusunda Atatürk'ün hayata geçirdiği uygulamaların önemi büyüktür.

Kadın haklarının kısıtlı olduğu bir toplum düzeninin hakim olduğu Osmanlı Devleti'nden, kadın-erkek eşitliğinin kabul edildiği çağdaş ve modern Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş, bir dizi **toplumsal ve kültürel yenileşme hareketleri** ile mümkün olmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk'ün, yeni yönetim biçiminin ancak çağdaş değerlere dayalı bir eğitim sistemiyle başarıya ulaşacağını öngörerek başlattığı bu yenileşme hareketlerinin amacı, evrensel değerleri benimsemiş, temel hak ve özgürlükleri tanımış, birey olma bilincine erişmiş, Cumhuriyet'in temel niteliklerini benimsemiş ve bunu bir yaşam biçimi haline getirmiş çağdaş bir toplum yaratmaktır.

Böyle bir toplum yaratmak içinse, öncelikle toplumu çağdışılığa sürükleyen kurumlar ortadan kaldırılarak, aklın ve bilimin ışığında çağdaş kurumlar oluşturulmalı, bu kurumları işletecek çağdaş bir insan tipi yetiştirilmeliydi.

Atatürk, Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak amacıyla yaptığı devrimlerin başarıya ulaşabilmesi için, kadının yüceltilmesini tek çıkar yol olarak görmüştür. Bunun için de, öncelikle Türk kadınının toplumsal yaşama etkin biçimde katılmasına olanak tanımayan eski siyasal ve toplumsal yapının kırılarak, kadınların toplumdaki rolü ve konumu, **'insan olma'** doğaları yönünde değiştirilmeliydi.

Büyük Önder, 30 Ağustos 1925'te, Kastamonu'da yaptığı konuşmada şöyle söylemiştir:

'Bir sosyal topluluk, bir ulus, erkek ve kadın denilen iki tür insandan oluşur. Kabil midir ki, bir kitlenin parçasını geliştirelim, diğerine müsamaha edelim de kitlenin bütünü ilerleyebilmiş olsun? Mümkün müdür ki, bir insan topluluğunun yarısı toprağa zincirlerle bağlı kaldıkça, diğer bölümü de gökyüzüne yükselebilsin? Şüphe yok, gelişmenin adımları, dediğim gibi, iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmalı ve gelişme ve yenilik alanında, birlikte, kesin bir tavır alınmalıdır. Ancak böyle olursa, inkılâp başarılı olacaktır.'

Kadın demek, **'hayatın yarısı'** demekti. Türk ulusunun kültür geçmişinde var olan fakat bir özlem haline getirilmiş bu hakkı, Atatürk,

'Ey kahraman Türk kadını! Sen, yerde sürünmeye değil, omuzlar üstünde göklere yükselmeye lâyıksın' sözleriyle, duygulu bir biçimde, açıkça ifade etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kadının toplumsal hayatta varolma biçimi, toplumun temel birimi olan ailedeki konumu, bireysel kimliğini kazanması, eğitimle doğrudan ilgilidir.

20 Temmuz 1921'de, Atatürk, Kurtuluş Savaşı bitmemiş, Cumhuriyet ilan edilmemiş olmasına rağmen, **Türkiye Muallimler Kongresi**'ni toplar. Burada, Türk insanına verilecek ulusal eğitimin esası belirlenir. Böylece, Türk kadınının gelecekte toplum içinde alacağı konum da ilk kez tayin edilmiş olur. Büyük Önder, 1922 yılında Meclis'te yaptığı bir konuşmada, ***'Kadınlarımızın da aynı derecede eğitimden geçirilerek yetişmelerine önem verilecektir'*** diyerek eğitim devrimi çalışmalarının yolunu açar. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hemen sonra, başta eğitim olmak üzere hukukî ve siyasî alanda gerçekleştirilen devrimler ise, kadının yasal ve yapısal yönden konumunun yükseltilmesini ve hak ettiği yere oturtulmasını sağlayıcı niteliktedir.

İlk olarak, 3 Mart 1924'te **Tevhid-i Tedrisat Kanunu**'nun çıkarılmasıyla, Tanzimat döneminden kalma ikili eğitim sistemi kaldırılıp, ulusal ve çağdaş eğitimin temelleri atılır. Bu kanun, kadını ve erkeği ile Türk ulusunu çağdaşlaştırma yolunda önemli bir adım olmuştur.

Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra başlatılan hukuk devrimi çalışmalarında, Büyük Önder, ***'Medenî hukuk ve aile hukukunda izleyeceğimiz yol, ancak uygarlık yolu olacaktır'*** sözüyle hedefi gösterir. 7 Şubat 1926'da kabul edilen **Türk Medenî Kanunu** ile kadınlarımıza o günkü koşullara göre en ileri düzeyde, çağdaş aşamada bireysel ve toplumsal haklar tanınır. Medeni Kanun, birey ve aile hukuku yönünden Türk kadınının uygar dünyadaki yerini almasının belgesidir.

Cumhuriyet dönemindeki atılımlarla, toplumsal hayata 'etkin biçimde yer alacak bir değer' olarak kazandırılan kadınların, öncelikle öğretmenlik mesleğinde olmaları dikkat çekicidir.

Büyük Önder'in **'karma eğitim'** konusundaki kararlı tutumu sonucunda, 1927-1928 öğretim yılından itibaren karma eğitime geçilerek, kız-erkek öğrenciler birarada okumaya başlar. Böylece, kadınlarımız kendilerini çevreleyen duvarı yıkıp, eğitim ve iş yaşamında görünmeye başlarlar. Mesleğe yönelik okullar açılmış, bu okullardan mezun olan kadınlar çalış-

Levent Şahverdi Arşivi

ma yaşamındaki yerlerini almaya başlamışlardır. O yıllardaki istatistiklere baktığımızda, Atatürk dönemindeki ilköğretim kademesindeki en yüksek artış % **323** ile kız öğrencilerde ve % **352** ile kadın öğretmenlerde görülür. Çağdaş Türk kadınının bilgi, beceri ve davranış yönünden eğitilmesini amaçlayan kız enstitülerinde okuyan kız öğrencilerin sayısında da % **225** artış sağlanmıştır. Cumhuriyet kurulduğunda yüksek öğretimde hiç kadın öğretim üyesi yokken, Atatürk'ü kaybettiğimiz 1938 yılında bu sayı 99'a çıkmıştır. Genel olarak yükseköğretim kurumlarında erkek öğrenci sayısı % 220 artmışken, kız öğrencilerin sayısı % **525** artış göstermiştir.

Kadının cahilliğini toplumun gerileyip çökmesinin en önemli nedeni olarak gören ve çağdaşlaşma yolunun eğitimden geçtiğini bilen Atatürk'ün Türk kadınına sağladığı bu haklar, çağdaş yaşamın diğer alanlarındaki ileri düzeyde pekçok hakkı da beraberinde getirmiştir.

1931 belediye seçimlerinde siyasal haklara kavuşturulan Türk kadınları, bu haklarını ilk defa 1933 yılında kullanmışlar, İstanbul ve diğer kentlerde belediye ve yaşlılar meclisine seçilmişlerdir. 5 Aralık 1934'te çıkarılan yasayla da **milletvekili seçme ve seçilme haklarını** elde etmişlerdir. 1935 yılı seçimlerinde Türk kadını, Meclis'e 18 kadın milletvekili ile girmiştir. Böylece Türk kadını, toplumsal alandan başka siyasal alanda da hak ettiği yere getirilerek, bu alanda da 'ikinci sınıf yurttaş' olmaktan kurtarılmıştır.

Kadının **ekonomik üretim** alanında da geniş ölçüde yer almasını sağlayan yasal düzenlemeler getirilmiş, erkek ve kadının eşit koşullarda katılıp, beraberce güç birliği yaptıkları çağdaş bir toplum düzenine geçme yolunda önemli bir adım daha atılmıştır. Cumhuriyet döneminde, **'erkeğin toplumsal yaşamının her alandaki görevlerine yardım edip, yaptığı herşeyi yapabileceği'** öngörülen Türk kadınının tarım, endüstri ve hizmet sektöründeki sayısı azımsanmayacak orandadır.

Türk kadını, eğitimde fırsat eşitliği başta olmak üzere hukukî, siyasî ve ekonomik haklarını o dönemde pekçok ülke kadınından daha önce elde etmiştir. Kadın haklarının geliştirilerek çağdaş bir yapıya kavuşturulması konusunun yalnızca ulusal bir sorun olmadığını bilen Büyük Önder, bu

Levent Şahverdi Arşivi

konuyu süratle uluslararası alana götürmekte de duyarlı davranmıştır. 22 Nisan 1935'te, İstanbul'da **'Uluslararası Kadın Kongresi'** adıyla bir kongrenin toplanması için olanak hazırlamış ve kongreyi himayesine almıştır. Dünyanın dört yanından gelen ve aralarında nükleer fizikçi Madam Curie'nin de bulunduğu ünlü kadınların katıldığı kongreye gönderdiği telgrafta, ***'Siyasî ve toplumsal hakların kadın tarafından kullanılmasının, insanlığın mutluluğu ve itibarı bakımından çok gerekli olduğuna eminim'*** sözlerine yer vermiştir. Bu kongrede, Türk kadınlarının dünya kadınlarıyla ilişkilerinin alacağı şekil de, Atatürk'ün, ***'Türk kadınının dünya kadınlarına elini vererek dünya barış ve güveni için çalışacaklarına emin olabilirsiniz'*** ifadeleriyle belirlenmiştir.

Atatürk'ün 1923'lerden itibaren üzerinde titizlikle durduğu ve uygulamaya koyduğu kadın hakları için, dünya ancak 1975 yılında birlik olarak çaba sarfetme gereği duymuş ve 1975 yılını **'Kadın Yılı'** olarak ilân etmiştir. Bugün dünya aydınlarının ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın yaymaya çalıştığı ve uluslararası belgelerle evrensel bir ilke olarak ilân edilen kadın hakları ile ilgili düşüncelerin, Atatürk tarafından çok önceden dile getirildiğini ve devlet varlığına geçirilerek, çoğunlukla uygulama alanına konulduğunu görüyoruz.

Türkiye'de 80 yıllık süreç içinde her alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Türkiye, Anayasa'sıyla, insan haklarına saygılı bir devlet olduğunu Cumhuriyet'in değişmez niteliklerinin başında belirtmiş, temel insan hak ve özgürlüklerini güvence altına almış ve yasalar önünde kadın-erkek eşitliğini sağlamış durumdadır. Ülkemiz, toplumsal ve ekonomik koşulların gelişmesi karşısında, dünyadaki gelişmelere hızlı ve gerçekçi biçimde ayak uydurma gayreti içindedir.

Kadınların toplumsal yaşamın her alanına erkeklerle eşit koşullar altında katılabilmesi, bugün tüm dünyanın üzerinde önemle durduğu konular arasındadır. Bu bağlamda Türkiye, uluslararası toplum tarafından benimsenmiş olan kimi belgeleri kabul etmiştir. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi** ve **Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi**

Levent Şahverdi Arşivi

imzalanmış, 1995 yılında kabul edilen **Pekin Bildirisi ve Eylem Platformu**'nun gereklerini yaşama geçirme yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Tüm uluslararası yasal düzenlemelere rağmen, değişen ve gelişen dünyamızda kadınların içinde bulunduğu bazı uygulamalar, kadın haklarının cinsiyet tanımlamasına göre biçimlenmeye devam ettiğini göstermektedir. 21. Yüzyıla girdiğimiz çağdaş dünyada, maalesef, kadın hakları mücadelesi hâlâ sona ermemiştir.

Ülkemiz kadınları da, çağın gelişen koşullarının yönlendirmesiyle yapılan yeni yasa düzenlemeleriyle daha çağdaş ve ileri boyutta kazanımlar elde etmiş olmalarına karşın, çoğu kez eğitim ve sağlık başta olmak üzere, istihdam, iş gücüne katılım, sorumluluk paylaşımı, bilimsel ve sanatsal faaliyetler, spor gibi yaşamın birçok alanında erkeklerin sahip oldukları koşullara ve olanaklara ulaşmakta zorlanmaktadır. Özellikle kırsal ve kentsel kesim kadınları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Türk kadını Cumhuriyet'ten günümüze hukuk düzeyinde erkekle eşittir. Ancak ülkemizin gelişmekte olan ülke özellikleri, eğitim yetersizliği, ekonomik sıkıntılar, batıl inançlar ve geleneksel kültürümüzün bazı katı değer yargıları, bu olumsuzlukların yaşanmasında hâlâ önemli rol oynamaktadır.

Ülkemizde işgücüne katılma oranları açısından kadınların durumuna baktığımızda, kadınlarımızın, piyasadaki işgücüne katılım oranının düşük ve alternatiflerinin sınırlı olduğunu; tarımda ücretli aile işçisi veya ücretli işçi konumlarının her ikisinde de erkekler tarafından istihdam edildiğini; eğitim oranının erkeklere göre hâlâ çok gerilerde olduğunu, bu durumun çalışma ortamında aldığı ücrete doğrudan yansıdığını;çalışan nüfusun sadece 1/3'ünün yüksek düzeyde eğitilmiş saygın mesleklerde çalıştığını görüyoruz.

Cumhuriyet'ten günümüze Türk kadını Büyük Önder Atatürk'ün devrimleri ile yasal eşitlik haklarını pekçok çağdaş ülkeden daha önce elde etmiş olmasına rağmen, bugünkü koşullarda, ülkemizdeki kadın sorunları ne yazık ki toplumun gündemindeki yerini korumaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Toplumumuzda varlığını sürdüren bütün bu olumsuzlukları kaldırarak, kadın-erkek eşitliğinin tam sağlandığı, hak ve özgürlüklerin cinsiyet ayrımıyla sınırlandırılmadığı bir toplumsal yapının kurulabilmesi için, kadının çağdaş toplumda yerini almasını sağlayan düzenlemelerin yapılması ve sorunların çözümüne yönelik çalışmaların kesintisiz biçimde sürdürülmesi gerekmektedir.

Çağdaş toplumların en büyük göstergelerinden biri olan kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için, ülkemizde, gelişen çağa ve değişen toplumsal ihtiyaçlara uygun olacak biçimde düzenlenen yasaların ivedilikle yaşama geçirilmesi kaçınılmazdır.

Cumhuriyet devrimleriyle hedeflenen **ulusal çağdaşlaşma** amacının **evrensel boyutlar** kazanabilmesi, kadını-erkeğiyle bütün Türk ulusunun günümüz koşullarındaki çağdaş kazanımlardan tam ve eşit olarak yararlanması, aynı hak ve özgürlükleri eşit biçimde paylaşmasıyla gerçekleşecektir.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NDEN HALK FIRKASI'NA GEÇİŞ*

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ**

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrılan Osmanlı Devleti yaşamının sonuna gelmişti.

Osmanlı hükûmeti Wilson ilkeleri çerçevesinde bir mütareke yapmayı amaçlamış ve bu amaçla Mondros'a gitmiş ise de burada umduğunu bulamamış ve Londra'da hazırlanan bir mütarekeyi imzalamak zorunda kalmıştır (30 Ekim 1918).

İngiliz diplomatlarının özenle seçip mütareke metnine yerleştirdikleri kavramlar, hükümler devletin toprak bütünlüğünü bozucu, ulusun bağımsızlığını tehdit edici nitelikler taşıyordu.

Osmanlı yönetimi ise yenilmişlik pisikozu ile hareket ediyor, yenen devletleri gücendirici tavır ve davranışlardan kaçınıyor, ülkeyi o günkü kötü duruma sokan İttihat ve Terakki yönetimini suçluyor, İttihatçıları yönetimden uzaklaştırmaya çalışıyordu.

Devleti savaşa sürükleyerek dağılmanın eşiğine getirmekle suçlanan İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen kişileri yurt dışına kaçıyor, kalanlar partinin feshini kararlaştırıyordu. Böylece yıllardan beri ülke yönetiminde egemen olan İttihat ve Terakki Partisinin açık siyasal işlevi de sona erdiriliyordu. Bu durumdan yararlanan İttihat Terakki karşıtları devlet ay-

* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 8'den alınmıştır.
** Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

gıtlarına kendi yandaşlarını yerleştirirken, azınlık unsurları da özlemini çektikleri, kendilerine yakın hissettikleri bir devletle birleşme ya da ayrı bağımsız devletlerini kurma çalışmalarını başlatıyorlardı.

Savaşın galibi kimi devletlerin söz ve davranışları, mütarekenin uygulanma biçimi bu unsurlara güç veriyordu.

İşte bu ortamda asker ve sivil aydınların öncülüğünde, Wilson ilkelerinin Türklere tanıdığı haklardan, çağdaş milliyetçilik anlayışından daha ötesi millî haklardan yola çıkılarak, Osmanlı Devletinde yeni bir hareket başlatılmıştır. Hareketin içinde bulunan kişilerin kültür düzeylerine, siyasî görüşlerine, hareketin başlatıldığı bölgenin özelliklerine göre anlam kazanan bu hareket "Müdafaa-i Hukuk" hareketi idi.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir ay sonra başlayan "Müdafaa-i Hukuk" hareketi, başlangıçtaki bölgesel niteliğini 1919 yılının ikinci yarısında bırakmaya başlamıştır. Karadeniz Bölgesiyle Doğu Anadolu'da kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin çabasıyla toplanan Erzurum Kongresi'nde Doğu Anadolu'daki cemiyetler "Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilmiştir[1]. Batıdaki cemiyetler ise Balıkesir ve Alaşehir Kongreleriyle bir çatı altında toplanmaya çalışılmıştır[2]. Amasya Tamimi çerçevesinde toplanan Sivas Kongresi'nde ise ülkedeki "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiş", cemiyetin kuruluş bildirisi cemiyetler kanunu gereğince Sivas Valiliğine bildirilerek, bu örgüte yasallık kazandırılmıştır[3].

Dernekler yasası gereğince resmîlik kazanan örgüt bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride Anadolu ve Rumeli'deki tüm "Müdafaa-i Hukuku Milliye", "Millî ve Vatanî Cemiyetler" ve "Reddi İlhak Heyetleri'nin" "Hukuk-u milliye ve menafi-i Osmaniyeyi" savunmak üzere "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" (ARMHC) adı altında birleştikleri bildirilmekte-

1 **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler;** Hazırlayan T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı. Ankara; 1981, s. 32.

2 Bkz. **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhiddin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920),** Ankara, 1967.

3 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (A.T.T.B.) IV,** (1917-1938). Ankara, 1964, s. 59.

Levent Şahverdi Arşivi

dir. Cemiyetin şimdilik idare merkezinin Sivas'ta olduğu, fakat ülkenin her yanında şubeler açacağı da vurgulanmaktadır[4].

Müdafaa-i Hukuk cemiyetleriyle başlayan millî hareket, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçmesinden sonra, onun desteğiyle, giderek güç kazanmıştır. Sivas Kongresi'nden sonra ise tüm millî hareketin odak noktasını Heyet-i Temsiliye dolayısıyla da Mustafa Kemal Paşa oluşturmuştur.

Erzurum Kongresi'nde alınan karar uyarınca köylerden başlayarak illerin merkezlerine doğru bir örgütlenme stratejisi izlenirken, Sivas Kongresi'nden sonra bu konu yeniden ele alınmış ve 13.10.1919'da "Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtına Dair Nizamname" hazırlanmış ve tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderilmiştir. Buna göre, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vatanın maruz kaldığı hadisat ve vakayi ile ve tamamen aynı maksatla vicdanî millîden doğmuştur", "her türlü fırka cereyanlarından âridir". Cemiyetin amacı *"Osmanlı vatanının tamamiyetini ve Makam-ı Muallay-ı Hilâfet-i Saltanatın ve İstiklâl-i millinin masuniyetini temin zımmında Kuva-yı Milliyeyi âmil ve İrade-i Milliyeyi hâkim kılmaktır". Bu amaç doğrultusunda çalışacak olan cemiyetin "bilumum İslâm vatandaşları" tabii üyesidirler. Örgütlenme, "köy ve mahallattan başlayarak nahiye, kaza, liva, vilâyet, müstakil liva taksimatına tâbi olacaktır*[5]*."*

Osmanlı yurtseverliğini savunan Müdafaa-i Hukuk hareketi, İstanbul hükûmetince ittihatçılıkla, bolşeviklikle, saltanata ve hilâfete isyankârlıkla, Cumhuriyetçilikle, asilikle suçlandırılmıştır. Yukarıda da vurguladığımız gibi ülkenin içinde bulunduğu somut koşulların bir ürünü olan Müdafaa-i Hukuk hareketinin bu suçlamalarla herhangi bir ilgisi yoktu. Müdafaa-i Hukukçular, geçen dönemin aktif siyasal güçleriyle organik bir ilişki içine girmekten kaçınmışlardır. Rauf Beyin de vurguladığı gibi "Müdafaa-

4 **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,** s. 60. M. Kemal Paşa Amerikalı General Harbord'a verdiği muhtırada ise Sivas Kongesi'nden sonra yayınlanan beyannamede gösterildiği gibi cemiyetin "ilk gayesi bir yandan daha evvel bahsedilen sınırlar dahilinde Osmanlı Devleti topraklarının bütünlüğünü muhafaza ve millî istiklâli, hilafet ve saltanatın haklarını müdafaa etmek üzere millî kuvvetleri teşkilâtlandırmak, diğer taraftan millî iradenin üstünlüğünü temin etmektir" demiştir, **a.g.e.,** s. 77.

5 **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,** s. 105-106.

Levent Sahverdi Arşivi

i Hukuk cemiyetlerinin amacı halkı birleştirmek, bütünleştirmekti". Bu nedenle de ayrılmalarına yol açacak olan "Fırkacılık'a" karşı idiler[6]. Nitekim Sivas Kongresi'nde Fırkacılık'la ilgili uzun tartışmalardan sonra, "meclis-i millî" toplanıncaya kadar geleneksel ittihatçı yörüngesinde gelişen siyasetten uzak durularak, halkın birliğini bütünlüğünü sağlamanın zorunluluğu benimsenmiş ve 5 Eylül 1919'da "İttihat ve Terakki Cemiyetini yeniden canlandırmaya çalışmayacaklarına, mevcut siyasî partilerden hiçbirinin siyasî amaçlarına "hadim" olmayacaklarına ilişkin yemin şeklini benimsemişlerdir. 11 Eylül 1919'da yayınlanan Umumî Kongre Beyannamesi'nin 9. maddesinde de *"Vatan ve Milletimizin maruz olduğu mezalim ve âlâm ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla vicdan-ı millîden doğan vatanî ve millî cemiyetlerin ittihadından mütehassıl kitle-i umumiye bu kere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanıyla tevsim olunmuştur. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtirasat-ı şahsiyeden külliyen müberrâ ve münezzehtir. Bilcümle Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin aza-yı tabiyesindendirler[7]"* denilmektedir.

Heyet-i Temsiliye âdeta Anadolu'da "geçici" hükûmet rolünü oynamıştır[8]. Zira, Heyet-i Temsiliye ulusal örgütlerin amaç ve ilkelerini eldeki araçlarla yurdun her tarafına yayıyor halka açıklıyor, örgüte güç kazandırmaya çalışıyor, mevcut ulusal örgütlerin varlığını ve devamlılığını sağlamak için çaba gösteriyor, bu örgütleri bir noktada birleştirmeye, bunlar arasında uyumlu bir bağ kurmaya özen gösteriyordu[9]. Böyle "kutsal amacı" izlemek ve tüm Müdafaa-i Hukuk hareketini yönlendirmekle yükümlü kılınıyordu.

Müdafaa-i Hukukçular, ülkenin yazgısının, halkın temsilcileri tarafından çizilmesi kanısında oldukları için Erzurum Kongresi'nden itibaren se-

6 Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları,** Ankara, 1969. s. 4.

7 Erzurum Kongresi sonucu yayınlanan beyannamenin 9. maddesinde "işbu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından külliyen âridir" diye bu konu vurgulanıyordu. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** c.1, Ankara, 1918 s. 116. **A.T.T.B.,** s. 75. İğdemir **a.g.e.,** s. 115. Konuşmalar incelendiğinde partilere girmeme düşüncesinin meclis açılıncaya kadar geçerli olacağı, Mustafa Kemal Paşa tarafından vurgulanmıştır. **a.g.e.,** s. 22.

8 Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları,** Ankara, 1974. s. VIII.

9 **A.g.e.,** s. XI.

Levent Şahverdi Arşivi

çimlerin yapılarak Meclis-i Mebusanın toplanmasını istiyorlardı. Heyet-i Temsiliye; 13 Eylül 1919'da ordu ve sivil yöneticilerle, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderdiği telgrafta; yaşanılan günlerin korku ve tehlikesine karşı Türk ulusunun haklarını savunmak ve varlığını korumak için, Mebuslar Meclisi'nin toplanmasını sağlamanın, bunun için gerekli sürecin kısaltılmasının o günün en önemli işi olduğunu vurguluyor, örgütlerin seçim için hazır olmalarını belirtiyordu [10].

ARMHC bir yandan ulusal eylemi halka indirici çalışmalar yaparken öbür yandan da Müdafaa-i Hukuk karşıtı olan Damat Ferit Paşa hükümetine karşı yoğun bir eyleme girişmiş ve bu hükümetin yıkılmasını sağlamıştır.

Müdafaa-i Hukuk hareketine sempati duyan Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulduktan kısa bir süre sonra Meclis-i Mebusanın açılmasına karar verilmiş, 7 Ekim 1919'da seçim kararnamesi yayınlanmıştır. Damat Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası yanlıları seçime karşı çıkarken, Müdafaa-i Hukukçular seçim kararını desteklemişler[11] ve seçim çalışmalarına hız vermişlerdir, 11 Ekim 1919'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine yazılan tamimlerde, mebus seçimlerine özen gösterilmesi, adaylıklarını koyan kişilerin Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmeleri istenmiştir[12]. Aynı tarihte Erzurum vilayetine gönderilen tamimde ise, ARMHC'nin seçime müdahale etmeyeceği, Heyet-i Temsiliye tarafından kimsenin "namzetliği'nin vazgeçilemeyeceği" belirtilmiştir. Ancak, cemiyetin millî vicdandan doğan görüşlerini ve tesbit ettiği esasları benimseyenlerin ARMHC adına adaylıklarını koyup, adlarını bağlı oldukları liva merkez heyetlerine ya da Sivas'taki Temsil Heyetine bildirmeleri istenmiştir[13].

Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz seçim şartlarına rağmen Müdafaa-i Hukukçular halkı politize etmek için yoğun bir uğraşın içine girmişlerdir.

---

10 Kemal Atatürk, **Nutuk,** c. 3. vesika, 130.

11 Örneğin, Hürriyet ve İtilâf Fırkası yanlısı Alemdar, Peyam, Sabah, Mesuliyet, Kürsü-i Millet, Zafer gibi gazeteler seçime karşı yazılar yazarken; Akşam, Tarik, İfham, Efkâr-ı Umumiye seçimi destekleyici yazılar yazmıştır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** İstanbul. 1981 s. 182 n. 4.

12 **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,** s. 103.

13 **A.g.e.,** s. 103-104.

Levent Şahverdi Arşivi

Yayınladıkları bildirilerde sık sık "Osmanlılar" "Vatandaşlar", "Milletdaşlar" gibi kavramlar kullanmışlardır. Seçime katılarak hükümet işlerine girmenin hem mübarek bir hak, hem de mukaddes bir vazife olduğunu vurgulamışlardır. Böylece de seçimi sadece bir oy verme işlemi düzleminden çıkararak, "hem hak" "hem de görev" konumuna getirmişlerdir[14]. "Millete hayır ve şer'in" mebuslardan geleceğine dikkati çeken milliyetçi güçler, seçilecek mebuslarda aranması gereken nitelikleri belirtirken seçmenlerin dikkatlerini şu noktalarda toplamaya çalışmışlardır.

Harp mesullerinin fazla İttihatçılık, fazla hürriyet ve itilâfçılık yapanların bilerek ya da bilmeyerek ülkeyi felâkete sürükleyen eski mebusların ihtikârla, hırsızlıkla namus-ı milliyi ihlâl edenlerin Türklüğe merbut ve hakikî milliyetperver olmayanların, seçilmemesini önermişlerdir. Çünkü "bu defa seçilecek olanların memleketin mukadderatı hakkında rey verecekleri bilmeleri gerekiyordu"[15].

"Harekât-ı Milliye namı altındaki tahakküm dolayısıyla serbest intihap mümkün olamayacağından, intihabata iştirak edilemeyeceğini" belirten Hürriyet ve İtilâf Fırkası, seçimleri boykot etmiştir[16]. Azınlık unsurlarının da katılmadığı seçimleri[17], Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin düşüncesini benimsemiş mebuslar kazanmıştır. Anadoludaki Müdafaa-i Hukuk hareketine karşı olmayan Millî Türk, Osmanlı Mesai, Teceddüt Fırkalarıyla Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin gösterdiği adaylardan da kimileri seçilmiştir[18].

Seçilen mebuslara Meclis-i Mebusanda izleyecekleri yolu göstermek amacıyla Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir gibi yerlerde toplanarak Mecliste milliyetçi eylemin programını savunmak üzere bir grup kurmalarının gerekliliği komutanlar toplantısında saptanmıştı"[19]. Bu karar uyarın-

14 **İfham**, 15 Teşrinievvel 1335, **İrade-i Milliye**, 10 Teşrinisani 1335.

15 **İfham**, 17, 27 Teşrinievvel 1335.

16 Tunaya, **a.g.e.**, s. 183.

17 **Nutuk**, c. 1 280-2. Hristiyan azınlıklar daha milli teşkilâtın adı yokken seçime katılmayacaklarını söylemişlerdir. Yaygara koparan siyasî partiler ise yalan söylüyorlar; millet bu kez İstanbul'daki politikacılardan değil kendi bağrındaki öz vatandaşlardan mebuslarını seçmektedirler, bkz. **Nutuk**. c. 1 s. 281.

18 Tunaya, **a.g.e.**, s. 184.

19 Bkz. **Nutuk**, c. 1. s. 273.

Levent Şahverdi Arşivi

ca Meclis-i Mebusan'da vatanın bütünlüğünü devletin ve milletin istiklâlini kurtarmaktan ibaret olan gayeyi takip etmek ve savunmak için anlaşmış ve azimli bir kadronun oluşturulması için Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma ve Edirne'de toplanmaları istenmiştir[20]. 18.11.1919'da oluşturulacak grup hakkında görüşmek üzere önce her livadan bir mebusu Eskişehir'e çağıran Heyet-i Temsiliye[21] daha sonra bu görüşmelerin Ankara'da yapılmasının uygun olacağı kanısına varmıştır[22]. 17 Aralık 1919'da yayınlanan genelgede Temsilciler Kurulu üyesi olarak seçilen mebusların Ocak ayının beşinden başlayarak Ankara'da beklendikleri belirtilmiştir. Bunun yanında Temsilciler Kurulu'nun her livadan seçilen mebuslarla yapacağı görüşmeye diğer mebusların çok sayıda katılmalarının da yararlı olacağı vurgulanmıştır[23].

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gelen mebuslarla görüşmüş ve onlardan mecliste Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti grubu adı altında bir grup kurmalarını istemiştir. Zira bu grup, millî teşkilâta ve ulusa dayanarak, her nerede olursa olsun milletin kutsal amaçlarını cesaretle dile getirecek ve savunacaktı.

Ulusun amaç ve arzularını içeren bir programa esas olacak konular da bu arada görüşülmüş ve Misak-ı Millî'nin ilk şekli hazırlanmıştır[24].

12 Ocak 1920'de çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan'ı[25] oldukça ağır bir sorumluluk beklemekte idi. Kurtuluş, bunu sağlayacak kararları almak üzere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubunun oluşturulması gerekiyordu. Bu konuda Ankara'da yapılan görüşmelerden olumlu sonuç alınmıştı. İstanbul'a ulaşan mebuslardan bazıları meclis açılmadan "memleket menfaatini muhafaza ve müdafaa için" vatan görevinde

20 Bkz. **Nutuk,** c. I. s. 276.

21 Baykal **a.g.e.,** s. 59.

22 **Nutuk,** c. I. s. 332.

23 **Nutuk,** c. 3. vesika no: 214. Kimi kişiler bu girişimi engellemeye çalışmıştır. **Nutuk,** c. I. s. 339 vd.

24 **Nutuk,** c. I. s. 360. Misak-ı millî konusunda ayrıntılı ve oldukça doyurucu bir çalışma için bkz. Nejat Kaymaz "TBMM'de Misak-ı Milliye Bağlılık Andı İçilmesi" **Tarih ve Toplum,** Sayı 19-22 Temmuz 1985-Ekim 1985 s. 47-51-50-54, 33-41, 59-64.

25 Padişahın düşünceleri için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** Ank: 1951. s. 252 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

ittihad-ı efkâr etmelerini temin etmek maksadıyla "Bölük" adı altında bir birlik oluşturmaya yönelmişlerdir[26]. İlk toplantıya Dahiliye, Hariciye, Nafıa Nazırı da katılmıştır. Mebuslar daha sonraları bu toplantıları çok gizli bir biçimde sürdürerek "Bölük Nizamnamesini" hazırlamaya yönelmişlerdir. Bunlar meclis açıldıktan sonra mebusları toplu bulundurmayı ve Bölük'ün umdelerini kabul eden hükümete, meclisin "müzaharetini temin eylemeyi" amaçlamışlardı[27].

Meclis açıldıktan sonra mecliste "Bölük" adıyla bir fırkanın kurulduğu ve Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa başkanlığında 12 kişiden oluşan bir merkez heyetinin olduğu basına yansımıştır. Ülkenin barışa ulaşmasından sonra Siyasî Fırka biçimine dönüşüp iç politikada önemli görevler yapacağı belirtilen Bölük'ün o aşamada millet tarafından kabul edilebilecek barış şartlarını hazırlamayı, iç ve dış politikaya ilişkin görüşlerini belirleyip hükümete iletmeyi, hükümetin bu görüşleri benimsemesi halinde ona güvenoyu vermeyi amaçladığı görülmektedir[28]. Basındaki bu yansımaya karşın Meclis-i Mebusan'da barış andlaşmasının meclisçe onaylanmasına kadar devam etmek üzere 5 maddelik siyasî programdaki ve 15 maddelik Nizamname-i Dahilîdeki ilkeleri kabul eden mebuslardan Felâh-ı Vatan İttifakı adı altında bir meclis grubu ortaya çıkmıştır[29].

---

26 Bkz. **İleri**, 2 Ocak 1920. s. 8.

27 **İleri**, 4 Ocak 1920. s. 8.

28 **İkdam,** 21 Ocak 1920. s. 2.

29 **İfham,** 14 Şubat 1920. **Nutuk,** c. 3. Vesika 237. Felâh-ı Vatan Grubu: Bu grubun kuruluşu konusunda kaynaklar değişik ifadeler kullanmaktadır. Nutuk'ta 24.1.1920'ye kadar henüz grubun kurulmadığı, fakat bu konuda çalışmalara devam edildiği bildirilmektedir (Nutuk c. 3. vesika no: 227.) 27.1.1920'de henüz kurulmamıştır. (**Nutuk,** c. 3. vesika no: 232.) 4.2.1920 tarihli bir belgede ise "kurulmasına çalıştığımız gruba çaresiz olarak" Felâh-ı Vatan adı verilecektir" denmektedir. **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler,** Haz. T.C. Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüd Başkanlığı. Ankara: 1981. s. 122-123. 5 Şubat 1920 tarihli bir belgede ise Grup Nizamnamesinin oluşur gibi olduğu ertesi günün "nizamname-i dahilî" ve idare heyetinin seçileceği Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. Bkz. **Atatürk haftası armağanı,** 10 Kasım 1977. G.K.H.T. Baş Yayını s. 25. Rauf Bey, 6 Şubat 1920 tarihli bir telgrafla grubun 70 kişiyle kurulduğunu Mustafa Kemal Paşaya bildirmiştir. **(Belgelerle Türk Tarihi Dergisi c. XI s. 61. s. 14),** Grubun 6 Şubat 1920'de kurulduğunu Ali Ekrem Bolayır da söylemektedir. (Kemal Zeki Gençosman, **İhtilâl Meclisi,** İst. 1980, s. 179). Rauf Bey Yakın Tarihimiz adlı dergide yayınlanan anılarında grubun 80 kişiyle 7 Şubat 1920'de kurulduğunu söylemektedir. **(Yakın Tarihimiz,** c. 3. s. 32. s. 211). 28 Ocak 1920'de benimsenen Misak-ı Millî'nin Felâh-ı Vatan Grubunda kararlaştırılmadığı böylece ortaya çıkmasına rağmen bazı anılarda Misak-ı Millî'nin Felâh-ı Vatan Grubunda müzakerelerden sonra kabul edildiği belirtilmektedir. (bkz. Mazhar Müfid Kansu, **Erzurum'dan Ölü-**

Levent Şahverdi Arşivi

Meclis-i Mebusan çalışmalarına başladıktan sonra Müdafaa-i Hukuk hareketinin temel ilkelerini oluşturan Erzurum, Sivas Kongresi kararlan doğrultusunda hareket etmiş, işgalleri reddetmiştir[30]. Bunun yanında Erzurum'da doğan, Sivas'ta gelişen, Ankara'da olgunlaşan ulusal eylemin temelini oluşturan görüşler Misak-ı Millî metni 22 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'ın gizli oturumunda okunmuş 28 Ocak 1920'de yine gizli bir oturumda beyanname halinde benimsenmiş, 17 Şubat 1920'de yabancı parlâmentolara ve basına bildirilmesi kararlaştırılmıştır[31].

Anadolu'daki ulusal eylemcilerle organik bir bağlantı içinde olduğu görülen Meclis-i Mebusan'ın sömürgeci güçlere boyun eğmeyen bir tavır takınması onları kaygılandırmış ve 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'ı basarak Meclisin özgür iradesiyle karar almasını engellemişlerdir. Bunun üzerine Meclis-i Mebusan üyeleri 18 Mart 1920'de "Mebusluk vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir halin gelmesine kadar" meclis çalışmalarını durdurmaya karar vermişlerdir[32].

İstanbul'un işgal edilmesi ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yanlısı milletvekillerinin tutuklanması üzerine Mustafa Kemal Paşa iki gün komutanlarla makine başında görüştükten sonra Heyet-i Temsiliye adına 19 Mart 1919'da yayınladığı bir bildiri ile Ankara'da salâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclisin toplanacağını, bunun için her livadan

---

münc Kadar Atatürk'le Beraber, c. II. Ankara 1968. s. 540 vd.) Misak-ı Millî'nin benimsendiği Mecliste Muğla Mebusu olan Hilmi Uran ise, Misak-ı Millî'nin bir taslak olarak Meclise getirildiğini Meclis açılır açılmaz ARMHC'ni mecliste temsil etmek üzere bir Felâh-ı Vatan Grubu'nun oluştuğunu, bu grubun ahidname taslağı üzerinde çalıştığını 10 Şubat 1920'de bu çalışmaları bitirdiğini, 2 Mart 1920'de Meclis-i Umum-i heyetince tartışılarak onaylandığını, 10 Şubat tarihli belgeyi o vakitki Felâh-ı Vatan Grubu'na mensup milletvekillerinin imza ettiğini söylemektedir (bkz. Hilmi Uran **Hatıralarım (1905-1950),** Ank. 1959. s. 130.) Oysa Misak-ı Milliye benzer bir belgeyi kabul eden mebusların Mecliste Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup oluşturduğu görülmektedir. (bkz. **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler,** s. 113). Bu konuda Tunaya'nın yaptığı yorum kanımca daha gerçekçi olmaktadır. Zira o "önce Müdafaa-i Hukuk Partisi kurmak üzere sondajlara girişildiğini, fakat başarılı olunamadığını böyle bir girişiminin İttihat ve Terakki tahakkümünü andıracağından Ankara'nın merkez-i umumî gibi Selanik in yerine geçeceğinden kaygı duyulduğunu bu nedenle de daha uzlaştırıcı bir formülle Felah-ı Vatan adı altında bir grubun oluşturulduğunu belirtmektedir (bkz. Tarık Zafer Tunaya **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** s. 187.)

30 Tunaya, **a.g.e.,** s. 188 **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,** IV. Dönem s. 115.

31 "İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bir Konuşması" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** c. 1. s. 3 (Temmuz 1985, s. 977 bkz. Kaymaz Nejat, a.g.m.; Tunaya, **a.g.e.,** s. 189.

Levent Şahverdi Arşivi

beşer üyenin seçilmesini, seçimde her parti, zümre ve cemiyetin aday gösterebileceği gibi, bireysel olarak da adaylığın konulabileceğini, seçimlerin gizli oy ve mutlak çoğunluk esasına göre yapılacağını, seçimlerin on beş gün içinde Ankara'da çoğunluk sağlanmış olarak toplanmak üzere yapılmasını belirtmiştir[33]. Bunun yanında Meclis-i Mebusan üyesi iken, Meclisin kapatılması üzerine Ankara'ya gelecek mebusların da bu Meclisin üyesi sayılacağı, yeni seçimlerde Osmanlı seçim yasasına göre oy vermesi gereken müntehib-i saniler yanında sancak il idare ve belediye meclisi üyeleriyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin idare heyetlerinin de oy verebilecekleri açıklanmıştır. Böylece meclisin tabanı genişliyor, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile meclisin organik ilişkisi daha da sıklaştırılıyordu.

23 Nisan 1920'de büyük bir törenle açılıp çalışmalarına başlayan meclis oldukça heterojen (karmaşık) bir yapıya sahipti. İttihatçısı, İtilâfçısı, İslamcısı, Osmanlıcısı, liberali, Bolşeviği, çiftçisi, tüccarı, askeri, aşiret reisi, öğretmeni, politikacısı vs. bu mecliste yer almıştı.

İlk günlerin heyecanlı havası geçtikten ve milletvekilleri birbirlerini daha iyice tanımaya başladıktan sonra Mecliste fikir ayrılıkları da kendini göstermiştir[34]. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin âdeta siyasî bir grubu olmasına rağmen "Misâk-ı Millî" dışında ortaklığı sağlamak güçleşmiştir[35]. Ancak, ülkenin o günkü koşullara itilmesinde kısır parti çekişmelerinin rol oynadığını düşünen kimi milletvekili mecliste partileşme hareketinin içinde yer almayacaklarını belirtmiştir[36]. İcra vekillerinin oluşum biçimi ve hükûmet programı ile başlayan düşünsel ayrılıklar Mecliste grupların oluşmasına doğru gidişatı başlatmıştır.

Meclisin yeni bir devlet kurmaya doğru gittiğini gören kimi milletvekilleri gelecekte kurulacak düzen hakkında programlar hazırlamaya koyulmuştur[37]. Örneğin 1920 yılı Ağustosunda kendilerine halkçı adını veren bir grup milletvekili 22 maddelik bir yasa taslağı hazırlanmıştır. Teşkilât-ı

32 **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,** IV. Dönem. s. 378-379.

33 **Nutuk,** c. 1. s. 421. vd. İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünce Yapısı (1920-1923),** Eskişehir: 1985 s. 43.

34 **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** c. 1. s. 17, 341.

35 **Nutuk,** c. 2. s. 594.

36 Güneş, **a.g.e.,** s. 118.

37 1920 Ağustosunda basında Türkiye'nin programsızlığından söz edilerek program tartışması başlatılmıştır. bkz. **Yeni Gün,** 20/25 Ağustos 1336, **Hâkimiyet-i Milliye,** 9 Teşrinievvel 1336.

Levent Şahverdi Arşivi

Esasiye Kanununa temel oluşturduğunu sandığımız bu belgeye göre; Hâkimiyet kayıtsız şartsız millete geçecek, yasama ve yürütme gücü BMM'de toplanacak, Türkiye, halk hükümeti BMM tarafından idare olunacak, BMM üyeleri genel oy ile livalar halkınca seçilecek, 50 bin nüfusa bir milletvekili düşecek v.s.[38]. Bu yasa taslağından kısa bir süre sonra da 5 Eylül 1336'da kurulan Halk Zümresi'nin siyasî programı yayınlanmış[39], bunun da arkasından 13 Eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan Halkçılık Programı Meclis Başkanlığına sunulmuştur.[40] Misak-ı Millînin gerçekleştirilmesinden sonra kurulacak düzenin temel taşlarını oluşturan bu programın meclise sunulmasından sonra, meclisteki gruplaşmalar artmıştır[41]. İsim olarak çok, fakat üye sayısı itibariyle yeterli olmayan bu gruplar meclis çalışmalarını düzenli bir hâle getireceği yerde daha da karıştırmış, düzensizliklere neden olmuştur. Halkçılık programının Meclisçe Teşkilât-ı Esasiye Kanunu olarak benimsenmesinden sonra bu karışıklıklar daha da artmıştır[42].

Meclisteki bu oluşumu yakından izleyen Mustafa Kemal Paşa, başından beri izlediği gruplar üstü politikanın bırakılması gerektiği kanısına varmıştır. Çeşitli düşünce akımlarının faaliyet gösterdiği Anadolu'da halkın birliğini, bütünlüğünü bozucu eylemlerin durdurulması kararlaştırılmıştır. Heyet-i Vekile 21/22 Mart 1921 gecesi yaptığı toplantıda Anadolu'nun içine kök salmış olan Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin ihya ve ıslah edilmesi gerektiğine karar vermiş ve bu kararı bir genelge ile açıklamıştır. Bu çerçevede Kâzım Karabekir Paşaya gönderilen bir şifrede şöyle deniliyordu. "Milletin efkâr-ı umumiyesini salim mecrada tutabilecek milletin içinde bir teşkilâtın muhafazası lüzumu tahakkuk ediyor. Buna binaen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkeziyelerinin vatanperver ve azimkar erbabı namus ve hamiyetten ve halkın hürmet ve itimadına mazhar zevattan intihap olunmalarını ve bu merkez vasıtasıyla halkı muntazaman irşat etmek"

38 Ayrıntısı için bkz. **Öğüt Gazetesi,** 22 Ağustos 1920.

39 **Yeni Gün,** 8 Eylül 1336.

40 **TBMM Zabıt Ceridesi,** c. 4. s. 179. vd.

41 **Nutuk,** c. 2. s. 544; Güneş, **a.g.e.,** s. 116-152.

42 Hakkı Hami Bey Mecliste yasa önerisinde bulunanların hiç olmazsa mevcut gruplardan birisiyle istişare etmesini önermiştir (21 Şubat 1921). **TBMM Zb.** C. c. 8. s. 329.

Levent Sahverdi Arşivi

elzemdir. Bunun yanında BMM'nin aynı zamanda ARMHC'nin kongresi yetkisine sahip olduğu vurgulanarak Meclis Başkanlık divanının da Heyet-i Temsiliye'nin yerine geçtiği belirtilmiştir[43].

21 Mart 1921'de tüm vilâyet ve mutasarrıflıklara gönderilen bir genelge ise Bağımsızlık Savaşının timsali olan ARMHC'nin ülke ve millete yönelik görevlerini daha iyi yapabilmek için bu örgütlerin Meclis Başkanlığı ile daha iyi ve düzenli ilişki kurmaları istenmiş ve MH Merkez Heyetini oluşturan kişilerin ad ve şöhretlerinin Meclis Başkanlığına bildirilmesi belirtilmiştir[44].

Mustafa Kemal Paşa ülkedeki tek örgütlü güç olan ARMHC ile ilişkileri yoğunlaştırırken, Meclisteki havadan kaygı duyan kimi milletvekili de kendi aralarında toplantılar yaparak Meclis çalışmalarının nasıl düzenli bir şekle sokulacağını tartışmıştır. Meclisteki bu gelişme Refet Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya da yansıtılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa inkılâpçı zihniyete sahip milletvekilleriyle, vilâyet konağında gruplar halinde görüşmüştür. Bu görüşmeler sonunda Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında büyük bir meclis grubu oluşturmaya karar vermiştir, 10 Mayıs 1921'de kurulan bu grup iki maddelik bir de program yayınlamıştır[45]. Buna göre grubun amacı, Misâk-ı Millî esasları içinde ülkenin tamamını ve milletin istiklâlini sağlayacak barışı getirmek, bu amaca ulaşmak için de ülkenin tüm maddî ve manevî gücünü gerekli hedeflere yönlendirerek devletin ve milletin örgütlenmesini Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çerçevesinde yapmaktır[46].

---

43 Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** İstanbul, 1969. s. 878.

44 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** s. 373; **İkdam,** 30 Mart 1337 (1921), s. 3.

45 **Hâkimiyet-i Milliye,** 11 Mayıs 1337. Yeni Gün, 12 Mayıs 1337, **Açıksöz,** 13 Mayıs 1337.

46 A.g.y. Mustafa Kemal Paşa Haziran 1921 Müdafaa-i Hukuk Grubu talimatnamesini tüm taşra teşkilâtına göndermiştir. Bu tamimde dikkati çeken özellikleri şöyle özetlemek mümkündür: İcra vekilleri heyetinin 27/28 Temmuz 1920'de aldığı (bkz. **TBMM Zb. Ceridesi,** c. 3. s. 30) ARMHC. merkez heyetlerinin mahalin en büyük mülkî memurunun emrinde bulunması kararı kaldırılarak, Sivas Kongresi'nde hazırlanan nizamname gereğince seçilmiş başkanlarının başkanlığı altında çalışmalarını sürdüreceklerdir. Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetleri doğrudan doğruya Ankara'daki MH Grubunun da başkanı olan TBMM başkanı ile iletişim kuracaklardır. ARMHC. millî hükûmet teşkilâtına ve hükûmetin icraatına karışmamalıdır. Cemiyetin gücü fazilettir. Her türlü harekette "şirarımız" fazilet olmalıdır. bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları,** c.V. Haz. Sadi Borak - Utkan Kocatürk Ank: 1972. s. 132.

Levent Şahverdi Arşivi

Buna ilk tepki Erzurum Müdafaa-i Hukuk Derneğinden, Raif Efendiden, gelmiştir. Zira Raif Efendi ve onun görüşlerini Mustafa Kemal'e aktaran Kâzım Karabekir Paşa, "Hilâfet ve Padişaha ait hiç bir" kayıt taşımayan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çerçevesinde devletin örgütlendirilmesinin, kurtuluştan sonra ülkeyi yeni bir yönetim biçimine, Cumhuriyete götüreceğinden kaygı duymuş ve Mustafa Kemal'in bu grubun başında bulunmasını onaylamamıştır[47].

BMM hükûmeti içinde yer alamayanlar, yer aldığı halde bu yeri uzun süre koruyamayanlar, muhalefeti kendilerine "şiar" edinenler, kişisel olarak Mustafa Kemal'e karşı olanlar daha sonra II. Müdafaa-i Hukuk Grubunu oluşturmuşlardır[48]. Böylece "salâhiyet-i fevkalâdeye malik" mecliste, düşünsel ayrılık çok açık ve örgütlü olarak muhafazakâr-inkılâpçı şeklinde bu gruplarla ortaya çıkmıştır. Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu (I. Grup) inkılapçılığı ve iktidarı; İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu (II. Grup) ise muhafazakârlığı ve muhalefeti temsil etmiştir.

Atatürk'ün önderliğini yaptığı I. Grup ülkeyi adım adım Osmanlı Devlet düzeninden daha çağdaş bir düzene doğru sürüklerken, II. Grup milletvekilleri bu gidişi durdurmaya çalışmışlar, bu nedenle de meclisteki muhalefetin dozunu yükseltmişlerdir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun benimsenmesi Mustafa Kemal'in Başkomutan olması, Sakarya savaşından sonra ordunun bir süre için savunmada kalması, İcra Vekilleri Heyetinin görev ve yetkileri sorunu, Ankara İtilâfnamesinin imzalanması, saltanatın kaldırılması Lozan Konferansı'nın gidişatı, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi, II. Grup milletvekillerinin en çok üzerinde durduğu, zaman zaman da etkili olduğu konular olmuştur.

Ali Şükrü Beyin öldürülmesi ile iyice sertleşmiş olan I., II. Grup mücadelesi meclis sınırlarını da zorlamıştır.

Bu Meclise o günkü koşullarda yapılacak bir barış antlaşmasını benimsetmenin güç olduğu görülmüştür. Mustafa Kemal ve arkadaşları Büyük

47 Kâzım Karabekir: **İstiklâl Harbimiz,** İst. 1969. s. 918-924.
48 bkz. Güneş. **a.g.e.,** s. 142-152.

Levent Şahverdi Arşivi

Taarruzun kazanılmasıyla TBMM ve onun yaratıcısı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin görevlerinin de sona erdiğini, Müdafaa-i Hukuk teriminin Kurtuluş Savaşı'ndaki anlamını artık ifade edemeyeceğini düşünmüşler ve yeni dönemde yeni isme, yeni bir programa ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır[49]. Yeni isim ve yeni programla tam kurtuluş sağlanacaktı. Bunun için de Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi birliğe ihtiyaç vardı. Bunu da ancak bir siyasî parti ile sağlamak mümkün olabilirdi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 6 Aralık 1922'de basına verdiği bir demeçte Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını bildirmiştir[50]. Partinin programını hazırlamak üzere düşünen kafaları yardıma çağırmıştır.[51] Arkasından bir yurt gezisine çıkarak çeşitli yerlerde Halk Fırkası ile ilgili açıklamalar yapmıştır. "Halk" ismi kimi kesimlerde sola yönelik bir yorumlamaya tâbi tutulmuş ise de bunun böyle olmadığı Mustafa Kemal'in açıklamalarıyla ortaya çıkmıştır. Fırkanın sınıf savaşına yol açmayacağı, tüm milletin refah ve saadetini temine matuf olacağı vurgulanmıştır. Ülkede hakikî bir inkılâp yapıldığını ve halen devam ettiğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa; memleketi mamur milleti zenginleştirmek için uygulanacak programın halkın çoğunluğuna dayanması gerektiğini belirtmiştir[52].

Atatürk batıya yaptığı geziden sonra bir de Adana, Mersin, Tarsus, Konya, Afyon, Kütahya gibi yurt köşelerini gezerek çeşitli halk kesimi ile görüşmeler yapmıştır. Bu gezilerden çıkarılacak sonuç; Mustafa Kemal Paşa'nın yeni ve büyük bir aşamaya hazırlanmakta olduğu, bunun için de ulusun bütünlüğünden güç alacak taze bir kuvvete dayanmak isteği idi.

---

49 **CHP'nin 25 yılı. (1923-1948)**, Ankara: 1948, s. 9

50 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** c. 2. Ankara: 1959, s. 46-48. **Nutuk,** c. 2. İstanbul: 1969. s. 718. Ulusal kurtuluş savaşı veren ülkelerde savaşı başlatan ve yürüten başarıyla bitiren kadro ulusal devletini kurarak toplumunu çağdaşlaştırmaya yönelir. Bu yönelimde, hükümetin amaçlarını halka iletecek, halkla hükümet arasında daha yakın bağlar oluşturacak güçlere ihtiyaç duyulur. İşte bu ihtiyacı siyasî partiler giderir. Siyasî partiler bir yandan halkın ihtiyaçlarını istek ve dileklerini karar organı olan hükümetlere iletirken, diğer yandan da hükûmetin siyasetinin tanıtılmasında benimsetilmesinde, toplumdan güç almasında hükümetin denetlenmesinde rol oynarlar. bkz. İlter Turan, **Cumhuriyet Tarihimiz,** İstanbul: 1969 s. 99 vd.

51 Kimi yazarlar bu isteğe cevap vermiştir. Örneğin Suphi Nuri (İleri) bkz. **Atatürk Devri Fikir Hayatı,** Haz. Mehmet Kaplan - İnci Enginün. İstanbul: 1981. s. 58.

52 bkz. **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları,** Yay. Arı İnan. Ankara: 1982. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C. 2, s. 97.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak meclisin yapısı yeterince umut verici gözükmüyordu[53]. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa yurt gezilerini tamamladıktan sonra icra vekilleri heyeti ile bir toplantı yapmış, toplantıya Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşayı da çağırmıştır. Toplantıda Meclisin yenilenmesi konusu görüşülmüştür. Nitekim 1 Nisan 1923'te de Meclisin yeniden seçimlere gitmesi konusu Meclis gündemine gelmiştir. Aydın mebusu Esat Efendi ve 120 arkadaşının verdikleri ortak önergede "Müdafaa-i memleket gayesiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu gayeye ulaştığı belirtildikten sonra, ülkenin şimdi mesaili sulhiye ve terakki-i iktisadiye gibi... iki mühim mukaddes gayeyi istihdaf lüzumu kati vardır" deniliyor ve bunun için Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılması isteniyordu[54]. Mecliste oybirliği ile kabul edilen bu öneriden sonra seçim çalışmalarına başlanmıştır[55].

Mecliste seçim kararı alındıktan sonra, 8 Nisan 1923'de Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak bir beyanname yayınlamıştır. 9 "Umdeden" oluşan bu beyannamede, meclisteki var olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Halk Fırkasına intikal edeceği, Halk Fırkası'nın halk hâkimiyetine, maddî ve manevî yenileşme esasına dayanan geniş ve olgun bir program yapacağı bu programın Halk Fırkası'nın üyelerinin onayına sunulacağı açıklanıyordu[56]. Seçim çalışmalarına çağrı olarak yayınlanan 8 Nisan 1339 tarihli bir belgede de "Eğer ümidimiz veçhile Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtımızın müntehap ve mutemetleri milletin arasına nail olurlarsa atiyen Büyük Millet Meclisi'nde Halk Fırkası namı altında memleketin idaresi mesuliyetini deruhte edeceklerdir" deniliyor ve MHC ve geleceğin Halk Fırkası'nın izleyeceği amacın; tecrübelerden, ülkenin ihtiyaçlarından doğan ve açıklanan "umdeler" olduğu da vurgulanıyordu[57].

---

53 Goloğlu, **Cumhuriyet,** s. 180.

54 bkz. **TBMM Zb. C.,** c. 28. s. 283.

55 İsmail Suphinin (Burdur) açıklamalarına göre Mudanya Mütarekesi'nden sonra "milletin reyine" başvurmak ihtiyacı hissedilmiş, barış görüşmelerinin kısa sürede bitebileceği düşüncesiyle bu sorun kısa süre ertelenmiştir. bkz. **a.g.e.,** c. 28. s. 286.

56 **Hâkimiyet-i Milliye,** 9 Nisan 1339 s. 1; **ATTB,** s. 488 vd. Tunaya. **Siyasî Partiler,** s. 580-82.

57 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** s. 492.

Levent Sahverdi Arşivi

Yeni seçime ittihatçılarla, II. Grubun da katılacağı kimi basın organlarına yansımış ise de bunların örgütlü bir çalışma içine giremedikleri, buna karşılık Mustafa Kemal Paşanın önderliğinde seçime giren I. Grubun yoğun bir çalışma içine girdiği görülmektedir[58].

I. Grup adayları, öncelikle "umde"leri kabul ettiklerini belirterek, adaylıklarının onaylandığına ilişkin MHC başkanlığından imza alarak seçime katılmışlardır[59].

Yoğun bir seçim çalışması sonucunda, seçimi ezici bir çoğunlukla I. Müdafaa-i Hukuk Grubu adayları kazanmıştır.

Ankara'da toplanan milletvekilleri seçim sonrasında kurulacağı belirtilen Halk Fırkası'nın Nizamnamesi'ni hazırlamaya koyulmuşlardır[60]. Bu konuda iki rapor hazırlanmış ve komiteye sunulmuş ise de benimsenmemiştir.[61] 7 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa Halk Fırkasına mensup milletvekilleriyle bir toplantı yapmış, bu toplantıda I. Mecliste partileşmeye yönelik çabaları anlatmış ve Müdafaa-i Hukuk'un Halk Fırkası'na dönüştüğünü söylemiştir. Hazırlanan Halk Fırkası Nizamnamesini tartışılmak üzere milletvekillerine dağıtmıştır[62].

106 madde ile bir ekten oluşan ve bir proje olarak hazırlanıp milletvekillerine dağıtılan Halk Fırkası'nın bu ilk nizamnamesinin umumî esaslara ait 6 Maddelik bölümün bazı maddeleri şöyledir:

1. Halk Fırkası, Cemiyetler kanunu mucibince teşekkül etmiş siyasî bir cemiyettir. Gayesi millî hâkimiyetin "halk tarafından ve halk için" icrasında rehberlik etmek Türkiye'yi tam manasıyla bir "asrî devlet" haline yükseltmektedir.

2. Halk Fırkası bir ihtilâl fırkası değil, bir inkılâp fırkasıdır. Bütün siyasî mücadelelerini kanun dairesinde yapacak ve Türkiye'de bütün kanunların fevkinde kanunun velayetini hâkim kılmaya çalışacaktır.

---

58 bkz. Mahmut Goloğlu **a.g.e.**, s. 191-196.

59 **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Nisan 1339. s. 1.

60 **İleri**, 5 Ağustos 1923.

61 **a.g.y.**,

62 **İleri**, 8 Ağustos. 1923. s. 2. 10 Ağustos 1923. s. 2; Atatürk'ün burada yaptığı konuşmanın metnini bulamadım.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Halk Fırkası'na mensup olanların gerçekten "halkçı" olması şarttır. Halkçılara göre halk mensubu herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiç bir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Bu suretle halkçılar asrî devlet esaslarına muhalif hiç bir ailenin, hiç bir sınıfın, hiç bir cemaatin ve hiç bir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen kanunları teşrig ve icra etmekteki nutku hürriyet ve istiklâlini tecdîd ve takyid edici hiç bir anane hiç bir teamülün ve hiç bir kuvvetin meşruunu tanımayan fertlerdir.

4. Bir ferdin Halk Fırkası'na dahil olabilmesi için Türkiyeli olması ve aslen millî yurt haricinde bulunan Müslüman milletlerden birine mensup ise Türk Milliyetini kabul etmesi şarttır[63].

Bu nizamname üzerinde yapılan tartışmalar Eylül başında sonuçlanmış, ARMHC Meclis Grubu 9 Eylül 1923'te bu nizamnameyi onaylamış ve 11 Eylül'de de Fırka Başkanlığı'na Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı, Genel Sekreterliğe ise Recep Bey'i seçerek partiye fiilen işlerlik kazandırılmıştır[64]. Ancak Partinin kuruluşuna ilişkin resmî başvuru İçişleri Bakanlığına Ekim 1923'te yapılmıştır[65].

Cumhuriyetin ilân edilmesinden sonra Atatürk, Başbakan İsmet Paşayı Halk Fırkası Genel Başkanvekilliğine atamıştır. İsmet Paşa 20 Kasım 1923'te yayınladığı bir genelge ile ARMHC'nin bütün örgütlerini Halk Fırkası'nın içine almıştır[66]. Böylece İsmet Paşa'nın da vurguladığı gibi tüm ülkeye "kurtuluş ve bağımsızlığı getiren" ARMHC'nin yerini, Türk toplumunda "millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek" Türkiye'yi tam anlamıyla çağdaş bir devlet haline getirmek için halkçılık temeli üstüne kurulan Halk Fırkası'na bırakmıştır.

63 bkz. İleri 12 Ağustos 1923 s. 3, 13 Ağustos 1923. s. 2. Ali Fuat Cebesoy, **Siyasî Hatıralar,** II. Kısım. İstanbul: 1960 s. 11.

64 bkz. **Hâkimiyet-i Milliye,** 11-12 Eylül 1923. s. 2; **Millet Hizmetinde 40 yıl. C.H.P.,** s. 11.

65 **Millet Hizmetinde 40 Yıl,** s. 11.

66 **A.g.e.,** s. 13-14

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADININ SOSYAL KONUMU*

Prof. Dr. Tülin Günşen İÇLİ**

Cumhuriyet döneminde Türk kadının sosyal konumuna Cumhuriyetin ilânından itibaren Türk kadınına verilen haklarla başlamak yerinde olur kanısındayız.

Bilindiği gibi Türk kadını istiklâl savaşı sırasında gerek cephede, gerekse cephe gerisinde tüm gücü ile hizmet vermiştir. Cephede erkekle omuz omuza düşmana karşı savaşırken cephe gerisinde de çeşitli faaliyetleri ile savaşa destek vermiştir. Bu faaliyetlere katılan kahraman kadınlarımız aynı zamanda öğretmenlik gibi bazı meslek dallarında da kendilerini kanıtlamışlardır.

Atatürk Türk kadınının bütün bu fedakârlık ve hizmetlerini takdir etmiş ve Cumhuriyetin ilânından itibaren Cumhuriyet öncesi plânladığı ve değişik verilerle ifade ettiği gibi kadının sosyal, ekonomik ve siyasal konumunu iyileştirici uygulamalarına başlamıştır.

Meşrutiyet döneminin bütün düşünce akımlarını ilgiyle izleyen, ülkesinin sorunlarını yakından inceleyerek bunlar üzerinde düşünen Atatürk Türk kadınını "ikinci sınıf insan konumundan kurtarmanın zorunlu olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Atatürk 1916'da Doğu cephesi kumandanıyken çevresindeki kişilerle sohbet sırasında kadınla ilgili sorunları tartışıyor, kadınların iyi yetiştiril-

---

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyetimizin 75.yılı Özel Sayısı'ndan alınmıştır.

** Polis Akademisi Başkanı ve Güvenlik Birimleri Fakültesi Dekanı.

Levent Şahverdi Arşivi

mesinin topluma sağlayacağı yararları, çalışma yaşamında kadına da yer verilmesi gibi hususları vurguluyordu. 1918'de Karlsbad'da tuttuğu notlarından anlaşıldığı gibi sosyal yaşamdaki inkılapları gerçekleştirmeyi daha o tarihlerde düşünmüştür. (Feyzioğlu 1986:541-542).

Atatürk Cumhuriyetin ilânından dokuz ay önce kadın hukukunda inkılâp ihtiyacı konusundaki düşüncelerini şu sözleri ile açıklamıştır:

"Bir toplum, cinsinden yalnız birinin yeni gerekleri edinmesiyle yetinirse o toplum yarıdan fazla kuvvetsizlik içinde kalır..."

"Bizim toplumumuzun başarı gösterememesinin sebebi kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlik ve kusurdan doğmaktadır..." Yaşamak demek faaliyet demektir. Bir toplumun bir organı faaliyette bulunurken diğer organı işlemezse o toplum felç olmuştur... Bizim toplumumuz için ilim ve teknik gerekli ise bunları aynı derecede hem erkek hem de kadınlarımızın edinmeleri lazımdır. Malumdur ki, her safhada olduğu gibi sosyal hayatta dahi iş bölümü vardır... Bugünün gereklerinden biri kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir". (Kocatürk 1984:97-98).

1923'de Konya'da konuşurken de Atatürk Türk kadını ile ilgili düşüncelerini şöyle dile getirir:

"Dünyada hiçbir milletin kadını, ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını gibi emek verdim diyemez. Belki erkeklerimiz memleketi istila edenlere karşı süngüleriyle düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında hazır bulundular. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir... Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakar, o ilahi Anadolu kadınları olmuştur. Bundan ötürü hepimiz, bu büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle sonsuza kadar aziz ve kutsal bilelim". (Feyzioğlu 1986:593).

Atatürk'e göre daha önce de milletimiz yenileşmeye teşebbüs etmiştir. Fakat gerçek yararlar görülmemiştir. Bunun nedeni ise "esasından, teme-

Levent Şahverdi Arşivi

linden başlanmamış olmasıdır". Çünkü bir toplum, bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir.

Kadın ailenin temelidir. Aile içinde gerek çocukların yetiştirilmesinde, gerekse kültür unsurlarının nesilden nesile geçirilmesinde köprü vazifesi görür. Bu nedenle sadece çocuğun topluma hazırlanmasında değil, ailede sağlıklı bir iletişim ortamının kurulmasında da önemli rol oynayan kadınlar Atatürk'ün ifadesiyle:.... hatta erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar". (Kocatürk 1984:94).

Bunun için de Atatürk, kadınların her alanda erkeklerle eşit sosyal, siyasal ve hukuksal haklara sahip olmaları konusundaki tedbirleri almıştır.

Kadınların sosyal ve siyasal hakları elde etmeleri de aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir: 1924'de Tevhid-i Tedrisat kanunu kabul edilmiştir. Siyasal ve sosyal yaşamda bilimin ve aklın önderliğine inanan Atatürk, eğitimin önemini vurgularken, toplumun bütün fertlerinin kadını, erkeği, çocuğu, köylüsü ve işçisiyle eğitilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Çünkü toplumun her bir parçasının ayrı bir fonksiyonu olduğuna, bu fonksiyonların mükemmel bir şekilde yerine getirilmesi ile sosyal bütünleşmenin ve kalkınmanın mümkün olacağına inanıyordu.

Atatürk'ün kadın konusundaki uygulamalarının en önemlilerinden biri olan Medeni Kanun, 4 Nisan 1926'da kabul edilerek yürürlüğe girdi.

Atatürk'ün medeni kanunda yaptığı değişiklikler O'nun, ailenin sosyal yapıdaki önemini bilmek Türk ailesini sağlam temellere oturtmak ve aile içinde kadının statüsünü iyileştirmeyi amaçladığının belirgin bir göstergesidir.

Atatürk bu konu ile ilgili fikirlerini şöyle dile getiriyor:

"Sosyal hayatın kaynağı aile hayatıdır. Aile izaha lüzum yoktur ki kadın ve erkekten kuruludur" diyen Atatürk "Medeniyetin esası, terakki ve kuvvetin temeli aile hayatındadır. Bu hayatta fenalık muhakkak içtimai, iktisadi, siyasi aczi mucip olur. Aileyi teşkil eden kadın ve erkek unsurların hukuku tabiiyelerine malik olmaları, aile vazifelerini idareye muktedir bulunmaları lüzumundandır." (Gen. Kur. Bşk. Yay. 1984:326) Sözleriyle toplumda diğer sosyal kurumlarla ilişki içinde bulunan ailenin yapısında meydana gelen bozulma ve çözülmelerin diğer kurumlarda da bozulmaya yol

Levent Şahverdi Arşivi

açacağını ve bu yolla toplumun tümünde bir bozulmanın ve bütünleşme problemlerinin ortaya çıkabileceğini çok veciz bir biçimde ifade ediyor.

Atatürk sadece ailenin sosyal yaşamı için önemli bir kurum olduğunu belirtmekle kalmıyor, detaylı bir şekilde bu kurumun kuruluş aşamasından itibaren varolması gerekli ön şartlan da belirtiyor. O'na göre, ailenin devamlı olabilmesi için kuruluşunda bazı şartlar varolmalıdır:

1. Atatürk'e göre: "Evlilikte iyi bir geçimin sağlanması ve devamlı olabilmesi için varolması gereken şartlar incelenip anlaşıldıktan sonra dini, milliyeti, iyiliği, terbiyesi, ahlakı, adetleri farklı iki insanın birleşmelerindeki gariplik kadar dikkati çeken bir şey olmadığı kolaylıkla anlaşılıyor".

2. "Karakter ve ahlakımıza uygun eş arayalım ve onunla evlenme şartlarını açık ve kesin olarak kararlaştıralım. Ona uymakta kusur edince onun gereğini yapalım. Kadın da böyle hareket etsin." (Gen. Kur. Bşk. Yay. 1984:329).

3. Aile içinde yeterli ilgi ve şefkat görmüş, sevinç ve üzüntülerini aile fertleriyle paylaşmayı öğrenmiş, kendine güvenli, sağlıklı bir sosyalizasyon süreci ile topluma hazırlanmış bir kişinin yaşamı boyunca karşılabileceği sosyal problemlerle başa çıkabilmesi şüphesiz daha kolaydır. Burada aileye, aile içinde de özellikle kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasında temel öğe olan kadına büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu nedenle de özellikle kadının iyi eğitim görmesi, aydın olması gerektiğini Atatürk şu sözleriyle vurgular: "Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti lâyıkıyla anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya karar vermiştir. Bugünün gereklerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Bu sebeple kadınlarımız da alim ve teknik bilgi sahibi olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün tahsil derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar sosyal hayatta erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı ve koruyucusu olacaklardır." (Kocatürk 1984:98).

4. Atatürk, evliliğin, aile yaşamının önemini ve gerekliliğini sık sık vurgularken bu birlikteliğin huzurlu olmasını tavsiye etmiştir. Şu sözleri de evliliğe verdiği önemi açıkça göstermektedir:

Levent Şahverdi Arşivi

"Eşini mesut edebilecek herkes evlenmelidir... Çoluk çocuk sahibi olmalıdır... Bana bakmayınız. Bu meselede örnek İsmet Paşa'dır. Benim hayatım başka türlü düzenlenmiştir. Buna rağmen tecrübesini yaptım. Sonradan anladım ki bu iş benim başarabileceğim bir iş değilmiş" (Kocatürk 1984:206).

Atatürk, evliliğini takibeden yıllarda yaptığı yurt gezilerine eşini de beraberinde götürerek Türk toplumuna örnek olmak istemiştir.

5. Atatürk, aile yaşamını sağlam temellere dayandırmak için uygulamalarını yasalarla güvence altına almıştır. 1926 yılında Medeni Kanun'da yapılan değişikliklerle erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi yasaklanıyor, böylece aile ilişkilerine düzen ve huzur kazandırılıyordu. Ayrıca kadın Evlenme ve Miras Hukuku'nda erkekle eşit hale getiriliyor ve dini nikah yerine medeni nikah şart koşularak, evlilik yaşamı süresince olduğu gibi sonrasında da kadın ekonomik ve hukuksal yönden güvence altına alınıyordu. (Su 1975:130).

Toplumun genelinde olduğu gibi aile içinde de huzurun sağlanabilmesi için aile içi ilişkilerin de iş bölümü, karşılıklı saygı-sevgi çerçevesinde düzenlenmesi gereğinin üzerinde duran Cumhuriyet zihniyeti, Atatürk döneminde okullarda okutulan ve Atatürk'ün onayından geçen "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" kitabında şu görüşlere yer vermekte idi:

"Baba ailenin reisidir. Cemiyete karşı vazife esas olmakla beraber, bir aile babası bu sıfatla bütün ömrünce karısının ve çocuklarının saadeti ile yakından alakasını muhafaza eder. Aile ocağı babanın her ıstırabını dindirecek bir neşe ve saadet kaynağı olmalıdır. Büyük, küçük ailenin bütün azası babaya hürmet ve minnettarlık hisleriyle bağlanmalıdır. Buna karşı baba en sıkıntılı zamanlarında karısından hürmet ve nüvazişini ve çocuklarından şefkatini esirgememek tahammülünü göstermelidir. Ana, yuvanın reisesidir. Aile azasından hepsi saadetini onun ince ve itinalı alakasına borçludurlar. Türkler "ana hakkı'nı büyük sayarlar. Bu çok yerinde bir telakkidir. Çocuklar analarını sıcak bir hürmetle kucaklamalıdırlar.

Kanun, çocuklara kendilerine hayat sebebi olan, kendilerini besleyen, büyüten, okutup yetiştiren baba ve ananın mirasına sahip olmak hakkını da

Levent Şahverdi Arşivi

vermiştir. Bu haklar çocuklara, anaya ve babaya karşı çok derin bir vecibe de yükletir.

Baba, ana, çocuklarını hayata hazırlamayı vazife bilirler. Fakat hayata hazırlanmış çocuklar da ana, baba hakkını fedakarlıkla çalışarak ödemelidir. Yoksa bu çağdan sonra kendini, ailesine sıkıntı veren bir yük halinde bırakmamalıdır. Bir de çocukların hayatta muvaffakiyetleri yalnız kendi şahıslan için değildir, çocuklar yetiştikleri aile ocağının saadet, refah ve bilhassa şerefini yükseltmeyi birinci ve yüksek insanlık borcu bilmelidir.

Cumhuriyet birden fazla kadınla evlenmek fenalığını Türk camiasından kaldırmıştır. Türkiye'de bir erkek yalnız bir kadınla evlenebilir. Aile de kadının haysiyetini çiğneten ve bu sebeple aileyi bir sevgi ve saygı yuvası halinden çıkaran birden fazla kadınla evlenmek faciası yurdumuzda artık tarihe karışmıştır. (Peker 1933:259-261).

Görülmektedir ki Atatürk, sosyal yapıda çok önemli gördüğü, değer verdiği aile yapısını Medeni Kanun'la gerçek ve mantıki kurallara bağlamıştır. (Kocatürk 1984:205).

Buraya kadar özet olarak vermeye çalıştığımız Atatürk'ün aile ile ilgili fikir ve uygulamaları göstermektedir ki Atatürk'ün yapmaya çalıştığı, amaçladığı şey, kadını ve erkeği ile Türk ailesini sağlam ve mantıki temellere oturtmak ve onun sosyal bütünleşmede, ülke kalkınmasında aktif rol almasını sağlamaktır.

Medenî kanundaki değişikliklerin yanında Türk kadınına siyasal yaşamda da haklar verildi. Türk kadınına 1930'da belediye seçimlerinde, 1934'de de milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.

Bu uygulamalara ek olarak Atatürk Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türk kadınının eğitim alanına topluma erkeklerle eşit katılımı konusunda da tedbirler almıştır.

Özetle verdiğimiz bu uygulamaların sonuçlarının günümüz Türkiye'sinde yeterli olup olmadığı konusu tartışmalıdır.

Kız çocuklarının eğitiminde eskiye oranla büyük mesafe katedilmiş olmasına rağmen günümüzde eğitim ve meslekle ilgili sayılar incelendiğinde cinsler arası eşitsizliğin hala mevcut olduğu görülmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Oysa günümüzde aile bireyin sadece biyolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarının karşılandığı bir birim değildir. Çocuğun topluma hazırlanması aile içinde başlar ve toplumun diğer kurumlarıyla yaşam boyu devam eder. Kültür öğeleri ailede özellikle anne tarafından kuşaktan kuşağa aktarılır.

Bugün ailenin geleneksel yapıda sürdürdüğü fonksiyonların bir kısmı toplumun başka kurumlarına devredilmiş haldedir. Örneğin, aile artık tek başına yeterli bir ekonomik üretim birimi ve eğitim birimi olmaktan çıkmış, bazı ekonomik ve eğitimsel faaliyetler ilgili kurumlara devredilmiştir. Aile yapısı kentlerde anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aileye dönüşmüştür. Bu tür aile yapılarında geleneksel ailelerle kıyaslandığında diğer görevlerin yanısıra kadına çocukların kontrollerinde de daha fazla sorumluluk düşmüştür. Kadının ailenin temeli olması, toplumla aile arasında köprü görevi görmesi günümüzde etkin bir şekilde devam etmektedir.

Bu durum anne ve babanın aile içinde veya aile fertlerinin dışında karşılaşabilecekleri problemleri çözümleyebilmeleri, doğru karar alabilmeleri için iyi eğitim görmelerinin, aile içinde sağlıklı ilişkilerin kurulmasının ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktadır.

Türkiye'de günümüzde kadının konumu tartışılırken kadının günümüzdeki çeşitli özellikleri incelenmelidir.

Türkiye'de kadının nüfus içindeki dağılımı incelendiğinde, 1980, 1985 ve 1990 yıllarında cinsiyet oranının aynı olduğu görülmektedir. Bu dağılıma göre, toplam nüfus içinde erkek yüzdesi kadın yüzdesinden biraz fazladır (%50.7, %49.3). Fakat kabaca ifade etmek gerekirse nüfusun yarısı kadındır. (DİE, 1980-1985-1990 Genel Nüfus Sayımı).

Kadın nüfusun yaş dağılımı incelendiğinde ise, gene 1980,1985 ve 1990 yıllarında en büyük oranın 0-9 yaş grubunda olduğu (%26.4) bunu 10-19 (%22.9) ile 20-29 (%16.5) yaş gruplarının takip ettiği, ilerleyen yaşla birlikte oranlarda düşme olduğu görülmektedir. Kısaca son üç sayım yılı dikkate alındığında çoğunluğunun genç kadın nüfus kategorisinde toplandığı görülmektedir. (DİE, 1980, 1985, 1990 Genel Nüfus Sayımı).

Cumhuriyetin ilânından itibaren kadının her düzeydeki eğitim ve öğretim kurumlarına katılımında önceki döneme oranla büyük atılımlar olmak-

Levent Sahverdi Arşivi

la birlikte veriler 1980 (%57.5) ve 1985 (%57.94) yıllarında kadınların yarıdan fazlasının, 1990 yılında da yarıya yakınının (%43.38) ilkokul mezunu olduğunu göstermektedir. Bu oranları bir öğrenim kurumundan mezun olmayan kadın oranları takip ederken. (1980-%26.81, 1985-%26.53, 1990-%33.58) öğrenim düzeyi yükseldikçe o kategoriye düşen kadın oranı da azalmakta, yüksekokul ve üniversite mezunu olan kadın miktarı genel nüfusta en düşük orana sahip olmaktadır. (DİE, 1980, 1985, 1990 Genel Nüfus Sayımı).

Öğrenim düzeyi kır-kent ayrımında değerlendirilirse, kırda okur-yazar olmayan kadın oranının %31.20, kentte ise %19.12 (erkek %4.62) olduğu görülmektedir. Diğer öğrenim düzeyleri açısından da kadınların oranı hem kırda hem de kentte erkeklerden çok düşüktür. Kentte orta, lise ve dengi okul mezunu olan kadın oranı kırsal kesimin üç katı kadardır. (Atalay ve Diğerleri, 1992:52).

Kadın nüfusun meslek dağılımları öğrenim düzeylerine paraleldir. Bu konu ile ilgili veriler kadınların çoğunluğunun kırsal kesimde tarım ve hayvancılıkla ilgili mesleklerde yer aldığı, buna karşılık müteşebbis, direktör, üst kademe yöneticisi kadınların oranının çok düşük olduğu görülmektedir. Bu meslek grubunda yer alan kadın sayısında 1980'den 1990'a gelindiğinde bir miktar artış (%0.2) olduğu görülmektedir. (DİE, 1980, 1985, 1990 Genel Nüfus Sayımı).

Kadın nüfusun (12+) 1992'de sadece %18.65'i istihdam edilirken, bu oran erkekler için %68.31'dir. Çalışan nüfus içinde kadınların payı %21.83, erkeklerinki ise %78.17'dir. (Atalay ve Diğerleri, 1992:54).

Kadınlar politikada da yeterince temsil edilmemektedir. Bu durumun çeşitli nedenleri vardır. Bunlar arasında diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de politik mücadelenin zorlu olması, kadının toplumsal yaşamdaki geleneksel rolü ve eğitimsizliği sayılabilir. 1935'te 18 milletvekili ile kadınların toplam milletvekilleri arasındaki oranı %4.6 iken giderek bu oranda düşmeler olmuş, 1950-54 döneminde %0.6 olan oran 1991'de % 1.8'e, (Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi Uyarınca

Levent Şahverdi Arşivi

Hazırlanan Türkiye Raporu, 1993:::44), 1995'de %2.4'e (KSS. Gen. Md. Yay.) yükselmiştir.

1991 genel seçimleri sonrası kurulan kabinede biri ekonomiden, diğeri ise kadın, aile ve sosyal hizmetlerden sorumlu olmak üzere 2 kadın bakan görev almıştır. 1993 yılında Türkiye'de ilk kez bir kadın başbakan iş başına gelmiştir. 1995 seçimi sonucu kurulan kabinede iki kez 3 kadın bakan görev almıştır. 1997 yılında oluşturulan 56. Hükûmette ise Devlet Bakanı olarak görev yapan iki kadın üye mevcuttur.

Görülmektedir ki, kadının siyasal yaşama katılımı konusunda alınan tedbirler meclisteki kadın milletvekili sayısını hala 1935-1939 dönemine çıkarmakta yetersiz kalmaktadır. Bu konuda Türkiye diğer ülkelerle kıyaslandığında en son sıralarda yer almaktadır. Örneğin;

Fransa	%5.7
Yunanistan	%5.3
Romanya	%3.5
Malta	%2.9
Türkiye	%1.8
	(1995'de%2.4)

(Kadın Eğitimi I. Uluslararası Konseyi 1992:77)

Kadınların medeni hallerine göre dağılımları incelendiğinde, incelenen yılların hepsinde çoğunluğunun (1980- %62.92, 1985- % 61.93, 1990- %61.83) evli kategorisinde bulunduğu görülmektedir. Buna karşılık boşanmış olanların oranı en düşüktür. (1980 de %0.72, 1985 de %0.73, 1990 da %0.80) (DİE, 1980, 1985, 1990 Genel Nüfus Sayımı).

Ülkemizde evlenme yaşının, kadın ve erkekler özellikle kırsal kesimdeki kadınlar için düşük olduğu dikkate alınırsa bu dağılım şaşırtıcı olmaz.

Eş seçme konusu cinsiyet bazında incelendiğinde, kendi kararı ile eşi ile anlaşarak evlenen kadın nüfus sayısının erkeklerden düşük olduğu, ai-

Levent Şahverdi Arşivi

le ve akrabaların kadınların eş seçiminde daha etken olduğu görülmektedir. (Atalay ve Diğerleri, 1992:102).

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler kadının Türk toplumundaki konumunu büyük ölçüde açıklamaktadır. Geçmiş dönemlerle kıyaslandığında kadının konumunda iyileşmeler olduğu açıktır. Fakat görülmektedir ki bu gelişmeler yeterli değildir. Kadının öğrenim düzeyi erkeklerle kıyaslandığında hala önemli derecede düşüktür. Öğrenim düzeyinin düşüklüğü kadının çocuk yetiştirme rolünü etkileyeceği gibi ondan önce onun doğurganlık oranını etkileyecektir. Çünkü nüfusla ilgili veriler kadının öğrenim düzeyinin yükselmesi ile doğurganlık oranının da düştüğünü göstermektedir. Örneğin okur-yazar olmayan kadınların doğurganlık oranları ortalama 5.1 iken, yüksekokul mezunu kadınların doğurganlık oranı 1.4 olarak saptanmıştır. (2000'li Yıllar Öncesinde Kadının Eğitimi, 1992:43) Buna ek olarak okur-yazar olmayan kadınların çocuklarının %21'inin, yüksekokul mezunu kadınların çocuklarının ise %2.2'sinin 1 yaşını doldurmadan öldüğü tesbit edilmiştir. Bu durum da kadının eğitilmesinin anne ve çocuk sağlığı açısından da ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Kadının sadece çocuğun bakımı ve topluma hazırlanmasında önemli fonksiyonları yoktur. Kadın günümüzde tek başına bir ekonomik birim olmaktan çıkan ailede tüketim konusunda da karar verici roldedir. Ev ekonomisi kadından sorulur. Bu harcamalar aile üyelerinin sağlıklı ve ekonomik beslenmelerinden giyimlerine ve evin temel ihtiyaçlarına kadar çok geniş bir yelpazeyi oluşturur.

Günümüz toplumunda önemini belirttiğimiz kadının değişen sosyokültürel ve ekonomik koşullarda da önemi büyük olacaktır.

Dünya nüfusunun 1998 yılında 6 milyara, 2025 yılında 8.5 milyara ulaşması beklenmektedir. Bu nüfusa sahip dünyada refah için verimlilik unsuru ön plana çıkacaktır. Verimliliklerini artıran toplumlar ekonomik ilişkilerini daha yoğun bir hale getireceklerdir. 2000'li yıllara doğru üretimde verimlilik yanında teknolojiye uyum sağlayabilen, rekabete açık, serbest piyasa normları içinde bireyler yetişerek insan kaynaklarını geliştirme politikaları önemini koruyacaktır. Çünkü ekonomik işbirliğinin ulus-

Levent Şahverdi Arşivi

lararası düzeyde gelişmesi, dünya ile bütünleşme ve bu rekabete ayak uydurabilecek nitelikte insan yetiştirme gereğini ortaya çıkaracaktır. (2000'li Yıllar Öncesinde Kadının Eğitimi, 1992).

Bu gelişmelerin paralelinde gelecek dönemde kadınların işgücü piyasasına daha fazla katılımları beklenmektedir.

Günümüz Türkiye'sinde kadınların üretime daha fazla katılmaları, gelişen teknolojiye uyum sağlamaları onların bilgi ve beceri düzeylerinin yükseltilmesi ile mümkün olacaktır. Çünkü diğer ülkelerde ortaya çıkan hızlı sosyo-ekonomik kalkınma süreci ile ülkemizin rekabeti sözkonusu olacaktır. Bu süreç varılmak istenen hedefe ulaşmak için kadınların eğitilmesi onların daha iyi koşullarda çocuk yetiştirmelerini, bu yolla da ülke kalkınmasına katkıda bulunmalarını sağlayacaktır.

Ülkemizde kırdan kente göç tarım sektöründe istihdam edilen kadın oranının düşmesine neden olmuştur. Bu hareketliliğin ilerideki yıllarda devam edeceği beklenmektedir. Önümüzdeki yıllarda sanayi ve hizmet sektöründe kadın oranının yükselmesi beklenmektedir. Bunun için de kadınların tüm alanlarda yüksek öğretim görmeleri onların çalışma yaşamına girmelerini kolaylaştıracaktır.

Kitle iletişim araçları yanında örgün ve yaygın eğitim yoluyla kadınların eğitilmelerinin, bilinçlendirilmelerinin sağlanması, onların da cinsiyet ayrımcılığına dayanmayan bir yöntemle çocuklarını eğitmelerine ve kadınların gelecekte eşit koşullarda ülke kalkınmasında yer almalarına olanak sağlayacaktır. İyi eğitilmiş kadınlar aile planlaması yanında ailenin tüketim ihtiyaçlarının planlanmasında, çevre bilincinin yaygınlaştırılmasında da etkin olacaklardır.

Bu nedenle gelecek yıllarda kadınların aile içinde ve toplumda artan önemini dikkate alarak onların her alanda bilgi birikimlerini sağlayarak yeni ortaya çıkan mesleki alanlarda da eğitimlerini geliştirerek ekonomik yaşamda gerek ülke içinde gerekse ülkelerarası düzeyde rekabet gücünü artırmaya yönelik yeni ve etkin programların ortaya çıkartılması ve uygulanması zorunludur kanısındayız. Ancak bu yolla kadın erkekle birlikte ge-

Levent Sahverdi Arşivi

lişen dünya ile rekabet edebilir ve rekabet edebilecek yeni nesiller yetiştirebilir.

Atatürk'ün yıllar önce başlattığı bir çaba ile ilgili olarak bir örnek de günümüzde Türkiye'nin de imza koyduğu "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi" sözleşmesidir. Bu sözleşme ile kadınların erkeklerle eşit olarak ülkelerinin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarına katılmalarındaki engellerin ortadan kaldırılmasına çalışılmaktadır.

Devlet Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünce son bir yılda gönüllü kuruluşlarla işbirliği içinde eğitim, sağlık, hukuk ve istihdam komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonlar kendi konularında çalışmalar yaparak Bakanlığa sunmakta ve kadın statüsünün geliştirilmesi yönünde yeni adımlar atılmaktadır. Bunun yanında Türk Ceza Kanunun 440, 457 ve 478 maddelerinde, Türk Medenî Kanunun 153. maddesinde yeni düzenlemelerle uygulamadaki cinslerarası eşitsizlik giderilmiştir. Ayrıca medeni kanunla ilgili çalışmalar devam etmektedir.

Ailenin korunmasına dair kanun da 17.1.1998 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Görülüyor ki, Atatürk'ün kadınla ilgili bütün uygulamaları onun Türk kadınına verdiği önemin, onun yeni Türkiye'nin kalkınmasında da çok yararlı olacağı hususuna olan inancının kanıtıdır.

Bu nedenledir ki, kadının sadece ev hizmetlerinde değil, her meslekte ülke kalkınmasına, sosyal, siyasal ve ekonomik yaşama aktif olarak katılması konusunda bütün tedbirleri almıştır. Türk kadınına düşen bu hakları görev bilip onlara sahip çıkmak, günümüz Türkiye'sinde kadının sosyal, ekonomik ve politik yaşama katılımında var olan aksaklıkların düzeltilmesine çalışmaktır.

Bu konuyu Atatürk'ün şu anlamlı sözleri ile tamamlamak istiyorum:

"Daha selametle, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınını çalışmamızda ortak yapmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınını ilmi, ahlaki, içtimai, iktisadi hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve koruyucusu yapmak yoludur". (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 150-151).

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKLAR

Atalay, Beşir, Y.M. Kontaş, S. Beyazıt ve K. Madenoğlu, **Türk Aile Yapısı Araştırması, DPT** Yay.

Feyzioğlu, Turhan, "Atatürk ve Kadın Hakları" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986, s. 541-542.

Genel Kurmay Başkanlığı, **Atatürkçülük,** Genel Kurmay Başkanlığı Yay. 1. cilt Ankara 1981. s. 326.

İçli, Tülin, "Atatürk ve Aile," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt VIII, Sayı, 22 Kasım 1991, s. 97-103.

İçli, Tülin, "Atatürk ve Türk Kadını" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt IX, sayı, 25 Kasım 1992, s. 67-72, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi Uyarınca Hazırlanan Türkiye Raporu. T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yay. No. 79, 1993.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Turhan Kitabevi, Ankara, 1984.

Kocatürk, Utkan, "Atatürk ve Aile", **Atatürkçülük,** Genel Kurmay Başk. Yay., 11. Cilt. MEB Basımevi, İstanbul, 1984.

M.E.B. Kız Teknik Öğretim Gen. Müd., **2000'li Yıllar Öncesinde Türkiye'de Kadının Eğitimi,** Türkiye'de Kadının Eğitimi Uluslararası Konseyi, Ankara, 1992.

Peker, Recep, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler** II Kitap, 1933.

Su, Mükerrem Kamil ve K. Su, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Kanaat Yay. İstanbul, 1975.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı,** (1980, 1985,1990) DİE Matbaası, Ankara.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. II.** Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. Ankara. 1959. s.150-151.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

LOZAN'DAN CUMHURİYET REJİMİNE GİDEN YOL*

Prof. Dr. Ahmet ÖZGİRAY**

"Dün ve bugün" gibi kelimeler olmasa, insanlar yarınlar hakkında konuşamazlar ve geleceği sıhhatli bir şekilde değerlendiremezler. Nitekim bu görüşü, ünlü Manas Destanı: "Geçmişini inkâr etme, beddua alırsın; ona saygı göster, akıl bulursun; yedi atanı bilmezsen köksüz kalırsın"[1] demiştir.

Geçmiş bir tarafa, bir dile yabancı kavramlar yeni olarak aktarılırsa ve bunların anlamları büyük kitleler tarafından bilinemezse esas kargaşa o zaman başlar. Bugün dahi Türkiye'de hürriyet, siyaset, medeniyet ve cumhuriyet terimlerinin siyasî, felsefî ve hukukî anlamını bilenlerin sayısı yüzde olarak tek rakamlarla ifade edilir. Hele cumhuriyet kelimesi daha da göze çarpıcıdır[2]. Mamafih, bir devlet şekli olan cumhuriyetin uygulaması Türkiye'den önce Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde başlamışsa da fazla ömürlü olamamışlardır[3].

Türk Kurtuluş Savaşı sıralarında halk veya Kurtuluş Savaşı'nı yönetenler arasında Mustafa Kemal Paşa hariç, bir devlet yönetim biçimi olan

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Sayı: 34'den alınmıştır.

** Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Fikret Türkmen - Alimcan İnayet, **Manas Destanı,** Ankara 1995, s. 4

2 Bernard Lewis, **İslam'ın Siyasal Dili,** Kayseri 1992, s. 52.

3 Bernard Lewis, **The Middle Fort and The Wert,** London 1964, s. 90. Özbekistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Feyzullah Hocayev, Özbek Komünist Partisi Genel Sekreteri Akmal Ikramov, Moskova tarafından milliyetçilik yapmakla suçlanarak kurşuna dizildiler ve cumhuriyet rejimi sona erdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet rejimini telâffuz eden de yoktu. Nitekim, 7-8 Temmuz 1919'da sabaha karşı Mustafa Kemal Paşa Mazhar Müfit Kansu'ya: "Zaferden sonra şekl-i hükümet, Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim" demiştir[4].

Bu olaylar kendi akışı içerisinde cereyan ederken; 1923 yılının ilk yarısında Türkiye; Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak ve kötü, yani dalgalı geçmişiyle, topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş,[5] geleceği müphem, demokrasi yönetiminin çok gerisinde ve mevcut hayatı sürdürebilmek ve en azından bazı niteliklere sahip olmak için çırpınan bir görünüm arz ediyor ve orta yolda duruyordu. Osmanlı İmparatorluğu 1699 Karlofça Andlaşması'yla kendisinin Hıristiyan topraklarını ve 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'yla da kendisinin Müslüman topraklarını kaybetmeye başlamıştı ve nihayet Lozan sulh görüşmelerinde çoğunluğu Müslüman olan Arap topraklarının hukuken Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına Türkiye rıza göstermiştir. Fakat diğer taraftan, Misak-ı Millî hudutları içerisinde Türkiye Türk hükûmetinin otoritesini tanımıştır. 1923 yılında Türk tarihinde dönüm noktaları: 24 Temmuz'da Lozan Sulh Andlaşması'nın imzalanması ve 29 Ekim'de de bir devlet yönetim şekli olan Cumhuriyetin ilân edilmesidir.

Yunanlıların 3 yıl, 3 ay ve 3 gün kanlı bir savaştan sonra Anadolu'dan ve Doğu Trakya'dan çıkarılmaları ve 1922 senesinin son dört ayı içerisinde İstanbul Hükûmetinin icraatı atıl bir şekilde kalışı, Türk milletinin de facto Ankara Hükûmetinin yönetimi altında birleşmesine sebep olmuştur. Yalnız, 1923 yılının ilk dokuz ayında İtilâf Devletleri'nin İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na bitişik küçük bir alanda işgalleri sürmüştü. Fakat İtilâf Devletleri'nin bu fiili durumu Türklerin birleşmesine neden olmamıştır. Çünkü Türkler bunların varlığına pek aldırış etmiyordu. 1923 yılında Kurtuluş Savaşı'na ve önderlerine karşı çıkanların bazısı yurt dışına kaçtı,

4 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** 1. Cilt, Ankara 1966, s. 131.

5 David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922),** İngilizce'den çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul 1993, s. 401.

Levent Şahverdi Arşivi

kimilerinin sesleri kesildi veya bazıları da âtıl halde bulundukları yerde kaldılar[6].

Gayrimüslümlerin sayısı 1914 yılından itibaren gittikçe azalmaya başlamıştı[7]. Onlar ümitlerini, kendilerini sosyo-ekonomik açıdan kışkırtan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine bunları bahane ederek devamlı müdahale eden Hıristiyan devletlerin aktif yardım ve korumalarına bağlamışlardı[8]. Ne var ki, ümit bağladıkları devletler Osmanlı Devletiyle savaş halinde oldukları için, Türkiye'deki azınlıklara yardım edemiyorlardı. Bu nedenle sinmiş vaziyette kaldılar. Mamafih, İstanbul hariç, Türkiye'nin diğer yerlerinde fazla sayıda olmadıkları gibi, önemli durumda da değillerdi. Bütün bunlar göz önüne alınınca yeni Türkiye din bakımından homojen, ırk açısından biraz karmaşık bir manzara arz ediyordu. Yalnız önemli bir husus: 23 Temmuz 1908 inkılâbından sonra, akut halde gelişen ve Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir rol oynayan millî bir şuur, yani milliyetçiliğin gelişmekte oluşudur[9].

Bu kelimeyi açıklamak gerekirse, bu tarihlerde Türk halkı Avrupalı anlamda bunu kavramış değildi[10]. 1918 yılında Türk halkı yorgun, bilgisiz, tamamen tabii kaynaklara bağlı olarak hayatlarını idame ettirmeye çalışırken bu vaziyetler 1923'te daha da kötü olmuştur. Şehir halkını ve köylüleri tek ilgilendiren husus, günlük yaşamlarını devam ettirebilmekti. Hal böyle olunca, biraz eğitim görmüş ve biraz vasıflı kişiler Türkiye yönetim işlerinde görev almışlardır. Fakat bunlar kalabalık Türk nüfusu içerisinde küçük bir grubu oluşturuyorlardı. Sayıca az olmalarına rağmen çeşitli sahalarda önemli ölçüde nüfuzları olup gerçek anlamda oportünist kişilerdi. Yalnız çoğu dürüst doktriner, idealist ve pratik işlerde tecrübeli kişiler olup az veya çok birbirleriyle dayanışma içerisindeydiler. Halkın fikirleri bunlarda görülebilirdi, yani bunlar halkın aynası gibidirler. Bunlarda her ne

6 PRO.FO. 371/E 4095/44, **Turkey, Annual Report 1923, M. Lindsay'dan M. Mac Donald'a,** istanbul, 12 Mayıs 1924, s. 1.

7 Nikos Svoronos, **Çağdaş Hellen Tarihine Bakış,** istanbul 1988, s. 72.

8 Selahi R. Sonyel, **Minorities and The Destruction of the Ottoman Empire,** Ankara 1993, s. 407.

9 Berthe Georges - Gaulis, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği,** Ankara 1981, s. 79.

10 Bernard Lewis, **The Middle East and The West,** London 1964, s. 74-5.

Levent Sahverdi Arşivi

kadar vatanperverlik zayıf ise de, bunlar ülkenin entellektüel grubunu ihtiva ediyorlardı.[11] Bu kişiler bürokratlar, subaylar, iş adamları, gazeteciler ve yerel eşraftan oluşuyorlardı.

Lozan sulh görüşmelerinde bu grubun üyeleri önemli rol oynamışlardı. Yalnız bazı sorunların çözümünde Lozan'da Türk delegasyonunda çalışanlarla Ankara'da bulunanlar arasında görüş ayrılıkları vardı. Ankara'da bulunanlar İsmet Paşa'nın istediklerinden daha fazlasını talep etmelerini istiyorlardı. Fakat yine de her iki grubun istekleri 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Millî'nin içeriğinde birleşiyorlardı. Fakat, birçok Avrupalı gözlemcinin tahmini, Türkler arasındaki dayanışmanın İtilaf Devletleri'nin şiddetli ve ısrarlı tutumuyla dağılacağı doğrultusundaydı. Türkler dağılmadılar, Avrupalılar da bunu kabullenmek zorunda kaldılar. Boğazların her iki yanının belli bir ölçüye kadar askerden arındırılması, Türkiye'nin Avrupa ile hududu İstanbul'daki İtilâf askerlerinin gücünün limite indirgenmesi, Boğazların askerî açıdan tahkim edilmemesi maddelerinin Misak-ı Millî'de belirtildiği gibi gerçekleşeceğine Türkler emindiler[12].

Hele İsmet Paşa, 31 Ocak 1923'te Beau Rivage Oteli'nde İngilizlerin teklifi üzerine Lozan sulh görüşmeleri gündeminden çıkartılan Musul vilâyetinin ve Batum'un sonra Türkiye topraklarına katılacağı inancındaydı[13].

Musul ve Batum'a gösterilen hassasiyet ve birlik, dahili politika sorunlarına karşı gösterilmiyordu. Serbest düşünce Türkler arasında uyuşmazlığa neden oluyordu. Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde kişiler arasında münakaşalar içten içe kaynaşmaya büyümeye başlayarak Kurtuluş Savaşı önderlerine karşı aktif muhalefete dönüştü. Bu kavgalar sadece çekişmeler yüzünden değil, Türkiye'nin nasıl yönetileceğine dair inanç ayrılığındandı[14].

---

11 Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 167.
12 M. Cemil, **Lozan,** Cilt I, İstanbul 1933, s. 364-5.
13 Harry Howard, **The Partition of Turkey,** New York 1966, s. 300.
14 PRO. FO. 371/E 4095/44, a.g.r., s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

1922 yılının son aylarındaki bazı olaylar bazı özel durumları daha sonraya erteledi. Fakat bunlar 1923 yılında kaçınılmaz olarak kristalize olmağa başladı.

17 Kasım 1922'de M. Vahdettin İstanbul'dan kaçtı. O'nun yerinde yetkisi kısıtlı, fakat görkemli saltanat makamında Abdülmecit Efendi Halife olarak kaldı. Burası, tutucuların ve memnuniyetsizlerin tabii ve potansiyel güç odağı olarak duruyordu.

Ankara yöneticileri bu adayı halk önünde övüyordu. Fakat diğer taraftan da Kurtuluş Savaşı'na katkıda bulunmamıştır diyerek zemmediyordu. Buna karşılık İstanbul Ankara'yı bir türedi şehir olarak görüyor, genel ekonomik duruma bigâne eski bir şehir olarak küçümsüyordu. Fakat halk arasında Ankara'nın, Türkiye'nin devamlı başkenti olması istenmeye başlandı. Nitekim, 13 Kasım'da TBMM'si Ankara'nın başkent olmasına hükmetti. Fakat, o tarihten itibaren Ankara, muhaliflerin odak noktası haline geldi.

9 Eylül 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yerini alan Halk Fırkası'nda konservatifler ve liberallerin bir araya gelmesi, bu partide ters akımların doğmasına neden oldu. Bu partide bazı limitlerin dışında fazla istikrar ve özgürlük yoktu. Partideki konservatifler eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyeleriydiler. Gerçekten de konservatif idiler, zira bunlar geleneksel İslâmcılığa ve politik ön yargıya sahiptiler[15]. Bu sebeple, 29 Ekim'de ilân edilen Cumhuriyete içten destek vermiyorlardı. Bu partideki liberal görüşe sahip kişiler, Mustafa Kemal Paşa ve onun yardımcılarına tam anlamıyla bağlı olduklarından, onların yaptığı ve yapmak istedikleri her icraata tam destek veriyorlardı. Yalnız Mustafa Kemal Paşanın muhaliflerinin çoğunda İslâm dini etkili değildi. Bunları muhalif yapan Mustafa Kemal Paşanın şahsiyetiydi. Bunlara göre, Mustafa Kemal Paşanın liberal, ekonomik görüşü Anadolu'nun çıkarlarını ve ziraatını olumlu yönde etkileyeceği şeklindeydi ki, İstanbul eski bir başkent olarak Anadolu'yu büyük ölçüde ihmal etmişti.

15 Suna Kili, **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli,** Ankara 1981, s. 88-9.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin 1923 yılında yaptığı en büyük tabii gelişim, lâiklik ilkesini geliştirmesiydi, çünkü Millî Mücadele'nin ilk safhalarındaki oluşum, Asyalı ve İslâmcı bir görünüm arz ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, Türk halkının büyük bir kesiminin millî ve politik hislerinin dışında onların İslâmî duygularına da hitap etmiştir. Mustafa Kemal Paşa İslâmiyet'i kullanarak İslâm devletlerinden ve bilhassa büyük devletlerin himayesi altında bulunan İslâm ülkelerinden Misak-ı Millî'nin gerçekleşmesi için destek sağlamaya çalışmıştır[16].

Bu arada Türkiye için düşünülen idare sistemi, Doğu ve Müslüman ülkelerde olduğu gibi bir nüfuzlu kişi ile ülkeyi yönetmekti[17]. Bu sistemle Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları dış ülkelerin baskısından ve Türkiye'nin yönetimine müdahalesini önlemek ve başka ülkelere kendi örneğini göstermekti. Bu arada Mustafa Kemal Paşa her attığı adımla ülkeyi Pan-İslâmcı temele oturtmamak istiyordu. Çünkü, İslâmik kavramlar yeni kurulacak olan Cumhuriyet rejimine uygulanırsa, bu kavramlar ülkenin gelişmesine engel olacaktı. Çünkü bunlar ciddi bir şekilde İslâm yasalarıyla modern gelişmenin birbirleriyle bağdaşmayacaklarının farkındaydılar.

Bunlar öyle dinamiktirlerdir ki, çok garip olan ateizm ile Batı Avrupa'nın materyalizmine boyun eğmemek azmindeydiler. Öyle ise, burada ileri sürülen yeni fikir, Cumhuriyet idaresindeki din; devlet işlerine, adalete ve eğitime karışmamalıydı. Din, devletin dışına çıkarılmalıydı. Değişen Türkiye'deki bir gazeteci bu görüş üzerine yaptığı bir yorumda: "Ancak sert ve kuru idarelerde dine karşı işlenen suçlar için kamçı kullananlar; cumhuriyet rejimlerinde hele yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde bunun yeri yoktur. Biz, ya Avrupalı milletler gibi sivil bir devlet olacağız, ya da bir Asyalı toplum olarak kalacağız, bunun dışında başka bir vaziyet yoktur" diyordu[18]. Bu arada çok evlilik tamamen ekonomik açıdan ele alınarak

16 Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C.I, Ankara 1973, s. 183-196.

17 Halbuki, Anglo-Amerikan politik düzeninin türnü halkın egemenliği sistemi yönetir. Halkın egemenliği ilkesini benimseyen tüm ülkelerde her bireyin güçte ortak payı ve ülke yönetimine katılma hakkı vardır, Bkz. Alexes De Tocqueuille, **Amerika'da Demokrasi,** Türkçe'ye çev.: İhsan Soysal, Fatoş Dilber, Ankara 1994, s. 50-1.

18 PRO. FO. 371/E 4095/44, a.g.r., s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

mütalâa ediliyordu. Kadınlar daha önceki yıllara göre daha liberal idiler ve konuşmalara serbestçe iştirak ediyorlardı. Fakat vatandaş olarak serbestçe rey kullanamıyorlardı[19]. Gerçek muhafazakârlar da bu fikirlere muhalefet etmedikleri için, 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyetin ilân edilmesi kolaylaşmıştı. Yalnız daha bu günlerde Halifeliğin ilgası veya âtıl hale getirilmesi düşünülüyordu. Şer'iye mahkemeleri ve dinî okullar çağ dışı oldukları için en kısa zamanda kaldırılması düşünülüyordu. Burada Bizans'ın maddî ve manevî nüfuzundan yöneticiler uzak durmaya çalışıyorlardı. Ayrıca Ankara'nın başkent olması stratejik açıdan da önemliydi. III. Selim, hatta daha eski zamanlardan beri Çanakkale Boğazı'ndan ve Karadeniz'den geçen harp gemileri Osmanlı hükûmetlerini etkilemişlerdir[20].

Cumhuriyetin ilânından itibaren Türkiye, modern devletler safında yer alacağından, Tanzimat döneminde hukuk alanında yaptığı iyileştirmelerin ötesinde hukuk alanında iyileştirmeler yapmak zorundaydı[21]. Zaten lâikliği müdafaa edebilmek için çok hızlı bir şekilde hukuk reformu yapma zorunluğu vardı. Bu hızlı bir şekilde yapılırsa lâiklik karşıtı olanlar hazırlıklı olmadıklarından, lâiklik başarıya ulaşacaktı. Çünkü, Osmanlı Sarayı'nın bitkin bir üyesi veya Halife Abdülmecit Efendi'nin şahsında saltanatın tekrar canlandırılma tehlikesi ortada duruyordu. Bir taraftan da Cumhuriyet rejiminin selâmeti için sultanların bütün kabahatlarına rağmen asırlarca süren geleneğin hatırı için ve İslâm ülkelerindeki Türkiye prestijini korumak için saltanatın korunması daha iyi olmaz mıydı diye bazı kişilerin akıllarında bazı sorular da doğmuyor değildi.

İlân edilen Cumhuriyet rejimi için diğer bir tehlike de, İstanbul'u Ankara'dan idare etmek çok zor olacaktı. Çünkü, ülke nüfusunun onda birinin İstanbul'da yaşadığı dikkate alınınca, şüphenin de ötesinde Ankara'nın uzun süre merkezi idare yeri olarak kalabilmesi de zor olacaktı. Ayrıca, 1919 yılından beri millî kurtuluş hareketini yöneten bazı idarecilerde muhafazakâr eğilimin sinyalleri belirdi. Nitekim, Kasım ayında cumhuriyet

19 5.12.1934'te kadınlara rey hakkı tanındı.
20 Bilâl N. Şimşir, **Ankara. Ankara, Bir Başkentin Doğuşu,** Ankara 1988, s. 48-50.
21 Hakkı Dursun Yıldız, **Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet,** Cilt 4, İstanbul 1873, s. 283.

Levent Şahverdi Arşivi

kelimesi ağızlara alınmaya başlayınca bu kelimenin Türkler'e yabancı geleceği, hele her zaman Türkiye'ye karşı yanlış düşünce içerisinde olan yabancıların cumhuriyet rejimini onaylamaları bazı Türkler arasında Cumhuriyet'e karşı muhalefeti artırarak ülkede huzursuzluğa neden olabilecekti.

29 Ekim'de ilân edilen Cumhuriyet rejimi ile birlikte Türkiye ultra bir demokrasiye geçmiş olmuyor, fakat anayasal parlamenter düzene doğru ileri bir adım atıyordu[22]. 1923 yılı ve onu takip eden yıllarda TBMM'si, hâkimiyetin yegâne kaynağı ve otoritenin sahibi olduğunu ilân eden Mustafa Kemal Paşa'dan başka buna inanan kararlı daha başka bir kişi Türkiye'de yoktu denilse abartı yapılmamış olur. Bakanlar TBMM'sinin sadece üyesiydi, idarî görevleri ferdi olarak kullansın diye atanmışlardı.

29 Ekim 1923'te verilen kararın dış görünümü şeklî olarak cumhuriyet kelimesini kullanmak değildi. Buna göre, Meclis Başkanı Devlet Bakanı olacak, bu başvekili seçecek, o da beraber çalışacağı kabine arkadaşlarını seçecek, onu devlet başkanı onayladıktan sonra bu onaylı liste TBMM'sinin onayına sunulacaktı. Böylece pratik uygulama açısından TBMM Türkiye'nin tek hâkimi pozisyonundan çıkarak yerini sadece yasamaya bırakacak, ikisinin arasındaki dengeyi de yürütme ayarlayacaktır.

Yıl sona erdiği zaman Cumhuriyet rejimine karşı muhalif grup, yani konservatif eğilim daha fazla işaret veriyordu. Daha önceleri saltanatın kaldırılma sorununu gündeme getirmek ülkeye ihanet olarak vasıflandırılırken, reisicumhurun da padişahın bütün yetkilerine sahip olduğu varsayımıyla padişahlık ve reisicumhurluk meselesini herkes tartışmaya başladı. Hatta 1877 yılında var olan senatoyu (ayan meclisini) tekrar ihdas etmek için serbestçe faaliyetler yapılıyor, fikirler ileri sürülüyordu. Yeni anayasada bunun için çalışmalar bile yapıldı. [23]

Yeni Türkiye 1908'den beri yürütülen uzun ve yıpratıcı harplerle maddî ve manevi büyük zararlar görmüştü. Çünkü genel olarak harp hiçbir ülkeye refah getirmez, aksine sefalet ve umutsuzluk getirir[24].

---

22 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev,** Ankara 1987, s. 1071-1119.

23 PRO. FO, 371/E 4015/44, a.g.r., s. 4.

24 I. Cihan Harbinde kötü bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olan Sovyet Rusya harbin kötü etkisiyle komünist olmak zorunda kaldı. Keza, II. Cihan Harbinden sonra da Çin komünist oldu. Bkz., E.H. Carr, **Bolşevik Devrimi,** Cilt I (1917-1923), Çev.: Orhan Suda, İstanbul 1989, s. 105-8.

Levent Şahverdi Arşivi

1923 yılında Türkiye'nin ekonomik ve mali durumunu ve ülkedeki iç düzenle ilgili politik sistemi düzeltmek zor değildi. Bunun için ülke ihtiyaçlarına cevap verecek ve devletler tarafından denenmiş ve benimsenmiş olan müesseseleri alıp fiiliyata geçirmekle mümkündür. Son yıllarda Türkiye'nin dahili istikrarını yalnız Türklerin kendi aralarındaki cumhuriyetçilik, padişahçılık çekişmesi değil, aynı zamanda ülkede kol gezen şekavet ve azınlığın durumu büyük rahatsızlık yaratıyordu. Nitekim, 1923 yılında Ankara'daki devlet yöneticileri şekavetin bir ayet haline geldiğini bizzat anladıkları için bir seri önlemler almak zorunda kaldılar[25]. Ayrıca şekaveti değersiz kılmak için ekonomik koşulları uygun hale getirmek ve onu genel idare ile takviye etmek gerekiyordu. Ülkenin bazı yörelerinde son yıllarda azınlık ayaklanmaları salgın hale gelmişti. Fakat bunlarda millî hisler fazla gelişmediğinden veya kapsamlı ve şiddetli olmadığından fazla etkili olmuyordu. Fakat bu tarihte Türkiye'nin korkusu, Irak'ın Kürt kesimindeki milliyetçilik hareketleri ve İngilizlerin entrikalarla Kürtleri kışkırtmasından ve Anadolu'daki Kürtlerin etkilenmesinden endişe duyuyordu. [26]

Lozan Antlaşması'yla Türkiye'nin lehine bazı mâli gelişmelere imkân sağlandı. Ayrıca, Osmanlı devlet borçlarının yani Duyun-u Umumiye'ye geri ödenmesinde iyi şartlar sağlanabilirse mali durumunu daha iyi temeller üzerine oturtabilecekti. Bunu yapabilmek için de iyi ve istikrarlı bir yönetimin yanısıra, aşırı askerî harcamaları kısmak ve akılcı bir ekonomik politika, yani gelir getirecek yerlere yatırım yapmakla mümkündür.

1923 yılında Ankara'daki devlet yöneticileri Kurtuluş Savaşı'ndaki kadar askerî harcamalara lüzum kalmadığı kanısına vardılar. Nitekim, ilerdeki hükûmet bütçelerinde askerî harcamaların kısılacağına dair sıhhatli eğilim sinyalleri vardı. Fakat bu eğilimi, komşu devletlerin saldırmak için Türklerin zayıf anını kolladıkları inancı ve istişarelerde askeri şahsiyetlerin nüfuzu önlüyordu. Kısacası, Türkiye'nin istikrarı, ülkenin ekonomik ve mali sorunlarını akla yatkın ölçülerde kapasite ve kararlılıkla ele almaktan

25 Ergun Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri,** Cilt I-II, 1920-1927, İzmir 1988, s. 227.
26 Alpay Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları,** İstanbul 1991, s. 27-37.

Levent Şahverdi Arşivi

ibaretti. 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, ülkede en ağırlıklı biri olduğundan, ekonominin gelişmesinin ve yapılanmasının ihtiyaçlarını gerçekten biliyordu[27].

1922 yılının sonunda ve 1923 yılının başında M. Kemal Paşanın halkın üzerindeki görünümü halkın ihtiyaçlarını gidermek Mustafa Kemal Paşanın görevidir şeklindeydi. Ekonomiyi canlandırmak için de M. Kemal Paşa'nın yabancı sermayeyi Türkiye'ye akışını teşvik edeceği inancı halk arasında yaygındı. Yurt içinde ve dışında Türkiye'nin sadece kararsız ve politik durumu değil, Türk ekonomisinin gelişmesine, M. Kemal Paşanın sıhhi durumu da engel çıkarıyordu.

1923 yılında görülen ekonomik ve mali performans hayal kırıcıydı[28]. Zaten parasal yönden tükenmiş olan Chester Projesi'ni Türkiye'nin gönülsüz olarak kabul etmesi de bu sıkıntı yüzünden olduğu gibi, bunun yabancı sermayeyi de kötü bir şekilde etkileyeceğini Türkler düşünüyordu.

Lozan sulh görüşmelerinde demiryolları işletmelerinin ve tütün rejisi gelirlerinin Duyun-u Umumiye ve İstanbul Belediyesi borçlarının tahrir edilmesi Türkiye'yi parasal açıdan çok sarsıyordu. Ayrıca Türklerden daha çalışkan ve daha eğitimli olan gayrimüslimlerin çeşitli nedenlerle Türkiye'den çıkarılmaları Türkiye'nin sosyo-ekonomik açıdan gelişmesine engel oluyordu. Bunların üzerine kısa görüşlü ve düşünmeden çıkarılan yasalar ve idarî tasarruflar ve vergi takdirindeki keyfilik, teberru sisteminin yaygınlaştırılması gibi tasarruflar ticarî hayatı engelliyordu. Bu sadece yabancıları ve gayrimüslimleri değil, bizzat Türk tüccarlarını da etkilemişti. Bu tasarruflar yerli ve yabancı tüccar ve şirketler tarafından engellenemediğinden, bu faktörler ekonominin genişlemesini önlüyordu[29].

---

27 9 Eylül 1922'de Türk Ordusu İzmir'e girip Kadifekale'ye Türk bayrağının çekildiğini Belkahve'den dürbünle gören M. Kemal Paşa, yanındaki Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya: "Anadolu harekâtı başarı ile sonuçlanmıştır. Şimdi gözümüzü ekonomik ve mali işlere çevirmeliyiz Paşam" demiştir. Bkz., **Bornova Belkahve'deki kitabe.**

28 Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi,** Ankara 1984, s. 105.

29 PRO. FO. 371/E 4095/44, a.g.r., s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu olaylar kendi akışı içerisinde gelişirken, 158 üyenin oy birliği ile ilân edilen Cumhuriyet yüz bir pare top atışı ile kutlanmıştı. 30 Ekim 1923 günü sabah erkenden İstanbul bayraklarla donatılmış ve saat on beş otuzda valilikte, kolorduda tebrik merasimi başlamıştır. Akşam ise fener alayları düzenlenmiş, halk ellerindeki fenerlerle şenliklere katılmış, çeşitli semtlerde eğlenceler düzenlenmiştir. Aynı durumun İzmir'de de olduğunu görmekteyiz[30].

Aynı tarihte, yani 30 Ekim 1923'te İsmet Paşanın başvekil olduğu kabine Meclis tarafından onaylandı. Müteakip birkaç ayı TBMM'si yeni anayasaya son şekli vermek için istişarelerini sürdürdü[31]. Bu arada ülkenin tekrar kalkınması için alınacak ekonomik hazırlıklar ve tedbirlerle uğraştı.

3 Mart 1924 tarihinde halifelik ve bir ay sonra da mahkeme-i şer'iyeler kaldırıldı. Evkaf Bakanlığı ve sayısız Ortaçağ orijinli medreseler ilga edildi[32]. Zaten şeyhülislâmlık saltanatla birlikte 1 Kasım 1922'de lağvedilmişti. Evkaf Dairesi 1935'te çıkarılan bir yasa ile modern fikirlerle donatılmış bir kuruluş haline getirilirken eskisi de ilga edildi.

1925 ve 1926 yıllarında yapılan yenileşmeler, Gazi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ileriyi nasıl net şekilde görebildiklerini ve inançlarının haklılığını ortaya çıkarmıştır[33]. Bir devlet biçimi olan Cumhuriyetin ilânını halk her ne kadar sevinçle karşılamışsa da, bu kolay gerçekleşmemiştir. Fakat halktan Cumhuriyete karşı da bir tepki gelmemiştir. İlk günlerde birkaç yerde Cumhuriyet aleyhine yazı yazılmışsa da, bunlar etkin olamamış, halkın bu mutlu olayı fener alaylarıyla kutlamasını önleyememiştir. Bu aleyhte yazılar, Cumhuriyetin ilânının aceleye getirildiği, her şeyin Cumhuriyet rejimine geçmekle düzeltilemeyeceği, eski Teşkilat-ı Esâsiye'nin yeterli olduğu şeklindeydi. Aslında yapılan rejim değişikliği değil, 23 Nisan 1920'den itibaren var olan rejime isim vermekten başka bir şey

30 Yücel Özkaya, Türk Basınında Cumhuriyetin ilânının Öncesi ve Sonrası, **Atatürk Yolu,** Cilt 3, Sayı: 11, Yıl: 6, Ankara, Mayıs 1993, s. 299.

31 Şerver Tanilli, **Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat,** İstanbul 1986, s. 34.

32 August Ritter Von Kral, **Kemal Atatürk's Land the Evolution of Modern Turkey,** Almancadan İngilizce'ye tercüme eden: Kenneth Benton, Leipzig 1938, s. 1-2.

33 Ahmet Mumcu, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,** Ankara 1981, s. 137.

Levent Şahverdi Arşivi

değildi. Halk Cumhuriyete ve onun kurucusu olduğu liderine sonsuz bir sevgi ile bağlıydı. Çünkü halk iyi yapılanı sever ve benimser.

Yirmibirinci yüzyıla yaklaşan dünyamızda halk egemenliğine dayalı demokrasiyi ve cumhuriyeti iyice öğrenmek, girdisini çıktısını bellemek zorundayız. Hele bugün birçok devletin cumhuriyet rejimine geçmekte olduğunu göz önüne alırsak, Türkiye'deki rejim üzerinde tartışmayı bir kenara atarak, ikinci mi olsun, üçüncü mü olsun tartışmalarına son vermek zamanı gelip geçmiştir bile. Çünkü, Türkiye Cumhuriyeti savaşlar, yoksulluklar ve sayılmayacak kadar zorluklar aşılarak kurulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN HUKUK İNKILÂBININ 21. YÜZYILDA TÜRKİYE'DE YÖNETİM VE TOPLUM YAŞAMINDAKİ ETKİLERİ*

Prof. Dr. Zehra ODYAKMAZ**

Giriş

Bu çalışmada Atatürk'ün gerçekleştirdiği büyük hukuk inkılâbının Atatürk'ün evrensel yönü gözönünde bulundurularak 21. yüzyılda Türkiye'mizde "yönetim"de ve "toplum yaşamı"ndaki etkileri incelenecektir.

O halde amacımız; Türk hukuk inkılâbını anlatmak veya Atatürkçülük diye ifade ettiğimiz Atatürk ilkelerinin, 21. yüzyılda niçin evrenselleştiğini açıklamak değil, fakat her iki konuyu üçüncü bir boyutta birleştirerek; "yönetim"de ve "toplum yaşamı" üzerinde o tarihlerde nasıl bir etki yaptığını ve esasen günümüzdeki gelişimini, yansımalarını incelemektir.

"Yönetim" başlığı altında önce devlet, rejim, sistem kavramlarına göz gezdirilecek, sonra Cumhuriyet, Demokrasi ve eğitim üzerinde kısaca durulacaktır. Hukuk inkılâbının toplumumuzda meydana getirdiği değişim ve günümüzdeki etkilerini incelemek için önce "toplum yaşamı"ndaki etkilerine sosyolojik ve psikolojik açıdan değinilecek, sonra hukukî etkileri ve değişen anlayışlar incelenecektir.

O halde bu çalışmada hukuk inkılâbıyla birlikte Türk toplumunda görülen ve gözlemlenen değişim ve dönüşüm ortaya konulacaktır.

---

* 08-12 Aralık 2003 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı ve İdare Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Türk Hukuk İnkılâbının Özellikleri

Atatürk'ün gerçekleştirdiği, tarihte bir örneği olmayan köklü ve hızlı değişikliği içeren hukuk inkılâbının temeli lâikliktir.[1]

Atatürk önce devleti, devlet düzenini, sonra da kanunları, eğitimi[2] ve sosyal hayatı[3] lâikleştirmek suretiyle Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine eriştirmek yolunu açmıştır.

Türk hukuk inkılâbını[4], her alanda hukukun lâikleştirilmesi olarak almaktayız.

Hukukun lâik olması demek[5]; devletin kanun koyarken veya diğer hukukî düzenlemelerde bulunurken dinî esaslara, din kurallarına ve hükümlerine uymak zorunda olmaması, bağlı bulunmaması demektir.

Yine kurallar bir din emri olarak değil de bir sosyal zorunluluk olarak yer almış olursa devlet ve hukuk düzeni lâik demektir.

Lâik devlet[6] de; kendi hukuk düzenindeki herhangi bir kuralı "sırf din gereği" olarak bu düzene dahil etmeyen ve müeyyidelendirmeyen devlet demektir.

Atatürk hukuk inkılâbını yavaş, yavaş ve bazen duraklayarak, mevcut düzen ile gerçekleştirmek istediği düzeni dengeleyerek yürütmüştür.

23 Nisan 1920'de TBMM açıldıktan sonra[7]; 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu[8], 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilânı nedeniyle 1921 anayasasının "tevzihan tâdîli, yani açıklamalı değiştirilmesi, 3 Mart 1924'te hilâfetin[9], Şer'iye ve Evkaf Bakanlıklarının kaldırılması[10] ve Tevhid-i Tedrisat-Öğretimin Birleştirilmesi Kanunu, 8 Nisan 1924'te Şer'iye Mahkemelerinin lağvolunması, 20 Nisan 1924'te yeni anayasanın kabulü[11], 2 Eylül 1925'te tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, 25 Kasım 1925'te şapka giyilmesinin kabulü[12], 26 Aralık 1925'te hicrî ve rumî takvimin yerine uluslar arası takvimin ve alafranga saatin getirilmesi[13], 17 Şubat 1926'da Medenî Kanun'un, 22 Nisan 1926'da Borçlar Kanunu'nun kabulü, 1 Mart 1926'da Türk Ceza Kanunu'nun kabulü, 29 Mayıs 1926'da Ticaret Kanunu'nun kabulü, 9 Nisan 1928'de 1924 Anayasasında değişiklik yapılarak devletin dininin islâm dini olduğuna dair hükmün kaldırılması, 24 Mayıs 1928'de uluslararası rakamların kabulü, 18 Haziran 1928'de

Levent Şahverdi Arşivi

Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun kabulü, 3 Kasım 1928'de yeni Türk harflerinin kabulü, 4 Nisan 1929'da Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun kabulü, 13 Mayıs 1929'da Deniz Ticaret Kanunu'nun kabulü, 3 Nisan 1930'da kabul edilen Belediye Kanununda evvelce yalnız erkeklere ait olan seçme ve seçilme hakkının kadınlara da tanınması, 22 Mayıs 1930'da Askerî Ceza Kanunu ile Askerî Muhakeme Usulü Kanunu'nun kabulü, 1 Nisan 1931'de uluslar arası ölçülerin kabulü, 15 Nisan 1931'de Türk Tarih Kurumu[14]'nun kurulması, 9 Haziran 1932'de İcra ve İflâs Kanunu'nun kabulü, 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu[15]'nun kurulması, 21 Haziran 1934'te Soyadı Kanunu'nun kabulü, 26 Kasım 1934'te bazı lâkap ve unvanların kaldırılmasının kabulü, 3 Aralık 1934'te din adamlarının mâbedler dışında dinî bazı kisveleri giymelerinin yasaklanması, 5 Aralık 1934'te kadınlarımıza milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınması, 27 Mayıs 1935'te hafta tatilinin Cuma gününden Pazar gününe alınması, 5 Şubat 1937'de 1924 Anayasası'nda lâiklik ilkesinin yer alması gerçekleştirilmiştir.

Kronolojik sırayla sunduğumuz bu büyük inkılâbın tek hedefi Türkiye'de lâikliğin yerleştirilmesidir.

Son yıllarda Osmanlı devletinin lâik bir devlet olduğu ileri sürülmektedir.

Hatta bazıları, lâikliğin Türk tarihinde bir başlangıcı olduğunu, Atatürk'ün rolünün lâiklik kavramını Türk milletine benimsetmekten ibaret olduğunu söylemektedirler.

Bu görüşlerin sahipleri, Osmanlı devletinin islâmdan başka din mensuplarına karşı gösterdiği hoşgörüye dayanmaktadırlar. Halbuki hoşgörü başka, lâiklik başkadır.

Kaldı ki şer'î hukukun uygulandığı bir toplumda, din kurallarına bağlı kalmaksızın hayatın akışı içinde bazı lâik düzenlemelerin zorunlu olarak yapılmış bulunması, devlet ve toplum yapısını lâikleştirme gibi köklü bir hareketin başlangıcı sayılamaz.

Lâiklik; tamamen Atatürk'ün ve Cumhuriyetin eseridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kanaaatımca Atatürk'ün asıl inkılâbı, temeli lâiklik olan hukuk inkılâbıdır, diğer bütün reformlar bu büyük inkılâbın değişik veçhelerini oluşturmuşlardır.

II. 21. Yüzyılda Atatürkçülüğün Evrenselleşmesi[16]

Mustafa Kemal'in çağdaş bir sentez olarak ortaya koyduğu Atatürkçülük,[17] [18] O'nun ileri görüşlülüğü ve geleceğe dönüklüğü sayesinde yaşamaya ve yayılmaya devam etmektedir.

"Evrenselleşme" için "dünyaca kabûl edilebilir bir kriter haline gelmiş olmak" diyebiliriz.

Emperyalizme karşı kurtuluş savaşı veren dünya lideri olması, koyduğu ilkelerin milletler arası alanda etkileri, Batı medeniyetine katılması, Doğu'nun da kurtuluşunu hazırlaması, aydınlanma hareketini kendi bölgesine, İslâm dünyasına taşımış olması, yurtta barış cihanda barış ilkesini benimsemesi, savaşlara sebebiyet veren saldırgana saldırının yanına kâr kalmayacağını anlatacak bir uluslar arası teşkîlâtın kurulmasını isteyerek ileri görüşlülüğünü belirtmesi, böylece yayılmacı politika izleyenlere karşı "caydırıcılık" ilkesinin esasını koyması, Sovyetler Birliği'nin elinde tuttuğu milletleri birgün elinden kaçırabileceğini, dünyanın yeni bir dengeye ulaşabileceğini dile getirmesi, uzak görüşlülüğünün, evrenselliğinin örnekleridir.

III. Hukuk İnkılâbının Yönetim Üzerindeki Etkileri

A. Kavramlar[19]

Devlet fikri, iktidarın kişisellikten arınıp, kurumsallaşmaya geçişini belirtir.

Çağdaş devlet görev ve yetkileri anayasayla düzenlenen, mahallî ve evrensel değerlerle, hukukla, insan haklarıyla şekillendirilen devlettir.

Her devletin temel ilkeleri vardır.

Devlet bir siyasî organizasyondur. Hükûmetler değişir, devlet değişmez.

Cumhuriyet bir devlet şeklidir, devlet başkanının "seçim"le işbaşına geldiği bir rejimdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet; toplumun kimin tarafından yönetileceği konusudur.

Demokrasi ise toplumun nasıl yönetileceği konusudur.

Rejim ile sistem siyasal olarak aynı anlamdadır, ancak rejim ile devlet aynı değildir.

Devlet; organlar, yetkiler, iktidar ve halktan oluşan maddî ve manevî değerler bütünüdür.

Rejim ise bu değerleri kullanan yönetim şeklidir.

Rejim tüm vatandaşların istediği, benimsediği rejim olmayabilir. Ancak devlet, egemenlik alanında bulunan herkesin devletidir.

Rejimler değişebilir, ama devlet devam eder.

Rejimlerin değişmesi toplumsal çözülüş getirmez, ama devletlerin yıkılışı toplumsal çözülüşü getirir.

Nitekim, çok eskilere gitmeden; 1075'te Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından kurulan Anadolu Selçuklu devleti, onu izleyen Osmanlı devleti ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti devleti ile devletimiz devamedegelmektedir, süreklilik arzetmektedir.

Atatürk 928 yıldan beri kesintisiz varolan devletimizi **"toparlayan"**dır, modern ve çağdaş devletimizin kurucusudur. Başka bir deyişle devamedegelen devletimizin hanedanlık sistemini kaldırarak Cumhuriyet rejimini kurandır.

Bir devletin ülke yani toprak, insan ve egemenlik olmak üzere üç unsuru vardır.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde bu üç unsur değişmemiştir. Osmanlı devleti son bulurken aynı topraklar üzerinde aynı insanlar, büyük Atatürk'ün önderliğinde "Egemenlik Milletindir" inancıyla yeni bir rejime geçmişlerdir.

B. Etkileri

Hukuk inkılâbının genel anlamda yönetim üzerindeki etkilerine gelince:

Bugün için yeryüzünde en gelişmiş yönetim şekli olan Cumhuriyet[20] rejimini Atatürk esasen 1920 yılında kurup, ancak 1923 yılında ilân ederek devleti modern bir rejimle desteklemiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Cumhuriyet rejimleri demokratikleşmezse, bir seçkinler rejimi olmaya devam eder.

Halbuki Türkiye'de Cumhuriyet kısa sürede çok partili demokrasiye[21] [22] geçerek, olması gereken seyrinde devam etmiştir.

Atatürk Cumhuriyet rejimini kurarak, demokrasiye geçiş hazırlıklarını süratle yaparak, 1930'da Belediye Kanunu'nu değiştirip toplumun yarısından fazlasını oluşturan kadınlara mahallî seçimlerde, 1934'te de genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını verip yönetime iştirak ettirmiştir. Böylece bugün çağdaş demokrasilerin yeni yurttaşlık tanımı olan bireyin katılımcı olmasını daha o zamandan sağlamıştır.

O halde bugün hem katılımcılığımızı, hem de Türk kadınının[23] siyasî alanda yer almasını Atatürk sağlamıştır.

Atatürk'ün Tevhid-i Tedrisat yani Öğretimin Birleştirilmesi Kanununu kabûl ederek millî olan tek tip eğitimi sağlaması, kız çocuklarının eğitimine önem vermesi, ülkenin her tarafında kadınların sosyal hayatta yer almasını teşvik etmesi, kadın-erkek eşitliğini sağlayan kanunları hazırlatması günümüzde Türkiye'de Türk kadınının kamu hizmetlerinde iyi mevkilerde istihdamını sağlamıştır.

Bugün Millî Eğitim Bakanlığında %51, Dışişleri Bakanlığında %50 oranında kadın çalışmaktadır.

Türkiye'de üniversite öğretim üyelerinin %37'sini kadınlarımız oluşturmaktadır. Bugün Türkiye orantı itibariyla dünyada en fazla kadın akademisyenin olduğu ülkedir.

Yüksek yönetici olan kadınlarımız %4 oranla dünyadaki gelişmiş bazı ülkelerin önündedir. Avukatlık, hâkimlik, savcılık yapan kadınlarımızın sayısı bir haylidir.

IV. Hukuk İnkılâbının Türk Toplumunda Meydana Getirdiği Değişim Ve Günümüzdeki Etkileri

A. Türk Toplumuna Sosyo-Psikolojik Açıdan Yaklaşım

Türkiye; coğrafî konumu itibarıyla tarih boyunca, sosyal, kültürel, dinî ve askerî etkileşim alanı olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Dünyanın bu derece farklı etkileşime açık bölgesi azdır.

Üstelik hiçbir bölge Türkiye kadar da etkileşime açık olmamıştır.

Bu etkileşim nedir?

Bunu açıklamadan önce kısaca Anadolu coğrafyası üzerinde durmak istiyorum:

Anadolu üç kıtanın kesişme bölgesidir. Ortadoğu, Kafkasya dolayısıyla Asya, Balkanlar dolayısıyla Avrupa, nihayet Afrika kıtasının arasında bir yarımadadır.

Tarihin akışına bakıldığında, tarihî olayların hemen hemen yarıdan fazlasının Anadolu'nun da yer aldığı coğrafî bölgede cereyan eden olaylar zinciri olduğu görülmektedir.

Anadolu'da antik çağdan başlayıp günümüze kadar devam eden farklı toplumlarda; farklı dinlerin, farklı düşüncelerin, farklı yaşam biçimlerinin etkili olduğu ve zamanla da ortak değerler bütününe dönüşen bir süreç yaşanmıştır.

Biz Türkler Selçuklu ve Osmanlı devleti dönemlerinde; bu farklı değerlere sahip toplum kesitlerini, birarada, barış ülkesinde barış içinde yönettik.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte, biraz önce açıkladığım özellikleriyle yönetim sistemi ve hukuk sistemi, çağdaş Batılı değerler bütünü şeklinde "devlet anlayışı" olarak kabûl edilip uygulanmaya başlandı.

Uyumlu, homojen (mütecânis) toplum yapısı, yeni anlayışı reddetmedi.

Hukuk inkılâbının benimsenmesi, toplumda varolan adalet ve hukuk anlayışına paralel olarak gelişti.

Bu nedenle yeni yaklaşımların toplumdaki yansıması da o derece köklü oldu.

İnsanlar toplum içinde nelerden ve nasıl etkilenir?

Bu etkilere toplum tarafından nasıl karşılık verilir?

Bu soruların karşılığının farklı toplumlarda, farklı şekillerde olduğunu gözlemlemekteyiz.

Bir bakıma bu soruların cevabını bulmamız, aynı zamanda toplumsal davranışları anlamamızı da kolaylaştıracaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarihî geçmişimizde farklılıkları kabûl edip, birarada yaşama ortak duygusu, topluma egemen olmuştur.

Yine tanzimatta Batı'nın hukuk sistemini kabul ile başlayan hukuk reformu, bu reformları değerlendirme ve benimseme süreci sonrasında Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen hukuk inkılâbı toplumsal açıdan bakıldığında ciddî bir tepki görmemiştir. Aksine benimsenmiş, özümsenmiştir.

Tarihimiz boyunca yalnız dinî ya da yalnız akılcı kuralların hayatımızın her alanını tek taraflı etkilediği bir kültür anlayışımız olmamıştır.

Bilâkis hoşgörüye dayalı, farklılıkları da kabullenme olgusu, hâkim düşünce olmuştur.

O halde Türk toplumunda kültürel ve sosyal etkileşime açık bir ortak duygu mevcuttur.

Cumhuriyetten önce ülkemizde dinî motiflerin ön plâna çıkarttığı müslüman kesim yanında farklı din mensuplarının kendi dinî motifleriyle yaşadıkları değişik görüntülü bir toplumsal doku hâkimdi.

Ancak toprak kaybımızdan sonra cumhuriyet rejimiyle birlikte müslüman Türklere dayalı tek bir millet oluşturma düşüncesi ve kararı; birlikteliği daha da pekiştirmiştir.

Toplumu meydana getiren insandır.

Her bir insanın değerini; zekâsı, ruhu, bilinci, duyarlılığı, toplumdan topluma değişen özellikleri arttırır ya da azaltır.

Ortak istekler, ortak duyarlılıklar, ortak düşler toplumsal dokunun birleştirici unsurlarıdır.

Türk toplumundaki özellikleri ise toplumumuzun; tarihin her döneminde farklı coğrafyalarda farklı kültür sahibi toplumlarla iç içe yaşamaları, varlıklarını sürdürürken etkilemeleri ve etkilenmeleri, şekillendirmiştir. Bu nedenlerle Türk toplumu değişikliklere açık olduğundan cumhuriyet döneminde yapılan hukuk inkılâbını kolayca kabul etmiştir.

Dinî hukuk-lâik hukuk tartışmaları ise sınırlı kesimlerde kalmıştır.

Hukuk inkılâbı Türk toplumunda yeni bir ruh, yeni bir heyecan, yeni bir coşkuyla yeni atılımlara zemin hazırlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün küreselleşme, evrensel hak ve özgürlüklerin yaşam biçimlerine ve zihniyetlere getirdiği standardizasyon, evrensel hukuk anlayışındaki değişim ve gelişim dinamiği, Türkiye'yi de etkilemektedir.

B. Hukuk İnkılâbıyla Değişen Anlayışlar

1. Türk Kimliği

Cumhuriyet öncesi Osmanlı devletinde mevcut olan ümmet kavramı, uyruk oluş, yerini Türk kimliğine bırakmıştır.

Kendini Osmanlı uyruğuna mensup ve İslâm ümmetine bağlı hisseden bireyler Cumhuriyetin ilânı ile ve hukuk inkılâbının başlaması ile birlikte Türk kimliği bilincine ulaşmıştır.

Bugün Türkiye Cumhuriyeti Devletinde yaşayan biz bireyler Atatürk'ün yeniden şekillendirdiği Türk kimliği ile övünç ve kıvanç duymaktayız.

Bunu Atatürk, 10. yıl nutkundaki "Ne Mutlu Türküm Diyene!" veciz ifadesiyle ebedîleştirmiştir.

2. Milliyetçilik[24]

Milliyetçilik; bir millete bağlı olan kişilerin, mensubu oldukları millete karşı besledikleri bağlılık duygusu ve bilincidir.

Türk milliyetçiliğinde millet,[25] en büyük gerçektir.

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, Türk milletinin birlik ve beraberliğine değer vermiştir.

Bir toplumda millet bilinci oluşmadan devlet bilinci de oluşmaz.

Bundan dolayı Türk milletinde hep var olan devlet bilinci; pekişmiştir.

Milleti meydana getiren fertler arasındaki sevgi, dayanışma, birlik, beraberlik ve devlet bilinci ne kadar güçlü olursa o toplumun manevî yapısı da o derece sağlam olur.

Türk toplumunu meydana getiren fertler arasında tasada ve kıvançta beraberlik ve dayanışma ruhu, bizim kötü günlerimizde dimdik ayakta durmamızı sağlamıştır ve sağlamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün Türkiye'nin teröre karşı kazandığı başarı ve terörden etkilenmeme Türk toplumunda varolan milliyetçilik duygusu sayesinde mümkün olmuştur.

Böylece 21. yüzyılda bütün olumsuzluklara ve çesitli baskılara rağmen, Türk toplumu genciyle, yaşlısıyla, kadınıyla, erkeğiyle dışarıdan gelmekte olan her türlü, ülke bütünlüğüne zarar getiren bölücülüğe ve ayrımcılığa karşı direnme gücü bulmaktadır.

3. Millî Egemenlik,[26] Millî Bağımsızlık[27]

Millî egemenlik kavramı ilk defa Atatürk'le Türk toplumuna ve devlet hayatına benimsetilerek hâkim unsur haline getirilmiştir.

Bu, hukuk inkılâbıyla sağlanmıştır.

Gerek TBMM'nin oluşumu, gerek anayasallaşmada, millî egemenlik ilkesi temel ilke olarak benimsenmiştir.

Bu ilke demokrasinin Türkiye'de yerleşmesini ve toplumda katılımcı bilincin oluşmasını sağlamıştır.

Millî egemenlik ancak bağımsızlığın varlığıyla anlam kazanır. Aksi halde egemenliğin devri söz konusu olur ki; bu, Atatürk'ün "Bağımsızlık benim karakterimdir"anlayışına ters bir yaklaşım tarzıdır.

Kanaatımca bugün bu anlayış ne yazık ki -Avrupa Birliği'ne üye olma sendromu sürecinde Atatürk'ün kemiklerini sızlatacak şekilde egemenlik ve bağımsızlık alanlarında birçok yetki devri gerektirdiği için- erozyona uğratılmaktadır.

Bir millet, bir devlet uluslar arası kuruluşlara üye olabilir veya üye olmak isteyebilir. Ancak egemenlik ve bağımsızlık konusunda yetki devrinde bulunması sözkonusu olmamalıdır.

Hele hele tarih boyunca hür, egemen ve bağımsız yaşamaya alışmış Türk milleti "dünya değişti" gerekçesiyle bu yüksek değerlerden vazgeçemez, geçmemelidir!

4. Millî İrade

Atatürk'ün bakış ve yaklaşımıyla millî irade kavramını; yönetime tâlib olanların, çağdaş bir anlayışla işbaşına gelme sürecinin başlaması olarak değerlendiriyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu uygulamanın bugün gelinen noktada kurumsallaştığını görmekteyiz.

Bu kurumsallaşmayı sağlayan da hukuk inkılâbıdır.

O halde millî irade kavramı kısaca milletin kendisini yönetecek kişileri serbestçe, hiçbir baskı altında kalmadan seçmesi demektir.

Bu uygulamada en önemli husus kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesidir.

Bugün Türk kadını, siyasî haklarını tümüyle kullanabilmekte, böylece gerçek anlamda millî iradenin teşekkülü mümkün olmaktadır.

5. Evlilik Kurumu, Miras

1926'da Atatürk İsviçre Medenî Kanunu'nu iktibas ettirmiştir. Bu iktibasın önemi, miras dağılımında kadın erkek ayrımcılığına son vermesi, resmî medenî nikâh akdini getirmesi gibi Türk toplumunu modern bir toplum düzeyine ulaştırmayı sağlamasıdır.

6. Harf İnkılâbı[28]

Harf inkılâbı; sadece 20. yüzyılda değil, tüm yüzyıllarda etkisini gösterecek olan çok önemli bir inkılâptır. Bu inkılâp ile Türk toplumunun tamamının okur-yazar hale gelmesi imkânı doğmuştur.

Ayrıca yeni Türk alfabesinin kabulünden sonra Batı kaynaklarına daha kolay ulaşılabilmektedir.

Türk bilim adamları da kendi eserlerini Türkiye dışındaki uluslar arası arenada daha rahat yansıtabilme olanağına kavuşmuştur.

Ayrıca; Türk dünyasıyla ilişkilerimiz, ancak aynı alfabeyi kullanmakla mümkün olabilecektir.

Böylece Atatürk'ün bu konudaki hayali gerçekleşecektir.

Atatürk'ün dediği gibi "....dil bir köprüdür."

7. Hukuk İnkılâbının Ekonomik Hayata Etkisi

Atatürk, zamanın şartları gereği sermaye birikiminden mahrum olan toplumumuz için devlet teşebbüsünü zarurî görmüştür.

"Atatürk devletçiliği"; plânlı ekonomiyi ve özel teşebbüs ile devlet işletmeciliğini birarada, dengeli bir şekilde bulundurmayı gerekli görür.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak bu durum geçiş dönemi için zorunlu bir uygulamadır.

İzmir İktisat Kongresi'nde Atatürk; özel teşebbüsün ileriki yıllarda Türk ekonomisinde etkili olması gerektiğine işaret etmiştir.

Böylece, Türk toplumunda teşebbüs ruhunun canlanmasını ve gelişmesini arzu etmiş ve sağlamıştır.

İnkılâpçılık ruhunun 21. yüzyıldaki ekonomik etkisi de bugün binlerce hür müteşebbisin Türkiye'de ve dünyada başarılı ticarî faaliyetlerde bulunmakta oluşudur.

Hukuk inkılâbıyla Türk ekonomik hayatında uluslar arası entegrasyon daha sağlıklı şekilde yürütülmektedir.

Tüm ekonomik sektörlerde bu entegrasyonu görmek mümkündür.

Sonuç

Atatürk'ün 20. yüzyılda yaptığı hukuk inkılâbı Türk toplumunu yalnız gerçekleştirildiği yıllarda etkilemekle kalmamış, bugün de etkilemeye devam etmektedir. Atatürk inkılâbının temeli hukuk inkılâbıdır, hukuk inkılâbının temeli de lâikliktir demiştim. Çünkü; hukuk inkılâbı birey, toplum ve devletin tümünün uyacağı kuralları şekillendirmekle Türk milletini çağdaş anlayışın ve Batı dünyasının bir parçası olma yoluna sokmuştur. Atatürk herşeyden önce mensub olduğu Türk milletinin karakterini, özelliklerini çok iyi tanıyan bir liderdir: Milletinin hangi tür yenilikleri kolayca kabûl edeceğini kavramış, duruma göre hukuk inkılâbının muhtelif basamaklarını bazen bir defada bazen de aşamalı olarak gerçekleştirmiştir.

Lider olmanın şartlarını daha doğrusu liderlik vasıflarının neler olduğunu başarılı uygulamalarını toplumun benimsemesiyle oluşan örneklerle bize göstermiştir.

İnkılâpçılığın yalnızca yapılmış inkılâbı benimsemekle yetinmeyip, devamlı olarak yenilikler yapmak anlamına geldiğini bize anlatarak gelişmelere, yeniliklere açık bir toplum olarak kalmamızı sağlamıştır. Bu sağlama, şer'î hukukun duraganlığı ve değişmezliği yanında lâik hukukun çağa uyma yeteneğinin belirgin niteliğidir.

Genel yargı alanında hukuk inkılâbı sürerken Atatürk'ün askerî yargı alanında da çalışmalar başlatarak hazırlattığı yeni askerî kanunlar bu alanın devamlı olarak gelişmesini sağlamıştır. Bugün de askerî yüksek mah-

Levent Şahverdi Arşivi

kemeler farklı konulardaki değişik içtihatlarıyla yeniliklere açık, yenilikleri getiren ve uygulayan mahkemeler olarak hukuk hayatında değerli bir mevki işgal etmektedirler.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği hukuk inkılâbı bazı iç ve dış çevrelerin ileri sürdüğü gibi, Türk toplumunda değer kaybı meydana getirmemiş, aksine topluma değer kazandırarak onu saygın bir duruma yüceltmiştir.

Uygulamadaki aksaklıkları, insan unsurundan kaynaklanan eksiklikleri hariç tutarsak, sürekli kendini yenileyen ve gelişmeye açık bir hukuk sistemine sahibiz.

Türk hukuk içtihadı adlî, idarî ve askerî yargıda oluşmaya başlamıştır.

Değerler karmaşası tarihin her döneminde yaşanmıştır.

İnsana bakış açısı, hedefler, ilişkiler, yaklaşımlar sürekli değişmektedirler.

Değişimin kaçınılmazlığı, daha iyi, daha sağlıklı bir toplumu ve buna uygun devlet organizasyonunu şekillendirmeyi gerektirmektedir.

Hukuk inkılâbı sonucu Türk toplumunu oluşturan insanın değeri, yurttaşlık bilinci ile hukuk önünde herkesin eşit olduğu gerçeğine dayanmaktadır.

İnsana bakış ve kabul edilen ya da reddedilen değerler, hukuk anlayışının özünü şekillendirir.

Cumhuriyet döneminde yapılan hukuk inkılâbı, az önce ifade ettiğimiz gibi, Türk toplumunda insan ve değer kayması meydana getirmemiş, yeni atılımlara zemin hazırlamıştır.

Hukuk inkılâbımızın günümüzdeki etkilerini irdeleyecek olursak: Hem hukukî yenilikleri ister Avrupa Birliği'ne uyum için, ister başka nedenlerle olsun çabuk kabûl eden bir toplumuz, o nedenle sürekli olarak kanunların değişikliğe uğramasına razı olmaktayız, hem de yine hukuk inkılâbının sonucu olarak millî egemenliğimize, millî bağımsızlığımıza çok önem vermekteyiz.

Buradaki çelişkiyi nasıl gidereceğiz?

Türk milleti huzur, güven ve en önemlisi istikrar istemektedir. Bunların da hukukî güvencenin olmasıyla gerçekleşeceğine inanmaktadır.

Bu hukukî güvence nasıl sağlanacaktır?

Levent Şahverdi Arşivi

Ortak noktalarda uzlaşmalarla, evrensel hukuk anlayışına göre yaklaşımda bulunmakla gerçekleşebilir kanısındayım.

İnanıyorum ki Türk hukukçuları gerek kendi toplum değerlerini, gerek dünya değerlerini algılama ve kavrama yeterliliğine sahiptirler.

Atatürk'ün Türk toplumuna ve dolayısıyla Türk hukukçularına, hukuk inkılâbı ile kazandırdığı güçlü değer yargıları, bize hukukî istikrarı sağlayacak niteliktedir.

Çünkü; Atatürk'ün çok kısa bir sürede, aşamalı olarak yaptığı hukuk inkılâbıyla Türk toplumu yenilikleri hemen benimseyen ve uygulanmasını kâbul eden bir toplum haline geldiği için, Türk hukukçuları da aynı şekilde bu yenilikleri benimseyip, uygulamaya hazır hale gelmişlerdir.

İşte bu evreleri toplumda Atatürk'ün makûl bir şekilde yerleştirmesinden dolayıdır ki; bugün Türk hukukçuları 21. yüzyıl için gereken yeni kanunları, artık adaptasyon yoluyla almamakta, kendileri hazırlamaktadırlar.

Buna örnek olarak yeni yürürlüğe girmiş veya girecek olan, ya da hâlen hazırlanmakta bulunan kanunlardan yeni Türk Medenî Kanunu, İş Kanunu, Ceza Kanunu, İcra ve İflâs Kanunu, Genel İdarî Usul Kanunu, Ombudsmanlık Kanunu gösterilebilir.

Bu kanunların birçoğunu Türk hukukçuları diğer ülkelerden de daha ileri giderek, yeniliklerle donatarak hazırlamaktadırlar:

Atatürk'ün bize aşıladığı evrensel bakış açısıyla Türk hukukçuları bu hazırlık çalışmalarında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin tüm ülkeler için verdiği tavsiye kararlarını, Avrupa İyi Yönetim Kanunu'nu, iyi yönetim temel şartlarını gözönünde bulundurmaktadırlar.

İşte bu ileri görüşlü, yenilikçi çalışmaların hepsi Atatürk'ün hukuk inkılâbı nedeniyle farklı bakış açısıyla yetişen yeni nesiller tarafından yapılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen hukuk inkılâbının sonucunda yeni kurulan hukuk fakültelerinde, yeni anlayışla, yeni hukuk sistemini öğrenerek yetişen hukukçular ve onların yetiştirdiği ikinci, üçüncü hatta dördüncü kuşak hukukçuların daha güçlü, daha azimli, daha bilinçli olarak ülkemizde hukukî istikrarı sağladıklarına ve daha da sağlayacaklarına inancım tamdır.

Levent Şahverdi Arşivi

DİPNOTLAR ve KAYNAKÇA**

****Bu bildirideki dipnotlar konu hakkında okuyucunun daha fazla bilgi edinmesini sağlamak içindir.**

1 **"Lâiklik"** için bakınız ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ(Sadeleştiren Enver Koray): **Tarih Muhasebeleri,** Ankara 1985, 351 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 639, Kültür Eserleri Dizisi: 47; AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat: **Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1998, XVI+731+[7] sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 593-618; AKDEMİR, Süleyman: "Cumhuriyet Kavramı ve Türkiye Cumhuriyetinin İrsî-Kalıtımsal Özellikleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 753-755; AKSOY, Muammer: "Atatürk'ün Hukuk Devriminin Temeli: Lâik Hukuk ve Devlet Anlayışı", **III. Türk Hukuk Kurultayı, Türk Hukuk Devrimi Bildiriler,** Ankara 1981, Adalet Bakanlığı Yayınları Yeni Seri No: 53, sayfa 91-164; AKŞİN, Sina: "Kemalist Devrimin Doğası", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 617-618; ALEKSİC, Dejan: "Le Caractère Laïque Des Réformes D'Atatürk Dans le Societe Turque", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt I, Ankara 1996, XX+683 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 417-428; ARAİ, Masami: "Türkiye'de ve Japonya'da Islahatçı Düşüncelerde Değişiklik ve Süreklilik: Çağdaşlaşma Üzerine Bir Deneme", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler)** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 113-121; ARI, Kemal: "Atatürkçü Düşünce Sistemi", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 114; ARMANER, Neda: "Atatürk-Din ve Lâiklik", **Atatürkçülük İkinci Kitap, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 321-336; ARMAOĞLU, Fahir: "Türkiye'deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928 (Bir Lâiklik-Milliyetçilik Olayı)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Mart 1997, Sayı: 37, sayfa 1-29; ATALAR, Münir: "Taassuptan Çağdaşlığa Lâiklik", **Askerî Tarih Bülteni,** Yıl: 26, Ağustos 2001, Sayı: 51, Ankara 2001, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa1-7; ATATÜRK, Mustafa Kemal: "Taassupsuzluk (Tolerans)", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 2-19; **Atatürkçü Düşünce Sistemi,** Ankara 2002, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 10, 34-35; **Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** İstanbul 1988, V+734 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 110-112, 452-463; **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi,** İstanbul 1984, IV+274 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 326, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 15, sayfa 47-49, 134-135, 225-241; ATEŞ, Sami: **Atatürk, Anadolu'ya Geçince,** Ankara 1983, 170+(4) sayfa, [basan yayınevi veya matbaa adı yok], sayfa 136-146; ATEŞ, Süleyman: **Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali,** Ankara 1977, XXX+604 sayfa, Kılıç Kitabevi; AVCI, Cemal: "Atatürk, Din ve Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 57-72; AVCI, Cemal: "Atatürk ve Lâiklik", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 267-279; AVCI, Cemal: **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931),** Ankara 2000, VI+[3]+222 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 87-94; AYDIN, Nurullah: **Herşey Türkiye İçin, Millî Stratejik Konsept,** 4. Baskı, Ankara Temmuz 2000, XIII+244+[16] sayfa, Sözcü Yayınları 42, Siyaset Bilimi Serisi: 1, sayfa 67-69, 77-80, 110-111, 132-133; AYDIN, Nurullah: **Podyum,** Ankara [basım yılı yok], 1304 sayfa, Lâle Ofset, sayfa 64-73; AYTAÇ, Kemal: "Atatürk'ün Eğitim Görüşü", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa109; BAYAR, Mehmet Emin: "Atatürk'ün Din Anlayışı Üzerine

Levent Şahverdi Arşivi

Bazı Düşünceler" **Atatürk Haftası Armağanı,** 10 Kasım 2000, Ankara 2000, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 69-76; BAYRAMOĞLU, Fuat: "Atatürkçülük ve Lâiklik", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 197-203; BAYUR, Yusuf Hikmet: **Atatürk Hayatı ve Eseri I Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar,** Ankara 1990, IX+382 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 348-352; BİLGE, Necip: "Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 73-98; BİLGİ, Nejdet: "Yeni Doğuş: Manisa Halkevi Dergisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Mart 2001, Sayı: 49, sayfa 143-144; BOLAYIR, Fethi: **Atatürk İlkeleri,** [basım yeri ve yılı yok], 110+|2| sayfa, Sanem Matbaacılık A.Ş., sayfa 47-48; BOYACIOĞLU, Ramazan: "Atatürk, Bilim ve Din", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 494-500; BOYACIOĞLU, Ramazan: "Atatürk, Din ve Lâiklik", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt II, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkistan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+(-726+1449) sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1185-1203; CANGIZBAY, Kadîr: **Çok-Hukukluluk Lâiklik ve Lâikrasi,** Birinci Basım, Ankara Nisan 2002, VİI+[1]+163+|4| sayfa, Liberte Yayınları: 64; CEYHAN, Emrah: "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 748; "Cumhuriyetin 75. Yılında Atatürk ve Din", Panel (Ayşe Sucu, Mehmet Nuri Yılmaz, Yekta Güngör Özden, Nevval Sevindi, Ahmet Gürtaş), **Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni,** Ekim-Aralık 1998, Sayı: 60, sayfa 10-17; ÇAĞATAY, Neşet: "Lâiklik ve Din İlişkileri", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 99-108; ÇAĞATAY, Neşet: "Lâiklik ve Din İlişkileri", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler)**, 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 179-187; ÇEÇEN, Anıl: **Atatürk ve Cumhuriyet,** 3. Baskı, Ankara Ocak 1995, 384 sayfa, İmge Kitabevi Yayınları:108, sayfa 143-158; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm, İnceleme,** İstanbul Ocak 1998, 232 sayfa, Çağdaş Yayınları, sayfa 131-132; ÇELEBİ, Mevlüt: "Atatürk İlkeleri", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 196-198; ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh: "Atatürk, Din ve Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 573-576; ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh: "Atatürk ve Lâiklik", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 337-346; ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh: "Halifelik, Din ve Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 109-114; [ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh]: "Lâiklik ve Din", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 261-282; DÂVER, Bülent: "Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, |7|+424+|2| sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 13-17; DÂVER, Bülent: "Secularism in Turkey", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler)**, 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 99-111; DÂVER, Bülent: **Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik,** Ankara 1955; DÂVER, Bülent: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Panel, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 229-234; DE-

Levent Şahverdi Arşivi

MİREL, Hakkı: "Lâiklik ve Suç", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** 1954, Cilt: 11, Sayı: 3-4, sayfa 105-109; DÖNMEZER, Sulhi: "Cumhuriyetin Nitelikleri, Özellikler ve İlkeler", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 178-180; DÖNMEZER, Sulhi: "İnkılâpçılık ve Türk Hukuk Sisteminde Gelişmeler ve Ceza Hukukunun İşlevi", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek,** Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 12-13; **Düşünce ve Davranışları ile Atatürk,** Ankara 2001, IX+124 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 53-58, 70; ECER, Ahmet Vehbi: "Atatürkçü Düşüncedeki Lâiklik Türkiye Gerçeklerine Uygundur", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVI, Kasım 2000, Sayı: 48, sayfa 699-710; ECER, Ahmet Vehbi: "Atatürk'ün Din ve İslâm Dini Hakkındaki Görüşleri", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 115-136; EMİNAĞAOĞLU, Ömer Faruk: "Lâiklik ve İhlâlleri", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi,** Cilt:15, Eylül 1991, Sayı: 135, sayfa 25-28; ERİŞ, Metin: "Cumhuriyet, Kuruluştan İdeolojik Saptantıya", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 643-645; ERMAN, Sahir: "Burası Türkiye", **Prof. Dr. Nurullah KUNTER'e Armağan,** İstanbul 1998, XXXII+548+(10) sayfa, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eğitim Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı Yayını No: 716, sayfa 89-90; ERMAN, Sahir: "Din ve Ticareti", **Prof. Dr. Nurullah KUNTER'e Armağan,** İstanbul 1998, XXXII+548+(10) sayfa, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eğitim Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı Yayını No: 716, sayfa 84-86; ERMAN, Sahir: "Hoşgörü", **Prof. Dr. Nurullah KUNTER'e Armağan,** İstanbul 1998, XXXII+548+(10) sayfa, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eğitim Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı Yayını No: 716, sayfa 87-88; ERMAN, Sahir: "Lâiklik ve Masonluk", **Mimar Sinan,** Sayı 61, İstanbul 1986, Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locasının Yayın Organı, sayfa 6-20; ERMAN, Sahir: "O Kafa", **Prof. Dr. Nurullah KUNTER'e Armağan,** İstanbul 1998, XXXII+548+(10) sayfa, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eğitim Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı Yayını No: 716, sayfa 91-92; EROĞLU, Hamza: **Atatürkçülük El Kitabı,** Ankara 1981, VIII+301 sayfa, Olgaç Matbaası, sayfa 138-167; EROĞLU, Hamza: **Atatürk'ün Hayatı,** Birinci Baskı, Ankara Aralık 1986, 162 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 703, Atatürk Dizisi: 23, sayfa 68-69; EROĞLU, Hamza: **Gerçek Yönüyle Atatürkçülük, Türk Devriminin Temel Prensipleri ve Cumhuriyet Rejimi,** Ankara 1965, 221 sayfa, Kardeş Matbaası, sayfa 139-155; EROĞLU, Hamza: "Lâikliğin Bedeli", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler),** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 73-90; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi, Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı,** Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 423-436; EROĞLU, Hamza: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Panel, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 236-240; FEDAYİ, Cemal: "Kendi İfadeleriyle Atatürk'ün Temel Siyasal Düşünceleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 705; [FEYZİOĞLU, Turhan]: "Atatürk ve Fikir Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 133-143; FEYZİOĞLU, Turhan: "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 392-393; FEYZİOĞLU, Turhan: "İslâm Dini ile Teokratik Devlet Yapısını Bir Tutmamalıyız. 'Irmaklar Tersine Akıtılamaz' ", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 199-212; FEYZİOĞLU, Turhan: "Mustafa Kemal Atatürk, Oeuvre et Influence", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 334-338; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı: Lâik-

Levent Şahverdi Arşivi

lik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 137-193; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı Lâiklik", **Atatürk Yolu,** Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 169-230; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı: Lâiklik", **Kalkınmada Anahtar Verimlilik,** Ekim 1993, Yıl: 5, Sayı: 58, Millî Prodüktivite Merkezi Aylık Yayın Organı, sayfa 15; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Panel, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 220-225; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik (Panel),** Ankara 1987, 29 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 4, sayfa 4-9; FIĞLALI, Ethem Ruhi: "Atatürk Düşüncesinde Lâiklik", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt I, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+726 sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 371-380; FIĞLALI, Ethem Ruhi: "Atatürk ve Din", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 265-275; FIĞLALI, Ethem Ruhi: "Atatürk ve Din", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 235-250; FIĞLALI, Ethem Ruhi: "Atatürk ve Lâiklik", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu 3-6 Ekim 1995,**-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti; The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt II, Ankara 1998, XV+(-602+919+[112] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 683-695; FIĞLALI, Ethem Ruhi: **Din ve Devlet İlişkileri,** Muğla 1997, VI+76 sayfa, Muğla Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No: 8, sayfa 45-65; FIĞLALI, Ethem Ruhi: "Giriş", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa XXI-XXVII; FIĞLALI, Ethem Ruhi: "İslâm ve Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XI, Kasım 1995, Sayı: 33, sayfa 653-686; FIĞLALI, Ethem Ruhi: "İslâm ve Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 213-234; FIĞLALI, Ethem Ruhi: "Lâik Devlet Yapısında Gelişmeler", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek,** Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 27-57; GENÇ, Reşat: "Atatürkçü Düşüncede Lâiklik ve Din Anlayışı", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 251-258; GENÇ, Reşat: "Giriş Konuşması", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Lâikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunlarının Önemi (Panel),** Ankara 1995, [3]+134 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 11, sayfa 9-10; GENÇ, Reşat: "Önsöz: Lâik Türkiye Yolunda Adımlar", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa IX-XX; GENÇ, Reşat: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Fikir Temelleri ve Nitelikleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 723; GENÇ, Reşat (Hazırlayan ve Sadeleştiren): **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları,** Giriş: Ord. Prof. Reşat Kaynar, Ankara 1998, XXX+191 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa I-XXX, 1-191; Genelkurmay Başkanlığı: "Din", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 35-56; GİRİTLİ, İsmet: "Atatürk Cumhuriyetinin Lâiklik İlkesi", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi,

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa 259-270; GİRİTLİ, İsmet: "Cumhuriyet ve İnkılâplar", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 732-734; GİRİTLİ, İsmet: "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Atatürkçü Türk Milliyetçiliği Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Temmuz 1997, Sayı: 38, sayfa 616-617; GİRİTLİ, İsmet: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Panel, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 225-229; GÖK, Dursun-Osman AKANDERE-Osman SÖNMEZ-Yaşar SEMİZ: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** III. Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SEL-ÜN Vakfı Yayınları, sayfa 390-401; GÖLE, Nilüfer: "Türkiye'de Lâiklik ve İslâmiyet: Elitlerin ve Karşıt Elitlerin Oluşumu", **Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı III, Sosyal Değerlendirme,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 1601-1610; GÜL, Mustafa: "Atatürk İlkeleri ve Çağdaşlaşma", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi)** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 230-231; GÜNDÜZ, Necati: **Atatürk Çağı ve Zihniyeti,** Cilt: I, Ankara 1973, XVI+294 sayfa, Emel Matbaacılık Sanayii, sayfa 101-105; HAFIZOĞULLARI, Zeki: "İzmir-İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVI, Mart 2000, Sayı: 46, sayfa 292-296; HAFIZOĞULLARI, Zeki: "Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 271-296; HAFIZOĞULLARI, Zeki: "Lâiklik", **Prof. Dr. Jale G. AKİPEK'e Armağan,** Konya 1991, XIV+542 sayfa, Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 100, Hukuk Fakültesi Yayınları No: 11, sayfa 33-57; HAFIZOĞULLARI, Zeki: "Lâiklik ve Türk Hukuk Devrimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Temmuz 1996, Sayı: 35, sayfa 503-526; HAFIZOĞULLARI, Zeki: "Türk Hukuk Devrimi ve Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 163-167; HATTAMER, Richard: "Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları" (Çev. Yrd. Doç. Dr. Ayten Sezer), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Temmuz 2001, Sayı: 50, sayfa 399-402; HİZMETLİ, Sabri: "Atatürk'ün Nutuk, Söylev ve Demeçlerinde Din ve İslâm Ögeleri", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt I, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+726 sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 409-418; HİZMETLİ, Sabri: "Mustafa Kemal Atatürk'ün İslâm Tarihi Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 463-476; İLHAN, Suat: "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: V, Mart 1989, Sayı: 14, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 270; İLHAN, Suat: **Türk Devrimi ve Türk Dünyası,** Ankara 2001, VIII+149 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 94-98; İSMAİLOĞLU, Refik İsmailov: "Atatürk'ün Din ve Lâiklik Anlayışı ve Elçibey", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu,** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti; The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt II, Ankara 1998, XV+(-602+919+[112] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 785-788; JÄCHKE, Gotthard (Çeviren: Nimet ARSAN): "Atatürk'ün İndinde Dinin Önemi", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 297-300; KARABATAK, Rüstem: "Hukuk Devleti ve İnsan Hakları Bağlamında Din Özgürlüğü II", **Belediye Dergisi,** Cilt: 6, Nisan 2000, Sayı: 10, sayfa 4-13; KARABATAK, Rüstem: "Lâiklik ve Hukuk", **Belediye Dergisi,** Cilt: 4, Ocak 1998, Sayı: 7, sayfa 33-39; KARABATAK, Rüstem: "Lâiklik ve Hukuk", **Yerel Gündem,** Yıl: 1, Haziran 1999, Sayı: 6, sayfa 16-23; KARAGÖZOĞLU, Galip: "Atatürk İnkılâbının Yerleşmesinde ve Gerçekleşmesinde Eğitimin Rolü ve Yeri", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 138-139; KARAL, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler,** İstanbul 1986, XII+188 sayfa, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 69-79, 169-172; KARAL, Enver Ziya: "Devrim ve Lâiklik", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi,** Özel Yayın, Ankara 1968;

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAR, Reşat: "Atatürkçülük Nedir?", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 34-35; KAYNAR, Reşat: "Atatürkçülükte Millîleşme, Lâikleşme, Çağdaşlaşma (Medeniyetçilik)", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler),** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 25-30; KAYNAR, Reşat: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Panel, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 234-236; KAYNAR, Reşat: "Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 301-316; KAYNAR, Reşat: "3 Mart 1924 Devrim Yasaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Temmuz 1996, Sayı: 35, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 487-491; KAYNAR, Reşat: "3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Genel Yapısı", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Lâikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunlarının Önemi (Panel),** Ankara 1995, [3]+134 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 11, sayfa 11-17; KIŞLALI, Ahmet Taner: **Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği,** 3. Basım, Ankara 1993, 376 sayfa, İmge Kitabevi Yayınları: 63, sayfa 61-64; KİLİ, Suna: **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli,** Türkiye İş Bankası 1981 Siyasal Bilim Büyük Ödülü, 7. Baskı, Ankara Mart 2000, XII+342 sayfa, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Genel Yayın: 221, Atatürk Dizisi: 32, sayfa 265-273; KOCABAŞ, Süleyman: "75. Yıldönümünde Cumhuriyet ve Cumhuriyet'in Nitelikleri'nde Yaşanan Sendromlar", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 356-360; KOCATÜRK, Utkan: "Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 605; KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 76-77, 228-239; KODAMAN, Bayram: "Atatürk'ün Millî Birlik ve Millî Devlet Anlayışı", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 685; MERTER, Feridun: "Türk Modernleşmesi Açısından Demokrasi ve Atatürk", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 659-662; MUMCU, Ahmet: "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 513-526; MUMCU, Ahmet: "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 317-332; MUMCU, Ahmet: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Panel, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 241-243; ODYAKMAZ, Zehra: "Millî Birlik, Lâiklik ve Evrenselleşen Atatürkçülük", s. 61-105, **Atatürkçülük Konferansları-I,** Ankara 2003, VII+290 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Basımevi; ODYAKMAZ, Zehra: "Cumhuriyetimizin 74. Yılında Hukuk İnkılâbımızın Temelini Oluşturan Lâiklik", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi,** Sayı: 1996/3, Yıl: 9, sayfa 382-418; ODYAKMAZ, Zehra: **"Lâiklik" Konusunda Temel Bibliyografya Denemesi,** Ankara 1989, XIX+283 sayfa; OĞUZKAN, Turhan: "Atatürkçü Eğitim Politikası ve Millî Eğitim", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 120-121; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz, Yeniden Düzenlenmiş İlâveli 8. Baskı,** Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 191-219; [ÖZBUDUN, Ergun]: "Atatürk ve Devlet Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 71-78; ÖZBUDUN, Ergun: "Atatürk ve Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 333-344; ÖZBUDUN,

Levent Şahverdi Arşivi

Ergun: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Panel, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 243-245; ÖZDEN, Yekta Güngör - Nevval Sevindi - Ahmet Gürtaş: Atatürk ve Din (TDV Kadın Kolları, Panel, 1998), Ankara 1999, 79 sayfa, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/295, sayfa 5-76; ÖZGÜNEŞ, Mehmet: "Neden ve Nasıl Bir Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 345-356; ÖZYÖRÜK, Mukbil: "Teokrasi ve Lâiklik", 16.9.1985 tarihli **Tercüman Gazetesi;** SARAY, Mehmet: **Türk Devletlerinde Meclis (Parlâmento), Demokratik Düşünce ve Atatürk,** Ankara 1999, VI+162 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 87-94; SARAY, Mehmet: "Türk Devletlerinde Hoşgörü ve Bugünkü Lâiklik Anlayışı", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt I, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+726 sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 446-455; SARIKÇIOĞLU, Ekrem: "Atatürk ve İslâm Dini", **Atatürk'e Armağan,** (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM, Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI), **Ölümünün 50. Yılı,** Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayın No: 44, X+170 sayfa, sayfa 39-48; SAVCI, Bahri: "Atatürk Lâikliğin Gerçek Amacı ve Anlamı", **Atatürk'e Saygı,** Ankara 1969, 517 sayfa, TDK Tanıtma Yayınları Çeşitli Dizisi: 6 Türk Dil Kurumu Yayınları: 288, sayfa 173-191; SELÇUK, Sami: "Atatürkçülük", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 594; SELÇUK, Sami: "Lâiklik, Sivil Toplum-Homo Democraticus, Birinci Bası, İstanbul Mayıs 1994, 94 sayfa, Uygarlık Yayınları/09; SENCER, Muzaffer: "Din ve Toplum", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 2, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, sayfa 560-569; SEZEN, Yümni: "Türkiye Cumhuriyetinde Din ve Lâiklik", **Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı III, Sosyal Değerlendirme,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 2581-2583; ŞAHİNGÖZ, Mehmet: "Atatürk'ün Fikir ve Düşüncelerinin Evrensel Değeri", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sempozyumlardan, Sayı: 1999/ 2, Yıl: 12, sayfa 471-472; ŞAYLAN, Gencay: **Türkiye'de Lâiklik,**[basım yeri ve yılı yok], 80 sayfa, TÜSES, **Türkiye'nin Soruları Dizisi-8,** Yeni Yüzyıl Kitaplığı, Emlak Bank'ın Katkılarıyla; TANERİ, Aydın: "Lâiklik Yeni Keşfedilmedi", 22.9.1985 Tarihli **Tercüman Gazetesi;** TANFER, Vehbi: "İrtica Olayları Karşısında Atatürk", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler)** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 151-163; TAŞDEMİRCİ, Ersoy: "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Lâikliğin Yeri ve Önemi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIV, Mart 1998, Sayı: 40, sayfa 5-35; TAŞTANOĞLU, Ö. Lütfi - Fethi Bolayır: **Bir Destanın Kahramanı Atatürk ve İlkeleri,** 1881 100. Yıl 1981, [basım yeri ve yılı yok], 96 sayfa, Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayii, sayfa 54-56; TURAL, Sadık: "Hukuk, Kültür Oluşturucudur", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 357-370; TUNAYA, Tarık Zafer: "Atatürk'çü Lâiklik Politikası", 7 Ocak 1969 tarihli **Ulus Gazetesi;** TUNÇAY, Mete: "Lâiklik", **Cumhuriyet Dönemi, Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 2, İstanbul 1983, İletişim Yayınları, sayfa 570-573; TÜNAY, Bekir: "Atatürk ve Millî Birlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 419; TÜZÜN, Necat: "Atatürk İnkılâplarında Lâiklik", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler),** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 91-98; **3 Mart 1924 Tarihli Kanunlara Ait Meclis Tutanakları,** TBMM Zabıt Ceridesi Devre: II Cilt: 7, sayfa 21-69: **Türkiye Cumhuriyetinin Lâikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi (Panel),** Ankara 1995, [3]+134 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 11, sayfa 53-134; UMAR, Bilge: "Lâikliğin Tartışılmaz İçeriği Üzerine", **İzmir Barosu Dergisi,** Yıl: 58, Sayı: 2, sayfa 85-101; ÜNSAL, Hüsamettin: "Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Ku-

Levent Şahverdi Arşivi

rumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 371-382; YAŞAR, Nuri: "La Laicite de L'Etat Et La Laicite Française", **Kamu Hukuku Arşivi,** Cilt: V, Mart 2002, Sayı: 1, sayfa 36-42; YETKİN, Çetin: "Dünden Bugüne Bağımsızlık, Özgürlük, Ulusal Egemenlik Açısından Atatürkçülük", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 622-623; YILDIRIM, Hüsamettin: "Türkiye ve Kırgızistan'daki Lâiklikle İlgili Bazı Düzenlemelerin Karşılaştırılması", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt II, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+(-726+1449) sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1205-1211; YILDIZ, Mustafa: "Lâiklik ve Anayasa Yargısındaki Boyutları", **Prof. Dr. Halid Kemâl Elbir'e Armağan,** İstanbul 1996, 575 sayfa, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eğitim Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı Yayını No: 2, sayfa 564-575; YUVALI, Abdülkadir: "Atatürk İlkeleri ve Diğer Akımlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Kasım 1997, Sayı: 39, sayfa 971-972; ZANGHİ, Claudio: "Mustapha Kemal Atatürk and the Secularization of the State", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt II, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+(-726+1449) sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1171-1183; ZÜLFİKÂR, Hamza: "Atatürk'ün İslâm Dini ile İlgili Görüşleri ve Değerlendirmeleri", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt II, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+(-726+1449) sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1112-1118; ZÜLFİKÂR, Hamza (Sadeleştiren): "Mustafa Kemal Atatürk'ün Balıkesir Hutbesi", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 20-33.

2 **"Atatürk'ün Eğitimi Lâikleştirmesi"** konusunda bakınız AKBULUT, Mustafa: "Atatürk ve Eğitim", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri Paneli,** (5 Haziran 1998 Afyon), **Atatürk Konferansları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. ve Kuruluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar,** Ankara 2000, IV+112 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 73-80; AKYÜZ, Yahya: "Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler),** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 347-366; AKYÜZ, Yahya: "Atatürk ve Eğitim", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 177-202; AKYÜZ, Yahya: "Eğitim ve Kültür Alanında Millî Mücadele: Millî Mücadele Ruhunun Uyanışında Okulların ve Öğretmenlerin Rolü", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1 Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı,** (Prof. Dr. Y[ahya] Akyüz, Prof. Dr. E[rgun] Aybars, Prof. Dr. U[tkan] Kocatürk, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. C[ahit] Bilim), Ankara 1989, XI-II+187 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 146-154; AKYÜZ, Yahya: "Türk Eğitim Tarihinde Atatürk", **10 Kasım 1993 Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Eğitim Paneli,** Ankara 1996, 55 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 40-43; **Atatürkçü Düşünce Sistemi,** Ankara 2002, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 37-42; **Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** İstanbul 1988, V+734 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 290-305; **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi,** İstanbul 1984, IV+274 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 326, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 15, sayfa 90-92, 129-133, 135-142; **Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu,** Haziran 1981, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 92, VII, 168 sayfa; AVCI, Cemal: "Atatürk'ün Eğitim Hakkında-

Levent Şahverdi Arşivi

ki Düşünceleri ve Hasan Âli Yücel'in Çalışmaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Kasım 1999, Sayı: 45, sayfa 1183-1189; AVCI, Cemal: "Atatürk ve Eğitim", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi)**, Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 355-359; AYTAÇ, Kemal: "Atatürk'ün Eğitim Görüşü", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler**, Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 103-113; BİLGİN, Beyza: "Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Temmuz 1996, Sayı: 35, sayfa 527-535; BİLİCİ, Burhan: "Atatürk ve Millî Eğitim", **Cumhuriyetin Kuruluşunun 75. Yıl Armağanı,** Ankara 1998, IX+260 sayfa, Gazi Üniversitesi **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi** Yayını, sayfa 97-102; BOLAYIR, Fethi: **Atatürk İlkeleri**, [basım yeri ve yılı yok], 110+[2] sayfa, Sanem Matbaacılık A.Ş., sayfa 51-52; BURSALIOĞLU, Ziya: "Atatürkçü Eğitim Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 799-803; BURSALIOĞLU, Ziya: "Atatürkçü Eğitim Üzerine", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 342-345; CİCİOĞLU, Hasan: "Atatürk ve Millî Eğitim Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri Paneli** (5 Haziran 1998 Afyon), **Atatürk Konferansları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. ve Kuruluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar,** Ankara 2000, IV+112 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 91-101; CUNBUR, Müjğ.n: "Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt I, Ankara 1996, XX+683 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 519-535; ÇAYCI, Abdurrahman: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Ankara 2002, XIII+535+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 401-416; ÇAYCI, Abdurrahman: "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (Öğretimi Birleştirme Yasası) Atatürk İnkılâpları İçindeki Yeri ve Önemi", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Lâikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunlarının Önemi (Panel)**, Ankara 1995, [3]+134 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 11, sayfa 23-31; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm, İnceleme,** İstanbul Ocak 1998, 232 sayfa, Çağdaş Yayınları, sayfa 105-106; DADAŞOV, Tevfik: "Kemal Atatürk Eğitim ve Kültür Hakkında", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt II, Ankara 1996, [5]+II+(-683+1351) sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1311-1317; DOĞRAMACI, Emel: "Atatürk ve Eğitim", **10 Kasım 1993 Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Eğitim Paneli,** Ankara 1996, 55 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 29-31; DOĞRAMACI, Emel: "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Kadın Haklarındaki Gelişmeler", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek**, Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 65-68; DOĞRAMACI, İhsan: "Atatürk ve Eğitim", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 653-669, 658-659; ERDEM, Menendi: "Bir Eğitim Lideri Olarak Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIV, Mart 1998, Sayı: 40, sayfa 301-317; ERENDİL, Muzaffer: "Atatürk'ün Güvendiği Gençlik ve Eğitim", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 401-408; [ERGUN, Mustafa]: "Eğitim ve Kültür İnkılâbı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2 Atatürk İnkılâpları** (Prof. Dr. Ö[mer] Kürkçüoğlu, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. N[evin] Genç, Yrd. Doç. Dr. E[rsoy] Taşdemirci), Ankara 1989, IX+181 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 45-55; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği,** Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 123-125; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,**

Levent Sahverdi Arşivi

Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 260-267; EROĞLU, Hamza: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik (Panel)**, Ankara 1987, 29 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 4, sayfa 20-24; [FEYZİOĞLU, Turhan]: "Atatürk ve Fikir Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II** Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri), Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 151-168; FEYZİOĞLU, Turhan: "Atatürk Yolu Akılcı, Bilimci, Gerçekçi Yol", **Atatürk Yolu**, Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 45-53; FEYZİOĞLU, Turhan: **"Türk İnkılâbının Temel Taşı: Lâiklik"**, Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik, Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 171-176; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı Lâiklik", **Atatürk Yolu**, Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 202-207; GİRİTLİ, İsmet: "Cumhuriyet ve İnkılâplar", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 734-736; GÖK, Dursun-Osman Akandere-Osman Sönmez-Yaşar Semiz: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, III**. Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SEL-ÜN Vakfı Yayınları, sayfa 338-339; GÖKSEL, Burhan: "Atatürk'ün Eğitim Konusunda Görüşleri ve Misak-ı Maarif", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 921-958; GÖKSEL, Burhan: "Atatürk'ün Millî Eğitim Politikası ve 'Misak-ı Maarif' ", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler)** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 373-389; GÜRSES, Hilmi: "Atatürk ve Millî Eğitim", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler)** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 367-372; GÜRTAŞ, Ahmet: **Doğumunun 100. Yılında Atatürk ve Din Eğitimi,** 3. Baskı, Ankara 1982, VIII+185 sayfa, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 214; İZGİ, Özkan: "Atatürk Dönemi Eğitim Politikası", **10 Kasım 1993 Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Eğitim Paneli,** Ankara 1996, 55 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 33-38; İZGİ, Özkan: "Atatürk'ün Eğitim Politikası ve Yabancı Okullar Sorunu", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 559-565; İZGİ, Özkan: "Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Kasım 1984, Sayı: 1, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 267-276; KAFADAR, Osman: "Atatürk'ün Eğitim Felsefesi", **10 Kasım 1993 Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Eğitim Paneli**, Ankara 1996, 55 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 51-55; KARAGÖZOĞLU, Galip: "Atatürk İnkılâbının Yerleşmesinde ve Gerçekleşmesinde Eğitimin Rolü ve Yeri", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 131-139; KARAGÖZOĞLU, Galip: "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler)** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 319-339; KAYADİBİ, Fahri: "Atatürk'ün Dinî Yönü ve Din Eğitimine Bakışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVI, Kasım 2000, Sayı: 48, sayfa 675-698; KAYNAR, Reşat: "Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 212-213; KO-

Levent Şahverdi Arşivi

CATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 119-133; KOCATÜRK, Utkan: "Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Kasım 1984, Sayı: 1, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 3-95; KÖSTÜKLÜ, Nuri: "Atatürk'ün Türk Millî Eğitiminden Bekledikleri", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri Paneli** (5 Haziran 1998 Afyon), **Atatürk Konferansları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. ve Kuruluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar,** Ankara 2000, IV+112 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 67-72; OĞUZKAN, Turhan: "Atatürkçü Eğitim Politikası ve Millî Eğitim", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 115-129; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz,** Yeniden Düzenlenmiş İlaveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 73-80; ÖYMEN, Hıfzırrahman Raşit: **Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri,** Ankara 1956; ÖZBEY, Mustafa: "Atatürkçü Düşünce Sisteminin Nitelikleri", Atatürk Haftası Armağanı, **10 Kasım 2000,** Ankara 2000, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 284-287; ÖZKAYA, Yücel: "Osmanlı Devleti'nden Devralınan Miras, Cumhuriyet Dönemindeki Gelişmeler, Başarılanlar, Başarılamayanlar, 21. Yüzyıldaki Hedefler ve Neler Yapılması Gerektiği", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek,** Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 82-84; SARP, Nilgün: "Atatürk ve Eğitim", **Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 2000,** Ankara 2000, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 1-13; SEBER, Hande: "Atatürk ve Eğitimde Batılılaşma", **10 Kasım 1993 Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Eğitim Paneli,** Ankara 1996, 55 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 47-50; ŞENALP, Leman: "Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler)** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 443-454; ŞİŞMAN, Adnan: "Atatürk ve Lâik Eğitim", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 79-86; ŞİŞMAN, Adnan: "Tevhîd-i Tedrisâtı Hazırlayan Sebepler", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri Paneli (5 Haziran 1998 Afyon), Atatürk Konferansları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. ve Kuruluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar,** Ankara 2000, IV+112 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 25-31; TAŞTANOĞLU, Ö. Lütfi - Fethi Bolayır: **Bir Destanın Kahramanı Atatürk ve İlkeleri,** 1881 100. Yıl 1981, [basım yeri ve yılı yok], 96 sayfa, Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayii, sayfa 59-61; TEKELİ, İlhan: "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 2, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, sayfa 456-475; TEZCAN, Mahmut: "Atatürk'ün Çağdaş Eğitim Anlayışı", **10 Kasım 1993 Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Eğitim Paneli,** Ankara 1996, 55 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 45-46; TEZCAN, Mahmut: "Eğitim Bilimleri Açısından Atatürk", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt II, Ankara 1996, [5]+II+(-683+1351) sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 695-707; TÜRKMEN, Bekir: "Atatürk'ün Eğitime Verdiği Önem ve İnebolu'da Eğitim Durumu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 701-709; TÜZÜN, Necat: "Atatürk İnkılâplarında Lâiklik", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler)** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 98; ULUDAĞ, Zekeriyya: "K,zım Karabekir'in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Temmuz 1997, Sayı: 38, sayfa 471-500; UMUNÇ, Himmet: "The Universal Values of Atatürk's Educational Policy", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk,

Levent Şahverdi Arşivi

September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt I, Ankara 1996, XX+683 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 389-394; ÜLKEN, Yüksel: "Atatürk'te Eğitim-Bilim ve Teknik Anlayışı", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 203-208.

3 "**Sosyal Alandaki İnkılâplar**" için bakınız AVCI, Cemal: **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**. Ankara 2000, VI+[3]+222 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 147-152; ÇAYCI, Abdurrahman: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Ankara 2002, XIII+535+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 332-336; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm, İnceleme,** İstanbul Ocak 1998, 232 sayfa, Çağdaş Yayınları, sayfa 109-110; **Düşünce ve Davranışları ile Atatürk,** Ankara 2001, IX+124 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 26-28; [ERGUN, Mustafa]: "Sosyal Yapıda ve Sağlık Alanında İnkılâp", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2 Atatürk İnkılâpları** (Prof. Dr. Ö[mer] Kürkçüoğlu, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. N[evin] Genç, Yrd. Doç. Dr. E[rsoy] Taşdemirci), Ankara 1989, IX+181 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 80-84; ERİŞ, Metin: "Cumhuriyet, Kuruluştan İdeolojik Saplantıya", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I** Genel Değerlendirme ve İdeoloji, Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 642-643; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği**, Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 115-119; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı Lâiklik", **Atatürk Yolu**, Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 207-218; GENÇ, Reşat: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Fikir Temelleri ve Nitelikleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji**, Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 720; GÖK, Dursun-Osman Akandere-Osman Sönmez-Yaşar Semiz: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, III**. Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SEL-ÜN Vakfı Yayınları, sayfa 344-350; HATTAMER, Richard: "Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları" (Çev. Yrd. Doç. Dr. Ayten Sezer), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Temmuz 2001, Sayı: 50, sayfa 393-396; KESKİN-KILIÇ, Filiz: "Hukuksal Bir Yaklaşımla Kılık Kıyafet Devriminin Değerlendirilmesi", **Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 2000,** Ankara 2000, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 267-272; ODYAKMAZ, Zehra: "Millî Birlik, Lâiklik ve Evrenselleşen Atatürkçülük", s. 61-105, **Atatürkçülük Konferansları-I**, Ankara 2003, VII+290 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Basımevi; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz**, Yeniden Düzenlenmiş İlaveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 129-131; SARISAMAN, Sadık: "Sosyal Alanda Yapılan İnkılâplar ve Bu İnkılâpların Özümsenmesi Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Kasım 1999, Sayı: 45, sayfa 1101-1120.

4 "**Türk Hukuk İnkılâbı**" için bakınız AKGÜNDÜZ, Ahmet: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Hukukunun Gelişme Safhaları", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji**, Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 376-383; Atatürk ve Hukuk (Derleyenler: Ender Tiftikçi, Mehmet Tiftikçi): **130. Yıl Armağanı,** Ankara 1999, X+374 sayfa, Yargıtay Yayınları No: 27; AKSOY, Muammer: "Atatürk'ün Gerçekleştirdiği Türk Hukuk Devriminin Ana Çizgileri (Atatürk'ün Türk Hukuk Devrimindeki Çok Yönlü Mimarlığı)", **Ankara Barosu Dergisi,** Atatürk Sayısı, Yıl: 1981, Sayı: 4, sayfa 495-582; AKSOY, Muammer: "Atatürk'ün Hukuk Devriminin Temeli: Lâik Hukuk ve Devlet Anlayışı", **III. Türk Hukuk Kurultayı, Türk Hukuk Devrimi Bildiriler**, Ankara 1981, Adalet Bakanlığı Yayınları Yeni Seri No: 53, sayfa 91-164; ALTAY, Şakir: "Ulusun Devrimlerdeki Yıpranmaz Gücü ve Hukuk", **Ankara Barosu Dergisi,** Atatürk Sayısı, Yıl: 1981, Sayı: 4, sayfa 615-622; **Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Ankara 2002, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 18-20; AVCI, Cemal: **III. Dönem**

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931), Ankara 2000, VI+[3]+222 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 87-101; AYDINLIYIM, Suat: "Atatürk'ün Hukuk Devrimlerinden Medenî Hukuk Devrimi", **Ankara Barosu Dergisi, Atatürk Sayısı**, Yıl: 1981, Sayı: 4, sayfa 629-634; BİLMEN, Ömer Nasuhi: **Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu**, Üçüncü Cilt, İstanbul 1951, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 402, Hukuk Fakültesi No: 90; BOZKURT, Gülnihal: "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1991, Cilt: 8, Sayı: 22, sayfa 45-53; BOZKURT, Gülnihal: "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt I, Ankara 1996, XX+683 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 537-547; [BOZKURT, Gülnihal]: "Türk Hukuk İnkılâbı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2 Atatürk İnkılâpları** (Prof. Dr. Ö[mer] Kürkçüoğlu, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. N[evin] Genç, Yrd. Doç. Dr. E[rsoy] Taşdemirci), Ankara 1989, IX+181 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 38-44; CİHAN, Erol: "Atatürk ve Hukuk Devleti Kavramı", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 159-162; COŞAR, Ahmet: "Atatürk ve Tüze Devrimi", **Ankara Barosu Dergisi, Atatürk Sayısı**, Yıl: 1981, Sayı: 4, sayfa 583-595; ÇAYCI, Abdurrahman: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Ankara 2002, XIII+535+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 337-342; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm, İnceleme,** İstanbul Ocak 1998, 232 sayfa, Çağdaş Yayınları, sayfa 103-104; DÖNMEZER, Sulhi: "Atatürk Hukuk İnkılâbı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: 6, Temmuz 1990, Sayı: 18, sayfa 665-676; DÖNMEZER, Sulhi: "İnkılâpçılık ve Türk Hukuk Sisteminde Gelişmeler ve Ceza Hukukunun İşlevi", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek**, Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1-18; DUMAN, İlter Hasan: **Cumhuriyet ve Nitelikleri,** 1. Basım, [İstanbul] Kartal 1996, 141 sayfa, Anayasa Serisi: 3, sayfa 54-60; ERDEHA, Kâmil: "Atatürk'de 'Hukuk Devlet' Düşüncesi", **Ankara Barosu Dergisi Atatürk Sayısı,** Yıl: 1981, Sayı: 4, sayfa 623-628; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği,** Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 114-115; EROĞLU, Hamza: **Atatürk'ün Hayatı**, Birinci Baskı, Ankara Aralık 1986, 162 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 703, Atatürk Dizisi: 23, sayfa 70; EROĞLU, Hamza: "Hukukta Batı'ya Yönelmenin Zorunluluğu", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt I, Ankara 1996, XX+683 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 3-25; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi**, Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 250-254; ESEMENLİ, Bilgay: "Türk Hukuk Devrimi ve Atatürk", **Ankara Barosu Dergisi,** Atatürk Sayısı, Yıl: 1981, Sayı: 4, sayfa 635-638; FEYZİOĞLU, Turhan: "Mustafa Kemal Atatürk, Oeuvre et Influence", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 341-342; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı Lâiklik", **Atatürk Yolu**, Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 198-202; GÖK, Dursun-Osman Akandere-Osman Sönmez-Yaşar Semiz: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, III**. Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SEL-ÜN Vakfı Yayınları, sayfa 334-337; G. SAUSER-HALL: Recueil des Travaux, Geneve 1938; HAFIZOĞULLARI, Zeki: "Türk Hukuk Devrimi ve Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 163-167; HATTAMER, Richard: "Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları" (Çev. Yrd. Doç. Dr. Ayten Sezer), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Temmuz 2001, Sayı: 50, sayfa 396-398; KALAN, İlknur: "Cumhuriyet Dev-

Levent Şahverdi Arşivi

rimi-Hukukun Temelleri ve Günümüz Hukuk Reformculuğu 'Sami Selçuk Eleştirisi'", **Ankara Barosu Dergisi,** 2001, Cilt: 59, Sayı: 4, sayfa 111-132; KARABATAK, Rüstem: "Hukuk Devleti ve İnsan Hakları Bağlamında Din Özgürlüğü II", **Belediye Dergisi,** Cilt: 6, Nisan 2000, Sayı: 10, sayfa 4-13; KARAKUŞ, Fuat: "75. Yıl ve Cumhuriyet'in Hukuk Devrimi", **Atatürkçü Düşünce,** Cilt: 6, Şubat 1999, Sayı: 58, sayfa 14; KARAL, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler,** İstanbul 1986, XII+188 sayfa, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 66-68; KILIÇOĞLU, Ahmet M.: "Çağdaş ve Lâik bir Toplum Yaratılmasında Medenî Kanun'un Rolü", **Ankara Barosu Dergisi,** 2000, Cilt 57, Sayı: 1, sayfa 7-17; KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 102-108; KOCATÜRK, Utkan: "Atatürk ve Aile" **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler**, Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 205-209; KOÇYİĞİT, Talât: "Şeriat", **Türk Ansiklopedisi,** Cilt XXX, Ankara 1981, sayfa 259; KÜRŞAT, İdil: "Türk İnkılâp Kanunlarının Gerekçeleri 'Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun'", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** Mayıs 2000, Sayı: 40, sayfa 7-12; KÜRŞAT, İdil: "Türk İnkılâp Kanunlarının Gerekçeleri 'Türk Medenî Kanunu'", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** Nisan 2000, Sayı: 39, sayfa 9-17; ODYAKMAZ, Zehra: "Atatürk ve Hukuk İnkılâbı", **Atatürk ve Ankara**, sayfa 69-79, Ankara 1988, 153 sayfa, Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Anısına Ankara Ticaret Odası Yayını; ODYAKMAZ, Zehra: "Millî Birlik, Lâiklik ve Evrenselleşen Atatürkçülük", s. 61-105, **Atatürkçülük Konferansları-I**, Ankara 2003, VII+290 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Basımevi; ODYAKMAZ, Zehra: "700. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Hukuk Sistemine Genel Bir Bakış", **Milliyete Çağrı**, 1-14 Ocak 2000 sayfa 9; ODYAKMAZ, Zehra: " Osmanlı Hukuk Sistemi ve Türk Hukuk İnkılâbı", **Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Yıl 1990, Sayı 1, sayfa 551-611; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz,** Yeniden Düzenlenmiş İlaveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 45-47; OZANKAYA, Özer: "Atatürk: Türk Renaissance'nin Mimarı", **III. Türk Hukuk Kurultayı, Türk Hukuk Devrimi Bildiriler,** Ankara 1981, Adalet Bakanlığı Yeni Seri No: 53, sayfa 343-349; ÖZEK, Çetin: "Türk Anayasa Hukukunda Lâiklik Kuralı ve Gelişimi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,** 1961, Cilt: 27, Sayı: 1-4, sayfa 96-207; ÖZSUNAY, Ergun: "Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir Çağdaşlaşma Modeli: Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler", **III. Türk Hukuk Kurultayı, Türk Hukuk Devrimi Üzerine Bildiriler,** Ankara 1981, Adalet Bakanlığı Yayınları Yeni Seri No: 53, sayfa 353-382; ÖZTÜRKLER, Cemal: "Hukuku Özümlemek", **Ankara Barosu Dergisi,** Yıl: 1981, Sayı: 4, sayfa 639-645; TEKİNAY, Selâhattin Sulhi: "Atatürk ve Lâik Hukuk Düzenine Geçiş Safhaları", **Hukuk Araştırmaları Özel Sayı,** Cilt: 3, Eylül-Aralık 1988, Sayı: 3, sayfa 17-20; TURAN, Ömer: "1926 Hukuk İnkılâbının FikrÓ Temelleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XI, Temmuz 1995, Sayı: 32, sayfa 477-492; ÜÇOK, Coşkun: "Hukuk Devriminin Nedenleri", **Belleten Özel Sayı,** Cilt: 52, Kasım 1988, Sayı: 204, sayfa 1003-1011; YAŞAR, Nuri: "Hukuk Devleti Kavramı", **Gümüş Kubbe Kültür ve Sanat Dergisi,** Yıl: 2, Ocak-Şubat 2000, Sayı: 4, sayfa 3-6; YAYLA, Yıldızhan: "Adalet ve Yargı", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt: 4, İstanbul 1984, İletişim Yayınları, sayfa 908-928; YILDIZ, Mustafa: "Atatürk, 1921 ve 1924 Anayasaları", **Hukuk Araştırmaları Özel Sayı,** Cilt: 3, Eylül-Aralık 1988, Sayı: 3, sayfa 85-95.

5 **"Hukukta lâiklik"** konusunda bakınız DİLEK, Muzaffer: "Cumhuriyetin 75. Yılında Lâikliğin Ülkemiz Açısından Önemi ve Anayasa Mahkemesi Kararlarındaki Yeri", **Türk İdare Dergisi Özel Sayı,** Yıl: 70, Aralık 1998, Sayı: 421, sayfa 35-58; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği,** Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 114-115; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 254-260; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı: Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 167-170; GENÇ, Reşat: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Fikir Temelleri ve Nitelikleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Ara-

Levent Şahverdi Arşivi

lık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 719; ODYAKMAZ, Zehra: "Millî Birlik, Lâiklik ve Evrenselleşen Atatürkçülük", s. 61-105, **Atatürkçülük Konferansları-I**, Ankara 2003, VII+290 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Basımevi; TÜZÜN, Necat: "Atatürk İnkılâplarında Lâiklik", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 95-97.

6 **"Lâik Devlet İlkesi"** konusunda bakınız DÂVER, Bülent: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik (Panel),** Ankara 1987, 29 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 4, sayfa 13-18; DUMAN, İlter Hasan: **Cumhuriyet ve Nitelikleri,** 1. Basım, [İstanbul] Kartal 1996, 141 sayfa, Anayasa Serisi: 3, sayfa 38-47; ERDİL, Kürşat: "Lâik Düzende Diyanet İşleri Başkanlığının Yeri ve Önemi", **Ankara Barosu Dergisi,** Cilt: 52, Sayı: 2, sayfa 61-69; ERDOĞAN, Mustafa: **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara Mart 2003, VI+271 sayfa, Liberte Yayınları: 80; ERGENÇ, Özer: "Ankara Tarihine İlişkin Belgeler", **Ankara Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, sayfa 13-16; EROĞLU, Hamza: **Atatürkçülük El Kitabı,** Ankara 1981, VIII+301 sayfa, Olgaç Matbaası, sayfa 236-238; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği**, Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 113-114; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı: Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 163-167; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı Lâiklik", **Atatürk Yolu**, Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 195-198; FIĞLALI, Ethem Ruhi: "Din ve Devlet İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Temmuz 1997, Sayı: 38, sayfa 605-611; FIĞLALI, Ethem Ruhi: "Atatürk ve Lâiklik", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti; The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt II, Ankara 1998, XV+(-602+919+[112] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 691-695; FIĞLALI, Ethem Ruhi: "Lâik Devlet Yapısında Gelişmeler", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek,** Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 42-57; GİRİTLİ, İsmet: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik (Panel),** Ankara 1987, 29 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 4, sayfa 9-13; GÖREN, Zafer: **Anayasa Hukukuna Giriş, T.C. Anayasası Eki** İle, II. Baskı, İzmir 1999, XIX+575 sayfa, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, sayfa 106-110; KAYNAR, Reşat: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik (Panel),** Ankara 1987, 29 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 4, sayfa 18-20; ÖZBUDUN, Ergun: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik (Panel)**, Ankara 1987, 29 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 4, sayfa 27-29; SOLAK, İsmet: "3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Genel Yapısı ve Güncel Yanı", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Lâikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunlarının Önemi (Panel),** Ankara 1995, [3]+134 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 11, sayfa 33-38; TÜZÜN, Necat: "Atatürk İnkılâplarında Lâiklik", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 92-95.

7 **"TBMM 'nin Açılışı ve Modern Devletin Kuruluşu"** için bakınız AKBULUT, Dursun Ali: "Atatürk Cumhuriyet ve Gençlik", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri Paneli, (5 Haziran 1998 Afyon), Atatürk Konferansları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. ve Ku-**

Levent Şahverdi Arşivi

ruluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar, Ankara 2000, IV+112 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 61-66; AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat: **Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1998, XVI+731+[7] sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 277 ve devamı; AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat: "Atatürk, Millî Egemenlik ve Türk Çocuğu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 579-583; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Konuşmaları,** Ankara 1987, [7]+266 sayfa, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları No: 30; ÇAYCI, Abdurrahman: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri),** Ankara 2002, XIII+535+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 171 ve devamı; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm, İnceleme,** İstanbul Ocak 1998, 232 sayfa, Çağdaş Yayınları, sayfa 43-44; ERİŞ, Metin: "Cumhuriyet, Kuruluştan İdeolojik Saplantıya", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 632-633; EROĞLU, Hamza: **Atatürk'ün Hayatı,** Birinci Baskı, Ankara Aralık 1986, 162 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 703, Atatürk Dizisi: 23, sayfa 36-39; EROĞLU, Hamza: **"Atatürk ve Ankara",** Atatürk ve Ankara, Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Anısına Ankara Ticaret Odası Yayınıdır, Ankara Kasım 1988, 153 sayfa, sayfa 27-30; EROĞLU, Hamza: **Atatürk ve Millî Egemenlik,** Ankara 1987, [6]+85 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 3, sayfa 23-51; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 140-144; GÖDE, Kemal: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** (Ayrı Basım), Sayı: 1, Kayseri 1987, sayfa 1-44; [GÜNEŞ, İhsan]: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1** Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı, (Prof. Dr. Y[ahya] Akyüz, Prof. Dr. E[rgun] Aybars, Prof. Dr. U[tkan] Kocatürk, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. C[ahit] Bilim), Ankara 1989, XIII+187 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 89-98; IRMAK, Sadi: "Atatürk ve Meclis", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 247-286; KARAL, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler,** İstanbul 1986, XII+188 sayfa, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 19-28; MEMİŞ, Emin: **Millî Mücadelenin Hukukîleşme Süreci,** Doktora Tezi, İstanbul 1999, XIV+[1]+480 sayfa, Filiz Kitabevi, sayfa 147-221; [ÖZBUDUN, Ergun]: "Atatürk ve Devlet Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 82-85; ÖZBUDUN, Ergun: "Cumhuriyet ve Demokrasi", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek,** Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 19-26; ÖZTÜRK, Kâzım: **Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları,** Ankara 1981, [17]+648 sayfa, Kültür Bakanlığı Yayınları: 411, Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yayınları: 20; SHERRILL, Charles: **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal** (Çeviren: Alp Ilgaz), [Basım yeri ve yılı yok], 236 sayfa, Tercüman 1001 Temel Eser 23, sayfa 103-104; TURAN, Refik-Muhammet Şahin-Mustafa Safran: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I,** Ankara, 1988, XI+440+[31] sayfa, Gazi Üniversitesi Yayın No: 116, Gazi Eğitim Fakültesi Yayın No: 12, sayfa 187-194; YALÇIN, Semih: "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve 19 Mayıs Ruhu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Kasım 1999, Sayı: 45, sayfa 847-858; YAVUZ, Ünsal: "Fransız Arşivleri Resmî Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası –Makaleler-,** (Yay. Haz. Berna Türkdoğan), Ankara 2000, XI+497 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 109-135; YAVUZ, Ünsal: "Fransız Arşivleri Resmî Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 943-969.

Levent Şahverdi Arşivi

8 **20.01.1337 (1921) tarihli ve 85 kanun no'lu 1921 Anayasası** için bakınız 3. Tertip Düstur, Cilt:1, sayfa 196; 1-7 Şubat 1337 tarihli Ceride-î Resmiye; ATAR, Yavuz: **Karşılaştırmalı ve Notlu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar**, Konya 2002, Mimoza Yayınları: 51, Hukuk Dizisi: 23, sayfa 191-194; ERDOĞAN, Mustafa: **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset,** Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara Mart 2003, VI+271 sayfa, Liberte Yayınları: 80, sayfa 45-55; GÖREN, Zafer: **Anayasa Hukukuna Giriş, T.C. Anayasası Eki İle,** II. Baskı, İzmir 1999, XIX+575 sayfa, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, sayfa 29-33; TUNÇ, Hasan: **Anayasa Hukukuna Giriş, En Son Değişikliklerle 1982 Anayasası**, 2. Baskı, Ankara 1999, XI+304 sayfa, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Yayın No: 118, sayfa 27-31; YILDIZ, Mustafa: "Atatürk, 1921 ve 1924 Anayasaları", **Hukuk Araştırmaları Özel Sayı,** Cilt: 3, Eylül-Aralık 1988, Sayı: 3, sayfa 85-95.

9 **"Hilâfetin Kaldırılması"** konusunda bakınız ABUKOĞLU, Engin: "Saltanatın ve Hilâfetin Kaldırılması Sürecinde Mustafa Kemal Paşa ve Yakın Çevresi", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler,) 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum,** (25-27 Ekim 1999-İstanbul), Ankara 2001, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi Yayın Numarası: 2001/134, sayfa 277-278; AKBULUT, Dursun Ali: "Halifeliğin Kaldırılmasının Uluslararası Boyutu", **Atatürkçü Düşüncede İnsan Hakları İşbirliği ve Bölgesel Barış Panel Konuşmaları,** Ruscuk-Şumnu-Bulgaristan 10-13 Temmuz 2000, (Yay. Haz. Berna Türkdoğan), Ankara 2001, III+107 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 53-69; AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat: Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, (Üçüncü Baskı), Ankara 1998, XVI+731+[7] sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 606-612; ARMAOĞLU, Fahir: "Hilâfet'in Dış Cephesi", **10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilâfetten Cumhuriyete Paneli,** Ankara 2000, VI+98 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 53-64; ATEŞ, Sami: **Atatürk, Anadolu'ya Geçince,** Ankara 1983, 170+(4) sayfa, [basan yayınevi veya matbaa adı yok], sayfa 129-135; BOYACIOĞLU, Ramazan: "Atatürk'ün Hil,fetle İlgili Görüşleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Mart 1997, Sayı: 37, sayfa 99-136; BOYACIOĞLU, Ramazan: "Hilâfet", **10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilâfetten Cumhuriyete Paneli,** Ankara 2000, VI+98 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 89-98; BOZKURT, Gülnihal: "Hilâfetten Cumhuriyet'e Hukukun Gelişimi", **10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilâfetten Cumhuriyete Paneli,** Ankara 2000, VI+98 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 35-39; [BOZKURT, Gülnihal]: "Siyasal Alanda İki Büyük İnkılâp", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2** Atatürk İnkılâpları (Prof. Dr. Ö[mer] Kürkçüoğlu, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. N[evin] Genç, Yrd. Doç. Dr. E[rsoy] Taşdemirci), Ankara 1989, IX+181 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 23-31; ÇAYCI, Abdurrahman:**Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Ankara 2002, XIII+535+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 301-306; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm, İnceleme,** İstanbul Ocak 1998, 232 sayfa, Çağdaş Yayınları, sayfa 93-94; [ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh]: "Lâiklik ve Din", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. I[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 269-271; ERASLAN, Cezmi: "Abolishment of the Caliphate and Turkey's Transformation to Modern State", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Temmuz 2001, Sayı: 50, sayfa 345-358; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği,** Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 112-113; EROĞLU, Hamza: **Atatürk'ün Hayatı,** Birinci Baskı, Ankara Aralık 1986, 162 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 703, Atatürk Dizisi: 23, sayfa 67-68; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 229-232; FEYZİOĞLU, Turhan: "Mustafa Kemal Atatürk, Oeuvre et Influence", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 332-334; GENÇ, Reşat: "Açılış Konuşması", **10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilâfetten Cumhuriyete Paneli,** Ankara 2000, VI+98 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 3-13; GENÇ, Reşat: "Hilâfetten Cumhuriyet'e", **10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilâfetten Cumhuriyete Paneli,** Ankara 2000, VI+98 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 41-50; GÖK, Dursun-Osman Akandere-Osman Sönmez-Yaşar Semiz: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, III.** Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SEL-ÜN Vakfı Yayınları, sayfa 298-302; HATTAMER, Richard: "Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları" (Çev. Yrd. Doç. Dr. Ayten Sezer), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Temmuz 2001, Sayı: 50, sayfa 391-393; HİZMETLİ, Sabri: "Mustafa Kemal Atatürk'ün İslâm Tarihi Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 477-485; KARAL, Enver Ziya: "Halifeliğin Kaldırılması", **10 Kasım 1999 Devlet Töreni ve Hilâfetten Cumhuriyete Paneli,** Ankara 2000, VI+98 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 65-73; OLCAYTU, **Turhan: Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz,** Yeniden Düzenlenmiş İlaveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 21-44; ORAL, Mustafa: "Atatürk'ün Geniş Cephe Stratejisi Çerçevesinde Birinci TBMM'de Hilâfet ve Saltanat Meselesi", **Askerî Tarih Bülteni,** Yıl: Ağustos 2002, Sayı: 53, Ankara 2002, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 117-132; ÖZBUDUN, Ergun: "Halifeliğin Kaldırılmasının Cumhuriyet'in Laikleşmesindeki Önemi", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunlarının Önemi (Panel),** Ankara 1995, [3]+134 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 11, sayfa 19-22; SHERRILL, Charles: **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal** (Çeviren: Alp Ilgaz), [Basım yeri ve yılı yok], 236 sayfa, Tercüman 1001 Temel Eser 23, sayfa 185-190; TURAL, M. Âkif (Yayına Hazırlayan): **Hilâfet Sevdası Karşısında Millî Hakimiyet Mücadelesi,** Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar'ın Sunuş Yazısıyla **(10 Kasım 2001),** Ankara 2001, [6]+VI+273 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1-273. Bu konuda kanun için bakınız GENÇ, Reşat (Hazırlayan ve Sadeleştiren): **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları,** Giriş: Ord. Prof. Reşat Kaynar, Ankara 1998, XXX+191 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 28-191.

10 **"Şer'iye ve Evkaf Vek,leti'nin Kaldırılması"** konusunda bakınız ÇAYCI, Abdurrahman: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri),** Ankara 2002, XIII+535+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 312-313; KILIÇOĞLU, Ahmet M.: "Çağdaş ve Lâik Bir Toplum Yaratılmasında Medeni Kanunun Rolü", **Ankara Barosu Dergisi,** Cilt: 57, Sayı: 1, 2000, sayfa 7-17.

Bu konudaki kanun için bakınız GENÇ, Reşat (Hazırlayan ve Sadeleştiren): **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları,** Giriş: Ord. Prof. Reşat Kaynar, Ankara 1998, XXX+191 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 2-17.

11 **20.04.1340 (1924) tarihli ve 491 Kanun no'lu Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu** için bakınız 3. Tertip Düstur, Cilt: 5, sayfa 576; ATAR, Yavuz: **Karşılaştırmalı ve Notlu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar,** Konya 2002, Mimoza Yayınları: 51, Hukuk Dizisi: 23, sayfa 165-190; ERDOĞAN, Mustafa: **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset,** Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara Mart 2003, VI+271 sayfa, Liberte Yayınları: 80, sayfa 55-70; GÖREN, Zafer: **Anayasa Hukukuna Giriş,** T.C. Anayasası Eki İle, II. Baskı, İzmir 1999, XIX+575 sayfa, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, sayfa 33-41; TUNÇ, Hasan: **Anayasa Hukukuna Giriş,** En Son Değişikliklerle 1982 Anayasası, 2. Baskı, Ankara 1999, XI+304 sayfa, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Yayın No: 118, sayfa 31-35; YILDIZ, Mustafa: "Atatürk, 1921 ve 1924 Anayasaları", **Hukuk Araştırmaları Özel Sayı,** Cilt: 3, Eylül-Aralık 1988, Sayı: 3, sayfa 85-95.

12 **"Kıyafet İnkılâbı"** konusunda bakınız EROĞLU, Hamza: **Atatürk'ün Hayatı,** Birinci Baskı, Ankara Aralık 1986, 162 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 703, Atatürk Dizisi: 23, sayfa 69-70; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı: Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din**

Levent Şahverdi Arşivi

ve Lâiklik, Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 176-177; KARAL, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul 1986, XII+188 sayfa, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 64-65; KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 109-111; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz,** Yeniden Düzenlenmiş İlaveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 65-72.

13 **"Saat, Ölçülerde Yapılan İnkılâplar"** için bakınız FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı: Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 180-182.

14 **"Türk Tarih Kurumu"**, **"Türk Tarihi"** ve **"Atatürk'ün Tarih Görüşü"** için bakınız ÂFETİNAN, A.: "Atatürk ve Tarih", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler**, Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 151-156; AS, Eftal: "Atatürk ve Türk Tarih Tezi", **Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 2000, Ankara 2000,** T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 201-205; **Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** İstanbul 1988, V+734 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 358-361; **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi,** İstanbul 1984, IV+274 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 326, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 15, sayfa 145-147; AVCI, Cemal: **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**, Ankara 2000, VI+[3]+222 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 138-139; ÇAYCI, Abdurrahman: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Ankara 2002, XI-II+535+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 421-427; [ERGUN, Mustafa]: "Eğitim ve Kültür Alanında Millî Mücadele: Kültür Alanında Millî Mücadele", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1** Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı, (Prof. Dr. Y[ahya] Akyüz, Prof. Dr. E[rgun] Aybars, Prof. Dr. U[tkan] Kocatürk, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. C[ahit] Bilim), Ankara 1989, XIII+187 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 156-158; [ERGUN, Mustafa]: "Eğitim ve Kültür İnkılâbı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2 Atatürk İnkılâpları** (Prof. Dr. Ö[mer] Kürkçüoğlu, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. N[evin] Genç, Yrd. Doç. Dr. E[rsoy] Taşdemirci), Ankara 1989, IX+181 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 56; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği**, Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 121-122; EROĞLU, Hamza: **Atatürk'ün Hayatı,** Birinci Baskı, Ankara Aralık 1986, 162 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 703, Atatürk Dizisi: 23, sayfa 74-75; [FEYZİOĞLU, Turhan]: "Atatürk ve Fikir Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük** (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri), Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 171-181; GÖK, Dursun-Osman Akandere-Osman Sönmez-Yaşar Semiz: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, III.** Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SEL-ÜN Vakfı Yayınları, sayfa 342-344; GÖKSEL, Burhan: "Atatürk'ün Eğitim Konusunda Görüşleri ve Misak-ı Maarif", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 953-954; HALAÇOĞLU, Yusuf: "Tarih, Kültür ve Bugün", **Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı III, Sosyal Değerlendirme,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 2425; HİZMETLİ, Sabri: "Mustafa Kemal Atatürk'ün İslâm Tarihi Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 457-462; İZGİ, Özkan: "Atatürk'ün 'Tarih İlmi' Hakkındaki Düşünceleri", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 257-261; KA-

Levent Şahverdi Arşivi

RAL, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul 1986, XII+188 sayfa, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 90-96; KARAL, Enver Ziya: "Atatürk'ün Tarih Tezi", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 157-164; KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 140-141, 163-191; KORKMAZ, Zeynep: "Millî Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuuru", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 211; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz**, Yeniden Düzenlenmiş İlaveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 105-109; ÖZBALCI, Mustafa: "Atatürk'ün Kültür ve Sanat Anlayışı", **Atatürk'e Armağan,** (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM, Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI), Ölümünün 50. Yılı, Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayın No: 44, X+170 sayfa, sayfa 98; ÖZÇELİK, Ayfer: "Atatürk ve Tarih Şuuru", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Temmuz 1996, Sayı: 35, sayfa 601-607; ÖZER, Sevcihan: "Atatürk ve Türk Tarihi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 761-769; SAFA, Peyami: **Türk İnkılâbına Bakışlar,** Ankara 1988, 136 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 125-128; SÜSLÜ, Azmi: "Atatürk ve Tarih", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 241-263; SÜSLÜ, Azmi: "Türk Tarihçiliği ve Atatürk", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu,** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 323-348; ŞENALP, Leman: "Atatürk'ün Tarih Bilgisi", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt II, Ankara 1996, [5]+II+(-683+1351) sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 717-727; TAŞDEMİRCİ, Ersoy: "1933 Üniversite Reformunda Tarih ve Türk Tarihi Öğretimine İlişkin Düzenlemeler", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress**, Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt II, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+(-726+1449) sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1213-1233; YILDIZ, Hakkı Dursun: "Atatürk ve Türk Tarihi", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt II, Ankara 1996, [5]+II+(-683+1351) sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 729-738.

15 **"Türk Dil Kurumu", "Türk Dili", "Dil İnkılâbı"** ve **"Atatürk'ün Türk Dili Hakkındaki Görüşleri"** için bakınız AŞIK, Ahmet: "Türk Dilinin Sadeleştirilmesi Çalışmaları ve Atatürk", **Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 2000, Ankara 2000,** T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 163-171; **Atatürkçü Düşünce Sistemi** Ankara 2002, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 48-50; **Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** İstanbul 1988, V+734 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 362-365; **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi,** İstanbul 1984, IV+274 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 326, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 15, sayfa 155-156; AVCI, Cemal: **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931),** Ankara 2000, VI+[3]+222 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 139-140; ÇAYCI, Abdurrahman: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Ankara 2002, XIII+535+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 417-421; ERCİLASUN, Ahmet Bican: "Atatürk ve Dil", **Üçüncü Uluslararası Atatürk**

Levent Şahverdi Arşivi

Sempozyumu, 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti; The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus. Cilt II, Ankara 1998, XV+(-602+919+|112] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 603-610; [ERGUN, Mustafa]: "Eğitim ve Kültür İnkılâbı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2 Atatürk İnkılâpları** (Prof. Dr. Ö[mer] Kürkçüoğlu, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. N[evin] Genç, Yrd. Doç. Dr. E[rsoy] Taşdemirci), Ankara 1989, IX+181 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 56-57; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği,** Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 122-123; EROĞLU, Hamza: **Atatürk'ün Hayatı,** Birinci Baskı, Ankara Aralık 1986, 162 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 703, Atatürk Dizisi: 23, sayfa 76; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 274-277; [FEYZİOĞLU, Turhan]: "Atatürk ve Fikir Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 182-198; GÖK, Dursun-Osman Akandere-Osman Sönmez-Yaşar Semiz: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, III.** Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SEL-ÜN Vakfı Yayınları, sayfa 344; GÖKSEL, Burhan: "Atatürk'ün Eğitim Konusunda Görüşleri ve Misak-ı Maarif", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 952-953; HALAÇOĞLU, Yusuf: "Tarih, Kültür ve Bugün", **Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı III,** Sosyal Değerlendirme, Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 2425; KARAL, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler,** İstanbul 1986, XII+188 sayfa, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 88-89; KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 140-141, 146-151; KORKMAZ, Zeynep: "Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 215-240; KORKMAZ, Zeynep: "Millî Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuuru", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu,** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 211-212; ODYAKMAZ, Cevad: 26 Eylül 1938 tarihinde "Dil Bayramı Nedeniyle İstanbul Şehremini Halkevinde Verilen Konferans", (basılmamış çalışma); ODYAKMAZ, Cevad: "Hukukta Dil Çıkmazı", **Meydan Aylık Fikir ve Sanat Dergisi,** Ekim 1978, Sayı : 562-44, sayfa : 41-42; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz,** Yeniden Düzenlenmiş İlaveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 110-120; ÖZBALCI, Mustafa: "Atatürk'ün Kültür ve Sanat Anlayışı", **Atatürk'e Armağan,** (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM, Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI), Ölümünün 50. Yılı, Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayın No: 44, X+170 sayfa, sayfa 98; TUNA, Ali: "Atatürk ve Dil Çalışmaları", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 305-310; ZÜLFİKÂR, Hamza: "Atatürk Dönemi Türkçesinin Yeni Kuşaklara Kavratılması Sorunu", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu,** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti; The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt II, Ankara 1998, XV+(-602+919+|112] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 617-624.

16 **"Evrenselleşen Atatürkçülük"** için bakınız ENGİNSOY, Cemal: "Çok Yönlü Tarihi Kişiliği ile Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Kasım 1986, Sayı: 7, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 144-147; ERASLAN, Cezmi: "Atatürk Düşüncesi ve XXI. Yüzyıl İçin Önemi", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 133-

Levent Şahverdi Arşivi

139; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 516-522; İLHAN, Suat: **Evrimleşen Türk Devrimi,** Ankara 1998, [3]+287 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 245-250; İLHAN, Suat: "The Universality of Atatürkism", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Kasım 1986, Sayı: 7, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 5-11; İLHAN, Suat: **Türk Devrimi ve Türk Dünyası,** Ankara 2001, VIII+149 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 91 ve devamı; ODYAKMAZ, Zehra: "Millî Birlik, Lâiklik ve Evrenselleşen Atatürkçülük", s. 61-105, **Atatürkçülük Konferansları-I,** Ankara 2003, VII+290 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Basımevi; ODYAKMAZ, Zehra: "21. Yüzyılın Başında Evrenselleşen Atatürkçülük (The Universality of Kemalism at the early 21st Century)", **Ankara Barosu Dergisi,** Sayı: 2001/4, Yıl: 59, sayfa 157-171; ÖZGÜNEŞ, Mehmet: "Devlet Adamı Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: 1, Kasım 1984, Sayı: 1, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 194; SONYEL, Salahi R.: "Yabancı Kaynaklara Göre, Kurtuluş Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün Evrenselliği", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu,** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 35-53; ŞAHİNGÖZ, Mehmet: "Atatürk'ün Fikir ve Düşüncelerinin Evrensel Değeri", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi,** Sempozyumlardan, Sayı: 1999/ 2, Yıl: 12, sayfa468-478; TANFER, Vehbi: "Türk İnkılâbının Evrenselliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XI, Temmuz 1995, Sayı: 32, sayfa 493-499.

17 **"Kemalizm"** veya **"Atatürkçülük"** için bakınız AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat: **Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1998, XVI+731+[7] sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 516-545; AKŞİN, Sina: "Kemalist Devrimin Doğası", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 613-619; ALTUĞ, Hikmet: "Türkiye'de Pozitivizm ve Atatürkçülük", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 239-244; ARI, Kemal: "Atatürkçü Düşünce Sistemi", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 101-104; AŞGIN, Sait: "Atatürkçü Düşüncenin Gelişimine Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Mart 2001, Sayı: 49, sayfa 281-288; AŞKUN, İnal Cem: "Cumhuriyetimizin Temeli: Atatürkçü Düşünce", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu,** Yıl: 10, Cilt: 5, Kasım 1997, Sayı: 20, sayfa 387-397; **Atatürkçü Düşünce Sistemi,** Ankara 2002, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 1-2; **Atatürkçülük (Birinci Kitap), Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** Ankara 1983, V+743 sayfa, Genelkurmay Basımevi; **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi,** İstanbul 1984, IV+274 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 326, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 15, sayfa 7-15; ATEŞ, Toktamış: "Atatürkçülük Bir İdeoloji midir?", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt: I, İstanbul 1983; ATEŞ, Toktamış: "Resmi İdeoloji ve Atatürkçülük", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 610-612; AYDIN, Nurullah: **Herşey Türkiye İçin, Millî Stratejik Konsept,** 4. Baskı, Ankara Temmuz 2000, XIII+244+[16] sayfa, Sözcü Yayınları 42, Siyaset Bilimi Serisi: 1, sayfa 164-171; BAYDUR, Mithat: "Demokrasi ve Modernleşme Sürecinde, Devletin-Sivil Topluma Baskın Gelmesi ve Kemalizm", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 589-592; BAYKARA, Tuncer: **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri,** Genişletilmiş 3. Baskı, İzmir 1993, (10) + 193 sayfa, Yayın:1, Üniversite Kitabevi; [BİLİM, Cahit]: "Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersini Okumanın Amacı ve İnkılâp Kavramı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1 Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı,** (Prof. Dr. Y[ahya] Akyüz, Prof. Dr. E[rgun] Aybars, Prof. Dr. U[tkan] Kocatürk,

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. C[ahit] Bilim), Ankara 1989, XIII+187 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 3-6; BOLAYIR, Fethi: **Atatürk İlkeleri**, [basım yeri ve yılı yok], 110+[2] sayfa, Sanem Matbaacılık A.Ş., sayfa 67-69; CEYHAN, Emrah: "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 745-749; ÇAYCI, Abdurrahman: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri),** Ankara 2002, XIII+535+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 382-391; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm, İnceleme,** İstanbul Ocak 1998, 232 sayfa, Çağdaş Yayınları; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm ve Yeni Dünya Düzeni, [basım yeri ve yılı yok], 83 sayfa, Atatürkçü Düşünce Derneği**; ÇETİNOĞLU, Neşe: "Atatürkçü Düşünce Sistemi", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi)**, Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 347-353; EMİNÎ, M. Emin: "Atatürk ve Ulusçuluk (Milliyetçilik) Kemalist İdeolojiye Kısa Bir Bakış", Basılmamış Makale; ERGİN, Sabahattin: "Atatürkçülük", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 189-197; ERİŞ, Metin: "Cumhuriyet, Kuruluştan İdeolojik Saplantıya", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 634-648; EROĞLU, Hamza: **Atatürkçülük El Kitabı,** Ankara 1981, VIII+301 sayfa, Olgaç Matbaası, sayfa 7-53; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği,** Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 187-198; EROĞLU, Hamza: **Gerçek Yönüyle Atatürkçülük, Türk Devriminin Temel Prensipleri ve Cumhuriyet Rejimi,** Ankara 1965, 221 sayfa, Kardeş Matbaası, sayfa 39-42; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi**, Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 362-371; EROL, Metin: "Atatürkçülük, Ulus Devleti ve Sosyal Entropi", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler) 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum,** (25-27 Ekim 1999-İstanbul), Ankara 2001, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi Yayın Numarası: 2001/134, sayfa 33-36; FEDAYİ, Cemal: "Kendi İfadeleriyle Atatürk'ün Temel Siyasal Düşünceleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 702-708; GENÇ, Reşat: "Açılış Konuşmaları", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 9-16; GENÇ, Reşat: "Açış Konuşması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XI, Temmuz 1995, Sayı: 32, sayfa 313-319; GİRİTLİ, İsmet: Atatürkçülük İdeolojisi, Ankara 1988, [5]+57 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 6, sayfa 1-56; GİRİTLİ, İsmet: **"Atatürkçülük İdeolojisi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: 1, Kasım 1984, Sayı: 1, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 102-107; GİRİTLİ, İsmet: "Atatürkçülük İdeolojisinin Dogmatik İdeolojilere Üstünlüğü", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1-12; GİRİTLİ, İsmet: "Kemalizm İdeolojisi", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 59-72; GİRİTLİ, İsmet: "Kemalizm İdeolojisi", **Atatürk Yolu,** Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 279-298; GİRİTLİ, İsmet: "Kemalizm Millî Hâkimiyet ve Cumhuriyet Demektir", **Atatürk Yolu,** Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Ya-

Levent Şahverdi Arşivi

yını, sayfa 107-128; GİRİTLİ, İsmet: "Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 31-38; GÜNDÜZ, Necati: **Atatürk Çağı ve Zihniyeti,** Cilt: I, Ankara 1973, XVI+294 sayfa, Emel Matbaacılık Sanayii, sayfa 28-47; HASANOVA, Yusif Kızı: "Türkiye'de Atatürkçülüğün Bir Çağdaşlaşma Modeli Gibi Yorumları Üzerine", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 383-391; IRMAK, Sadi: "Atatürk'ün Dünyadaki Yankıları", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 393-400; İLHAN, Suat: "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: V, Mart 1989, Sayı: 14, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 270-274; İLHAN, Suat: **Evrimleşen Türk Devrimi,** Ankara 1998, [3]+287 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 162 ve devamı; KABAKLI, Ahmet: "Atatürk ve Atatürkçüler", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 679-683; KARAKAŞ, Eser: "'Normalleşme' Ne Demek?", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 676-677; KAYA, Ali: "100. Doğum Yılında Atatürk'ü Okumak ve Anlamak", **Ankara Barosu Dergisi,** Yıl: 1981, Sayı: 4, sayfa 646-649; KAYNAR, Reşat: "Atatürkçülük Nedir?", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 13-38; KIŞLALI, Ahmet Taner: **Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği,** 3. Basım, Ankara 1993, 376 sayfa, İmge Kitabevi Yayınları: 63, sayfa 27-29, 48-65; KİLİ, Suna: **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli,** Türkiye İş Bankası 1981 Siyasal Bilim Büyük Ödülü, 7. Baskı, Ankara Mart 2000, XII+342 sayfa, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Genel Yayın: 221, Atatürk Dizisi: 32, sayfa 211 ve devamı; KOCATÜRK, Utkan: "Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 602-608; KÜRKÇÜOĞLU, Ömer: "Atatürkçü Düşüncenin Temel Ögeleri", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri Paneli (5 Haziran 1998 Afyon), Atatürk Konferansları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. ve Kuruluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar,** Ankara 2000, IV+112 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 19-24; [MUMCU, Ahmet]: "Giriş", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 4-27; ODYAKMAZ, Zehra: "Millî Birlik, Lâiklik ve Evrenselleşen Atatürkçülük", s. 61-105, **Atatürkçülük Konferansları-I,** Ankara 2003, VII+290 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Basımevi; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz,** Yeniden Düzenlenmiş İlaveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 7-10; ÖZTOPRAK, İzzet: "Atatürkçü Düşüncenin Kaynakları ve Özellikleri", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri Paneli (5 Haziran 1998 Afyon), Atatürk Konferansları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. ve Kuruluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar,** Ankara 2000, IV+112 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 81-89; ÖZTORUN, Necdet: "Atatürkçülük'te Türk Devletinin Dinamik İdeali", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 625-652; RECEP, Halil Etem: "Çağımızda İleri Atılan Toplumsal, Politik, Felsefe Görüşler ve Atatürkçülük", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt II, Ankara 1996, [5]+II+(-683+1351) sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1319-1325; SAFA, Peyami: **Türk İnkılâbı-**

Levent Şahverdi Arşivi

na Bakışlar, Ankara 1988, 136 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 117-118; SAĞLAM, Mehmet: "Atatürkçülük ve İnkılâp Metodolojisi", **Atatürk'e Armağan,** (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM, Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI), Ölümünün 50. Yılı, Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayın No: 44, X+170 sayfa, sayfa 1-6; SAVAŞ, Vural: **Militan Atatürkçülük,** Birinci Basım, Ankara Aralık 2001, 431 sayfa, Bilgi Yayınları / Bilgi Dizisi: 133, Vural Savaş: 2, sayfa 11-27; SELÇUK, Sami: "Atatürkçülük", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 593-596; TANFER, Vehbi: "Atatürk-Atatürkçülük", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: 1, Kasım 1984, Sayı: 1, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 195-198; TANFER, Vehbi: "Atatürkçülük'te Sistem ve Strateji", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVI, Temmuz 2000, Sayı: 47, sayfa 603-613; TANÖR, Bülent: "Türk Devrimi Üzerine Düşünceler", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 598-601; TAŞTANOĞLU, Ö. Lütfi - Fethi Bolayır: **Bir Destanın Kahramanı Atatürk ve İlkeleri,** 1881 100. Yıl 1981, [basım yeri ve yılı yok], 96 sayfa, Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayii, sayfa 76-79; ÜNAL, Mehmet Ali: "Cumhuriyet, Demokrasi ve Atatürk", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 670; YETKİN, Çetin: "Dünden Bugüne Bağımsızlık, Özgürlük, Ulusal Egemenlik Açısından Atatürkçülük", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 620.

18 **"Atatürk İlkeleri"** için bakınız AÇIKSES, Erdal: "Atatürk İlkeleri ve Çağdaş Türkiye", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 111-129; AÇIKSES, Erdal: "Atatürk İlkeleri ve Çağdaş Türkiye", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 145-158; AKÇORA, Ergünöz: "Atatürk, İlkeleri ve Çağdaş Türkiye", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 41-56.; ATEŞ, Sami: **Atatürk, Anadolu'ya Geçince,** Ankara 1983, 170+(4) sayfa, [basan yayınevi veya matbaa adı yok], sayfa 168- 170; AYDIN, Nurettin: "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Çağdaşlaşma Yolunda Atatürk İlke ve İnkılâplarının Yeri ve Önemi", **Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 2000,** Ankara 2000, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 247-265; AYDIN, Nurullah: **Herşey Türkiye İçin, Millî Stratejik Konsept,** 4. Baskı, Ankara Temmuz 2000, XIII+244+[16] sayfa, Sözcü Yayınları 42, Siyaset Bilimi Serisi: 1, sayfa 171-172; BAYÜLKEN, Ü. Halûk: "Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası –Makaleler-,** (Yay. Haz. Berna Türkdoğan), Ankara 2000, XI+497 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 29-47; ÇELİK, Kemal: "Atatürk, Millî Mücadele, Millî Devlet, Birlik-Beraberlik", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 157-165; ÇETİNOĞLU, Neşe: "Atatürk İlke ve İnkılâpları", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 201-207; DUMAN, İlter Hasan: **Cumhuriyet ve Nitelikleri,** 1. Basım, [İstanbul] Kartal 1996, 141 sayfa, Anayasa Serisi: 3, sayfa 22-27; ERİŞ, Metin: "Cumhuriyet, Kuruluştan İdeolojik Saplantıya", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 634-648; ERKÜN, Safa: "Atatürk'ün Ülkü ve İlkeleri Arasındaki Bütünlük ve Uyum", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 165-177; ERKÜN, Safa: "Toplumsal Değişmelerin Işığında Atatürk İlkeleri ve Belirgin Özellikleri", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt I, Ankara 1996, XX+683 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 589-614; EROĞLU, Hamza: **Atatürkçülük El Kitabı,** Ankara 1981, VIII+301 sayfa, Olgaç Matbaası, sayfa 54-63; FEYZİOĞLU, Osman Güngör: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâbımız,**

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul 1981, Millî Eğitim Basımevi, Atatürk Kitapları Dizisi: 1, 85 sayfa; GİRİTLİ, İsmet: **"Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Atatürk ve İlkelerinin Değerlendirilmesi", Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri Paneli, (5 Haziran 1998 Afyon), Atatürk Konferansları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. ve Kuruluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar,** Ankara 2000, IV+112 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 9-18; GÜL, Mustafa: "Atatürk İlkeleri ve Çağdaşlaşma", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 219-234; GÜNDÜZ, Necati: **Atatürk Çağı ve Zihniyeti,** Cilt: I, Ankara 1973, XVI+294 sayfa, Emel Matbaacılık Sanayii, sayfa 1-23; KOCATÜRK, Utkan: "Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 603-608; MUNGAN, İhsan: "Atatürk İlkelerinin Tanımladığı Sosyal Strüktünün Mekanistik Yaklaşımla Analizi ve Yorumu", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt I, Ankara 1996, XX+683 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 615-626; ODYAKMAZ, Zehra: "Millî Birlik, Lâiklik ve Evrenselleşen Atatürkçülük", s. 61-105, **Atatürkçülük Konferansları-I,** Ankara 2003, VII+290 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Basımevi; SARIKOYUNCU, Ali: "Atatürk, İlkeleri ve Çağdaş Türkiye", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 19-39; SAVAŞ, Vural: **Militan Atatürkçülük,** Birinci Basım, Ankara Aralık 2001, 431 sayfa, Bilgi Yayınları / Bilgi Dizisi: 133, Vural Savaş: 2, sayfa 385-389; SÜSLÜ, Azmi: "Atatürk İlkeleri ve Çağdaş Türkiye", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 209-212; TAŞ, Fahri: "Atatürk İlkeleri ve Çağdaşlaşma", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 235-241; TAŞTANOĞLU, Ö. Lütfi - Fethi Bolayır: **Bir Destanın Kahramanı Atatürk ve İlkeleri,** 1881 100. Yıl 1981, [basım yeri ve yılı yok], 96 sayfa, Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayii; TURAL, M. Âkif: "Atatürk İlkeleri ve Çağdaş Türkiye", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 159-165.

19 **Kavramlar** için bakınız AYDIN, Nurullah: **Cumhuriyetin 80. Yılı Anısına Yeni Yüzyıl İçin Ulusal Stratejiler, Herşey Türkiye için, Millî Hedefler Millî Politikalar,** Ankara Temmuz 2003, Atlas Kitapçılık Tic.Ltd.Şti.

20 **"Cumhuriyet", "Cumhuriyetçilik" ve "Cumhuriyetin İlânı"** için bakınız ABUKOĞLU, Engin: "Saltanatın ve Hilâfetin Kaldırılması Sürecinde Mustafa Kemal Paşa ve Yakın Çevresi", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler) 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum** (25-27 Ekim 1999-İstanbul), Ankara 2001, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi Yayın Numarası: 2001/134, sayfa 274-276; AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat: **Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1998, XVI+731+[7] sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 546-550; AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat: "Atatürk, Millî Egemenlik ve Türk Çocuğu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 577-578; AKDEMİR, Süleyman: "Cumhuriyet Kavramı ve Türkiye Cumhuriyetinin İrsî-Kalıtımsal Özellikleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 746-748; ALBAYRAK, Mustafa: **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi,** Ankara 1999, 159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 5-137; ARIKAN, Zeki: "Cumhuriyetin İlânı ve İzmir Basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 959-976; ARI, Kemal: "Atatürkçü Düşünce Sistemi", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),**

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 112; ARSLAN, Süleyman: "Cumhuriyetin İlânı ve Ülkede Uyandırdığı Yankılar", **T.C. Ziraat Bankası Dergisi,** Cumhuriyetimizin 60. Yılı, Sayı: 17-18, Ekim-Kasım 1983, sayfa 23-27; **Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Ankara 2002, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 4-7; **Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** İstanbul 1988, V+734 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 40-46; **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi,** İstanbul 1984, IV+274 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 326, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 15, sayfa 25-28, 133; AVCI, Cemal: "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 179-188; AYBARS, Ergün: 75. Yılında Türkiye Cumhuriyeti", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji**, Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 626-629, 627; AYDIN, Nurullah: **Herşey Türkiye İçin, Millî Stratejik Konsept,** 4. Baskı, Ankara Temmuz 2000, XIII+244+[16] sayfa, Sözcü Yayınları 42, Siyaset Bilimi Serisi: 1, sayfa 63-76, 111-114; BARAN, Tül.y Âlim: "İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlânına Tepkiler ve Yorumlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 627-643; BAŞGİL, Ali Fuat: **Esas Teşkilât Hukuku,** Cilt: 1. Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri, F.1., İstanbul 1960, sayfa 216-217; BAYDAR, Mustafa Çetin: "75 Yıllık Simulasyon", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 316-319; BAYKAL, Bekir Sıtkı: "Cumhuriyetimizin Tarihsel Anlamı", **Kalkınmada Anahtar Verimlilik,** Ekim 1993, Yıl: 5, Sayı: 58, Millî Prodüktivite Merkezi Aylık Yayın Organı, sayfa 14-15; BOĞUŞLU, Mahmut: "75'inci Yılında Türkiye'de Cumhuriyet'in Tarihi ve Bu Tarihin Genel Türk Tarihi, Türk Kültür Tarihi ve Cumhuriyet Kültürünün Tarihi, İçindeki Yeri İle Öğretim ve Eğitim Üzerine Temel Bilgiler, Tanımlar, Yorumlar, Görüşler ve Genel Düşünceler", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 240-248; BİLGİ, Nejdet: "Yeni Doğuş: Manisa Halkevi Dergisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Mart 2001, Sayı: 49, sayfa 141-145; BOLAYIR, Fethi: **Atatürk İlkeleri**, [basım yeri ve yılı yok], 110+[2] sayfa, Sanem Matbaacılık A.Ş., sayfa 22-29; [BOZKURT, Gülnihal]: "Siyasal Alanda İki Büyük İnkılâp", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2 Atatürk İnkılâpları** (Prof. Dr. Ö[mer] Kürkçüoğlu, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. N[evin] Genç, Yrd. Doç. Dr. E[rsoy] Taşdemirci), Ankara 1989, IX+181 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 15-23; ÇEÇEN, Anıl: "Atatürk Cumhuriyeti ve İkinci Cumhuriyetçilik", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 686-688; ÇEÇEN, Anıl: Atatürk ve Cumhuriyet, 3. Baskı, Ankara Ocak 1995, 384 sayfa, İmge Kitabevi Yayınları:108, sayfa 13-370; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm, İnceleme,** İstanbul Ocak 1998, 232 sayfa, Çağdaş Yayınları, sayfa 91-92, 129-130; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm ve Yeni Dünya Düzeni,** [basım yeri ve yılı yok], 83 sayfa, Atatürkçü Düşünce Derneği, sayfa 51-57; ÇELEBİ, Mevlüt: "Atatürk İlkeleri", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 189-191; ÇETİNOĞLU, Neşe: "Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Prof. Dr. Süleyman Arslan Özel Sayısı, Cilt: XII, Kasım 1996, Sayı: 36, sayfa 721-731; DÖNMEZER, Sulhi: "Cumhuriyetin Nitelikleri, Özellikler ve İlkeler", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 167-180; DUMAN, İlter Hasan: **Cumhuriyet ve Nitelikleri,** 1. Basım, [İstanbul] Kartal 1996, 141 sayfa, Anayasa Serisi: 3, sayfa 10-141; DURU, Cihan - Kemal Turan - Abdurrahman Öngeoğlu: **Atatürk Dönemi Maliye Politikası I. Kitap Mondros'tan Cumhuriyete Mali ve Ekonomik Sorunlar,** Ankara 1982, XXIII+520 sayfa, TISA Matbaacılık Sanayii Ltd. Şti., sayfa 385-387; **Düşünce ve Davranışları ile Atatürk,** Ankara 2001, IX+124 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 28-29; ERASLAN, Cezmi: "Atatürk ve Cumhuriyetin İlânı Üzerine Düşünceler", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Ara-

Levent Şahverdi Arşivi

lık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 278-283; ERİŞ, Metin: "Cumhuriyet, Kuruluştan İdeolojik Saptantıya", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 640-642; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği,** Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 111-112; EROĞLU, Hamza: **Atatürk'ün Hayatı,** Birinci Baskı, Ankara Aralık 1986, 162 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 703, Atatürk Dizisi: 23, sayfa 66-67; EROĞLU, Hamza: "Atatürk ve Ankara", **Atatürk ve Ankara, Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Anısına,** Ankara Ticaret Odası Yayınıdır, Ankara Kasım 1988, 153 sayfa, sayfa 34-45; EROĞLU, Hamza: Atatürk ve Cumhuriyet, Ankara 1989, VI+110 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 8, sayfa 1-105; EROĞLU, Hamza: "Atatürk ve Cumhuriyet", **T.C. Ziraat Bankası Dergisi,** Cumhuriyetimizin 60. Yılı, Sayı: 17-18, Ekim-Kasım 1983, sayfa 3-7; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 212-228, 371-385; GAZİ, Mustafa Kemâl: **Yarın Cumhuriyeti İlân Edeceğiz (Nutuk'tan), Orijinal Metin,** (basım yeri yok), 1998, 112 sayfa, Cumhuriyet Gazetesi'nin Okurlarına Armağanıdır; GİRİTLİ, İsmet: "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XI, Kasım 1995, Sayı: 33, sayfa 799-807; GİRİTLİ, İsmet: "Kemalizm Millî Hâkimiyet ve Cumhuriyet Demektir", **Atatürk Yolu,** Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 107-128; GÖK, Dursun-Osman Akandere-Osman Sönmez-Yaşar Semiz: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, III.** Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SEL-ÜN Vakfı Yayınları, sayfa 294-298, 382-385; GÖZLER, Kemal: "Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 54, Ocak-Mart 1999, Sayı: 1, sayfa 51-62; GÜL, Mustafa: "Atatürk İlkeleri ve Çağdaşlaşma", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 223-225; GÜNDÜZ, Necati: **Atatürk Çağı ve Zihniyeti,** Cilt: I, Ankara 1973, XVI+294 sayfa, Emel Matbaacılık Sanayii, sayfa 86-90; HATEMİ, Hüseyin: "Cumhuriyetimiz Hakkında Düşünceler", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 498-502; HATEMİ, Kezban: "Cumhuriyet Bilinci", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 312-315; HATTAMER, Richard: "Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları" (Çev. Yrd. Doç. Dr. Ayten Sezer), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Temmuz 2001, Sayı: 50, sayfa 390-391; İNAN, A. Âfet: **Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları,** Ankara 1969, sayfa 32 ve sayfa 410 – 411; KANSU, Ceyhun Atuf: "Cumhuriyet Tohumu Nasıl Yeşerdi?", **Kalkınmada Anahtar Verimlilik,** Ekim 1993, Yıl: 5, Sayı: 58, Millî Prodüktivite Merkezi Aylık Yayın Organı, sayfa 16-17; KARAL, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler,** İstanbul 1986, XII+188 sayfa, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 40-42; KESKİN, Mustafa: "Atatürk, Millî Mücadele ve Millî Devlet", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 98-99; KIŞLALI, Ahmet Taner: **Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği,** 3. Basım, Ankara 1993, 376 sayfa, İmge Kitabevi Yayınları: 63, sayfa 53-56; KİLİ, Suna: **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli,** Türkiye İş Bankası 1981 Siyasal Bilim Büyük Ödülü, 7. Baskı, Ankara Mart 2000, XII+342 sayfa, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Genel Yayın: 221, Atatürk Dizisi: 32, sayfa 225-229; KOCABAŞ, Süleyman: "75. Yıldönümünde Cumhuriyet ve Cumhuriyet'in Nitelikleri'nde Yaşanan Sendromlar", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 345-352; KOCATÜRK, Utkan: "Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 604; KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 70-75; KÜRKÇÜOĞLU, Erol: "Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi Hayatımız", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** An-

Levent Şahverdi Arşivi

kara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 181-188; LUDINGTON, Nicholas S.: "Amerikan Basını Gözüyle Atatürk, Millî Mücadele ve Cumhuriyetin Kuruluşu 1919-1923", **Atatürk Cumhuriyet - Türk Tarihi, Cumhuriyetin 60. Yılına Armağandır,** Ankara Üniversitesi Cumhuriyetin 60. Yılı Semineri (26 Ekim 1983 Ankara), Ankara 1984, V+(3)+99 sayfa, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No: 90, sayfa 79-89; MEMİŞ, Emin: **Millî Mücadelenin Hukukileşme Süreci,** Doktora Tezi, İstanbul 1999, XIV+[1]+480 sayfa, Filiz Kitabevi, sayfa 441-446; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz,** Yeniden Düzenlenmiş İlaveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 157-169; [ÖZBUDUN, Ergun]: "Atatürk ve Devlet Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 43-46; SAVAŞ, Vural: **Militan Atatürkçülük,** Birinci Basım, Ankara Aralık 2001, 431 sayfa, Bilgi Yayınları / Bilgi Dizisi: 133, Vural Savaş: 2, sayfa 95-97, 409-411; SARAÇOĞLU, Ahmet: "Cumhuriyetin 75. Yılını Kutlarken Demokratikleşme Bağlamında İttihatçı Geleneğin Siyasal ve Tarihsel Sürekliliğinin 1923 Cumhuriyetine Mirasının Değerlendirilmesi", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 261-277; SHERRILL, Charles: **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal** (Çeviren: Alp Ilgaz), [Basım yeri ve yılı yok], 236 sayfa, Tercüman 1001 Temel Eser 23, sayfa 179-182; ŞIVGIN, Hale: "Cumhuriyetin İlânı" **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 284-288; TAŞTANOĞLU, Ö. Lütfi - Fethi Bolayır: **Bir Destanın Kahramanı Atatürk ve İlkeleri,** 1881 100. Yıl 1981, [basım yeri ve yılı yok], 96 sayfa, Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayii, sayfa 23-30; TÜNAY, Bekir: "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Kasım 1986, Sayı: 7, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 155-170; ÜNAL, Mehmet Ali: "Cumhuriyet, Demokrasi ve Atatürk", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 666-667; YALÇIN, E. Semih: "Cumhuriyetin İlânında Emeği Geçenler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 567-602; YİNANÇ, Refet: "70. Yılda Atatürk ve Cumhuriyet", **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, Cumhuriyetin Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı,** Ankara 1994, VII+245 sayfa, Gazi Üniversitesi **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını,** Gazi Üniversitesi Yayın No: 187, Atatürk Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın No: 2, sayfa 3-12; YUVALI, Abdülkadir: "Atatürk İlkeleri ve Diğer Akımlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Kasım 1997, Sayı: 39, sayfa 967-968.

21 **"Atatürk ve Demokrasi"** ve **"Atatürk Zzamanında Demokrasiye Geçiş Çalışmaları"** için bakınız AKŞİN, Sina: "Türkiye'de Parlâmento Geleneğinin Kurulması", **Atatürk'e Armağan,** (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM, Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI), Ölümünün 50. Yılı, Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, X+170 sayfa, sayfa 79-84; **Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** İstanbul 1988, V+734 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 22-33; ATEŞ, Toktamış: "Resmi İdeoloji ve Atatürkçülük", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 611; AYBARS, Ergün: 75. Yılında Türkiye Cumhuriyeti", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 627; AYDIN, Nurullah: **Herşey Türkiye İçin, Millî Stratejik Konsept,** 4. Baskı, Ankara Temmuz 2000, XIII+244+[16] sayfa, Sözcü Yayınları 42, Siyaset Bilimi Serisi: 1, sayfa 74-76, 81-97, 114-115; BAYDUR, Mithat: "Demokrasi ve Modernleşme Sürecinde, Devletin-Sivil Topluma Baskın Gelmesi ve Kemalizm", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 589; BAYKARA, Tuncer: "Atatürk ve Seçim", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler),** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 737-741; BOLAYIR, Fethi: **Atatürk İlkeleri,** [basım yeri ve yılı yok], 110+[2] sayfa, Sanem Matbaacılık A.Ş., sayfa 19-22; ÇEÇEN, Anıl: "Atatürk Cumhuriyeti ve İkinci

Levent Sahverdi Arşivi

Cumhuriyetçilik", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 686-690; ÇEÇEN, Anıl: **Atatürk ve Cumhuriyet,** 3. Baskı, Ankara Ocak 1995, 384 sayfa, İmge Kitabevi Yayınları:108, sayfa 253-259, 275 ve devamı; DEMİREL, Ahmet: "Birinci Mecliste İktidar ve Muhalefet", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 289-311; DİNDAR, Bilâl: "Atatürk ve Demokrasi", **Atatürk'e Armağan** (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM, Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI), Ölümünün 50. Yılı, Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayın No: 44, X+170 sayfa, sayfa 49-55; DÖNMEZER, Sulhi: "Cumhuriyetin Nitelikleri, Özellikler ve İlkeler", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 170-172; DÖNMEZER, Sulhi: "Cumhuriyet'in 75. Yıldönümünde Atatürkçü Düşünce ve Demokrasi", Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi) Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 131-144; DUMAN, İlter Hasan: **Cumhuriyet ve Nitelikleri,** 1. Basım, [İstanbul] Kartal 1996, 141 sayfa, Anayasa Serisi: 3, sayfa 48-51, 52-53; DURSUN, Davut: "Türkiye'de Tek Partili Rejimden Çok Partili Düzene Geçişin İç ve Dış Gelişmeler Açısından Değerlendirilmesi", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 323-334; **Düşünce ve Davranışları ile Atatürk,** Ankara 2001, IX+124 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 38-39; EROĞLU, Hamza: **Atatürkçülük El Kitabı,** Ankara 1981, VIII+301 sayfa, Olgaç Matbaası, sayfa 261-271; EROĞLU, Hamza: **Atatürk ve Millî Egemenlik,** Ankara 1987, [6]+85 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 3, sayfa 52-64; EROĞLU, Hamza: **Gerçek Yönüyle Atatürkçülük, Türk Devriminin Temel Prensipleri ve Cumhuriyet Rejimi,** Ankara 1965, 221 sayfa, Kardeş Matbaası, sayfa 204-210; EROĞLU, Hamza: Türk İnkılâp Tarihi, Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 340-346, 522-526; FEDAYİ, Cemal: "Kendi İfadeleriyle Atatürk'ün Temel Siyasal Düşünceleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 703-704; FEYZİOĞLU, Turhan: "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 401-403; FEYZİOĞLU, Turhan: "Mustafa Kemal Atatürk, Oeuvre et Influence", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 347-357; FEYZİOĞLU, Turhan: **Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği,** Ankara 1988, [3]+83+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 7, sayfa 61-81; GİRİTLİ, İsmet: "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Atatürkçü Türk Milliyetçiliği Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Temmuz 1997, Sayı: 38, sayfa 619-620; GÖREN, Zafer: **Anayasa Hukukuna Giriş, T.C. Anayasası Eki İle,** II. Baskı, İzmir 1999, XIX+575 sayfa, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, sayfa 98-106; GÜNEŞ, İhsan: "Atatürk Döneminde Kamuoyunun Oluşumu: Seçimler (1920-1938)", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt II, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+(-726+1449) sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 781-798; İLHAN, Suat: **Türk Devrimi ve Türk Dünyası,** Ankara 2001, VIII+149 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 87-90; KARAL, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler,** İstanbul 1986, XII+188 sayfa, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 148; KİLİ, Suna: "Atatürk ve Politika", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 179-182; KOCABAŞ, Süleyman: "75. Yıldönümünde Cumhuriyet ve Cumhuriyet'in Nitelikleri'nde Yaşanan Sendromlar," **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 352-356; KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil

Levent Şahverdi Arşivi

ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 258-260; KÖKTAŞ, Arif: "Cumhuriyetimizin Demokratikleşmesi Süreci ve Bu Sürecin Ardında Yer Alan Dış Faktörler Konusuna Kısa Bir Bakış", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 335-341; KURAN, Ercüment: "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 219; MERTER, Feridun: "Türk Modernleşmesi Açısından Demokrasi ve Atatürk", Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji, Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 649-664; ODYAKMAZ, Zehra: "Atatürk'ün Üstün Kişiliği ve Demokrasi Anlayışı", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi,** Sayı 1999/1, Yıl 12, sayfa 168-179; ODYAKMAZ, Zehra: "Millî Birlik, Lâiklik ve Evrenselleşen Atatürkçülük", s. 61-105, **Atatürkçülük Konferansları-I,** Ankara 2003, VII+290 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Basımevi; ÖZBEY, Mustafa: "Atatürkçü Düşünce Sisteminin Nitelikleri", **Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 2000,** Ankara 2000, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 281-284; ÖZBUDUN, Ergun: "Atatürk ve Demokrasi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: V, Mart 1989, Sayı: 14, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 285-295; ÖZBUDUN, Ergun: "Atatürk ve Demokrasi", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, |7|+424+|2| sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 19-29; |ÖZBUDUN, Ergun|: "Atatürk ve Devlet Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim]Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 57-64; ÖZBUDUN, Ergun: "Cumhuriyet ve Demokrasi", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek,** Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 19-26; ÖZDEN, Yekta Güngör: "Demokratikleşme Çabası", **Atatürkçü Düşünce,** Cilt: 8, Mart 2001, Sayı: 82, sayfa 4-5; ÖZKAYA, Yücel: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Demokratikleşme Hareketleri ve Bunların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Yansıması", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt I, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+726 sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 49-58 RUSTOW, Dankwart A.: "Atatürk, Populism and Democracy", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 723-727; SAKAL, Fahri: "Ağaoğlu Ahmet Bey'in Demokrasi Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Mart 1996, Sayı: 34, sayfa 195-222; SARAÇOĞLU, Ahmet: "Cumhuriyetin 75. Yılını Kutlarken Demokratikleşme Bağlamında İttihatçı Geleneğin Siyasal ve Tarihsel Sürekliliğinin 1923 Cumhuriyetine Mirasının Değerlendirilmesi", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 261-27; SARAY, Mehmet: **Türk Devletlerinde Meclis (Parlâmento), Demokratik Düşünce ve Atatürk,** Ankara 1999, VI+162 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 34-52; TAŞTANOĞLU, Ö. Lütfi - Fethi Bolayır: Bir Destanın Kahramanı Atatürk ve İlkeleri, 1881 100. Yıl 1981, [basım yeri ve yılı yok], 96 sayfa, Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayii, sayfa 21-23; TUNÇ, Hasan: **Anayasa Hukukuna Giriş, En Son Değişikliklerle 1982 Anayasası,** 2. Baskı, Ankara 1999, XI+304 sayfa, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Yayın No: 118, sayfa 181-225; TÜRKKAN, Reha Oğuz: "Mustafa Kemal Atatürk'ün Üzerimdeki Tesirleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 701; ÜNAL, Mehmet Ali: "Cumhuriyet, Demokrasi ve Atatürk", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 666-667; YAVUZ, Bige: "Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler", **Belleten,** Dört Ayda Bir Çıkar, Cilt: LX, Sayı: 228, Ağustos 1996, Ankara 1996, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu, sayfa 443-464; YETKİN, Çetin: "Dünden Bugüne Bağımsızlık, Özgürlük, Ulusal Egemenlik Açısından Atatürkçülük", **Yeni Türkiye, Cum-**

Levent Şahverdi Arşivi

huriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji, Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 623-624.

22 **"Çok Partili dDönem"** konusunda bakınız EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 236-243.

23 **"Atatürk ve Kadına Verdiği Önem"** için bakınız ÂFETİNAN, A.: **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması,** Üçüncü Basılış, İstanbul 1975, Devlet Kitapları Atatürk Serisi No: 10, XI+271 sayfa; ALKAN, Türker: Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu, Ankara 1981; **Atatürkçü Düşünce Sistemi,** Ankara 2002, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 50-53; **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi,** İstanbul 1984, IV+274 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 326, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 15, sayfa 157-161; AVCI, Cemal: **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931),** Ankara 2000, VI+[3]+222 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 147-149; BAYKAL, Bekir Sıtkı: **"Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti,** Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Heyet-i Temsiliye ile Yazışmalarına Dair Bazı Belgeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: 1, Kasım 1984, Sayı: 1, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 108-126; BAYKAL, Bekir Sıtkı: Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Ankara 1986, 80+[11] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 2, sayfa 1-80; BOZKURT, Gülnihal: "Türk Kadının Hukuki Durumu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Mart 1996, Sayı: 34, sayfa 245-248; CİN, Halil: "Tarih Boyunca Kadının Hukukî Statüsü Açısından Türk Kadınının Durumuna Kısa Bir Bakış", **Prof. Dr. Jale G. Akipek'e Armağan,** Konya 1991, XVI+542 sayfa, Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 100, Hukuk Fakültesi Yayınları No: 11, sayfa 1-25; CUNBUR, Müjğ.n: "Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt I, Ankara 1996, XX+683 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 519-535; ÇAYCI, Abdurrahman: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri),** Ankara 2002, XIII+535+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 433-438; DOĞRAMACI, Emel: **Atatürk and the Turkish Woman Today,** Ankara 1991, 53 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 7-47; DOĞRAMACI, Emel: "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kadın Statüsü İnkılâbı", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt II, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+(-726+1449) sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1369-1376; DOĞRAMACI, Emel: "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 295-301; DOĞRAMACI, Emel: "Atatürk ve Kadın Hakları", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 549-557; DOĞRAMACI, Emel: "Atatürk ve Türk Kadını", **Atatürk ve Ankara,** Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Anısına Ankara Ticaret Odası Yayınıdır, Ankara Kasım 1988, 153 sayfa, sayfa 63-68; DOĞRAMACI, Emel: "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Kadın Haklarındaki Gelişmeler", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek,** Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 59-80; DOĞRAMACI, İhsan: "Atatürk ve Eğitim", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 659-660; **Düşünce ve Davranışları ile Atatürk,** Ankara 2001, IX+124 sayfa, T.C. Genelkurmay

Levent Şahverdi Arşivi

Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 51-53; ELGİN, Neriman (Derleyen): **Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkı Tanıyan 5.12.1934 Tarihli ve 2598 Sayılı Kanun ve TBMM Tutanakları, Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkı,** Ankara 1985, 55 sayfa, Türk Tarih Kurumu Basımevi; [ERGUN, Mustafa]: "Sosyal Yapıda ve Sağlık Alanında İnkılâp", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2 Atatürk İnkılâpları** (Prof. Dr. Ö[mer] Kürkçüoğlu, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. N[evin] Genç, Yrd. Doç. Dr. E[rsoy] Taşdemirci), Ankara 1989, IX+181 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 79-80; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği,** Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 116-119; EROĞLU, Hamza: **Atatürk'ün Hayatı,** Birinci Baskı, Ankara Aralık 1986, 162 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 703, Atatürk Dizisi: 23, sayfa 71-73; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 286-288; ERTUĞRUL, Gülden: "Atatürk ve Kadın Hakları", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt I, Ankara 1996, XX+683 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 505-517; ESKİ, Mustafa: "Yakın Tarihimizde Kastamonu'lu Kadınlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Mart 1996, Sayı: 34, sayfa 249-255; [FEYZİOĞLU, Turhan]: "Atatürk ve Fikir Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 210-222; FEYZİOĞLU, Turhan: "Mustafa Kemal Atatürk, Oeuvre et Influence", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 338-340; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı: Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 177-179; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı Lâiklik", **Atatürk Yolu,** Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 208-210; GÖKSEL, Burhan: "Atatürk'ün Eğitim Konusunda Görüşleri ve Misak-ı Maarif", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 956-958; GÖKSEL, Burhan: **Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk,** Ankara 1983, 247 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 906, Atatürk Dizisi: 27; GÖKSEL, Burhan: "Türk Kadınının Siyasî Haklarını Kazanışının 50. Yıldönümü Nedeniyle Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Kasım 1984, Sayı: 1, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 213-235; GÖNÜLAL, İsmet: "Türk Kadını ve Kadın Hakları Kaynakçası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 615-621; GÜL, Muhittin: "Bizde Kadınların Siyasal Haklar Alması ve İlk Kadın Milletvekillerimiz.", **Cumhuriyetin Kuruluşunun 75. Yıl Armağanı,** Ankara 1998, IX+260 sayfa, Gazi Üniversitesi **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi** Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, sayfa 75-95; GÜZEL, Şehmuz: "Tanzimattan Cumhuriyete Toplumsal Değişim ve Kadın", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, sayfa 858-864; HALİLOVA, Hanım: "Atatürk ve Kadın Hakları", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 449-454; HALİLOVA, Hanım: "Dünya Tarihinde Kadın-Erkek Eşitliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Temmuz 1997, Sayı: 38, sayfa 543-547; İNAN, Âfet: "Çağdaşlaşmada Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Ata-

Levent Şahverdi Arşivi

türk Araştırma Merkezi, sayfa 331-334; İNAN, Âfet: **Kurtuluş Savaşında Türk Kadını, Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkı 50. Yıl,** Ankara 1985, 38+(15) sayfa, Türk Tarih Kurumu Basımevi; KAPLAN, Leylâ: **Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilâtlarda Türk Kadını (1908-1960),** Ankara 1998, IX+|2|+256 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 71-187; KAPLAN, Leylâ: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kadın Milletvekilleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Mart 1996, Sayı: 34, sayfa 269-276; KAPLAN, Leylâ: "Türk Siyasî Yapılanmasında Müdafaa-i Hukuk'tan Meclis'e Türk Kadını", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt II, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+(-726+1449) sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 799-821; KARAL, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler,** İstanbul 1986, XII+188 sayfa, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 56-63; KIRKPINAR, Leylâ: "Türk Kurtuluş Savaşında Türk Kadını", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler) 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum,** (25-27 Ekim 1999-İstanbul), Ankara 2001, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi Yayın Numarası: 2001/134, sayfa 105-113; KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 112-118; KURNAZ, Şefika: "Millî Mücadelede Türk Kadını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Mart 1996, Sayı: 34, sayfa 257-268; MUMCU, Ahmet: "Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik (Panel),** Ankara 1987, 29 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 4, sayfa 25-27; ODYAKMAZ, Zehra: "Anayasalarımızda Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt 5, Sayı 14, Mart 1989, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 455-466; ODYAKMAZ, Zehra: "Anayasalarımızda Kadın Hakları", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, sayfa 465-476, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi; ODYAKMAZ, Zehra: "Millî Birlik, Lâiklik ve Evrenselleşen Atatürkçülük", s. 61-105, **Atatürkçülük Konferansları-I,** Ankara 2003, VII+290 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Basımevi; ODYAKMAZ, Zehra: "Atatürk ve Kadın Hakları", **Yasa Hukuk Mevzuat ve İçtihat Dergisi,** Cilt 13, Sayı 03, Genel Sayı 147, Mart 1990, sayfa 333-344; ODYAKMAZ, Zehra: "Die Türkische Frau im Öffentlichen Dienst", sayfa 157-164, **Symposium Gleichberechtigung** 17-18 Mai 1998 İzmir, Juristische Fakultat der Dokuz Eylül Üniversitat, Vortraege, Bearbeitung: Prof. Dr. Zafer GÖREN, İzmir 1998, XXXVII+428+(28(sayfa, Veröffentlichungen der Juristischen Fakultat der Dokuz Eylül Üniversitat Nr. 86; ODYAKMAZ, Zehra: "Geçmişten Bugüne Türk Kadınının Hakları", **Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt 6, Yıl 1990, Sayı 1, sayfa 503-550; ODYAKMAZ, Zehra: "Kamu Hizmetinde Türk Kadını", sayfa 140-153, **Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu,**17-18 Mayıs 1998, 9 Eylül Üniversitesi İzmir, 1998, XXXVII+428+(28) sayfa, 9 Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No: 86; ODYAKMAZ, Zehra: "Türk Kadınının Geçmişten Günümüze Kadar Yasama, Yürütme ve Kamu Hizmetindeki Etkinlikleri ve Atatürk'ün Kadın Haklarına Verdiği Önem", **Türk Hukuk, Türk Hukuk Enstitüsü'nün Aylık Yayını,** Yıl 5, Sayı 52 , sayfa 3-14; OĞUZKAN, Turhan: "Atatürkçü Eğitim Politikası ve Millî Eğitim", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 121-122; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz,** Yeniden Düzenlenmiş İlâveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 48-60; TAŞKIRAN, Tezer: **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları,** Ankara 1973, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 5, 176 sayfa; TEKELİ, Şirin: "Kadın", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 5, İstanbul 1984, İletişim Yayınları, sayfa 1190-1204; TEZEL, Sıdıka: "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk ve Kadın Hakları,** Ankara 1983, Türk Ticaret Bankası'nın Cumhuriyetin 60. Yılına Armağanı, sayfa 1-42; TUNCER, Hüner: "Atatürk ve Kadın

Levent Şahverdi Arşivi

Hakları", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt I, Ankara 1996, XX+683 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 550-568; TÜMERDAM, Yıldız: "Atatürk ve Çağdaş Türk Kadını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Kasım 1986, Sayı: 7, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 151-153.

24 **"Milliyetçilik"** için bakınız AKBIYIK, Yaşar: "Atatürk'ün Türk Millî Benliğini Canlandırma Çabaları", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu,** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 567-574; AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat: **Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1998, XVI+731+[7] sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 550-558; AKŞİN, Sina: "Kemalist Devrimin Doğası", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 615; ARI, Kemal: "Atatürkçü Düşünce Sistemi", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 112-113; ARSLAN, Süleyman: "1961-1982 Anayasalarında Milliyetçilik Anlayışı", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 749-758; **Atatürkçü Düşünce Sistemi,** Ankara 2002, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 7-8; **Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** İstanbul 1988, V+734 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 46-90; **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi,** İstanbul 1984, IV+274 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 326, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 15, sayfa 28-38, 133-134; AYDIN, Suavi: **Modernleşme ve Milliyetçilik,** Ankara 1993, 270+[2] sayfa, Gündoğan Yayınları: 93.71, Siyaset/Sosyoloji Dizisi: 12.17, sayfa 59-241; AYIN, Faruk: "Birinci Cihan Harbi Öncesinde Türkiye", **Askerî Tarih Bülteni,** Yıl: 26, Ağustos 2001, Sayı: 51, Ankara 2001, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 9-11; BOLAYIR, Fethi: **Atatürk İlkeleri,** [basım yeri ve yılı yok], 110+[2] sayfa, Sanem Matbaacılık A.Ş., sayfa 36-47; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm, İnceleme,** İstanbul Ocak 1998, 232 sayfa, Çağdaş Yayınları, sayfa 123-124; ÇELEBİ, Mevlüt: "Atatürk İlkeleri", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 191-193; DOĞRAMACI, İhsan: "Atatürk ve Eğitim", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 657-658; DÖNMEZER, Sulhi: "Cumhuriyetin Nitelikleri, Özellikler ve İlkeler", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 174-175; DUMAN, İlter Hasan: **Cumhuriyet ve Nitelikleri,** 1. Basım, [İstanbul] Kartal 1996, 141 sayfa, Anayasa Serisi: 3, sayfa 130-131; **Düşünce ve Davranışları ile Atatürk,** Ankara 2001, IX+124 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 86-87, 103-105; EMİNÎ, M. Emin: "Atatürk ve Ulusçuluk (Milliyetçilik) Kemalist İdeolojiye Kısa Bir Bakış", Basılmamış Makale; ERİŞ, Metin: "Cumhuriyet, Kuruluştan İdeolojik Saplantıya", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 639-640; EROĞLU, Hamza: **Atatürkçülük El Kitabı,** Ankara 1981, VIII+301 sayfa, Olgaç Matbaası, sayfa 72-98; EROĞLU, Hamza: "Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik", **Atatürk Yolu,** Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 141-166; EROĞLU, Hamza: **Atatürk ve Milliyetçilik,** Ankara 1992, IV+103 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 10, sayfa 25-100; EROĞLU, Hamza: **Gerçek Yönüy-**

Levent Şahverdi Arşivi

le Atatürkçülük, Türk Devriminin Temel Prensipleri ve Cumhuriyet Rejimi, Ankara 1965, 221 sayfa, Kardeş Matbaası, sayfa 88-102; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 30-32, 385-416; FEDAYİ, Cemal: "Kendi İfadeleriyle Atatürk'ün Temel Siyasal Düşünceleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 707-708; FEYZİOĞLU, Ayfer: "Atatürkçü Düşüncede Türk Milleti ve Milliyetçilik Anlayışı", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri Paneli, (5 Haziran 1998 Afyon), Atatürk Konferansları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. ve Kuruluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar,** Ankara 2000, IV+112 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 107-112; FEYZİOĞLU, Turhan: "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 353-411; FEYZİOĞLU, Turhan: "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, [7]+424+[2] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 31-88; FEYZİOĞLU, Turhan: **Atatürk ve Milliyetçilik,** İkinci Baskı, Ankara 1987, 112 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 1, sayfa 5-99; GENÇ, Reşat: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Fikir Temelleri ve Nitelikleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 718; GİRİTLİ, İsmet: "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Atatürkçü Türk Milliyetçiliği Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Temmuz 1997, Sayı: 38, sayfa 613-621; GÖK, Dursun-Osman Akandere-Osman Sönmez-Yaşar Semiz: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, III.** Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SEL-ÜN Vakfı Yayınları, sayfa 385-388; GÜL, Mustafa: "Atatürk İlkeleri ve Çağdaşlaşma", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 225-227; GÖREN, Zafer: **Anayasa Hukukuna Giriş, T.C. Anayasası Eki İle,** II. Baskı, İzmir 1999, XIX+575 sayfa, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, sayfa 91-95; GÜNDÜZ, Necati: **Atatürk Çağı ve Zihniyeti,** Cilt: I, Ankara 1973, XVI+294 sayfa, Emel Matbaacılık Sanayii, sayfa 91-95; HESENLİ, Cemil: "Atatürk, Bağımsızlık ve Milliyetçilik", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti; The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt II, Ankara 1998, XV+(-602+919+[112] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 743-749; KAYNAR, Reşat: "Atatürkçülük Nedir?", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 29-33; KAYNAR, Reşat: "Atatürkçülükte Millîleşme, Lâikleşme, Çağdaşlaşma (Medeniyetçilik)", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 25-30; KESKİN, Mustafa: "Atatürk'e Göre Milliyetçilik ve Bağımsızlık", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 297-304; KIŞLALI, Ahmet Taner: **Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği,** 3. Basım, Ankara 1993, 376 sayfa, İmge Kitabevi Yayınları: 63, sayfa 51-53; KİLİ, Suna: **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli,** Türkiye İş Bankası 1981 Siyasal Bilim Büyük Ödülü, 7. Baskı, Ankara Mart 2000, XII+342 sayfa, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Genel Yayın: 221, Atatürk Dizisi: 32, sayfa 229-245; KOCATÜRK, Utkan: "Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 604-605; KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 199-222; KORKMAZ, Zeynep: "Millî Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuuru", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 199-212; ODYAKMAZ, Zehra: "Millî Birlik, Lâiklik ve Evrenselleşen Atatürkçülük", s. 61-105,

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürkçülük Konferansları-I, Ankara 2003, VII+290 sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Basımevi; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz,** Yeniden Düzenlenmiş İlâveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 171-185; ÖĞÜN, Süleyman Seyfi: **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik,** 1. Baskı, İstanbul Nisan 2000, XII+163 sayfa, Alfa Yayınları 746, Siyaset Dizisi: 28, sayfa 1-160; ÖNSOY, Rıfat: "Atatürk ve Milliyetçilik", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri Paneli, (5 Haziran 1998 Afyon), Atatürk Konferansları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. ve Kuruluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar,** Ankara 2000, IV+112 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 45-52; [ÖZBUDUN, Ergun]: "Atatürk ve Devlet Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 49-55; SAFA, Peyami: **Türk İnkılâbına Bakışlar,** Ankara 1988, 136 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 54-60, 119-124; SAĞUN, Hüsnü: "Milliyetçilik ve Barış Üzerine", **Türk Kamu İşletmeleri Birliği Bülten,** Yıl: 2, Sayı: 6, Aralık 1996, Üç Ayda Bir Yayımlanır, sayfa 3-4; ŞAHİNGÖZ, Mehmet: "Atatürk'ün Fikir ve Düşüncelerinin Evrensel Değeri", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi,** Sempozyumlardan, Sayı: 1999/ 2, Yıl: 12, sayfa 471; TAŞTANOĞLU, Ö. Lütfi - Fethi Bolayır: **Bir Destanın Kahramanı Atatürk ve İlkeleri,** 1881 100. Yıl 1981, [basım yeri ve yılı yok], 96 sayfa, Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayii, sayfa 39-54; TUNA, Ali: "Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 209-214; TURAL, Âkif: "Atatürk Milliyetçiliği Millî Devlet Millî Egemenlik", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek,** Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 86-100; TÜFEKÇİ, Gürbüz D.: "Atatürk Milliyetçiliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 913-919; TÜNAY, Bekir: "Atatürk ve Millî Birlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 412-416; UMAR, Ömer Osman: "Arap Milliyetçilik Hareketinin Doğuşu ve Gelişmesi", **Askerî Tarih Bülteni,** Yıl: 26, Ağustos 2001, Sayı: 51, Ankara 2001, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 75-85; YILDIRIM, İsmail: "Atatürk ve Millî Devlet", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi),** Ankara 2000, VII+364 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 63-70; YUVALI, Abdülkadir: **"Atatürk İlkeleri ve Diğer Akımlar", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Kasım 1997, Sayı: 39, sayfa 968-969; YUVALI, Abdülkadir: "Milliyetçilik Anlayışının Tarihî Temelleri ve Çağdaş Yorumu", **Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi The Atatürk 4'th International Congress,** Atatürk Araştırma Merkezi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Cilt II, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, October 25-29, 1999, Turkıstan-Kazakhistan, Bildiriler-Papers, Ankara 2000, XVIII+(-726+1449) sayfa, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 727-739.

25 **"Millet"** için bakınız ALTAY, Şakir: "Ulusun Devrimlerdeki Yıpranmaz Gücü ve Hukuk", **Ankara Barosu Dergisi,** Atatürk Sayısı, Yıl: 1981, Sayı: 4, sayfa 615-622; **Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** İstanbul 1988, V+734 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 46-47; AYDIN, Nurullah: **Herşey Türkiye İçin, Millî Stratejik Konsept,** 4. Baskı, Ankara Temmuz 2000, XIII+244+[16] sayfa, Sözcü Yayınları 42, Siyaset Bilimi Serisi: 1, sayfa 173; EROĞLU, Hamza: **Atatürkçülük El Kitabı,** Ankara 1981, VII+301 sayfa, Olgaç Matbaası, sayfa 63-71; EROĞLU, Hamza: "Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik", **Atatürk Yolu,** Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 133-141; EROĞLU, Hamza: **Atatürk ve Milliyetçilik,** Ankara 1992,

Levent Şahverdi Arşivi

IV+103 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 10, sayfa 3-24; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 385-392; FEDA-Yİ, Cemal: "Kendi İfadeleriyle Atatürk'ün Temel Siyasal Düşünceleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 706-707; [ÖZBUDUN, Ergun]: "Atatürk ve Devlet Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 46-49; SAVAŞ, Vural: **Militan Atatürkçülük,** Birinci Basım, Ankara Aralık 2001, 431 sayfa, Bilgi Yayınları / Bilgi Dizisi: 133, Vural Savaş: 2, sayfa 85-88; TURAL, Âkif: "Atatürk Milliyetçiliği Millî Devlet Millî Egemenlik", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek,** Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 85-86.

26 **"Millî Egemenlik"** için bakınız AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat: **Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1998, XVI+731+[7] sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 621-625; AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat: "Atatürk, Millî Egemenlik ve Türk Çocuğu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 577-585; AKDEMİR, Süleyman: "Cumhuriyet Kavramı ve Türkiye Cumhuriyetinin İrsî-Kalıtımsal Özellikleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 748-749; AKGÜNER, Tayfun: "Yeni Meşruluk Anlayışı ve Ulusal Egemenlik", **75. Yılında Cumhuriyet Hukuk Sempozyumu** 22-23 Ekim 1998 Diyarbakır, (Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. İlyas Doğan), Diyarbakır 2000, 330 sayfa, Dicle Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü, sayfa 14-18; **Atatürkçü Düşünce Sistemi** Ankara 2002, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 3-4; **Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** İstanbul 1988, V+734 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 4-22; **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi,** İstanbul 1984, IV+274 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 326, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 15, sayfa 21-22; BOLAYIR, Fethi: **Atatürk İlkeleri,** [basım yeri ve yılı yok], [10+[2] sayfa, Sanem Matbaacılık A.Ş., sayfa 11-14; CEYHAN, Emrah: "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 747-748; CİN, Halil: "Millî Hakimiyet ve Atatürk", **Atatürk ve Hukuk,** Ankara 1982, Anayasa Mahkemesi Yayını No: 3, sayfa 120-137, Tartışma: sayfa 145-149; ÇEÇEN, Anıl: **Atatürk ve Cumhuriyet,** 3. Baskı, Ankara Ocak 1995, 384 sayfa, İmge Kitabevi Yayınları:108, sayfa 100-107; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm, İnceleme,** İstanbul Ocak 1998, 232 sayfa, Çağdaş Yayınları, sayfa 139-140; DANİLOV, Vladimir: "Milletin Egemenliği Kemalizmin Başlıca Prensiplerindendir", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt I, Ankara 1996, XX+683 sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 441-447; DÂVER, Bülent: "Ulusal Egemenlik Kavramına Genel Bakış", **1. Millî Egemenlik Sempozyumu,** Ankara 24-25 Nisan 1985, Tebliğ Özetleri, sayfa 3-6; DOĞANAY, Rahmi: "Saltanat'dan Cumhuriyet'e İmparatorluk'tan Millî Devlet'e", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Mart 2001, Sayı:49, sayfa 1-22; DÖNMEZ, Cengiz: "Atatürk ve Türkiye'de Millî Egemenlik Prensibinin Gerçekleştirilmesi", **Cumhuriyetin Kuruluşunun 75. Yıl Armağanı,** Ankara 1998, IX+260 sayfa, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, sayfa 63-73; DUMAN, İlter Hasan: **Cumhuriyet ve Nitelikleri,** 1. Basım, [İstanbul] Kartal 1996, 141 sayfa, Anayasa Serisi: 3, sayfa 69-72; EMİNÎ, M. Emin: "Atatürk ve Millî Egemenlik", **Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi ATA Dergisi,** Yıl: 1991, Sayı: 1, sayfa 87-95; ERKÜN, Safa: "Atatürk'ün Ülkü ve İlkeleri Arasındaki Bütünlük ve

Levent Şahverdi Arşivi

Uyum", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 168-171; EROĞLU, Hamza: **Atatürkçülük El Kitabı,** Ankara 1981, VIII+301 sayfa, Olgaç Matbaası, sayfa 98-110; EROĞLU, Hamza: **Atatürk ve Millî Egemenlik,** Ankara 1987, [6]+85 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 3, sayfa 1-85; EROĞLU, Hamza: **Gerçek Yönüyle Atatürkçülük, Türk Devriminin Temel Prensipleri ve Cumhuriyet Rejimi,** Ankara 1965, 221 sayfa, Kardeş Matbaası, sayfa 103-113; EROĞLU, Hamza: "Kurtuluş Savaşı ve Ulusal Egemenlik Kavramı", **1. Millî Egemenlik Sempozyumu,** Ankara 24-25 Nisan 1985. Tebliğ Özetleri, sayfa 11-13; EROĞLU, Hamza: "Millî Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: 1, Kasım 1984, Sayı: 1, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 137-163; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 446-465; FEYZİOĞLU, Turhan: "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 401-403; FEYZİOĞLU, Turhan: **Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği,** Ankara 1988, [3]+83+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 7, sayfa 1-83; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 741-791; GİRİTLİ, İsmet: "Atatürk ve Millî Egemenlik", **Atatürk ve Ankara,** Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Anısına Ankara Ticaret Odası Yayınıdır, Ankara Kasım 1988, 153 sayfa, sayfa 53-59; GİRİTLİ, İsmet: "Kemalizm Millî Hâkimiyet ve Cumhuriyet Demektir", **Atatürk Yolu,** Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 107-128; GİRİTLİ, İsmet: "Millî Egemenlik, Atatürk ve Anayasalarımız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Temmuz 1997, Sayı: 38, sayfa 557-564; GİRİTLİ, İsmet: "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Atatürkçü Türk Milliyetçiliği Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Temmuz 1997, Sayı: 38, sayfa 619-620; GİRİTLİ, İsmet: "Ulusal Egemenlik ve Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Mart 1996, Sayı: 34, sayfa 346-356; GÖK, Dursun-Osman Akandere-Osman Sönmez-Yaşar Semiz: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, III.** Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SEL-ÜN Vakfı Yayınları, sayfa 377-379; GÜNDÜZ, Necati: Atatürk Çağı ve Zihniyeti, Cilt: I, Ankara 1973, XVI+294 sayfa, Emel Matbaacılık Sanayii, sayfa 74-75; GÜRSOY, Bedri: "Ulusal Egemenlik ve Atatürk", **Atatürk'e Armağan** (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM, Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI), Ölümünün 50. Yılı, Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayın No: 44, X+170 sayfa, sayfa 57-78; HATİPOĞLU, Süleyman: "Atatürk İnkılâbının Dayandığı Bütünleyici İlkeler", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 97-103; İLHAN, Suat: "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: V, Mart 1989, Sayı: 14, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 269-270; İLHAN, Suat: **Evrimleşen Türk Devrimi,** Ankara 1998, [3]+287 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 184-186; İLHAN, Suat: **Harp Yönetimi ve Atatürk,** Ankara 1987, VIII+93 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 5, sayfa 38-41; İLHAN, Suat: **Türk Devrimi ve Türk Dünyası,** Ankara 2001, VIII+149 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 87-90; KARADUMAN, Necmettin: "Millî Egemenlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: 1, Mart 1985, Sayı: 2, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 315-318; KOCATÜRK, Utkan: "Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 603-604;

Levent Şahverdi Arşivi

KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 30-39; KURAN, Ercüment: "Türk Tarihinde Millî Egemenlik Kavramı -1919-1924 Dönemi-", **Atatürk'e Armağan** (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM, Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI), Ölümünün 50. Yılı, Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayın No: 44, X+170 sayfa, sayfa 13-28; MERTER, Feridun: "Türk Modernleşmesi Açısından Demokrasi ve Atatürk", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 653-654; MUMCU, Ahmet: **Atatürk'e Göre Millî Egemenlik,** Ankara Nisan 1986, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 15, 50 sayfa; MUMCU, Ahmet: "Osmanlı İmparatorluğunda Egemenlik Kavramı ve Gelişme", **1. Millî Egemenlik Sempozyumu,** Ankara 24-25 Nisan 1985, Tebliğ Özetleri, sayfa 9-10; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz,** Yeniden Düzenlenmiş İlâveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 135-142; [ÖZBUDUN, Ergun]: "Atatürk ve Devlet Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 40-43; ÖZDEMİR, Mehmet: "İstanbul'un İşgalini Takip Eden Dönemde Türk Milletinin Egemenlik Haklarını Ele Almasına Yönelik Çalışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVI, Mart 2000, Sayı: 46, sayfa 89-116; ÖZER, Atilâ: "Atatürk'ün Egemenlik, Hükümet ve Devlet Anlayışı", **100. Yıl Atatürk Konferansları,** Ankara 1981, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, sayfa 141-149; ŞİŞMAN, Adnan: "Atatürkçü Düşüncede Millî Bağımsızlık ve Millî Egemenlik", **Atatürk, Millî Egemenlik ve Evrensel Barış, Paneli,** (Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan), Salle Son Tay-Saint Jean 22 Nisan 2000, Ankara 2001, VI+74 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 43-60; TAŞTANOĞLU, Ö. Lütfi - Fethi Bolayır: **Bir Destanın Kahramanı Atatürk ve İlkeleri,** 1881 100. Yıl 1981, [basım yeri ve yılı yok], 96 sayfa, Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayii, sayfa 11-15; TURAL, Âkif: "Atatürk Milliyetçiliği Millî Devlet Millî Egemenlik", **75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek,** Ankara 1999, [2]+II+125 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 100-107; TURAL, M. Âkif (Yayına Hazırlayan): **Hilâfet Sevdası Karşısında Millî Hakimiyet Mücadelesi,** Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar'ın Sunuş Yazısıyla (**10 Kasım 2001**), Ankara 2001, [6]+VI+273 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 1-273; TURAN, İlter: "Ulusal Egemenlik ve Siyasal Katılma", **1. Millî Egemenlik Sempozyumu,** Ankara 24-25 Nisan 1985, Tebliğ Özetleri, sayfa 14-15; VERSAN, Vakur: "Batıda Egemenlik Kavramının Gelişimi", **1. Millî Egemenlik Sempozyumu,** Ankara 24-25 Nisan 1985, Tebliğ Özetleri, sayfa 7-8; YETKİN, Çetin: "Dünden Bugüne Bağımsızlık, Özgürlük, Ulusal Egemenlik Açısından Atatürkçülük", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 622-623.

27 **"Millî Bağımsızlık"** için bakınız AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat: **Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1998, XVI+731+[7] sayfa, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, sayfa 619-621; ARMAOĞLU, Fahir: "Bağımsızlık Benim Karakterimdir", **Bağımsızlık Benim Karakterimdir Paneli, 10 Kasım 1996 Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Millî Birlik Paneli ve 13 Kasım 1996'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 13. Kuruluş Yıldönümünde Düzenlenen "Bağımsızlık Benim Karakterimdir" Paneli,** Ankara 1998, [5]+86+[12] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 73-80; **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi,** İstanbul 1984, IV+274 sayfa, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 326, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 15, sayfa 8-11; ATEŞ, Sami: **Atatürk, Anadolu'ya Geçince,** Ankara 1983, 170+(4) sayfa, [basan yayınevi veya matbaa adı yok], sayfa 20-21, 99-100; ATEŞ, Toktamış: "Resmi İdeoloji ve Atatürkçülük", **Yeni Türkiye, Cum-**

Levent Şahverdi Arşivi

huriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji, Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 612; BOLAYIR, Fethi: **Atatürk İlkeleri,** [basım yeri ve yılı yok], 110+[2] sayfa, Sanem Matbaacılık A.Ş., sayfa 14-19; CEYHAN, Emrah: "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XV, Temmuz 1999, Sayı: 44, sayfa 745-746; CİCİOĞLU, Hasan: "Açılış Konuşması", **Bağımsızlık Benim Karakterimdir Paneli Açılış Konuşmaları, 10 Kasım 1996 Devlet Töreni Konuşmaları ve "Atatürk ve Millî Birlik" Paneli ve 13 Kasım 1996'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 13. Kuruluş Yıldönümünde Düzenlenen "Bağımsızlık Benim Karakterimdir" Paneli,** Ankara 1998, [5]+86+[12] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 45-48; ÇEÇEN, Anıl: Atatürk ve Cumhuriyet, 3. Baskı, Ankara Ocak 1995, 384 sayfa, İmge Kitabevi Yayınları:108, sayfa 107-120; ÇEÇEN, Anıl: **Kemalizm, İnceleme,** İstanbul Ocak 1998, 232 sayfa, Çağdaş Yayınları, sayfa 135-136; ÇUBUKÇU, İbrahim Ağ,h: "Din Açısından Kadınlar ve Bağımsızlık Savaşı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Mart 1996, Sayı: 34, sayfa 239-244; DURU, Cihan - Kemal Turan - Abdurrahman Öngeoğlu: **Atatürk Dönemi Maliye Politikası I. Kitap Mondros'tan Cumhuriyete Mali ve Ekonomik Sorunlar,** Ankara 1982, XXIII+520 sayfa, TISA Matbaacılık Sanayii Ltd. Şti., sayfa 398-407; ERGÜÇLÜ, Süleyman: "Bağımsızlık Benim Karakterimdir", **Bağımsızlık Benim Karakterimdir Paneli, 10 Kasım 1996 Devlet Töreni Konuşmaları ve "Atatürk ve Millî Birlik" Paneli ve 13 Kasım 1996'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 13. Kuruluş Yıldönümünde Düzenlenen "Bağımsızlık Benim Karakterimdir" Paneli,** Ankara 1998, [5]+86+[12] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 81-83; ERKÜN, Safa: "Atatürk'ün Ülkü ve İlkeleri Arasındaki Bütünlük ve Uyum", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler),** 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, VIII+1159 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 171-175; EROĞLU, Hamza: **Atatürkçülük El Kitabı,** Ankara 1981, VIII+301 sayfa, Olgaç Matbaası, sayfa 110-120; EROĞLU, Hamza: **Atatürk ve Milliyetçilik,** Ankara 1992, IV+103 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 10, sayfa 81-83; EROĞLU, Hamza: **Gerçek Yönüyle Atatürkçülük, Türk Devriminin Temel Prensipleri ve Cumhuriyet Rejimi,** Ankara 1965, 221 sayfa, Kardeş Matbaası, sayfa 114-126; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 465-471; GÖK, Dursun-Osman Akandere-Osman Sönmez-Yaşar Semiz: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, III.** Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SEL-ÜN Vakfı Yayınları, sayfa 379-381; GÖNLÜBOL, Mehmet: "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", **Atatürk Yolu,** Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 242-250; HASİPOĞLU, Ertuğrul: "Açılış Konuşması", **Bağımsızlık Benim Karakterimdir Paneli Açılış Konuşmaları, 10 Kasım 1996 Devlet Töreni Konuşmaları ve "Atatürk ve Millî Birlik" Paneli ve 13 Kasım 1996'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 13. Kuruluş Yıldönümünde Düzenlenen "Bağımsızlık Benim Karakterimdir" Paneli,** Ankara 1998, [5]+86+[12] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 51-54; HATİPOĞLU, Süleyman: "Atatürk İnkılâbının Dayandığı Bütünleyici İlkeler", **Atatürk Konferansları (1998-75. Yıl-Yurtiçi),** Ankara 2000, VI+[1]+253 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 103-107; HESENLİ, Cemil: "Atatürk, Bağımsızlık ve Milliyetçilik", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti; The Third International

Levent Şahverdi Arşivi

Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt II, Ankara 1998, XV+(-602+919+[112] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 743-749; İLGAZİ, Abdullah: "Atatürk'ün Bağımsızlık Anlayışı ve Türk Dış Politikasındaki Yeri ve Önemi", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu,** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 411-420; İLHAN, Suat: "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: V, Mart 1989, Sayı: 14, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 268-269 ; KARAL, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler,** İstanbul 1986, XII+188 sayfa, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 8; KAYNAR, Resat: "Atatürkçülük Nedir?", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 17-22; KESKİN, Mustafa: "Atatürk'e Göre Milliyetçilik ve Bağımsızlık", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu,** 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, The Third International Symposium On Atatürk, October 3-6 1995-Gazi Mağusa Turkish Republic Of Northern Cyprus, Cilt I, Ankara 1998, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, XV+600 sayfa, sayfa 297-304; KİLİ, Suna: **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli,** Türkiye İş Bankası 1981 Siyasal Bilim Büyük Ödülü, 7. Baskı, Ankara Mart 2000, XII+342 sayfa, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Genel Yayın: 221, Atatürk Dizisi: 32, sayfa 5-10; KİLİ, Suna: "Atatürk ve Politika", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 169-173; KOCATÜRK, Utkan: "Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 603; KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 27-29; KOÇAR, Rıza: **"Bağımsızlık Benim Karakterimdir", Bağımsızlık Benim Karakterimdir Paneli, 10 Kasım 1996 Devlet Töreni Konuşmaları ve "Atatürk ve Millî Birlik" Paneli ve 13 Kasım 1996'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 13. Kuruluş Yıldönümünde Düzenlenen "Bağımsızlık Benim Karakterimdir" Paneli,** Ankara 1998, [5]+86+[12] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 85-86; KURNAZ, Şefika: "Millî Mücadelede Türk Kadını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XII, Mart 1996, Sayı: 34, sayfa 257-268; [ÖZBUDUN, Ergun], "Atatürk ve Devlet Hayatı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri),** Ankara 1986, (Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Yüksel Ülken, Prof. Dr. İ[brahim] Agâh Çubukçu), Ankara 1986, IX+282 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 5, sayfa 37-40; SAYGIN, Işılay: "Açılış Konuşması", **Bağımsızlık Benim Karakterimdir Paneli Açılış Konuşmaları, 10 Kasım 1996 Devlet Töreni Konuşmaları ve "Atatürk ve Millî Birlik" Paneli ve 13 Kasım 1996'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 13. Kuruluş Yıldönümünde Düzenlenen "Bağımsızlık Benim Karakterimdir" Paneli,** Ankara 1998, [5]+86+[12] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 55-57; SÜSLÜ, Azmi: **"Bağımsızlık Benim Karakterimdir", Bağımsızlık Benim Karakterimdir Paneli, 10 Kasım 1996 Devlet Töreni Konuşmaları ve "Atatürk ve Millî Birlik" Paneli ve 13 Kasım 1996'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 13. Kuruluş Yıldönümünde Düzenlenen "Bağımsızlık Benim Karakterimdir" Paneli,** Ankara 1998, [5]+86+[12] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 69-72; ŞİŞMAN, Adnan: Atatürkçü Düşüncede Millî Bağımsızlık ve Millî Egemenlik,

Levent Şahverdi Arşivi

"**Atatürk, Millî Egemenlik ve Evrensel Barış**". Paneli, (Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan). Salle Son Tay-Saint Jean 22 Nisan 2000, Ankara 2001, VI+74 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 43-60; TAŞTANOĞLU, Ö. Lütfi - Fethi Bolayır: **Bir Destanın Kahramanı Atatürk ve İlkeleri,** 1881 100. Yıl 1981, [basım yeri ve yılı yok], 96 sayfa, Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayii, sayfa 15-21; TURAL, Sadık: "Bağımsızlık Benim Karakterimdir", **Bağımsızlık Benim Karakterimdir Paneli, 10 Kasım 1996 Devlet Töreni Konuşmaları ve "Atatürk ve Millî Birlik" Paneli ve 13 Kasım 1996'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 13. Kuruluş Yıldönümünde Düzenlenen "Bağımsızlık Benim Karakterimdir" Paneli,** Ankara 1998, [5]+86+[12] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 63-67; ÜNAL, Mehmet Ali: "Amasya Protokolleri Ve Atatürk'te İstiklâl Düşüncesi", **Atatürk'e Armağan** (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM, Prof. Dr. Bayram KODAMAN, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI), **Ölümünün 50. Yılı,** Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, X+170 sayfa, sayfa 109-119; VELİYEV, Dünyamalı: "Kemalcıların Ekonomik Bağımsızlık Savaşının Malî Yönleri", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu,** 9-11 Eylül 1991-Ankara, The Second International Symposium on Atatürk, September 9 to 11, 1991-Ankara, Turkey, Cilt II, Ankara 1996, [5]+II+(-683+1351) sayfa, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 861-867; YETKİN, Çetin: "Dünden Bugüne Bağımsızlık, Özgürlük, Ulusal Egemenlik Açısından Atatürkçülük", **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji,** Eylül-Aralık 1998, Yıl: 4, Sayı: 23-24, sayfa 620-621; YILDIRIM, Dursun: "Mustafa Kemal Atatürk'ün Kültür Anlayışı ve Tam Bağımsızlık Stratejisi Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XIII, Kasım 1997, Sayı: 39, sayfa 941-963.

28 **"Harf İnkılâbı"** için bakınız AVCI, Cemal: **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931),** Ankara 2000, VI+[3]+222 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 104-117; BOYACIOĞLU, Ramazan: "Harf Devrimi ve Sağladığı Kolaylıklar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Temmuz 2001, Sayı: 50, sayfa 429-450; ÇAYCI, Abdurrahman: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri),** Ankara 2002, XIII+535+[1] sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 349-366; DOĞRAMACI, İhsan: "Atatürk ve Eğitim", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: I, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 661-662; [ERGUN, Mustafa]: "Eğitim ve Kültür İnkılâbı", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2 Atatürk İnkılâpları** (Prof. Dr. Ö[mer] Kürkçüoğlu, Prof. Dr. N[ami] Çağan, Doç. Dr. G[ülnihal] Bozkurt, Doç. Dr. M[ustafa] Ergun, Doç. Dr. İ[hsan] Güneş, Yrd. Doç. Dr. N[evin] Genç, Yrd. Doç. Dr. E[rsoy] Taşdemirci), Ankara 1989, IX+181 sayfa, Yükseköğretim Kurulu Yayınları Yayın No: 6, sayfa 55-56; EROĞLU, Hamza: **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği,** Eklemeli İkinci Baskı, Ankara 1994, XI+340 sayfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1714, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Dizisi/43, sayfa 120-121; EROĞLU, Hamza: **Atatürk'ün Hayatı,** Birinci Baskı, Ankara Aralık 1986, 162 sayfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 703, Atatürk Dizisi: 23, sayfa 73-74; EROĞLU, Hamza: **Türk İnkılâp Tarihi,** Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara Ekim 1990, XVI+587 sayfa, Savaş Yayınları, sayfa 269-271; FEYZİOĞLU, Turhan: "Mustafa Kemal Atatürk, Oeuvre et Influence", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Mart 1987, Sayı: 8, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 340-341; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Taşı: Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999, XXVII+412 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 180-182; FEYZİOĞLU, Turhan: "Türk İnkılâbının Temel Ta-

Levent Sahverdi Arşivi

şı Lâiklik", **Atatürk Yolu,** Bu kitap Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol Tarafından Hazırlanmıştır, İstanbul 1981, XXIV+[1]+359+[1] sayfa, Otomarsan Kültür Yayını, sayfa 211-213; GÖK, Dursun-Osman Akandere-Osman Sönmez-Yaşar Semiz: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, III.** Baskı, Konya [basım yılı yok], X+455+(3) sayfa, SELÜN Vakfı Yayınları, sayfa 339-343; GÖKSEL, Burhan: "Atatürk'ün Eğitim Konusunda Görüşleri ve Misak-ı Maarif", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: 1, Temmuz 1985, Sayı: 3, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 950-952; GÖNÜLAL, İsmet: "Devrim Tarihinin Temel Kavramları", **Atatürk ve Türk Toplumu,** Hamza EROĞLU, İsmet GÖNÜLAL, Muzaffer ARIKAN, Ankara 1981, 383 sayfa, Türkiye Ziraî Donatım Kurumu Yayınları: 2, 100. Yıl Armağanıdır, sayfa 177-232; İĞDEMİR, Uluğ: Atatürk'ün Yaşamı, I. Cilt, 1881-1918, Ankara 1980, X+[3]+196+[3]+XVII sayfa, Türk Tarih Kurumu Yayınları XXIII, Dizi Sayı: 4, sayfa 23-25; HATTAMER, Richard: "Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları" (Çev. Yrd. Doç. Dr. Ayten Sezer), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XVII, Temmuz 2001, Sayı: 50, sayfa 398-399; KARAL, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler,** İstanbul 1986, XII+188 sayfa, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, sayfa 86-88; KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1999, XIV+440 sayfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 146-151; OĞUZKAN, Turhan: "Atatürkçü Eğitim Politikası ve Millî Eğitim", **Atatürkçülük (İkinci Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Ankara 1983, V+388 sayfa, Genelkurmay Basımevi, sayfa 122-125; OLCAYTU, Turhan: **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz, İlkelerimiz,** Yeniden Düzenlenmiş İlâveli 8. Baskı, Ankara 1998, Yapım-Üretim Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., sayfa 85-104; SHERRILL, Charles: **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal** (Çeviren: Alp Ilgaz), [Basım yeri ve yılı yok], 236 sayfa, Tercüman 1001 Temel Eser 23, sayfa 203-208; ŞENALP, Leman: "Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, sayfa 451-453.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN MİLLÎ EKONOMİ ANLAYIŞI VE ÇAĞIN KÜRESELLEŞME GERÇEĞİ*

Doç. Dr. Baktıgül KALAMBEKOVA**

29 Ekim'de 80. yıldönümü kutlanan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsi ve resmi hayatına, devlet ve asker adamı sıfatıyla öncülük ettiği faaliyetlerin yurt içinde ve uluslararası ilişkilerde yansımalarına ilişkin geniş kapsamlı bilimsel araştırmalar ve belgesel yayınlar mevcuttur.

Türk milletinin Uluu Jolbaşcısı'nın (Önder'in) bıraktığı tükenmez miras, geniş kapsamı ve derin içeriği ile her dönem anlayarak okumaya ve güncelleştirerek algılamaya şayan olduğunu görmek mümkündür. Mustafa Kemal Atatürk, kendine özgü bir ansiklopedik zekanı yansıtan düşünce sistemini oluşturmaktan ziyade, tüm düşünce ve fikirlerini özdekleştirerek toplumsal eyleme dönüştürebilmiştir. O'nu zamandaş büyük liderler ve düşünürlerden farklı yapan özelliklerinden biri de budur.

Görüşleri üzerine yapılan araştırmalar, Atatürk'ün gerçek dehasını ve evrensel bilgilerinin boyutunu yansıtan ekonomik kalkınma modelini geliştirdiğini ve mevcut koşullar içinde uygulamaya koyarak, büyük sonuçlar aldığını göstermektedir.

Kuvvetle uluslar arasılaşmış bir ekonominin zirveye tırmandığı ve yoksulluğun küreselleşmeye yöneldiği günümüzde, bağımsızlığına henüz

---

* 08-12 Aralık 2003 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Kırgızistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı.

Levent Sahverdi Arşivi

kavuşan ve gelişmekte olan ülkeler için Atatürk modelinin yol gösterici özelliği olabilir mi?

İlim ve teknik devrimin devamlı gelişmesi sonucunda kendi ulusal sınırlarını aşmakta olan milli ekonomilerin karşılıklı etkileşimleri ve oldukça sert rekabeti hakim olan bu dünyada nasıl yaşanmalı?

Millî ekonomilerin küreselleşmeksizin yaşayabilmesi mümkün olabilir mi?

Bu soruların cevapları, Atatürk'ün ekonomi politikasının felsefesi, hayata geçirilmesindeki eylem ve önlemler, uygulamadan alınan sonuçlar, her ülkenin içinde bulunduğu durum ve şartlar açısından değerlendirildiği zaman bulunabilir. Dolayısıyla bu alanda genişlemesine ve derinlemesine incelemelerin yapılması özel bir önem taşımaktadır.

Atatürk'ün ekonomi anlayışı kendi deyimiyle şöyle açıklanmıştır; "ben ekonomik hayat denince, tarım, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bayındırlık işlerini, birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir bütün sayarım..."[1] Ekonomi ile halkçılığı birbirinden ayrı görmemiştir. "Halk devri, ekonomi devridir" diyerek, ekonominin amaçlarının halkın çıkarlarına uygun olmasının, toplumun maddi ve manevi ihtiyaç kaynaklarından gelen eğilime uymasının gereğini, halk ile ekonomiyi bütünleştirerek açıklamıştır.

Asıl önemli olan ekonomik kalkınmanın sağlayacağı ve koruyacağı, ulusal bağımsızlıktır, çünkü ekonomi bağımsızlığın temelini oluşturur. Atatürk diyor ki; "Tam bağımsızlık için şu genel kural vardır, millî egemenlik için bir kanun vardır diyoruz. Bugün de büyük bir zaferin etkenleri ve yapıcıları olduğumuzu ifade ediyoruz. Bu noktada çok kesin olan bir gerçeği hep beraber tekrar etmek mecburiyetindeyiz. Bu kadar büyük, bu kadar kutsal ve ulu hedefler yalnız kağıt üzerinde prensiplerle ve kanun maddeleriyle ve sadece hırslarla, arzularla elde edilemez. Tam olarak gerçekleştirebilmek için tek kuvvet, hakikî en kuvvetli temel, ekonomidir. Siyasî, askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferler ile taçlandırılmazlarsa elde edilen zaferler kalıcı olamaz ve sağlanan faydalı

1 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.,** Cilt 1. Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü yayını., 1945. s. 379.

Levent Şahverdi Arşivi

sonuçlardan yararlanabilmek için ekonomimizin, ekonomik egemenliğimizin sağlanması, güçlendirilmesi ve genişletilmesi lazımdır"[2].

Böylece strateji belirlerken, bir ülkenin ekonomik kalkınmasında her şeyden önce kendi iç kaynaklarına güvenmesi ve dayanması gerektiği göz önünde bulundurulmuştur. Ekonomik milliyetçiliğin pozitif örneği olarak şu yaklaşım dikkatimizi çekmelidir ki, Atatürk "Memleketimizin ekonomik kaynakları bütün dünyanın hırslarını çekecek verim ve zenginliğe sahiptir. Halkımızın çiftçi olması, topraklarımızın dünyanın en bereketli topraklarından bulunması, maddi hayat için hiçbir endişeye yer bırakmamaktadır[3]".

Bu bağlamda, "Türkiye ekonomik kalkınmada iki büyük kuvvet serisine dayanmaktadır; toprağın iklimleri, zenginlikleri ve başlı başına servet olan coğrafi durumu ve bir de yüksek sosyal benlik duygusu" demiştir. Ulusun kendi varlığını belirtmesinin ve korumasının önemine ise şöyle işaret edilmiştir: "Bir milletin kültür seviyesi üç sahada: devlet, fikir ve ekonomi sahalarındaki faaliyet ve başarılarının, sonuçlarının ürünü ile ölçülür".

1921 yılında Atatürk diyor ki; "Millî bağımsızlık bence bir hayat meselesidir. Millet ve memleketin çıkarları gerektirdiği takdirde, insanlığı meydana getiren milletlerden her biriyle medeniyet gereklerinden olan dostluk ve siyaset ilişkilerinin büyük bir dikkatle takdir ederim. Ancak benim milletimi esir etmek isteyen her hangi bir milletin de, bu arzusundan vazgeçinceye kadar amansız düşmanıyım[4]".

Ve bir yıl sonra şöyle demiştir; "Bugünkü mücadelemizin amacı tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın bütünlüğü ise ancak mali bağımsızlık ile mümkündür. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olunca o devletin bütün hayati kuruluşlarında bağımsızlık felç olur. Çünkü her devlet organı ancak malî kuvvetle yaşar. Mali bağımsızlığın korunması için ilk şart,

2 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt 2., Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü yayını. 1954. s.107-108.

3 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt 1. s.229.

4 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt 3. Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü yayını, s.25.

Levent Şahverdi Arşivi

bütçenin ekonomik bünye ile orantılı ve denk olmasıdır. Bundan ötürü, devlet bünyesini yaşatmak için dışarıya başvurmaksızın memleketin gelir kaynaklarıyla idareyi sağlama çare ve tedbirlerini bulmak lazımdır ve bu mümkündür... Azami tasarruf milli prensibimiz olmalıdır[5]".

Şunu açık görüyoruz ki, Atatürk döneminde bağımsız ekonomi anlayışı esas alınmıştır. O'nun bağımsızlık savaşının en kızgın döneminde savaş sonrası bağımsız yeni Türkiye Devletinde uygulanması gereken iktisat politikasının hazırlanması için özel bir heyet kurması son derece ilginçtir.

İkinci önemli hamlesi, Cumhuriyet ilân edilmeden sekiz ay önce ve Lozan Barış görüşmelerinin özellikle ekonomik konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle kesildiği dönemde İzmir İktisat Kongresi'ni toplamasıdır.

Tam bir iktisat kongresi olarak değerlendirilmesi zor olmasına rağmen, siyasi bağımsızlığın temel şartının ekonomik bağımsızlık olduğu fikrinin ve yeni devletin karma ekonomi politikasını izleyeceğini açıklayan ve karma ekonomi modelinin temeli atılan bir kongre olarak Türk ekonomi tarihinde hak ettiği yeri almıştır.

1923 yılının 17 Şubatında toplanan İzmir İktisat kongresi'nde Atatürk'ün milli ekonomi anlayışı açıkça ortaya konulmuştur: "Bir ulusun doğrudan doğruya hayatı ile ilgili olan, o ulusun iktisadıdır. Tarihin ve tecrübenin yoğunlaştırdığı bu gerçek biçim ulusal hayatımızda ve ulusal tarihimizde tamamen tecelli etmiştir. Türk tarihi incelenirse, yükseliş, çöküş nedenlerinin iktisat sorunlarından başka bir şey olmadığı derhal anlaşılır. Tarihimizi dolduran zaferlerin yahut bozgunların tümü iktisat durumumuzla bağlantılı ve ilişkilidir. Yeni Türkiye'mizi lâyık olduğu yüksek düzeye ulaştırabilmek için iktisadımıza birinci derecede ve en çok önem vermek zorundayız. Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir[6]".

Devletçiliğin diğer alanlarına ilişkin görüş ve düşünceleri gibi millî ekonomi stratejisi de kendisi tarafından hep tartışmaya, olgunlaşmaya ve gelişmeye açık tutulmuştur. Coğrafi durumları ne olursa olsun, milletlerin. yani ülkelerin birbirine bir çok bağlarla bağlı olduğunu ve dolayısıyla dün-

5 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt 1. 1945, s. 229.
6 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt 2. 1954, s. 99-100.

Levent Şahverdi Arşivi

yanın bir yerindeki her hangi değişimin diğer bir yerine de etkili olacağını belirtmiştir. Çok çeşitli değiş-tokuş münasebetleri, karşılıklı etkileşimler, işbirlikleri ve ortaklıklar hiçbir zaman yadsınmamıştır.

Atatürk'ün millî ekonomi anlayışı ve ekonomik milliyetçiliği içe dönük ve dış dünyadan soyutlanmış olmaktan çok uzak olduğunu ve tam tersine, çağın ve uluslar arası yaşamın sunduğu yeni imkânlar ve oluşturduğu değişimlere açık olduğunu görüyoruz.

"Ekonomik alanda düşünürken ve konuşurken sanılmasın ki, biz yabancı sermayeye karşıyız; hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok çalışmaya ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Bundan dolayı kanunlarımıza uymak şartıyla yabancı sermayelerine gerekli olan güvenceyi vermeye her zaman hazırız. Arzu edilir ki, yabancı sermaye, çalışmamıza ve sabit servetimize eklensin, bizim için ve onlar için faydalı sonuçlar versin". "Benliğimize, varlığımıza hiçbir zarar vermeksizin, dış sermaye memleketimize girebilir[7]". Derken doğrudan uluslar arası yatırımların milli ekonomiye cezp edilerek, menfaatlerin karşılıklı dikkate alınması ile yasal kurallar uyarınca kullanılmasına ilişkin yaklaşım sergilenmiştir.

Üstelik, uluslararası ekonomik ilişkilerde bazen milliyetçiliğin içeriği de değişebileceğine dair farklı yorum üretildiğini görmek mümkündür ki, Atatürk "Memleketimizi medeniyetin gerektirdiği dereceye bir an önce yükseltmek için, yalnız milli sermaye yeterli olmaz. Yabancı sermayeye ve uzmanlığına da ihtiyacımız vardır. Bu noktada dar bir milliyetçilikten çıkıyoruz, daha geniş milliyetçi oluyoruz" demiştir.[8]

Günümüzün ekonomi politikalarında ve ekonomi hayatında istikrarın ve güvenliğin belirleyici ölçülerinden olan dış borçlar konusuna ilişkin Atatürk'ün görüşüne bakalım. "Hükûmetimizin her medeni devlet gibi dış borçlanmalar yapmasına lüzum vardır. Şu kadar ki, borç alınan yabancı paralarını... ödemeye mecbur değilmişiz gibi, amaçsız israf ve tüketim ile borçlarımızın yükünü arttırarak mali bağımsızlığımızı tehlikeye düşürme-

7 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.**, Cilt 5. s.109.

8 "Atatürk'ün nutuklarından alınmış vecizeler"., **Muhit Mecmuası.**, sene: 3, No. 32, Haziran 1931. s.8.

Levent Sahverdi Arşivi

ye kesin şekilde karşıyız. Biz memlekette, bayındırlığı, üretimi ve halkın refahını temin edecek gelir kaynaklarımızı geliştirecek verimli borçlanmalara taraftarız[9]".

Ekonomi alanında işbirliği ve entegrasyon konusunda esas olarak "ekonomik genişliğin temelini de, ancak her milletin refah içinde yaşamaya ve ilerlemeye hakkı olduğunu kabul eden bir zihniyetle, bütün milletlerin birlikte çalışmaları yolunu bulunmasında görüyoruz" demiştir.[10]

Atatürk'ün millî ekonomi anlayışının en önemli boyutlarını incelemeye çalışırken, Büyük Önderin toplumsal yaşamın her yönüne evrensel ve milli değerlerin çatışmasına yol vermeyecek şekilde yaklaştığını ve bunu hem kuramsal, hem pratik anlamda sistematik hale getirdiğini görüyoruz. Son derece hızlı değişen günümüz şartları içinde de, O'nun düşüncelerinin ne kadar geniş kapsamlı ve derin olduğunu ve en önemlisi güncelliğini fark etmek mümkündür.

Beş asır önce belirginleşmeye başlayan ve kimi zamanları kesintiye uğramasına rağmen hep gündemde kalmış olan ekonominin küreselleşmesi eski Sovyetler Birliği'nin düşmesi ile yeni boyut ve hız almıştır. Bağımsız devletçiliğini ilân ederek uluslar arası topluma üyeliği kazanan bizim bölgenin ülkeleri için, ulus devleti zayıflatmaya yönelik küreselleşme süreci özel ve bir az farklı anlam taşımaktadır. Bir yandan tam bağımsızlık için mücadele verilirken, diğer taraftan uluslar arası toplumsal hayattan dışlanmamak uğruna çabalar sarf edilmesi ve aynı zamanda millî güvenliğin temeli olan ekonomik güvenliğin sağlanması gerekmektedir.

Bu nedenle Atatürk'ün millî bağımsızlık politikasının temelini oluşturan millî ekonomi anlayışı küreselleşme devrinin gerçeklerinin ışığı altında nasıl bir şekilde yansıması mümkün sorusu ortaya çıkmaktadır. O'nun geliştirdiği ve uygulama sonucunda elde ettiği başarılar da zamanın küreselleşme süreci içinde yer almış olduğu için son derece önemlidir. Dolayısıyla, her ülke kendi özelliklerini ve mevcut koşullarını dikkate alarak incelemeler yapması ve sonuçlarını değerlendirerek yararlanması mümkün.

---

9 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt 1. s.223.
10 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt 1. s.357.

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYETİN İLÂNINDA EMEĞİ GEÇENLER*

Prof. Dr. E. Semih YALÇIN**

Giriş

Cumhuriyet, dilimize Arapça "Cumhur" kelimesiyle girmiştir. Cumhur, halk, ahali, büyük kalabalık anlamlarını ihtiva eder. Toplu bir halde bulunan kavim yahut millet demektir. Bu tanımdan hareketle Cumhuriyet[1] veya Cumhuri Devlet ifadesi ise, iktidarın millete, umûma ait olduğunu öngören devlet şekli anlamına gelmektedir. Cumhuriyeti bir devlet şekli olarak ilk defa ortaya çıkaran ve uygulayan Romalılardır. Romalılar devlet idaresini ağırlıklı olarak hukukî esaslara bağlamaya çalışmışlardır. Daha sonraki dönemlerde batıda Platon'dan itibaren birçok düşünür, devlet şekilleri ve özellikle de Cumhuriyet idaresi üzerinde durmuşlar ve bu konuda kıymetli eserler vermişlerdir. Bu isimler arasında Cicero, Bodin, Machiavelli, Lapradelle, Rousseau, Volter, Kant, Jellinek sayılabilir.

Modern dönemlerde ise Cumhuriyet, demokrasi ile bir arada mütalaa edilmiş, halkın serbestçe iradesini kullanması, kendisini idare edenleri serbestçe seçmesi anlamı ile birlikte değerlendirilmiştir.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Sayı 29'dan alınmıştır.

** Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Cumhuriyet kelimesi, Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Türkî'sinde "Bir reis-i müntahibin taht-ı riyasetinde bulunan". Ferit Develioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Sözlüğünde "Seçimle bir başkanın başında bulunduğu devlet idaresi", Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde "Milletin egemenliğini kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler içinde seçtiği ve milletvekilleri aracılığı ile kullandığı devlet biçimi" olarak tarif edilmektedir, (bkz. Şemsettin Sami, **Kamus-ı Türkî, Dersadet,** 1317, s. 482.; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik** Lûgat, Ankara, 1986, s. 177.; **Türkçe Sözlük,** Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988, s.263.).

Levent Sahverdi Arşivi

Tarihte kurulmuş Türk Devletlerinde bugünkü modern anlamıyla Cumhuriyet idaresinin bir müessese veya rejim olarak mevcudiyetinden bahsetmek oldukça zordur. Ancak, Cumhuriyet rejiminin bir gereği olan "seçim", sistem olarak mevcuttur ve hemen hemen bütün Türk Devletleri'nde uygulanmıştır.

Türklerde kurultay, bir danışma meclisi niteliğini daima muhafaza etmiştir[2]. Kurultay Han'ın sülalesi yok olmuş ise, han olmak niteliğine haiz bir beyi han olarak seçebilirdi. Tahta çıkmak hakkına haiz olan taht varisinin hukuken han makamını işgal etmek için mutlaka beylerin uygun görmesi yani kurultayın tasvip ve tasdiki şarttı. Bu gelenek, Asya Hun'ları devrinden Osmanlı Sülalesi devrine kadar hiç değişmemiştir[3]. Han veya Hakanın kurultaylarda seçilmesi, eski ve köklü bir Türk geleneğidir.

İslâmiyetin kabulünden sonra kurulan Türk-İslâm Devletlerinde de durum bundan çok farklı değildir. Eski Türk devlet teşkilâtlarında ekseriyetle var olan kurultay ve hanların seçim yoluyla işbaşına gelmesi, Türklerin, Cumhuriyetin temel unsurlarından olan demokrasi anlayışına yabancı olmadıklarının delili olarak gösterilebilir.

Fransız İnkılâbının mahsulü olan Cumhuriyet fikri, millet iradesine kıymet veren bir siyasî düzen ve rejim olarak batıda yeni bir model olarak 19. yüzyıldan itibaren kabul görmüştür. Türkiye'de ise Osmanlı Devletinin yıkılışı ile yeni kurulan Türk Devletinin hükûmet şekli olarak 1923 yılında benimsenmiştir.

Yeni devlet düzeni olarak Cumhuriyet rejiminin ülkemizde tatbiki meselesini en üst seviyede düşünen kişi ise hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Mustafa Kemal Paşanın zihninde Cumhuriyet fikrinin oluşumu sadece 28-29 Ekim 1923 gecesi **"Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz"** sözleriyle ortaya çıkmış bir vakıa değildir. Türk İnkılâp Tarihi'nin kaynakları incelendiğinde, yeni ve müstakil bir devlet ve devlet şekli olarak Cumhuriyet fikrinin Mustafa Kemal Paşanın kafasında 1905-1906 yıllarında belirgin hale gelmiş olduğu görülür.

---

2 Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı** (13.yy sonuna kadar), Ankara, 1982, s.68.
3 Sadri Maksudi Arsel, **Türk Tarihi ve Hukuk I,** İstanbul, 1947, s.267 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde bu düşüncenin oluşmasını şu sebeplere dayandırmak mümkündür;

Bunlardan birisi Fransız İnkılâbıyla ortaya çıkan fikirlerin tesiri, diğeri Osmanlı son dönemi aydınlarımızın "Bu devlet nasıl kurtulur?" sorusuna cevap bulmak amacıyla yaptığı fikrî ve siyasî tartışmalar ve nihayet Namık Kemal ve Ziya Gökalp gibi entelektüellerimizin Mustafa Kemal Paşa üzerindeki tesiridir. Ancak, Meşrutiyet, Mütareke ve Millî mücadele dönemlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde şekillenen Cumhuriyet fikrinin kendisine ait bir orijinalitesinin olduğunu da göz ardı etmemek tarihi bir hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir.

Mustafa Kemal Paşa bilindiği gibi daha 1905 yılında **"...yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan önce bir Türk devleti çıkarma"** düşüncesindeydi[4]. O, kafasındaki yeni devlet düzenini, Misâk-ı Millî sınırları dahilinde ve batılı manada olduğunu çeşitli vesilelerle açıkça ifade etmiştir[5]. Türk milletinin yenileşme tarihinde önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet Hareketi, Türkiye'yi modern bir ülke haline getirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa'yı tatmin etmemiş, **"İnkılâbı ikmâl etmek lazım... Biz bunu yapabiliriz"**[6] diyerek meşrutî idarenin ötesinde ve ondan daha ileri manada bir İnkılâp hareketinin gereğine işaret etmiştir. Atatürk'ün kastettiği bu temel inkılâbın adı ise Cumhuriyettir.

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele hareketine başladığı günden itibaren sadece büyük bir asker olmadığını aynı zamanda büyük bir devlet adamı olduğunu fiilen ispat etmiştir. Mücadelesi sırasında yanında bulunan arkadaşlarını inkılapçı ve cumhuriyetçi bir anlayışla bizzat yetiştirmiş; Anadolu hareketinin başladığı günden itibaren Türkiye'de bir Cumhuriyet rejiminin tesisini düşünmüştür. Bu düşüncesini hissedenlerin bir kısmı

4 Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk,** İstanbul, 1967, s. 108.

5 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.; Sadi Borak, **Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk,** İstanbul, 1966, s.22.; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** Cilt I, Ankara, 1988, s.130-132.; Münir Hayri Egeli, **Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları,** İstanbul, 1954, s.34-35.; Enver Ziya Karal, Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması, **Türk Dili,** s.278, Kasım 1974, s.837-838.; Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri,** Ankara, 1989, s.132.

6 Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** Ankara, 1968, s.75 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

kendisinden ayrılmış, bununla birlikte daha ilk günden düşündüğü inkılâp hareketlerinin hiçbirini hemen tatbike girişmemiş, askerî ve siyasî zaferler kazanıldıktan sonra Cumhuriyete geçmiştir[7].

İlk BMM'nde Cumhuriyetin İlânıyla İlgili Gelişmeler

23 Nisan 1920'de toplanan ilk BMM, olağanüstü zamanların ortaya çıkardığı siyasî zorunlulukların etkisiyle vazife gören bir kurucu meclis niteliğinde idi[8]. Bu yapıda kurulan yeni meclis, milletin tek temsilcisi sıfatıyla yasama ve yürütme yetkilerini uhdesinde toplamış ancak, bir devlet başkanlığı adıyla ayrı bir teşkilâtlanma biçimine başlangıçta gerek görmemiş ve BMM, mevcut haliyle bir "Meclis Hükûmeti"[9] sistemi vücuda getirerek millî mücadele hareketini sevk ve idare etmiştir. BMM'nce alınan ve "Padişah ve Halife, altında bulunduğu tazyikten kurtulduğu zaman, meclisin tanzim edeceği esaslar dairesinde vaziyetini alır" şeklindeki karar; esasında mevcut siyasî düzeni millî hâkimiyet prensibine dayandırarak Cumhuriyete yönelinmesine imkan ve fırsat vermiştir. Adı önceden konulmayan Cumhuriyet rejimine bir takım merhaleleri kat etmek suretiyle kademeli olarak geçilmesinin sebepleri arasında; dönemin olağanüstü şartları ihtiva etmesinin yanı sıra, BMM'nin fikrî ve siyasî anlamda tezatlarla dolu bir meclis yapısına sahip olması sayılabilir. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa, millî mücadele hareketini ve onu temsil eden Büyük Millet Meclisi'nin bütünlüğünü bozmamak amacıyla Cumhuriyet idaresiyle ilgili fikrini o günlerde açık bir şekilde telaffuz etmemiştir. Meclisteki değişik grupları Misâk-ı Millî çerçevesinde birleştirmeye çalışmış ve bu amaçla şekilen de olsa bazı tavizler vermeye mecbur olmuştur[10].

---

7 Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım,** İstanbul, 1964, s. 114-115.

8 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet,** Ankara 1989, s.29.; İsmet Giritli, **Atatürk Cumhuriyeti,** İstanbul, 1988, s.45 vd.; İlk BMM'nin çalışmaları ve yapısı hakkında geniş bilgi için bkz. Samet Ağaoğlu, **Kuva-yı Milliye Ruhu,** İstanbul, 1944; Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet II. Grup,** İstanbul, 1995.

9 Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** İstanbul, 1964, s.242.

10 Bu tavizler konusunda bkz.; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları,** İstanbul, 1953, s.461-463.

Levent Şahverdi Arşivi

TBMM bünyesinde Cumhuriyetin ilânını hazırlayan gelişmelerden birisi de 1909 Kânun-ı Esasisi'nin yerine, yeni anayasanın kabul edilmesidir. Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan bir teşkilât programı esas alınarak, hilafet ve saltanat makamlarından bahsedilmeksizin, 20 Ocak 1921'de "Teşkilât-ı Esasiye" adıyla ilk anayasa yürürlüğe konulmuştur[11]. Bu anayasaya göre, hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Halkın kendi mukadderatını kendisine tayin etmek hakkı verilmiştir. Kanun yapma ve icra yetkisi TBMM'de toplanmıştır. Bu özellikleriyle 1921 Anayasası "reisicumhursuz bir Cumhuriyet" kurmuştur[12].

20 Ocak 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu üzerinde cereyan eden görüşmeler ve özellikle Atatürk'ün Mecliste birliği sağlamak için 10 Mayıs 1921'de kurduğu "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubunun" programı Mustafa Kemal Paşanın Cumhuriyeti ilân edeceği kanaatinin doğmasına yol açmıştır. Grubun programında "Hükûmet Teşkilâtının Teşkilâtı Esasiye'ye göre şimdiden tespit ve izharı" maddesinin bulunması muhalifleri endişelendirmişti. Çünkü muhalefete göre bu madde, Hilâfet ve Saltanat aleyhine, Cumhuriyetin ilânına zemini hazırlıyordu. Bu endişeyle hareket eden muhalefet direnmesini daha da artırmış ve Atatürk'ün Meclis Reisi sıfatıyla "İcra Vekilleri Heyeti seçiminde namzet gösterme selâhiyeti"ni geri aldırmayı 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı kanunla yapılan değişiklikle sağlamıştır. Bu değişikliğe göre; "İcra Vekilleri Heyeti ile İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi tarafından rey-i hafi ve ekseriyet-i mutlâka ile intihap olunur" kararı geçerli olmuştur.

İkinci TBMM'nin Açılması ve Cumhuriyetin İlânıyla İlgili Gelişmeler

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilânı için iki meselinin halline intizar ediyordu. Bunlardan biri Lozan Sulh Muahedesinin İmzalanması, diğeri de

11 Düstur, 3.Tertib, Cilt I, s. 196.

12 Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat ve Siyasî Rejim Milletlerin Hukuki Hayatı Serisinden Türkiye** (Kollektif Eser), İstanbul,1940, s.12 (Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet,** s.35 ve 15 nolu dipnottan iktibas).; Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi,** İstanbul, 1982, s.270.; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar,** Ankara, 1981, s. 180-181.

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci Büyük Millet Meclisinin seçiminin yenilenmesine karar vererek dağılması ve ikinci Millet Meclisinin faaliyete geçmesiydi[13]. İlk TBMM 1 Nisan 1923'de seçimin yenilenmesine karar vererek dağılmıştır. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa yeni meclis toplanıncaya kadar yetişmek üzere bir kısım uzman arkadaşlarından yeni bir anayasa taslağı hazırlamalarını istemişti. Zaman zaman kendisinin de katıldığı bu çalışmaları düşünce ve direktifleriyle yönlendirmiştir. Bu toplantılarda yapmış olduğu konuşmalarda, millî hükûmetin mahiyetinin Cumhuriyet olduğu halde onu kesin olarak ifade ve ilân etmemenin devlet idaresinde zaaf meydana getirdiğini, ilk fırsatta Cumhuriyeti ilân ederek bu zaafı ortadan kaldırmanın gereğine işaret etmiştir[14].

Bu gelişmelerin ardından Cumhuriyetin ilânı meselesi ciddi anlamda ilk defa 10 Eylül 1923'de Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki küçük odasında ele alındı. Hazırlattığı anayasa taslağını oldukça eksik bulmuş, muhtemelen bu toplantının bir gün öncesinde 9 Eylül'de konuyla ilgili olarak bizzat kendisi çalışmıştı. Yunus Nadi, Sabri (Toprak) ve Falih Rıfkı Atay'ın hazır bulunduğu müzakerede Mustafa Kemal Paşa kendisinin hazırladığı anayasa maddelerinin değişiklik tekliflerini okudu. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı taslağın ilk maddesi; "Türkiye, Cumhuriyet usulü ile idare olunur"[15] şeklindeydi.

Mecliste meydana gelen bu küçük toplantıdan sonra Cumhuriyetin ilânına giden tarihi seyrin hızlanarak devam ettiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, 22 Eylül'de Viyana'da çıkan Neue Treie Presse gazetesinin Ankara'da bulunan muhabirine verdiği demeçte[16] "Cumhuriyet" kelimesini kullanarak 1921 Anayasasında yapılmasını düşündüğü değişiklikleri açık bir şekilde dile getirmiştir. Yurt içinde ve yurt dışında yankısı oldukça fazla olan bu demeçten sonra Halk Fırkası da harekete geçerek 5 Ekim'de parti büyük divanını toplamış ve anayasada yapılacak değişikleri tespit etmek üzere bir "İhtisas Heyeti" seçmiştir[17].

13 Feridun Fazıl Tülbentçi, **Cumhuriyet Nasıl Kuruldu,** İstanbul, 1955, s.37.
14 Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet,** s. 39.
15 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** İstanbul,1984, s.374-375.
16 Tülbentçi. s.38; **Hâkimiyet-i Milliye,** 27 Eylül 1923.
17 Tülbentçi, s.43.; Eroğlu. s.44.

Levent Şahverdi Arşivi

Gerek ilk BMM'nin dağılmasında sonra kurulan heyet ile HF'nin seçtiği İhtisas Heyeti Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünde çalışmalarına devam ederken İsmet İnönü ve 14 arkadaşının hazırladıkları önerge sonucu, 13 Ekim 1923'de anayasaya konan ek bir madde ile **Ankara** yeni devletin başkenti olmuş ve böylece Cumhuriyetin ilânı için önemli bir adım daha atılmıştır[18].

Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler

İkinci meclisin seçiminden sonra Ali Fethi Okyar İcra Vekilleri Heyeti Reisi sıfatıyla üç buçuk aydan beri işbaşındaydı. Ancak yukarıda bahsedildiği gibi Vekiller Heyeti'nin kuruluş şekli ahenkli çalışmaya imkan bırakmıyordu. Bu durumdan rahatsız olan Ali Fethi Bey, durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirerek 27 Ekim 1923'de istifa etmiştir[19]. Ali Fethi Bey'in istifasından sonra yeni bir vekiller heyeti kurma yolunda çalışmalar başladıysa da hükûmet oluşumunun meclis tarafından doğrudan doğruya seçim yolu ile yapılması, bir hükûmet krizine sebep olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, hükûmet kurulmasını da güçleştiren bu kanun hükmünün 27 Ekim 1923 günü yarattığı durumdan faydalanmayı bilmiştir. Filhakika, o gün istifa etmiş olan hükûmetin yerine bir yenisini seçme gayretlerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Halk Fırkası Grubu, Atatürk'ten 29 Ekim 1923 günü kabine buhranını çözümlemesini istemeye mecbur kalmıştır. Bu isteğe uyan Atatürk, yürürlükteki Anayasa'nın aksaklıklarını belirtmiş ve hazırlamış olduğu değişiklik tasarısının kabulüne Fırka Grubunu ve dolayısıyla Meclisi ikna ederek Cumhuriyetin ilânını sağlayan yolu açacaktır.

Atatürk, Cumhuriyeti ilân edeceğini 28 Ekim 1923 akşamı Çankaya'da misafiri olan şu şahıslara açıklamıştır[20].

---

18 İsmet İnönü. **Hatıralar,** II. Kitap, Ankara,1987, s. 166 vd.; Ş. Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal 1922-1938,** C III, İstanbul, 1983, s.141.

19 Aydemir, c. III. s. 151.

20 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk,** C. II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989, s. 427. Bundan sonraki dipnotlarda adları ve biyografileri verilen ve ekserisi 1870 ile 1880'lerde doğmuş bulunan ve Cumhuriyetin ilânında adı geçen bu 38 kişiden bugün hiçbirisi hayatta değildir. Bir kısmının Cumhuriyet'in ilânından hemen sonraki yıllarda ölmüş olmaları, biyografileri için gerekli bilgileri toplamayı nispeten güçleştirmektedir. Çeşitli kaynaklarda aynı şahıs için değişik doğum tarihlerine rastlanan durumlarda TBMM Tercüme-i Hâl Kağıtları esas alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemalettin Sami Paşa[21], Halit Paşa[22], Kâzım Özalp, Fethi Okyar, İsmet İnönü, Fuat Bulca ve Ruşen Eşref Ünaydın[23].

21 **Kemalettin Sami Paşa,** 1884 yılında Sinop'ta doğmuştur. Babası Abdurrahman Sami beydir. 1905 yılında Mühendishane-i Berrî-i Hümayun, 1908'de de Harp Akademisinden mezun olan Kemalettin Sami bu arada Almanca ve Fransızca öğrenmiştir. Akademiden mezun olduktan sonra 4. Ordu emrine verilerek 1910 yılına kadar çeşitli alaylarda kurmay stajını yapmış, bu arada Erzincan'daki 17. Tümen Kurmayında, Aşiret Alayları Tensik Komisyonunda görev almış ve 9 Haziran 1912'de Almanya'ya öğrenime gönderilmiştir. 3 Ekim 1912 - 15 Aralık 1913 tarihleri arasında Yanya Kolordusu Birinci Şube Müdürü olarak görev yaparken yaralanarak sağ kolu sakat kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Kemalettin Sami Eylül 1915'e kadar Çanakkale Kuzey Grubu kurmayında hizmet görmüş ve yaralanması üzerine Genelkarargâh İstihbarat Şubesine nakledilmiştir. Haziran 1918 ayı içinde ataşemiliterlik, ordu kurmay başkanlığı ve ordu menzil müfettişliği gibi, bir kaç gün arayla değiştirilen çeşitli görevlere atandıktan sonra 20 Haziran 1918'de 10. Kafkas Tümeni Komutan Vekilliğine getirilmiştir. Kemalettin Sami Paşa 22 Kasım 1920 günü İstanbul'dan Ankara'ya gelerek Kurtuluş Savaşına katılmış ve 1924'e kadar cephede çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1923-1924 yılları arasında Sinop mebusu olarak TBMM'de bulunduktan sonra Berlin'e Büyükelçi olarak atanmış ve 1934 yılında aynı şehirde görevi sırasında vefat etmiştir. (**TBMM** Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 203)

22 **Halit (Karsılan) Paşa;** 1883 yılında İstanbul'da doğmuştur. Halit bey, 1903 yılında Harbiye'den mezun olarak piyade mülâzımı sânisi (teğmen) rütbesiyle orduya katılmış, 1908 yılında Yemen'e gönderilmiştir. Trablusgarp savaşının başlaması üzerine Yemen'den gelerek buradaki savaşta görev almış, bunun arkasından Balkan Harbine tabur komutanı olarak iştirak etmiştir. Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada yüzbaşılığa terfi etmiş olan Halit Bey Doğu Cephesinde Ruslara karşı, "Elviye-i Selâse" diye adlandırılan Kars, Ardahan ve Sarıkamış vilâyetlerini almak için, girişilen harekâta katılmış ve 23 Aralık 1915 günü komutanı bulunduğu ikinci taburun başında Ardahan'a girmiştir. Bu başarı üzerine binbaşılığa yükseltilen Halit Bey, Çoruh cephesine nakledilmiş, Elviye-i Selâse bölgesindeki görevi sırasında da kaymakamlığa terfi ettirildikten sonra 10 Mayıs 1917'de Dersim cephesinde görevlendirilmiştir. Burada kurduğu milis kuvvetlerinin de yardımıyla Erzurum ve Erzincan'ın kurtarılmasını sağlamıştır, Kaymakam Halit Bey, komutanlığına tayin edilmiş olduğu üçüncü fırkanın teşkilâtlandırılması işini Batum'da tamamladıktan sonra, stratejik bir önemi olan Ahıska'ya karşı harekete geçerek, ani bir hücumla burasını zaptetmeyi başarmış ancak bu arada Mondros mütarekesi imzalandığından fırkasıyla Erzurum dolayında Tortum'a çekilmiştir. Millî Mücadelenin başlaması üzerine Halit Bey gene üçüncü fırkanın komutanı olarak Doğu cephesindeki savaşlarda görev almış, burada miralaylığa terfi ettikten ve harekâtın tamamlanmasından sonra Batı Cephesinde yeni kurulan Kocaeli Grubu Komutanlığına nakledilmiştir. Sakarya savaşlarına On ikinci Grup Komutanı olarak katılan miralay Halit bey bu savaşın zaferle sonuçlanmasından sonra tekrar Kocaeli Grup Komutanlığına nakledilmiştir. Bu komutanlığı sırasında, Bandırma'ya kadar bütün Marmara kıyılarını tutarak, Büyük Taarruz sonucu bozguna uğrayan düşman kuvvetlerinin bu bölgeden kaçmalarını önlemiştir. Bu başarısı sonucu paşalığa terfi ettirilen Halit bey, emrindeki kuvvetlerle Bursa'nın da kurtuluşunu sağlamıştır. Temmuz 1923'de TBMM'ne Ardahan mebusu olarak katılan Halit Paşa, 9 Şubat 1925 günü Meclis koridorunda bir mebusla giriştiği bir tartışma sonucu birbirlerine tabancayla ateş etmişler ve Halit Paşa aldığı yara sonucu 14 Şubat 1925 günü vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:452.; **Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler,** Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, 50.Yıl Armağanı, 1973, s.29-30.)

23 **Ruşen Eşref Ünaydın,** 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. Galatasaray Sultanîsi ve İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesinden mezun olmuş, bir süre Fransızca öğretmenliği yapmış ve çeşitli gazete ve dergilerde röportaj türünde yazılar yayınlamıştır. Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşına katılan Ünaydın, Lozan Barış Konferansına giden Türk Heyetinde basın müşaviri olarak görev almıştır. 1923 yılında Afyonkarahisar mebusu olarak TBMM'ne girmiş ve 9 Kasım 1933'de mebusluktan isti-

Levent Şahverdi Arşivi

Halk Fırkası Grup toplantısında da Cumhuriyetin ilânı lehinde şu mebuslar söz almışlardır;

Seyit[24] (Adliye Vekili, İzmir), Yusuf Kemal Tengirşenk[25] (Sinop), Eyüp Sabri (Konya), Hamdullah Suphi Tanrıöver (Antalya), Abdurrahman

fa ederek büyükelçi olmuştur. 1952 yılına kadar çeşitli büyükelçiliklerde bulunduktan sonra emekliye ayrılmıştır. Ünaydın'ın "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" başlıklı röportajı, Mustafa Kemal Paşa'yı kamuoyuna tanıtan ilk yazı olmuştur. Dil devrimi öncülerinden ve kuvvetli bir yazar olan Ünaydın'ın başlıca eserleri şunlardır: "Diyorlar ki", "Geçmiş Günler", "Ayrılıklar", "Damla", "Atatürk'ü Özleyiş", "Atatürk'ün Hastalığı". Eşref Ünaydın 1959 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 442.; **Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler,** s.36.)

24 **Seyit Bey;** 1873 yılında İzmir'de doğmuştur, Takiyüddin Bey'in oğludur. Medrese ve İstanbul Hukuk mektebinden mezun olan Seyit Bey 1908 yılında İzmir mebusu olarak Osmanlı Meclisi Mebusan'ına girmiş, bir süre sonra Ayan Meclisi üyesi olmuştur. Bu arada İstanbul Darülfünunda müdürlük yapmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisine, 1923 yılında başlayan, ikinci Dönemde gene İzmir mebusu olarak girmiştir. Cumhuriyetin ilânı TBMM'de görüşüldüğü sırada Adliye Vekili olarak bulunuyordu. Hilâfetin kaldırılması konusunda yapılan meclis görüşmeleri sırasında da gerek hukukçu ve gerekse Adliye Vekili olarak çok yardımı olmuştur. 1925 yılında mebusluktan istifa ederek hukuk profesörlüğüne başlamış ve kısa bir süre sonra vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 540)

25 **Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey;** Kadı Hasan Naci Efendinin oğludur. Sinop'un Boyabat İlçesinde 1878 yılında dünyaya gelmiştir. Yusuf Kemal Tengirşenk Boyabat ile Taşköprü Rüştiyesinde, İstanbul Numune-i Terakki Mektebi ile Fatih Askerî Rüştiyesin'de ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 13 Ocak 1892'de pekiyi derece ile Fatih Askerî Rüştiyesinden mezun olup Kuleli Askerî idâdîsine girmiştir. Bu okulun 3. sınıfında iken, bir av kazası sonunda sağ elinin kısmen sakat kalması sonucu çürüğe çıkarılması gerekmişse de sınıfının birincisi olduğu için, Askerî Tıbbiye'ye nakledilmiştir. Tıbbiyenin ikinci senesi sonlarına doğru "Gizli Mektebliler Cemiyeti" adlı ve Abdülhamid'e karşı ihtilâl hazırlama amacını güden cemiyetin faaliyetine katıldığı için Fizan'a sürülmesi kararlaştırılmış, fakat sakat parmaklarından dolayı 1897' de çürüğe çıkarılmasını sağlamış ve böylelikle sürgüne gönderilmekten kurtulmuştur. Yusuf Kemal Tengirşenk Kastamonu'ya gidip bir süre memuriyette bulunduktan sonra 1900'da İstanbul'a dönerek Hukuk mektebine girmiş, 5 Ocak 1905'te mezun olmuş ve Paris'e giderek siyasal ve sosyal bilimler doktorasını vermiştir. Bir müddet çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 7 Aralık 1915'de genç yaşta müsteşarlığa getirilmiş, 1918'de bu görevden istifaen ayrılarak avukatlığa başlamıştır. Ek görev olarak da 29 Eylül 1919 da Maarif Nezaretince Hukuk Fakültesi İktisat Profesörlüğüne atanmış ve Lahey Daimi Hakem Mahkemesinde devlet avukatı olarak vazife almıştır. 1919'da yapılan son Osmanlı Meclisi Mebusan seçiminde Kastamonu Mebusu seçilen Tengirşenk 16 Mart 1920'de İstanbul'un düşman tarafından işgalini meclis kürsüsünden şiddetle protesto etmiş ve Milli mücadeleye katılmak üzere 27 Mart 1920'de İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'ne Kastamonu Mebusu olarak katılmış ve ilk hükûmette İktisat Vekilliğine getirilmiştir. Bu hükûmetin ilk toplantısında Sovyet Sosyalist Rusya Hükûmeti ile temasa geçilip anlaşma yapılması yolunda sürdüğü teklif Kabinece de uygun görülerek Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında heyete katılarak 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya gitmiştir. Müzakereler hakkında TBMM'ne bilgi vermek üzere 11 Ekim 1920'de Ankara'ya dönen Tengirşenk bir ay kadar Ankara'da kaldıktan sonra 14 Aralık 1920'de Şark Devletleriyle antlaşmalar yapmaya yetkili Heyetin Başkanı olarak 2. defa Moskova'ya gitmiş ve bu arada İktisat Vekilliğinin uzun süre vekil vekili ile idare edilmemesi için de İktisat Vekilliğinden istifa etmiştir. Moskova'da önce Afganistan Delegeleri ile Türk - Afgan Dostluk ve İttifak Antlaşmasını, 16 Mart 1921'de de Türk - Rus "Moskova Muahedesini" müzakere edip TBMM namına imza etmiştir. Tengirşenk Moskova'da

Levent Sahverdi Arşivi

Şeref[26] (İstanbul), İsmet İnönü (Malatya), Ragıp[27] (Koca Ragıp Paşa) (Kütahya).

iken önce Adliye, sonra Hariciye Vekilliğine seçildiği için 10 Haziran 1921'de Ankara'ya geldiğinde fiilen Hariciye Vekili olarak işe başlamış, Ocak 1922'de yine Hariciye Vekili olarak TBMM Hükûmeti'nin emel ve maksadını anlatmak ve Millî Mücadeleye hasım olan İtilâf Devletlerinin bu konudaki düşüncelerini öğrenmek için Hükûmet kararıyla Londra ve oradan Paris'e gitmiştir. Buradaki temasları sonucunda, Avrupa Kamuoyunun "ne Türklerin Yunanlıları bir adım geriye atabileceklerine, ne de Yunanlıların Anadolu'da bir adım daha fazla ilerleyebileceklerine inançları olmadığı hususundaki" görüşünü TBMM'ne ve dolayısıyla Başkomutana anlatıp, kesin sonucun taarruzla alınacağı hakkındaki düşüncesinin savunmasını yapmıştır. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'da aynı fikri savunduğu için, Tengirşenk'i Hariciye Vekili olarak cepheye götürmüş ve Cephedeki Ordu Komutanlarına İtilâf Devletleri'nin Türkiye hakkındaki düşüncelerini açıklatmıştır. TBMM'nin 6. dönemine kadar olan toplantılarına Sinop Mebusu olarak katılan Tengirşenk bu arada Eylül 1925'den 1941'e kadar Ankara Hukuk Fakültesi İktisat ve Türk İnkılâbı Tarihi Profesörlüklerini de üzerine almıştır; Eylül 1930'da Adliye Vekilliğine getirilmiş ve Mayıs 1933'de bu görevden istifa etmiştir. Tengirşenk, 7. dönem seçimleri için CHP Divanı kendisini aday göstermediği için Milletvekili seçilememişse de 8. Dönemde (Temmuz 1946'da) yeni kurulan DP'den aday gösterilerek hem Sinop, hem de İstanbul'dan Milletvekili seçilmiş, 1950 yılında politikadan ayrılmıştır. 1961'de CKMP Kontenjanından "Kurucu Meclise" üye seçilen Tengirşenk en yaşlı üye olarak da bu meclisin ilk oturumunda başkanlık etmiştir. Tengirşenk 15.4.1969 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Basılmış Eserleri: "Türk İnkılâbı Dersleri", "Ekonomik Değişmeler", "Millet Ekonomisi", "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti", "Vatan Hizmetinde". (Bkz. **TBMM Arşivi,** TBMM azası, Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, No: 266.; Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde,** Ankara,1981.; E. Semih Yalçın, "Millî Mücadele'de Yusuf Kemal Tengirşenk", Gazi Ünv.,Uy. Merkezi Dergisi, C I. S. I, Ankara, 1991.; E. Semih Yalçın, "Yusuf Kemal Tengirşenk", **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler,** Cumhuriyetin Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı, Ankara, 1994.)

26 **Abdurrahman Şeref Bey;** 23 Ağustos 1853 günü İstanbul'da doğdu. Tophâne-i Amire Muhasebe Kalemi Mümeyyizlerinden Safranbolu'lu Hasan Efendi'nin oğludur. Eyüp Rüştiyesini bitirip Galatasaray Sultanîsine girmiş ve 17 Temmuz 1873'de "Edebiyyât ve Fünûn" kısmından pekiyi derecede "Başölye Diploması" alarak mezun olmuştur. Bu diploma Maarif Nezareti tarafından aynı tarihte Üniversite lisans öğrenimi tamamlama diplomasına çevrilmiştir. Çok iyi Fransızca bilen Abdurrahman Şeref çeşitli okullarda öğretmenlik, Mülkiye Mektebi'nde on altı, Galatasaray Lisesi'nde de on dört yıl müdürlük yapmıştır. Abdurrahman Şeref 2. Meşrutiyetin ilânından 11 gün sonra 4 Ağustos 1908'de Kâmil Paşa kabinesinde "Defter-i Hâkanî Nazırlığına" (Tapu ve Kadastro Bakanlığı), 16 Aralık 1908'de Padişah tarafından Ayan Azalığına getirilmiş, bir gün sonra da Defter-i Hâkanî Nâzırlığı'ndan Maârif Nezâreti Vekâletine nakledilmiştir. Trablusgarp Savaşı'nın başlaması üzerine çekilen İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi ile birlikte 29 Eylül 1911'de Maârif Nâzırlığı'ndan ayrılmıştır. 14 Kasım 1915'de Ayan Meclisi İkinci Reisliğine, 13 Kasım 1916'da Birinci Reis Vekilliğine getirilen A. Şeref, İttihad ve Terakki Kabinesi'nin düşmesi üzerine teşekkül eden Müşir Ahmet İzzet Paşa Kabinesine 14 Ekim 1918'de Evkaf Nazırı olarak girmiş ve ömrü 25 gün süren bu Kabine'nin istifasıyla görevinden ayrılmıştır. 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde Şûrayî Devlet Reisliğine ve Posta-Telgraf Nazır Vekilliğine getirildi ise de "Kuva-yı Millîyeci" olduğu bilindiğinden Vahdettin tarafından Kabine'den uzaklaştırılması sağlanmıştır. Abdurrahman Şeref Büyük Zaferden sonra TBMM'nin 2. Dönemine 10 Temmuz 1923'de İstanbul Meb'usu olarak katılmış ve ilk celsede, en yaşlı üye olarak TBMM Başkanlığı yapmıştır. Abdurrahman Şeref, Beşerî Coğrafya ve İstatistik bilimlerini memlekete ilk defa getiren, Nazarî ve Amelî derslerinin ilk öğreticisi, Modern Tarihçiliğin memleketimizdeki ilk kurucularından olmuş, Osmanlı Tarihi alanındaki otoritesi Batı Tarih otoritelerince de kabul edilmiştir. Uzun yıllar emek vererek hazırladığı Osmanlı Tarihi müsveddelerinin 1904'de çıkan Galatasaray yangınında yanması, Türk Kültürü için büyük kayıp sayılmaktadır. I. Meşrûtiyetin

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 2. dönem birinci toplantı yılına ait tutanaklarda Cumhuriyet'in ilânı için önerge vermiş olanların isimleri şu şekilde sıralanmıştır;

Yunus Nadi Abalıoğlu (Teşkilâtı Esasiye Encümeni Reisi, Muğla), Celâl Nuri İleri (Raportör, Gelibolu), Feridun Fikri Düşünsel[28] (Kâtip, Dersim), Refik Koraltan[29] (Konya), İbrahim Süreyya Yiğit[30] (İzmit), Mehmet

---

ilânından Sultan V. Mehmed Reşad'ın Saltanatının sonuna kadar olan devreyi kapsayan tarih bölümü bastırılamamış kıymetli eserlerindendir. İmparatorluk dönemi vak'anüvis'lerinin (tarihçi) sonuncusu olan Abdurrahman Şeref, politika alanından ziyade tarih bilgini olarak ün salmış ve 2. Meşrutiyetin ilânından sonra resmen vakanüvis olarak atanarak Tarih-i Osmanî Encümeni Başkanlığına getirilmiştir. Abdurrahman Şeref 18. 2. 1926 günü vefat etmiştir. Basılmış Eserleri: "Coğrafya-i Umumî", "Fezleke-i Tarih-i İslâmiyye", "Tarih-i Devlet-i Osmaniyye", "İstatistik ve Coğrafya-yı Umranî", "Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye", "Zübdet-i Kassâs", "İlmi Ahlâk", "Harb-i Hâzırın Menşe-i", (I. Dünya Savaşı'nın başlayış sebepleri) "Sultan Abdülhamit-i Sânî'ye Dâir" (Ahmet Refik Altunay ile birlikte) "Tarih Musahabeleri", "Tarih-i Asr-ı Hâzır" (Darülfünûn'da verdiği derslere ait notlar.; **Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler,** s. 16-17.)

27 **Ragıp Soysal (Koca Ragıp Paşa),** 1881 yılında Uşak'ta doğmuştur. Hocazade Hasan Hilmi Efendinin oğludur. Rüştiye'den mezun olduktan sonra ticaretle uğraşmış ve Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın 4. dönemine Kütahya mebusu olarak katılmış, Riyaset Divanı Kâtipliği ile Kanunu Esasî, Nizamnamei Dahilî, ve İktisat encümenlerinde üye olarak bulunmuştur. R. Soysal TBMM'nin 1. döneminden 3. dönemine kadar (1931) Kütahya mebusu olarak görev yapmış, bu arada 1. dönemde Divan Kâtipliğinde bulunmuştur. 1947 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:300)

28 **Feridun Fikri Düşünsel,** 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Münci Fikri beydir. Hukuk Fakültesinden mezun olan Düşünsel daha sonra Paris Hukuk Fakültesinde doktorasını vermiş ve yurda döndükten sonra avukatlığa başlamıştır. TBMM'nin 2. dönemine Dersim mebusu olarak katılmış, bir süre tekrar avukatlık mesleğine dönmüş ve 6. dönemde Bingöl mebusu olarak TBMM'ne girmiş ve 9. dönemin sonuna kadar aralıksız olarak meclis çalışmalarına katılmıştır. Bu arada 8. dönemde Meclis Başkan vekilliği görevinde bulunmuştur. Feridun Fikri Düşünsel 23.12.1958'de vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 184)

29 **Refik Koraltan,** 1889 yılında Divrik'te doğmuştur, İstanbul Hukuk mektebini bitirdikten sonra Konya'da Polis Müdürü sabıkı ve dava vekili olarak çalışmıştır. 1919'da aynı şehirde Müdafa-i Hukuk hareketine katılan Refik Koraltan TBMM'nin ilk dört döneminde Konya mebusu olarak bulunmuş, bu arada dahiliye encümeni mazbata muharrirliği, Yozgat İstiklâl Mahkemesi azalığı ve Meclis Riyaset Divan Kâtipliği görevlerini yapmıştır. Refik Koraltan bir süre valilik yaptıktan sonra 6. dönemde İçel mebusu olarak tekrar TBMM'ne dönmüş, 1946 yılında Demokrat Partinin kurucuları arasına girmiş ve 1950'den 1960'a kadar (9. 10. ve 11. dönemler) Meclise başkanlık etmiştir. 27 Mayıs 1960 ihtilâli üzerine kurulan Yassıada Adalet Divanında müebbet hapse hüküm giymiş, bir süre sonra affedilmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:289)

30 **İbrahim Süreyya Yiğit,** Askerî Hekimlerden Yarbay Servet Bey'in oğludur. 1880 yılında İstanbul'da doğmuştur. Temmuz 1900'de Mülkiyeden mezun olan İbrahim Süreyya Yiğit 30 Ekim 1900'de Maliye Nezareti Mektubî-i Mühimme Kalemi Kâtipliğine tayin edilerek Devlet hizmetine girmiş, Nisan 1902'de gizli İttihat ve Terakki faaliyetlerine karıştığı gerekçesiyle tutuklanmıştır. Muhakeme sonunda üç yıl "Kal'abendlik" cezasına mahkûm edilerek Sinop zindanına gönderilmiş ve burada cezasını tamamlayarak İstanbul'a dönmüştür, 2. Meşrutiyetin ilânından sonra çıkarılan Kanun

Levent Sahverdi Arşivi

Emin Yurdakul (Karahisar'ı Şarkî), İlyas Sami (Muş), Rasih Kaplan (Antalya), Ali Rıza (İstanbul), Dr. Mazhar Germen[31] (Aydın), Raif Dinç[32] (Er-

gereğince hapiste geçen üç yılı hizmete eklenmiş ve tekrar devlet hizmetine girerek 14 Eylül 1909 da Orhaneli Kazası Kaymakamlığına getirilmiştir. Yiğit, 24 Ocak 1913'de İstanbul Polis Müdürlüğü Tahrirat Şubesi Müdürlüğüne atanmış, bu arada ek görev olarak Çatalca Mutasarrıflığını da üzerine almıştır. 29 Temmuz 1914'de Hakkâri Mutasarrıflığına nakledilmiş ise de Birinci Dünya Savaşının başlaması üzerine bu göreve gidememiş bu sebepten tekrar Çatalca Mutasarrıflığına gönderilmiştir; 20 Haziran 1915'de Çanakkale harp alanı içinde bulunan Gelibolu sancağı Mutasarrıflığa, 12 Kasım 1915'de Kırklareli, 30 Ekim 1916'da Balıkesir Müstakil, 24 Ağustos 1917'de becayiş suretiyle İzmit Müstakil Sancakları Mutasarrıflıklarına atanmıştır. Bu Mutasarrıflıktan Mondros Mütarekesinin imzasından bir müddet sonra kurulan I. Damat Ferid Kabinesince 10 Mart 1919'da azledilerek İstanbul'a gelmiştir. Yiğit, İstanbul'da Millî Mücadeleyi başlatmaya karar vermiş bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki evinde devamlı temas halinde bulunmuş ve 15 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşayı Samsun'a uğurladıktan sonra Rauf Beyle birlikte Bandırma, Ankara, Samsun yolundan Amasya'ya gelerek burada Atatürk ile buluşmuştur. Meşhur ve tarihi Amasya Protokolünün imzacılarından biri de Yiğit'tir. Ekim 1919'da yapılan Meclis-i Meb'usan seçimleri sonunda Saruhan Meb'usu olarak son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına giren Yiğit, İstanbul'un İngilizler tarafından işgali ve bu sebepten Meclisin tatil kararı vermesi üzerine Anadolu'ya geçerek 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ne yine Saruhan Mebusu olarak katılmıştır. Bu arada, Sakarya Savaşının kazanılmasından sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazi'lik unvanı i'ta ve Rütbe-i Müşîrî (Mareşallik rütbesi) Tevcihine dair 153 numaralı Kanun teklifini yapmış ve teklifin kanunlaşmasını sağlamıştır. 2. Dönem İzmit Mebusluğuna getirilmiş dokuzuncu döneme kadar Kocaeli Milletvekili olarak hizmet görmüştür. İbrahim Süreyya Yiğit 1952 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 367)

31 **Dr. Mazhar Germen,** 1877 yılında Aydın'da doğmuştur. Aynı şehir eşrafından Hacı Mehmet efendinin oğludur. Lise öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Tıbbiye'den mezun olmuş ve bu arada Fransızca bilgisini ilerletmiştir. Dr. Mazhar Germen, Balkan Harbinde ve onun ardından Birinci Dünya Savaşında görev alarak 1917 yılına kadar çeşitli cephelerde bulunmuştur. 1919 yılında İzmir'in düşman kuvvetleri tarafından işgali üzerine Aydın'a dönen Dr. Mazhar Germen, bu bölgedeki mukavemet hareketinin öncülerinden biri olarak, arkadaşlarıyla birlikte düşmana karşı mücadeleye girişmiş ve Müdafai Hukuk Cemiyetinin kurucuları arasına katılmıştır. Dr. Mazhar Germen 1920 yılında TBMM'nin ilk dönem toplantısına Aydın mebusu olarak girmiş ve 1950 yılına kadar aralıksız olarak aynı görevi yapmıştır. Bu arada 22 Ekim 1924 günü Fethi Okyar tarafından kurulan hükûmete Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye (Sağlık ve Sosyal Yardım) vekili olarak katılmış, 3 Mart 1925'de hükûmetin istifasına kadar bu görevde kalmıştır. Ayrıca, TBMM'nin 6. döneminde ve 7. dönemin ilk iki toplantı yılında (3.4.1939-15.8.1945) Meclis Başkan vekilliği görevinde bulunmuştur. Dr. Mazhar Germen 1967 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:34)

32 **Raif Dinç,** 1874 yılında Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Nuri beydir. Arapça ve Farsça öğrenen Raif Dinç Mektebi Nüvab'tan mezun olduktan sonra Bitlis Vilâyeti Merkez Kadılığında bulunmuş, Osmanlı Meclisi Mebusan'ında Erzurum Mebusu ve Temsil Heyeti Azası olmuştur. TBMM. 2. dönemden 4. döneme kadar Erzurum, 5. dönemde Zonguldak, 6. dönemde de Erzurum mebusu olarak bulunmuştur. Raif Dinç 1949 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:506)

Levent Şahverdi Arşivi

zurum), Refet Bey[33] (Bursa), Ebubekir Hazım Tepeyran (Niğde), Ali Rıza Bey[34] (Kırşehir), Cevat Abbas Gürer (Bolu), Mehmet Dinç[35] (Biga).

Gene bu toplantıda Cumhuriyet ilânı lehinde söz almış olan şahısların isimleri aynı tutanakta şu şekilde belirtilmiştir;

Yunus Nadi Abalıoğlu[36] (Teşkilâtı Esasiye Encümeni Reisi, Muğla), Vasıf Çınar (Saruhan), Eyüp Sabri (Konya), Yahya Galip Kargı[37] (Kırşehir), Rasih Kaplan (Antalya), Mehmet Emin Yurdakul (Karahisarı Şarkî),

---

33 **Refet Bele,** 1888 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Servet Bey'dir. 1899 yılında Harp Okulundan, 1912'de de Harp Akademisinden mezun olan Bele 1919 yılına kadar ordu saflarında Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı süresince çeşitli görevlerde ve komutanlıklarda bulunmuş, 13 Temmuz 1919'da görevinden istifa ederek, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Kurtuluş Savaşı hazırlıklarına katılmıştır. TBMM üyeleri arasına İzmir mebusu olarak katılan Bele, 6 Eylül 1920'de İçişleri Bakanı olmuş, 9 Ekim 1920'den 15 Nisan 1921'e kadar Batı Cephesi Güney kesimi Komutanı olarak hizmet etmiş ve 30 Haziran 1921'de tekrar Dahiliye Vekilliğine atanmıştır. 5 Ağustos 1921'de ek görev olarak Müdafai Millîye Vekilliğini de üstüne almıştır. 10 Ekim 1921'de Dahiliye, 10 Ocak 1922'de Müdafai Millîye Vekilliklerinden istifa etmiş ve yalnız mebusluk görevini sürdürmüştür. TBMM'nin 2. dönemine İstanbul mebusu olarak katılan Bele 2.11.1926'da mebusluktan istifa etmiştir. Refet Bele 9 Ekim 1922'de Doğu Trakya'yı teslim almak ve aynı zamanda TBMM Hükûmetinin İstanbul Mümessilliğini yürütmekle görevlendirilmiştir. 8 Ekim 1923'te Trakya Komutanlığı görevinin sona ermesinden sonra İstanbul Mebusu sıfatıyla TBMM'ne hizmet etmiştir. Refet Bele, 5. dönemden 8. döneme kadar (1935-1946) aralıksız olarak, İstanbul'u temsilen TBMM çalışmalarına katılmıştır. 6. 4. 1947 ara seçimlerinde de yeniden seçilmiştir. Refet Bele 1963 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:472)

34 **Ali Rıza Bey,** 1871 yılında Avanos'ta doğmuştur. Benlizade Mehmet Efendi'nin oğludur. Hukuk tahsili yapmış, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın 1. dönemden 4. dönemine kadar çalışmalarına katılmıştır, İzmir İstinaf Mahkemesi Reisi bulunduğu sırada 17. 7. 1923 günü Kırşehir mebusu seçilerek TBMM'nin 2. Dönem çalışmalarına katılmıştır. 22. 4. 1926 günü vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:563)

35 **Mehmet Dinç,** 1873 yılında Ezine'de dünyaya gelmiştir. Babası Ali Ağadır. Rüştiye'den mezun olan ve bu arada Farsça öğrenen Mehmet Dinç ziraat ve ticaretle uğraşmıştır. M. Dinç TBMM'nin 1. ve 2. dönemlerine Biga, 3. dönemine de Çanakkale mebusu olarak katılmış, bu arada Meclis Kavanini Maliye, İktisat ve Defteri Hakanî encümenlerinde görev almıştır. Mehmet Dinç 1952 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 51)

36 **Yunus Nadi Abalıoğlu,** Muğla'nın Fethiye kasabasında 1879'da doğmuştur. Abalızade Hacı Halil Beyin oğludur. Süleymaniye medresesinde, Galatasaray Sultanisinde ve Hukuk Mektebinde okuyan Abalıoğlu bir ara Fransızca'sını kuvvetlendirmek için Fransız lisesine de devam etmiş ve yirmi yaşında iken "Malûmat" gazetesinde çalışmaya başlamıştır. 1901'de gizli cemiyete girdiği iddiası ile Midilli kalesine sürgün olarak gönderilmiş, 1908 Meşrutiyetinden sonra önce İzmir'e ve oradan da İstanbul'a gelmiş ve İttihat ve Terakki Fırkasına girmiştir. Abalıoğlu, o sıralarda önce "ikdam" gazetesinde ve sonra "Tasviri Efkâr"'ın ikinci defa Ebüzziya Tevfik tarafından neşrinde bu gazetenin yazı İşleri Müdürlüğünü yapmıştır. 1910'da Selânik'e giden Abalıoğlu orada, 1 Şubat 1910'dan itibaren İttihat ve Terakki organı olarak çıkmağa başlayan, "Rumeli" gazetesine girmiş, bir seneden fazla bir süre bu gazetenin başyazarlığında bulunmuştur. Buradan dönüşte ve Osmanlı Mebusanı'nın ikinci seçim devresinde Aydın Mebusu olmuş; bu arada gene "Tasviri Efkâr" gazetesinde çalışmağa başlamış ve uzun

Levent Şahverdi Arşivi

Şeyh Saffet Yetkin[38] (Urfa), Tunalı Hilmi[39] (Zonguldak), Emin Sazak (Eskişehir), Avni Doğan (Bozok), Süleyman Sırrı İçöz (Bozok), Celal Nuri İleri (Gelibolu), Dr. Fikret Onuralp (Ertuğrul), Hakkı Bey (Van).

---

seneler bu gazetenin yazı işleri müdürlüğünü ve başyazarlığını yapmıştır. 1918'de "Yeni Gün" gazetesini kurmuş ve 1920'de gazetesini Ankara'ya kaçırarak orada çıkarmaya devam etmiştir. Millî mücadele boyunca gazetesine "Yunanistan yıkılmalıdır" manşetini koyarak savaş azminin daima canlı kalmasına yardım eden Abalıoğlu TBMM'nin birinci seçim devresine İzmir Mebusu olarak katılmış ve gazetesini gündelik olarak çıkarmaya başlamıştır. "Yeni Gün" Ankara'da yayınına devam ederken Abalıoğlu, İstanbul'a giderek yeni bir matbaa daha kurmuş ve 7 Mayıs 1924 tarihinden itibaren "Cumhuriyet" gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Kalem sahipleri arasında da Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından olmuş ve daima onun yanında kalmıştır. Abalıoğlu Büyük Millet Meclisinde İrşad, Teşkilâtı Esasiye, Hariciye ve Tahkikat encümenleri reisliklerinde bulunmuş ve Milletvekilliği 6. dönem sonuna kadar devam etmiştir.Yunus Nadi Abalıoğlu 1945 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:230)

37 **Yahya Galip Kargı,** 1874 yılında İstanbul'da doğmuştur. Ummı Sinan Şeyhizade Şeyh Ali Rıza Efendinin oğludur. Tahsili sırasında Arapça ve Farsça öğrenmiş, çeşitli vilâyetlerde defterdarlık ve valilik yapmıştır. Yahya Galip Kargı, TBMM'nin 1. 2. ve 3. Dönemlerine Kırşehir, 4. 5. ve 6. Dönemlerine de Ankara mebusu olarak katılmıştır. Yahya Galip Kargı Ankara mebusu bulunduğu sırada 13 Mayıs 1942 günü vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:280)

38 **Şeyh Saffet Yetkin,** 1866 yılında Urfa'da doğmuştur. Babası Şeyh Abdülkadir'dir. Tahsilini medresede yapmış, bu arada Arapça öğrenmiştir. Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın 1. 2. ve 3. Dönemlerine Urfa mebusu olarak katılmıştır. TBMM'de de Urfa mebusu olarak görev almıştır. Urfa Halveti Dergâhı Postnişîn'lerindendir. Şeyh Saffet Yetkin 1950 yılında vefat etmiştir.(**Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler,** s.18-19.)

39 **Tunalı Hilmi,** 28 Ağustos 1863 günü Bulgaristan'ın Eskicuma Kasabası'nda doğmuştur. Babası Kantarcıoğulları'ndan İsmail Hakkı Efendi'dir. Tunalı Hilmi Bey 1877 - 1878 Osmanlı Rus Savaşları sırasında Eskicuma'nın Ruslar tarafından işgalinden önce ailesiyle İstanbul'a gelmiş, tahsiline Askerî Tıbbiye'de devam etmiş ve siyasetle de ilgilenerek Abdülhamit istibdatına karşı "Genç Mektepliler" adı altında gizli bir cemiyet kurmuş, "Teşvik" isimli bir gazete çıkararak fikirlerini yaymaya başlamıştır. Böylece okul sıralarında Padişah İdaresine karşı ihtilâl hareketlerinin öncülüğünü yaptığı gibi Paris'te teşkilâtlanan Jön Türk'lere de para yardımında bulunmuş ve bu yüzden tutuklanarak bir müddet hapis yattıktan sonra aftan faydalanarak hapisten çıkmıştır, İstanbul'daki faaliyetleri zorlaştırdığından daha serbest ve rahat olabilmek için, tıbbiyenin son sınıfında olmasına rağmen tahsilini tamamlamadan Avrupa'ya kaçmış ve 6 Ekim 1895'te Cenevre'ye gelerek Jön Türk'lere iltihak etmiş, İttihat ve Terakkicilerin Cenevre Şubesini kuvvetlendirerek 16 Ekim 1895'te "Mahkeme-î Kûbra" adı altında bir dergiyi yayınlamaya başlamıştır. Kendi şahsî fikir ve düşüncelerini de "Hutbe" adı altında küçük kitapçıklarda toplamıştır. İstanbul'daki tahsili Avrupa'da geçerli olmadığı için Tunalı Hilmi Sosyoloji ve Felsefe tahsiline başlamış ve Hürriyet mücadelesi ile tahsil hayatını birlikte yürüterek "Evvel ve Ahir" risalesi ile "Cüret"' gazetesini çıkarmıştır. Hutbelerinin yayınına da devam etmiştir. Bu arada Avrupa'da öğrenim yapacak vatandaşlarına faydalı olabilmek için onlara neler tahsil etmeleri gerektiğini, vatan için hangi yoldan hizmet etmelerini belirten ve öğrenim şartlarını izah eden "Avrupa'da Tahsil" isimli bir kitap çıkarmıştır. Tunalı Hilmi Bey 1908'de Meşrûtiyet'in ilânından sonra İstanbul'a gelmiş, fakat kendisine burada teklif edilen işleri reddederek Anadolu'da çalışmayı tercih ettiği için Bayburt'a Kaymakam tayin edilmiştir. Bayburt'tan sonra Karadeniz Ereğlisi ve Silivri Kaymakamlıklarında, bir süre Mülkiye Müfettişliğinde, daha sonra da Gemlik Kaymakamlığında bulunmuştur. 1. Dünya Savaşı patlak verdiği yıllarda 1914'de İstanbul'a dönerek "Muhacirin sevkiyat hariciye" müdürlüğüne getirilmiş, 16 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Bolu mebusu

Levent Şahverdi Arşivi

Çankaya Toplantısı

Cumhuriyetin ilânına giden tarihi vetirede Çankaya'da yapılan görüşmeler önemlidir. Çankaya'da cereyan eden görüşmeleri Mustafa Kemal Paşa, tafsilatlı bir şekilde Nutuk'ta şöyle izah etmektedir; "28 Ekim günü geç vakitte, toplantıda bulunan Fırka Heyet-i İdaresi tarafından davet olundum. Fırka Heyet-i İdare Reisi Fethi Bey, Fırka namına Heyet-i İdarece bir namzet listesi tertip olunduğundan ve bu hususta Fırka Reisi Umumisi olduğum için benim de görüşümün alınması uygun görüldüğünden toplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Tertibolunan listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu ve fakat bu listede isimleri mevcut olan zevatın da rey ve muvafakatini almak lâzım geldiğini ifade ettim. Bu teklifim münasip görüldü. Meselâ, Hariciye Vekâleti için ismi mevzubahs edilen Yusuf Kemal Beyi davet ettik. Yusuf Kemal Bey, bu listeye dahil olamayacağını bildirdi. Bundan ve buna benzer bazı durumlardan anladım ki, Fırka Heyet-i İdaresi dahi şayan-ı kabul ve katî bir aday listesi hazırlayamamaktadır. Heyet-i İdare azasına, icabedenlerle daha ziyade müdavele-i efkâr ederek katî bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terk ederken koridorlarda beni beklemekte olan, Kemalettin Sami ve Halit Paşalara tesadüf ettim. Ali Fuat Paşa, Ankara'dan hareket ederken bunların Ankara'ya geldiklerini, o günkü gazetede "bir uğurlama ve bir karşılama" başlığı altında okumuştum, Henüz kendileriyle görüşmemiştim. Benimle mülâkat için

olarak girmiştir. Tunalı Hilmi Bey'in Mecliste (Misâk-ı Millî)'nin görüşülmesi ve kabulünde büyük hizmeti geçmiştir. Meclis padişah tarafından feshedildikten sonra, İttihat ve Terakkici mebuslarla birlikte Bekir Ağa Bölüğüne hapsedilmiştir. Tunalı Hilmi aynı gece buradan kaçmayı başarmışsa da Adapazarı'na geldiği zaman yakalanarak Divan-ı Harbe sevk edilmiş ve muhakeme sonunda idama mahkûm olmuştur. Buradan da kaçmayı başararak üç ayda Ankara'ya ulaşan Tunalı Hilmi ilk Meclisin kurulmasında görev almış ve 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Bolu Mebusu olarak katılmıştır. Öztürkçeyi savunan, Kadın hakları mevzuunu meclise ilk getiren ve savunan Tunalı Hilmi olmuştur. Bu sıralarda "Memiş Çavuş" adı altında dokuz kitap yayınlamış, manzum piyesler ve şiirler yazmıştır. Daha sonra sırasıyla Maarif, Millî Müdafaa, Dışişleri, Teşkilâtı Esasiye, İktisat. Sıhhiye ve Lâyiha encümenlerinde görev almıştır. TBMM'ne I. Devre Bolu milletvekili olarak giren Tunalı Hilmi Bey II. ve III. Devrelerde Zonguldak milletvekilliği yapmış ve III. Devre Zonguldak milletvekili iken 26 Temmuz 1928'de İstanbul'da vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:65); Ayşe Aydın, '**Tunalı Hilmi, Hayatı ve Eserleri**", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.

Levent Şahverdi Arşivi

geç vakte kadar orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini Müdafaai Millîye Vekili Kâzım Paşa[40] vasıtasıyla tebliğ ettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşaya ve Fethi Beye de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman orada, beni görmek üzere gelmiş Rize Mebusu Fuat[41], Afyon Karahisar Mebusu Ruşen Eşref Beylere tesadüf ettim. Onları da yemeğe alıkoydum.

Yemek esnasında; yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz! dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terk ettik. O dakikadan itibaren, nasıl hareket edileceği hakkında, kısa bir program yaptım ve arkadaşları vazifelendirdim.

Tespit ettiğim program ve verdiğim talimatın tatbikatını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, cumhuriyet ilânına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların zaten ve tabiaten

---

40 **Kâzım(Özalp) Paşa,** Rumeli'de Manastır'a bağlı Köprülü kazasında 1880 yılında dünyaya gelmiştir. Babası İsmail Nazmi beydir. Özalp 1902'de Harp Okulundan, 1905'te de Harp Akademisinden mezun olmuş, ordu saflarında çeşitli komutanlıklarda bulunmuştur. Bu arada Balkan Harbine, Birinci Dünya Savaşına katılmış, Kafkasya harekâtında Batum'u işgal eden kuvvetin komutanlığını yapmıştır. Kurtuluş Savaşında önce Bandırma'daki 61. tümenin komutanlığına getirilen Özalp, daha sonra Kocaeli Grup Komutanlığına atanmış, bu arada İzmit'i geri almış ve Sakarya Savaşına katılmıştır. Özalp, 1920'de TBMM'nin 1. dönemine Balıkesir mebusu olarak katılmış, 13 Eylül 1921 ile 14 Ocak 1922 arasında 3. Kolordu Komutanı, 14 Ocak 1922'den 1924'e kadar Müdafa-i Milliye Vekilliği görevlerinde bulunmuş, 26 Kasım 1924'te T.B.M.M. Başkanlığına getirilmiştir. Özalp 1935 yılına kadar TBMM Başkanlığı görevinde bulunduktan sonra 1935 ile 1939 yılları arasında Millî Müdafaa Bakanlığına atanmıştır. 8. döneme kadar Balıkesir Milletvekili olarak TBMM'ne katılan Özalp 9. dönemde Van Milletvekili olmuş, 10. dönemde ise seçimi kazanamamıştır. Kâzım Özalp, 6 Haziran 1968 günü vefat etmiştir.(**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği. no:254)

41 **Ahmet Fuat Bulca,** 1881 yılında Selânik'te dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin beydir. 1902'de Harp Okulundan mezun olan Bulca. 1906 yılına kadar Elbasan Alayında. 3. Ordunun 21. Alayında ve 38. Redif Alayında takım komutanlığı yapmış. Trablusgarp ve Balkan Harplerinde görev almıştır; 1918 yılında 23. Alayda görev yaparken bu alayla birlikte Yıldırım Ordular Grubu emrine verilmiş ve İngiliz Kuvvetlerinin Şam ve dolaylarını işgalinden 2 gün sonra Doma mevkiinde esir düşmüştür. 17 Mart 1920'de esaretten dönerek İstanbul'a gelen Bulca, 8 Aralık 1921'de Millî Mücadeleye katılmak üzere İnebolu'ya çıkmış Millî Mücadele sırasında 28 Aralık 1921'de 1. Tümen Piyade Komutanı olmuş ve bir süre Ankara komutanlığı yapmıştır. Sonradan bu makamın kaldırılması üzerine Rize mebusu olarak TBMM'ne girmiştir. Bulca 1924 - 1927 döneminde Çoruh mebusluğu yapmış, bu arada Tayyare Cemiyeti Başkanlığında bulunmuş ve 4 Temmuz 1927'de kendi isteği üzerine emekliye ayrılmıştır. Bulca 14 Eylül 1962 günü bir trafik kazası sonucu vefat etmiştir. (**Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler,** s. 27.)

Levent Şahverdi Arşivi

benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankara'da bulunmayan bazı zevat, selâhiyetleri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve rey ve muvafakatleri alınmadan, Cumhuriyet'in ilân edilmiş olmasını bize gücenme ve bizden ayrılma vesilesi saydılar.

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar, erkenden beni terk ettiler. Yalnız İsmet Paşa, Çankaya'da misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Kânunusâni 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şu şekilde değiştirmiştim; Birinci maddenin nihayetine "Türkiye Devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir" cümlesini ilâve ettim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim; "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükûmetin ayrıldığı idare kollarını İcra Vekilleri vasıtasıyla yönetir".

Bundan başka Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun temel maddelerinden sekiz ve dokuzuncu maddeleri de değiştirerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

"Madde: - Türkiye Reisicumhuru Türkiye Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından ve kendi âzası arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Reisicumhurun seçimine kadar devanı eder. Tekrar seçilmek caizdir".

"Madde: - Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye başkanlık eder".

"Madde: - Başvekil, Reisicumhur tarafından ve Meclis âzası arasından seçilir. Diğer vekiller başvekil tarafından yine Meclis âzası arasından seçildikten sonra heyeti umumiyesi Reisicumhur tarafından Meclisin onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse, onaylama, Meclis toplantısına bırakılır"[42].

42 **Nutuk,** C.II, s.426-429.

Levent Sahverdi Arşivi

Halk Fırkası Grubu Toplantısı

Çankaya toplantısından sonra 29 Ekim Pazartesi günü saat 10.00 da HF grubu toplanmış ve yeni bir kabine kurulması için müzakerelere başlamıştı. Toplantıya başkanlık eden Ali Fethi[43] Bey meclis genel kuruluna sunulmak üzere bir vekiller heyeti listesi hazırladı. Okunan bu listede İktisat Vekâletine aday gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak; Heyeti Vekilenin ehemmiyetinden bahsetmiş ve kendisinin seçilmemesini teklif ederek, bilhassa "Bu listede isimleri görülen zevat çekilenlerden daha kuvvetli değildir, bizden refah ve ıslahat isteyen millet vardır. Herhalde yeniler eskilerden kuvvetli olmalıdır. İntihapta acele etmeyelim. Hassaten Heyeti Vekile seçimi için düşünelim" mütalaasında bulunmuştur.

Kozan mebusu Saip Bey Meclis Riyasetine Fethi Bey, Heyeti Vekile Riyasetine İsmet Paşa'nın seçilmesini teklif etmiştir.

Lâzistan mebusu Ekrem Bey ise "Yeni heyet, eski heyetin boşluğunu doldurabilecek mi? Bu hususdaki fikirlerini Reis Paşa Hazretleri, mümkün ise, beyan buyursunlar. Aydınlanalım, düşüncesini ileri sürmüş" diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın meclise gelmesini istemiştir.

---

43 **Ali Fethi Okyar,** Okyar Makedonya'da Pirlepe şehrinde 1880 yılında dünyaya gelmiştir. Babası İsmail Bey'dir. İstanbul Harp Okulundan mezun olduktan sonra 1903 yılında yüzbaşı rütbesiyle orduya katılan Ali Fethi Okyar, Selânik'te jandarma komutanlığı yapmış, 1908'de ataşemiliter olarak Paris'e atanmıştır. Yurda döndükten sonra Manastır Mebusu olarak Osmanlı Meclisi Mebusanına girmiş ve Meclisin dağılması üzerine tekrar orduya katılmış, Trablusgarb Savaşında görev almış, yarbayken istifa ederek emekli olmuş ve 1912'de Sofya Elçiliğine atanmıştır. Bir yıl sonra, İstanbul Mebusu olarak yeniden Meclisi Mebusana girmiş, 1917'de Dahiliye Nazırlığı'na getirilmiştir. Kurtuluş Savaşının başlamasından sonra Anadolu'ya geçen Ali Fethi Okyar, TBMM'nin 1. dönemine İstanbul mebusu olarak katılmış, bir süre Dahiliye Vekilliği yaptıktan sonra 14 Ağustos 1923'ten 27 Ekim 1923'e kadar Heyeti Vekile reisi, 1 Kasım 1923'ten 22 Kasım 1924'e kadar TBMM reisi ve 22 Kasım 1924'ten 2 Mart 1925'e kadar yeniden Heyeti Vekile reisi olmuştur. 1925 yılında Paris'e Büyükelçi olarak atanan Ali Fethi Okyar beş yıl bu görevde kaldıktan sonra 1930'da yurda dönmüş ve Atatürk'ün de tasvibini alarak "Serbest Cumhuriyet Fırkası" adlı yeni bir siyasî parti kurmuştur. Yeni parti, Cumhuriyetçi ve lâik olma bakımından Halk Fırkasıyla birleşiyor, yalnız devletçiliğe karşı liberalliği benimsemek suretiyle ekonomik politika bakımından ayrılıyordu. O zamana kadar sinmiş bulunan bazı tutucu unsurların bu yeni partinin gölgesinde bir irtica faaliyetine girişmeleri, Okyar ile arkadaşlarını, üç aylık bir faaliyetten sonra, 17 Kasım 1930'da partiyi kapatmak zorunda bırakmıştır. 1934 yılında Büyükelçi olarak Londra'ya atanan Okyar 1939'da yurda dönmüş ve milletvekili olarak yeniden TBMM'ne girmiş, 1941 yılına kadar Adalet Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Okyar bakanlık görevinden istifa ettikten sonra bir müddet hasta yatmış ve Bolu milletvekili iken 1943'te İstanbul'da vefat etmiştir (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 215)

Levent Şahverdi Arşivi

Diyarbekir mebusu Zülfü Bey, "Vazife, Fırka Divanınındır. Bu hak, grup Heyet-i İdaresinin değildir. Divan toplansın!.." talebinde bulunmuştur.

Bolu mebusu Mehmet Efendi, "Seçilecek Heyeti Vekile ancak bir ay devam edebilir. Seçimlerin böyle sık sık tekerrürü, memleket ve milleti fena ve müşkül bir hale sevk eder. Heyeti Vekile sebebi istifasını açıklıkla anlatmazsa herhangi bir Heyeti Vekile seçimine iştirak etmem. Sebebi anlayalım. Sonra seçelim" diyerek görüşünü açıklamıştır.

Tekirdağ mebusu Faik Bey, "Listede gösterilen isimler evvelkilerden kuvvetli değildir. Divan toplanıp bu meseleyi halletsin"

Saruhan mebusu Vâsıf Bey,[44] İsmet Paşa'nın hizmetlerinden bahsettikten sonra, "memleketi, milleti ne için terk ediyor? Liderlerimiz bizi tenvir etmemiştir. Muhterem Reisimiz (M. Kemal Paşa'yı kastederek) bizi niçin tenvir etmiyor", diyerek ve uzun bir beyanatta bulunmuştur.

İzmir mebusu Necati Bey, "Memleketin güvendiği kimselerin bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz. Reisi Muhteremimiz, bizi aydınlatsın ve ikaz etsin. Dahilen ve haricen kuvvetli bir Heyeti Vekileye ihtiyacımız vardır".

Reis Fethi Bey, "Heyet-i İdarenin yaptığı bu liste, ne Paşa'nın ve ne de Heyet-i İdarenindir", açıklamasını yapmaya lüzum görmüştür.

Ertuğrul mebusu Dr. Fikret[45] Bey, "Vâsıf ve Necati Beylerin fikirlerine iştirak ederim. Memleket sütliman değildir. Gelişigüzel yapılacak bir

---

44 **Vasıf Çınar,** 1882 yılında İzmir'de doğmuştur. Hukuk Mektebini bitiren V. Çınar bir süre öğretmenlik yapmıştır. 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine kurulan Redd-i ilhak Cemiyetinin kurucuları arasına katılmış, daha sonra Balıkesir'e giderek Kurtuluş Savaşına girmiştir. Vasıf Çınar "İzmir'e Doğru" adlı bir gazete çıkarmış, Kurtuluştan sonra İzmir'e Millî Eğitim Müdürü olarak atanmıştır. Bu görevde iken 5.7.1923 tarihinde TBMM 2. dönem Saruhan Mebusu seçilmiştir. Bir süre İstiklâl Mahkemesi'nde Başsavcılık yapmış ve 1924 -1929 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığında bulunmuştur. TBMM 3 ve 4. dönemlerde İzmir Mebusu iken Roma elçiliğine tayini dolayısıyla 1.6.1932'de milletvekilliğinden istifa eden V. Çınar daha sonra Moskova Büyükelçiliğine atanmış ve bu görevde bulunduğu sırada 3.6.1935'de vefat etmiştir (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:.613)

45 **Fikret Onuralp,** 1887 yılında İstanbul'da doğmuştur. İstanbul'da tıp tahsilini tamamladıktan sonra Fransa'ya giderek Paris Tıp Fakültesinden de diploma almıştır. TBMM'nin 1. dönemine Kozan, 2. dönemine Ertuğrul, 3. dönemine de Bilecik mebusu olarak katılmıştır. Bilecik mebusu bulunduğu sırada, "Yavuz - havuz" davasıyla ilgili olarak dokunulmazlığı kaldırılmış ve eski Bahriye Vekili İhsan beyle birlikte yargılanmak üzere Divanı Ali'ye sevk edilmiştir. Dr. Fikret Onuralp 1946 yılında vefat etmiştir (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 291)

Levent Sahverdi Arşivi

seçime memleket idaresi terk edilemez. Kuvvetli kimselerden kurulu bir heyet seçilmelidir" deyerek görüşlerini belirtmiştir.

Muş mebusu İlyas Sami Bey,[46] "Reisi Muhteremimiz Gazi Paşa Hazretleri fikirlerini beyan buyursunlar, Buhranın, doğduğu gün halli daha faydalıdır. Uzatmak, şiddetlenmesine sebep olur. Bir Heyeti Vekile Reisi seçelim. Yirmi dört saat mühlet verelim. Arkadaşlarını bulsun, kuvvetli bir hükûmet vücuda gelsin", diyerek yeni bir öneride bulunmuştur.

İstanbul mebusu Abdurrahman Şeref Bey, "Bazı arkadaşlar telâş ediyorlar. Bu her memlekette vâki olan bir şeydir. Cümlemizin maksadı, saadeti vatandır. Bir makine kurup tıkır tıkır işletemiyoruz. Bu da doğru. Kuvvetli bir hükûmet nasıl bulmalı, hastalığı nasıl anlamalı? Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzu nazarı dikkate alalım. Hükûmetin vazifesini tâyin edelim. Meclis kanaatlerini söylesin. Ondan sonra Reis Paşamız da kanaatlerini beyan buyursunlar. Bir netice çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Şahıslardan bahsetmeyelim. Vatanın yüksek menfaatlerinde beraberiz. Reis Paşa Hazretleri kanaatlerini beyan buyursunlar", diyerek uzlaştırıcı bir konuşma yapmıştır.

Konya mebusu Eyüp Sabri Efendi, "Behemehal bir seçim karşısındayız. Eski Heyeti Vekile seçilse bile, tekrar kabul etmeyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Bu kararı Meclisi Ali feshetmelidir" teklifinde bulunmuştur.

Kütahya mebusu Recep Bey, "Üç esaslı noktadan bahsedeceğim. Birincisi şekil, ikincisi çalışma eksikliği, üçüncüsü manevi birliğimizde açılan gediktir. Şekillerde noksan olursa hüsnü netice vermez. Eldeki listedeki kıymettar arkadaşlar hangi zamanda hangi şerait altında çalışacaklardır,

---

46 **İlyas Sami Muş,** 1881 yılında Muş'ta doğmuştur. Babası Hacı Abdülhamit efendidir. Medresede tahsilini tamamlayan İ. S. Muş bu arada Farsça, Arapça, Ermenice ve İngilizce de öğrenmiş, Edebiyatı Arabiye müderrisi olarak ders vermeye başlamıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanı üyelerinden olan İ. S. Muş, İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş ve İstanbul'a döndükten sonra Anadolu'ya geçerek TBMM'nin ilk dönem toplantılarına katılmış, maarif ve irşad encümenleri azalığında bulunmuştur. İlyas Sami Bey, 1. ve 2. dönem toplantılarında Muş, 3. döneme Bitlis, 5. döneme de Çoruh mebusu olarak katılmıştır. (Ölüm tarihi tespit edilememiştir.) (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 353)

Levent Şahverdi Arşivi

malûm değil. Kuvvetli bir zatın kendi arkadaşlarını bularak kuvvetli bir hükûmet teşkil etmesi lâzımdır" diyerek görüşlerini beyan etmiştir.

Ardahan mebusu Talât Bey, "Recep ve Abdurrahman Şeref Beyler pek güzel izah buyurdular. İcra Vekilleri Reisi'nin vazifesi nedir? Vazife ve Mesuliyet Kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi tenvir buyursunlar" diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın açıklama yapmasını istemiştir[47].

Başkan A. Fethi Bey bu görüşlerden sonra müzakerenin yeterliliğini oya koymuş, görüşmeler yeterli görüldükten sonra birtakım önergeler okunmuş ve bu önergelerden Kemâlettin Sami Paşa'nın teklifi kabul edilmiştir. Kabul edilen bu önergeye göre Mustafa Kemal Paşa'ya Genel Başkan sıfatıyla meselenin halline heyeti umumiye tarafından yetki ve görev verilmiştir

Müzakerenin cereyanı esnasında Çankaya'da ikametgâhında bulunan Mustafa Kemal Paşa toplantıya davet edildi. Toplantıya katılan Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıkarak şu konuşmayı yaptı;

"Efendiler!, Heyeti Vekile seçiminde görüş birliğine varılmadığı anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım çözümü arz ederim."

Fethi Bey, teklifi reye koydu. Kabul olundu.

Mustafa Kemal Paşa, gerekli gördüğü şahısları çağırarak onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığı kanun teklifi müsveddesini gösterdi ve kendileri ile görüştü.

Öğleden sonra saat bir buçukta HF genel kurulu tekrar Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. İlk sözü alan Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıktı ve şu konuşmayı yaptı;

"Muhterem arkadaşlar, hallinde müşkülâta dûçar olduğunuz meselenin sebep ve illeti, bütün arkadaşlarca anlaşılmış olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Gerçeği şu ki, mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza dayanarak bir Heyeti Vekile teşki-

47 **Nutuk**, C II, s.430-433.

Levent Sahverdi Arşivi

line teşebbüs ettiğimiz zaman bütün arkadaşların her biri tek tek Vekilleri ve Heyeti Vekile'yi seçmek mecburiyetinde bulunuyor. Heyeti umumiyenizin birden Heyeti Vekile seçimine mecbur olmanızda görülen müşkülâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkülâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki, bu usul bazen birçok karışıklıklara sebep oluyor. Heyeti celileniz bu müşkülün halline beni memur kıldınız. Ben de bu arz ettiğim görüşten hareket ederek düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabul edilirse, kuvvetli ve kendi içinde anlaşmış bir hükümet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarını açıklığa kavuşturmak lâzımdır"[48].

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra tartışmalar tekrar başladı. Tartışmalarda söz alan mebusların görüşleri şu şekildeydi;

Sabit Bey (Erzincan) - Kabine usulünün lehindeyim. Ancak Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadili teklifi ile bugünkü buhranı halletmek kabil değildir. Biz, şimdi, bir Heyeti Vekile reisi seçelim, Teşkilâtı Esasiye Kanunun tadilini sonra düşünürüz.

Hazım[49] Bey (Niğde) - Teşkilâtı Esasiye Kanununu biz yapabilir miyiz? Zannımca yapamayız. Salâhiyetimiz varsa bu, Fırkada olmaz. Fırkada müzakere edildikten sonra aleni celsede kimse söz söyleyemiyor. Milletin hayatını ilgilendiren kanunların burada katî surette halline taraftar değilim. Bu gibi kanunlar aleni celsede ve serbestçe görüşülmeli ve her şeyden evvel kabine buhranını halledelim.

---

48 **Nutuk**, C II, s.434.

49 **Ebubekir Hâzım Tepeyran,** Bekirzade Hasan Efendinin oğludur, 1864 yılında Niğde'de doğmuştur ve özel bir öğrenim görmüştür. Osmanlı idaresi devrinde Meşrutiyetten önce ve sonra muhtelif valiliklerde, İstanbul Şehreminliğinde bulunmuş, iki defa da Dahiliye Nazırlığına getirilmiştir. 1920 yılında Bursa valisi iken Millî hareketlere gösterdiği yardımdan dolayı İstanbul'da Kürt Mustafa Divanı Harbinde idama mahkum edilmiş ve cezası sonradan küreğe çevrilmiştir. Ebubekir Hâzım Tepeyran Millî Hükûmetin kuruluşundan sonra tekrar valiliklerde bulunmuş, Trabzon Vâlisi iken TBMM'ne 2. dönem Niğde mebusu seçilmiştir, 1928 ile 1939 yılları arasında çeşitli valiliklerde bulunan Tepeyran 6. ve 7. dönemlerde tekrar Niğde mebusu olarak TBMM'ne katılmıştır, Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Tepeyran, idarecilikten başka yazarlıkla da adını duyurmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: "Küçük Paşa" (roman), "Eski Şeyler" (küçük hikâyeler), "Sanihat" (idarî ve içtimaî makaleler), "Kar Çiçekleri" (şiirler), "Les Fleurs degenerees" (Fransızca şiirler). Ebubekir Hâzım Tepeyran 1947 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 274)

Levent Şahverdi Arşivi

Yunus Nadi Bey- Hangi memleket ilk defa kanunu esasi yaparsa onun için kurucu meclis kurmuştur. Bizde ise bu gibi meselelerde ayrıca kurucu meclis kurulacağı açıkça belirtilmemiştir. Bizde her vakit bu gibi değişiklikler olmuştur. Bizden evvelki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu zeminde yürümüştür. Buna salâhiyetimiz vardır. Tereddüt buyurulmasın. Şimdi, biz, kabine buhranının hallini, Reis Paşa Hazretlerine bıraktık. O da bize, bu teklifi getirdi. Bu teklifte gösterilen usulü, bütün arkadaşlar ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi, bunu tespit lâzımdır. Teklif edilen şekil zaten mevcuttur. Bunu açıklığa kavuşturacak ve daha belirli şekilde tespit edeceğiz.

Vehbi Bey (Karesi) - Biz, şimdiye kadar görüşüldüğü işitilen Teşkilâtı Esasiye Kanunundan haberdar değiliz. Gazetelerde filhakika gördük. Bu, kâfi mi? Binaenaleyh biz, evvelemirde, bunu bir kül olarak görüşmek üzere âtiye bırakıp buhranı halledelim.

Halil Bey - Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tadiline ve yeniden yapılmasına salâhiyetimiz vardır. Fakat, bu tadilât, hakikaten vatan ve milletimizin saadeti halini kâfimidir, bunu söylemek lâzımdır. Bunu, erbabı hukuktan, hukuk ulemasından olan arkadaşlarımız gelsinler, izah etsinler. İzahat verilmedikçe, bunun, derhal, halledilmesine taraftar değilim.

Hamdullah Suphi[50] Bey (İstanbul) - Dört sene evvel ayrı ayrı seçilmesinin zararlarını söylemiştim. Bugün de, aynı hal baş gösterdi. Gazi Paşa'nın teklifine gelince, bu, yeni değildir. Dört sene evvel yapılan bir ka-

50 **Hamdullah Suphi Tanrıöver,** 1886 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Suphi Paşa'dır. Tanrıöver, Galatasaray Sultanîsinden mezun olduktan sonra öğretmenlik ve Darülfünun'da Türk - İslâm Sanatları profesörlüğü yapmış, 1912 yılında Türk Ocaklarının kurucuları arasına katılmıştır. Son Osmanlı Meclisi Mebusanında görev alan Tanrıöver, Milî Mücadelenin başlaması üzerine 1920 yılında Ankara'ya gelmiş ve TBMM'nin I. dönem çalışmalarına Antalya mebusu olarak katılmış. 2. ve 3. dönemlerde ise İstanbul'dan mebus seçilmiştir. Bu arada Matbuat Umum Müdürlüğü ve Maarif Vekilliği görevlerini ifa etmiştir. Tanrıöver 3. dönemden sonra Büyükelçi olarak görev almış ve Bükreş Büyükelçisi iken yurda dönerek TBMM'nin 7. dönemine İçel mebusu, 8. döneme İstanbul, 9. döneme Manisa ve 10. döneme de İstanbul mebusu olarak katılmıştır. Türkçülük hareketinin öncülerinden olan Hamdullah Suphi Tanrıöver 1949 yılında Türk Ocaklarının yeniden kurulması için yapılan çalışmalara önderlik etmiştir. Tanrıöver gençlik devresinde şiirler yazmış ve kendisini daha çok kuvvetli bir konuşmacı olarak tanıtmıştır. Bu konuşmalarının çoğu "Dağ Yolu" ve "Günebakan" adlı kitaplarda toplanmıştır. Hamdullah Suphi Tanrıöver 11 Haziran 1966 günü vefat etmiştir. (**Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler,** s. 32-33.)

Levent Şahverdi Arşivi

nunun, daha açık bir surette ifadesidir. Binaenaleyh bunun aleyhinde söz söyleyecekler gelsin, fikirlerini söylesinler. Fakat, zamanımızın uzun uzadıya beklemeye tahammülü yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya) - Kanunların en iyisi hâdisat ve ihtiyaçtan doğanıdır. İhtiyaç ise meydandadır. Teşkilâtı Esasiye Kanununun ikmali lâzımdır. Tavzihi icabeder, Teklifin derhal müzakeresine geçelim.

Seyit Bey (Adliye Vekili)- Teklif edilen şekil, yeni bir şey değildir. Mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanununun, açıklığa kavuşturulması ve tespitidir. Kanunları ihtiyaç yapar. Nazariyat yapmaz. Zaman, hâdisat, her şeye hâkimdir. Gelişme kanunu değişmez bir kesin kaidedir. Teklif edilen şekilde bir yenilik yoktur. Mevcut şekli, daha sarih ve açık olarak ifade edersek millet ve memleketimizin menfaatine elbet daha muvafık hareket etmiş oluruz.

Abidin Bey (Saruhan) - Evvelâ hükûmet buhranını halledelim.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) - Biz, Gazi Paşa Hazretlerini hakem yaptık. Bizim, Teşkilâtı Esasiye Kanununu tadile salâhiyetimiz yok demek, gayrimeşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin, Teşkilâtı Esasiye Kanununu tadile yetkisi meydandadır. Hükûmetimizin şekli, behemehal cumhuriyet olacaktır...[51]

İsmet Paşa[52](Malatya) - Fırka Başkanının teklifini kabule ihtiyaç kesindir. Cihan, bizim, bir şekl-i hükûmet görüştüğümüzü biliyor. Bu müza-

51 **Nutuk**, C II, s. 435-437.

52 **İsmet İnönü,** 1884'de İzmir'de doğmuştur. Babası Hacı Reşit Bey, annesi Çevriye Temelli'dir. Rüştiye'yi bitirdikten sonra Sivas Mülkiye İdadîsine girmiş ve altıncı sınıfındayken 31 Temmuz 1897'de İstanbul'da bulunan Halıcıoğlu Topçu Okulunun İdadî bölümüne geçmiştir. 14 Şubat 1901'de Harp Okulunun topçu sınıfına girmiş ve okulu birincilikle bitirerek 1 Eylül 1903'de mülâzım-ı sâni (Topçu Teğmeni) olmuştur. İnönü aynı yıl Harp Akademisine girmiş, burasını da birincilikle bitirerek, 26 Eylül 1906'da Erkânıharp (Kurmay) Yüzbaşı rütbesi ile Akademiden mezun olmuş ve II. Orduya atanmıştır. Öğrenimi sırasında Fransızca ve Almanca, Cumhurbaşkanı iken de İngilizce öğrenmiştir. İnönü, İttihat ve Terakki Cemiyetinin, Meşrutiyet ilânını sağlamak için gizli bir ihtilâlci örgüt olarak çalıştığı yıllarda, sınıf ya da dönem arkadaşları olan çoğu kurmay subaylar gibi, bu cemiyete girerek Hürriyet savaşına katılmış. Meşrutiyet ilân edildikten sonra İstanbul'da baş gösteren 31 Mart olayı üzerine hazırlanan Harekât Ordusunda görev almıştır. Bu dönemde, Mustafa Kemal ile birlikte ordunun politikadan, politikanın da ordudan ayrılması gerektiği görüşünü benimsediği için, İttihat ve Terakki Fırkasıyla ilişkilerine son vermiştir. 26 Şubat 1910'da "Yemen Mürettep Kuvvetleri" adı verilen olağanüstü bir kuruluşun Kurmay heyetindeki görevi sırasında ve bu birliğin Yemen ayaklanmasına karşı yürüttüğü savaşta gösterdiği başarısından ötürü binbaşılığa yükselen İnönü, Enver

Levent Şahverdi Arşivi

keratımızı bir neticeye raptedip ifade etmemek, zaaf ve karışıklığı sürdürmekten başka bir şey değildir. Bir tecrübeden bahsedeyim. Avrupa diplomatları, bu hususta, beni, ikaz ettiler. Devletin reisi, yoktur dediler. Şekli hâzırımızdaki reis; Meclis Reisi'dir. Demek ki, siz, bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki, biz, böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetini, mukadderatını, fiili olarak eline almıştır. O halde, bunun, ifade-i hukukiyesini söylemekten neden çekiniyoruz? Reisicumhur olmadan, başvekil seçimi teklifi, kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal

---

Paşa'nın Harbiye Nazırlığına atanması üzerine, 1913 yılı sonunda Harbiye Nezaretinde Şube Müdürü olarak çalışmaya başlamıştır. 1915 yılı sonlarında, cephe görevi isteyerek Diyarbakır, Muş, Bitlis Cephesindeki II. Ordunun Kurmay Başkanlığına atanmış, 14 Aralık 1915'de albaylığa yükselmiştir. İsmet İnönü, Mustafa Kemal'in Komutan Vekili olarak Ruslara karşı savaştığı bu Ordu emrindeki tümenlerin birinin Komutanlığına, 30 Aralık 1916'da da Kafkas cephesindeki IV. Kolordu Komutanlığına getirilmiştir, 1 Haziran 1917'de Sina cephesindeki XX. Kolordu Komutanlığına atanan İnönü, bu cephede Alman Mareşali Falkenheim yönetiminde, İngilizlerle yapılan savaşlara katılmıştır. İnönü, Mondros Mütarekesi müzakerelerinin başladığı sıralarda, 24 Ekim 1918'de Harbiye Nezareti Müsteşarlığına. 29 Aralık 1919'da da sulh hazırlıkları Komisyonuna askerî uzman olarak tayin edilmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine 19 Mart gecesi Kurmay Binbaşı Saffet Arıkan ile birlikte, nefer kılığına girerek. Maltepe'den yola çıkmış ve 9 Nisan 1920 günü Ankara'ya gelip Mustafa Kemal'le birlikte çalışmaya başlamıştır. 25 Nisan 1920'de TBMM Ordularının Genel Kurmay Başkanlığına getirilmiştir. 10 Kasım'da Mustafa Kemal tarafından Garp Cephesinin Kuzey kısmı kuvvetlerinin Komutanlığına "Ordu Komutan salâhiyet ve sıfatıyla" ve Genel Kurmay Başkanlığı görevi üzerinde olmak üzere atanan ve Bilecik'te fiilen komutayı ele alan İnönü, 10 Ocak 1921'de, üç misli kuvvetli olan düşmanı mağlup ederek Birinci İnönü Zaferini, 1 Nisan 1921'de İkinci İnönü Zaferini kazanmış, 30 Ağustos Zaferinden sonrada Korgeneralliğe yükselmiştir. 1922'de Mudanya, 1923'de Dışişleri Bakanı olarak Lozan Konferanslarına katılan İsmet İnönü, Cumhuriyetin ilânından sonra Türkiye Cumhuriyetinin ilk Başbakanı olmuştur. 1924'te Başbakanlıktan istifa etmiş, 1925'te tekrar Başbakan olmuştur, 1 Ocak 1929'dan 28 Şubat 1929'a kadar Millî Eğitim Bakanlığını da idare etmiştir. 25 Ekim 1937'de Başbakanlıktan istifa etmiştir. 11 Kasım 1938'de TBMM'nin oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçilen İnönü. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerini müteakip Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle Cumhurbaşkanlığından ayrılmıştır. 1950 Seçimlerinden sonra. Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefette kalması nedeniyle Parti Genel Başkanı İnönü, Muhalefet lideri olarak, 20 Kasım 1961 tarihine kadar bu görevde bulunmuştur. 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra, Halk oyuna sunulan Yeni Anayasa gereğince, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimler üzerine, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından, hükûmeti kurmaya memur edilmiştir. İsmet İnönü 20 Kasım 1961'de Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurduğu koalisyon Hükûmetinin Başbakanı, 25 Haziran 1962 tarihinde, CHP - YTP ve Millet Partisi ile ikinci koalisyon Hükûmetinin Başbakanı, 27 Aralık 1963 tarihinde de CHP ve Bağımsızlar ile üçüncü koalisyon Hükûmetinin Başbakanı olarak, 4 Mart 1965 tarihine kadar Başbakanlık görevini yapmıştır, 5 Mart 1965 tarihinden sonra, Cumhuriyet Halk Partisinin muhalefette kalması dolayısıyla, Parti Genel Başkanı ve Malatya Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde göreve devam etmiştir. İsmet İnönü, 4 Kasım 1972'de CHP Genel Başkanlığından; 16 Kasım 1972'de de parti üyeliği ve Malatya Milletvekilliğinden istifa ederek, eski Cumhurbaşkanı sıfatıyla tabiî üye olarak Cumhuriyet Senatosunda göreve başlamıştır. İnönü 25 Aralık 1973 tarihinde vefat etmiştir (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 126.; **Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler,** s. 31-32.)

Levent Şahverdi Arşivi

yoktur. Başvekilin seçimini, kanuni ve mümkün kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretlerinin, teklifinin, kanuniyet kesbetmesi lâzımdır. Bunda şüphe yoktur. Fırkanın bütün millete karşı, yüklendiği sorumluluğun gereklerine uygun hareket etmek zaruridir.

Abdurrahman Şeref Bey, hükûmetin şekillerini bir bir saymaya lüzum yok. Hâkimiyet bilâ kaydüşart milletindir; dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin".

Yusuf Kemal Bey- Önergenin kanunlaşması için gerekli muamelenin derhal tamamlanmasını teklif ederim.

Abdullah Azmi Efendi- Meselenin ehemmiyeti meydandadır. Müzakere devam etsin[53]

Bu konuşmalardan sonra görüşmelerin yeterli olduğu kabul edildi. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi birer birer okunarak müzakere ve kabul edildi.

Görüldüğü gibi HF grubunda yapılan görüşmelerde Cumhuriyetin ilânına muhalefet edildiğini söylemek güçtür. Basında kısmi olarak görülen muhalefetin meclis üzerinde ciddi anlamda tesiri olmamıştır. HF grubun yapılan görüşmelerde "acele edilmemesi" ile ilgili görüş ve düşüncelerin ortaya atılması, yeni rejimin anlaşılamamasının yarattığı bir "endişe" havasının hakim olduğu söylenebilir. Ancak ciddi manada bir muhalefetten bahsetmek mümkün değildir. HF grubunda başlangıçta mevcut olan endişe görüşmeler sonunda halledilmiş, bu durum ise meclis genel kurulunda cereyan eden görüşmelerin daha çabuk sonuçlanmasını sağlamış ve Cumhuriyetin ilânını kolaylaştırmıştır.

TBMM Genel Kurul Toplantısı

HF grup toplantısında teklifin bütünü kabul edildi. Öğleden sonra saat 18:00'de Meclis Genel Kurulu Reis Bey İsmet Bey başkanlığında toplandı. HF grubunda kabul edilen tasarı Meclis Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından incelenerek, teklife sadece "devletin dininin; dini İslâm ve lisanının

53 **Nutuk**, C II. s. 438-439.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkçe olduğuna dair" bir madde eklendi Kanun-i Esasi Encümeni Mazbatası acele ve hemen müzakere edilmek üzere encümen başkanı Yunus Nadi Bey ve arkadaşları tarafından meclise sunuldu[54]. Sunulan önerge 1921 Anayasasının bir, iki, dört, on, on bir, on ikinci maddelerinin değiştirilmesi teklifini getirmekteydi.

Kanun teklifi görüşmelerinin kabul edilmesinden sonra ilk sözü alan Yunus Nadi Bey, uzun bir konuşma yaparak değişikliklerin gerekçelerini izah etmiş ve yeni devlet şeklinin Cumhuriyet olmasının gerektiğini şu sözleriyle ifade etmiştir;

"Türkiye Devletinin şekli hükûmeti cumhuriyettir. Ondan sonra mademki; tadilatımız şimdiki halde Teşkilâtı Esasiye'nin bazı aksamına münhasırdır, şu halde bu maddeden sonra gelmek üzere zaten kendimizde mevcut olan vaziyetimizi tespit etmiş oluyoruz ve yeni ilâve ettiğimiz ikinci madde ile diyoruz ki; Türkiye Devletinin dini: dini İslâm'dır resmi dili Türkçe'dir. Bu vaziyet zaten mevcuttur ve aslidir. Bununla bu hakikati dahi ifade etmiş bulunuyoruz...."[55]

Genel kurulda Yunus Nadi Beyin açıklamalarından sonra Vasıf Bey, Eyüp Sabri[56] Bey, Rasih[57] Efendi, Mehmet Emin[58] Bey, Şeyh Saffet Efen-

54 **TBMM, Zabıt Ceridesi,** Devre II, Cilt.3, s.89.

55 **TBMM. Zabıt Ceridesi,** Devre II, Cilt.3, s.90-91.

56 **Eyüp Sabri Bey,** 1302 yılında Konya'da doğdu. Babası Mehmet Bey'dir. Konya Hukuk Mektebinden 1326 (1910) yılında mezun oldu. Meşrutiyetten sonra başladığı Uşak Müddeiumumiliği görevinden 10 Nisan 1919'da ayrılarak Konya'ya döndü. 1923 yılında Konya'da Avukat olarak bir müddet çalıştı. TBMM'nin 2. dönemine Konya mebusu olarak katılmıştır. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 572)

57 **Rasih Kaplan,** Aksekili Satır zade Mehmet Tahir Efendinin oğludur. 1883 yılında doğmuştur. Arapça öğrenerek Kahire'de Camiülezher'de okumuş, Rüştiye'yi bitirmiş, içtimaiyat ve Hukuk dallarında yüksek tahsil yapmıştır. Yüzbaşı rütbesinde emekli olan Rasih Kaplan TBMM'nin 1. döneminden 6. dönemine kadar Antalya mebusu olarak meclise katılmış, Eskişehir İstiklâl Mahkemesi azalığında ve çeşitli meclis encümenlerinde bulunmuştur. 7. dönemde (Maraş mebusu, 8. dönemde de tekrar Antalya mebusu olarak TBMM'ne girmiştir. İstiklâl Mahkemeleri Kanununun 1. maddesini müzeyyel kanun ile muallim ve talebelerin askerlikten istisnaları hakkındaki kanun Rasih Kaplan tarafından teklif edilmiştir. Rasih Kaplan 1952 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 29)

58 **Mehmet Emin Yurdakul,** 1869 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası balıkçılıkla uğraşan Salih reistir. Orta öğrenimini Beşiktaş Askerî Rüştiyesinde bitirdikten sonra bir süre Mülkiye ve Hukuk mektebinde okumuştur. "Fazilet ve Asalet" adlı küçük kitabı ile Sadrazam Cevat Paşa'nın ilgisini çeken Yurdakul Rüsumat Evrak Müdürlüğüne atanmış ve adını 1897 Yunan Harbi esnasında yayınladığı "Türkçe Şiirler" isimli küçük kitabıyla duyurmaya başlamıştır. "O eserdeki: Ben bir

Levent Sahverdi Arşivi

di, Emin Bey, Celal Nuri[59] Bey, Süleyman Sırrı[60] Bey söz alarak kanun teklifi lehinde görüşlerini açıklamışlardır. Bu isimlerin yanı sıra Yahya Galip, Tunalı Hilmi, Avni[61] Bey, Dr. Fikret Bey, Hakkı[62] Bey görüşmeler sırasında ki müdahaleleri ile tasarının lehine tavır almışlardır.

Türküm, dinim, cinsim, uludur, Sinem özüm ateş ile doludur. insan olan vatanının kuludur, Türk evlâdı evde durmaz giderim." gibi manzumeler yeni bir çığırın müjdecisi olmuştur. Genç Şair Türkiye dışında Alman, Rus ve Macar Türkologları arasında da dikkati çekmiştir. 2. Meşrutiyetin ilânından sonra (1908) Yurdakul Hicaz Vali vekilliği, Sivas ve Erzurum valilikleri ve bir süre Erzurum ve Trabzon Rüsumat Nazırlığı ve Bahriye Nezareti Müsteşarlığında bulunmuştur. Emekliye ayrıldıktan sonra 1914'de Musul mebusu seçilerek Osmanlı Meclisi Mebusan'ına girmiştir. Yurdakul, TBMM'nin 2. ve 3. Dönem çalışmalarına Şarki Karahisar, 4. 5. ve 6. Dönemlere Urfa, 7. Döneme de İstanbul milletvekili olarak katılmıştır. Ahmet Ağaoğlu, Dr. Fuat Salih Ahmet Ferit beylerle birlikte Türk ocaklarının kurucuları arasına katılan Yurdakul 1918 yılında Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar, Hamdullah Suphi, Köprülüzade Fuat ile birlikte ocağın Hars ve İlim Heyeti üyeleri arasında yer almış ve Türk Yurdu Dergisinde çalışmıştır. Yurdakul İstanbul Milletvekili iken 14 Ocak 1944 de İstanbul'da vefat etmiştir. Basılmış Eserleri : "Fazilet ve Asalet", "Türkçe şiirler", "Türk Sazı", "Turana Doğru", "Zafer Yolunda", "Mustafa Kemal", "İsyan" "Danteye Sesler", "Kıvılcımla, Yıldırımlar". (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 628.; **Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler,** s. 19.)

59 **Celal Nuri İleri,** Abidin Paşa'nın torunu ve Ayan azası Giritli Nuri Beyin oğludur. 1882'de Gelibolu'da doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan ve hukuk doktorasını verdikten sonra Türkçe ve Fransızca gazetelerde yazarlık yapan Celâl Nuri İleri Osmanlı Meclisi Mebusanına 4. dönem Gelibolu Mebusu olarak katılmış TBMM'nin 1. ve 2. dönemlerinde Gelibolu, 3. ve 4. dönemlerde ise Tekirdağ Mebusu olarak bulunmuştur. Hukuk doktoru olan Celâl Nuri İleri Fransızca, İngilizce, Yunanca'yı gayet iyi bilen değerli bir gazeteci ve fikir adamıydı. Tarih, Hukuk, Siyaset, Seyahat ve Sosyal konularda eserler yayınlamıştır. Profesör ve yazar Suphi Nuri ve karikatürcü Sedat Nuri'nin ağabeyidir. İleri gazetesini kuran Celâl Nuri İleri, iki kardeşiyle birlikte gazetesinin adını soyadı olarak almıştır. Celâl Nuri İleri 1938 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 180)

60 **Süleyman Sırrı İçöz,** Ali Kethudazade Hacı Mehmet Beyin oğludur. 1878 yılında Yozgat'ta doğmuştur. İdadî ve Mülkiyeden mezun olmuştur. Milli Mücadele'ye gönüllü olarak cepheye iştirak etmiş, Sakarya Zaferine kadar Süvari Fırkası 1. Alay'da çarpışmıştır. Darende Kaymakamı iken TBMM 1. Dönemde (1920) Yozgat Milletvekilliğine seçilmiş ve 9. Döneme kadar aralıksız Yozgat mebusluğu yapmıştır. 1950'de seçilemediğinden mebusluğu sona ermiştir. Süleyman Sırrı İçöz 1963 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 437)

61 **Mehmet Avni Doğan,** 1892'de Yozgat'ta doğmuştur, Meclis-i Mebusan Yozgat Mebuslarından Uhuvvetzade Hayrullah Bey ile Zehra Hanımın oğludur. A. Doğan doğum yeri olan Yozgat Rüştiyesinde orta, İstanbul Sultanisinde lise öğrenimini tamamladıktan sonra 1913'de Mülkiyeden mezun olmuştur. 24 Kasım 1913'de Sadrazamlık Mektûbî Kalemi Hulefâlığı'na tayin edilerek Devlet hizmetine giren Doğan, Nisan 1914'de Mühimme Kalemi 3. sınıf Hulefâlığına nakledilmiş. Temmuz 1914'de silâh altına alınmış ve Birinci Dünya.Savaşı süresince Yedek subay olarak askerlik yapmıştır, 28 Nisan 1919 da Boğazlıyan, 15 Kasım 1919 da Ereğli (Konya) Kazaları Kaymakamlıklarına atanmış ve 12 Mayıs 1920 de Ereğli Kaymakamı iken memuriyetten ayrılarak bir süre ticaretle uğraşmıştır. Mart 1921'de 2. defa Yedek subay olarak askere alınan Doğan askerliği süresince Sivas Divan-ı Harb-ı Örfî Asker'i zabıt kâtipliğinde, Amasya İstiklâl Mahkemesi Müfreze Komutanlığında ve Kayseri Menzil Hat Mülhaklığında görevlendirilmiş ve Büyük Zaferin kazanılışından sonra Nisan 1923'de terhis edilmiştir. Doğan, Ağustos 1923'de 2. dönem Yozgat Mebusu olarak TBMM'ne girmiş ve mebusluğu 3. ve 4. dönemler sonuna kadar devam etmiştir. Bu süre içinde Dahiliye Encümeni Raportörlüğünde ve Şark İstiklâl Mahkemesi Azalığında da görevlendirilmiştir. 28 Eylül 1936'da Kastamonu, 19 Ağustos 1940'da Samsun Valiliklerine getirildikten sonra 3 Ocak 1941'de 6. dönem başında Çankırı Milletvekili olarak tekrar TBMM'ne dönmüştür. 31 Ocak 1948'de Ankara Valiliğine

Levent Şahverdi Arşivi

Genel kurulun görüşmeler sırasında içinde bulunduğu havayı yansıtması bakımından görüş beyan eden mebusların konuşmalarından bazı örnekler aşağıya alınmıştır[63].

Vasıf Bey (Saruhan); "Bundan sonra bu devletin şekli doğrudan doğruya cumhuriyettir. Millet; mukadderatına doğrudan doğruya hakim vaziyettedir. Bunun hilafında sefil ve fena emeller besleyen şahıslar ve tacidarlar kaani olsunlar ki; milletin bu ebedi azmi karşısında daima ölmeye, daima gebermeye mahkumlardır".

Eyüp Sabri Efendi (Konya); "Arkadaşlar! Bizim hükûmetimiz bugün cumhuriyet oluyor. Teşekkül ettiği günden beri cumhuriyet olmuştur.... Efendiler! Âciz arkadaşınız bu kelimeye bugün değil, daha mektep sıralarında aşık olmuştur".

Rasih Efendi (Antalya) "Arkadaşlar! Bilirsiniz ki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Türk Milletinin asırlardan beri istirdat için mücadele ederek elde ettiği bir hakkıdır. Bu gün Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bazı maddelerini tavzih ile hakkın ebediyyen bu milletin kendi eli ile idare edileceğini aleme ilândan başka bir şey değildir"

Mehmet Emin Bey (Karahisar-ı Şarki);" On dört asır evvel Peygamber Muhammed'in Mekke duvarlarında kurduğu hükûmeti, bu günde Türk Milleti Ankara'ya kurmuştur".

Şeyh Saffet Efendi (Urfa);" Biz bugün Teşkilat-ı Esasiye'mizde Cumhuriyeti tasrih etmekle tamamiyle Hulefay-ı Raşidin Efendilerimizin devrine rücu etmiş bulunuyoruz"

---

atanan Doğan, Mayıs 1950'de yeniden Yozgat Milletvekilliğine seçilmiş. Mayıs 1954 seçimlerinde ise milletvekili olamamıştır, Ekim 1957'de 11. dönem seçimlerinde. 3. defa Yozgat Milletvekili olmuş ve Ocak 1961'de Kurucu Meclise CHP. kontenjanından katılmış, 1961 seçimlerinde tekrar Yozgat Milletvekili seçilmiştir. Bu devrede Birinci İnönü Kabinesine Devlet Bakanı olarak giren Doğan milletvekili bulunduğu sırada 14 Haziran 1965 tarihinde vefat etmiştir. Basılmış Eserleri: Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrası. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 466)

62 **Hakkı Ungan,** 1880 yılında Van'da doğmuştur. Babası Hacı İbrahimzade Mahmut Efendidir. Tahsilini tamamladıktan sonra bir süre Bitlis'te Mektubî Mümeyyizi olarak görev yapmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanında Van'ı temsil etmiş ve TBMM'nin 1. dönem çalışmalarına da gene Van mebusu olarak katılmıştır. 7. Döneme kadar aralıksız olarak Meclis'te bulunmuş, 1. ve 2. dönem çalışmaları sırasında da Riyaset Divanı Kâtipliği yapmıştır. Hakkı Ungan 1943 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 425)

63 **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt.3, s.93-98.

Levent Şahverdi Arşivi

Emin Bey[64] (Eskişehir);" İki devreyi intihabiye olmalıdır ve Reisicumhur bütün milletin malı olmalıdır. Ekseriyet fırkasının olmamalıdır".

Genel kurul görüşmeleri sonucu, kanun teklifinde yer maddelerinin önce tek tek daha sonra ise bütünü üzerinde yapılan oylama sonucunda alkış sesleri arasında oybirliği ile kabul edilerek Cumhuriyet saat 8:30 civarında ilân edildi.

Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret Bey'in teklifi üzerine Reisicumhurun hemen seçilmesi kabul edildi. Bu arada Eyüp Sabri, Ali Rıza[65], Cevad Abbas[66] ve Mehmed Beyler verdikleri önergelerin kabul edilmesiyle Cumhuriyetin ilânının yüz bir pare top atışı ile kutlanması benimsendi.

Yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi sonucunu İsmet Bey şu cümlelerle açıklamıştır;

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan oylamaya, yüz elli sekiz kişi katılmış ve Cumhurbaşkanlığına yüz elli sekiz üye oybirliğiyle Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmişlerdir"[67].

---

64 **Emin Sazak,** 1882 yılında Eskişehir'in Sazak köyünde doğmuştur. Bir süre İstanbul'da Fatih Medresesinde öğrenim yaptıktan sonra iş hayatına atılmıştır. Kurtuluş Savaşına Eskişehir bölgesinde sivil olarak katılan Emin Sazak 1920 yılında TBMM'nin ilk dönem toplantısına Eskişehir mebusu olarak girmiş, 2. dönemde fikir anlaşmazlığı sebebiyle Atatürk tarafından Halk Fırkasından çıkarılmıştır. 3. dönemde ilk bağımsız mebus olarak seçilmeyi başaran Emin Sazak, aynı dönemde tekrar Halk Fırkasına alınmıştır. 1946 yılında, Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra CHP'den ayrılarak DP'ye giren E. Sazak, 1948'de bu partiden çıkarılmış ve 1950'ye doğru siyasî hayattan çekilmiştir. Emin Sazak Türkiye'de ilk Türk Demiryol İnşaat Müteahhitliğini 1925 yılında kurmuş ve bu suretle millî demiryollarının Türk firmaları tarafından inşasına öncülük etmiştir. 1945'lerde mecliste Toprak Kanunu görüşmeleri sırasında bu kanuna karşı çıkmış, ancak bunu kişisel menfaatleri için yapmadığını ispatlamak maksadıyla Ankara dolayındaki çiftliğini oradaki köye bağışlamıştır. Emin Sazak 1960 yılında ölmüş ve doğduğu Sazak köyüne gömülmüştür. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 168)

65 **Ali Rıza Bebe,** 1881'de Sinop'ta doğmuştur. Babası İbrahim Bey'dir. Harp Okulunu bitirdikten sonra ordunun çeşitli kademelerinde görev almış, binbaşı iken emekliye ayrılmış ve bir müddet İhzarat ve Tedarikat Komisyonu reisliği yapmıştır. Ali Rıza Bebe TBMM'nde 1. ve 2. dönem İstanbul, 3. dönem Cebeli Bereket (Adana - Osmaniye) mebus olarak bulunmuştur. (Ölüm tarihi tespit edilememiştir). (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 216)

66 **Cevat Abbas Gürer,** 1887 yılında Niş'te (Yugoslavya) doğmuştur. Ahmet Abbas beyin oğludur. Harbiye'den mezun olduktan sonra orduda çeşitli görevlerde, bu arada Erzurum Müstahkem Mevki komutanlığında bulunmuş ve bir süre Atatürk'ün emir subaylığını yapmıştır. Yüzbaşı iken emekliye ayrılan Cevat Abbas Gürer Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Bolu'yu temsilen katılmıştır. TBMM'de de 1. dönemden 5. döneme kadar aralıksız olarak Bolu mebusu sıfatıyla bulunmuştur. Cevat Abbas Gürer 1943 yılında vefat etmiştir. (**TBMM Arşivi,** TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 60)

67 **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Devre II. Cilt.3, s.99.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa meclis ve millete şu tarihi konuşmayı yapmıştır;

"Muhterem Arkadaşlar, dünya çapında olağanüstü hadiseler karşısında muhterem milletimizin hakiki uygarlığına ve şuurluluğuna değerli bir vesika olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini açıklığa kavuşturmak için encümeni mahsus tarafından heyeti celilenize teklif olunan kanun tasarısının kabulü münasebetiyle Türkiye Devleti'nin; zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzım gelen mahiyeti, beynelmilel mâruf unvanıyla yâd edildi. Bunun icabı tabîsi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis'in riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi Reisicumhur unvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda esirgemediğiniz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı heyeti celilenize bütün samimiyeti ruhiyemle arzı teşekkürat ederim.

Efendiler, asırlardan beri şarkta mağdur ve mazlum olan milletimiz; Türk milleti, hakikatte soyundan gelme yüksek kaabiliyetlerden mahrum zannediliyordu.

Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrâk, kendi hakkında suizanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükûmetinin yeni ismiyle, cihanı medeniyete daha çok kolaylıkla göstermeyi başaracaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu eserleriyle ispat edecektir.

Arkadaşlar, bu müesseseyi âliyeyi vücuda getiren Türk milletinin son dört sene zarfında kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Acizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesbi liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, heyeti aliyenizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve müzaheretinin devamıdır. Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümid ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile uzak görmeyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır"[68].

Mustafa Kemal Paşanın bu konuşmasından sonra meclis oturumu Karahisar Mebusu Kâmil Efendi tarafından yapılan bir dua ile kapandı.

68 **TBMM, Zabıt Ceridesi.** Devre II, Cilt.3, s.99-100.

Levent Şahverdi Arşivi

FRANSIZ GÖZÜYLE ATATÜRK DEVRİMİ ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRMELER*

Doç. Dr. Bige YAVUZ**

Giriş

Atatürk 1935 yılında CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nı açış konuşmasında Türk Devrimi'ni şöyle tanımlamıştı: "Uçurum kenarında yıkık bir ülke... türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... yıllarca süren savaş... ondan sonra, içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler... İşte Türk genel devriminin bir kısa diyemi..."[1] İşte Kurtuluş Savaşı ve onu izleyen dönem ve bu dönemde devrimin amacına uygun olarak gerçekleştirilen kökten değişiklikler, kısacası önderinin adıyla Atatürk Devrimi, başta Batılı ülkeler olmak üzere tüm dünyanın ilgi odağı olmuş bir olgudur. Fransa ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan tarihsel süreç içinde başlayan, gelişen ve devam eden Türk-Fransız dostluk ilişkileri bakımından yeni Türk devleti ile yakından ilgilenen ülkelerin başında gelmektedir. Yıllardır yakından ilgilendikleri, önemli sermaye yatırımlarını gerçekleştirdikleri, kültürlerinin ve özellikle dillerinin öncelikli konumda bulunduğu bir ülkedeki rejim değişikliği ve bunun beraberinde getirdiği sosyo-ekonomik ve kültürel alandaki yeniden yapılanma, ister istemez Fransızları Atatürk Türkiyesi'ni yakından tanımaya iten temel nedenlerdendi.

---

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı'ndan alınmıştır.

** A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

1 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C.I, 4.B., Türk İnkılâp Tarihi Estitüsü Yayınları, Ankara 1989. s. 398.

Levent Sahverdi Arşivi

Fransa'da aydınların Osmanlı Devleti ile yakından ilgilenmeleri XVI. yüzyıla dayanmakta olup, bu yüzyılda Osmanlı-Fransız dostluk ilişkilerine paralel olarak Türkoloji çalışmaları da başlamıştı. Ne var ki bu çalışmaların başlangıcında "Türk", "Osmanlı" ve "Müslüman" kavramları birbirine karıştırılırken, XIX. yüzyılda bunlar ayrı ayrı incelenmeye başlanmış, I. Dünya Savaşı öncesinde ise bu ülkedeki "Türk araştırmaları" bilimsel özerkliğini elde etmişti. I. Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savası sırasında Çanakkale ve Kilikya cephelerinde görev alan genç Fransız Doğu-bilimcileri ise, modern dünyada yerini almaya hazır bir Türk ulusunun varolduğunu görmüşlerdi. 1920-1923 yılları arasında Fransız politik, ekonomik, diplomatik ve gazeteci çevrelerinde Türk ulusal direniş hareketi ve onun önderine karşı izlenecek politikalar konusunda yoğun tartışmalar başlamış, öyle ki Fransa'nın "Doğu Hristiyanlarının koruyucusu" görünümüne sadık tutucu ve dinî çevrelerin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarları olan malî ve ekonomik baskı grupları açıkça Anadolu hareketine karşı tavır almışlardı. Buna karşı Fransa'daki ilerici ve liberal cumhuriyetçi çevreler ve sömürgecilik aleyhtarı sosyalist çevreler gittikçe demokratik, cumhuriyetçi ve laik bir görünüm kazanan Mustafa Kemal hareketine büyük bir sempatiyle bakıyorlardı. Sonuçta, olayları tarafsız bir şekilde gözlemleyen Fransız Türkologlarından ve Fransa'nın Türkiye'deki sivil ve askerî sorumlularından oluşan Türkiye uzmanlarının büyük bir kısmı, geleceği Mustafa Kemal'de görerek bağımsızlık isteğiyle yanıp tutuşan bir ulusun ne korumacılık ve manda rejimiyle ne de monarşiyle yönetilemeyeceğini anlamış bulunuyorlardı. İşte bu uzmanlar Fransa'nın Türkiye'ye ilişkin "uzlaşmacı" ve "barışçı" politikasının saptanmasında belirleyici olmuşlar ve bu politikanın bir sonucu olarak Fransız Hükûmeti, 1920 Mayıs'ında, Kilikya cephesinde Kemalistlerle barış yapmak üzere ilk somut adımını atmıştı. Her ne kadar 30 Mayıs 1920'de yapılan ateşkes sadece 20 gün sürmüşse de Fransa, Kemalist Hükûmet ile bir "ateşkes anlaşması" imzalayarak onu İtilâf Devletleri kanadında tanıyan (de facto) ilk ülke olmuştu. 1920 sonbaharından itibaren Sévres Antlaşması'nın Türkiye lehine tekrar gözden geçirilmesi (revizyonu) yönünde girişimlerini başlatan Fransa'nın

Levent Şahverdi Arşivi

bu uzlaşmacı politikası sonunda ise, Franklin Bouillon'un da önemli çabalarıyla 20 Ekim 1921'de Türk-Fransız Anlaşması (Ankara Anlaşması) imzalanacaktı. Türk-Fransız Savaşı'nın bu anlaşma sayesinde sona ermesiyle birlikte Fransa'da, Türkiye'deki yeni rejimi ve onun kurucusu Mustafa Kemal'i açıkça destekleyen makale, kitap, anı-gezi türünde yayınlar da boy göstermeye başlayacaktır. 1922'de Claude Farrére'in yazdığı "Turquie Ressuscitée" (Dirilen Türkiye) adlı eser Fransız aydın çevrelerinde büyük yankılar uyandırırken, 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilânı Fransız cumhuriyetçileri, 3 Mart 1924'de halifeliğin kaldırılması ise Fransız lâiklik yandaşları tarafından iyi karşılanmıştı. Fransa'da bir yandan yeni Türkiye ve onun etkili önderine karşı duyulan sempati gittikçe artarken, diğer yandan Mustafa Kemal'in ve O'nun cumhuriyetçi ve lâik politikasının hayranı güçlü Radikal Parti'nin liderlerinden sözü geçen bir politikacı olan Albert Sarraut'nun 1925'de Ankara'ya "Büyükelçi" olarak atanması resmî Türk-Fransız ilişkileri açısından olumlu bir gelişme olmuştu[2].

İşte bu araştırmamızda, Türkiye'de saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilân edilmesiyle başlayan yeni dönemde sosyo-ekonomik, kültürel ve hukuksal alanda gerçekleştirilen kökten değişiklikleri bizzat yerinde görerek değerlendirmek isteyen Fransız yazarlarının anı-gezi türündeki eserlerinin yanı sıra Atatürk Türkiyesi'ni konu alan araştırma ve incelemelerde Fransız aydınlarının Atatürk'ün planladığı, uygulamaya koyduğu ve başarıya ulaştırdığı bir harekete, kısacası Atatürk Devrimi'ne ilişkin bakış açıları, genel değerlendirmeleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Konuyla ilgili son derece geniş bir kaynakçaya sahip olmamıza karşın özellikle Atatürk Türkiyesi'nde (1923-1938) görev almış Fransız devlet adamlarının, gazetecilerinin yanı sıra gezginlerin ve Türkiye uzmanlarının genellikle Atatürk döneminde yayınlanan eserlerinden ve çalışmalarından yararlanılarak, Atatürk Devrimi üzerine yapılan araştırmalara Fransız aydınlarının

2 Louis Bazin, "Mustafa Kemal Atatürk et la turcologie française". **La Turquie et la France â l'epoque d'Atatürk.** Paris, Association pour le developpement des etudes turques, 1981, s. 17-21. Diğer Fransız yazarlarda da görüleceği gibi Louis Bazin Atatürk Türkiyesi'ni "yeni Türkiye" olarak adlandırmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

henüz devrimin devam ettiği yıllardaki gözlem ve değerlendirmeleriyle katkıda bulunmak amaçlanmıştır[3].

Fransız devlet adamı Albert Sarraut, 23 yıl milletvekilliği ve dört kez sömürge bakanlığı yaptıktan sonra 1925 Şubatı'nda dönemin Başbakanı (aynı zamanda Dışişleri Bakanı) Edouard Herriot tarafından kendisine Türkiye'de "Büyükelçilik" görevi önerildiği zaman, bu önemli misyonu kabul etmesinde Pierre Loti ve Claude Farrére'in romanlarında anlatılan bir ülkeyi keşfetmek arzusunun yanı sıra özellikle Türk Devrimi'ni ve onun yaratıcısını yakından görme ve tanıma isteğinin etkili olduğundan söz ediyordu 1953 yılında verdiği bir konferansta[4]. Büyükelçi olarak görev yaptığı 1925 yılında Mustafa Kemal'i ve Ankara'yı yakından tanıma olanağı elde eden Sarraut'ya göre, "edebi ve hissi bir ulus" olarak tanımladığı Fransızlar, Loti'nin ve o dönemin romanlarında şiirsel bir dille anlatılanların dışında yeni Türkiye'yi ve onu yeniden yaratanları yeterince tanımıyorlardı[5]. Sorbonne Üniversitesi'nde Filoloji ve Tarih öğrenimini tamamladıktan sonra Fransa'nın dostlarını ülkesine tanıtmak amacıyla gezilere çıkan ve Türkiye'de uzun süre kalan Gérard Tongas[6] da Sarraut ile aynı görüştedir. Tongas, 1937'de yayınlanan kitabında, Türkiye'nin Fransa'da iyi tanınmadığından ve bu ülke hakkında birtakım önyargılar bulunduğundan hareket ederek pekçok Fransızın Türklerin atalarının Anadolu'da dünyanın en eski uygarlıklarından biri olan Hitit uygarlığını kurduklarından habersiz olduğunu ve Fransa'nın Doğu'daki eski itibarının gittikçe azalmakta olduğunu fark etmeyen Fransızların dünyada eşine rastlanmayan bir devrimi gerçekleştiren Türkiye'nin Fransız nüfuzunu severek kabul etmeye hazır olduğunu görmediklerini ileri sürüyordu. Fransız nüfuzunun niteliğini açıklamakta yarar gören yazar, Fransa'nın burada asla es-

3 Fransızların Atatürk Türkiyesi'nde siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik alanlarda gerçekleştirilen devrimler ve bunların uygulamasıyla ilgili gözlem ve düşünceleri, ilerideki çalışmalarımızın konusunu oluşturacaktır.

4 Albert Sarraut, **Mon Ambassade en Turquie,** Paris, 1953, s. 4-9.

5 Jean Deny et Rene Marchand, **Petit manuel de la Turquie nouvelle,** Préface de M. Albert Sarraut, Paris, J. Haumont, 1933, s.i.

6 Gerard Tongas, **La Turquie: centre de gravité des Balkans et du Proche-Orient,** Paris, P. Geuthner, 1939, s.7.

Levent Şahverdi Arşivi

kiden olduğu gibi "Türkiye'yi egemenliği altına alma" amacını taşımadığını, bunun sadece Kemalistlerle işbirliği boyutunda olacağını belirtiyordu. Ayrıca Fransa'yı Doğu'da yüzyıllarca süren öncelikli konumunu borçlu olduğu eski dostu Türkiye'ye tarihinin en önemli bir döneminde yardımcı olmamakla suçlayan Tongas, Almanya, Rusya ve İngiltere'nin Türkiye'de yavaş yavaş Fransa'nın yerini aldıklarını hatırlatıyor ve Fransa'nın "yenileşme" çabası içinde olan, geleceği parlak bir ülkeye karşı ilgisiz kalmasını büyük bir tehlike ve hata olarak değerlendiriyordu. Tongas'a göre Türk-Fransız dostluğunun basit bir gelenek olmaktan çıkarılarak her iki demokrasinin politik, ekonomik ve manevî işbirliği içine girmeleri, dolayısıyla Türklerin kendilerini tanıdığı ve sevdiği kadar Fransızların da Türk ulusunu tanıyıp sevmeyi öğrenmesi gerekiyordu[7]. Türkiye'yi oldukça iyi tanıyan, Kurtuluş Savaşı sırasında ve 1927'de Türkiye'de bulunan ve Mustafa Kemal'i yakından tanıma olanağı elde eden gazeteci yazar Berthe G. Gaulis'e göre ise Batılılaşma'nın parola haline geldiği bir ülke olan Türkiye'de Batı uygarlığına susamış insanların çoğu için, herşeye karşın Batı, hâlâ fikirleriyle, yazısıyla, liberalizmiyle ve başkalarının kişiliğini kabul etme yöntemiyle Fransa demekti[8]. Berthe Gaulis'in de belirttiği gibi "Batı uygarlığına susamış" ve Fransa'yı Batı'yla özdeşleştirmiş bir ülkeyi, Atatürk Türkiyesi'ni Fransız halkına tanıtmayı, kamuoyunun dikkatini Türk Devrimi üzerine çekmeyi amaçlayan Fransız aydınları acaba Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu devrimi nasıl değerlendiriyorlardı?

I. Atatürk ve Türk Devrimi

Albert Sarraut'yu Türk rönesansına (yeniden doğuş) tanıklık etmesi için 1925 yılında Türkiye'ye gönderen dönemin başbakanı Edouard Herriot, 1934'de yayınlanan "Orient" (Doğu) başlıklı kitabında, yeni Türkiye'nin tarihine bir tek ismin egemen olduğunu, o kişinin "ulusal bağımsızlığın elde edilmesi amacıyla Anadolu halkını biraraya getiren, tarihte eşi

7 Gérard Tongas, **Atatürk et la vrai visage de la Turqie moderne,** Paris. P. Geuthner, 1937, s. 7-13.

8 Berthe Georges-Gaulis, **La Question turque.** Paris, Berger-Levrault, 1931, s. 341.

Levent Şahverdi Arşivi

olmayan bir eseri kafasında tasarlayan ve gerçekleştiren bir devlet kurucusu olan Atatürk" olduğunu ve bu ismin büyük kurucular arasında tarihe geçeceğini yazıyordu[9]. Mustafa Kemal'i Cromwell ile karşılaştıran, ayrıca Bonaparte'a da benzeyen yanları bulunduğunu düşünen Herriot, özellikle O'nun "yurtseverliği"ni ve eserine kusursuz bir mantık ve bütünlük kazandıran "duygularına hâkim olma" özelliğini takdir ediyordu[10]. Çağdaş Fransız Türkoloğu Louis Bazin'in de vurguladığı gibi Türkiye'de 1922'de gördüklerinden yola çıkarak yazdığı ve Fransız entelektüel çevrelerinde büyük yankılar uyandıran eserinde "tarihin ülkesini kurtaran, daha doğru bir deyişle ona yeniden can veren, dirilten insanları 'büyük adam' olarak nitelendirdiğini" belirten Claude Farrére'e göre, büyük Türk kahramanı Mustafa Kemal "herşeyin kaybedildiği gibi göründüğü bir anda" işe el koymuştu; öyle ki Sévres'le öldüğünü zannettiği Türkiye Mustafa Kemal'in başa geçtiği andan itibaren, üstelik güçlü bir şekilde yaşıyordu[11]. 1922-1928 arasında Türkiye'de "Le Temps" gazetesi muhabiri olarak görev yapmış olan Paul Gentizon ise 1929'da yayınlanan önemli kitabında bu görüşleri şöyle paylaşıyordu: "... Mirasının paylaşılması konusunda Avrupalıların birbirleriyle kavga ettikleri Türk ulusu, yüzyıllarca süren uyuşukluk ve ihmal döneminden sonra birdenbire yaratıcı gücünü gösterdi... Avrupa'nın değişiklik yapmak konusunda yeteneksiz kabul ettiği, felç olmuş bir ulus birdenbire yürümeye başladı... Türkiye'de, 1923-1929 arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun beş yüzyılda yapamadığından daha çok reform gerçekleştirildi..."[12] Yeni Türkiye'nin bu dönemde yönetimde, hukukta, eğitimde, sosyal yaşamda, sanatta, ekonomide yaptığı önemli atılımlarda genel eğilimin "değiştirmek, iyileştirmek ve teknikleştirmek" olduğunu ve Mustafa Kemal'in yönetimindeki Türk Devrimi'nin sadece "genişlik" değil "derinlik" açısından da göz kamaştırdığını, dolayısıyla bu devrimin aynı zamanda siyasal, sosyal, ekonomik ve manevî bir devrim olduğunu vurgulayan,

9 Edouard Herriot, **Orient**, Paris, Librairie Hachette, 1934. s. 68.

10 Edouard Herriot, "De la vieille á la nouvelle Turquie." **La Turquie Kémaliste,** No. 1 (Juin 1934). s. 23.

11 Claude Farrére, **Turguie ressuscitée**, Paris, Cahiers libres. 1930, s. 106.

12 Paul Gentizon. **Mustapha Kemal ou l'Orient en marche.** Paris. Ed. Bossard, 1929. s. 329.

Levent Şahverdi Arşivi

Gentizon[13], Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimi şu sözlerle tanımlıyordu: "... Mustafa Kemal'in önderliğindeki devrim, nargilelerin afyonu ve bin yıllık kanunların tozuyla yavaş yavaş havasızlıktan boğulan, mezarlıkların ve harabe haline gelmiş medreselerin ortasında ölüme terkedilmiş bir ulusa, Avrupa tarzı bir düzenlemeyle, yeni bir anlam, yaşamdan zevk alma duygusu kazandırdı."[14] Kitabında bu büyük devrimin sadece Ata'nın eseri olduğunu özellikle belirten Gentizon bu düşüncesini ise şöyle dile getiriyordu: "... Padişahın ve Bâb-ı Âli'nin ihaneti karşısında vicdanı isyan eden Mustafa Kemal'in Mayıs 1919'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine yeni bir ulusal Türk devleti kurmak üzere Samsun'a çıkışından itibaren gerçekleştirilen askerî başarıların yanı sıra siyasal devrimin, sosyal reformların hepsi tamamen O'nun eseridir. Her alanda ve en tehlikeli durumlarda izlenecek yolu çizen, uygulanacak yönteme karar veren ve uygulamayı yöneten, her seferinde O olmuştur..." [15] Yine Gentizon gibi Türkiye'yi yakından tanıyan, 1920'li ve 1950'li yıllarda Türkiye'yi ziyaret etmiş olan "Académie Française" üyesi ünlü yazar Georges Duhamel ise, "La Turquie nouvelle : Puissance d'Occident" (Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti) adlı yapıtında devrimlerin genelde tek bir kişinin eseri olmadığını, gözüpek bir grup tarafından halkın önemli bir bölümünün de onayıyla hazırlandığını, ancak Türkiye'de gerçekleştirilen devrimin müthiş bir adamın eseri olduğunu özenle vurguluyordu. Yakın çalışma arkadaşlarının yardım ve desteğini almış olan Atatürk'ün başarısının esas sırrının, Türk halkının O'na duyduğu güven ve hayranlık olduğunu belirten ünlü Fransız edebiyatçısı, bu olağandışı devrimin programını yine O'nun tek başına hazırladığını ve bu devrimin sadece siyasal ve sosyal değil, aynı zamanda, manevî, entelektüel, dini ve felsefi nitelikte olduğunu işaret ediyordu[16].

Görüleceği üzere "Türk Devrimi'nin yalnız Atatürk'ün eseri olduğu" konusunda daha önce sözünü ettiğimiz Türkiye uzmanı yazarlarla birleşen

13 **A.g.e.**, s. 330-331.
14 **A.g.e.**, s. 331.
15 **A.g.e.**, s. 338.
16 George Duhamel, **La Turquie nouvelle: Puissance d'Occident**, Paris, Mercure de France, 1954, s. 23-24.

Levent Sahverdi Arşivi

Duhamel, bu devrimin diğer devrimlerle karşılaştırılması konusunda onlardan ayrılmaktadır. Duhamel'e göre Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu devrim, hiçbir şekilde İngiliz, Fransız ve Rus devrimcilerinin eserleriyle karşılaştırılamazdı; çünkü bu ülkelerin hiçbiri dilinde, yazısında değişiklik yapmayı düşünmemişti; ne Cromwell, ne Robespierre, ne Lenin, ne de onun halefleri ülkelerinde bilimsel felsefeyi, akıl (entelektüel) yöntemini, kısacası halklarının alın yazısını değiştirmeye girişmemişlerdi[17]. Duhamel'in yanı sıra Fransız devlet adamı F.de Gérando Mustafa Kemal'in sadece uluslarının yazgısını etkileyen diğer devlet adamlarıyla değil, küçük bir askerî cuntanın desteğiyle iktidara gelen diktatörlerle de karıştırılmaması gerektiği görüşündeydi. Mustafa Kemal'in her durumda doğruyu gören ve gerektiği anda karar almayı bilen bir dâhi olduğunu düşünen F. de Gérando, O'nun diktatör olmadığı yolundaki savını yine O'nun yakın arkadaşlarının kendisine anlattıklarıyla kanıtlamaya çalışıyordu; şöyle ki daha milletvekili genel seçimlerinin yapılmasına ilişkin Meclis kararı alınmadan önce, 24 Şubat 1927'de Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Ankara Palas'ta verilen balosunda Mustafa Kemal, yakın çalışma arkadaşlarına ülkenin korkuyla, baskıyla yönetildiği yolunda söylentiler bulunduğunu söyleyerek genel seçimlere İstiklâl Mahkemeleri olmaksızın gidilmesini önermiş ve bu öneri doğrultusunda İstiklâl Mahkemeleri kaldırılmıştı[18]. Gerando'nun Mustafa Kemal'in diktatör olmadığı yolundaki savını kanıtlamak üzere anlattıkları hiç de gerçekdışı söylemler değildir. Şöyle ki Mustafa Kemal 1927 Ekiminde, ünlü Söylev'inde, adeta Fransız politikacısını doğrulamak istercesine şu sözleri söylemişti: "Takriri Sükûn Yasasını ve İstiklâl Mahkemelerini, zorbalık aracı olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşünceyi aşılamaya çalışanlar oldu. Elbette, zaman ve olaylar, bu tiksinti verici düşünceyi aşılamaya çalışanları utanmış duruma

17 **A.g.e.**, s. 25.

18 F. de Gérando, "La Turquie nouvelle: La Politique étrangére, Le Progres intérieur," **Revue politigue et Parlementaire** (10 Mai-10 Juillet 1927), s. 18-20. İstiklal Mahkemeleri 7 Mart 1927'de kaldırılmış, milletvekili genel seçimlerinin yapılmasına ilişkin karar ise 26 Haziran 1927'de alınmıştı. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938.** Ankara, TTK, 1988. s. 465-467.

Levent Şahverdi Arşivi

düşürmüştür. Biz, alınan olağanüstü, ama yasaya uygun önlemleri hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasa dışına çıkmak için araç olarak kullanmadık, tersine ülkede dirlik ve düzenliği kurmak için uyguladık; devletin yaşamasını ve bağımsızlığını sağlamak için kullandık. Biz, o önlemleri ulusun uygarlaşmasına ve toplumsal gelişmesine yararlı kıldık."[19] Eski Fransız başbakanlarından Edouard Heriot da "Orient" adlı kitabında, Mustafa Kemal'in kesinlikle diktatör olmadığını, tam tersine Meclis'ten ve bakanlardan destek alan bir anayasal başkan, bir cumhuriyetçi olduğunu, ayrıca sadece halifeliği değil ömür boyu başkanlığı bile reddettiğini hatırlatıyor, bunun yanı sıra "doğruyu ilk önce kendisi ortaya çıkartıp daha sonra bunu güven yoluyla dışarıya kabul ettirmek" yeteneğiyle O'nun devlet adamlığının en üst derecesine ulaştığını ileri sürüyordu[20].

Gazeteci Philippe de Zara ise, her ne kadar kitabına "Mustafa Kemal: Dictateur" adını vermiş olsa da, Kurtuluş Savaşı sırasında tüm siyasal, sivil ve askerî yetkilere sahip olmasına karşın Mustafa Kemal'in Meclis'e büyük saygı duyduğunu, hiçbir zaman bu kurumdan vazgeçemeyeceği gibi asla etkisini azaltmayı da düşünmediğini belirtmeden geçemiyordu[21]. Mustafa Kemal'in çoğunluğun desteğini alarak ülkeyi idare ettiğini de itiraf eden P.de Zara, seçmenlerin başkanları yönlendirdiği diğer parlamenter ülkelerin tersine Türkiye'de çoğunluğun O'nu izlediğini, bunu da telkinle, tartışmayla, iknayla başardığını, ayrıca muhalefeti güce başvurmadan önce akıl, mantık ve uzlaşma yoluyla azaltmaya çalıştığını özellikle vurguluyordu. Bunun yanı sıra İstiklâl Mahkemeleri konusuna da kısaca değinen yazar, bu olağanüstü mahkemelerin asla Fransız Devrim Komiteleri gibi kırıp geçirmediğini de itiraf ederken o dönemde dünyada Mustafa Kemal kadar güçlü ve sözünün itirazsız dinlendiği bir başka devlet başkanının bulunmadığına dikkat çekiyordu[22]. Mustafa Kemal'i oldukça ay-

19 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev (1920-1927)**, C.II. Ankara, TTK, 1984, s. 1191.

20 Herriot, **Orient**, s. 126-127.

21 Philippe de Zara, **Mustapha Kemal: Dictateur,** Paris, Fernand Sorlot, 1936, s. 306. Zara'nın 1916-1928 arasında la Revue Üniverselle, la Revue Hebdomadaire, le Journal, le Matin, le Petit Marseillais gibi gazete ve dergilerde yazıları yayınlanmıştır. **A.g.e.,** *s.* 369.

22 **A.g.e.,** s. 306-308.

Levent Sahverdi Arşivi

rıntılı inceleyen Philippe de Zara, "Türkiye'nin beyni"[23], karanlık işgal günlerinde koruyucu ve savunucu, aydınlığa giden yolda rehber"[24] gibi sıfatlar kullandığı ve şahsını Türk Devrimi'yle özdeşleştirdiği Atatürk tarafından Türkiye'de gerçekleştirilen devrimler hakkında ise şöyle bir değerlendirme yapıyordu:"... Doğu tarzında gerçekleştirilen Türk Devrimi'nde değişiklikler ve yenilikler Batılı devrimlerin çoğunda olduğu gibi halk tarafından talep edilmemiş, tam tersine yukardan aşağıya empoze edilmişti (zorla kabul ettirilmişti)."[25] Ancak, Philippe de Zara, bu değerlendirmeyi yaparken Mustafa Kemal Atatürk'ün Şapka Devrimi öncesi İnebolu'da yaptığı şu konuşmayı bilseydi kanımızca çok daha dikkatli davranırdı: "Ben şimdiye kadar millet ve memleket hayrına ne gibi hamleler, inkılâplar yapmış isem hep böyle halkımızla temas ederek, onların ilgi ve sevgilerinden, gösterdikleri samimiyetten kuvvet ve ilham alarak yaptım. Hedefimiz, gayemiz hep millet ve memleketimizin selâmeti, mutluğu ve ilerlemesidir..."[26] İşte Mustafa Kemal'in devrimler öncesi çıktığı yurt içi gezileri, O'nun halkın ayağına giderek yapacağı devrimleri anlatması, halkın onayını alması anlamına gelmektedir ki, bu da Philippe de Zara'nın "değişiklik ve yeniliklerin Türk halkına zorla kabul ettirildiği" yolundaki savını çürütücü bir gerçektir. Bunun yanı sıra da Zara'nın Atatürk devrimlerine ilişkin yorumunun geçerliliği veya geçersizliği konusunda yazar Chantitch-Chandan ve gazeteci Gentizon'un kitaplarına göz atmakta yarar olduğu inancındayız.

"Le Miracle Turc" (Türk Mucizesi) adlı kitabında Türkiye'deki tüm reformların ilham kaynağının Mustafa Kemal olduğunu ve O'nun gösterdiği yolda gerçekleştirildiklerini, ayrıca Türkiye'de ekonomik, sosyal veya siyasal herhangi bir sorunun O'nun kişiliği göz ardı edilerek incelenemeye-

23 **A.g.e.**, s. 308.
24 **A.g.e.**, s. 329.
25 **A.g.e.**, s. 330.
26 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, 4.B., Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. 1989, s. 217.

Levent Şahverdi Arşivi

ceğini vurgulayan Chandtitch-Chandan[27], Büyük Önder'in başarısının sırrını şöyle açıklıyordu:

"Mustafa Kemal'in reformlarında başarı sağlamak için şiddete başvurmaya ihtiyacı yoktu; çünkü halkın üzerinde öylesine büyük bir etki ve saygınlığa sahipti ki, eski hükümdarların yüz yılda yapamadıkları değişiklikleri ülkesine kabul ettirmek için O'nun birkaç kelime söylemesi yeterliydi. Şayet Mustafa Kemal hep başarılı olduysa, bunun temel nedeni O'nun her zaman yurttaşlarının onayını almış olmasındandır, işte halkından aldığı bu güçle O, kalkınma hamlesine daha demokratik bir yönde devam edebildi. Fakat bazı reformlarının büyük ölçüde başarı sağlamasına yardımcı olan bir başka unsur vardı: Türkiye'nin Asya'da kalan kısmı. Örneğin saltanatın kaldırılmasına ilişkin Meclis kararı İstanbul'da yoğun ve şiddetli tepkiler alırken, Anadolu halkı bunu söylenmeden, itirazsız kabul etmişti. Millet Meclisi'nin saltanatın kaldırılmasına ilişkin kararnameyi çıkarmasında rol oynayan iki etken vardı: Bir yandan halkın düşmanla işbirliği yapan son padişahın ihaneti karşısında duyduğu öfke ve kızgınlık diğer yandan Anadolu Türklerinde çok yaygın eski bir duygu olan 'Anadolu'yla bütün ilişkisini koparmış bir hükümete, bir hükümdara duyulan güvensizlik'... Bu halk yıllarca aç gözlü, insanlıktan uzak yöneticilerin baskısı altında ezilmiş, fedakârlıkta bulunmuş, kan dökmüştü. O zaman bu insanların (yöneticilerin) ortadan kaldırılmasına nasıl üzülebilirdi?... Türk köylüsünün artık tek bir arzusu vardı: Sükûnet... Türk köylüsü Mustafa Kemal'e bir yandan ülkesine barış ve saygınlık kazandıran askerî önderi olarak, diğer yandan Türkiye'de adalet ve düzeni azimle yeniden kuran devlet adamı yönüyle saygı duyuyordu.

"Fakat gerçekte Mustafa Kemal tarafından Türkiye'de başlatılan reformların başarısı, psikolojik etkeni göz ardı etmeyen bir yöntemden kaynaklanıyordu. Bu unsurun irdelenmesinin önemini anlayan Mustafa Kemal, işe çevresindeki bazı kişilerin -ki bunlar daha sonra 'eğitimci ordusu'nu oluşturacaklardır- düşünüş biçimlerini incelemekle başladı.

27 K.S. Chantitch-Chandan, **Le miracle turc.** Paris, La renaissance moderne. 1929, s. 7-8.

Levent Şahverdi Arşivi

"Yavaş yavaş bu seçkin topluluk, değişik sosyal sınıflara ait insanların düşünce biçimlerini değiştirerek, onları Avrupa kültürünün yanı sıra kişisel veya kolektif modern çalışma yöntemlerini kabul edecek duruma getirerek görevini tamamladı."[28]

Yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı gibi, Philippe de Zara'nın tersine Mustafa Kemal'in Türkiye'de başlattığı değişiklik ve yenilikleri kabul ettirmek için asla şiddete başvurmadığını, zorlama yapmadığını, tam tersine halkın düşüncesine, onayına büyük önem verdiğini savunan Chantitch-Chandan, "insanı tanımaya ve eğitmeye yönelik" bir yöntem kullanarak O'nun Türk halkını siyasal, sosyal, ekonomik alanlarda yapılacak kökten değişikliklere hazırladığını ve bundan dolayı Türk toplumundaki değişim ve dönüşümün akılcı ve ilerleyici bir şekilde gerçekleştiğini iddia ediyordu[29].

Türkiye'de yaşayıp gördüklerinden hareket ederek değerlendirmeler yapan gazeteci Gentizon ise, Türk halkının herşeyden çok huzur, sükûnet istediği konusunda Chantitch-Chandan gibi düşünürken[30], Atatürk'ün demokrasi anlayışı konusunda farklı bir yorum getiriyordu. Gentizon, Lozan barışıyla Şeyh Sait ayaklanması arasındaki dönemde (Temmuz 1923-Nisan 1925) Türkiye'de kişilerin temel özgürlüklerini kullanmalarına izin veren özgürlükçü bir yönetimin bulunduğunu, ancak ülkesini Avrupa tarzı bir demokrasiye kavuşturmak isteyen Mustafa Kemal'in Türkiye'yi Doğu ve İslam geleneklerinden kurtararak Avrupa'ya sokmayı amaçlayan sosyal kalkınma projesini gerçekleştirirken başlangıçtan itibaren önemli bir direnişle karşı karşıya kaldığını, dolayısıyla karşılaştığı güçlükler yüzünden vermiş olduğu bazı özgürlükleri geri almak zorunda kaldığını da belirtiyordu[31]. O günün koşullarının diktatörlüğü gerektirdiğini ve Mustafa Kemal'in başka türlü hareket edemeyeceğini iddia eden Gentizon, devrimi O'nun tek başına yaptığını, hiç kimseye bu konuda borçlu olmadığını, ak-

28 **A.g.e.**, s. 158-160.
29 **A.g.e.**, s. 161.
30 Gentizon, **a.g.e.**, s. 337.
31 **A.g.e.**, s. 335-336

Levent Şahverdi Arşivi

sine tüm başarısını cesaretine borçlu olduğunu hatırlatmakta ayrıca yarar görüyordu[32]. "Şayet diktatörlük varsa, bunun gerekli olduğunu da kabul etmek lazımdır" yolundaki düşüncesini ise şu sözlerle açıklıyordu: "... Mustafa Kemal istememiş olsa bile olayların gelişimi bunu gerekli kılacaktı... O, iktidarı ele geçirdiği andan itibaren liberalizm yanlısı olduğunu açıklamıştı... Fakat demokrasinin son uygulaması O'na bağlı olamazdı. Esasen O, Türk halkına siyasal liberalizmini (özgürlüğünü) kazandıramamış olsa bile sosyal liberalizmini vermiştir..."[33]

Görüldüğü gibi Gentizon, bir İmparatorluğun yıkılarak yerini Cumhuriyetin almasına, bir Padişahın kaçmasına, Halifenin sürgüne gönderilmesine ve Büyük Atatürk'ün önderliğinde bir İslam ülkesinin yeni bir görünüm kazanmasına tanıklık etmiş olmanın kendisine kazandırdığı deneyimle Ulu Önder'i ve O'nun Türk halkına kazandırmış olduğu "demokratik değerleri" irdelemeye çalışmıştır. Şöyle ki Atatürk'ün çok eşliliği yasaklayarak, cinsiyet ayrımını kaldırarak, din esaslarına dayanan bir hukuk sisteminin yerine lâik, çağdaş Türk Medenî Kanunu'nu kabul ederek, kılık-kıyafeti modernleştirerek Türk halkını sosyal yaşamda özgürleştirmeyi amaçladığını, dolayısıyla Türk insanına sosyal özgürlüğünü kazandırdığını gayet iyi kavramış olan Gentizon, kişi hak ve özgürlüklerine böylesine önem veren bir insanın demokrasiye, demokratik rejime olan sonsuz inancına karşın zorunluluklar nedeniyle çoğulcu demokrasiyi uygulayamamış olmasının nedenlerini de oldukça gerçekçi bir şekilde açıklamıştır.

II. Atatürk Devrimi ve Avrupa Uygarlığı

Modern Türkiye'nin doğuşunu ve gelişimini inceleyen Fransız yapıtlarında böylesine ayrıntılı bir şekilde tartışılan Atatürk'ün en büyük ve yadsınamaz başarısı yeniden bir ulus yaratmış olmasıdır. 1928-1933 yılları arasında Fransa'nın Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan[34] ve bu dö-

32 **A.g.e.**, s. 337.

33 **A.g.e.**, s. 337-338.

34 Comte Charles de Chambrun, **Atatürk et la Turquie nouvelle**, Paris, Fernand Sorlot, 1939, s. 28, 40.

Levent Şahverdi Arşivi

nemde Mustafa Kemal'i yakından tanıma olanağı elde eden Comte Charles de Chambrun'e göre olaylar insanlarla açıklanır, insanlara yol gösteren ise olaylardır; savaşla yorulmuş, barışla uzuvları budanmış, işgalle huzuru kaçmış uyumsuz bir imparatorluğun yerini uyumlu (homojen) bir Türk ulusu almıştır; işte bu ulusun dirilişi olağanüstü bir insanın, Mustafa Kemal Paşanın eseridir[35]. O, enerjisiyle, geniş dünya görüşüyle bir ulus yaratmış ve dünya diktatörlük tarihinde eşine rastlanmayan bir olayı gerçekleştirmişti: Bir ulus oluşturmak için bir imparatorluğu ortadan kaldırmış, bunu yaparken de gücünü Anadolu'nun çorak toprağından almıştı[36]. "İlk önce sabırla ülkeyi, daha sonra halkı kazanmam gerekiyordu; ikincisi birincisinden daha zordu" diyen Mustafa Kemal'in "örgütlü, uyumlu bir Türk ulusunun yorgun, çürük bir imparatorluktan daha güçlü olacağı" ilkesini koyduğu gün devrim kafalarda gerçekleşmeye başlamıştı[37]. İşte bu sözlerin sahibi Comte Charles de Chambrun, "Yeni Türkiye'nin yaratıcısı, kurtarıcı kılıcı ve dâhi reformcusu" olarak nitelediği Mustafa Kemal'in isteseydi hükümdar, diktatör, hatta halife olabileceğini, ancak O'nun tasarlayıcısı ve kurucusu olduğu cumhuriyetin başkanlığını tercih ettiğini ve o andan itibaren kendini (bizzat kendisi için belirlediği) "uygarlık görevi"ne adadığını belirtirken[38], yabancı bir gözlemci ve devlet adamı olarak Atatürk hakkındaki değerlendirmelerinde tarafsızlığını ve gerçekçiliğini sergilemiş oluyordu.

Fransa'nın Suriye Yüksek Komiserliği'nde ve Cezayir Genel Valiliği'nde üst düzey görevler almış olan Fransız devlet adamı Jean Mélia ise "Mustapha-Kemal ou la renovation de la Turquie" (Mustafa Kemal veya Türkiye'nin Yenileşmesi) adlı kitabında, Mustafa Kemal'in Türk ulusunu yaratırken kullandığı yöntem konusunda ilginç bir yaklaşım sergiliyordu. Jean Mélia'ya göre Ernest Renan yaşasaydı Mustafa Kemal'in eserini ha-

35 **A.g.e.**, s. 8-9.
36 **A.g.e.**, s. 19-20.
37 **A.g.e.**, s. 20.
38 **Atatürk: Pensées et témoignagers**, Ankara. UNESCO, 1981, s. 125'den Charles de Chambrun, **Traditions et souvenirs**, Paris. 1952, s. 69, 116.

Levent Şahverdi Arşivi

raretle alkışlardı; çünkü O, Ernest Renan'ın teorileri doğrultusunda bir ulus yaratmıştı. Bir ulusu oluşturan insanların ortak noktaları olduğu gibi ortak hatıra mirasına da sahip bulundukları tezini ortaya atan Renan, 11 Mart 1882'de Sorbonne'da verdiği konferansta "insanları dinlerine göre mutlak bir şekilde ayıran" Türk politikasının Doğu'nun çökmesine neden olduğunu ileri sürmüştü. Halbuki insanlar arasında dinlere göre bir ayırım yapmayan Mustafa Kemal, bu görüşünü (dinde tarafsızlık ilkesini) yasalaştırarak ve İsviçre Medeni Kanunu'nu kabul ederek Türkiye'deki dini toplulukları ulusal bir topluluk haline getirmiştir[39]. Ernest Renan'ın "modern ulus" tanımlamasından[40] hareket eden Jean Melia, Türkiye'de 1918'den itibaren ortaya çıkan oluşumların, Ankara'da kurtarıcı bir hükümetin kurulması, düşmana karşı verilen mücadele, saltanatın ve halifeliğin kaldırılması ve daha sonra yapılan reformların hep aynı amaca yönelik olduğunu, "Türkiye'yi bölünmüşlükten kurtarmayı ve ona yeni bir yaşam vermeyi" amaçladığını savunuyordu. İşte bu "tarihsel sonuç", Türkiye'de "modern bir ulus" yaratmıştır. Mustafa Kemal ise Türk insanında ırkı ve dini ne olursa olsun birlikte yaşama arzusu ve tanrı hukuku yerine tarihsel hukuk çerçevesinde yaşama duygusu uyandırarak, varlığının bilincini kazandırarak Türkiye'ye yüzyıllarca sahip olamadığı bir ruh kazandırmıştır. İşte Ernest Renan'ın "ulus" olarak adlandırdığı bu "manevî bilinçlenme"yi yaratarak Mustafa Kemal Türkiye'yi "gerçek bir yurt" haline getirmiştir[41].

Mustafa Kemal'in yarattığı ulusu Ernest Renan doğrultusunda bir yaklaşımla "modern ulus" olarak tanımlayan Jean Mélia'nın yanı sıra Chantitch-Chandan da, Atatürk Türkiyesi'nde 1922'den itibaren siyasal, sosyal, hukuksal ve eğitsel alanlarda gerçekleştirilen değişikliklerle Türk halkının Batılı devletler tarzında örgütlenmiş modern bir ulus olmaya çalıştığını belirtiyordu. Mustafa Kemal'in önderliğinde ve kararlı bir grup yurtseverin yönlendirmesiyle kendine özgü özellikleri koruyarak Batılı devletlerin

39 Jean Mélia, **Mustapha-Kemal ou la renovation de la Turquie,** Paris, Bibliothéque Charpentier, 1929, s. 158-159.

40 Ernest Renan, modern ulusu aynı amaca yönelik oluşumların ortaya çıkardığı tarihsel sonuç olarak tanımlıyordu. **A.g.e.,** s. 159.

41 **A.g.e.,** s. 159-160.

Levent Şahverdi Arşivi

plan ve yöntemlerini alma arzusu gösteren Türkiye'de yöneticilerin bu konuda gerek içeride gerekse dışarıda (dış politikada) çeşitli güçlüklerle karşılaştıklarını vurgulayan Chantitch-Chandan, reformlardan hemen bir sonuç beklenmemesi gerektiğini, çünkü bu konuda sonuç alabilmek için kurumların değiştirilmesinin yeterli olmadığını, ancak reformların etkisiyle Türk halkının dar görüşlülüğünün yerini geniş görüşlülük aldığı zaman sonucun fark edilebileceğini bildiriyordu[42]. Yazara göre Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine yeni Türkiye'nin anıtsal yapısını kurarken ilk önce yenilik düşmanı peşin yargı ve boş inançlarla (hurafelerle) savaşmak zorunda kalmıştı ve Türkiye'de 1929'a kadar gerçekleştirilen yenilikler, Türk sosyal ve ulusal yaşamını İslâm dininin etkisinden kurtarmayı amaçlıyordu[43]. Gazeteci Gentizon ise, Atatürk Türkiyesi'nde yeniliklerle birlikte Doğu-İslâm uygarlığı yanlısı Türkiye ile Batı kültürünü isteyen ve lâik düşünceyi içine sindirmiş Türkiye arasında bir çatışma başladığını, bunun aslında birbirinin karşıtı iki uygarlığın çekişmesi olduğunu vurguluyordu[44]. Mustafa Kemal'i XVII. yüzyılın sonlarında hüküm süren ve modern Rusya'nın gerçek kurucusu olarak nitelediği Rus Çarı Pierre le Grand'a benzeten Gentizon[45], Mustafa Kemal'in de Pierre le Grand gibi bilgisizliğin (cehaletin) ve bağnazlığın (taassubun) kısmen egemen olduğu bir toplumu Batılı düşüncelerden esinlenerek düzeltmeye, yenileştirmeye çalıştığını; dogmayı akıldan, dini politikadan, dünyevîyi ruhanîden, ruhu şekilden ayırdığını; ülkesinin örf ve âdetlerine, kurumlarına yeni ve mantıksal bir şekil vermeye çabaladığını düşünüyordu. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal'le birlikte yeni Türkiye'nin kendisini durağanlığa iten gözündeki teokrasi perdesinden kurtularak bir "Avrupa devleti" haline geldi-

42 *Chantitch-Chandan,* **a.g.e.,** s. 182-183.

43 **A.g.e.,** s. 181-182.

44 Gentizon, **a.g.e.,** s. 339.

45 Gentizon, Mustafa Kemal-Pierre le Grand karşılaştırmasını yapmasına neden olarak, XVII. yüzyıl sonlarındaki Ortodoks Rusya ile XX. yüzyıl başlarındaki Müslüman Türkiye'nin sosyal yaşam açısından birbirleriyle inanılmaz benzerlikte bir görünüme sahip olmalarını, bunun yanı sıra yenilik düşüncesinin temsilcisi bu iki kişinin ülkelerinde göreneklere, boş inançlara ve bağnazlığa karşı çıkmış olmalarını gösteriyordu. Avrupalı gibi yaşayıp giyinmek isteyen Pierre le Grand, o dönemde Avrupa'yı örnek alan kurallar koymuş, Moskova'da Asya tipi uzun elbise giyilmesini yasaklamış, saray mensuplarına sakal tıraşı mecburiyeti koymuş, Slavon harfleri değiştirmişti. **A.g.e.,** s. 339-340.

Levent Şahverdi Arşivi

ğini iddia eden Gentizon, Türkiye'deki dönüşümün şekil ve görünüşte basit değişikliklerden ibaret olmadığı, yıkılanın sadece saltanat ve hilafet değil köhne ve yaşlı Doğu olduğu görüşündeydi[46]. Kitabında "Mustafa Kemal reformlarını yaparken acaba Türkiye'nin batılılaşmasını mı, yoksa sadece modernleşmesini mi amaçlıyordu?" sorusunu soran Fransız devlet adamı Jean Mélia, yurduna can veren Mustafa Kemal'in Türk halkının Batılı halklar veya diğerleri gibi modern bir halk olmasını ve çağa ayak uydurmasını istediğini belirtirken[47] "modernleşme" kavramını ise şöyle açıklıyordu: "...Mustafa Kemal, ülkesinin gittikçe zayıfladığını görüyor... pek çok ulus ganimeti ele geçirmek için acele etmektedir. Türkiye'yi yaşama döndürmek, ayağa kaldırmak, gerektiği takdirde baltayı eski, köhnemiş ne varsa ona saplayarak ülkeyi yeniden yaratmak gerekmektedir. Mustafa Kemal dine manevî gücünü bırakırken, dünyevî gücü sadece devlete vermek istemektedir. Türkiye'yi bu şekilde yaşamak istemek -bir ulusun günümüzde yaşaması gerektiği gibi- onu modernleştirmektir, çağa uydurmaktır. Şüphesiz böyle bir modernleşme, Batılı ülkelere özgü bir harekettir."[48] Buna ilaveten Mustafa Kemal'in ülkesinin özgünlüğünü, üstünlüğünü ve tüm özelliklerini korumasını arzu ettiğini vurgulayan Jean Mélia, Türkiye'nin gerçek Türkiye olabilmesi için O'nun asker ve devlet adamı etkinliğinden sonra reformcu kimliğine büründüğünü de belirtmeden geçemiyordu[49].

Görüldüğü gibi, kitapları aynı yılda (1929'da) yayınlanmış bulunan Chantitch-Chandan, Paul Gentizon ve Jean Mélia, Atatürk devrimlerini değerlendirirken ortak bir noktada birleşmişlerdir: Türk halkı Mustafa Kemal'in önderliğinde modern bir ulus olmaya çalışmaktadır.

Ancak Türkiye'nin modern bir devlet olabilmesi için çağı yakalaması gerekmektedir. İşte kollarını Avrupa'ya uzatmış, Gazi Mustafa Kemal'le uyanmış bir ülkedeki bu anî değişimi yakından görmek amacıyla Türkiye'ye gelen Noelle Roger, "En Asie Mineure-La Turquie du Ghazi-" (Kü-

46 **A.g.e.**, s. 341-342.
47 Mélia, **a.g.e.**, s. 81-82
48 **A.g.e.**, s. 84-85.
49 **A.g.e.**, s. 85.

Levent Sahverdi Arşivi

çük Asya'da-Gazi'nin Türkiyesi-) başlıklı kitabında Türkiye'nin Batı uygarlığını yakalamak için gösterdiği çabayı şöyle değerlendiriyordu: "Yok olmak istemeyen bir ülkede kaybedilen zamanı telâfi etmek isteyen yöneticiler, daha önce topraklarını kurtarırken gösterdikleri çeviklik ve sebatla kendilerini Batı uygarlığının kollarına atmaktadırlar..."[50] Türkiye'nin Batı uygarlığını Türk tarzı bir hızla, anî ve şaşırtıcı bir şekilde kabul ettiğini belirten Roger, daha önce Doğu uygarlığının üyesi olan bir ülkenin yepyeni bir uygarlığa geçerken kullandığı yöntemi de eleştirerek Türkiye'de yöneticilerin ortaya çıkabilecek tepkileri baştan önlemek için halkın geçmişle olan bağlantılarını bir an önce koparmaya yöneldiklerini ve bunun sonunda ortaya bir dengesizlik çıktığını iddia ediyordu[51]. Ancak bir yandan ilerleme yolunda atılan hızlı adımlar karşısında şaşıran, diğer yandan kutsal saydığı inançların sarsılması nedeniyle yolunu kaybeden Türk halkının bir güvencesi vardır: Gazi Mustafa Kemal. Türk halkı, O'nu geçmişe karşı vermekte olduğu mücadelede de destekleyecek ve daha önce Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi O'nun izinden gidecektir[52]. Yukarıdaki gözlemlerin sahibi Noelle Roger, her ne kadar Türk halkının Gazisi'ne olan güven ve inancını göz ardı etmese bile, yine de geçmişiyle olan bağlarının kesilmesiyle birlikte onun yalnızlığa itileceği ve "görünmeyen" dayanaklarından yoksun kalacağı görüşündeydi[53] ve de Türkiye'nin Avrupa'nın değil kendi yöntemlerini kullanarak ilerlemesi gerektiğini ve ancak bu şekilde Batı uygarlığının karşılaştığı olumsuzluklardan kurtulabileceğini düşünüyordu[54].

Noelle Roger gibi bir gezgin olan Jose le Boucher, 1928 yılında Ankara'ya yaptığı gezi sonunda yazdığı kitapta benzer görüşler ileri sürüyordu. Şöyle ki Batı geleneğine "geri dönüş" niteliğindeki İtalyan ve İspanyol

50 Noelle Roger, **En Asie Mineure-La Turquie du Ghazi-**, Paris, Fasquelle Editeurs, 1930, s. 255.

51 **A.g.e.**, s. 256-257.

52 **A.g.e.**, s. 256.

53 **A.g.e.**, s. 256. Noelle Roger. Türkiye'nin, yenileşme coşkusuyla, Osmanlı dönemini çağrıştıran her şeyi ortadan kaldırmaya çalıştığını, eski şehir surlarını ve kutsal yapıları yıkılmaya terk ettiğini iddia ediyordu. **A.g.e.**, s. 257.

54 **A.g.e.**, s.259.

Levent Şahverdi Arşivi

Devrimleri'nin tersine aynı dönemlerde gerçekleşen Atatürk Devrimi geçmişi inkâr etmiş ve Doğu geleneğinden uzaklaşmak için her türlü çabayı göstermişti. José le Boucher'ye göre, gözünü Batı uygarlığına çevirmiş Türkiye'de saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, kılık-kıyafetin değiştirilmesi İslâmın ayaklar altına alınması anlamına geliyordu ve bu hareketi gerçekleştiren Mustafa Kemal geçmişi hatırlatan her şeyi ortadan kaldırdıktan ve ruhları allak bullak ettikten sonra Türk insanına Batılı gibi giyinmesini, Batılı gibi yaşamasını, Batılı gibi çalışmasını ve örgütlenmesini emretmişti; dolayısıyla Türk Devrimi, İslâm tarihinde daha önce eşine rastlanmayan bir örnek oluşturmaktadır[55]. Türkiye'de özellikle sosyal yaşamda gerçekleştirdiği kökten değişikliklerden ötürü Mustafa Kemal'i "eski Türkiye'nin gizemli ve romantik görünümünü değiştirmekle" suçlayan[56] Boucher'nin "Gazi'nin ülkesinde O'na örnek oluşturan Batı'dan daha materyalist bir Batı uygarlığıyla, gökdelenlere sahip olmayı amaç edinmiş bir uygarlıkla karşı karşıya bulunuyoruz"[57] yolundaki sözleri ise, modern Türkiye'de hayallerini süsleyen Doğu'yu bulamayan bir gezginin hayal kırıklığını dile getiren bir anlatım gibi gözükmekle birlikte aslında Atatürk Devrimi'yle birlikte Fransız çıkarlarının zedelenmesinden kaynaklanan bir rahatsızlığın göstergesi olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki, Atatürk devrimi'ne yönelik bu olumsuz bakış açısının temel nedeni olarak karşımıza, yazarın da kitabında özellikle vurguladığı gibi, Türkiye'nin lâikleşmesiyle birlikte birçok Fransız okulunun kapatılması, Fransız kültürünün etkisinin azalması, ayrıca Fransızların İngiliz, Alman ve Amerikalılarla aynı kefeye koyulması, sonuç olarak Türkiye'deki Fransız çıkarlarının zedelenmesi çıkmaktadır[58].

Atatürk Türkiyesi'nde özellikle yönetimde ve sosyal yaşamda yapılan devrimlerle İslam'ın ayaklar altına alındığını iddia eden Jose le Boucher'nin tam tersine Mustafa Kemal'in Batı uygarlığını seçiş nedenlerini anlayabilen ve bu konuda tarafsız değerlendirmeler yapabilen Fransız devlet

55 Jose le Boucher, **D'Angora â Vilna**, Paris, Ed. Prométhée, 1929, s. 4-6.
56 **A.g.e.**, s. 7.
57 **A.g.e.**, s. 9.
58 **A.g.e.**, s. 106-111.

Levent Sahverdi Arşivi

adamları ve yazarlar da bulunmaktadır. Eski Fransız başbakanlarından Edouard Herriot ve Büyükelçi Albert Sarraut'nun yanı sıra Maurice Pernot, Rene Marchand, F. de Gerando bu konuda verilebilecek en iyi örneklerdendir. Türk Devrimi ile Rus Devrimi'nin karşılaştırmasını yapan Edouard Herriot, Rusya'da Ortodoksluğun tamamen yıkılmasına, kiliselerin boşaltılmasına karşın yıllardır İslamiyet'in bekçiliğini yapan Türkiye'nin artık Pers ve Arap krallarına hizmet etmekten yorulduğunu ve İslamiyet'in Avrupa'ya karşı verdiği savaşın temsilciliğini yapmaktan bıktığını vurgularken[59], diğer yandan Atatürk'ün Türkiye'yi lâikleştirerek ülkesinde ulusal birliği sağlamayı ve ülkesinin insanlarını diğer İslam ülkeleri için daha önemli olan bir dava uğruna ölmekten kurtarmayı amaçladığını belirtiyordu[60]. Mustafa Kemal'in Türkiye'yi modernleştirirken "uygar bir ulus" yaratmayı planladığını gayet iyi kavrayan Herriot[61], O'nun Avrupa'nın tümüyle işbirliği yapmayı arzulamasına karşın asla büyük devletlerin küçükleri yönetmelerine izin vermeyeceğini de anlamış bulunuyordu[62].

Türkiye ile yakından ilgilenen ve 1923'de "La question turque" (Türk Sorunu) başlıklı kitabı yayınlanan Maurice Pernot, Türkiye'ye ilişkin yeni kitabında Atatürk'ün devrimlerle ulaşmak istediği noktayı şöyle açıklıyordu:

"... Türkiye, Avrupa'yı körü körüne taklit etmek yerine bu kıtadan ilerlemesine yardımcı olacak araçları, hatta ona karşı savunmasını sağlayacak silahları almak istemektedir. 1925'in sonunda Mustafa Kemal ülkesinin insanlarına Avrupaî giyim-kuşamı kabul ettirdi; kadınlardan çarşafa ve hareme veda etmelerini istedi. 1926 başında ise Türkiye'de Gregoryen takvimi ve 24 saat uygulamasını başlattı. Metre sistemi ve Lâtin alfabesine geçileceği yolunda sinyaller verildi. Gazi Türkiye'deki sosyal ve ekonomik yaşam koşullarının Batı'nınkilere eşit olmasını istemekte ve Türki-

59 Herriot, *Orient*, **a.g.e.**, s. 10.

60 Herriot, bu sözlerini, 21 Ağustos 1933'de Dolmabahçe sarayında yaptıkları görüşmede Mustafa Kemal'in Türkiye'yi laikleştirmekteki amacı ve uygulama planıyla ilgili olarak kendisine yaptığı açıklamalara dayandırmaktadır. **A.g.e.**, s. 122-123.

61 **A.g.e.**, s. 99.

62 **A.g.e.**, s. 126.

Levent Şahverdi Arşivi

ye'nin uygar uluslar birliğine kabul edilmesini hızlandırmak ve kolaylaştırmak için bu eşitliğe güvenmektedir...[63]

Atatürk'ün "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak" arzusunu ve bu ideali gerçekleştirmek için kullandığı yöntemleri gayet iyi kavramış olan Maurice Pernot gibi Fransız devlet adamı F. de Gérando da Atatürk Türkiyesi'nin ulaşmak istediği noktayı çok iyi değerlendirmiştir. Gérando'ya göre Türkiye'de uygulanan programın amacı, yıkılan Osmanlı Devletinin yerine modern bir devlet, bir Avrupa devleti kurmak ve böylece "durağan Asya'nın bir parçasını Avrupa'ya dâhil etmektir[64]. Fransız Türkoloğu Rene Marchand ise, Türkiye'ye yaptığı gezide gözlemlediklerinden hareket ederek Türkiye'nin coğrafî olarak Asya kıtasında yer almasına karşın çıkarları ve gerçekleştirmek istediklerinden ötürü pekâlâ, Avrupalı olabildiğini düşünüyordu[65]. Ancak gazeteci-yazar Philippe de Zara'nın bu konuda bazı endişeleri vardı; şöyle ki Avrupa düşünüyle yetişmiş bir grup yurtseverin Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine kurdukları modern Türk Devleti, her ne kadar Avrupa uygarlığına ait olduğunu ileri sürse de, acaba kendisini yeni kabul etmeye başlayan Avrupa'da tutunabilecek midir? Ona göre bu tamamen Avrupa'ya bağlıdır; şayet Avrupa Türkiye'ye inanırsa ve güvenirse onda ilkelerinin samîmî ve cesur bir savunucusunu bulacaktır, aksi takdirde onu Asya'ya geri göndermiş olacaktır ki, bu da maceraların en kötüsü demektir. Avrupa'nın kendisini her açıdan izlemeye kararlı Türkiye'ye sahip çıkması gerektiği görüşünü savunan Philippe de Zara'ya göre böylece Avrupa manevî ortaklığına yeni bir ulus daha kazandırılmış olacaktır[66]. Fransa'nın ilk Türkiye Büyükelçisi Albert Sarraut da, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in politikasını anlamamış olmakla suçladığı ve tüm Doğu'yu İngiliz etki alanı haline getirmek için Türklerin bağımsızlığını ortadan kaldırmayı amaçlamış olan Lord Curzon politikası

63 *Maurice Pernot,* **L'İnquiétude de l'Orient: En Asie Musulmane,** *Paris, Librairie Hachette,* 1927, s. 187-188.

64 *Gerando,* **Revue Politique et Parlamantaire** (10 Mai-10 Juillet 1927), s. 14-15.

65 René Matchand, **Le rével d'une race: Dans la Turguie de Mustapha Kemal,** Paris, Nouvelle Societé d'Edition. 1927, s. 181.

66 Zara, **a.g.e.,** s. 367-368.

Levent Şahverdi Arşivi

karşısında aşırı yumuşak başlı davrandığından ötürü eleştirdiği Avrupa'nın Türkiye'yi Asya'nın kucağına itmemesi gerektiği düşüncesini taşıyordu. Şayet Avrupa böyle bir hata yaparsa Türkiye'nin kendisine kucak açan Asya'ya geri dönmek konusunda tereddüt etmeyeceğine dikkat çeken Sarraut, esasında Batı düşüncesi ve kültürüyle beslenmiş Mustafa Kemal'in Asya'ya geri dönmek istemediğini ve bu büyük insanın Türk davasının haklılığını yeterince anlamamakla suçladığı Avrupa'yı yine de sevdiğini, takdir ettiğini ve onun uygarlığını her zaman savunacağını iddia ediyordu[67].

"İşte bizim Batı'mıza yapmış olduğu bu olağanüstü, müthiş hizmet benim bu büyük devlet adamına, çok büyük insan Gazi'ye karşı hayranlığımı artırmaktadır..."[68] Sarraut'nun bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi uygarlık neredeyse gözünü oraya çeviren Mustafa Kemal Atatürk'ün bir Batılı tarafından "uygarlık savaşçısı" olarak nitelendirilmesi, O'nun üstlendiği tarihî misyonun cumhuriyetimizin kurulmasından çok kısa bir süre sonra Batı'nın önde gelen üyelerinden Fransa tarafından anlaşılmış olduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç

"Yüzyıllar boyunca, düşmanlarımız Avrupa uluslarına Türklere karşı kin ve düşmanlık düşünceleri aşılamışlardır. Batıdaki kafalara yerleşmiş olan bu düşünceler özel bir görüş oluşturmuştur. Bu görüş her şeye ve bütün olaylara karşın hâlâ sürmektedir. Ve Avrupa'da hâlâ Türkün her türlü ilerlemeye karşı bir insan, ruhça ve düşünce bakımından gelişmeye yeteneği olmayan bir insan olduğu sanılmaktadır. Bu büyük bir yanılgıdır... Bizi aşağı bir düzeyden hiçbir zaman kurtulamayacak olan bir ulus olarak tanımakla yetinmemiş olan Batı, yıkılmamızı hızlandırmak için ne yapılmak gerekirse yapmıştır...

"İmparatorluk döneminde padişahın hükümetleri Türk ulusunun Avrupa ile ilişki kurmasını engellemek için ellerinden geleni yapmışlar, yöneti-

67 Sarraut, **Mon Ambassade en Turquie,** s. 10, 12.
68 **A.g.e.,** s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

mi ulusun istek ve iradesinden uzak olarak yürütmüşler ve Türk ulusunun her türlü ilerlemenin dışında kalmasına neden olmuşlardır. Biz ulus severler gözleri gören adamlarız... Ve gerek içeride, gerek dışarıda olup bitenleri görüyoruz. Ulusumuzun uygarlaşmış uluslarla ilişki kurmasını kolaylaştırmak çıkarlarımız gereklerindendir.[69]

Atatürk'ün 1923'de söylediği bu sözlerden de anlaşılacağı gibi O, Türk insanını yeterince tanımayan, hatta yanlış tanıyan Avrupa ile, her şeye karşın, Türk ulusunun ilerlemesi ve çıkarları açısından ilişki kurulmasından yanaydı; çünkü O'nun bir amacı vardı: Türk ulusunun uygarlık ailesi içinde kendisine yaraşan yeri alması ve onu koruyup yüksek bir düzeye çıkması[70]. "Uygar olmak isteyip de Batı'ya yönelmemiş bir ulus var mıdır?"[71] sorusunu soran, halkını ileri, uygar bir ulus olarak uygarlık alanının içinde yaşatmayı amaç edinmiş olan bu büyük insan hakkında Batı'nın önde gelen üyelerinden Fransızlar tarafından yapılan değerlendirmelere baktığımızda O'nun bu ülküsünün gayet iyi anlaşıldığı görülmektedir Atatürk'ün de vurguladığı bir noktadan, "Batılıların Türk ulusunu yeterince tanımadıkları ve hakkında yanlış görüşlere sahip oldukları" gerçeğinden yola çıkarak Batı uygarlığını benimseyen ilk İslam ülkesi olan Türkiye'yi, bu ülkede gerçekleştirilen olağanüstü devrimi ve onun yaratıcısını Avrupalılara tanıtmayı amaçlayan Fransız aydınlarının bir diğer ortak görüşü ise şu idi: Türk Devrimi "yalnız" Atatürk'ün eseridir. O, tarihte eşi, benzeri olmayan bir devrimi kafasında tasarlamış ve gerçekleştirmiştir; başarısının sırrı ise ölüme terkedilmişken yeniden can verdiği Türk ulusunun O'na olan güveni, saygısı ve hayranlığıdır.

İşte birçok Fransız aydınının üzerinde hemfikir olduğu bu gerçek, onları Atatürk'ün diktatör olmadığı konusunda birleşmeye yöneltmiştir. Bunun yanı sıra "Atatürk'ün diktatör olduğu ve Türk Devrimi'nde değişiklikler ve yeniliklerin halk tarafından talep edilmediği, tam tersine yukarıdan

69 **Atatürk'ten Düşünceler,** Der. Yay. Hzr. Enver Ziya Karal, 6.B., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991, s. 74.

70 **A.g.e.,** s. 78.

71 **A.g.e.,** s.76.

Levent Şahverdi Arşivi

aşağıya zorla kabul ettirildiği" yolundaki savlar karşısında "karşı sav" niteliğinde görüşler ileri süren yazarların da bulunduğunu söylemek gerekir. Şöyle ki, bir yandan Atatürk'ün eski hükümdarların başaramadıkları değişiklikleri ülkesinde kabul ettirirken asla şiddete başvurmadığı, tam tersine halkın düşünce ve onayına büyük önem verdiği ve halkı tanımaya, eğitmeye yönelik bir yöntem kullanarak onu bu devrimlere hazırladığı gerçeği açıklanırken, diğer yandan O'nun demokrasiye olan inancına karşın istediği anlamda demokrasiye, "çoğulcu demokrasi"ye geçemeyiş nedenleri de vurgulanmıştır. Burada özenle üzerinde durulması gereken birinci nokta, Atatürk Devrimi'nin kendine özgü bir yöntemi bulunduğunun anlaşılmış olmasıdır. İşte Atatürk'ün eylemlendirdiği bu yöntem ulusun inanır gördüğü ve uyguladığı şeyleri değil, onun bilincinde yaşayan fakat biçimlenmemiş olan gerçek eğilimlerinin ne olduğunu kavramak ile başlar. Atatürk'e göre daha sonra yapılacak iş, halka inmek değil, halkı liderin biçimlendirdiği bu eğilime, bu ortak fikre yükseltmektir. Bunun için de yapılacak işleri bir takım aşamalara bölmek, her aşamada olaylardan faydalanarak ve halkı psikolojik ve pedagojik bir hazırlıktan geçirerek amaca ulaşmak gerekmektedir[72]. Dikkati çeken ikinci nokta ise, ülkesini Avrupa tarzı bir demokrasiye kavuşturmak isteyen Atatürk'ün bu arzusunun yanı sıra projesini gerçekleştirirken karşılaştığı direnişin özellikle irdelenmiş olması kanımızca son derece önemlidir. Çünkü Tarık Zafer Tunaya'nın da belirttiği gibi "Atatürk'ün siyasî iktidarını ve kuvvetini diktatörlük olarak değil, geri müesseseleri yıkma ve medenî bir düzeye çıkma vasıtası olarak kabul etmek gerekir. O, medenî değerleri ortadan kaldırma çabasının âleti olmamıştır. Atatürkçülük medenî bir düzeyde, XX. yüzyıl şartları içinde kurulacak demokratik bir sisteme ulaşmayı gaye edinmiş bir akımdır. Ama, O her şeyden önce Ortaçağ kalıntısı kuvvetlerin medenî bir toplumu daima baltalayacaklarına olan inançtan hareket etmiştir..."[73]

72 Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Türk Devriminin Özellikleri," **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 408.

73 Tarık Zafer Tunaya, **Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, Maha Matbaası, 1964, s. 124.

Levent Şahverdi Arşivi

Araştırmamızın konusunu oluşturan yapıtlarda dikkatimizi çeken bir diğer nokta da, "1922'den itibaren gerçekleştirdiği devrimlerle Atatürk'ün Türk halkını modern, uygar bir ulus haline getirmeye ve bir Avrupa devleti yaratmaya çalıştığı" gerçeğinin Fransız aydınlarınca oldukça iyi anlaşılmış olmasına karşın bazı Fransız gezginlerinin O'nun bu çabasını yanlış değerlendirmiş olmalarıdır. Şöyle ki, Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçmeye çalışan Türkiye'de yöneticilerin bu amacı gerçekleştirmeye yönelik kullandıkları yöntemler eleştirilerek Atatürk Devrimi'yle birlikte Türkiye'de halkın geçmişiyle olan bağlarının koparılmaya çalışıldığı, İslâmın ayaklar altına alındığı, hatta geçmişi hatırlatan her şeyin -tarihî eserler de dâhil- ortadan kaldırıldığı iddia edilmiştir. Esasen tam bağımsız, lâik, çağdaş bir devlet kurmayı amaçlayan Atatürk'e yönelik bu eleştiriler, bir yandan modern Türkiye'de hayallerindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun görünümünü bulamayan kişilerin hayal kırıklığını dile getiriyor, diğer yandan Türkiye'de tarihsel Fransız çıkarlarının korunmasından ve Fransız etkinliğinin sürdürülmesinden yana olan çevrelerin görüşlerini yansıtıyordu. Ancak bu hissî ve çıkarcı yaklaşımlara karşın Fransız aydınlarının çoğu Atatürk Devrimi'ni gerçekçi ve tarafsız bir gözle değerlendirmiş ve Atatürk'ün esasında İslama karşı değil, yenilik düşmanı bilgisizlik ve bağnazlığa karşı savaştığını, Türkiye'yi lâikleştirerek Türk sosyal ve ulusal yaşamını İslam dininin etkisinden kurtarmayı amaçladığını anlamışlardır. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Batı uygarlığının önde gelen temsilcilerinden olan Fransa, Atatürk'ün Türkiye'yi çağdaşlaştırarak ülkesini uygar uluslar birliğine, Avrupa ailesine üye yapmak istediğini görmüştü. İşte bu gerçek, günümüzde "Avrupa Birliği"ne girme savaşı veren Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK, SANAT, SANATÇI VE RESİM*

Latife ÖZTOPRAK

İnsan siyasal bir yaratık olduğu kadar, uygar bir yaratıktır aynı zamanda. İnsanın siyasal yaratık olarak düşüncelerinin eseri, Devlettir, uygar duygularının eseri ise sanattır. Devlet ve sanat kavramları birbirine kapalı da değildir. Çünkü ikisinin de ortak kaynağı, temeli ve ülküsü toplum ile ilgilidir. Sanat, gerçeklerini toplum vicdanından alır toplum ile bağlantısını yitirmeksizin, onu aynı ülkü istikametinde yüceltmek için çalışır.

Atatürk, yeni Türk devletine modern devlet örgütleri kazandırırken, yeni Türk sanatına, çağdaş anlamda gelişmesi ve ilerlemesi için, yeni bir espri getirmiş ve yeni bir yol açmıştır. Atatürk, sanatçı gibi ince ruhludur; yaratıcı bir muhayyelesi vardır ve kalbi insanlık duygularına açıktır. Bu özellikleri düşünce ve duygularına hâkimdir. O'nun Büyük Nutkunda ve öteki demeçlerinde başkalarına küfür, hakaret ve iftira yoktur. Yalandan nefret eder ve yalan söylememiş olmakla övünür.

Atatürk'ün, yeni Türkiye'yi geliştirmesinde hâkim olan ruh ve düşünce, sanat düşüncesi gibi, evrensel etkilidir.

Öte yandan güzel sanatları, eğitim, bilim ve kültür devriminin bir parçası olarak görür ve bunu her zaman tekrarlar[1]. Bu nedenledir ki, lâiklik il-

---

* 08-12 Aralık 2003 Tarihlerinde Ankara'da Gerçekleştirilen Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi'nde Bildiri olarak sunulmuştur.

1 Tayyib Gökbilgin, *"Türk Toplumunda Bir Kültür Devrimi Olarak Devrimcilik"*, **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri (9-11 Kasım 1967)**, Ankara 1972, s. 11.

Levent Sahverdi Arşivi

kesini, sanat özellikle resim ve heykel sanatıyla yakından ilgili görür, bu nedenle bu iki sanat dalında gelişmek gereğine inanır ve bu bağlamda İslâmiyetteki tasvir yasağı üzerinde durur ve böyle bir yasağın olmadığını, İslâmiyetin ilk yıllarında puta tapmayı önlemek için getirilen düşüncelerin yanlış yorumlandığını savunarak, yanlış kanıları kırmaya çalışır[2]. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, sanat yaşamında gözlenen köklü değişiklikler Atatürk Devrimi diye nitelenen geniş kapsamlı olayın içinde yer aldı. Bu nedenle edebiyat, resim heykel ve müzik alanında ortaya konan girişimleri kültür devrimi kapsamında görmek gerekiyor. Bu noktada Ferit Celâl Güven'in Ekim 1938 de yazdıklarından hareketle Atatürk'ün sanat ve sanatkâr bakışına ilişkin gözlemlerini aktaran bazı cümlelerini buraya alıyoruz: "... *Güzel sanatları, ruhların mürşidi, büyük bir mürebbisi olarak bize izah ederdi. O, sanatkârı ve sanatı, inkılâbın hizmetine, orduları vatan hizmetine çağırdı. O, Türk vatanı üzerinde, asırlarca sanatkârlara mevzu olabilecek, bin türlü bedialar vücuda getirdi. Eğer Türk sanatkârı bu bediadan, bu baş döndürücü mevzuları sadakatle taklit edebilirse kendisinden bekleneni ödemiş olabilir.... O'nun nazarında sanat; şahlanmış, telkin etmek istediğini korkusuz, tereddütsüz yapan sanattı. Sanatta neşe, tazelik, büyüklük, cesaret arardı, kütlelerin müşterek duygularını birden harekete getirmesini bilmeyen sanata kıymet vermezdi....*"[3].

Atatürk'ün sanata ve bu arada resme olan ilgi ve alâkası öğrencilik yıllarına kadar iner. Bu hususla ilgili bir alıntıyı Kinross'tan aktarıyoruz: "... *Ali Fuat'la dost oldu. Yaz mevsiminde bir hafta sonunu Büyükada'da geçirmeye karar verdiler. Oteller pahalı olduğu için çamlıklarda kamp kuracaklardı.... çevredeki tabiat güzellikleri, mis gibi kokan çamlıklar, parıltılı deniz, yıldızlı gökyüzü kendilerinden geçirmişti onları... bir ara Mustafa Kemal dedi ki: "Fuad, eğer matematiğin üzerinde durduğum kadar şiir ve resim üzerinde de dursaydım, Harbiye'de dört duvar arasında kapanıp, kalmazdım... sabahleyin şafak söker sökmez de resim yapmaya başlardım.*"[4]

---

2 Gültekin Elibol, **Atatürk ve Resim Heykel**, İstanbul 1973, s.41-49.

3 Ferit Celâl Güven, "*Güzel Sanatlar ve Atatürk*", **AR**, Sene2, Sayı: 22-23, s.7.

4 Gültekin Elibol, **a.g.e.**, s.10. Mustafa Kemal'in sigara paketinin altına resim çizdiğine ilişkin kayıt için; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1984, s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

Sanatkâr, Atatürk için neyi ifade ediyordu? Diğer bir ifade ile Atatürk'e göre sanatkâr nasıl olmalıydı? İşte bu hususla ilgili bazı sözleri:

"*Sanatkâr, cemiyette uzun ceht ve gayretlerden sonra alnında ışığı ilk hisseden insandır.*" (1923)

"*Hepiniz mebus olabilirsiniz. Vekil olabilirsiniz, hatta reisicumhur olabilirsiniz. Fakat sanatkâr olamazsınız.* " (1930)

Bu sözler ile sanatın yaratma gücüne dayandığını, bunun da Allah vergisi olarak doğuştan geldiğini belirtiyor.

"*Sanatkârlarımızın mütemadi ve feyyaz mesaisinin daima takdirkârı bulunduğumu selâm ve hürmetlerimle beraber cemiyet azasına tebliğ etmenizi rica ederim.* " (1923) Hem bu sözler hem de "*sanatkâr el öpmez, sanatkârın eli öpülür.*" (1930) sözü açık bir ifadeyle sanatkâra duyulan saygının bir göstergesiydi. Sanatkârı sürekli çalışan, çok verimli ve saygın insan olarak nitelendiren Atatürk, güzel sanatları, Türk ulusunun tarihi bir özelliği olarak görüyor, sanatın yaşamsal özelliğe sahip olduğunu vurgulayarak, ulusal bir ülkü şeklinde nitelendiriyordu. Bu arada sanatçıların işleyecekleri konular için bitmez tükenmez millî sanat hazinelerine yakın ve uzak tarihimize dönemlerine işaret ediyordu.

Sanatı güzelliğin ifadesi olarak nitelerken, ulusların ilerleme yolunda belirli bir yerlerinin oluşmasını resim ve heykel yapmalarına, tekniğin gerektirdiklerini uygulamalarına ve sonuç olarak da insanların olgunlaşmasına bağlar. Güzel sanatların devrimler içindeki konumunu da şöyle ifade eder;

"*Güzel sanatlarda muvaffakiyet, bütün inkılâpların muvaffak olduğunun en kat'î delilidir. Bunda muvaffak olamayan milletlere ne yazıktır. Onlar bütün muvaffakiyetlerine rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanınmaktan daima mahrum kalacaklardır*"[5].

Cumhuriyetin onuncu yılındaki söylevinde güzel sanatlara da yer vermiştir. Bu söylevinde Türk milletini yüksek bir insan cemiyeti olarak niteleyerek, onun tarihi vasıfları içinde güzel sanatları sevmek ve onda yükselmenin de bulunduğuna işaret ediyordu[6].

---

5 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara 1984, s.128.

6 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara 1969, s.95 ve **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s.318.

Levent Sahverdi Arşivi

20 Eylül 1937 de Türkiye, ilk resim galerisine Atatürk'ün eliyle açıldıktan sonra sahip oldu[7]. Galerinin açılışı dolayısıyla sanatkârlara şöyle seslenir. "*...Türkün eli işler, gözü güzeli görür, hissî heyecanda olursa, o yalnız kendi milletine değil, cihan kültürüne de örnekler ve şaheserler verecek kudretler gösterecektir.*"[8] Görüldüğü üzere Atatürk, yukarıdaki alıntılarda olduğu gibi bu alıntıda da üzerinde durduğu göze çarpan husus güzel sanatların hem Türk kültürü ve hem de dünya uygarlığı içinde ne denli önemli bir işlev göreceği idi.

Atatürk'ün resimler için durduğunu gösteren pek az kanıt vardır. Örneğin, ressam İbrahim Çallı "Türk milletinin gönlündeki Mustafa Kemal'in portresini yapmama izin verir misiniz paşam?" diye sorduğunda, "*madem ki gönüllerde yaşayan Mustafa Kemal'i çizmek istiyorsun, benim modelliğime ihtiyaç yok*"[9]. diye cevap verir. Çallı'ya bir portresi yaptırılmasına rağmen, O'nun durup durmadığı kesin olarak belli değildir.

Yakınlık gösterdiği, hatta "sofra"sına davet ettiği ressamlar "*bu yüksek sanatkâr*" dediği İbrahim Çallı ile, en sevdiği portresini yapan Mihri Müşfik Hanımdır[10]. Mihri Hanım'ın yaptığı portre, İzmir'e düşmanın arkasından çizmelerinin tozu ile giren, sırtında pelerini ayakta, soldan gelen ışıkla gözleri ışıklar saçan Gazi'yi göstermektedir. Tablo tam bir boy portredir. Ancak, Atatürk'ün bu resim için durup durmadığı belli değildir. Yalnız, O'nun o zamanki hükümet tarafından bir yabancı ressama bir portresi sipariş edilir. Gazi, bu ressama bir süre durmuştur. Portrenin, kimi davetlilerce tam benzemediği belirtilir. Atatürk, bu görüşler karşısında, "*olabilir,*

7 Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara 1984, s.173.

8 Afet İnan, **a.g.e.**, s.174.

1936 yılında açılan resim sergisine geç kalan Kültür Bakanına Atatürk "olara (sanatkârları kast ediyor) ve emeklerine gereken kaygı ve ilgiyi göstermek de elinizden gelmez mi" diye seslenmiştir. Ş, Ziya Dağlı, "*Atatürk ve Sanat*", **Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Isparta Sayı:1, 1995, s.142.

9 Metin Toker, "*Emekliye Ayrılan Çallı'nın Hayatı*", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1947, s.2

10 Mihri Müşfik Hanım ilk kadın ressamlardan olup Paris ve Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim görmüş ve yurda dönünce (1914) İstanbul Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğretmen olmuştur. New York'ta Maziroff Galerisi'nda 1928 de çok başarılı bir sergi açmıştır. Adnan Turani, "*Atatürk ve Güzel Sanatlar*", **Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri (29 Kasım 1982-Kayseri)** Kayseri 1983, s.79.

Levent Şahverdi Arşivi

fakat inanır mısınız bu portre bir aralık bana son derece benzemişti. Fakat üstat durmasını bilmedi. Sanatkârlar, kumandanlar gibi durmasını bilmelidirler. Aksi halde, vardıkları muvaffakiyet zümresinden iniş başlar...."[11].

"*Çirkine tahammül edemiyorum* "[12] diyen Atatürk'ün katlanamadığı bir diğer husus da, resimde kahramanlığı yanlış biçimde yorumlamadır. Onu sinirlendiren resim, yerde yatan bir Yunanlının göğsüne, süngüsünü saplayan Mehmetçiği göstermektedir. Tablo, Çankaya'ya bir tanıdığı tarafından gönderilmiştir. " *Ben kana bakamam. Bir tavuğun bile boğazlanmasına tahammül edemem* " diyen bu insanı, baktığı resim, Mehmetçiği küçülttüğü için de yaralar. *"Kapatın ve kaldırın şunu ne iğrenç manzara, gönderenin şaşarım aklı perişanına*"[13].

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, Türk ressamlarının yeni devlet felsefesine içten bir uyum gösterdikleri, yapıtlarını bu doğrultuda verdikleri görülür. Milli bilinci yerleştirme çabaları ve çağdaş bir devletin gerektirdiği toplumsal ve kültürel kurumları oluşturma çalışmaları, bir bakıma Türk sanatçısının yolunu aydınlatmıştır. 1930 larda yapılan Atatürk ve Kurtuluş Savaşı kompozisyonlarında, konuyu simgesel ve alegorik görünümlerle yansıtma çabası ağır basar. Atatürk figürü, bu tür tablolarda, resmin merkezi ağırlığını oluşturmakta, etrafını köylü ve kentli insanlar çevirmekte, bağımsızlık tutkusunun ulusça paylaşıldığını vurgulayan yorumlara öncelik verilmektedir. Bu resimlerde coşku, sevinç, ulu önderin çevresinde halkalanmanın getirdiği değişmez bir mutluluktur. Hemen tümü, bu mutluluğu, kendi açılarından, bir kompozisyonun temel etkinliği olarak işlemişlerdir. Örneğin, Ankara Halkevi'nin düzenlediği Onuncu Yıl İnkılâp Sergisi'ne önemi gereği, bütün sanatçılar katıldılar. Atatürk'ün ilgi ile izlediği, gezdiği sergide, daha çok devrimlerle ilgili konularla Atatürk portrelerine ağırlık verilmiştir.

1924'te Avrupa'ya sanatçıların gönderilmesi, Avrupa'dan dönenlerin Yeni Resim Cemiyeti'nin uzantısı sayılan Müstakil Ressamlar ve Heykelt-

11 Münir Hayri Egeli, **Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar**, İstanbul 1959, s.39 ve Adnan Turani, a.g. tebliğ, s79.

12 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Cilt:I, s.497.

13 Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, İstanbul 1964, s.24.

Levent Şahverdi Arşivi

raşlar Birliği'ni kurarak modern resmin temelini atmaya çalışması, 1933'te "D Grubu"nun kurulması, aynı yıl ressamlar için "Yurt Gezileri'nin düzenlenmesi, yine 1930 larda kurulan ve amacı, sanat alanındaki tüm çalışmaların "ulusal ülküye uygun olarak yürütülmesine ve yayılmasına, ulusun bu yönden yetişmesine ve yücelmesine" çalışmak olan Ar Genel Direktörlüğü'nün oluşturulması ve güzel sanatlar, kültür açısından önem taşıyan AR dergisinin çıkartılması, Ankara ve İstanbul başta olmak üzere çeşitli kentlerde sergiler düzenlenmesi, Atatürk döneminin sanata ve resme bilinçli olarak koruyuculuk yapmasının kanıtlarıdır[14].

14 Esin Dal, "*Atatürk'ü Anlamak*", **Atatürk ve Resim**, Ankara 1981, s.130.

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİNDE YERİ VE ÖNEMİ

Mukaddes ARSLAN*

Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşı (1914-1918) sonunda büyük bir sarsıntı geçirmesi, aynı zamanda "Cihan Devleti" veyahut "Devlet-i Ebedî Müddet" olarak tanımlanan koca çınarın artık tarihin sahifelerine gömüleceği işaretlerini vermekteydi.

16 Mart 1920'de Payitaht kenti, Hilâfet ve Saltanat merkezi, Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul İtilâf Devletlerince fiilen işgal edilmişti. Meclis-i Mebusan dağıtılmıştı. Vatan işgal altındaydı. Milletin vekilleriyse yetki ve hürriyetlerini kaybetmişlerdi. Osmanlı Padişahı VI. Mehmet Vahdettin tarafından, çalışamaz durumda olan son Osmanlı Mebusan Meclisi, 11 Nisan 1920'de resmen fesh edildi. Böylece işgal altındaki Anadolu'nun[1] kurtuluşu için gerekli olan siyasî iradenin etkinliği, vatanı kurtarma umut ve gayretleri son bulmuştur. Bir başka husus ise, Osmanlı meclisinin feshedilmesiyle Osmanlı Devletinde uzun uğraşılar neticesinde yerleştirilmeye çalışılan parlamenter sistemin artık fiilen ve hukuken sona erdiği gerçeğidir.[2]

---

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

1 İşgal altındaki Anadolu toprakları: İngilizler: Musul Kerkük, Süleymaniye, Zonguldak, Haydarpaşa- Ankara demiryolu boyunda, Fransızlar: Adana, Maraş, Antep, Urfa'da, İtalyanlar: Antalya ve Konya'da, Yunanlılar: İzmir, Manisa ve Aydın'da, Ermeniler: Iğdır, Kars, Sarıkamış'ta, Gürcüler: Ardahan, Batum Artvin'de. bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1977, s. 47.

2 Hüseyin Tosun, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVIII/52 (Mart 2002), s.200.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu beklenen bir gelişme idi. Mustafa Kemal bu hadiseyi önceden tahmin ederek Meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanması gerektiğini belirtmiş ancak sözlerini kabul ettirememişti.[3]

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgal haberini aldığı anda değişik yerlere telgraflar göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen son telgraf, bütün komutanlara, vali ve mutasarrıflara, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Başkanlıklarına ve Basın Cemiyetine hitaben çekilen bir beyannamedir.[4]

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa, 17 Mart 1336(1920) tarihli "Âlem-i İslâm'a Beyannâme" başlığı ile İslâm dünyasına yayınladığı ve amaçlarını belirten bir bildiride: "Mukaddes İslâmlığın yüksek halifelik merkezi olan İstanbul, Meclis-i Mebusan ve bilcümle hükûmetin resmî kurumlarına el konularak resmen ve cebren işgal edildiği ve bu tecavüzün Saltanat-ı Osmaniye'den ziyade hürriyet ve istiklâllerinin yegâne dayanağı olan bütün Âlem-i İslâma yönelik olduğunu" belirtmektedir.[5]

İstanbul'un işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti adına bütün mülkî ve askerî yetkililere gönderdiği bir genelgede ise "Olağanüstü Yetkilere Sahip" bir meclisin Ankara'da toplanmasını bildirmekteydi.[6]

---

3 İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1985, s. 42.

4 Zeki Çevik, **Milli Mücadelede Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkası'na Geçiş (1918- 1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 276; **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)**, I, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1994, s. 25.

5 "Hilafet-i mukaddese-i İslâmiyenin makarr-ı itilâsı olan İstanbul, Meclis-i Mebusan ve bilcümle müessesâtı resmiye-i hükümette vazıyed olunmak suretiyle resmen ve cebren işgal edilmiştir. Bu tecavüz saltanat-ı Osmaniyeden ziyade makam-ı hilafette hürriyet ve istiklâllerinin istinadgâh-ı yegânesini gören bütün âlem-i islâma racidir." **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1336. bkz. Ek 1-a. Ek 1-b; **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 271-272; Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, II, Ankara 1995, s. 44; ayrıca bkz. **TİTE Arşivi**:37/40854; **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**: A.III-3,D.14,F.17. bkz. Ek 1-c; yukarıda bahsi geçen 18 Mart 1336 (1920) tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 1. sahifesinde "Âlem-i İslâma Beyanname" yazısının yanı sıra, "Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal" imzalı 16 Mart 1336 tarihli, İstanbul'un işgali üzerine millete "Beyanname", İstanbul'un işgalini konu alan "protesto", "Umum Vali ve Kumandanlıklara Yazılan Tamim" yazıları bulunmaktadır. bkz. ayn. yer.

6 **Atatürk'ün TBMM'ni Açış Konuşmaları**, TBMM Yay., Ankara 1987, s. 48; Kırzıoğlu, a.g.e., s. 48; Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul 1982, s. 202; Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, Ankara 1969, s. 155.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni seçimlerin yapılmasını isteyerek İstanbul'un işgaliyle dağıtılmış olan Mebuslar Meclisinden Anadolu'ya kaçabilen mebusların da haklarının saklı kalacağını belirten Mustafa Kemal Paşa, milletin duygu ve düşüncelerine tercüman olarak Ankara'da toplanacak bir millî meclisin devlet sistemini değiştirecek yetkilere sahip bulunması gereğine olan inancı ile "Kurucu" özelliği üzerinde önemle durmuştur.[7] Seçimlerin yapılarak on beş gün içinde milletvekillerinin Ankara'da bulunmalarını istemiştir.[8]

Mustafa Kemal Paşanın daha önceden 17 Mart 1920'de Kolordu Kumandanlarına göndermiş olduğu genelgede, İstanbul'un işgaliyle Osmanlı Anayasasının koruması altında bulunan devletin yasama, yürütme ve yargı gücünün ortadan kaldırıldığı, her milletin bu gibi zamanlarda başvurduğu yönteme uygun olarak Kurucu Meclis (Meclis-i Müessisân) oluşturulmasının zorunlu olduğu, Millî Mücadele'nin Kurucu Meclisin denetiminde olması gerektiği, söz konusu meclise Ayan ve Mebusan Meclisi(Meclis-i Milli'nin iştirakinin maddeten mümkün olmadığı, yine meclis üyelerinin on beş gün içerisinde Ankara'da toplanacak şekilde hareket edilmesinin kararlaştırıldığı bildiriliyor ve devamında kimlerin ne şekilde seçilip Ankara'ya gönderilecekleri on iki madde halinde belirtiliyordu.

Toplanması istenen meclis Osmanlı Mebuslar Meclisi ya da Meclis-i Umumî, Meclis-i Millî niteliğinde değildi. Yeni bir meclis olacaktı ve bu meclisin adı ise "Kurucu Meclis" olarak düşünülmekteydi. Ayrıca bu meclisin toplanma şekli Osmanlı Anayasasında öngörülen meclisten farklıydı.[9]

19 Mart genelgesi sadece Kolordu Kumandanlarına değil aynı zamanda Vilâyetlere ve Bağımsız Sancaklara da gönderilmişti. Bu genelgenin en önemli hususiyeti padişaha ait bir yetkinin ilk defa resmen ve fiilen kullanılmasıydı. İleride görüleceği üzere TBMM, Osmanlı Anayasasına ve se-

7 Naşit Hakkı Uluğ, "23 Nisan: 50", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 32(Mayıs 1970), s. 11.

8 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 190.

9 Dursun Ali Akbulut, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılması", **Milli Mücadele Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s.295-296; bkz. Mustafa Keskin, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 91; **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 26-27; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 43-44; Z.Çevik, **a.g.e.**, s. 282.

Levent Sahverdi Arşivi

çim kanununa aykırı olarak 19 Mart genelgesi doğrultusunda toplanacak ve çalışmalarını sürdürecekti.[10]

Mustafa Kemal Paşa bu konuda şu bilgileri aktarmaktadır: "Ben ilk yazdığım müsveddede Kurucu Meclis (Meclis-i Müessisân) deyimini kullanmıştım. Maksadım toplanacak meclisin ilk anda rejimi değiştirme yetkisine sahip olmasını sağlamaktı. Fakat bu deyimin kullanılmasında ki maksadı gereğince açıklayamadığım veya açıklamak istemediğim için halkın alışık olmadığı bir deyimdir gerekçesiyle Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım Bunun üzerine 'olağanüstü yetkiye sahip bir meclis' deyimini kullanmakla yetindim."[11]

TBMM'nin açılışı öncesinde son derece önemli bir belge değerini koruyan 19 Mart 1920 tarihli genelgeyi Nutuktan okuyoruz:

"Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına

İtilâf Devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletin yasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan millî güçlerini işlemez duruma sokmuş ve bu durum karşısında görev yapmaya imkân bulamadığını hükümete resmen bildirerek Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde devlet merkezinin korunmasını milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara'da toplantıya çağrılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zarurî görülmüştür. Bu bakımdan aşağıda verilen talimat gereğince seçimlerin yapılması, yüksek ve derin vatanseverlik anlayışından beklenir:

1. Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.

2. Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine bağlıdırlar.

---

10 Dursun Ali Akbulut, "Türkiye'de Parlamento", **Parlamento**, Türk Parlamenterler Birliği Yay., S. 188(Haziran 2000), s. 25.

11 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Bugünkü Dille Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara 2000, s. 288.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Seçimlerde sancaklar esas alınacaktır.

4. Her sancaktan beş üye seçilecektir.

5. Seçim her sancakta o sancağın kendi ilçelerinden çağıracağı ikinci seçmenlerle, sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından, illerde il merkez kurullarıyla il yönetim kurullarından, il merkezindeki belediye meclisinden, il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılır.

6. Bu meclis üyeliğine her parti, zümre ve dernek tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi her ferdin de bu kutsal mücadeleye fiilen katılması için bağımsız olarak adaylığını istediği yerden koyma hakkı vardır.

7. Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır.

8. Seçim gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacak, oylar kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır.

9. Seçim sonunda bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleriyle mühürleyecekleri üç nüsha tutanak düzenlenecek, bir tanesi yerinde alıkonularak, öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri meclise gönderilecektir.

10. Üyelerin alacakları ödenek daha sonra Meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak geliş yollukları seçim kurullarının zarurî masraflar olarak uygun görecekleri miktar üzerinden mahallî idarelerce karşılanacaktır.

11. Seçimler en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde tamamlanarak, üyeler hareket edecek ve sonuç üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecektir.

12. Telgrafın alındığı saat bildirilecektir.

Dağıtım: Kolordu Komutanlarına, Valiliklere ve Bağımsız Sancaklara tebliğ edilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal."[12]

Bu genelge ile ülke yeni bir seçim atmosferine girmekteydi. Ayrıca bu genelge ile milletin sahipsiz olmadığı, kendi haklarına tekrar kavuşabileceği ve kendini yönetecek kurumları tekrar kurabileceği inancı ile Türk Milletine bir moral ve ümit verilmiş olmaktaydı. Yapılan bu teşebbüs ve fikriyâtın boşa gitmeyeceğini ilerideki hadiseler gösterecekti. Nitekim açılacak olan TBMM, yoğun çabalar ve düşüncelerin ürünü olarak Milli Mücadele Tarihimizdeki mümtaz yerini alacaktı.

Olağanüstü yetkiler taşıyan (Salâhiyet-i Fevkalâde-i Hâiz) bir meclisin Ankara'da toplanması, seçimlerin belirlenen kaideler dahilinde yapılması ve genelgede görüleceği üzere diğer bütün kararlar, aynı zamanda yeni bir devletin kurulma safhalarını, hissiyâtını ve kararlılığını da gündeme getirmekteydi.

Görüldüğü gibi İstanbul'un işgalinden hemen üç gün sonrası âdeta bir gizli direniş belgesi gündeme getirilmiştir. Seçimlerin yapılması için on beş gün süre tanınmıştır. Bu arada hemen belirtelim ki, dıştan ve içten gelebilecek her türlü işgal ve muhalefet güçleriyle uğraşılırken, bir yandan da yeni seçimlerin yapılması, yeni meclis üyelerinin belirlenmesi v.d. gelişen hadiseler, vatan bağımsızlığının gözetildiği kadar millî iradenin de tecellisi yönünde mesafeler alınmak istendiğini açıkça ortaya koymaktaydı.

Tarihî 19 Mart 1920 tarihli genelge, Ankara'da kurulacak meclisin mahiyetini de masaya yatırmaktaydı. Aslında bu bir Kurucu Meclisten başka bir şey değildi. Ancak o günün şartlarında kurulacak meclisin hüviyeti ve niteliği tam manasıyla belirtilmemişti. [13]

---

12 **Nutuk**, s. 288- 289; ayrıca bkz. **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., S.79, Belge1749; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 46; **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 37-38; Z. Çevik, **a.g.e.**, s. 284; Mustafa Keskin, Abdulkadir Yuvalı, Ayhan Öztürk, Mustafa Ekincikli, **Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Kayseri 1995, s. 98-99; Neşet Halil, **Büyük Meclis ve İnkılâp**, TBMM Matb., Ankara 1933, s.22; Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi,** Türkiye İş Bankası Yay.,İstanbul 2001, s. 99-100; M. Onar, **a.g.e.**, s. 52-53; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, İstanbul 1968, s. 333; **Harp Tarihi Dairesi Arşivi,** Kls.259. D. 25, F. 58; **Türk İstiklâl Harbi**, II, 2.Kısım, Genel Kurmay Başk.Yay., Ankara 1965, s.158.

13 Hamza Eroğlu, **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği**, Ankara 1994, s. 53; M. Soysal, **a.g.e.**, s. 155.

Levent Şahverdi Arşivi

Genelgede "Meclis-i Müessesân"(Kurucular Meclisi) yerine "Salâhiyet-i Fevkalâde-i Hâiz Meclis"(Olağanüstü Yetkilere Sahip Meclis) deyimi kullanılmıştır. [14]

Meclisin Kurucular Meclisi mahiyetinde olmasına rağmen o günün şartlarında ve Anadolu'da bu tabirin geçmesi bazı yanlış anlamalara yol açabileceği endişesiyle kurulacak meclis için ilk aşamada bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından olağanüstü yetkilere sahip manasında bir diğer terimin kullanıldığı görülmektedir. Bu ise Millî Mücadele Hareketinin her adımında son derece dikkatli ve titiz hareket edildiğini, müspet neticeye ve zafere ulaşmada ilk günlerden itibaren ne kadar şuurlu, akılcı ve gerçekçi davranıldığını ortaya koymaktadır.

Hiçbir parti adayı olmadan, milletin itimadını kazanan kişiler arasından seçilen üyelerden oluşan ve Ankara'da toplanan Birinci Büyük Millet Meclisi, Anayasaya göre iki dereceli ve sadece erkek seçmenlerin oylarıyla oluşan bir meclisti.[15]

Mustafa Kemal Paşanın daveti üzerine Ankara'ya şu üç yol ile milletvekilleri toplanmıştır: Mustafa Kemal'in yeni seçim genelgesine göre seçilen milletvekilleri, İstanbul'dan gelen Meclis-i Mebusan üyeleri, sürgünden dönen milletvekilleri.[16]

İstanbul Meclis-i Mebusanından kaçan ve Ankara'ya ulaşan milletvekillerinin yanı sıra diğer milletvekilleri ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

---

14 Tarık Zafer Tunaya, "Bağımsız Türkiye Kurucusu TBMM Hükümetinin 50. Yıldönümü", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.31(Nisan 1970), s. 32; N.H.Uluğ, a.g.m., **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.32(Mayıs 1970), s. 11.

15 "Her sancağın seçicileri seçiliyor, bu seçiciler de 50.000 nüfusa bir erkek mebus hesabına göre mebusları seçerdi... En az bir yıl o kazada oturan ve yirmi beş yaşını dolduran her dindeki vatandaş seçici seçilir, onlar da ikinci seçicileri seçerdi. İkinci seçiciler otuz yaşını bitirmiş ve Türkçe bilen her yurttaşı Mebus seçebilirlerdi." F.Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 48; 1920 seçimlerinde Anayasal kurallar gözardı edilmiş, eski seçim mevzuatına uyulurken, bir yandan da Mustafa Kemal Paşanın 19 Mart 1920 tarihli bildirisindeki ilkeler uygulanmıştır. İhsan Güneş, "Atatürk Döneminde Kamuoyunun Oluşumu, Seçimler (1920-1938)", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, Bildiriler,** (25-29 Ekim 1999 - Türkistan - Kazakistan), II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 786.

16 Kemal Göde, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersleri**, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1992, s. 81; Birinci Meclis, dünya anayasa tarihinde pek rastlanmayan iki farklı seçimle gelen üyelerden oluştu. (7 Ekim 1919 tarihli Osmanlı Mebusan Seçimleri ve Mustafa Kemal'in 19 Mart genelgesine göre yapılan seçimler). Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci TBMM'nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlci Karakteri", **Belleten,** XXIV/96 (Ankara 1960), s. 649.

Levent Sahverdi Arşivi

Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi tarafından yayınlanan "İntihap Hakkındaki Tebliğ" gereğince seçilmişlerdi.[17]

Millî Mücadele'nin sesi olarak o tarihlerde yayın hayatını sürdüren Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 10 Nisan 1336 (1920) tarihli sayısında "Fevkalâde-i Meclis-i Millî" başlığı altında özetle şöyle denilmekteydi:

"Meclis-i Fevkalâdeye her sancaktan beş azâ olmak üzere her tarafta azâ intihabâtına başlanmıştır. Şimdiye kadar yirmiyi mütecaviz Livânın intihabâtı hitam bularak intihap olunan mebusların peyderpey Ankara'ya müteveccihen yola çıktıkları mahallerinden vârid olan haberlerden anlaşılmış ve hatta Meclis-i Fevkalâde-i Millî azâlarından bazıları Ankara'ya muvâselet dahi eylemişlerdir... Ankara Vilâyetini teşkil eden beş sancaktan intihap olunan zevat bervechi âtidir: Ankara Sancağı: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Ali Fuad Paşa Hazretleri, tüccardan Kınacızâde Şakir Efendi, Ulemadan Hacı Mustafa, Şehzade Şemseddin Efendiler... Yozgat Sancağı: Belediye Reisi Ahmed ve Müftü Mehmed Hulûsi, Rüstem Ağazade Rıza Efendilerle, Darende Kaymakamı Sâbık Süleyman Beğ, Yozgat Evkaf Memuru Sâbık Feyyaz Beğ, ..."[18]

Nisan ayı başlarında bir yandan seçimler yapılırken diğer yandan da yeni meclis için meşruiyet arayışları sürmekteydi. Seçimlerin yapılmasında yer yer sıkıntılar yaşanmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa bu durumda yetkililerden bir an önce seçimlerin yapılmasını ve mebusların Ankara'ya gönderilmesini istiyordu.[19] "Mustafa Kemal'in tüm amacı Meclisi bir an

17 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul 1952, s. 528.

18 **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Nisan 1336 (1920); bkz. Ek 2 ; Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin ilgili nüshasından örnek olarak verdiğimiz bu bilgide intihabât (seçimler) neticesinde seçilen azâların (üyelerin) Ankara'ya gelmekte oldukları ve o ana dek seçilen zevâtın (şahısların) isimleri peyderpey (sırası geldikçe) verilmektedir. Biz sadece burada misal olması açısından Ankara ve Yozgat Livası (Sancağı)'ndan seçilenleri yazımıza dahil ettik. Yine aynı gazetede gerek bahsi geçen sahifede ve gerekse sonraki neşriyatta Kırşehir, Çorum, Kastamonu, Sinop, Kayseri, Karahisar, Eskişehir, Amasya, Erzincan, Silifke, Bolu v.d. yörelerin seçim sonuçları ve seçilen milletvekillerinin isimleri verilmektedir.

19 Dursun Ali Akbulut, " Türkiye Büyük Millet Meclisinin ...**a.g.m.**, s.299; Birinci Meclisin, yukarıda da ifade edildiği üzere üç farklı şekilde katılmalarla oluştuğu belirtilmektedir. Tarık Zafer Tunaya, **TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri**, İ.Ü.H.F. Mecmuası'ndan ayrıbasım , XXIII/3-4 (1957), İstanbul 1958, s. 4-5.

Levent Şahverdi Arşivi

önce toplamak, gelebilen milletvekillerini korkulu olaylar karşısında bırakmamak, onların umudunu yitirtmemekti. Meclisin toplanması kuşkusuz ulusal güçler, Temsilciler Kurulu ve özellikle Mustafa Kemal için kötü gelişmelere yol açabilecekti. Mustafa Kemal bunun için Meclisin açılmasında çok ivedi davranmıştır."[20]

Bu arada Celalettin Arif Beyin Ankara'ya geldikten sonra Meclis-i Mebusan Reisi sıfatıyla, Meclis-i Mebusan üyelerini Ankara'da açılacak olan meclise katılmaya davet mahiyetinde çektiği telgrafta şu ifadeler yer almaktaydı:

"Hukuk ve menafi-i milliyeyi bu an-ı mühlikte müdafaa edebilmek vazifesiyle muvazzaf olan mebusin-i kiramın bu dakikanın nezaket ve ehemmiyetini tamamen takdir edeceklerine kani bulunduğumdan kendilerini reisleri sıfatıyla Ankara'da ifa-yı vazifeye davet eyliyorum."[21]

13 Nisan 1920'de Celalettin Arif Beyin bir başka genelgesindeyse, İstanbul Meclis-i Mebusan'ından Ankara'ya gelebilecek olanların da yeni meclise kabul edileceği bir kez daha duyurulmuş ilân edilmişti.[22]

Yapılan seçimler sonucunda 66 seçim çevresinden 349 milletvekili seçilmiş, İstanbul Mebusan Meclisi'nden (Malta'dan gelenler dahil) gelen 88 milletvekili ile bu sayı 437ye ulaşmıştır. Ancak 34 milletvekili, Meclise katılmadan istifa etmiştir. Böylece Birinci Dönemin toplam milletvekili sayısı 403 olarak listelere geçmiştir.[23]

Mustafa Kemal Paşanın 21 Nisan 1920'de Bütün Kolordulara, 61.Tümen Komutanlığına, Nazilli'de Albay Refet Beye, Bütün Valiliklere, Bağımsız Sancaklara, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyetlerine ve Belediye Başkanlıklarına Heyet-i Temsiliye adına çok acele olarak gönderdiği telgraf, 23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da açı-

---

20 S.Kili, **a.g.e.**, s. 102.

21 **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Nisan 1336(1920).

22 F. Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 48; Celalettin Arif Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında fikir ayrılıkları görülmekteydi. Celalettin Arif Bey Ankara'da toplanacak meclisi, İstanbul meclisinin bir devamı ve kendisini de yeni toplanacak olan meclisin başkanı olarak görmekteydi.

23 **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 39.

Levent Sahverdi Arşivi

lacak BMM'nin tören programını bildirmekteydi. Bu kısmı Nutuktan okuyoruz:

"1. Tanrının lütfuyla Nisanın 23'üncü Cuma günü cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2. Vatanın istiklâli, yüce Hilafet ve Saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayatî görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisinin açılış gününü cumaya rastlatmakla o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle Hacıbayram Veli Cami-i Şerifinde Cuma namazı kılınarak Kur'anın ve namazın nurlarından da feyz alınacaktır. Namazdan sonra Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif alınarak Meclisin toplanacağı yere gidilecektir. Meclise girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu merasimde Cami-i Şeriften başlayarak meclis binasına kadar Kolordu Komutanlığınca askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

3. Açılış gününün kutsallığını belirtmek için bugünden başlayarak Vilâyet Merkezinde Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenleyeceği şekilde hatim indirilmeye ve Buhari-i Şerif okunmaya başlanacak ve Hatm-i Şerifin son kısımlar uğur getirsin diye cuma günü namazdan sonra Meclisin toplanacağı yerin önünde tamamlanacaktır.

4. Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde bu günden itibaren aynı şekilde Hatm-i Şerifler indirilmesine ve Buhari-i Şerif okunmasına başlanarak Cuma günü ezandan önce minarelerde salâ verilecek, hutbe okunurken Halifemiz, Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin mübarek adları anılırken Padişah Efendimizin yüce varlıklarının şanlı ülkesinin ve bütün tebaasının bir an önce kurtulmaları ve saadete kavuşmaları için ayrıca dua okunacak ve Cuma namazının kılınmasından sonra da hatim tamamlanarak yüce Hilafet ve Saltanat makamı ile bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen Millî Mücadele'nin önemini ve kutsallığını, milletin her bir ferdinin kendi vekillerinden meydana gelmiş olan bu Büyük Millet Meclisinin vereceği vatani görevleri yapmaya mecbur olduğunu anlatan vaazlar verilecektir. Daha sonra Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu dinî ve vatanî merasim yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı vilâyetlerinin her tarafında hükümet konağına gelinerek Meclisin açılmasından dolayı resmi tebrikler yapılacaktır.Her tarafta Cuma namazından önce uygun şekilde Mevlid-i Şerif okunacaktır.

5. Bu tebliğin hemen yayınlanarak her tarafa ulaştırılabilmesi için her vasıtaya başvurulacak, süratle en ücra köylere, en küçük askerî birliklere, memleketin bütün teşkilat ve kuruluşlarına ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6. Yüce Tanrı'dan tam bir başarıya ulaştırması niyaz olunur.

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal."[24]

22 Nisan 1920 tarihinde ise yine Mustafa Kemal Paşa tarafından Bütün Valiliklere, Bağımsız Sancaklara, Kolordulara, Nazilli'de Albay Refet Beyefendiye, Bursa'da 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine, Bursa'da 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Beyefendiye, Balıkesir'de 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım Beyefendiye "dakika geciktirilmeyecektir" kaydıyla bir bildiri gönderilmiştir: " Tanrı'nın lûtfuyla Nisanın 23'üncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından, o günden itibaren askerî ve sivil bütün makamlarla bütün milletin tek merciinin Büyük Millet Meclisi olacağı bilgilerinize sunulur. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal."[25]

"Büyük Millet Meclisi Bugün Açılıyor" başlığı ile bu tarihi kararı okuyucularına duyuran Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, denilebilir ki Türk Milletine tarihî, tarihî olduğu kadar da müjdeli bir haber vermekteydi. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa imzası ile yer alan 21 Nisan genelgesi, altı madde halinde 23 Nisan 1336 (1920) tarihli gazetede neşredilmişti.[26] Aynı yazı İrade-i Milliye'de de yayınlanmıştı. [27]

---

24 **Nutuk**, s. 294-295; ayrıca bkz. N.H.Uluğ, a.g.m., **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.32, s. 15; **Türk İstiklâl Harbi**, II, 2.Kısım, s.160; **Politika Ans.**, I, s.93; M. Onar, **a.g.e.**, s. 112-113; **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S.14, Belge 363; M. Keskin, **a.g.e.**, s. 92.

25 **Nutuk**, s. 295, ayrıca bk. **Türk İstiklâl Harbi**, II, 2. Kısım, s. 161; M. Onar, **a.g.e.**, s. 116.

26 **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Nisan 1336 (1920); bkz. Ek 3-a; TBMM'nin açılışını, ilk sahifesinde "Tarihi Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi" başlığı ile yayınlayan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Milli Mücadele basınında ve halkı aydınlatma, bilgilendirme ve bilinçlendirmede üzerine düşen vazifeyi lâyıkıyla yerine getirmekteydi. **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Nisan 1336 (1920) bkz. Ek 3-b.

27Mustafa Kemal Paşanın 21 Nisan 1920 tarihli ve meclisin açılması ile ilgili genelgesi, Sivas'ta yayın hayatını sürdüren İrade-i Milliye gazetesinin 22 Nisan 1920 tarihli nüshasında yer almıştı.**Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 40-41.

Levent Sahverdi Arşivi

Görüleceği üzere bu genelgeler Mustafa Kemal Paşa tarafından millî iradenin çok kısa sürede hem de vakit geçirilmeksizin bir an önce tesisi yönünde, özgürlük-bağımsızlık ruhu ve milliyetçi- devrimci fikir temeli ve dinamizmi ile yayınlanmış, Türk Milletinin bundan sonra izleyeceği yol, bir başka ifadeyle "Millî Siyaset" ortaya konmuştur.

Bu cümleden olmak üzere 19 Mart 1920 genelgesinin ardından hemen peşi sıra gündeme gelen 21-22 Nisan 1920 genelgeleri, Mustafa Kemal Paşanın kararlılığını, akılcılığını ve zamanlama açısından neticeye varma yönünde yapılan plân ve stratejilerinin doğruluğunu gözler önüne sermiştir diyebiliriz.

Meclisin nasıl ve ne şekilde açılacağını bildiren 21 Nisan genelgesinde Türk Milletinin dinî, millî ve geleneksel hüviyetleri ile kurumları o günün şartları da göz önünde bulundurularak, genelgede önemli kılınmış, âdeta bu kurum ve makamlara bağlılık sergilenmiştir.

Hilâfet ve Saltanatın yabancı baskısından ve düşman işgalinden kurtarılması konusu gündeme getirilerek, Padişaha karşı olunmadığı bunun tersine Padişahı dahi esir alan emperyalist güçlere karşı olunduğu düşüncesinin halkta yerleşmesine özen gösterilmiştir. Bu bir inkılâp stratejisiydi.

Öte yandan 22 Nisan genelgesinde 23 Nisanda meclisin açılıp çalışmalara başlamasından sonra bütün sivil ve askerî makamların ve bütün milletin başvuru yerinin meclis olacağı bildirilmekteydi.[28] Bir bakıma bu genelge ile TBMM başvurulacak tek yetkili makam kılınmıştır.[29] Meclisin açılış programı genelgesi ise Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının vatanın kurtarılması yönündeki fikirlerini ve izleyecekleri yolu bütün ülkeye ve dünyaya yaymaktadır.[30] Bu genelgelerle TBMM'nin kuruluş temelleri atılarak Müdafaa-i Hukuk fikriyâtının ilk birinci dönemi sona erecektir.[31]

Ankara'da açılacak olan meclis hangi binada toplanacaktı? Bu konuda meclisin, II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki Partisi tarafından İtti-

28İ.Güneş, **a.g.e.**, s. 53.

29 **İslâm Ans.**, I, "Atatürk", s. 744.

30 S.Kili, **a.g.e.**,s. 103-104.

31 Tarık Zafer Tunaya, **Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş**, İstanbul 1956, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

hat ve Terakki Kulübü veya Numune Mektebi olarak yaptırılan, bugünkü Ulus Meydanında bulunan ve günümüzde TBMM Müzesi olarak kullanılan taş binada toplanması uygun görülmüştür.[32]

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 cuma günü öğleden sonra saat 13.45'te toplanmıştır. Meclisin açılmasında daha önceden yayınlanan ve dağıtılan genelge doğrultusunda belirtilen talimat ve usullere uygun olarak, millî ve dinî motiflerin ağırlıkta olduğu bir program uygulanmıştır.

Hacı Bayram Veli Camisinde kılınan Cuma namazı sonrasında meclisin toplanacağı bina önüne gelinmiş, burada dualar okunarak kurbanlar kesilerek, büyük bir millî heyecan ve manevi inanç bütünlüğünde açılış programına devam edilmiştir. Böylece bağımsızlığa giden yolda millî devletin kurulması ve millî iradenin hâkim kılınması yönünde mühim bir adım atılmış oluyordu.

"23 Nisan" Türk tarihinde yeni bir dönemi başlatan tarihî bir gündü. Bu gün, tarihî bir gün olarak yaşanıyor ve hafızalara unutulmayacak bir gün olarak kazınıyordu. TBMM'nin açılış programı ve yapılan merasimler artık yeni bir devrenin başladığını göstermekteydi.[33] Meclisin açılışına yoğun olarak katılan ve sabahın erken saatlerinden itibaren evlerinden çıkarak yollara düşen insanların coşkulu fikirleri, kılık kıyafetleri ve duy-

32 Bu bina, I. Dünya Savaşının son yıllarında İttihat ve Terakki Fırkası tarafından yaptırılmaya başlanmıştı. O tarihlerde Fırkanın Ankara temsilcileri olan Memduh Şevket Bey (Esendal) ve daha sonra yerine atanan Necati Bey tarafından binanın inşasına devam edilmiştir. 20. Kolordu ve Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin yardımları ve katkıları ile hazırlanan binanın çatısına kiremitler döşenmiş, okullardan getirilen sıralar salona yerleştirilmiş, Kolordu İstihkâm Taburu askerleri ve Ankaralı sanatkârlar tarafından kürsü hazırlanmıştır. Bu binanın bir odası da daha önceden Fransız işgal müfrezesinin komutanına ayrılmıştı ve giriş kapısının önünde Fransız bayrağı asılıydı.Bina için yapılan hazırlıklar arasında Fransız subayın binadan çıkarılmasını da belirtmemiz gerekiyor; ayrıca bkz. N. H.Uluğ, a.g.m., **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 32 (Mayıs 1970),s. 15; N.H.Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk**, İstanbul 1973, s. 141; **Politika Ans.**, I, S.95; Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul 1955, s. 111; **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 40; Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliyenin Ankara'daki Çalışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 158.

33 Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, İstanbul 1980, s. 335; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, III, İstanbul 1991, s. 94; M. Soysal, **a.g.e.**, s. 155; H. Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, s. 202; Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara 1971, s. 262; **İslâm Ans.**, I, "Ankara", s. 448; M.Alpargu, İ.Özçelik, N.Yavuz, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Ankara 1995, s. 101.

Levent Şahverdi Arşivi

dukları heyecan aynı zamanda Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve hayata geçirilişi açısından son derece önemliydi. Meclisin açılış tarihi Yunus Nadi'nin hatıralarında Ankara'nın geçirdiği muhteşem günlerden birisi olarak kabul edilir. Millet o gün sanki yeni bir teşekkülün doğmak üzere olduğunun farkındadır.

"Bir bayram sabahı gibi herkes sabahtan dışarı çıkmıştır. Kadın erkek çoluk çocuk haline göre herkes allı güllü en güzel urbalarını giyerek Hacıbayram Camii ile Büyük Millet Meclisi olarak kullanılacak olan binaya kadar her tarafı bütün sokakları, bütün arsaları, damlarının tepelerine kadar bütün binaları doldurmak üzere her tarafı kaplamışlardı.

Bu kalabalığın içinde yerli ve yabancılar vardır. Herkes bu çevreye sıkışmaya çalışır, fakat mümkün olmadığı için taşar. Görünüş birbirini takip eden gel gitleri ve dalgalarıyla heyecan verici bir canlılık taşır. Bin, bin beş yüz kişiyi içine alabilecek büyüklükteki Hacıbayram Camisinde yer kapmak için erkenden gidenler olmuştur. Öyle ki Mustafa Kemal ile arkadaşlarına yer bulmak için zorluk çekilmiştir.

Yunus Nadi o gün kılınan namazın sadece bir cuma namazı olmadığının halk tarafından anlaşıldığını belirtir. O namaz dini bir görevin yerine getirilmesinden çok milli beraberliği ve dayanışmayı göstermektedir. Camide kucak kucağa olanlar hür yaşama iradelerini bütün dünyaya böylece haykırmaktadırlar. Yunus Nadi bu ibadet dolayısıyla o gün Ankara'nın başka camilerinde Cuma namazı kılınmadığını sanır. Zira herkes Hacıbayram'dadır. Bugün için 'yaptıkları muhakkak ibadetlerin en yükseği idi. Bu kadar vicdan idraki ile yapılan ibadet hakikaten nadir görülür bir şeydi' diyen Yunus Nadi sonra Meclise kadar cemaatin yürüyüşünü tasvir eder.

Kalabalık içinde Mustafa Kemal Paşa ve mebusların meclise gitmek için âdeta insan kütlesini yarmak zorunda kaldıklarını belirtir. Herkes gitmek istemektedir. Yürümekten ziyade dalga dalga ilerleyen halk, millet davasında beraber olduklarını gösterirler."[34]

34İnci Enginün, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Yazarlarımız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/6(Temmuz 1986),s. 735-736; İ.Güneş, **a.g.e.,** s. 54.

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu'da millî bir macerayı simgeleyen Meclisin açılış töreni, bütün milletin gayri ihtiyari bir hareket ve iradeyle fiiliyat ve tatbikata koyduğu bir teşekkülün neticesiydi. Böylece Ankara'da Anadolu halkı için yeni bir macera başlamaktaydı. Ferdin irade kaynağını uzun bir tarihin oluşturduğu millî benliğe götüren fikriyâtın neticesiydi bütün bunlar.[35]

TBMM en yaşlı üye sıfatıyla Sinop Milletvekili Şerif Beyin başkanlığında 78 milletvekilinin katılımıyla açılmıştır. Şerif Bey açış konuşmasında şunları söyler:

"Ben bu yüce meclisin yaşlı başkanı olarak Allah'ın yardımı ile milletimizin içte ve dışta tam bağımsızlığını ele alıp yönetmeye başladığını bütün dünyaya ilân ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum. Kutsal başımız bütün Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Padişahı VI. Sultan Mehmed'in yabancıların elinden kurtarılması, sonsuza kadar başkent İstanbul ile işgal altında türlü acılar çeken ve acımasız olarak yok edilmeye çalışılan diğer illerimizin düşmandan arındırılması için bize güç vermesini Yüce Tanrı'dan diliyorum."[36] TBMM aynı gün aldığı 1 numaralı kararla meclisin, İstanbul Meclis-i Mebusanından katılan üyelerle yeni seçilen üyelerden oluştuğunu belirtmiştir.[37]

Anlaşılıyor ki bundan sonrası için Millî Mücadele'nin temelini oluşturacak, ona yön verecek kararlar alınmakta ve alınacaktır. Meclisin açılış konuşmasında da görüleceği üzere milletin tam bağımsızlığından söz edilmekte ve bu büyük bir cesaretle bütün dünyaya ilân edilmektedir. Artık

35 **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Nisan 1336(1920).

36 "Bu Meclis-i âlinin en yaşlı azası sıfatıyla ve tevfik-i ilahi ile milletimizin dahili ve harici istiklâl-i tam dahilinde mukadderatını bizzat idare ve deruhte ettiğini bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini küşad ediyorum. Metbu-u akdesimiz olan bütün Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmed-i Han-ı sadis hazretlerinin kuyud-u ecnebiyeden tahlisine ve ebedî payitaht-ı saltanat-ı seniyye olan İstanbulumuzla işgal altında ve enva-ı mezalim ve fecayi içinde maddeten ve manen bilâ insaf imha edilmekte bulunan bilcümle vilâyat-ı mazlumemizin istihlasına muvaffakiyet ihsan buyurmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz eylerim." C.Özgül, **a.g.e.**, s. 159-160; ayrıca bkz. İ.Güneş, **a.g.e.**, s. 55-56; **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s.2; **İslâm Ans.**, I, "Atatürk", s. 744; **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 41.

37 "TBMM'nin bu kerre intihâb edilen âzâlarla İstanbul Meclis-i Mebusânından iltihak eden âzâlardan müteşekkil bulunmasına karar verildi."Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri -Sened-i İttifaktan Günümüze-**, İş Bankası Yay., Ankara 1985, s. 87.

Levent Sahverdi Arşivi

tam bağımsızlık için yeni bir ses ve soluk, yeni bir mücadele plânı ve stratejisi söz konusudur.

Meclisin açılışından itibaren adım adım vatanın ve milletin bağımsızlığına, bu arada devletleşmeye ve yeni bir devlet sistemine, adı ilk başlarda söylenmese dahi Cumhuriyete doğru yol alınacaktır. Dosta düşmana duyurulmak istenen de budur. Ancak son derece akıllı, sabırlı ve özverili davranılması gerekmektedir.

Şerif Bey geçici olarak Meclis Başkanlığına getirilerek on beşer kişilik iki komisyona tutanakları inceleme görevi verildi.[38] Meclisin ilk konuşmaları Mustafa Kemal Paşa ve Hamdullah Suphi tarafından yapıldı. 24 Nisan günü Başkanlık Divanı seçimlerine geçildi. 26 Nisan'da ise 13 kişilik Meclis Başkanlık Divanı seçildi.

Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan'da 120 milletvekilinden 110 milletvekilinin oyunu alarak Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçildi. Meclisin 2. başkanlığına ise 109 oy ile Celalettin Arif Bey seçildi.[39] Öte yandan I. Başkan vekili Mevlevi Şeyhi Çelebi Abdülhalim Efendi, II. Başkan vekili Bektaşi Dedesi Çelebi Cemalettin Efendi ile 3 üye ve 6 kâtip de görev almışlardı.[40]

23 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa, meclisin hangi üyelerden teşekkül edeceği hakkında şu sözleri söylemektedir: "Yüce meclisiniz bildiğiniz gibi olağanüstü yetkilere sahip olarak yeniden seçilen kıymetli milletvekilleri ile taarruza uğrayan saltanat merkezinden kendisini kurtararak buraya gelen kıymetli milletvekillerinden oluşmuştur. Canını kurtarıp gelebilecek olan milletvekilleri ile birlikte bir yüce meclis vücuda getirilmesi ancak yeni getirilen seçim tarzı ile mümkün olabilir. Bu anda meclisimiz açılmıştır. Evvelce seçilen milletvekillerinin dahi aynı sorumlulukla görev

38 N.H.Ulug, "23Nisan:50", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.33 (Haziran 1970), s. 15; S. Tansel, **a.g.e.**, s 95; **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s.8.

39 T.Z.Tunaya, "Bağımsız Türkiye....a.g.m., **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.31(Nisan 1970), s. 34; **Politika Ans.**, I, s. 97; **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s. 38.

40 F.Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 49.

Levent Şahverdi Arşivi

yapmasının milletvekillerinin seçim tarzından daha çok kapsamlı olduğu için bunun uygun olacağı kanaatindeyim."[41]

Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanlığına seçilmesi ile ilgili olarak ta meclisin böylece kendisine olan güvenini belirttiğini söylemektedir. Hükümetin ve düşmanların kendi şahsını millete karşı bir silâh gibi kullandıklarını, bu sebeple 24 Nisan'da gizli bir oturumda meclise bu durumu açıkladığını, Başkanlık seçiminde bunun da bir sakınca olarak dikkate alınmasını ve sadece millet ve memleketin kurtuluşu düşünülerek oy ve kararlarının doğru verilmesini rica ettiğini belirtmektedir.[42]

TBMM'nin 24 Nisan 1920 tarihli toplantısında Mustafa Kemal Paşa, Meclisin üç oturumunu dolduran uzun ve tarihî bir konuşma yaptı. Bu konuşmada belgelere de yer vererek 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesinden 23 Nisan 1920 tarihli TBMM'nin Türk milletinin kaderine el koyduğu güne kadar ki siyasî olayları ve siyasî mücadeleyi değerlendirdi. "Millet yedi yüz yıldan beri şan ve şerefle koruduğu ve savaştığı bağımsızlık ve varlığının devamı için, İstanbul'un işgali olaylarının meydana getirdiği hukukî vaziyeti tamir etmelidir. Düşmanlarımızın tasavvurlarının engellenmesi için devletin egemenliğine ara verilmemekte acele edilmelidir. Bunun için inhilal eden Anayasamızın bıraktığı boşluğu derhal doldurmak zorunluluğu vardır...

---

41 "Meclisi aliniz malumu âlileri salahiyeti fevkaladeyi haiz olarak yeniden intihab edilen mebusanı kiram ile duçarı taarruz olan makarrı saltanattan tahlisi nefis ile buraya gelen mebusanı kiramdan mürekkeptir. Tahlisi nefis edip gelebilecek olan mebusan ile birlikte bir meclisi âli vücuda getirilmesi ancak yeni intihab edilen tarzı intihapta mevzuu bahis olmuştur. Bu anda meclisimiz münakittir. Evvelce intihab edilen mebusanın dahi aynı derece-i salahiyette ifayı vazife etmesinin mebusanın tarzı intihabından daha ziyade şümullü olduğu için bunun muvafık olacağı kanaatindeyim. Bu hususu teyid etmek isterim." **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 9-10; **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 42.

42 **Nutuk**, s.301; Mustafa Kemal Paşanın Meclis Başkanlığını kabulü hakkında 24/25 Nisan 1920'de 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya gayet acele kaydıyla çektiği telgrafta yukarıdaki düşüncelerini aynen aktardığını görüyoruz: "Meclise bugün şahsımı hedefi tariz ittihaz eden propagandacıların neticei mesailerinden menafii vataniyeyi mütecessir etmemek için şahsıma hiçbir mevki verilmemesini sureti samimanede rica eylediğim, tadad ettiğim mahzurlara rağmen Meclis 120 mevcuttan 110 rey ile acizlerini makamı riyasete intihap etti. Vaziyeti hazıranın icabatı müşkilesi karşısında bu vazifeyi ademi kabulde israr ettiğim takdirde belki bir inhilal vuku olabilirdi. Bu sebeple vazifei riyaseti kabul ettiğimi arz eylerim." **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 316.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte bu lüzum ve zaruret dolayısıyla millî egemenliğin her şeyden önce tecellisi maksadıyla yüce meclisiniz olağanüstü yetkilerle toplanmıştır... Mecliste tecelli olan milli gücümüz hilafet ve saltanatı yabancı baskısından ve devleti esaretten kurtaracak önlemleri alacaktır. İstanbul faciasından bu yana Temsil Heyeti millet arasındaki birlik ve dayanışmayı korudu. Kanunların geçerliliğini sağladı... Bu dakikadan itibaren yedi yüz yıllık bir azamet ve şevketten sonra yok olmanın eşiğinde henüz ayakta durabilen milletin akıbetinden sorumluluk artık yüksek heyetinizin olacaktır."[43]

Türk tarihinde yeni bir dönemi başlatan, büyük idealler ve büyük umutlarla açılan meclisin adı üzerinde değişik görüşler öne sürülmüştür. Hamdullah Suphi "Kurultay" ismi üzerinde durmuş, buna karşılık Celalettin Arif Bey meclisin adının "Meclis-i Kebir-i Millî" veya "Meclis-i Kebir" olmasını istemiştir.[44] Yapılan görüşme ve değerlendirmelerden sonra "Büyük Millet Meclisi" adı kabul edilmiştir.

Meclise TBMM denmesinin yani 'Büyük' sıfatı ile anılmasının sebebi, meclisin olağanüstü yetkilere sahip olmasından ve kurucu meclis niteliği taşımasındandı. Meclise 'Büyük' niteliği bir karar veya kanunla verilmiş değildi. Bu kelime meclisin kendi üyelerinin içlerinden gelen ve kendiliğinden ortaya çıkan bir kelime idi. Meclisin I sayılı "TBMM'nin Sureti Teşekkülü Hakkında" ki kararında (23 Nisan 1920) bu isim kullanılmıştı.[45]

Mustafa Kemal Paşanın "Büyük Millet Meclisi" tabirini kullandığını bilmekteyiz.[46] Meclisin adı açılışından önceki çağrılarda da "Büyük Mil-

---

43 Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk-Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi Hayatı ve Eseri-**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 172-173; **İslâm Ans.**, I, "Atatürk", s.744; **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s. 8-30; Mustafa Kemal Paşa bu tarihi konuşmasını üç bölüme ayırmakta ve konuşmasını bir takım belgelere dayandıracağını söylemekteydi. "Vuku bulacak maruzatım birkaç devreye ayrılabilir. Birincisi Mütarekeden Erzurum Kongresine kadar geçen zaman zarfındaki ahvale dairdir. İkincisi Erzurum Kongresinden on altı Mart tarihine kadar yani İstanbul'un düşmanlar tarafından işgal edildiği güne kadar, üçüncü safhası da on altı Marttan bu dakikaya kadar olan ahvale dair olacaktır. Maruzatım bir takım vesaike müstenittir ki müsaade buyurulursa o vesaiki icabettikçe burada okuyacağım."**Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 43; ayrıca bkz. Kâzım Öztürk, **Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları**, Kültür Bak.Yay., Ankara 1992.

44 **Politika Ans.**, I, s. 93; Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 114; Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde de "Meclis-i Kebir-i Milli" ifadesi görülmekteydi. **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Nisan 1336(1920).

45 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 26; T.Z. Tunaya, "Bağımsız Türkiye...a.g.m., **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.31, s.35; N.H.Uluğ, "a.g.m., **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 32, s. 15.

46 **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

let Meclisi" olarak anılmıştı. 23 Nisan 1920'de Meclis I sayılı kararında adını TBMM olarak kabul etmişti.[47] Meclisin geçici Başkanı Şerif Bey meclisi açış konuşmasında "Büyük Millet Meclisi" adını kullanmıştı.[48]

25 Nisan 1920 tarihinde Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Beyin hazırladığı Hıyanet-i Vataniye Kanununun 29 Nisan 1920'de meclis tarafından kabul edilmesiyle bu kanunda geçen "Büyük Millet Meclisi" adı dolaylı yoldan kanunî hale gelmiş ve kullanılmaya başlanmıştır.[49]

Meclisin toplanma sebeplerini kamuoyuna duyurmak için Hamdullah Suphi tarafından kaleme alınan meclis bildirisinde, Mehmet Şükrü Beyin Hıyaneti Vataniye kanunundaki "Büyük Millet Meclisi" adı kullanılmıştır.[50]

TBMM, 66 Sancaktan iki dereceli seçimle yeni seçilen milletvekilleri ile İstanbul'dan gelebilen son Mebusan Meclisi üyesi olan milletvekillerinden oluşmaktaydı. Meclis 23 Nisan 1920 günü ilk oturumunda 115 milletvekili ile açılmıştır.[51]

Meclisin üye sayısı bazı araştırmalarda 390 dır. Meclis tam üye sayısıyla hiçbir zaman toplanamamıştır. Çünkü milletvekilleri meclisteki görevleri dışında da geçici görevler yüklenmişlerdi. Vatanın işgaline karşı savunma hareketleri ile bu arada devlet hizmetleri de devam etmekteydi. Bu

---

47 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 194; A.Çaycı, **a.g.e.**, s. 172.

48 **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s. 2.

49 S.Kili, **a.g.e.**, s.105; Bu ismin söylenmesi için daha önceden Şerif Beye Mustafa Kemal Paşa veya başkaları tarafından uyarıda bulunup bulunulmadığı veya Şerif Beyin bu ismi kendiliğinden söyleyip söylemediği kesinlik kazanmamıştır. bkz.ayn.yer.

50 İ.Güneş, **a.g.e.**, s. 57; İcra vekilleri seçimi kanunu meclise getirildiğinde Meclis 2. Başkanı Celalettin Arif Bey, ilk görevlerinin meclisin adını koymak olduğunu ve Hıyaneti Vataniye kanununda yer alan "Büyük Millet Meclisi" tabirinin kendilerince de benimsendiğini belirtmekteydi. İ. Güneş, **a.g.e.**, s 57; Büyük Millet Meclisi adının başına "Türkiye" kelimesi ilk defa 8 Şubat 1337(1921) tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararnamesinde eklenmiştir. Büyük Millet Meclisinin açılış günü olan 23 Nisanın milli bayram olarak kutlanması için çıkarılan kanunda ve daha sonra Türkiye-Afganistan, Türkiye-Rusya antlaşmasında "Türkiye" ismine yer verilmiştir. Türkiye kelimesinin kullanılması aynı zamanda coğrafi manada Türklerin oturdukları yerlere de işaret etmekteydi. İ.Güneş, **a.g.e.**, s. 58-59.

51 Birinci Meclis üyelerinin sayısı tartışmalıdır. Meclisin oluş şekli buna sebebiyet vermektedir. Rakamlar 337 ile 442 arasında tahmin edilmektedir. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa meclisin 350 milletvekili ile işe başladığını, 1 Mart 1922'de ise mecliste 341 milletvekili olduğunu ifade etmektedir. A.Çaycı, **a.g.e.**, s. 172 (dipnot 204); TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, toplantı yıllarını açış konuşmalarında kayıtlı olarak ikinci yıla 350 (12 si Malta'da mevkuf), üçüncü yıla 347, son yıla 341 milletvekili ile girildiğini belirtiyor. **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 773(dipnot).

Levent Şahverdi Arşivi

bakımdan milletvekilleri, sıfatlarını muhafaza ederek kendilerine ihtiyaç duyulan mülkî veya askerî kadrolarda çalışmaktaydılar.

Bazıları komutan, subay veya asker olarak cephelere gitmekte, bazıları da vali, müsteşar, müdür v.d. değişik meslek dallarında devlet hizmetlerinde görev almaktaydılar. İlerleyen günlerde meclisin üye sayısında artış olmuştur. Ancak meclis üye sayısıyla ilgili muhtelif rakamlar ve bilgiler verilmektedir.[52]

TBMM'nin ilk birkaç ayında meclise yeni katılan milletvekilleri olduğu gibi istifa eden, katılmayan veya bu arada vefat eden milletvekilleri de vardı. Öte yandan meclisin üye sayısı hakkında değişik kaynaklarda yer alan bilgilerin genelde birbirini tutmadığını burada belirtelim.[53]

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde seçim çevresi, TBMM'ne yeni seçilen milletvekili sayısı, katılmayanlar ve Osmanlı Meclisi Mebusanından gelenlerin oluşturduğu TBMM üyelerinin[54] isimlerine göre sıralanmış alfabetik listesi[55] kaynaklarda yer almaktadır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine seçilen üyelerin sosyo-ekonomik tabanı, eğitim-meslek- yaş durumları ile ilgili olarak ta şu bilgileri aktaralım.

---

52 Vali ve mutasarrıflar tarafından gönderilen seçim tutanaklarına göre milletvekili seçilmiş olanların sayısı 437 olup bunların isimleri istifa edip etmediklerine hatta hayatta olup olmadıklarına bakılmaksızın isim defterine kaydedilmiştir. Ancak bunlardan 34'ü seçildikleri anda veya seçim tutanağını dahi almadan milletvekilliğini kabullenmeyerek çekilmiştir. **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 772-773; Toplam 66 seçim çevresinden yeni seçilen 349 milletvekili meclise katılmıştır. Osmanlı Meclisi Mebusanından (Malta'dan gelenler dahil) gelen 88 milletvekili ile bu sayı 437 ye ulaşmıştır. 34 milletvekili meclise katılmadan istifa etmiştir. Böylece Birinci Meclisin toplam üye sayısı 403'tür. **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 39.

53 Meclisin üye toplam sayısını Mazhar Müfit Kansu 437, Ali Fuat Cebesoy 337, Damar Arıkoğlu 414 (ölen ve istifa edenler sayılmazsa 381), Yılmaz Altuğ 390, Falih Rıfkı Atay 416, F.W.Frey 437, Mahmut Goloğlu 390; İhsan Güneş 378, Suna Kili 376, Ahmet Mumcu 390, Sabahattin Selek 300, Kurt Steinhaus 441 olarak göstermektedir. Z. Çevik, **a.g.e.**, s. 290; Enver Ziya Karal İstanbul'dan kaçarak Anadolu'ya gelen milletvekillerinin 78 kişi, Yılmaz Altuğ yeni seçilenlerin 232, İstanbul Meclisinden gelenlerin 92, Malta'da sürgünden dönenlerin 14 olmak üzere toplam 338 kişi, Ahmet Mumcu 390, S. Selek ise 300 kişi olduğunu belirtiyor. Kâzım Öztürk'ün TBMM Albümünde ise yeniden seçilen ve son Osmanlı Meclisinden katılan milletvekillerinin toplamı 437 kişidir. Ayrıca TBMM'nin ilk günkü toplantısına 120 kişi katılmıştır. S.Kili, **a.g.e.**, s. 106-107; Yılmaz Altuğ 383, Ahmet Mumcu 390, Frey 437, M.M. Kansu 399, A.F.Cebesoy 442, M. Goloğlu 390. İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 60; bu konuda daha geniş bilgi için ayrıca bkz. **Türk Parlamento Tarihi**, III, Ankara 1995, s. 9-14.

54 **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 39.

55 **Türk Parlamento Tarihi**, III, s. 1039-1050.

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci Meclisin yaş ortalaması 43'tü ve meclis genelde genç milletvekillerinden oluşmaktaydı. Eğitim seviyeleri karışıktı. Birinci Mecliste halkın sosyal yapısına göre hemen her meslekten ve tabakadan üyeler vardı.

Birinci meclis üyelerinin öğrenim durumları şu şekildeydi: Yüksek öğrenim 157, Lise (İdadi ve Sultani) 44, Medrese 78, Orta (Rüştiye) 102, İlk (Sıbyan Mektebi) 5, Özel 17. Üyelerin eğitim durumları olduğu kadar meslekleri de çok çeşitliydi. Asker kökenliler, doktor, veteriner, eczacı, mühendis, hâkim, öğretim üyesi, diplomat, avukat, gazeteci, yazar, tüccar, çiftçi, öğretmen, teknisyen, müftü, müderris, kadı, şeyh, dergâh tekke postnişi, genel idare hizmetlerinde, belediyelerde ve diğer kamu hizmetlerinde çalışanlar, bankacı, aşiret reisi, subay, astsubay, general, adalet memuru v.d. hemen her meslekten üye mecliste yer almıştı. [56]

Görülüyor ki yaş itibariyle genelde genç ve idealist insanlardan oluşan, ilk öğrenimden yüksek öğrenime kadar her seviyede eğitime sahip, meslek itibariyle de hemen her meslek dalında vazife yapan Birinci Meclis üyeleri, o günün şartlarında kendilerinden beklenenin çok üzerinde büyük bir başarı, dayanışma ve fedakârlık örneği sergilemişlerdir.

Bir diğer husus, Birinci Meclisin yapısını irdelerken, o dönemin daha iyi anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından meclisin aldığı kararlar ve varılan sonuçları da dikkate alarak, meclisi oluşturan üyelerin tek tek yaş, eğitim, meslek durumları ve hatta kişilik özellikleri üzerinde dahi ayrıca durulması gerekmektedir.

Meclis büyük bir çalışma azmi içerisindedir. Meclisi bu şekilde hızlı, atak, geceli gündüzlü durmaksızın çalışmaya sevk eden sebeplerin başında kuşkusuz, ülkenin o günlerde içinde bulunduğu sıkıntılı günlerin yanı sıra içte ve dışta ortaya çıkan olumsuz gelişmeler vardır. Bu arada ülkenin iç ve dış meseleleri öylesine büyümüştür ki bu meseleler acilen çözüm beklemektedir.

Büyük özveri ile çalışan Birinci Meclis bu meseleler karşısında yılmamaktadır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi farklı eğitim, meslek, çev-

---

56 İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 64-74; S. Kili, **a. g.e.**, s. 107-109; Z.Çevik, **a.g.e.**, s. 341-349; I. TBMM üyelerinin öğrenim durumları ve mesleklerine göre tasnif edilmiş liste ve daha geniş bilgi için bkz. **Türk Parlamento Tarihi**, III, s. 1010-1012; ayrıca bkz. Sadi Irmak, "Atatürk ve Meclis" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, III/8 (Mart 1987), s. 265-270.

Levent Şahverdi Arşivi

re ve kültürlerden gelen meclis üyelerinin, meselelere bakış açıları ve yaklaşımları da farklı olabilmekteydi. Dolayısıyla zamanla ortaya çıkan mecliste ki fikir ayrılıkları ve gruplaşmalara dikkat çekmemiz gerekiyor.

10 Mayıs 1921'de mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa ile aynı amaçta olan bu grup, 1. Grup adıyla anılmıştır. 1. Grubun kurulmasından sonra Temmuz 1922'de 2. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuştur. Muhalefet hareketi özellikle Başkomutanlığın 3. defa uzatılmasında resmen ve örgütlü bir şekilde 2. Grubu kurmuştur. İttihatçıların etkinliği bu 2. grupta görülmekte ve mecliste çok sert muhalefet sergilemektedirler. TBMM içerisinde düşünce farklılıklarından doğan gruplaşmalar şu şekilde tasnif edilebilmektedir:

1. Meclis açılmadan önce: Mandacılık düşüncesi (İngiliz ve Amerikan mandacılığı), Yöresel kurtuluş düşünceleri, Tam bağımsızlıkçı düşünceler (İslâmcı ve millî bağımsızlıkçı düşünceler)

2. Meclis açıldıktan sonra: Uluslar arası ilişkilerin yol açtığı düşünce akımı: Sosyalizm fikri ve sosyalist partileşme hareketi (Yeşil ordu, Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye Halk İştirakîyun Fırkası)

3. Daha sonradan meclisi oluşturan üyelerin sosyo-ekonomik ve eğitim-meslek-kültürel yapılarından kaynaklanan düşünce ayrılıkları: Halk Zümresi, Tesanüd Grubu, İstiklâl Grubu, Islahat Grubu, İttihatçı Grup, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk Grupları (Birinci Grup, İkinci Grup)

4. Halkçı Düşünce.[57]

---

57 Meclisteki gruplaşmalarla ilgili olarak verdiğimiz bu tasnif ve daha geniş bilgi için bkz. İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 75- 183; ayrıca bkz. Z. Çevik, **a.g.e.**, s. 395- 452; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yay.,İstanbul 1992, s. 41-43; Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler**, İstanbul 1976, s. 232; T.Z.Tunaya, Türkiye'de Siyasi... **a.g.e.**, s. 529-537; S.Selek, **a.g.e.**, s. 597; geniş bilgi için ayrıca bkz. Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul 1994; **TBMM Gizli Celse Zabıtları;** Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu İnkılâpçılığı ve iktidarı, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu ise muhafazakârlığı ve muhalefeti temsil etmektedir. İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Halk Fırkası'na Geçiş" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/8 (Mart 1987), s. 438; "Mustafa Kemal, kendisinde tarihî bir görev ve sorumluluk hissediyordu. Bu sebeple devrim atılımları zorunluydu, radikal olmalıydı ve kısa zamana sıkıştırılmalıydı. Fikir ayrılıkları, bu mükellefiyetin karşısına çıktığı zaman Mustafa Kemal'in müsamahası da sona eriyordu.". S. Irmak, **a.g.m.**, s. 272.

Levent Şahverdi Arşivi

TBMM'nin ilk günlerdeki önemli işlerinden birisi de hükümet kurmaktı. Bu hususta Mustafa Kemal Paşanın 24 Nisan 1920'de hükûmetin kurulması ile ilgili olarak verdiği önergeyi Nutuk'tan takip edelim:

"1. Hükûmetin kurulması zarurîdir.

2.Geçici olarak bir hükümet başkanı seçmek veya Padişaha bir vekil tanımak mümkün değildir.

3. Mecliste yoğunlaşan millî iradenin doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin üzerinde bir kuvvet yoktur.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar.

Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı bu heyetin de başkanıdır.

Not: Padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman Meclisin düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde durumunu alır.

Efendiler, bu ilkelere dayanan bir hükümetin niteliği kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükûmet, millî hâkimiyet temeline dayanan halk hükümetidir. Cumhuriyettir."[58]

Meclis bu önergeyi aynen kabul etmiş ve kurulan yeni devletin geçici ilk anayasasını da böylece tespit etmiştir. Mecliste aynı gün meclis başkanlığı seçimi yapılmış, Mustafa Kemal Paşa TBMM başkanlığına seçilmiştir.[59]

---

58 **Nutuk**, s. 300; ayrıca bkz. Turhan Olcaytu, **İnkılâbımız İlkelerimiz**, Ankara 1984, s. 27; A. Çaycı, **a.g.e.**, s. 173-174; **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s. 30-32; M. Keskin, **a.g.e.**, s. 93.

59 Mustafa Kemal meclisin kendisine gösterdiği güvene teşekkür eder ve şunları söyler: "Bu itimadı liyakatimin çok fevkında görmekle beraber şahsım için bir gaye olarak değil müştereken giriştiğimiz mücahedei mukaddesenin matuf olduğu gayeleri istihsal için milletin bahşettiği bir istinatgâh olarak telakki ediyorum. Bu ittihadı millinin bana tahmil ettiği mesuliyet biliyorum ve hepiniz de bilirsiniz ki pek ağırdır. İçinde yaşadığımız nadirül emsal dakikaların vehametine rağmen bu ağır mesuliyeti milliyenin altında ancak heyeti muhteremenizin muavenet ve müzahereti ile çalışacağım." TBMM'nin yaptığı gizli oturumda da Meclisin takip edeceği iç ve dış siyaset hakkında izahat veren Mustafa Kemal, tamamen milli bir siyasetten bahsetmekte ve "Miletimizin kavi, mesut ve müstakil yaşayabilmesi için devletin tamamen milli bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin teşkilatı dahiliyemize tamamen mutabık ve müstenit olması lâzımdır."demektedir. **İslâm Ans.**, I, "Atatürk", s. 744-745; ayrıca bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s. 8-30.

Levent Şahverdi Arşivi

25 Nisan 1920'de Mustafa Kemal'in başkanlığında olmak üzere 7 kişilik "Geçici İcra Heyeti", TBMM tarafından seçilerek göreve getirildi. İlk Geçici Hükümet (İcra Encümeni) şu üyelerden oluşmaktaydı:

Mustafa Kemal Paşa (Meclis Başkanı Ankara Milletvekili)

1. Celalettin Arif Bey (Erzurum)

2. Câmi Bey (Aydın)

3. Bekir Sami Bey (Amasya)

4. İsmet Bey (Edirne)

5. Fevzi Paşa (Kozan)

6. Hamdullah Suphi (Antalya)

7. Hakkı Behiç (Denizli).

3 Mayıs 1920'de TBMM, İcra Vekillerinin seçilmesine dair 3 numaralı kanunu kabul ederek 11 kişilik ilk "İcra Vekilleri Heyetini" seçti. Bu tarihte meclise 137 kişi katılmıştır. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla İcra Vekilleri Heyeti toplantısına başkanlık yapmıştır.

İlk İcra Vekilleri Heyeti (Hükûmet/Bakanlar Kurulu) şu üyelerden oluşmaktaydı:

Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK-Meclis Başkanı ve Hükûmet Başkanı-Ankara)

1. Mustafa Fehmi Efendi (GERÇEKER- Şeriye Vekili- Bursa)

2. Fevzi Paşa (ÇAKMAK-Müdafaa-i Milliye Vekili- Kozan)

3. Bekir Sami Bey (Hariciye Vekili- Amasya)

4. Hakkı Behiç Bey (BAYİÇ- Maliye Vekili- Denizli)

5. İsmail Fâzıl Paşa (Nafia Vekili- Yozgat)

6. Yusuf Kemal Bey (TENGİRŞENK- İktisat Vekili- Kastamonu)

7. Celâlettin Arif Bey (Adliye Vekili- Erzurum)

8. Câmi Bey (Dahiliye Vekili- Aydın)

9. Dr. Rıza Nur Bey (Maarif Vekili- Sinop)

10. Dr. Adnan Bey (ADIVAR- Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili- İstanbul)

Levent Şahverdi Arşivi

11. İsmet Bey (İNÖNÜ- Erkân-ı Harbiye Umumiye Vekili-Edirne)[60]

"İcra Vekilleri Heyeti" Meclise bağlı bir Heyet-i Temsiliye olarak düşünülmekte, meclisin ise büyük bir Sivas Kongresi olduğu belirtilmektedir.[61] Kullanılan "Vekil" deyimiyle ayrı, özel ve hukukî bir durum arz edilmekte, yürütme gücünü kullanacak olanlar meclis adına onun birer vekili sıfatını taşımaktaydılar.[62]

İcra Vekilleri Heyeti adıyla çalışan hükümet, 9 Mayıs 1920'de hazırladığı programı TBMM'nin onayına sunarak bundan sonraki faaliyet ve hizmetlerinde meclisin de desteğini almayı amaçlamıştır.[63]

Görüleceği üzere Ankara'da yeni bir meclis ve yeni bir hükümet bulunmaktadır. Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa hem meclis başka-

---

60 **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1982, s. 80-81; bkz. Ek 4; **Nutuk,** s. 301; ayrıca bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1970, s. 250-251; S. Tansel, **a.g.e.**, III, s. 85; M. Onar, **a.g.e.,** s. 129; **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s. 30-32; A. Çaycı, **a.g.e.**, s 175; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 193; F. Kırzıoğlu, **a.g.e.,** s. 49; **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 111-112; S.Kili, **a.g.e.,** s. 112-115; İ.Güneş, **a.g.e.**, s. 185-193; Z.Çevik, **a.g.e.,** s. 354-358; **İslâm Ans.**, I, "Atatürk", s. 745; İcra Vekilleri Heyeti 24 Ocak 1921'e kadar Atatürk'ün başkanlığında görev yapmıştır. TBMM tarafından seçilen İcra Vekilleri Heyeti, 5 Mayıs 1920'de Atatürk'ün başkanlığında ilk toplantısını yapmıştır. Bu konuda bkz. Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 218; "Büyük Millet Meclisi Teşkilâtına Ait Tamim" Başlığı altında 4 Mayıs 1336 (1920) tarihli ve "BMM Reisi Mustafa Kemal" imzalı belgenin aslı Ek 4'de verilmiştir. Bahsi geçen belgenin Türkçe Metni için bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** s. 331-332.

61 T.Z.Tunaya, Türkiye'de Siyasi... **a.g.e.,** s. 528.

62 M. Soysal, **a.g.e.**, s. 157.

63 "İlk hükümet programı son derece kısa tutulmuştu. Çünkü milletin bekasının tehlikeye düştüğü bir sırada nazarî, karışık, uzun süren muamelelerden kaçınmak gerekmekteydi. Dış politika hedefi Misak-ı Milliyi gerçekleştirmek ve memleketi işgal eden devletlerin buna uymalarını sağlamaktı. İç politikada milli birlik ve dayanışma korunacak, askerî alanda Kuvay-ı Milliye muntazam bir askerî teşkilata dönüştürülecekti." **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 193; İcra Vekilleri Heyetinin hükümet programı ve program üzerindeki görüşme tutanakları için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s. 241-245; ayrıca bkz. Faik Reşit Unat, " TBMM Hükümetinin Kuruluşuna Ait Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları Dergisi**, I/6(1942), s. 401-406; Kâzım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul 1968; Yavuz Aslan, **TBMM Hükümetinin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923),** Ankara 2001; Bu arada TBMM'nin ülkeye yönelik propoganda ve kendi fikirlerini duyurma çalışmaları sürmekteydi. "Büyük Millet Meclisinin İslâm Âlemine Hitabı" başlığı ile 13 Mayıs 1336 (1920) tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan yazı için bkz. Ek 5; "Âlem-i İslâma Hitab" başlığı ile 17 Mayıs 1336 (1920) tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan Büyük Millet Meclisi Şeriye Encümeni tarafından hazırlanan ve Mecliste Kabul edilen 9 Mayıs 1920 tarihli "İslâm Âlemine Beyanname" için bkz. Ek 6. Aynı belge için ayrıca bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Bayannameleri,** s. 334-337, **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s. 246-248.

Levent Şahverdi Arşivi

nı hem de hükümetin başkanıdır. Denilebilir ki artık bir "Meclis Hükûmeti/TBMM Hükûmeti" kurulmuş, "Meclis Hükûmeti" sistemine geçilmiştir. Vekiller Heyeti/Bakanlar, seçimle göreve getirilmişlerdir.

4 Mayıs 1920'de hükümet üyelerinin seçimi tamamlanmış, 9 Mayıs 1920'de ise Hükûmet programı meclise sunularak Türk tarihinde yeni bir dönem başlatılmıştır. Böylece TBMM, hükûmetini seçerek çalışmalarına başlamıştır. Milli Müdafaa fikriyâtı ise kanunî ve hukukî olarak sağlam bir temele oturtulmuştur.

"İcra Vekilleri Seçimi Hakkında" Mustafa Kemal Paşa 2 Mayıs 1336 (2 Mayıs 1920) tarihinde Ankara'dan, Geyve'de Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşaya çektiği telgrafta, Büyük Millet Meclisinin yetkilerini meclis adına takip edebilmek için meclis tarafından birer icra vekilinin seçiminin kararlaştırıldığını, Fevzi Paşanın Müdafaa-i Milliye, Miralay İsmet Beyin Erkânı Harbiye Vekâletine tayinlerinin uygun görüldüğünü bildirmekte ve bu konuda Ali Fuat Paşanın fikirlerini süratle bildirmesini rica etmektedir.[64]

Mondros Mütarekesinden Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar gelişen hadiseleri 24 Nisan 1920'de meclis konuşmasında dile getiren Mustafa Kemal'in, konuşmasının son bölümünde uygulanacak sistemi aynı zamanda şifahî bir teklif olarak meclise sunduğu görülmektedir. Bu teklifin meclis, hükûmet, meclis başkanı, hilâfet-saltanat kurumları açısından değerlendirilmesinde şu hususlar üzerinde dikkatle durulması gerekmektedir:

"1. Meclisin üzerinde bir kuvvet mevcut değildir. Meclis meşruluk ve yasallığını millî iradeye dayanması ile kazanmıştır. Meclisin görevi sadece tetkik etme, denetleme ve kanun yapma değil, milletin mukadderatı ile de fiilen uğraşmaktır. Hilâfet ve saltanat makamlarının kurtulmasından sonra bu kurumlarla ilgili kararı da meclis belirleyecektir.

2. Meclis, yasama ve yürütme yetkilerini elinde bulundurur.

---

64 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 330.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Meclisin tamamı, işlerin bütün ayrıntılarını fiilen inceleme ve müzakere etme imkânı bulamayacağından meclis içinden seçilerek ve vekil tayin edilerek gerekli işbölümü yapılmak suretiyle hükûmet işleri yürütülmelidir. Hükûmet meclis adına yürütme faaliyetlerini sürdürür ve üyeleri vekil olarak adlandırılır. Bu üyeler tek tek ve topluca meclis huzurunda sorumludur. Reissiz bir hükûmet oluşturulmalı, ancak meclis başkanı durumu ve yetkileri gereği aynı zamanda Heyet-i Vekile'nin de başkanı olmalıdır.

4. Meclis Başkanı meclisi temsil etmesi itibariyle hükûmete de başkanlık etmelidir. Ayrıca Meclis Başkanı Meclis adına imza koymaya ve meclis kararlarını onaylamaya yetkili ve icraya ait meselelerde diğer hükûmet üyeleri gibi meclis genel kuruluna karşı sorumlu olmalıdır.

5. Saltanat makamı, aynı zamanda Hilafet makamı olmak itibariyle İslâm toplumunun da reisidir. Mücadelenin birinci amacı bu kutsal makamların kurtarılması olduğuna göre Anadolu'da geçici de olsa bir hükümet başkanı tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildir. Diğer yandan bir bütünlük noktasında düzenlenmeyen devlet kuvvetlerinin uyum içinde işlerini sürdürmesine imkân yoktur. Bu durumda yetki ve sorumluluk millî iradenin yoğunlaştığı meclisindir.

Burada, batıda uygulanmakta olan parlamenter sistem ile Anadolu'da uygulanması düşünülen sistemin iç içe geçtiği görülmektedir."[65]

TBMM Hükümeti ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa şunları söylemektedir: "Bu yeni hükümet millet tarafından görevlendirilmiş ve aynı zamanda hem yasama kuvvetine hem de yürütme kuvvetine sahip milletvekillerinden oluşur. Bu milletvekillerinden bazıları idare işlerinin teferruatını tanzime ve halk komiserleri vazifesini ifâya memurdurlar. Hakikatte hâkim olan ve her şeyi idare eden merci, Millet Meclisidir."[66] "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bir halk hükûmetidir. Memleket menfaat-

65 Naim Sönmez, "I. Mecliste Gruplar İlişkisine Bir Örnek: İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun Görüşmeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVI/47 (Temmuz 2000), s. 442-443.

66 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, s. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

lerine ait hususlarda millet fertleriyle hükûmet arasında vazife itibariyle iştirak vardır."[67]

Diğer taraftan "Büyük Millet Meclisinin Memlekete Beyannamesi" başlığı ile 25 Nisan 1920'de "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal" imzası ile bir bildiri yayınlayan TBMM, bu bildiride düşman propagandasına inanılmamasını, birlik ve beraberlik içinde olunmasını istiyor ve amaçlarını ortaya koyuyordu.[68]

Meclisin memlekete, bütün vatan sathına duyurduğu bu tarihi bildiri, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 28 Nisan 1336 (1920) tarihli nüshasında birinci sayfadan neşredilmişti.[69] TBMM bu şekilde basın yolu ile fikir ve inançlarını bütün yurt geneline yaymaktadır. Meclis, basın aracılığı ile kamuoyu oluşturma ve bu arada desteğini artırma gayreti içindedir.

TBMM, 30 Nisan 1920'de Avrupalı Devletlerin Dışişleri Bakanlıklarına Ankara'da TBMM'nin kurulduğunu belirten bir muhtıra göndermişti. Dolayısıyla milletin tek söz sahibi olan TBMM'nin, İstanbul Hükûmeti ile yapılacak hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceği bildirilmişti.

TBMM'nin bu tür duyuruları ve sonrasında hükümeti kurması, çalışmalara başlaması, Meclisin gücünü ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Yeni kurulan bir meclis, millete, bütün memlekete, dış ülkelere bildiriler, demeçler, beyannameler ve basın yoluyla sesini duyurmakta, âdeta gücünü ispat etme ve kendisini kabullendirme çabası içine girmektedir.

---

67 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 38; "Hulasa bizim şekl-i hükümetimiz tam bir demokrat hükümetidir. Ve tasavvurumuzda bu hükümet halk hükümeti diye yad edilir.Bu hükümet doğrudan doğruya milletin arzularını tatmine hadim ve millet ve memleketin idaresine bizzat sahiptir.Bu itibarla kendi mukadderatını kendisi tayin eder."**Söylev ve Demeçler**, III, s. 72.

68 " Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikatı söylemeğe lüzum gördü... Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelmeyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allah'ın lâneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun. Ve rahmet ve tevfiki Halife ve Padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın." **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 317; **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s. 60; Cengiz Kürşat, "BMM'nin Padişaha Çektiği Telgraf", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, XII/67-68, s. 38-39; S.Tansel, **a.g.e.**, III, s. 96.

69 **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Nisan 1336 (1920) ; bkz. Ek 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Millet iradesi ile göreve geldiğini ifade eden, meşruluğunu inkâr edenlere karşı da varlığını ispatlama mecburiyetinde kalan TBMM, 29 Nisan 1920'de 2 sayılı kanunla Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu, daha sonraki aylarda da İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'nu çıkarmıştır. Böylece meclis kendi varlığına yönelebilecek muhalif ses ve hareketleri önlemeyi amaçlamıştır. Bu kanunun 1. maddesinde hangi suçları işleyenlerin vatan haini sayılacağı, 2. ve 3. maddesindeyse bunlara verilecek cezalar açıklanmaktaydı. Bu ceza, ölümdü. Bu kanuna göre TBMM'nin hukuka uygunluğuna isyan edenler, sözle bile olsa her tür aykırı harekette bulunanlar vatan haini sayılacak ve ölümle cezalandırılacaklardı.[70]

TBMM'nin 2 Mayıs 1920 tarihli oturumunda ise hükûmet kuruluşu ile ilgili "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun" kabul edilmişti. Hıyaneti Vataniye Kanununun kabulünden sonra İstanbul Hükûmeti ile haberleşmenin kesilmesi, İstanbul'dan gelecek her türlü evrakın geriye gönderilmesi ve İstanbul hükûmetinin yaptığı işlemlerin yok sayılacağına dair karar alınmıştır.

TBMM, Nisab-ı Müzakere Kanunu'nu (Görüşme Yeter Sayısı Kanunu) 5 Eylül 1920'de kabul ederek, meclisin toplanma, karar alma, ara seçimler, tahsisat, mebusluk, memuriyet v.b. meselelerine açıklık getirmiştir.[71]

Devlet yapısının belirlenmesini ve Meclis Hükûmeti sistemini hukukî bir zemin ve çerçeveye oturtan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise 20 Ocak 1921(1337)'de 85 numaralı kanun olarak TBMM tarafından kabul edilmiştir. Büyük Millet Meclisi toplandıktan dokuz ay sonra yürürlüğe konan bu İlk Anayasa ile egemenliğin hanedana değil, millete ait olduğu kabul edilmiş ve böylece büyük bir devrim gerçekleştirilmiştir. 23 maddeden ibaret, kısa ve sadece olağanüstü şartların gereği olarak hazırlanmıştır. Bir

70 H.Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, s. 203; H.Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s. 26; **TBMM Zabıt Ceridesi**, I, s. 143-145; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı**, Haz. Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2003, s. 204; Z.Çevik, **a.g.e.**, s 358-362; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 192; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 84.

71 **TBMM Zabıt Ceridesi**, III, s.509-557.

Levent Şahverdi Arşivi

ihtilâl dönemi anayasası olarak ta tanımlanmış, teorik olarak "Kuvvetler Birliği" ilkesini ve "Meclis Hükûmeti" sistemini kabul etmiştir.[72]

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde atılan bu adımlar ve alınan kararlar aslında cumhuriyete doğru yol alındığını göstermekteydi.Bu aşamalar şu şekilde özetlenebilir:

1. Mustafa Kemal tarafından kaleme alınmış olan ve TBMM'nin ilk açılışında Sinop Milletvekili Şerif Bey tarafından 23 Nisan 1920'de okunan açılış konuşmasında "Milletimizin içte ve dışta bağımsız olarak kendi kaderinin sorumluluğunu doğrudan doğruya üzerine alıp kendisini yönetmeye başladığını bütün dünyaya duyurarak Büyük Millet Meclisini açıyorum" sözlerinde saklı olan, "Cumhuriyet" fikridir. Bu açış konuşmasına "cumhuriyetin ilk müjdecisi" denilebilir. Böylece adı henüz söylenmeyen, ancak şekil itibariyle millî egemenliğe dayalı, cumhuriyet özellikleri taşıyan yeni bir devletin ilk işaretleri verilmeye başlanmıştır. Öte yandan 23 Nisan 1920'de kurulan Meclis, 1 sayılı kararı ile kendi kuruluşunu düzenlemiştir.

2. Cumhuriyete doğru giden yolda ikinci aşama 29 Nisan 1920 tarihli meclis tarafından kabul edilen 2 sayılı Hıyaneti Vataniye Kanunu'dur. Bu kanunun maddeleri yeni devletin egemenlik hakkını, yasama,yürütme ve yargı gücünü ortaya koymakta ve aynı zamanda koruma altına almaktaydı.

3. 2 Mayıs 1920'de kabul edilen 3 numaralı İcra Vekilleri Seçimi Kanunu ile ("Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun") Birinci Meclis yürütme yetkisinin kullanılmasını, Bakanlar Kuruluna vermekle beraber bu yetkinin temelini kendi elinde tutmaktadır.

4. 7 Haziran 1920'de kabul edilen 7 sayılı kanunla ("16 Mart 1920'den İtibaren İstanbul Hükümetince Akdedilen Bilcümle Mukavelat, Ukudat Vesairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun") Meclis, İstanbul'un iş-

72 Turhan Feyzioğlu, **Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 49-52; S.Kili, Ş.Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 91-93; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** II, s. 85-87; Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde milli iradeyi lâyıkıyla temsil eden bir meclis tarafından yapılmış olan tek anayasa, 1921 Anayasasıdır. 1876 Kanuni Esasisi padişah tarafından atanmış bir komisyonca hazırlanmış, padişah fermanı ile ilân edilmiştir. 1924 Anayasası tek parti egemenliğinin kurulmaya başlandığı ve örgütlü bir muhalefetin mevcut olmadığı bir meclisçe yapıldı. 1961 ve 1982 Anayasalarını hazırlayan Kurucu Meclisler de genel oya dayalı bir seçimle meydana gelmiş yasama organları değildi. Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992, s. 2; Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 23 Maddelik tam metni için ayrıca bkz. S. Irmak, **a.g.m.**, s. 276-279.

Levent Şahverdi Arşivi

gal tarihinden itibaren başkent İstanbul'da bir hükümetin varlığını kabul etmemektedir.

5. 5 Eylül 1920'de kabul edilen 18 sayılı "Nisabı Müzakere Kanunu" doğrudan doğruya millî egemenliği ve meclisin kendi statüsünü ortaya koymaktaydı. Kanunun 1. maddesi, TBMM'nin Millî Mücadele amaçlarına ulaşıncaya kadar sürekli toplanacağı yönündeydi.

6. "İcra Vekilleri Kanunun İkinci Maddesini Muaddil Kanun" başlıklı 4 Kasım 1920 tarih ve 47 sayılı kanunda, normal cumhuriyet devletinde görülen hükûmet sistemini hatırlatan madde vardı..."Bakanlar, Meclis Başkanının meclis üyelerinden gösterdiği adaylar arasından salt çoğunlukla seçilirler."

7. 20 Ocak 1921 tarihli ve 85 sayılı "Teşkilâtı Esasiye Kanunu", Türkiye Cumhuriyetinin ilk anayasası oldu ve böylece cumhuriyete doğru bir adım daha atıldı.

8. "23 Nisanın Millî Bayram Addine Dair Kanun", Meclisin açılışının ilk yıldönümünde 112 sayılı kanun olarak kabul edildi. Meclisin açılış gününün millî bayram olarak kabul edilmesi, aslında adı belirtilmemiş cumhuriyet fikrini ve bayramını çağrıştırmaktaydı.

9. 30 Ağustos 1922'de kazanılan Büyük Zafer sonrası Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldıran kanunu kabul ederek cumhuriyete doğru bir adım daha atmış oldu.[73]

---

73 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis, Milli Mücadelede Anadolu**, Çağdaş Yay., İstanbul 1990, s. 228-237; "Atatürk Ulusal Kurtuluş Savaşının ilk günlerinde padişahı, Türk halkını ve milletvekillerini kuşkulandırıp bu savaşı tehlikeye düşürmemek için çok dikkatlidir. Vahdettin hakkında 'Cihan padişahı olan Efendimiz Hazretleri' deyimini kullanmaktadır. Oysa aradan dokuz ay geçmeden ilk Anayasa görüşmeleri sırasında aynı padişah için 'hain' sıfatını kullanacaktır." H.V.Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 230; Meclisin aldığı ilk kararlar ve kanunların, bu meclisin devrimci ihtilalci yapısını belgeleyen kanıtlar olduğu belirtilmekte, ancak meclisin ayrıca tutucu özelliği olduğundan da bahsedilmektedir. Milletvekillerinin göreve başlarken içtikleri ant, "Hilafet ve saltanatın, yurdun ve ulusun kurtuluşundan ve bağımsızlığından başka bir amaç gütmeyeceği" şeklindedir. S.Kili, **a.g.e.**, s 116-117;Birinci TBMM'nin, ülke zaman ve koşullar çerçevesinde değerlendirilirse tutucu değil ilerici olduğu görülür denmektedir. İ.Güneş, **a.g.e.**, s.4; TBMM Hükümetince "Hilafet ve saltanatı, vatan ve milleti, milli hâkimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dahilinde kurtarmak" fikri belirtilmekte ve ilk günlerde saltanat ve hilafete açıkça karşı çıkılmamaktadır. T.Z.Tunaya, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri**, (İ.Ü.H. F. Mecmuası ayrıbasım), XXIII/3-4 (1957), İstanbul 1958, s. 13; TBMM'nin bir tezatlar meclisi olduğu, bir yandan milli iradeyi hâkim kılmak istediği, meclisin üzerinde hiçbir kuvvet kabul etmediği, diğer yandan da saltanat ve hilafeti kurtarma amacı taşıdığı ve bu tezadın (çelişki) meclisin bizzat yapısından, ilk başlarda hayli geniş olan muhafazakâr kitlenin tatmini gereğinden doğduğu belirtiliyor. T.Z.Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul 1981, s. 221.

Levent Şahverdi Arşivi

Görüleceği üzere Meclisin aldığı anayasal nitelikte kararlar ve kanunlar, kurulmakta olan yeni devlet için çok önemliydi. Milletin tam bağımsızlığından söz edilerek bunun bütün dünyaya duyurulması, millî egemenlik ve ilk başlarda adı söylenmese de cumhuriyet fikrini gündeme getirmişti.

Millî egemenlik ilkesi bu tarihten sonra artık yeni Türk devletinin temel dayanağı olmaktaydı. Yine bu karar ve kanunlarda milleti hukuken temsil yetkisi ve millî devletin yönetim biçimi açıkça belirtilmiyor ancak hemen hemen bütün özellikleriyle ortaya konuyordu. TBMM yeni bir millî devlet kurmuştu. Yeni devletin yönetim şekli de ilerleyen günlerde açıklanacaktı.

Türk devletinin ilk anayasası olarak kabul edilen 23 maddelik Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesinde geçen "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın kendi mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır" ifadeleri, millî egemenlik hakkını doğrudan doğruya millete vermekteydi. 2. maddede geçen yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'ne verilerek kuvvetler birliği ilkesinin kabul edilmesi fikrinde ve 3. maddede geçen "Türkiye Devleti TBMM tarafından idare olunur" cümlesinde, "Meclis Hükûmeti" sistemine geçiş ifade edilmekteydi.

"Meclis Hükûmeti" bir bakıma meclisin kendi üyeleri arasından seçilen vekiller vasıtasıyla yürütme gücünü kullanabilmesi manasına gelmekteydi.

Yasama ve yürütme güçlerinin seçilmiş bir mecliste birleşmesine dayanan Meclis Hükûmeti sisteminde TBMM'nin olağanüstü karakterinden bahsedilmektedir. Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 genelgesinde olağanüstü yetkiler taşıyan (Salahiyet-i Fevkalâde-i Hâiz) bir meclisin Ankara'da toplanması istenmişti. Mustafa Kemal bu deyimiyle bir Kurucu Meclisi (Meclis-i Müessesan) kastettiğini belirtmişti.

Dolayısıyla Birinci Meclis "normal zamanların normal bir meclisi olarak değil, gerektiğinde rejimi değiştirme yetkisiyle de donatılmış

Levent Şahverdi Arşivi

olağanüstü bir meclis, kısacası bir kurucu meclis hüviyetiyle ortaya çıkmıştır."[74]

Büyük Millet Meclisi sadece yasama yetkisinin değil, yürütme yetkisinin de sahibidir. Büyük Millet Meclis adına yürütme işleri İcra Vekilleri Heyetine aittir. İcra Vekilleri Heyeti varlığını meclis dışında bir organın iradesinden hatta anayasadan değil , doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisinin iradesinden almıştır.[75]

İcra Vekilleri Heyeti mecliste otorite ve liderlik rolünü üstlenmiştir. Kanunların yapılmasında bir parlamenter hükümet gibi Büyük Millet Meclisine yön vermiştir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin hükümet sistemi, görünüşte meclis hükümeti niteliklerini taşırken, uygulamada parlamenter sistemin mantığına ve kurallarına uygun olarak işlemiştir.[76]

Birinci Meclis, Türk milletinin gerçek temsilcisi olarak Kuvvetler Birliği ilkesine göre yasama, yürütme, yargı gücünü eline almış ve yeni devlet sisteminin temellerini atmıştır. Dikkatimizi çeken bir özellik de şudur ki, bu anlattığımız sistemde ayrıca devlet başkanı olmayıp, Meclis Başkanı aynı zamanda hükümet ve devlet başkanıdır. Hükûmet üyeleri "Vekil" olarak tanımlanmakta, meclis tarafından ve bizzat kendi üyeleri arasından seçilmektedir.

"TBMM kendisini bir ihtilâl organı olarak ilân etmiştir. Manevi şahsiyetinde Başkumandanlığı muhafaza eden, millet ve memleketin alınyazısını elinde tutan, en üstün kudret olan millî hâkimiyeti kullanacak, rakip

74 Ergun Özbudun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Hukuki Niteliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I/2 (Mart 1985),s. 483; Meclis hükümeti sisteminin nitelikleri konusunda şu genel bilgiyi verebiliriz: "Kuvvetler ayrılığı kriterine dayanan klasik hükümet şekilleri tasnifi, üç hükümet sistemini ayırt etmektedir. Bunlar, başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve meclis hükümeti sistemidir. Her üç sistemin tanımlanmasında yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirleriyle ilişkileri noktasından hareket edilmektedir. Yasama ve yürütme kuvvetleri ya aynı elde daha doğrusu aynı devlet organında toplanabilir, ya da ayrı organlara verilebilir. Bunlardan ilkine 'Kuvvetler Birliği' sistemleri, ikincisine 'Kuvvetler Ayrılığı" sistemleri denilmektedir." E.Özbudun, **1921 Anayasası**, s. 51; ayrıca bkz. Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Toplamak İstediği Meclisi Müessesan", **Belleten,** XXI/83 (Temmuz 1957).

75 E.Özbudun, **a.g.m.**, s. 483; ayrıca bkz. Tahsin Bekir Balta, **Türkiye'de Yasama Yürütme Münasebeti, İncelemeler,** Ankara 1960.

76 E.Özbudun, **a.g.m.**, s. 502-503.

Levent Şahverdi Arşivi

tanımayan tek meşru organ. Fakat rakipsiz olması yetkisinin sınırsız olması demek değildi. Bu sınır kendi yaptığı kaideler ve bunlara kaynak olan gayesiydi. TBMM Hükümeti bu hususu her fırsatta belirtmiş ve sözü geçen belgeleri ilân etmiştir. Bu gaye şu şekilde özetlenebilir:Hilafet ve saltanatı, vatan ve milleti, millî hâkimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dahilinde kurtarmak."[77]

TBMM millî iradenin temsilcisi olarak kendisinin üzerinde bir güç tanımıyordu. Mustafa Kemal'in ifadesiyle "Böyle bir hükümet hâkimiyet-i milliye esasına dayalı halk hükümetiydi. Cumhuriyetti." Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye adına yayınladığı 22 Nisan genelgesinde de başvurulacak tek kaynağın Büyük Millet Meclisi olduğu vurgulanmaktaydı. Millî egemenliğin en somut ve tartışılmaz adımı, Meclisin açılmasıydı. Bunun gerçekleşmesinde İstanbul'un işgali ve son Osmanlı Meclisinin kapatılması en önemli fırsat sayılmış, milletin ve devletin kurtuluşu ancak Anadolu'da gerçekleşebilir görüşü ağırlık kazanmıştır.[78]

Birinci Meclisin karakterinin bir yönü de diktatör niteliğinde olmasıydı. Bu devir tarihte başka örneğine rastlanması mümkün olmayan bir meclis diktatörlüğü devriydi. Yasama , yürütme, yargı güçleri onun elindeydi. Yapılan bütün işler meclis adınadır ve meclis bu işleri kontrol ve murakabe etme hakkına sahiptir.

Yetkileri bakımından diktatör niteliğinde olan Birinci Meclis, iç işleri yönünden tam demokrat bir meclistir. Meclis, üzerindeki haklarını hiç bir

77 T.Z.Tunaya, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin... **a.g.e.,** s.12; T.Z.Tunaya, Devrim Hareketleri... **a.g.e.**,s.221; ayrıca bkz. T.Z.Tunaya, **Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş**, İstanbul 1956.

78 Rahmi Doğanay, "Saltanattan Cumhuriyete, İmparatorluktan Milli Devlete", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVII/49 (Mart 2001), s. 10-11; ayrıca bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, **a.g.m.**, s.637-663; Birinci Meclisin açılış tarihi olan 23 Nisan tarihi, 23 Nisan 1921'de, vatanımızda milli egemenlik ilkesinin kabulünün hatırlanması için "Milli bayram" yapılmıştır. Tanin, elde edilen bütün başarıların ardında 23 Nisan'ı görmektedir. Vakit, 23 Nisanın en önemli zaferlerinden birisi olarak 1 Kasım 1922 kararını, İleri ise 23 Nisan'ın kurtuluşun başlangıcı, Türk milletinin ölmediğinin ve öldürülemeyeceğinin dünyaya kanıtı" olduğunu belirtiyordu... TBMM'nin ilk açıldığı ve her yıl toplandığı tarihler çok önemli görülmekteydi. Bunun sebebiyse, Milli egemenlik ilkesinin vurgulanması isteğine bağlanmaktadır. Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşında Anadolu'da Yeni Gün,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara 1999, s. 533-534.

Levent Şahverdi Arşivi

zaman kötüye kullanmamış ve kendisini kontrol ettirmiştir. Bu mecliste her üye istediğini söyler veya kanun tasarısı verebilirdi. Bu meclis halka açık ve halkçı bir parlamentoydu.

Birinci TBMM, kuvvetler ayırımı olmadan bütün gücü kendisinde toplamıştı. Bunları vekâleten dahi olsa başka kurumlara devrederken son derece hassas davrandı. TBMM bazı konulardaki tecrübe ve hassasiyetinden dolayı diktatör meclis olarak algılanmaya başlandı. Ancak Birinci TBMM'nin bundan başka şansı yoktu. O devir şartlarının da göz önüne alınması gerekmekteydi. Henüz devlet başkanlığı sistemi olmadığı için kuvvetler ayrılığı ilkesi uygulamaya konulamamaktaydı.[79] Birinci Meclisin başkanından en genç üyesine kadar ortak bir amacı vardı. Millî Mücadele Meclisi olan Birinci Meclisin en büyük ve ortak amacı vatanı düşman işgalinden kurtarmaktı.

TBMM, anayasal açıdan o devrin şartları dikkate alınarak adı belirtilmeden bir "Kurucu Meclis" gibi olağanüstü yetkilere sahip olarak "Meclis Hükümeti" sisteminde çalışmıştır. Meclis üyelerinden seçilen Vekiller Heyetinin başkanı, aynı zamanda meclis adına Meclis başkanıdır. Kuvvetler Birliği sistemi benimsenmiştir.[80]

Birinci Meclis düşünce yapısı, kuruluş şekli, hak ve özellikleri bakımından büyük bir inkılâp kuruluşudur. Millî iradeyi esas almıştır. Her ne kadar bazı uygulamaları ve kararları dikkate alındığında yukarıda da belirttiğimiz gibi diktatör meclis olarak anılmış olsa dahi, demokratik bir yapıya sahiptir.

---

79 D.A.Akbulut, a.g.m., **Parlamento,** s. 25; Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi**, Baha Matb., İstanbul 1973, s. 47; H.V.Velidedeoğlu, **a.g.e.,** s. 243; Birinci meclis üyelerinin ne şekilde ve hangi yollarla seçildiğini yukarıda belirtmiştik. H.V.Velidedeoğlu, 1. Meclise nazaran 2. ve 3. meclislerin tek parti meclisleri olduğunu, bunların üyelerinin Mustafa Kemal tarafından kurulan Halk Partisinin (1924'de Cumhuriyet Halk Partisi) adayları olarak seçildiğini, bu durumun 1946'da çok partili sisteme geçilinceye kadar devam ettiğini bildiriyor. **a.g.e.,** s. 246-247.

80 H.Eroğlu, **Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği**, s. 51; "Gerçekte böylesine bir uygulama yasama ve yürütme yetki ve görevlerinin bir mecliste toplanması, her konuyu her sıkıntıyı bir organda bir arada çözmek, sonucu bağlamak yönünden kolaylıklar getirebileceği gibi büyük güçlükler, rahatsızlıklar, çekişmeler de doğurabilir. Gerçekten de Büyük Millet Meclisinin ilk yıllarında bu güçlükler, rahatsızlıklar, çekişmeler yaşanmış çeşitli zorluklarla karşılaşılmıştır." S.Kili, **a.g.e.,** s. 124.

Levent Sahverdi Arşivi

Kurucu niteliği vardır. İnkılâpçı, ihtilâlci, halkçı, sürekli meclis özelliklerinin yanı sıra, bir devleti kuran ve meydana getiren meclistir. Yeni kurulmakta olan bir devletin ilk siyasi organı olan TBMM, savaş şartlarının meclisidir. Bir yandan savaşları takip ederken diğer yandan da devleti yönetmektedir.

Meclisin açılmasıyla Millî Mücadele'nin hukukî bir zemine oturtulduğu görülmektedir. TBMM tam bir serbestlik içerisinde çalışmalarını sürdürmüştür. Birinci Meclis hemen her konuda görüşmelerde bulunmuş, hesap sormuş, eleştirmekten kaçınmayan bir tutum sergilemiş ve büyük bir savaşın yürütülmesinde millî iradenin güç merkezi olmuştur.

Bu meclis bir bakıma Müdafaa-i Hukuk Kongrelerinin bir devamıydı. Değişik meslek ve gruplardan üyeleri birleştiren en önemli nokta yüreklerindeki vatanseverlik duygusuydu. Aynı zamanda yiğit bir meclis olarak da anılan Birinci TBMM, Türk milleti adına bağımsızlık mücadelesini yürütmek ve yönlendirmek gibi yüksek bir görevi üstlenmişti.[81]

Türk siyasî tarihinin en ilginç dönemlerinden birisi olarak kabul edilen Birinci TBMM'nin, tarihî, hukukî, siyasî ve sosyolojik yönlerden de incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekir. İstanbul'dan ayrı ve farklı bir devletin kuruluşu dikkat çekmektedir. Bu meclisin millî bir meclis olması, millî egemenliği esas alması ve millet iradesine dayanması onun demokratik karakterde ve yapıda olduğunu göstermektedir.TBMM millet iradesiyle seçilen üyelerden oluşmaktaydı ve meclis üstünlüğü ilkesine inanmaktaydı.

Birinci Meclisin sürekli çalışması ise o devirdeki olağanüstü şartların gereği idi. Bu yönüyle TBMM bir "İdealistler Meclisi" olarak ta tanımlanmıştır. Gerçekte bir Millet Meclisi değil Kurucular Meclisi hüviyetinde olan TBMM, millî, idealist, demokratik, olağanüstü yetkilere sahip, kuv-

---

81 Turhan Feyzioğlu, Türk Milli Mücadelesinin... **a. g. e.**, s. 40-41; Milletin talihine hâkim olacak bir meclisin 23 Nisan'da doğduğu, bu meclisin Saray'ı ve İstanbul'u dışlayan, Ankara'yı ve halkı temel alan, ona dayanan bir meclis olduğu belirtiliyor. Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, s. 115.

Levent Şahverdi Arşivi

vetler birliği-yasama,yürütme,yargı-ilkesini uygulayan ve fedakâr insanlardan oluşan kahraman bir meclisti.[82]

Ülkenin içinde bulunduğu meseleleri çözerken belirli bir meşruiyete dayanmak ve milletin gözünde haklı bir zemin yaratmak çabasında olan TBMM'nin kurulmasındaki başlıca amaç, Millî Mücadele'nin hukukî bir temele dayandırılmasıydı. Birinci Büyük Millet Meclisi kabul ettiği Teşkilat-ı Esasiye ile Kurucu Meclis niteliğine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Birinci Meclis hem Kurucu Meclis hem de İhtilâlci Meclis niteliğini taşımaktadır. Ancak bu nitelik de Cumhuriyetin kurulmadan önce gizli tutulduğu gibi, gizli tutulmuştur.

Kuvay-ı Milliye ruhu ve millî egemenlik prensibine sahip bu meclisin hükümet dönemindeyse, artık devlet içindeki yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin değişik ellere verilmesinden söz eden Montesquieu'cu bir dengelendirme çabası değil, Rousseau'cu bir genel irade bütünlüğü ortaya konmuştur. I. Meclis Hükûmeti, "Meclis Hükûmeti Sistemi" veya "Konvansiyonel Sistem" olarak kabul edilebilmektedir. Prof. Dr. Yavuz Abadan'a göre, meclis reisinin ve kabinenin meclisten seçilmesi, kuvvetler birliği ilkesinin doğal sonucu idi. Atatürk 1 Aralık 1921'de yaptığı bir konuşmada, "taksim-i kuvva olmadığını", millî egemenliğin bölünmez bir bütün olduğunu ifade etmekteydi.

Diğer taraftan Birinci Meclisin karakteri ve özellikleri konusunda değişik kaynaklarda şu bilgiler verilmektedir. Prof. H. Nail Kubalı, "Halkın halk tarafından idaresi demek olan egemenliğin kaynağını halk idaresinde gören demokrasinin millî egemenlik formülü şeklindeki ifadesini 1921 Anayasasında bulması bir anayasa gelişmesi olmaktan ziyade kanaatimizce Anadolu İhtilâlinin özel şartlarından doğmuştur.", Prof. Kemal Karpat, "Anayasaya göre egemenlik kayıtsız şartsız milletindi ve bütün yetkiler

82 H.Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, s.204-206; T.Olcaytu, **a.g.e.**, s 27; Ergun Özbudun, "Milli Kültür Unsuru Olarak Devlet Anlayışı ve Devlet Yapısı", **Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler**, Ankara 1990, s. 305; M. Keskin, A.Yuvalı v.d., **a.g.e.**, s. 102-104; TBMM'nin sürekli toplanması kararı 5 Eylül 1920 tarihli Nisabı Müzakere Kanununun 1.maddesinde belirtilmekteydi. Bkz.**Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 135.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk devletinin idarecisi Büyük Millet Meclisinde toplanmıştı", Prof. T.Z.Tunaya, "TBMM Hükûmeti en ileri rejimler kategorisine girer. Çünkü kuvvetler birliği ilkesine dayanıyor. Çünkü yeni bir şekildir" demektedir.

Prof. Mümtaz Soysal, "TBMM sadece yasama yetkisini kullan basit bir parlamento değildir. Bütün yetkiler onda toplanmıştır. Meclisin üstünlüğü ilkesi hâlâ o dönemden kalmadır.", Prof. Turhan Feyzioğlu, "Millî Mücadele'yi güçlü ve meşru bir temele, millî egemenlik temeline oturtmak Atatürk'ün başarısı olmuştur. Saltanat tacından artık bir şey beklenemezdi. Millet taç giyecekti.", Prof. İlhan Arsel, "Birinci Büyük Millet Meclisi bidayette tam ve mutlak bir Meclis Hükûmeti Sistemi ihdas etmişti.", Prof. Ali Fuad Başgil, "Meclis Hükûmeti rejiminin en saf ve en güzel örneğini İstiklâl Savaşı Türkiye'si vermiştir."ifadelerini kullanmaktadır.

Atatürk'e Başkomutanlık unvanının verilmesi ve gerekse saltanatın kaldırılması görüşmelerinde yaşanan şiddetli tartışmalar, meclisin muhalefetsiz olmadığını göstermekteydi. Meclisin bir diğer özelliği de meclis tarafından kabul edilen Hıyaneti Vataniye Kanunu ile, meclisin yargı görevini yapması, bu kanuna göre kurulan İstiklâl Mahkemelerininse olağanüstü tehlikeler karşısında meclisin kendi içinden seçtiği üyelerden kurulan İhtilâl Mahkemeleri olmasıydı.

Birinci Meclis üyelerinin yaklaşık dörtte üçü lise ya da üniversite eğitimi almıştı ve yabancı dil biliyordu. Hükûmet üyelerinin yüzde doksanı yüksek öğrenimliydi. Birinci Meclis bütün bu nitelikleriyle aydıncı ve seçkinci idi.[83] Yıllardır Osmanlı toplumunda çalışan askerî ve sivil bürokrasi zümresiyle taşra esnafı, toprak sahipleri ve din adamları zümresini müşte-

---

83 Mustafa Albayrak, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s.61-77.

84 M. Soysal, **a.g.e.**, s. 155; "Bu meclisin üyeleri arasında cephedeki ordulara birliklere komuta eden, düşmanla çarpışan komutanlar vardır. İstanbul'un, şeyhülislamın sıkıyönetim mahkemesinin idam fermanını boynunda taşıyan kişiler bu meclistedir. Yoksulluklar, tükenmişlikler, yıkılmışlıklar, işgaller ve saldırılar içinden sadece ulusunun tarihsel sürekliliğine, yoktan var etme gücüne inanarak dayanarak ve güvenerek çıkacağına, aydınlığa, tam bağımsızlığa kavuşacağına yürekten bağlı, özverili sağlam özyapılı insanlar bu mecliste görevlidir." S.Kili, **a.g.e.**, s.125; "Birinci TBMM, kendisinden sonra gelen tek partili meclislere oranla Türk toplumunun çok daha temsil edici bir kesitini oluşturmuştu.", E.Özbudun, **1921 Anayasası**, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

rek amaç altında toplayan Birinci Meclis üyeleri[84] tamamen Türklerden oluşmuştu.

İlk Meclisin şahsiyetleri Türk Milletinin tarihteki yerine paralel olarak yüksek seviyeli, zaferler kazanmış, bir devletin bağımsızlığını korumuş, aynı zamanda inkılâp yapmış ve devlet kurmuş insanlardı.[85]

1920'lerin Türkiye'si savaşların olduğu kadar yokluklar ve imkânsızlıkların da yoğun olarak yaşandığı bir devirdi. İşgal altında ve her bakımdan kurtarılmayı bekleyen vatan, gerçekten tarihinin en zor günlerini geçirmektedir. Meclisin açılması, bu karanlık dönemleri yırtıp attığı gibi aynı zamanda milletin kaderinde yeni ve parlak bir sahife açacaktır. Böyle bir dönemde açılan Birinci Meclisin ve gerekse üyelerinin ilk açılışta ve sonraki yıllarda yaşadığı sıkıntılardan da söz etmemiz gerekiyor.

19 Mart 1920 tarihli seçim genelgesine göre seçilerek Nisan ayı başından itibaren Ankara'ya gelmekte olan milletvekilleri için o günün Ankara'sında Taşhan'dan başka yatacak yer yoktu. Kiralık ev güçlükle bulunmaktaydı. Erkek Öğretmen Okulu, milletvekillerine ayrılmış ve yemek için bir de tabldot kurulmuştu.

İlk Meclis gaz lambası ışığında, saç soba ısınmasında ve ortaokulun tahta öğrenci sıralarında çalışmaktaydı. Komisyonlar gaz yağı tenekelerinden kurulu masalarda çalışmaktaydı. Milletvekillerine kalacak otel, karın doyuracak temiz lokanta, hatta düzgün berber ve terzi bile bulunamıyordu. Meclis Başkanının kullandığı tek otomobilden başka motorlu araç yoktu. Taşıt olarak at, katır, deve, eşek ve araba kullanılmaktaydı.[86]

---

85 Refik Turan, "İlk Türkiye Büyük Millet Meclisine Girenlerin Özellikleri", **I. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu**, Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994, s. 1067-1068; Milletvekilleri Ankara'ya büyük güçlüklerle gelebilmişlerdi. Şavşat halkından topladığı 75 lira ile yola çıkarak Samsun'a 8 günde gelen Batum Milletvekili A.Fevzi Erdem, buradan 4 milletvekili ile bir at arabası kiralayarak Ankara'ya ulaştı. Ankara'ya atları ile gelen milletvekilleri çoktu. Pek çoğunun yatacak yeri yoktu. Mecliste ışık yoktu... İlk milletvekilleri aylarca devletten para almadılar. 8 ay ücretsiz çalıştılar. Bir yıl sonra 100 lira olan maaşlarının yüzde yirmisini bütçe açığını kapatmak için yine devlete verdiler. R.Turan, **a.g.m.**, s.1068.

86 F.Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 49; **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 40; "O yıl Ankara'da kış çok ağır geçiyordu. Milletvekilleri tahta sıralarda paltolarıyla, gocukları, fes ve kalpaklarıyla oturuyor, kürsüye de bu kılıklarıyla çıkıyorlardı... Bolu Milletvekili Dr. Fuad Bey oturum başkanlığına şu önergeyi sundu: 'Soğuğun şiddeti sobasız salonda müzakereyi imkânsız hale getirmiştir. Sağlığımız yönünden soba kuruluncaya kadar toplantıların ertelenmesini arz ve teklif ederim." Kemal Zeki Gençosman, **Devleti Kuran Meclis**, Hürriyet Yay., İstanbul 1981, s. 26-27.

Levent Şahverdi Arşivi

Elektrik olmadığı için milletvekilleri, bir kahveden ödünç alınan tek gaz lambasının ışığında görüşmelere başlamışlardı.[87]

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu şekilde her türlü yokluklar, sıkıntılar ve imkânsızlıklar içerisinde kendisinden beklenenin çok üzerinde fedakârca çalışmalarını yürütmüştür.

Savaşları yöneterek "Millî Mücadele Meclisi", devleti yöneterek "Kurucu Meclis" unvanlarını hakkıyla kazanmış, bu arada devletin ve milletin geleceğini belirleyecek kararlarda da etkinliğini ortaya koymuştur.

Birinci Meclis, 23 Nisan 1920'de göreve başlamış, istediği bütün amaçlarını gerçekleştirmiş, 1 Nisan 1923'te seçim kararı alarak 16 Nisan 1923'te son toplantısını yapmış ve bu tarihten sonra fiilen görevine son vermiştir. [88]

Türk tarihinde 23 Nisan 1920 günü bir dönüm noktası veya yeni bir tarihin başlangıcıdır. Bu hususta Atatürk şu ifadeleri kullanmaktadır: "23 Nisan Türkiye millî tarihinin başlangıcı ve yeni bir dönüm noktasıdır. Bütün bir düşmanlık cihanına karşı ayağa kalkan Türkiye Halkının, Türkiye Bü-

87 L.Kinross, **a.g.e.**, s. 337.

88 TBMM'nin birinci devresi (seçim dönemi) 23 Nisan 1920'de başlayıp eylemli olarak 21 Mayıs 1923'e kadar, hukukî olarak 2. Meclisin göreve başlama tarihi olan 11 Ağustos 1923'e kadar sürdü. H.V.Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 6; Birinci Meclisin Genel Kurul Toplantıları 23 Nisan 1920'de başlamakta ve 16 Nisan 1923'de son bulmaktadır. TBMM 1. dönemde faaliyette olduğu 2 yıl, 11 ay, 21 günde (1088 gün) yaptığı 552 birleşimde 1039'u açık, 238'i gizli, 19'u kısmen açık ve kısmen gizli olmak üzere 1296 oturum halinde toplandı. **Türk Parlamento Tarihi**, I, s. 779; 1920-1923 tarihleri arasında görev yapan I. Dönem Meclisteki 437 milletvekilinden 125'i, 2. Meclise seçildi. 437 milletvekilinden 290'ı 1.Dönemden sonra Meclise giremedi. 2. ve 3. Meclise seçilen 1. Dönem Meclis üyelerinde, ikinci grup olarak bilinen muhalif üyelerden kimse bulunmamaktaydı. Bir sonraki 2.Dönem Meclis ise 1923-1927 tarihleri arasında görev aldı; Birinci TBMM ile ilgili olarak ayrıca şu eserlere bakılabilir: Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Ankara 1970, Rıza Onaran-Can Gülekli, **Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü 1920-1970**, İstanbul 1973; Kâzım Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1973**, Ankara 1973; Mustafa Küçük, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapısı ve Faaliyetleri**, Y.Ü.Sosyal Bilimler Ens.Yayınlanmamış Doktora Tezi; İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, Ankara 1986; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, IV, 1. Kısım, Genel Kurmay Başk.Yay., Ankara 1984;Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi**, Ankara 1969; Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar**, İstanbul 1955; **TBMM Albümü, 23 Nisan 1920-20 Ekim 1991**, TBMM Genel Sekreterliği Yay., Ankara 1994; ayrıca bu konuda İsmet İnönü, Refik Koraltan ve Ali Kılıç'ın makaleleri bulunmaktadır.bkz. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.31(1970).

Levent Şahverdi Arşivi

yük Millet Meclisini meydana getirmek hususunda gösterdiği hârikayı ifade eder."[89]

Atatürk'ün Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan şu sözleri de anlamlıdır: "23 Nisan 1920 Cuma, işte o gün öğleden sonra meclis binasının kapısında girerken meclis salonunu dolduran milletvekillerinin güven ve imanla bana baktıklarını gördüğüm zaman teşebbüslerinin tamamen milletin emellerine uyduğunu bir kere daha gördüm."[90] "Hakikatte unutulmamalıdır ki gerçek hâkim olan ve her şeyi idare eden makam TBMM'dir." sözleri[91] Atatürk'ün millet hâkimiyetinin kaynağı olarak sadece TBMM'ni gördüğüne işaret etmektedir.

Atatürk yeni Türkiye Devletini milletin vekillerinden oluşan TBMM'nin idare edeceğini, aynı zamanda Kurucu Meclis yetkilerine sahip bu meclisin amacının millî sınırlar içinde millî kurtuluşu sağlamak olduğunu ve Türk milletinin bağımsızlığının kabul edilmesinden başka bir şey istemediğini ifade etmektedir.

Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini bir halk hükûmeti, millî, maddi, gerçekçi hükümet olarak nitelemekte, Türkiye Büyük Millet Meclisinin bütün programlarının esasını iki temel ilkeye bağlamaktadır: 1.Tam bağımsızlık, 2.Kayıtsız şartsız millî egemenlik. Atatürk'e göre bunlardan birinci madde Misak-ı Milliye, 2. madde ise Anayasaya dayanmaktadır.[92]

---

89 U. Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 35; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, s. 53; 23 Nisan tarihi, Meclisin açılışının birinci yıldönümünde 112 sayılı kanunla "Milli Bayram" kabul edilmişti. "TBMM Reisî Mustafa Kemal" imzası ile 23 Nisan 1921'de "BMM'nin Açıldığı Günün Milli Bayram Olarak Kabulü" Dolayısıyla Kastamonu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesine çekilen telgrafta, "Davayı halâs ve İstiklâl ile kıyam eden tekmil Anadolunun bu mukaddes davayı temsil ve müdafaa için vücuda getirdiği TBMM... Yeni ve ulvî bir tarihe başlangıç olan bu mübeccel gün... Bu mukaddes tarih..." ifadelerini görmekteyiz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** s. 399.

90 N.H.Ufuğ, a.g.m., **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, s. 31, s.52.

91 **Atatürk Türk Gencinin El Kitabı**, Başbakanlık Yay., Ankara 1973, s. 32; Mustafa Kemal Paşanın deyimiyle "12 senedir milli bir devlet kurmak için bütün çevresindekilerle mücadeleye girişmiş olan halk tarihinin yeni bir yolu, 23 Nisan'da Türk milletinin önüne açılmıştır"... "23 Nisan sadece yabancı istilâcılara karşı silahlı bir mücadeleye başlama kararının alındığı bir tarih olmayıp, aynı zamanda halkın kendi tarihini kendi eliyle yazmaya başladığı gündür... 23 Nisan yarı inkılâbı tamamlayan ve saltanata son darbeyi indiren bir tarihtir." Anadolu'da Yeni Gün (23 Nisan 1922)'den atfen N. Gülmez, **a.g.e.**, s. 532-533.

92 U.Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s 38-39.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk tarihinde olduğu kadar Türk edebiyatında da Birinci Meclis ayrı bir yer tutmaktadır. Millî meselelerde son derece hassas olan bu meclis, Türk yazarlarının eserlerine konu olmakta ve saygı ile anılmaktadır.

Yahya Kemal bir yazısında milletin bir şahısta böylesine çoktandır sembolleşmediğini, Mustafa Kemal Paşanın milletin sembolü olduğunu, o güne kadar kimsenin Türk milletini tanımadığını belirterek, "Mustafa Kemal Paşanın asıl dehası Samsun'a çıktığı günden itibaren Türk milletinin istiklâl iddiasında olduğunu sezişindedir" demektedir. Yahya Kemal yine bir yazısında, "millî hareketin şimdiye kadar gösterdiği en büyük meziyet siyasettir. Millî siyasetiyle dağılan gönülleri topladıktan sonra, idarî siyasetiyle intizam, malî siyasetiyle geliri çıkarına uygun bir bütçe, askerî siyasetiyle yoktan ordular yarattı."cümlelerine yer vermektedir.

23 Nisan 1336(1920) tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde 'Tarihi bir vaka: Büyük Millet Meclisi' başlığıyla yer alan bir yazıda şu ifadeler görülmekteydi: "Hârikalarla dolu olan tarihimizde milletin yaşama kabiliyetini ispat edici delillerin belki en yükseği olarak meclisin açılması anılmaktadır... Millet fertlerinin var olmak maksadıyla yaptıkları, şahısların kalb veya kafalarından değil, belki uzun bir tarihin oluşturduğu manevi millî şahsiyetten kaynaklanmaktadır."

Yakup Kadri, 26 Ağustos 1921'de yazdığı bir yazıda meclis üyelerinin müşterek psikolojilerinden bahsetmekte ve çoğunluğunun doğrudan doğruya halktan çıkmış basit, mütevazı kimseler olduklarını, hüsnüniyetlerinden, milliyet ve imanlarına aşırı bağlılıklarından başka bir faziletlerinin olmadığını ifade etmekteydi. Yunus Nadi, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Emin Yalman, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmail Habib Sevük, Ruşen Eşref Ünaydın ve daha pek çok yazar bu konuyu eserlerinde işlemekteydi.[93]

---

93 İnci Enginün, "Birinci Türkiye...a.g.m.", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/6 (Temmuz 1986), s. 734-741; ayrıca bkz. **Atatürk Devri Fikir Hayatı,** I-II, Haz. M. Kaplan v.d., Ankara 1992; **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal,** Haz. M. Kaplan v.d., Ankara 1992; Türkiye Cumhuriyeti Devletinin meclisin açılmasıyla fiilen kurulduğu halde henüz adı yoktur. BMM ve hükümeti aslında bir devlet konumunda olmasına rağmen bu devletin resmi adı –eski Türkler kahramanlık yapmadan, başarı göstermeden çocuklarına isim koymazlardı- başarılar kazanıp kendisini ispatladıktan sonra 29 Ekim 1923'te konulmuştur. Bu dönem devletimizin adeta çocukluk dönemi olarak tanımlanıyor. Bu çocukluk günlerinde, büyük başarılar kazanılmış, milli birlik sağlanarak demokratik temel atılmıştır. İ.Enginün, **a.g.m.,** s. 741.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk edebiyatının seçkin eserlerine bu şekilde konu olan TBMM, "Halkın Menfaati" ve "Milli Mücadelenin Menfaati" olmak üzere iki temel konuda kendi kendisini kontrol etmekteydi. Birinci Meclisin idareyi murakabe ve kontrol sistemi, Kuvay-ı Milliye ruhunun bir tecellisi olarak değerlendirilmektedir.[94]

TBMM'nin bütün safhalarında karşımıza çıkan iki husus vardır. Bunlardan birincisi "Kuvay-ı Milliye Ruhu", bir diğeri de "Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa"dır. "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa bu meclisin üyesi olmak bakımından da gerçekten üzerine dikkat ve itina ile durulması gereken bir yüzdür...Meclisi idarede gösterdiği kabiliyet ve maharet bu büyük adamın dehasının en kuvvetli delilidir. Hemen her gün meclistedir. Meclisi şu manevi tatmin ile bu kadar muvaffakiyetle idare etmiştir: Büyük meclisin millî iradeyi kayıtsız ve şartsız temsil ettiğini ve yürütme ve kanun yapma yetkilerini yine kayıtsız ve şartsız elinde topladığını kabul ve ilân ederek. Mecliste beliren fikir cereyanlarının hepsinden büyük dava yolunda istifade etmesini bilmiştir...Mustafa Kemal Paşa bu büyük itidal ve iradesiyle Birinci Büyük Millet Meclisinin zaman zaman taşmaya hazır heyecanına istikamet verebilmiştir. Meclis üyelerinin kendi etrafında toplanmasını ve hür bir meclisin bir adama tarihte misli görülmemiş yetkiler vermesini sağlayan vasıfları ile, bu kırk yaşındaki genç Meclis Başkanı ve Başkumandanın güzel ve manalı yüzü, Meclisin yarı karanlık salonunda her zaman bir şafak ışığı gibi parlamıştır. Atatürk, tarihte Birinci Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak efsaneleşmiş bir yüzdür."[95]

"Kuvay-ı Milliye Ruhu" ise Millî Mücadele döneminde bütün millete ve memlekete hâkim olan bir düşünce yapısıydı. Bu düşüncenin en yoğun yaşandığı yer Birinci Meclisti. Dünya tarihinde bu şekilde milletin ve dev-

94 Samet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 47; "Birinci Meclise yön veren Kuvay-ı Milliye ruhu, milletin mukadderatını ellerine alan insanların bu vazifeye lâyık olmalarını emreder. Bunda gösterilecek en küçük bir gaflet ve gevşeme, sonra tamiri çok güç ve çok kere imkânsız milli zararları davet eder." S.Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 203. Birinci Meclis dönemine olduğu kadar hemen hemen her döneme ışık tutabilecek ve ibret olabilecek bu ifadeleri yazımıza dahil ederek tarihî bir vazifeyi ifa ettiğimize inanıyoruz.

95 S.Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.250-253.

Levent Şahverdi Arşivi

letin yönetimini ve kaderini eline almış başka bir meclisin olmadığı, bu meclisin kullandığı yetkinin yazılı değil milletin içinde var olan bir kaynaktan doğmakta olduğu gerçeğinden hareketle, bu kaynak Kuvay-ı Milliye düşüncesine bağlanmaktaydı. [96]

TBMM'nin çalışma azmi, ülke meselelerindeki millî heyecanı ve hassasiyeti, milletvekillerinin konuşmalarında da görülmekteydi. Meclise yön veren yüce ruh, asil milleti ve vekillerini de sarmıştı. "Bu meclis bir aşkı milli, bir aşkı vatan meclisidir. Buraya herkes tehlikeyi göze alarak koşa koşa ve vaktiyle geldi."..."Bu meclis muayyen bir maksada doğru yürüyen zevatın mecmaıdır. Bilûmum fırka cereyanlarından âzade mütesanit bir mahaldir."[97] "Büyük Millet Meclisi buradan gitmemelidir...Biz burada öleceğiz. Tam o gün gelmiştir. Kanımızı canımızı feda etmek için geldik. Biz bu kürsüyü, Ankara'yı bekliyoruz."[98]

Sonuç

Meclis, millet adına seçilen üyelerden, asıl olan milletin vekillerinden teşekkül eden ve memleketin idaresinde söz sahibi olan tek ve yetkili resmî müessese demektir. "Türkiye Büyük Millet Meclisi" ise Türkiye Cumhuriyeti Devletimizin en kutsal ve en saygın müesseselerinden birisidir.

Demokratik parlamenter sistemin, bu mukaddes yolun yegâne temsilcisi ve en güzel misali olan TBMM, Türk Milletinin göz bebeği, can damarı ve hayatiyet kaynağıdır. TBMM kendi üyelerine "Millet Vekilliği" gibi ulvî bir görev-sıfat vermektedir. Asıl ve asil unsur ise bizzat Türk Milletidir.

---

96 S. Ağaoğlu, **a.g.e.,** s. 43; "Milli istiklâl davasına atılmış olan Türk milletini bu dava devam ettiği süre, bu istiklâle inanan ve onu gerçekleştirmek için hesapsız fedakârlığı göze alan bir ruh haleti sarıyordu. Bu ruh haletine Kuvayı Milliye Ruhu diyoruz."bkz.ayn. yer; S.Ağaoğlu'nun Kuvay-ı Milliye ruhunu milli egemenlik ilkesini açıklamaya yönelik olarak alırken bu ruhu salt siyasal bağlamda ele aldığı belirtilmektedir. İ.Güneş, **a.g.e.,** s.4.

97 Muhittin Baha Bey (PARS-Bursa) ve Mahmut Celâl Bey (BAYAR-Saruhan), **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I, Ankara 1980, s. 15-17.

98 Mustafa Durak Bey, (SAKARYA-Erzurum) **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, II, Ankara 1980, s. 103.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarihimizde köklü bir toy/kurultay/divan/meclis geleneği bulunmaktadır. Tarihî ve kültürel devamlılığın en bâriz işaretlerinden birisi de şimdi değindiğimiz "meclis" konusudur. Hun, Göktürk, Uygur, Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde devam eden meclis geleneği, Türkiye Cumhuriyeti Devletinde de varlığını devam ettirmiştir. Ancak siyasî, sosyal , kültürel ve coğrafî farlılıklar nedeniyle kavram ve kurumların tarihinde bazı değişme veya tekâmüller yaşanabilmektedir. Bu itibarla meclis geleneğini tarihî bir zincir dahilinde her devletin yaşadığı zaman ve mekân çerçevesinde değerlendirmemiz gerekmektedir.

Tarihte ilk Türk meclisi Mete'nin kurultayı olarak bilinmektedir. Eski Türklerde "toy" adı ile de anılan kurultaylar, bir çeşit devlet ile halkın buluşma noktalarıydı. Burada yapılan görüşmelerde devlete ait karar ve yasalar ortaya konduğu gibi, aynı zamanda devlet ile halk arasındaki yakınlık, istişare ve karşılıklı sorumluluklar da gündeme gelmekteydi.

Kurultaylar ilk devirlerde bayram, şölen, dinî merasim, yeme içme toyu, yarışmalar v.d. gelenekleri de içine alan, millet ve devletin bir araya geldiği, meselelerini konuştuğu, tartıştığı bir devlet toplantısıydı. "Kengeş Meclisi" de denilen bu meclis aslında bir danışma meclisi hüviyetindeydi.

Bugünküne benzer mahiyette halk temsilcisi seçilerek gerçekleştirilen ilk meclis, Osmanlı Devleti tarihinde gördüğümüz I.Meşrutiyet (1876) Meclisi'dir. 1878'de kapatılan bu meclisten sonra göreve gelen II.Meşrutiyet (1908) Meclisi, Osmanlı Devletinin yıkılma sürecine rastlamaktaydı. Bu meclisin Misak-ı Milli kararlarını alma haricinde herhangi bir fonksiyonu olamamıştır. Türkiye Cumhuriyetinde ilk Meclis olarak bildiğimiz 23 Nisan 1920 tarihli TBMM ise, Mahmut Goloğlu tarafından III. Meşrutiyet olarak tanımlanmakta ancak bazı yazarlar bu tanımı kabul etmemekteydi. Kuşkusuz Türkiye Cumhuriyetini yeni bir meclisin açılmasına doğru götüren hadiseler oluşacak ve bu yönde adımlar atılacak, milletin ve memleketin kaderinde yeni sahifeler açılacaktı.

Altı asır hâkimiyet süren, "Cihan Devleti" veyahut "Devlet-i Ebedî Müddet" olarak tanımlanan koca çınarın, Osmanlı Devleti'nin yirminci

Levent Sahverdi Arşivi

asır başlarında çöküntüye uğraması kaçınılmazdı. Gelişen hadiseler, devletin artık tarihin sahifelerine gömüleceği işaretlerini vermekteydi.

16 Mart 1920 tarihi Osmanlı Devletinin en kara ve en talihsiz günü olarak hatırlanacaktı. Bu tarihte devletin başkenti İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından fiilen işgal edilmişti. 11 Nisan 1920'deyse son Osmanlı Mebusan Meclisi, Padişah tarafından feshedilmişti. Öte yandan I. Dünya Savaşının (1914-1918) yol açtığı toprak kayıpları ve cephelerdeki savaşlar, devleti parçalamakla kalmıyor, aynı zamanda milleti perişan ve mazlum düşürüyordu. Vatan işgal altındaydı ve bu durumdan mutlaka kurtarılması gerekmekteydi.

Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşanın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından itibaren gelişen 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihli Erzurum Kongresi, 4-11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi, 27 Aralık 1919 tarihinde Temsil Heyetinin Ankara'ya gelmesi ve bundan sonra ki diğer hadiseler, Millî Mücadelenin aşamalarını ortaya koyması açısından ve ilk Meclisin açılışına giden yolun iyi bilinmesi açısından son derece önemlidir.

Vatanı kurtarmaya azmeden Müdafaa-i Hukuk fikriyâtına Türk Milleti gönül vermişti. Millî önder Mustafa Kemal Paşa, bu tarihî süreçte Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevinden ayrılarak, her hadisede kendisini gösterecekti. Mustafa Kemal Paşa, ilerleyen günlerde Erzurum ve Sivas Kongreleri Reisi, Heyet-i Temsiliye adına idareci, TBMM Başkanı, Başkumandan ve Cumhurbaşkanı olarak Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluş aşamalarında hemen her safhada etkin ve en başta lider olarak görev alacaktır.

Tarihin bu karanlık günlerinde Mustafa Kemal Paşanın yayınladığı 17-18-19 Mart 1920 Genelgeleri, Türk Milletinin kaderinde yeni bir sahifenin açılacağına işaret ediyordu. 19 Mart genelgesinde olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanması, en geç on beş gün içinde yeni seçimlerin yapılması isteniyordu. Bu genelgede padişaha ait bir yetki ilk defa resmen ve fiilen kullanılmaktaydı. TBMM'nin Osmanlı Anayasasına ve seçim kanununa aykırı olarak toplanması öngörülmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan 19 Mart genelgesinde vatanın sahipsiz olmadığı, her şeye rağmen bir şeyler yapılacağı belirtiliyor, millete moral ve güç veriliyordu. Bu teşebbüs ve fikriyât boşa gitmeyecekti. Nitekim ileriki günlerde açılacak olan TBMM, yoğun çabalar ve düşüncelerin ürünü olarak Millî Mücadele tarihindeki mümtaz yerini alacaktı. Hemen ifade edelim ki buradaki kararlar, aynı zamanda yeni bir devletin kurulma aşamalarını, hissiyâtını ve kararlılığını gündeme getirmekteydi.

Dikkat edileceği üzere İstanbul'un işgal edilmesinden tam üç gün sonra vakit geçirilmeksizin 19 Mart genelgesi ülke gündemine oturmuştur. Devletin başkenti ve diğer toprakları işgal altındadır. Ancak biliyoruz ki ve tarih yazacaktır ki millet, Osmanlı Devletinin kaderini ve esareti kabullenmeyecek, millî direnişe geçecektir. Burada devlet ve millet açısından iki tarihi gerçek vardır.

Birisi devletin uğradığı işgal, tahribat, eziklik ve çöküntü. Bir diğeri de devletin aslî unsuru olan milletin, vatan kurtarma azmi ve cesaretidir. Dolayısıyla bu hususlaki tarihî tespitimizi burada yeri gelmişken belirtelim.

Osmanlı Devletinin son zamanlarında yaşanan acı hadiseler elbette ki Türk Milletini üzmekteydi. Başkent İstanbul'un resmen ve fiilen işgali Osmanlı'nın çöküş belgelerinden birisiydi. Bu hadise aynı zamanda başsızlık ve otorite yokluğu demekti. Devletin tarihî süreci bitmişti. Ancak milletin tarihî süreci hiçbir zaman bitmeyecek, geçmiş tarihinde olduğu gibi aynen devam edecekti.

Devlet kurma geleneği olan Türk milletinin devletsiz ve başsız kalamayacağı bilinen bir gerçekti. Sadece beklenen bir zaman vardı. Millî Mücadelenin safhalarına dikkat edilirse, gerçekleşen her hadisede, adım adım başarılara doğru yol alındığı görülecektir. Millî direnişin ana kaynağı Anadolu toprakları, önderi ise Mustafa Kemal Paşa olacaktır.

Dolayısıyla İstanbul'un işgalinden itibaren Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan genelgelerin tamamıyla, işgale karşı başkaldırmanın, esareti kabullenmeyişin ve milletin cesaret ve azmine olan itimadın yegâne göstergesi ve tarihî belgeleri olduğu kanaatindeyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilinen tarihî bir gerçektir ki, bu tarihlerde Anadolu siyasî, sosyal ve ekonomik yönlerden tam bir çöküntü içerisindedir. Dışta savaşlar ve işgaller sürerken, içte ise muhalif güçlerin baskı ve mücadelesi devam etmektedir. İşte böyle bir ortamda Meclis açılacaktır.

Ülke işgal altında iken hiçbir şekilde azmin kırılmaması, vatan savunma gücünün her şeye rağmen ayakta kalması ve bu yönde âcilen, çok hızlı girişilen faaliyetlerin gündeme getirilmesi, hemen dikkatimizi çeken ve üzerinde duracağımız bir başka husustur.

Görüldüğü gibi Osmanlı başkentinin işgalinden hemen üç gün sonrası âdeta bir gizli direniş belgesi yayınlanmıştır. Bu arada hemen belirtelim ki içte ve dışta her türlü işgal ve muhalefet güçleriyle uğraşılırken, bir yandan bu kararların alınması, vatan bağımsızlığının olduğu kadar, millî egemenliğin ve millî iradenin tecellisinin de gözetildiğini ve bu yönde mesafeler alınmak istendiğini açıkça ortaya koymaktaydı. Dolayısıyla Millî Mücadelenin her adımında son derece dikkatli ve titiz hareket edilmiş, müspet neticeye ve zafere ulaşmada ilk günlerden itibaren şuurlu, akılcı ve gerçekçi davranılmıştır.

Öte yandan Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan 21 Nisan genelgesinde, 23 Nisan günü açılacak olan meclisin tören programı bildiriliyordu. Tören programında millî, dinî ve geleneksel hüviyet ön plâna çıkarılıyor, kutsal kavram, kurum ve kişilere bağlılık arz ediliyor, genelgede bu hususlar önemli kılınıyordu. Bu bir inkılâp stratejisi olarak değerlendirilmekteydi. 22 Nisan 1920 genelgesinde, askerî ve sivil bütün makamların ve bütün milletin tek başvuru kaynağı olarak TBMM gösterilmekteydi.

Pek tabiî ki bu genelgelerde, millî iradenin çok kısa sürede bir an önce tesis edilmesi düşüncesi temel alınmıştır. İfadelerde milliyetçi-devrimci, özgürlükçü-bağımsızlıkçı fikir, ruh ve dinamizmi açıkça görülmektedir.

Dikkat edilirse burada, Türk Milletinin bundan sonra izleyeceği yol, bir başka ifadeyle "Millî Siyaset" ortaya konmuştur. Diğer taraftan bu genelgeler, Milli Mücadele aşamalarında Mustafa Kemal Paşanın kararlılığı-

Levent Şahverdi Arşivi

nı, akılcılığını, zamanlama açısından neticeye varma yönünde yaptığı plânların doğruluğunu gözler önüne sermiştir denilebilir.

23 Nisan 1920'de TBMM açılmıştır. Mecliste milletin tam bağımsızlığından söz edilmekte ve bu düşünceler bütün dünyaya büyük bir cesaretle ilân edilmektedir. Artık tam bağımsızlık için yeni bir ses ve soluk, yeni bir mücadele plânı ve stratejisi söz konusudur.

Meclisin açılışından itibaren adım adım hedefe yaklaşılmaktadır. Vatanın ve milletin bağımsızlığına, bu arada yeni bir devlete ve yeni bir devlet sistemine, adı ilk günlerde söylenmese de cumhuriyete doğru yol alınacaktır. Dosta düşmana duyurulmak istenen de budur. Ancak son derece sabırlı, dikkatli ve akılcı davranılması gerekmektedir.

Türk tarihinde yeni bir dönemi başlatan, büyük idealler ve umutlarla açılan TBMM, büyük bir çalışma azmi içerisindedir. Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz iç ve dış şartlar, kötü gelişmeler, bu meselelere acilen çözüm bulunmasını gerektirmektedir. Meclis ise önüne yığılan dağ gibi meselelerden yılmamaktadır.

24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa verdiği önergede, bir hükümet kurulmasının gereğini belirtmiş, TBMM'nin üzerinde bir kuvvet olmadığını ve Meclisin yasama, yürütme yetkilerini kendisinde topladığını, bu ilkelere dayanan bir hükümetin millî egemenlik temeline dayanan halk hükümeti yani cumhuriyet olduğunu ifade etmiştir.

25 Nisan 1920'de 7 kişilik Geçici İcra Heyeti, 3 Mayıs 1920'deyse 11 kişilik İlk İcra Vekilleri Heyeti oluşturuldu. 9 Mayıs 1920 tarihinde Hükûmet Programı meclise sunularak böylece İlk TBMM Hükûmeti göreve başladı. Millî Mücadele ve Müdafaa-i Hukuk fikri de bu şekilde kanunî ve hukukî olarak sağlam bir temele oturtuldu. Meclisin açılmasıyla Millî Mücadele meşruiyet kazandı.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi adı belirtilmeden bir "Kurucu Meclis" gibi olağanüstü yetkilere sahip olarak "Meclis Hükûmeti" sisteminde çalışmıştır. Yasama-yürütme-yargıdan oluşan "Kuvvetler Birliği" ilkesini benimsemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci TBMM, düşünce yapısı, kuruluş şekli, hak ve özellikleri bakımından büyük bir inkılâp kuruluşudur. Millî egemenliği ve millî iradeyi esas almıştır. Kurucu niteliği vardır ve demokratik bir yapıya sahiptir. Meclis kendi üstünlüğüne, "Meclis Üstünlüğü" ilkesine inanmıştır. İlk Meclis, inkılâpçı, ihtilâlci, halkçı, sürekli meclis özelliklerinin yanı sıra yeni bir devleti kuran ve meydana getiren meclistir.

Bir idealistler meclisi olarak ta bilinen Birinci Meclis, millî, idealist, demokratik, olağanüstü yetkilere sahip, kuvvetler birliği ilkesini uygulayan, fedakâr üyelerin oluşturduğu bir meclistir.

Yeni devletin ilk siyasî organı olan TBMM, aynı zamanda savaş şartlarının meclisidir. Savaşları takip ederken diğer yandan da devleti yönetmektedir. Tam bir serbestlik içerisinde çalışan, gerektiğinde hesap soran, araştıran, her meseleyi açıkça görüşen Birinci Meclis, millî iradenin sesi ve güç kaynağı olmuştur. Bu meclis millî, kahraman, yiğit, yüreklerde yer eden, tarihteki yeri ve önemi hiçbir zaman unutulmayan bir meclistir.

Burada hemen ifade edelim ki, 1920'lerin Türkiye'si her bakımdan yıkımların yaşandığı bir devirdi. Savaşlar, işgaller, yokluklar, sefalet ve imkânsızlıklar altında inleyen memleket kurtarılmayı beklemekteydi. İşte TBMM, bu karanlık dönemleri yırtıp attığı gibi aynı zamanda Türk Milletinin kaderinde yeni ve parlak bir sahife açacaktır.

TBMM yüksek bir inanç ve moral ile çalışacak, hiçbir şekilde yılgınlık ve yorgunluk göstermeden, beyinlerde ve yüreklerde yeşeren "Müdafaa-i Hukuk - Millî Mücadele - Kuvayı Milliye" ruhu ve düşüncesiyle tam bağımsızlık yolunda büyük adımlar atacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde seçkin bir yere sahip olan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, olağanüstü şartlarda büyük bir idealizm ve dinamizm ile kendisinden beklenenin çok üzerinde bir performans sergilemiştir. Savaşları yöneterek "Millî Mücadele Meclisi", devleti yöneterek de "Kurucu Meclis"unvanlarını hakkıyla kazanmıştır. Yeni bir devlet kuran Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, devletin ve milletin geleceğini belirleyen çok önemli tarihî kararlarda da etkinliğini ortaya koymuş, söz sahibi olmuş ve tarihe damgasını vurmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

EK:1-A

67

دور تحریریه ایدرن هیئت تحریریه ، امتیاز دائره ایدرن مدیر مسئول سیاست ایدارو

درج ایدیلمین اوراقی آیلغه ایدیلمز

قسطنطنیه هر یره ۳ غروشدر .

هفته ده ایکی دفعه نشر اولنور .

صاحب امتیاز ومدیر مسئول : رجب زهدی
آدرسی : آنقره — ماکیت مایه

آبونه شرائطی :
آلتی آیلغی
[۱۹۰] غروشدر

حاکمیت ملیه

برنجی سنه — نمره ۱۶ — ملکی : ملتك ارادهسنی حاکم قیلمقدر . — ۱۸ مارت ۱۳۳۶ نومرو ۱۶

بیانامه

۱۶ مارت ۳۳۶

اتلاف دولتلرینك شدیدیه قدر عالمگیرلری قابیه یول بولمایوب ایچون توسل ایدیلکاری مختلف تدابیر معلومدر . اولاً فریب یاخود ایلا یالانلاق ، ملی مدافعه سز رساله ، اجنبی ادارهسنه ایدیلمك وعلمکنك مخالف اقسام مهمهسی غالب دوشکار ، مستعملکاتك علاوه ایلهکی دوشونولمشدی . قسوای ملیهنك مظاهرات عمومیه ، ایلهایله مدافعهٔ استقلال خصوصنده ، نکوسترییکی حزم وحیاتدار بولنمسودی آلت اوست ایتدی . ثانیاً قوای ملیهنی اغتیال وارتکاب سعایه سیله شرفده بررجحان یاسی تعقیب ایچون هیئت تمثیلیه مراجعت ایدیلدی . هیئت ملك استقلالنی وملکك تمامیتی تأمین ایتدکچه وعصر میله استقلال واحترامنك تحلیهسنه نشبث اولندقچه هیچ برنوع مفاکره یه یناشیلماسی ، ثالثاً — قوای ملیه ایله توحید حرکات ایدن حکومتلرك اجرا آتمه مداخلهلرینك سوء نیاتله وحدت ملیهنی پارچه یی وساناته تحلیلنوی تدوق و تزیید جرأتلرینه سوق ایتك طرقی تعقیب اولوندی . وحدت ملیهنك تشکیل ایتدیکی دائرهده اولوندی وشدت وشباته سنده بوصولدوقده وآردی ، رابعاً — مقدرات مملکتیه حقنده اجنبیه آود قرارلر ویرلمه یکندن بحث اولونوب سوء نیاتله افکار عمومیهنك تضییقه یالناندی ، مدافعهٔ ناموس وحقوق اوغرنده هر فداکارلغی کوزه آلمش اولان ملت عنابیهنك حزم واداره سی اوکنده بر تهدیدات وحشی قالمه دیوردی . نهایت بوکون استانبولی سیراً استغال ایتك سودیجه دولت عنابیهنك یدی یوز سنهلك حیات وساکیتك ختامی ویرلمك ایستهنیلیور . بوکون عثمانی ملی قابلیت مدنیه سنك حق حیاتدن استفادهلرك وبونون استقبالنك مدافعه سنه دعوت ایدیلیور .

جهان انسانیتك انظار استحسانی ومالم اسلامك آمال استقلالیه سی ، نظام خلافتك تأثیرات اجنبیه دن تخلیص واستقلال ملیهك ماحی اولمسنه لایق بر اعتبار ایله مدافعه وقایه سنه مقتدر وکیرشدیکدن استقلال وطن مجاهدینك مستند جانب حقك عون وساقی یزدانیدر . آناطولی وروم ایلی مدافعهٔ حقوق جمعیتی هیئت تمثیلیه سی نامنه

مصطفی کمال

«عالم اسلامه بیانامه»

خلافت مقدسهٔ اسلامیهنك مقر اعتلاسی اولان استانبول ، مجلس مبعوثان وبالجمله مؤسسات رسمیهٔ حکومتده وضع یداولونمق صورتیله وسیاً وجبراً اشغال ایدلمشدر . بونجاوز سلطنت عثمانیه دن زیاده مقام خلافتده حریت واستقلالمریضی استفادهکاه یکانه سی کورون بونون عالم اسلامه راجعدر . آنیاده وآقرفاده بیلهیرمستدانه یرعلو همتله حریت واستقلال مجاهدهسنده دوام ایدن اهل اسلامك قوای معنویه سی تیره وتاری ایچون سوء تدبیر اولارق اشغالدن دولایی طرفدن توسل اولونان بوحرکت ، خلافت مقدسهی تحت اداره آقارق بیك اوجیوز سنه دنبری پایدار اولان وژداً مصون زوال اولاجقه شبهه بولونمایان حریت اسلامیه یی هدف اتخاذ ایتمکدهدر . حضرت ایدن یکه بالغ اولان شهادی مزبوره ، سوریه وعراقك یکدیگرینه اولاد وخویشاوند ، ازمیر ایله یمك ، شمال قافقاز سیمانك ، تورکستانك ، افغانستانك ، ایرانك ، هندوچینك والحاصل بونون آفریقادنك وبونون شرقك بوکون عظیم برهیجان وحدت ودرین برامل استخلاص ایچه ریدن افکار متفکرهسنه حواله ایدیلمش اولدقلرینی تحقیر وتحجیرلرك دشمنلر طرفندن تخمین ایدلدیکی وجهله معنویاتی خلقدرایتمك دکل ، بالکه بونون شدتله مجتمز کوسترمکدن وجهله برقابلیت انکشافه مظهر ایدیلمك نتیجه سی تولید ایدیکنه شبهه یوقدر . عثمانی اولمق ملیه سی ، خلافت وسلطنتك اوغرایدیغی متسلسل سوء تصادفلرك باعث اولدیغی کولکن برمی دوام ایدن صمیمی برمحدت وتعاضد ایچنده وشدیدی بونون وشاشمه وغماً عزم وبالغه قائق ایچکده وبوصورتك اهل صلیب مهاجمات قارشی برتون اسلامیت جهانك حسیات مشترکهٔ مقاومت امین اولدقدن متولد برحس مظاهرك عزم وایمانك عادل اولدیغی بی مجادهده عنایت موفقیت الهیه مظهر اولاجنه اعتماد ایلمکدهدر .

قرون وسطی نك شوالی آثیارندن بوکونك اخلاق وانتظامقریت قدر مشئوم بر تسلسل عنوانله ایله توالی ایدرن اهل صلیب اورداسنك یوصوك حلهٔ سفیلانه سی ، اسلامیتك تور عرفان واستقلالله وخصائك توحید ایتدیکی اخوت مقدسهیه مربوط اولان بونون مسلمان قردشلرمك وجدانندهده عین حس تفجیع وتفاوتی وعین وظیفهٔ غیان وقیامی اویاندیرا جتدن ایدن اولارق جناب حقك مجاهدات مقدسه سنده جمله منه توفیقات الهیه سی رفیق اجتنابی وروسیاتیت پنه یریه استاد ایدن تشکیلات متحده من ممبعوثان الماسی نیاز اولور . مدافعهٔ حقوق جمعیتی هیئت

۱۷ مارت ۳۳۶ تمثیلیه سی نامنه

مصطفی کمال

پروتستو

استانبولده بالعموم دولتلرسیه استقلال ملیه زی تمثیل ایدن مجلس مبعوثان دنی داخل اولدیغی حالده باب عالی وباجمله دوائر حکومتله برابر استانبول انکلیز طرفندن جبراً وسیاً اشغال ایدلمشدر . تلغرافخانه دنی اشغال آلتنده بولندیغندن طولایی نه مقام خلافت وسلطنته ونه سائر مقامات رسمیه ومربوطه تعده بولونمق امکانی قالمامشدر . بوشرائط نظراً آناطولی دروناتك مقامات رسمیه ایله مخابره دن محروم قالمش اولمیور ، ومخابره لشیئی ملوم وهیچ طوغریدن طوغریه دشمنلری قارشوسنده جیقارمقده اولدیغندن طولایی نه غیر تأثر در .

۲ — وضعیت حاضرهنك ایجابات وتحدین ایدیلمك احوال ووقایعه کوره ملتجه متحداً اتخاذی ضروری اولان تدابیرك تأمینی ایچون بالعموم ولایات عثمانیه ورؤسای مأمورین ملکیه وعسکریه نك هیئت تمثیلیه ایله حافظهٔ ارتباط پیوندی وبجلسی وظیفهٔ وطنیه عد ایدیرك . هیئت مرکزیه مزدن بالطبع مأمورین ملکیه وعسکریه ایله تشریك مساعی ایدرك وظیفهٔ ملیه ووجدانیه لرینی ایفایه سرعت ایده جکلردر .

۳ — استانبولده کی اهل فوق العاده آناطولی ده قوانین عثمانیه نك مریتی خلافدار ایدیلمیه جکندن ومن تشکیل اولونمه اولونان اتخاذ اولونه جق تدابیرده ملت عثمانیه نك قابلیت مدنیهسی بالجمله شایان دقت وتوقیدندن قانون خوجه لغه حریج ومعاملهجیلرا اولونماسی وبالعموم وظائف عهده سنه اسامات قانونیه یه هرزمانکن زیاده اعتناکار طاوراقلمسی منافع حیاتیه سی اقتضاسندندر .

آناطولی وروم ایلی مدافعهٔ حقوق
جمعیتی هیئت تمثیلیه سی نامنه
مصطفی کمال

Levent Şahverdi Arşivi

EK:1-B

«عالم اسلامه بیانامه» [*]

خلافت مقدسهٔ اسلامیه‌نك مقر اعتلاسی اولان استانبول؛ مجلس مبعوثان وبالجمله مؤسسات رسمیهٔ حکومتمده وضع بداولونمق صورتیله رسماً وجبراً اشغال ایدلمشدر. بونجاوز سلطنت عثمانیه‌دن زیاده تمام خلافتمده حریت واستقلالمزینك استادکاه یکانه‌سی کورمن بوتون عالم اسلامه راجعدر. آبادمه وآفریقامه پیغمبر یندمه برعلو همتله حریت واستقلال مجاهدمزینك دوام ایدن اهل اسلامك قوای معنویه‌سی قیرمق ایچون صرف تدبیر اولارق ائتلاف دولتلری طرفندن توسل اولونمان بوحرکت، خلافت مقامنی تحت اسارته آلارق بیك اوجیوز سنه‌دنبری پایدار اولان ومؤبداً مصون زوال قالاجقنه شبهه بولونمایان حریت اسلامیه‌یی هدف اتخاذ ایتمکدمدر. مصرك اون بیکه بالغ اولان شهدای مغزوره‌سنه، سوریه وعراقك بیکلرجه اولادمحترمه‌سنه، ازربایجانك، شمالی قافقاسیانك، توركستانك، افغانستانك، ایرانك، هندوچینك والحاصل بوتون آفریقانك وبوتون شرقك بوکون عظیم برهیجان وحدت ودین بر امل استخلاص ایچینده‌ین افکار مشترکه حواله ایدلمش اولان بوضربهٔ تخمیر وتجاوزك دشمنلر طرفندن تخمین اینلدیکی وجهله معنوای خلفلرایتمدکلری بلکه بوتون شدتیله معجزه‌لر کوسترمکده‌جك برقابلیت انکشافه مظهر ایدمك تبجیسنی تولید ایدمجکنه شبهه‌مز یوقدر. عثمانلی قوای ملیه‌سی، خلافت وسلطنتك اوغرادیغی متسلسل سوء قصدلرك باعث اولادیغی کوندن بری دوام ایدن صبر، روحدت وتساند ایجنده وضعیتی بوتون وخامته رغماً عزم وثباتله تالی ایتمکده وبوصورتله اهل صلیب مهاجمات قارشی بوتون اسلامیت جهانشمول مشترکهٔ مقاومت امینی اولمقدن متولد برحس مظاهرتله عزم وایمانك عامل اولدیغی مجاهدمزده غلبه وموفقیت الهیه مظهر اولاجغنه اعتماد ایدمکدمدر.

قرون وسطیدنك شوالیه آقینلرندن بوکونك اتهاق وائتلافلرینه قدر منسوم بر تسلسل عنوداته ایله توالی ایدن اهل صلیب فوراتك بوصوبه حملهٔ صفیلانه‌سی، اسلامیتك نور عرفان واستقلاله وخلافتك توحید ایتدیکی اخوت مقدسه‌یه مربوط اولان بوتون مسلمان قردشلرمزك وجدانندمده عین حس تفوق ومقاومتی وعین وظیفهٔ غلیان وقیامی اویاندیراجغندن امین اولارق جناب حقك مجاهدات مقدسه‌مزده جلمزه توفیقات الهیه‌سی رفیق ایتمسی وروحانیت پیغمبریه استاد ایدن تشکیلات متحده‌مزه معین اولماسی نیاز ایلرز. مضافهٔ خوف جمعتی هیئت

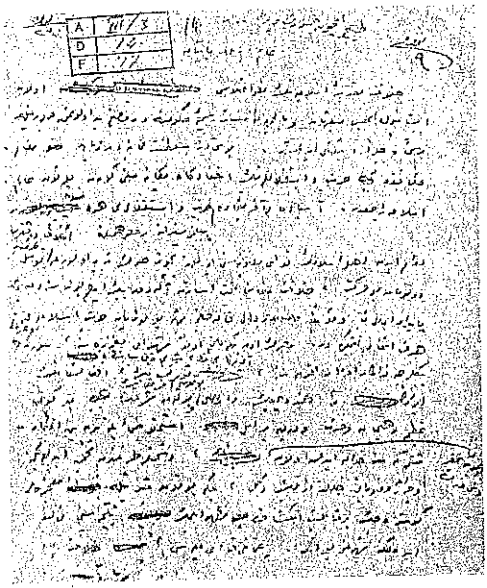
۱۲ مارت ۳۳۶ تمثیلیسی نامنه

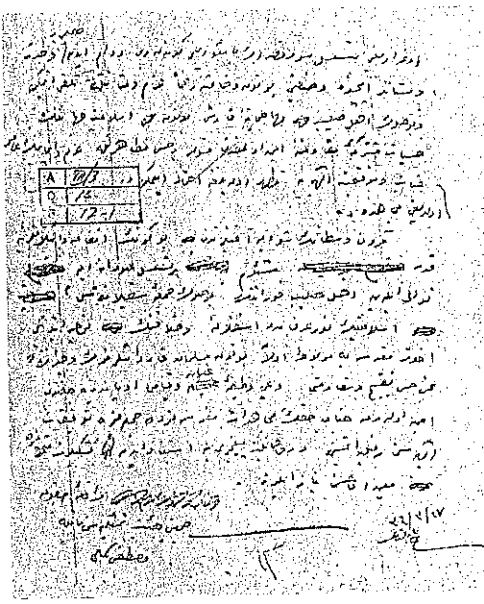
مصطفی کمال

(*) بوکوده، وسائط سریعه ایله بوتون عالم اسلامه تبلیغ وایصال اولونمشدر.

Levent Şahverdi Arşivi

EK:1-C

Levent Şahverdi Arşivi

EK:2

80

٤

ایداشی وانکلیز تبعی اولان صدراسبق داماد فرید پاشا بو معاهده نك اکمال ایدلمسنه واسطه اولادر ، مابعد ورلره قارشی معاهد اولان یکی قابینه نك بو معاهده یی قبول ایدوب ایتمیه جکی استقباله عائد بر مسئله در . مختصراً افاده ایدیلیجك اولورسه ، انکلتره تورکیه نك ملك اولدیغی بر دیه [illegible] محتاجدر . کندوده هر حکمدارن قضای اسلام تبعه ممالك اولان قرال جورجك اسلاملر اوزرنده کوستره جکی تفرقه ده انکلتره بولنمیه جق اسلاملرك خلیفه سی اولان پادشاهك واسطه سیله اجرا ایتسه بو ، دیکر طرفدن تورکیه ده صلح اوزرنده بر یاره جکی برناچیزه مختاجدر ، بو یاره جکی روابده انکلتره دعوالاشمش بودول اورتهده انکلتره هم متفقلریك بعض یارلرینك اورکه جکنی اولاجق هم ده تورکیه مهارت ایتدیکی ایچون اسلام تبعه لریك امنیت وصداقتی قزانه جقدر . معاهده نك برماده سنه کوره انکلتره استانبولك وآناطولینك اسلاملر الده قالمسی تأمین ایده جك ایدی . سوریه نك فلسطین وعراقك تورکیه دن آیرلمسی ، استانبول تورکیه نك ده اوقدر بقار ایتمیور . اولا کلز حکومت عثمانیه نك بونلرلی امارتنده قالمسی کوروبکله قناعت ایده جکدر . شهیمز ، اسکی دیپلوماسی اصولنه کوره بو به برمعاهده نك موجودیتی انکلتره طرفدن انکار اولونه جقدر . بوبله برطانه بولونمقله متفقلر خارجیه نظارتلری بیوك برغلیانی دوشنه بیلر ؟

١٥-٣-٣٣٦ درسعادت ویقلی ناتالی

تعمیم

تحت الامتیه بولونان صالح پاشا حکومتی ماتك ، اقم حیاتیه سی علیهنده اتخاذ مقررات ایچون دول ائتلافیه طرفندن وقوع بولان تضییقات جهادیه دها زیاده مقاومت ایده میه رك استعفایه مجبور قالمش ویرینه داماد فرید پاشا تعیین ایدلمشدر . صالح مقرراتی عرفه سنده دشمنلرمزك الك جوق موفقیت امید ایتدکلری جهت ملتدزك هیچ برفرقه وجمیعت فرقی کوزه ته کسزین بالاتفاق استقلال ملی ایچون اظهار ایتدیکی عزم وحدت ایله بوتون عناصر وطنه سیاساً شامل اولان اساسی وحایت ، نفاق طرفده ملتك سند اشغال اولدیغنی ظهور ایتمکدر ، معهذا داماد فرید پاشانك تعیین ایتدیرلمسی کوستریورکه القاء نفاق ایله استحصال مقصد ممکن اولادی دول ائتلافیه ظن ایتدیرلرهنوز ... بودر . تحطی ایدیلورکه : داماد فرید پاشانك اولکی مأموریتی زماننده آیدین ولایتی یونانستانه تسلیم اولنمش ، قصداً وأمرا ، ذلیل عامه معروض براقیلان مسلمان اهالی مدافعه

نفس حقلندن محروم وانك سبب وسائط مدافعه دن تجرید ایدلمش وداماد فرید پاشادن اعتباراً بنی ترع ایتدکه برابر جسارات حالیه نك بوتون منحاتنی اورائیه عازم اولدیغنی اظهار ایدرك داماد فرید پاشا ایله رفقاسنی اسقاط ایتمش ایدی . داماد فرید پاشانك یکی وظیفه سی مسلمانلری بر بولونه دوشوررك مملکتی داخلاً پارچه لانی وبوصورتله قولایجه ویکیدن یونانیلره واوتیلره چکتمك اوله جقدر . فقط ملتمز بوسفر دها بیوك عزم وجلادت وبالخصوص اساسلی تجربه لر ایله مجهز بولونیور . بوخصوصده افکار عادل لطیف ایله برابر اعتدال ملی تأمین ایچون بالخصوص داخل ولایات ملحقه یه قارشو قابلی قرار وقطعی تدابیر اتخاذ ایدلمش اولدیغی وخیانت وطنیه سی ثابت اولان ودشمن سونکوسی ایله توظیف ایدیلان داماد فرید پاشا وحیثیت هیچ برصورتله طانیمیه جغنی تعمیم ایلرز .

آناطولی وروم ایلی مدافعهٔ حقوق
جمعیتی هیئت تمثیلیه سی نامنه
مصطفی کمال

فوق العاده

مجلس ملی

خلافت مقدسهٔ اسلامیه نك تمامیت واستقلالی ، دولت ابد مدت عثمانیه نك پایتخت سلطنت وشوکتی اولان استانبولك صورت رسمیه وجبریه ده اشغالیه برابر مقام معلای خلافت وسلطنتك جبر وتضییق آلتنه آلنمی وعجلس مبعوثانك وظیفهٔ تشریعیه سی ایفا ایده میه جك برصورت قرشیسنده قالمق واعضاسی اوزریندن مات ومملکتك تعیین مقدراتی وتأمین حقوق ومنافعی ایچون هیئت تمثیلیه یه [آنقره ده] کشاد واجتماعی قرار لشدیریلن مجلس فوق العاده یه هر سنجاقدن بشر اعضا انتخاب اولونه رق هر طرفده اعضا انتخابنه باشلانمشدر ، شیمدی یه قدر یکرمی یی تجاوز لواتك انتخابی ختام بولارق انتخاب اولونان مبعوثلر بیدرنك آنقره یه متوجهاً یوله چیقدقلری طرفلرندن وارد اولان خبرلردن آکلاشلمش وحتی مجلس فوق العاده ملی اعضالرندن بعضیلری آنقره یه مواصلت دخی ایلمشلردر .

آنقره ولایتی تشکیل ایدن بش سنجاقدن انتخاب اولونان ذوات بروجه آتیدر :

آنقره سنجاغی : مصطفی کمال پاشا حضرتلری ، علی فؤاد پاشا حضرتلری ، تجارتدن قنبجی زاده شاکر افندی ، علمادن چانلی حاجی مصطفی ، شیخ زاده شمس الدین افندیلر

بوزغاد سنجاغی : بلدیه رئیسی احمد ومفتی محمد خلوصی ، رستم آغا زاده رضا افندیلرله وداونده قائممقام سابق سلیمان بك بوزغاد اوقاف مأموری سابق فیاض بك

قیرشهری سنجاغی : چلبی جمال الدین افندی خواجه مفید افندی حق جو بك قیرشهری جزا رئیس سابقی صادق ومجیدلی علی جودت بکلر .

چوروم سنجاغی : ملکیه مفتش فؤاد وقسطمونی دفتردار سابقی فرید ، چوروم حکومت طبیب سابقی عاطف ، قونیه تحطیط هیئتی رئیس سابقی هاشم بکلرله عجادوزی بلدیه رئیسی محمد صدیق افندی

§ قسطمونی مرکز لواسندن : دعوی وکیلی مراد ، انجمن اعضاسندن صبری ، انجمن اعضاسندن خلوصی افندیلرله بدایت مدعی عمومیسی عبدالقادر کمالی ، جودت ابی رشدی بکلر .

§ سینوب لواسندن : بوی آباد مدافعهٔ حقوق رئیسی عبدالله دعوی وکیلی شوکت ، سینوب مدافعهٔ حقوق رئیس رضا ، دعوی وکیلی حقی حامی ، معارف مدیرلکدن متقاعد شرف بکلر .

§ قره حصار صاحب لواسندن : دهنی زاده نبیل ، قوچزاده شکری ، ارکان حرب یوز باشیلغندن مستقیل خلوصی ، دعوی وکیلی خلیل حامی ، عزت افندی زاده مدرس شکری بك وافندیلر مجلس فوق العاده اعضالغنه انتخاب اولنمشلردر .

§ قیصری لواسندن : مفتی سابق رمزی ، انجمن لواعضاسندن ثابت ، بازار لی خواجه عالم ، عشاق زاده عثمان افندیلر ، درولو قائممقامی عاطف بکلر .

§ اسکیشهر لواسندن : هیئت تمثیله اعضاسندن خسرو سامی ، میخالیجقلی أمین بکلرله أیوب صبری پاشا ، مدافعهٔ حقوق رئیسی خلیل ابراهیم ، سیوریحصارلی چام زاده محمد افندیلر .

§ آماسیه لواسندن : محکمهٔ بدایت اعضاسندن محمد راغب ، کوموشحاجی کوی مفتیسی علی رضا افندیلر ، میرآلای زاده حمدی ، طوبجی زاده علی ، میعوث سابق دوقتور حاجم بکلر .

§ ارزنجان لواسندن : مفتی عثمان نوری ، شیخ قوزی ، حاجی ادهم زاده توفیق ، بابرس قائممقامی أمین ، عباس اوشاغی عشیرتی رئیسی سید حسین افندیلر ، کنغری لواسندن سید رضا ، وثشات ومشتاق بکلرله طاهر افندیلر .

§ شرقی قره حصار لواسندن : حناف زاده محمد رمزی ، دعوی وکیلی سعدی ، مسعودیه لی سردار زاده مصطفی ، مسعودیه زاده درسه بولوك قوماندانی ممدوح افندیلر ، سوشهری قائممقامی محمود بك .

§ ملطیه لواسندن : کنانلی شوقی ، موطالی حاجی علی ، سانکلی سامی وعلی حیدر آغاو ولی نعیم افندیلر مجلس فوق العاده اعضالغنه انتخاب اولونمشلردر .

آناطولی آژانسی

قابکاه اسلام اولان مرکز سلطنت عثمانیه نك دشمن اشغاله کچمسی وبوتون طاز ووطنمزك بیوك تهلکه یه معروض قالمسی نتیجه سی اولهرق بوتون روم ایلی وآناطولینك کیرشدیکی ملی ومقدس مجاهده اثناسنده افراد ملتك داخلی وخارجی الك صحیح حوادث ایله تنویری احتیاج مبرمی نظردقت واهمیته آلنمش وبالنتیجه بوراده الك صلاحیتدار ذواتدن مرکب برهیئت مخصوصه ادارهسنده و (آناطولی آژانسی) عنوانی آلتنده بر مؤسسه وجوده کتیرلمشدر . (آناطولی آژانسی) نك تسریع وسائط ایله ویره جکی حوادث ومعلومات اساساً هیئت تمثیلیه مزك منابع اصلیه ومتوقفه سی ماحصلی اوله جغی جهتله بو آژانس تبلیغاتنك اورادجه وازمجه مدافعهٔ حقوق تشکیلاتنجه دخی محرر وجمع اولان برلرده تعلیق ، طبع وتکثیری ایله توزیعی وحتی ناحیه وکویلره قدر ایصالی یولنده ممکن اولدیغی قدر فضله انتشار ایله بلمسی ایچون ترتیبات متعجله آلنمسی وتعجیلا دن معلومات اعطاسی اهمیتله رجا اولونور . آناطولی وروم ایلی مدافعهٔ حقوق جمعیتی هیئت تمثیلیه سی نامنه

مصطفی کمال

صوك حوادث

تیسانك دوردنجی بازار کونی ترا کیا مجلس عالیسی رسماً کشاد ایدلمیکندن بوتون مسلمانلر اورکون ، فؤوده کانلری قاملشلردر .

§ زنکه زورده اسلام کویلری آتشه ویرهرك اهالیسنی انکشیمه ایله اولدیرن ارمنی اردوسنه قارشی مسلمانلر تعرض ایدهرك بریشان ایتمشلردر . نجوانده ارمنیلردن مسلمانلر سلاح ، جبخانه وحیوان اغتنام ایتمشلردر .

§ کورجستانده دهنیکین اردوسی اعاشی تماماً بریشان برحالده اولدیغی کی کورجستانده بولنه ویکرلر برلشمك اوزره در .

استانبولده (دهنیکین) مسوء قصد

٥ - ٤ - ١٩٢٠ ده استانبولده برانکلیز ماوریسوسیله کان جنرال دهنیکین وارکان حربیه رئیسی رومانوسکی روس سفارتخانه سنه نازل اولدقلری صرهده ایکی شخص مجهول طرفندن ارکان حربیه رئیسنك قتلی اوزرینه جنرال دهنیکین انکلترهیه عودت ایتمشدر .

آنقره ولایت مطبعه سنده طبع اولنمشدر .

EK:3-A

بیوك ملت مجلسی بوكون آچیلیور

هیئت تمثیلیه‌نك تعمیمی

۱ — بعون الله الكریم نیسانك یكرمی اوچنجی جمعه كونی جمعه نمازینی متعاقب آنقره‌ده بیوك ملت مجلسی كشاد ایدیله‌جكدر .

۲ — وطنك استقلالی ، مقام رفیع خلافت و سلطنتك استخلاصی كبی اك مهم وحیاتی وظائفی ایفا ایده‌جك اولان بیوك ملت مجلسنك یوم كشادینی جمعه‌یه تصادف ایتدیرمكله یوم مذكورك مبروكیتندن استفاده و قبل الكشاد بالعموم مبعوثین كرام حضراتیله حاجی بایرام ولی جامع شریفنده جمعه نمازی ادا اوله‌رق انوار قرآن و صلاتدن استفاضه اوله‌جقدر . بعد الصلاة لحیهٔ سعادت و سنجاق شریفی حاملاً دائرهٔ مخصوصه‌یه كیدیله‌جكدر . دائرهٔ مخصوصه‌یه داخل اولنمادن اول بر دعا قرائتیله قربانلر ذبح اوله‌جقدر . اشبو مراسمده جامع شریفدن بدأ ایله دائرهٔ مخصوصه‌یه قدر اول اردو قومانداناغنجه قطعات عسكریه ایله ترتیبات مخصوصه آلنه‌جقدر .

۳ — یوم مذكورك تأیید تدسیتی ایچون بوكوندن اعتباراً مركز ولایتده والینك اتخاذی حضراتیلرینك ترتیبیله ختم وبخاری شریف تلاوتنه بدأ اوله‌جق وختم شریفك صوك اقسامی تبركاً جمعه نمازندن صكره دائرهٔ مخصوصه اوكنده اكمال ایدیله‌جكدر .

٤ — مقدس ومجروح وطنمزك هر كوشه‌سنده عینی صورتله بوكوندن اعتباراً بخاری وختمات شریفه قرائت ایدیله‌رك جمعه كونی اذاندن اول منارلرده صلوات شریفه اوقونه‌جق واثنای خطبه‌ده خلافتپناه پادشاهمز افندیمز حضرتلرینك نام نامی همایونی ذكر ایدیلیركن ذات شوكتسمات پادشاهیلرینك وعائلهٔ شاهانه‌لرینك بالعموم تبعهٔ مالوكانه‌لرینك برآن اول نائل فلاح و سعادت اولملری دعاسی علاوهٔ تذكار اوله‌جق و جمعه نمازینك اداسندن صكره‌ده اكمال ختم ایدیله‌رك مقام معلای خلافت وسلطنتك وبالجمله اقسام وطنك خلاصی مقصدیله دروح جولان مساعی جلیله‌نك اهمیت وقدسیتی وهر فرد ملتك كندی وكیللرندن مركب اولان بیوك ملت مجلسنك تودیع ایلیه‌جكی وظائف وطنیه‌یی ایفایه مجبوریتی حقنده مواعظ ایراد اوله‌جقدر . بعده خلیفه و پادشاهمزك ، دین ودولتمزك ، وطن وملتمزك خلاصی وسلامتی واستقلالی ایچون دعا ایدیله‌جكدر . بو مراسم دینیه و وطنیه‌نك ایفاسندن وجامعلردن چیقلدقدن صكره بلاد عثمانیه‌نك هر طرفنده مقام حكومته كلنه‌رك تجاوزات كنادندن طولایی رسماً تبریكات اجرا ایدیله‌جكدر . هر طرفده جمعه نمازندن اول مناسب صورتده مولد شریف اوقونه‌جقدر .

٥ — اشبو تبلیغك هان آنی واسعی ایچون هر واسطه‌یه مراجعت اولونه‌جق وسریعاً هر اجرا كوللره ، اك كوچوك قطعات عسكریه ، ملكیه‌ بالعموم تشكیلات ومؤسساته ابلاغی تأمین ایدیله‌جكدر . آیرجه بیوك لوحه‌لر حالنده هر طرفه تعلیق ایمكن اولان محللرده طبع وتكثیر ومجاناً توزیع ایدیله‌جكدر .

٦ — جناب حقدن موفقیت كامله تضرع اولونور .

هیئت تمثیلیه نامنه :

مصطفی كمال .

جبهه‌لرده وضعیت

۲ : — ازمیر وحوالیسی جبهه‌لرنده طوبچی وكشف قولی مصادماتی اولمشدر . سوكه منطقه‌سنده بر ملی مفرزه تصادف ایتدیكی یونان پوسته‌سیله بالمصادمه سكز اسیر اغتنام ایتمشدر . قوش آطه‌سی منطقه‌سنده یونان قره‌غوللری ایله سواری مفرزه‌لریمز آره‌سنده آتش تعاطی ایدلمشدر .

اینگلیزلرك ینه یالانلری

انكلیزلر استانبولده مجلس مبعوثان رئیسنك اوتده‌بری یلان تحریراتده موجب اتهام وثائق دسترس اولونمش اولدیغنی بعضی آوروپا غزته‌لرینه یازدیرمشلردر . حالبوكه مجلس مبعوثان رئیسنی توقیف ایتمك ایچون منبار الیك الماتكاهنه كلن انكلیز ضابطلری و عسكرلری الرینه كیره‌بیله‌جكلری نادیده وذی قیمت اشیای یغما ایتمشلر و رسائل كوتورمه‌ملر كندیلرنده

تخریب ایدیله‌جكلر .

دقت وتیقظ

آناطول آژانسی تبلیغ ایدیور :

انكلیزلرك آناطولی خلقنی اضلال وافساد ایتمك اوزره پاره ایله طوتولمش برطاقم وطنسز خائنلری سواحل مختلفه‌یه كوندردكلری واونلری بیلدیریلیور . بونلره تصادف ایدیلیرلرسه جزالری ویریله‌جك اولان بوكبی مخلوقات سفیله‌یه قارشی دقت وتیقظ توصیه اولونور .

ایلك پروتستو

استانبول اشغالی اوزرینه هیئت تمثیلیه‌دن انكلتره‌نك درسعادت عمل سیاسیه‌كنه كوندرلمش اولان ایلك پروتستو نامه‌دركه بر آز كیكشیده اولسه ماهیت تاریخیه‌سی حائز بر وثیقهٔ سیاسیه اولمغله برده آقیدرج ایدیورز :

استانبولده بالعموم دوائر ومسحیهٔ استقلال ملیمزی تمثیل ایدن مجلس مبعوثان دخی داخل اولدیغی اوزره دول ائتلافیه قوای عسكریه‌سی طرفندن رسماً وجبراً اشغال ایدلمش وآنادولی ایله دائرمسنده حركت ایدن برچوق وطنپرور اشخاصك توقیفنه تشبث اولنمشدر . ملت عثمانیه‌نك حاكمیت وحریت سیاسیه‌سنه حواله ایدیلن بو صوك ضربه حیات وموجودیتی نهایتنه اولوسه اولسون مدافعه ایتمكه عزم ایتمش اولان یگرمی عثمانیلیلردن زیاده یكرمنجی عصر مدنیت و انسانیتك مقدس عدالتی پدیكی بتون اساساته ، حریت وملیت ، حیات وطنیه‌ كبی بوكونك جمعیات بشریه‌سه اساس اولان پرنسیپلری و بوده كتیرن وجدان عمومی بشره راجعدر . بز حقوقمزی واستقلالمزی مدافعه ایچون كیریشدیكمز مجاهده‌نك تقدیسنه قائل وهیچ بر قوتك ملی یاشاماق حقندن محروم ایدمیه‌جكنه قائلز . تاریخك بوكونه قدر قیدایتدیكی بر — وه قدر تشكیل ایدن و ویلسون پرنسیپلرینه مستند بر تارككك مالی اسباب مدافعه‌سندن تجرید ایتمش اولمسندن متولد برحیاته دیق بولنق حسیله مالك اولدقلری ملتلرك شرف وحیثیتی دخی قابل امتزاج اولمیان بو حركتك تقدیر ماهیتی رسمی اوروپانك دكل عالم مدنیت و مدنیت آوروپا وآمریقاسنك وجدانته تودیع ایله اكتفا و بر سابقه‌دن تولد ایده‌جك مسئولیت عظیمهٔ تاریخیه‌یه صوك‌دفعه ده نظر دقت عمومیه‌یی جلب ایدرز . دعوامزك مشروعیت وقدسیتی بومشكل زمانلرده جناب حقدن صوك كوملك بیوك ظهیرمزدر .

آناطولی وروم ایلی مدافعهٔ حقوق
هیئت تمثیلیه‌سی نامنه :
مصطفی كمال

هندستانده خلافت حركتی

انكلیزجه (؟) غزته‌سی یازیور : هندستانده باش كوسترن خلافت حركتك نه كبی پایه‌لره مستند اولدیغی كیدكچه توضیح ایتمكده‌در . بو حركت عثمانلی ایمپراطورلغنك تمامیت ملكیه‌سنی طلب ایتمكده‌در . انكلیز استعماریته قارشی بر چوق تظاهرات اعلان ایدلمشدر . انكلیزمامورلرین وسیمیه ضابطانه وانكلترلره اظهار صداقت ایده‌جك اولان كندی دینداشلرینه قارشی تعرض ومجبور بولونان ردوكه سداقت ابراز ایتدكلرندن دولایی عین تنبیه تعلیق تهدیدی ایلری سوروركده‌در .

لوردلر قامارەسنده تورك مسئله‌سی

لوردلر قامارەسنده استانبولك اشغالی ، ارمنی قتل عاملری وتوركیا مسائلی حقنده جریان ایدن مذاكره‌دن عیناً [تایمس] دن نقل ایدیورز :

موبعوثات برابس . ایرادایتدیكی نطقده حاشرونك انظار دقتی آناطولی احوالنه جلب ایلمیوك ارمنی قتل عاملرندن بحث ایتمیور ذات شاهانه‌نك زیر حاكمیتده قالدیغی اراضی حدودلرینك ایرانیله مرعشه قادر اقامی لازم كلدیكنی ، استانبول مسئله‌سنك حل ایچون تورك اراضیسنك صورت تقسیمی مسئله‌سندن دها مهم اولدیغنی سویلیه‌رك بو خصوصه دائر انكلتره حكومتی طرفندن ویریلان قرارك شایان تصویب اولدیغنی بیان ایتمشدر .

استانبولك توركلره قالمسنه دائر اولان قرارك عواملرمسنه تبلیغ ایدلمه‌دن اول هندلیلره توكله تبلیغ ایدلمسی شایان تنقید ومؤاخذه اولدیغنی ایلری سوره‌رك بوكبی بر قرارك اتخاذی بوكون هندستانده ظهور ایدن اغتشاشك بسرقرو ایتك مداری تضمین ایلدیكنی ...

[illegible]

EK:3-B

جمعه ۲۳ نیسان ۱۳۳۶

حاكمیت ملیه

برنجی سنه - نومرو ۲٤

مسلکی: ملتك اراده‌سی حاكم قیلمقدر.

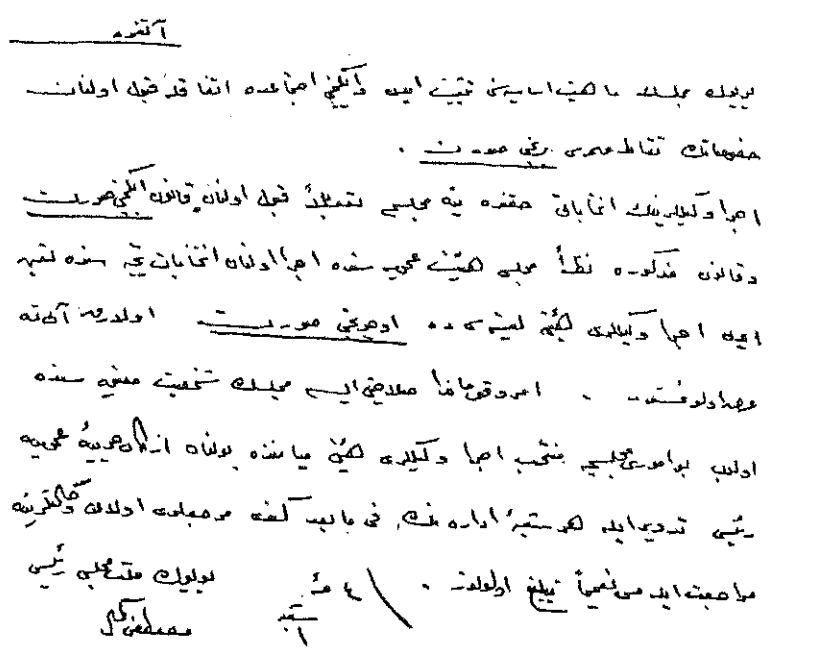
تاریخی بر واقعه: بیوك ملت مجلسی

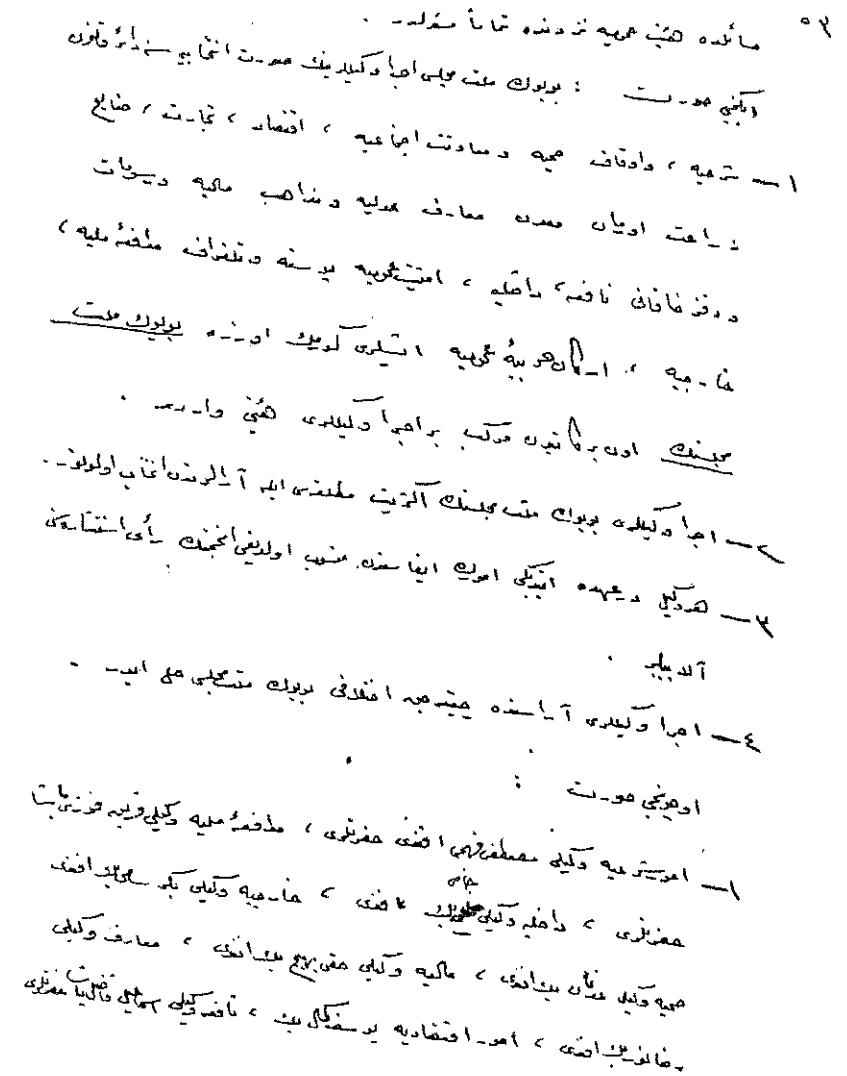
[illegible]

انكلیزلره كوره شرائط صلحیه‌مز!

[illegible]

EK: 4

Not : Belgenin son satırında yer alan «Adliye Bakanı Celaleddin Arif Beyefendi, Genelkurmay Başkanı İsmet Beyefendi» ibaresi, orjinalden çekilirken çıkmamıştır

Levent Şahverdi Arşivi

EK:5

بو یوك ملت مجلسنك اسلام عالمنه خطابی

باشلارك حكومتلرنی سفالرنده خلیفه وسلطان اتهی تعاملیه نظام اعلی ایکن استعفا ایتدیرمك صورتیله اعدام ایتدیرن خائن آتاطولیك استیلاسنه اوغرایان عالم اسلام طرفندن استیلا ایدیلن ممالکدار مدرن دیارلرده ایدن سکسنیزه میقتر بو یکیچریه جاسوسلرك طولو الان طوپراقلرنده محاربه ایدن مجاهدلرك شرفلو اسملرینی ایشیدنجه قولاقلرمزه اینانمیان قهرمانلق داستانلرینی اوقویان کیمسه یوقدر. قوتوچ یوسف اوغلی مصطفی کمال پاشا قوتوچ یوردلرندن طپلمشدی. اوغلان یاشنده ایکن آتاطولو طوپراقلرنده خدمت ایتمك آرزوسیله یانان بر یوسف یاشنده، سندوو دوکن آرزولرندن اسکی قالاری چاتلامیور دیمك. یاشلرینه تکرار مساط ایدیلور. یرلکنی، استقلالنی مدافعه ایتمکدن آتاطولو اوغلو وطندن مطرود اولمش قاچ بدبخت مسلمان ملك والامان اولان بر طوپراغه، قهرمان یوسف مصطفینك تقلیدینی دشمن آقینلری بر وطن قوماری، اویله یا بالاتق، طالعینی ایستعمارکاری خلکنك اسلامیتك ویوهی یدهتیه اولادینه یاغی دیریدکدن سنی سریع، حتی سیاه دیرمن بر ملکك ندر. ایکی یدمی کون بر آره مایو جوهان، تأثیر وفوذنی هرآن برآز داها آز ایدرلر. خائن خلافتنك خاتمه سنی قیرق آیکون ایکیچریلرینی همپادیه یاغی وفنا یه قیرار. وردی. برقکری الداول جهان مطومدر که دنو کلمه مسلمی قرول ایدرمك ایچون وسائط زنجیر قولاغلرینه یوق، صوردقدا اعلان ایدیلر. تاریخ سیاستك هیچ بر دوردن حکومت آلمانیه، قصدلری دیانیلاردن فکلمه شیمدی کوردوفیلك قدار شریر وکتاچ اولانلرك: «تورك یاشاتمك تورکلره تورك ایدیلمکدر.» دیه یکی، خلافه وسلطانلك آیاقلرینه ایتیلدکلری، خلافه وسلطانلك آیاقلرینه ایتیلدکلری، خلافه وسلطانلك آیاقلرینه ایتیلدکلری آرادن قون کیمسه دن یوقدر. علیمسی بالفعل نقض ایتمکده، هیچ برزمان کوردلری، استقبول اشغال عسکری آنك آلمدی، عسکر لرمی کیچه اوغوشوب آرا بنده یاغلرنده یاصه یرلرنك صوریه شهیدلرینی، الك مرغوب رجال ملك، وعسکر مزه، باب قلعه، ی یوقوش بیوتلر واجیاز نحمتکاهلره صیدوم یاللاتیلرکی توقیف وقتی ایدیلرك استانبوله، اکلیزلره، صرفیه آیلدیلر.

تورکلرندن، دوآوز یوسوق اون عسرانی برقسملرندن بری، «آوای اسلام اولان آتاطولو» طرف طرف استیلا اودوی جیشاوه لر. بونك ایچون یونان تودوسی اسمی طلیانیا استیلا سودوقیلرینك قصی رتورك آکثر بیتی سکون اولان منصور و مدوه بر ولاتلری وودوقوله، «بلغاریه» کیبی ایسترودوران اچك قارشی، حس چیقارمادیلر. بو تك ایچون یون اللی یوجیتك مطمئن براعلامی یونان اردوسی بوم مشهود سالمه، قانه بولاغنی برقتل کی یاقالایش ویجهان قارشی تنسیر اچتی ایکن «ایشکه دوام ایت» کلیسان اعتماد ایدیورك، «دیلیر. یونك ایچون دقیقا المدیونلرندن موده وتسالیا اسپانیا ایرلنك جنوبی آتاطولوداکی، حاکمونیا وکریت مسلمانلرینك لسانی یازیلی اولان یوسفلی اردوی، داهما فضله مطالع قادی ایچون ایشلر. واوه ماتیقی سوندره ویلك اولدیرمه وبرمه ایچون کیمسه دیلمیورلری طوردوریاجی یوردوه، بیرلر یکزی کوری آلمه، یوردوچه کوری یونان اشغاله ترك ایدیکی، «دیدی. یونك ایچون آلمنه، مرعش، عینتاب، اورفه کبی الك قدیم اسلام محلکلرینی فرانسز ضابطلرینك اداره سنه ارمنی کچن وفیطانه، اوغلی وسحك «قارس، وقوچ وشه، وبایزیدلاه، یچی یرآلو کبی ترك ایدیدی، حکومتی الیم برمادرکه ایله صلاحیتدن تجرید ایدیلش، بردولری طالعلرینه برمملت آتا بوردی، سلط اولان یاغی یونی براقیلمش یرها تقنیمی، یاغمایی مستولیلری، قارسی، مدافعه دن باشقه نه یاپه بیلیدی، بزیرسیله «ای اولیاطالرمزده اسکی ضرالردن بالکز قالان سلاحلرمزله آتالرمزدن وترکه قوالرمزدن، چوچقلرمزدن واختیارلرمزله مرطوفده دشمنی قارشیلادیغی کیری ایتدن برشی بیلمیورم» دیه استلاحق، استیلاچیلرك دیدیکی کبی «بزیونان ثلاث وقاق» دیکی یاصلر ترك ایدیورز، خائنك وجودی کبی دیکی یرلرلری کیری آلمه راضی اولانلر حکومتلرینك اکلیزجه یی آلدده، وبرمروه وطرفی ترك ایدیلر. «مرایکیسی نادس وسیله» طالعنی ایکی عسکر اولان وطنا وسالغ اوغلی مصطفی کمال پاشا ایله بیلدیرلر.

۹ مایس پروت دائرهٔ مجلسنده، اول رئیسکیلر دائرهٔ ملیه ناظرلرینه، اولدیرلر پاشا سوروکی: «یونیو ۲ وقرنك برکوشه سنده ارتك سلطنتی یکیچه هکله پاشا یدیمیر قوماندك رومللرینی دولدیرلرك ترکلر برویکی اسلام قارداشلرینی وین میدانك عسکری محصورینه قلب ایتدکدن سوزه توجیه خطابی ایدیورم. هیچ اولمزسه او زمان هیچ ایدیورم، بوکسله بوکسله عالمی وطنی یوسیوتون یوقوی ایدیمین قولوم قولری اورتمسنده تهلکه‌لرله عطا یرآیله، ایچده، قالش کی یوز. سوز، خائنلرك یاشدیرملك ایسته یلرقیط وکین انتقامدن قورتوب کان تهدید وتهدیم، کذب ودیا کودقولری آرامسنده حقیقك صداسی طاوریورمه، وقتی اولهیه بیکلرس؟ سندوو، فرندم محاربه‌لرینی هیچ یرزمان، ویرمدین، اطرافمده محصور طالعلرینك وجدی تهایت بولدیلر آتاملرندن، ویرالی فدیا وجهاد طوپراقلرندن یرکندن خائنلر تحیا الملك، دیه‌سینك بیك مذلتی آراسندن کیچوب سزی بولامیه چکمی؟

شاشك، قرمایك، قهرمانك، بدبادك سلوطندن سوکره، اسلامك صولدار الخلافه‌سی استانبولده، دشمن سلاحلریله کوکلکسی آلنه دوشدی. آقرمانك سلطنتی اوستندن آلدقدری شاشدن بك توشانان شاطر، آنکیزیار ارمنی، طوغمایلرندن اولانلرك اسلامك مع آیدا تلك اوسی یوبیاغی اولانلرك یوزلرینه، تازه‌لك نجابك ولوله‌سیله سالا دوصیلیان نمسه‌لر، لرینه بولدیغی یه تسلدن پرز یاز ایدلرك قهر وسیوری آلنه کچدن عزیز قارداشی یوردلرینه آتلدوکی نهایت قیامتکار اسلامیتك «وقوعه» نیوزیلی طالعلرینك مجاز وین خصلرلری، «لسطین وصیافی، حتمسلق، تیرالرینه قدر آیدده، انکلیز سلطنتك آنکیزی، نهایتسز برشهیدلری اولدی.

قرون وسطا عاداتلرندن وحشی وشاقی برادرك ایله ایچدن تهلکه کلدیکلرینك توصیو ملکلکلری یوشاقی سالك پیوسك سیاستی شیمدی بنی مساعده آتاطولو به قارشی تطبیق ایدیلیور. آکا حکوم عثمانلی محکوم، مصره ربط ایدرك یکی اسیر محکملر، یکی انکلیز مستعمرکاری آناطولی ایچندن کله بیلک یونه‌یه مرموش اولدیلر... یونك ایچون سلجوق

Levent Sahverdi Arşivi

EK:6

حاكميت مليه

برنجى سنه — نومرو ۳۰

صاحب امتياز و مدير مسئول: رجب زهدى

مسلكى: ملتك اراده‌سنى حاكم قيلمقدر.

آلتى آيلغى [١٩٠] غروشدر

عالم اسلامه خطاب

بويوك ملت مجلسى شرعيه انجمنى طرفندن ترتيب اولنەرق مجلس هيئت عموميه‌سنجه بالتصويب مملكتك بالجمله اقسامنه نشرى قرارگير اولان بياننامه

استانبول اشغالى

EK:7

٩٤

چهارشنبه ٢٨ نيسان ١٣٣٦

سور غرب ايچون جك غرب ايچون ، اوراق واقعه ايچون مديرمسئول حقيقت اولدوغو

نسخه‌سى مقدرده ٣ غروشدر .

هفته ده ايكى دفعه نشر اولنور .

جك حقيقت

٢٥ برنجى سنه — نومرو

صاحب امتياز ومديرمسئول : رجب زهدى

آدرسى : آنقره — حاكيت يولى

ملكى : ملتك ارادهسنى حاكم قيلمقدر .

آلى آيلغى

[١٩٠] غروشدر

بويوك ملت مجلسى

كين نسخه‌مزده يازمش اولديغمز وجهله بابالكبكرى اوچنجى جه كونى بويوك ملت مجلسى نه قدر وقور ومهيب ايله اوتوردقه قابى وصيسى سراسم ايله آچيلمش ، اوكون آنقره‌نين حقيقة تاريخى بر وقايعه‌يه صحنه اولدغنى كيى بوقايعك تاريخك دخى قيمت واهميى چوق يوكسك بكى برصحيفه خارق اولوجقدر . اوزون وجهله‌سنى بر حريك يوجه فداكارلقلرندن صوكره وطنك دوشمنلرى براقديغى تهلكه‌لى انهدام والدوس قارشيسنده ملتك متحد وهم‌كار بر حركته اك يوكسك درجه‌سنده بر قابليت حياتيه كوستر مسى وكلكز بر ملت تاريخنده ايچون دكل بوتون انسانيت تاريخى ايچون بويوك بر دقيقه انقلابه عد اولونه جق بر حرب ، حرب استقلاليه نهايته حصوله كتيرديكى بكى جريان ، ملتلرك حريت واستقلال سفرلرينك هانكى بارز بر شكل كلمى صوك دفعه تجلى ايتمشدر . اوملت ايچون در كه بوكون جهانك بوتون قوتلرى حريت واستقلال حسى وحركتلرى ايچنده چالقالنوب چاپدوروبور . عصرلر وعصرلردنبرى استقلال وحاكميه پلانمش اولان ملتمز ايچون بويله بر هنكامه‌ده خصوصيله كندينه كوره‌ك حياتى مادام اولان استقلال وحاكميتى تهلكه كوروتوركن عصبيت وهيجان ايله حركته كلمك تكمن اولامازدى . ايشته بويوك ملت مجلسى بويله بر وقتده مقدس بر هيجان وعصبيتك محصول كزيده‌سيدر .

بر آى ظرفنده وقوف الحاده بر صورتده اجرا قيلان انتخابات نتيجه‌سنده تعين ايدن مبعوثلر بر برى آرقه سنده طوپلانديغلرى و اشتغال وأثارت آت تكين ودهشتلى برقطيقى آت آپانلرى استانبولدن وچوپانلر ديكر مبعوثلر دخى بيك آقترمه‌دن اوزره التحاق ايدرلرايدى . نهايت بويوك ملت مجلسنك ٢٣ نيسان جمه كونى كنادى ايدلسى قرارلاشمش اولكن مبعوثلر كرام ايله برابر كوچوك بويوك بالعموم مأمورين حكومت واشراف اهالى مملكت حاضر بايرام ولى جامع شريفنده مولودلانمه مباركه‌سى وجهله كيرى ايله وجه نمازيمك اداسندن صوكره اوكون ملجأ سعادت پر نحوف شريف حاضلى پرجمعيت اولدغى حالده اكبر وتباهر كلوب وتنيه‌سى روسائى ايله‌بر صاحب اقترى جانبه آلاى ايله بويوك ملت مجلسى دائره‌سنه واصلت اولنمشدر . مجلس عالينك اولوشنده بليغ بر دعا ايله قيامت چوقلى شتاب مركس ايچرى به داخل اولنش و ايچه سعادتلو ايله ساحباى شريف كمال احترام ايله كرسى نشا ت اولونه‌رق وضع اولونمدن زياده جامع شريفنده باشلانش اولان ختم قرآن ايله‌بر ابر شريفك قرائتنه سوك قارئى اولوب اوقونمه اكمال ايلنش وبوقوده ملك وزمانك حضرتلرى تماماً مطابق بر دعاى مناسب رئيس سن مينوب بيوكى شريفيمك وملت وتمك حياتمسه بويوك ملت مجلسى آچيلمشدر .

بويوك ملت مجلسى بوكون اجتماعى هيئتى وكذلك بر تشريفات مخصوصه اولان بكلكجى اجتماعنده آنقره‌نين مهم بر قطعه‌سنى تشكيل ايدن بكلكجى وديوانى صحيفه‌لرى درج ايدييورلر . بوكون بويوك ملت مجلسنك حكومت ، شريعت ايله بويوك ملت مجلسنك مساعى وطنيه‌سى تمامله موفق بالمطلوب اولمسى تمناسى تكرار دن غيرى نه اولا بيلير .

احمد فوزى پاشا

انكليزلرك قضيه‌لرى نتيجه‌سنده استقلا لهرك مسوقى بولدقلرى زمان ، مادام فريد پاشا ايله تركيه‌نك جمهوريتجه برانقلابه اولان ساطع پاشا حكومتنك حربيه ناظرى وبعد فوزى پاشا حضرتلرى دشمن استيلاسى وأسارتنده بولندقلرى استانبولدن جانلرينى قورتارمق ايچون اسكى ساحاى سياستك چاپان آچيق قوموندانى رئيس وعضولرى ايله چوق دفعات طوقدن استانبوله استقبال اولونمشدر . بالخاصه بالدوزى اولدقلرى زمان بويوك راسمه سلامى ايله كلمشدى . استانبولدن دوشمن بويوك ملت مجلسنك كلن فوزى پاشا حضرتلرى كيكوزه بيوسون مشتاقيه اعتمادلرندن بولندقلرى بر ضرورتدن مليك اجتماعك اشتراك ايله استانبول استقلال حفظه ايضاحات ويرمشدر . پاشانك كلمه‌لرى نسخه‌مزده درج اولونمش اولان برنجى مجلس اوزرنده بيوك تأثيرات وتأثرات بر اقمشدر .

بويوك ملت مجلسنك مملكته بيانامه‌سى

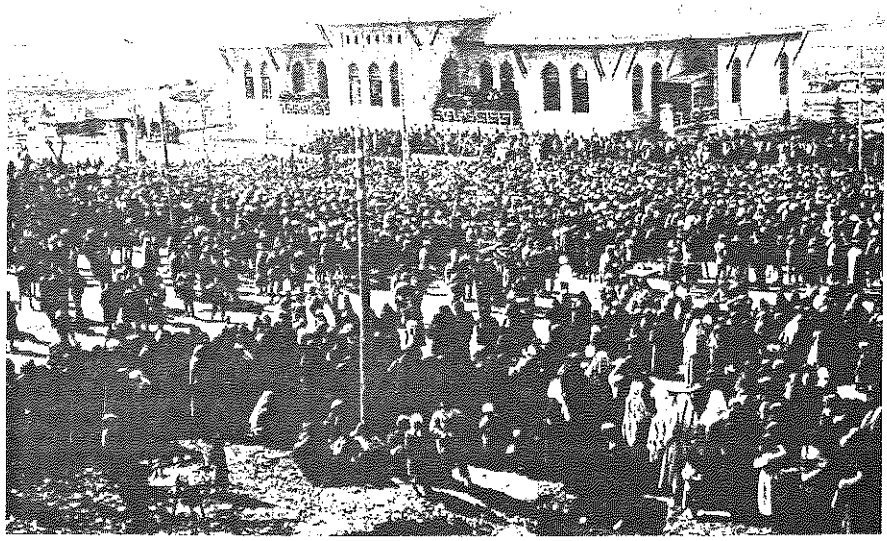
آناطولينك هر كوشه‌سندن كان وكيلار كزولك تشكيل ايتديكى بويوك ملت مجلسى ، اولانى بيتهى ديكليوب آكلادقدن صوكره ، الله حقيقتى سويلمك لزوم كوردى . انكليزلر طرفندن ساطون آلمان وملتى بربرت دوشورمك مقصدينى كودمن بعض خائنلر سزى آلداتمق ايچون درلو درلو يالانلر سويليوبلر . ازبيرلاشمك ، انطباق ملك ، اطلاعك ، عيانك ، وضعيتى واورفه حوالسنك دشمنلر طرفندن اشغال اولونمسى علاوه‌يلان اتحاد وديندا شلريكزى بيه سزه محو ايتديرمك ايچون پادشاه وخليفه‌يه عصيان سوزينى اوردنه‌آيزورلر . ملت مجلسى خليفه وپادشاهيزى دشمن تعييقندن قورتاردى ، آناطولينك پادچه پارچه شونك بونك النده قالمسنه مانع اولق ، بابى تخمينزى يه آنا وطنه باغلاقى ايچون چاليشيور . بز وكيلريكز جناب حق و رسول اكرمك امنه عين ايدرزكه پادشاهه خليفه‌يه عصيان سوزى بريالاندن عبارتدر و بوندن مقصد وطنى مدافعه‌ايدن قوتلرى ، الهآيلان مسلمانلرك الريله محوايتمك وملكتى صاحبسز مدافعه‌سز براقه‌رق الده ايتمكدر . هندك ، مصرك پاشسته كلن حالدن مبارك وعلمزى قورتارمق ايچون انكليز جاسوسلرينك سزى الداتمق اوزره اويدوردقلرى يالانه اينانمايك ! ازبيرنى ، اطله‌سنى ، اورفه وصيرشنى ، الحاصل وطنك دشمن استيلاسنه ارغمايش قسملرينى مدافعه ايدلرك ، دين وملتلرينك شرق ايچون فان دوكن قاردشلريكزى اوقدن سزه وورديرمك ايستين آيالقلرى ديكله‌مه‌يك واونلرى ، ملت مجلسنك قرارى اوزرينه جزالاندير دجق اولانلره يادديم ايدك ، تاكه دين سوك يوردينى غائب اتمه‌سون ، تاكه ملتمز كوله اولماسين . بز برلك اولدقجه دشمن اوزه‌يجه كله‌مجكين وسماً اعلان ايتدى . اونك ايچون اوزله‌ديكى آرامزده نفاق وشقاقدر . الهك لطفى دشمنه يادديم ايدن خائنلرك اوزرينه‌السوق وزحمت وتوفيق خليفه وپادشاهيزى ، ملت و وطنى قورتارمق ايچون بالپشاناركك اوزرندن اكيلمك اولماسين .

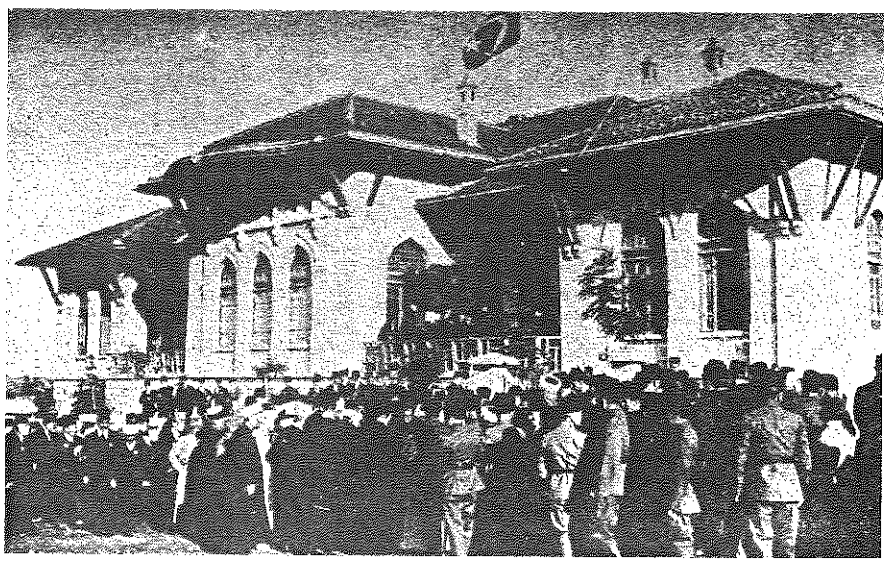
بويوك ملت مجلسى امريله

رئيس

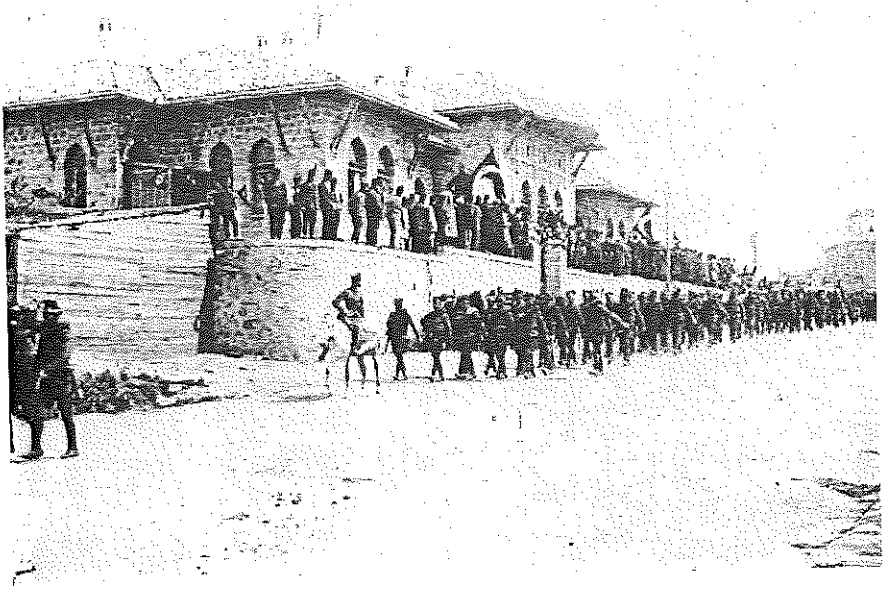
مصطفى كمال

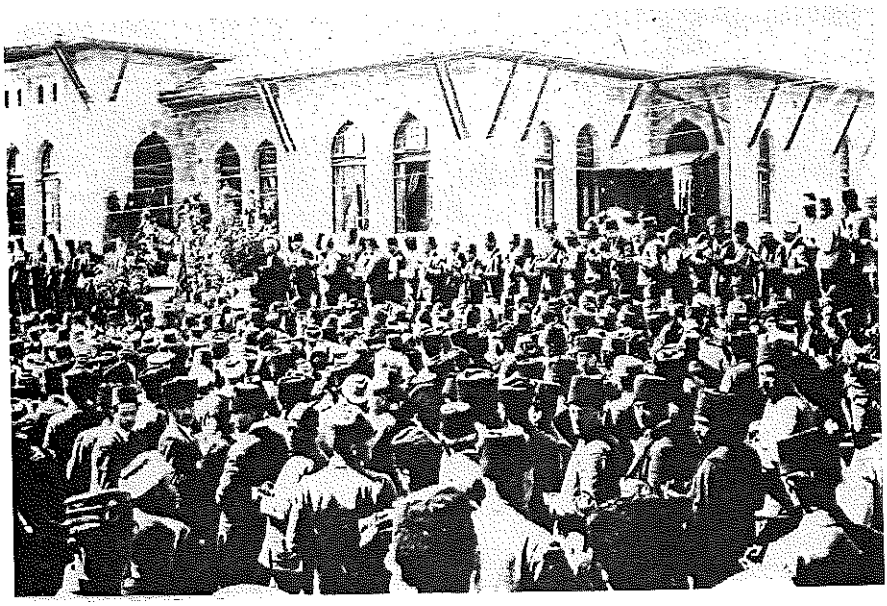
EK: 8 Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde yapılan törenler.

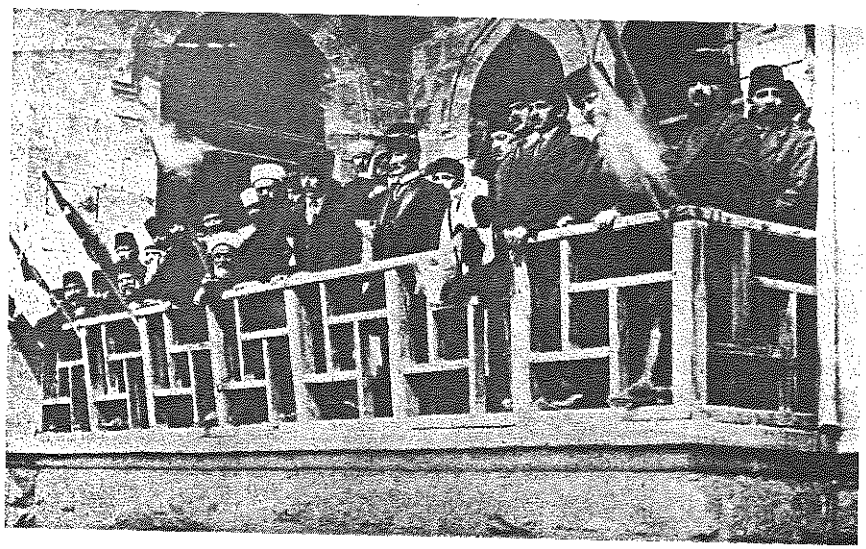
Levent Şahverdi Arşivi

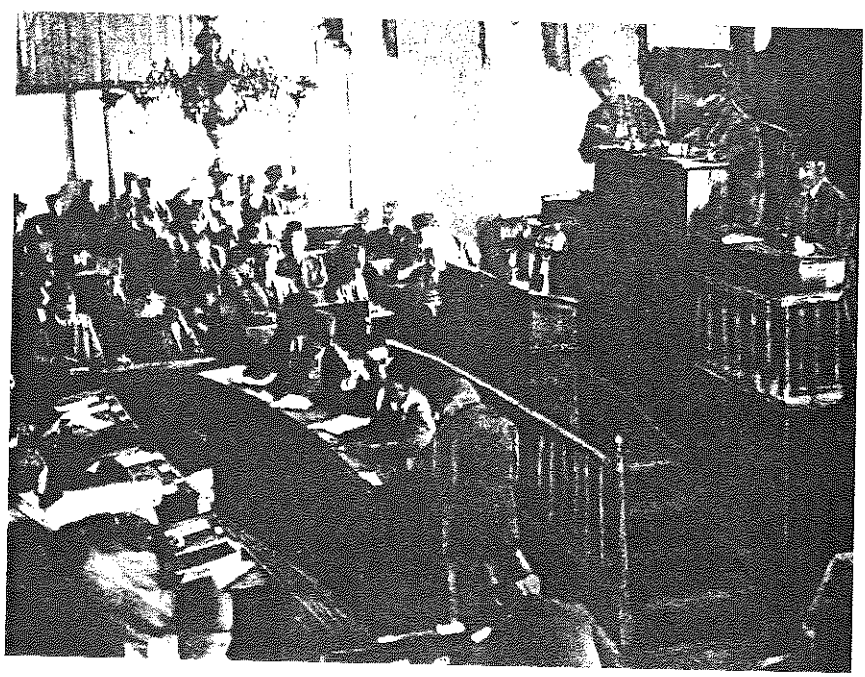

Levent Şahverdi Arşivi

EK: 9 TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisinde.

Levent Şahverdi Arşivi

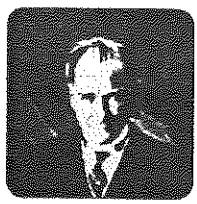
EK: 10 TBMM 1. Dönem milletvekillerinden bir bölümü.

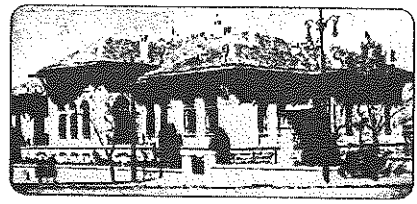

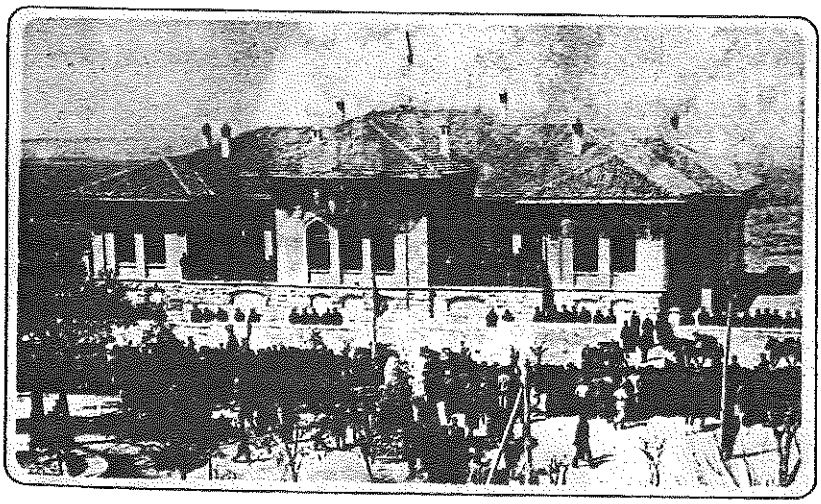
Levent Şahverdi Arşivi

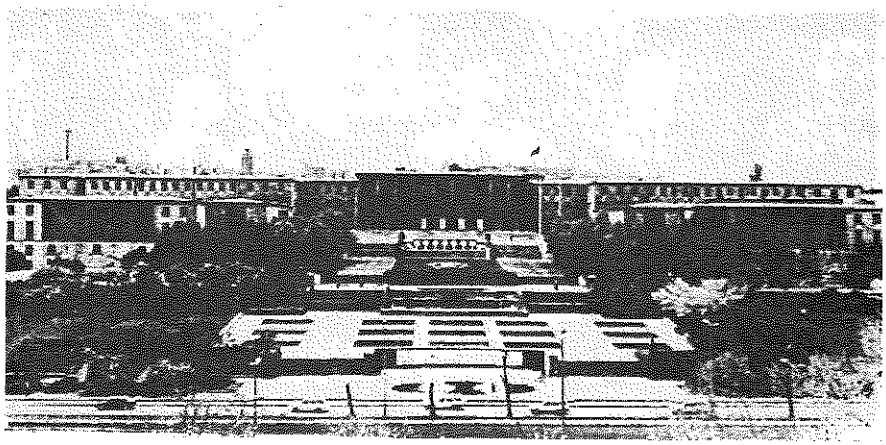
EK: 11 Birinci TBMM Binası ve mukayese edilebilmesi açısından günümüzdeki TBMM Binası.

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET KAVRAMI VE ATATÜRK'ÜN CUMHURİYET ANLAYIŞI*

Neşe ÇETİNOĞLU**

Giriş

Türk milleti yüzyıllar boyunca kendi egemenliğini kullanmasına engel rejimlerin acısını çekmiş, sonunda ise en uygun İdare şeklinin cumhuriyet olduğunu görmüştür. Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında çekilen birçok acının sonucunda kurulmuştur. Dolayısıyla da kurulması kolay olmamıştır. Bütün geçilen yolların, yapılan fedakârlıkların bilincinde olmak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilelebet yaşamasını sağlamak ise hepimizin görevidir.

Atatürk de Türk milletine en uygun yönetim şeklinin cumhuriyet olduğunu değişik sözlerinde ifade etmiştir. Atatürk'ün cumhuriyet konusundaki görüşlerine geçmeden önce "cumhuriyet" kavramının ne demek olduğuna kısaca değinmekte yarar vardır.

I. Cumhuriyet Kavramı

Cumhuriyet kelimesini kavram olarak ele aldığımızda çok değişik açıklamaları verilmektedir. Ancak, cumhuriyet kelimesi dilimize Arapça "cumhur" kelimesinden gelmektedir. Dolayısıyla Arapça'da "cumhur" ke-

* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Sayı 36'dan alınmıştır.
** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Sahverdi Arşivi

limesi halk, ahali, büyük kalabalık anlamına gelir; toplu bir halde bulunan kavim yahut millet demektir.[1]

Cumhuriyet tanımlamaları şöyle sıralanabilir: Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te cumhuriyet, seçilmiş bir başkanın başında bulunduğu devlet idaresidir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde cumhuriyet, ulusun egemenliği kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığı ile kullandığı devlet şeklidir.

Meydan Larrousse'de cumhuriyet, halkın hâkimiyeti doğrudan doğruya veya seçtiği temsilciler aracılığıyla kullandığı devlet şeklidir.

Türk Ansiklopedisi'nde ise, cumhuriyet, kamunun ortak yararı ve yönetimi anlamına gelen, seçimli ve lâik bir yönetim biçimidir.

Bütün bu tanımlardan cumhuriyetin halk yönetimi demek olduğu anlaşılmaktadır. Burada halk kendini yönetecek kişileri kendi seçmekte, kendi denetlemekte, her türlü yetkinin ve işlemin kaynağı halk olmakta, halkın üstünde hiçbir otorite bulunmamaktadır. Dolayısıyla, halkın seçtiği yöneticiler ancak halkın temsilcileri olarak iş yapabilirler, eğer halkın seçtiği yöneticiler kendi isteklerini zorla kabul ettirmeğe kalkışırlarsa o zaman cumhuriyet yönetiminden söz etmek mümkün olmaz. Burada önemli bir nokta vardır ki o da cumhuriyet kavramının halk egemenliği ile içice olmasıdır. Cumhuriyet kavramında dayanak noktası olarak alınan halk egemenliği çoğunluğun baskı yönetimi biçiminde düşünülmemelidir.[2] Cumhuriyet yönetimi halkın yönetimidir. Bu yönetim şeklinde yönetici konumunda olanların halkın menfaatini korumadan, ön plânda tutmaları, kendi menfaatlerini ön plâna çıkarmamaya çalışmaları gerekir. Aksi takdirde istibdat yönetimleri söz konusu olur. İşte halk egemenliği dediğimiz kavramda halkı oluşturan bireylerin tek tek istekleri söz konusu olmaktadır.

Cumhuriyet ile demokrasi kavramının bağlantısına da kısaca bakmak gerekmektedir. Cumhuriyet demokrasinin en gelişmiş şeklidir. Atatürk'ün

1 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1989, s. 1.
2 Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1981, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

de ifade ettiği gibi "demokrasi prensibinin en asri ve mantıki tatbikini temin eden hükümet şekli, 'cumhuriyettir".[3] Cumhuriyetlerde işbaşına gelecekler belirli bir seçmen yaşının üstündeki vatandaşlarca seçilecek, vatandaşlara temel özgürlükler tanınacak ve hak ve özgürlükler güvence altına alınacaktır. Bu tür cumhuriyetler demokratik cumhuriyetlerdir. Ancak demokrasilerin varlığı için cumhuriyetler gerekli değildir. Örneğin öyle monarşik devletler vardır ki, oralarda da demokrasinin rejim olarak tüm koşulları işler, ancak devlet başkanları seçim yolu ile değil, veraset yolu ile belirlenmektedir. (Örnek: İsveç, Norveç gibi)[4]

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerine geçmeden önce cumhuriyet kavramının kullanımına da bakmak gerekmektedir. Cumhuriyet dar ve geniş anlamda kullanılmaktadır.[5] Geniş anlamda cumhuriyette egemenlik bir topluluğa aittir. Seçim olgusu vardır ve devletin üst yöneticilerini saptamak için yapılan seçimin ulusal istenci yansıtması gereği vardır. Dolayısıyla geniş anlamda cumhuriyet bir bakıma demokrasi ile eşdeğerli olmaktadır. Dar anlamda cumhuriyet devlet başkanının doğrudan doğruya veya dolaylı olarak halk tarafından belirli bir süre için seçilmesi esasına dayanır. Dar anlamdaki cumhuriyet bir devlet şekli veya hükümet şekli olarak alınmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında (1924, 1961 ve 1982 anayasaları) cumhuriyet devlet şekli olarak öngörülmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel nitelikleri anayasalarımızda yer almıştır. 1982 Anayasası'nda belirtildiği şekilde Cumhuriyetimizin temel nitelikleri şöyle sıralanmaktadır :

1) Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.

2) Millî birlik ve beraberlik,

3) İnsan haklarına bağlılık,

4) Millî devlet olmak, Türk milliyetçiliğine bağh olmak,

5) Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlılık,

---

3 Hamza Eroğlu, **a.g.e.**, s. 3.
4 Anıl Çeçen, **a.g.e.**, s. 32.
5 Hamza Eroğlu, **a.g.e.**, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

6) Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, resmi dilin Türkçe olması ve başkentin Ankara olması,

7) Lâiklik,

8) Demokratik sosyal hukuk devleti,

9) Kuvvetler ayrımı.

Cumhuriyeti, demokratik bir sosyal hukuk devleti biçiminde en genel ölçüde tanımlamak olasıdır. Bu tanımın içine ayrıca ulusallık ve lâiklik öğeleri de girebilir. Çünkü cumhuriyet halkın yönetimi olarak belirli bir ülkenin ulusal sınırları içinde geçerlidir. Dış baskılara karşı savaşarak kurulan cumhuriyetlerde ulusallık daha da ön plândadır. Ulusallığa benzer biçimde, lâiklik de cumhuriyetin tanımlanmasında yer alabilecek önemli bir ögedir. Tam anlamıyla, halk egemenliği için devlet yönetiminde dinsel baskılara yer vermemek, halkın genel istencini din dışında yeterli kılmak gerekmektedir... Çağdaş anlamıyla cumhuriyet, din ve devlet işlerinin birbirinden bütünüyle ayrıldığı, lâik düzenleri simgelemektedir. Gerçek anlamıyla bir halk yönetimi tüm engel ve baskılardan uzak sağlanabileceğine göre, Cumhuriyet için lâik ve demokratik bir sosyal hukuk devleti biçiminde yapılacak tanımlama temel alınabilir. Ne var ki tanımlama durağan değildir. Halk egemenliğini daha fazla gerçekleştirecek ilerlemeler ve bunların getireceği yeni öğeler dinamik bir cumhuriyet tanımlaması içinde yer alacak ve daha ileri tanımları da beraberinde getirecektir.

Bütün bu anayasamızda yer alan cumhuriyetin temel nitelikleri yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini destekleyici ve bütünleyici manevi değerler de vardır.[6] Bunlar şöyle sıralanabilir :

a) Cumhuriyet fazilettir, dolayısıyla fazilet yüksek insani değerlerin tümüne sahip olmak demektir.

b) Çağdaş ve uygar olmak, Türk toplumunun çağdaş ve uygar bir toplum haline getirilmesidir.

6 Sıtkı Aydınel. "Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel Nitelikleri", **AAM Dergisi.** Cilt: IX. Temmuz-Kasım 1993, Sayı: 27, s. 537-542.

Levent Şahverdi Arşivi

c) Gelişmeye ve değişmeye açık olmak, Atatürk'ün 10. Yıl Nutku'nda ifade ettiği "millî kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız" sözü bunu ifade etmektedir.

d) İlmin yol göstericiliği, akılcılık; doğmalardan uzaklaşmaktır.

e) Misak-ı Millî, tam bağımsızlık; Millî And, her şeyden Önce millî ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarını çizmiştir. Ve böylece Türkler tam bağımsızlık bilincine erişmişlerdir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar Cumhuriyetin devlet idaresinde millî egemenliği, millî iradeyi ve hür seçimi esas kabul ettiğini ve Türk milleti için en iyi yönetim şeklinin cumhuriyet olduğunu gerek hukuksal, gerek siyasal anlamda verdik. Cumhuriyetin Türk milleti için en uygun yönetim şekli olduğunu Atatürk değişik vesilelerle anlatmış ve ifade etmiştir. Şimdi Atatürk'ün Cumhuriyet hakkındaki düşüncelerine bakabiliriz.

II. Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı

Atatürk'ün ilkelerinden biri olan Cumhuriyetçilik devlet idaresinde millî egemenliği, millî iradeyi ve hür seçimi esas kabul eden ilkenin adıdır. Bu ilkenin yönetim biçimi ve siyasal rejim olarak ifadesi cumhuriyettir. Bu tarz yönetim, millî egemenlik kavramını en iyi temsil edecek, en iyi uygulatacak bir devlet şekli olup demokrasinin de en gelişmiş şeklidir. Dolayısıyla, lâiklik, halkçılık, devrimcilik, devletçilik, ulusçuluk yanında yer alan cumhuriyetçilik en çok önem verilendir. Çünkü diğer oklara bakıldığı zaman bunlar çağdaş bir cumhuriyet kurmanın yolları ve yöntemleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Türk milleti asırlar boyunca kendi hâkimiyetini, kendi iradesini kullanmasına mani olan monarşi, oligarşi gibi rejimlerin acılarını çekmiş ve sonunda kendine en uygun yönetim şeklinin cumhuriyet olduğunu görmüştür. Cumhuriyet yönetiminde egemenlik bütünüyle millete aittir. Dolayısıyla, millet bu egemenliğini, kendi seçtiği temsilcileri aracılığıyla kullanmaktadır. Atatürk kuracağı cumhuriyetin ülkesini doğal ve tarihsel gerçeklere dayanarak kurmuştur. Dolayısıyla Anadolu halkının yapısını gözden uzak tutmamıştır. Anadolu halkının arasındaki tüm ırksal, sınıfsal ve dü-

Levent Şahverdi Arşivi

şünsel ayrılıklara karşı çıkarak çizilen sınırlar içerisinde kendini Türk olarak kabul eden herkesi vatandaş kabul etmiş ve hepsine eşit değer vermiş ve ayrıcalıklı davranmamıştır. Yaklaşık beş altı yüzyıllık bîr imparatorluğu kaldırıp, yerine yepyeni bir devlet kurmak oldukça zordu. Böyle bir devleti kurarken en büyük ıslâh cumhuriyetçilikti.

Atatürk, Cumhuriyet rejimi için yeni bir hukuk düzeni olması gerektiğini düşünmüştür. Çöken bir imparatorluğun yasaları ile Cumhuriyeti yürütebilmek de mümkün değildir. Bu nedenle, yeni rejim kendi anayasasını ve yasalarını getirmeli ve böylece kendi hukuk düzenini kurmalıdır.

Atatürk, Cumhuriyeti her zaman demokrasi kavramı ile beraber ele almıştır. O'na göre cumhuriyet, demokrasi ile yönetilen devlet biçimidir. Dolayısıyla Atatürk Cumhuriyetin tanımını bile demokrasi ile yapacak (ileride Atatürk'ün sözlerinden örneklerde görüleceği gibi) derecede iki kavramı yan yana ele alırken, biçimsel olarak kurulan Cumhuriyet düzeninin yanısıra demokratik bir rejime de zamanla aşama aşama geçilmesini istemiştir.

Atatürk'ün Cumhuriyetçilik ilkesinin dolayısıyla Cumhuriyet biçimindeki yönetimin dayandığı başlıca ilkeler vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: [7]

a) **Halk Egemenliği:** Atatürk'ün Cumhuriyetçilik ilkesi, halk egemenliğini en iyi ve en sağlam biçimlerde temsil eden ve uygulayan bir rejimi ifade eder. Atatürk, halk egemenliği, halk yönetimi ve halkçılık gibi deyimleri öncelikle Cumhuriyet kavramı yerine kullanıyordu.

b) Tam Bağımsızlık: Atatürk'e göre asıl olan Türk ulusunun onurlu bir biçimde yaşamasıdır. Bu da ancak tam bağımsızlıkla mümkün olabilmektedir. Yabancı bir devletin koruma ve desteğini kabul etmek, bağımsızlıktan yoksun olmak demek, diğer devletler karşısında uşak durumuna düşmek demektir. Türk'ün onuru, kişiliği ve yetenekleri çokyüksektir, büyüktür. Böyle bir ulus esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Bundan dolayı Atatürk'ün cumhuriyetçiliğinde "ya bağımsızlık, ya ölüm" temel ilkedir.

7 Anıl Çeçen, a.g.e., s. 107-174.

Levent Şahverdi Arşivi

c) Ulusal Bütünlük: Ulusal bütünlük halk egemenliği ve tam bağımsızlık anlayışının doğal sonucu olmaktadır. Ulusal bütünlük politikasının temel belgesi ulusal andlaşma yani Misak-ı Millî'dir. Ulusal politika, ulusal sınırlar içinde, herşeyden önce kendi gücüne dayanarak varlığını korumak, ulus ve ülkenin mutluluğuna çalışmaktır. Irk ve din birliği, başka uluslara düşmanlık, kendi ulusunu küçümsemek ülke ve ulusbütünlüğünü bozmak, bölücülük, adaletsizlik, sömürücülük, baskı, ya-sadışılık, eşitsizlik Atatürk ulusçuluğunun karşı olduğu değerlerdir. Do layısıyla, Türkiye Cumhuriyeti ulusal sınırlar içinde Türklük duygusuyla yaşayan herkesin ortak devletidir.

d) Çağdaşlaşma: Çağdaşlaşmanın iki önemli boyutu vardır. Biri uygarlıktır, diğeri ise batıdır. Uygarlık her dönemde çağdaşlaşmanın hedefi ve yönü olarak her zaman vardır. Batı ise her dönemde değişebilir. Çağımızda en yüksek uygarlık Batı dünyası tarafından kurulmuştur. Ve temsil edilmektedir. Dolayısıyla Batı uygarlığı en yüksek uygarlık olarak kaldıkça, yeryüzünde hiçbir uygarlık batının düzeyini geride bırakmadıkça, Batı uygarlığı çağdaşlaşmak isteyen ulusların başlıca hedefi olacaktır. Atatürk döneminde de Batı uygarlığı çağın temsilcisiydi ve Atatürk çağdaşlaşmada Batı uygarlığını hedef almıştı.

Atatürk'e göre, her görüş açısından uygar bir ulus olmalıyız. Düşünceler ve yaşam uygar olmalıdır. Atatürk'ün tüm devrimlerinde çağın ışığını görmek ve her devrimde bu ışığın bir parçasının ülkeye yansıtıldığını izlemek olasıdır. Cumhuriyet devleti giderek gelişirken her döneminde Atatürk'ün çizdiği yolda biraz daha çağdaşlaşmıştır.

e) Lâiklik:[8] Lâiklik, Türk devlet yaşamına ancak Cumhuriyetle birlikte girmiştir ve doğal olarak gelişimi de hep bu rejim içinde sürmüştür ve sürmektedir. Ama hukuk açısından ana gelişme 1937 yılında sona ermiş sayılabilir. Lâiklik yani din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması, ilk önce hukuk alanında gerçekleşmelidir; başka bir deyişle, vatandaşın bütün yaşamına egemen olan hukuk alanında bu iş yapılmalıdır. Saltanatın, Ha-

8 Ahmet Mumcu, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Lâiklik", **AAM Dergisi,** Cilt: 1, Mart 1985, Sayı: 2, s. 513-522.

Levent Sahverdi Arşivi

lifeliğin kaldırılması gibi inkılâplar lâikliğe gidişi kolaylaştırmıştır. Lâikliğin en büyük aşaması ise, Türk Medeni Kanunu'nun 1926 yılında kabulüdür. Medeni Kanun, Borçlar Kanunu ile birlikte 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girdi. Dolayısıyla cumhuriyetin kuruluşunda lâiklik önemli bir yere sahiptir. Lâiklik uzun bir gelişimin sonucunda Türk toplumunun ana belirleyici öğelerinden birisi olmuştur.

f) Barışçılık: Barışçılık devletin temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Cumhuriyet düzeninin çağdaş insanlık hedefleri doğrultusunda gelişebilmesi için çok büyük katkılar getirmiştir. Tüm ulusları insanlığın birer parçası olarak görmek, ayrım yapmadan saygı göstermek barışçıl tutumun ana özelliğidir. Atatürk hiçbir ülke veya ulusa karşıt olmayan bir barışçı gidişi temel ilke görmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin başlıca ilkelerinde birisi olan yurtta ve dünyada barış insanlıkla uygarlığın ilerlemesinde en esaslı etken olacaktır. Dolayısıyla, ulusları refah ve mutluluğa götüren en iyi yol barıştır.

İç politikada da, dış politikada olduğu gibi barış ana hedef olmuştur. Yurtta barışın sağlanabilmesi için çeşitli çabalar gösterilmiş, insanlar arasında hiçbir ayrıma yer vermeden, eşitlik düzeni en geniş anlamıyla kurulmaya çalışılmıştır. Toplumda sınıflararası dengeye de önem verilmiş, cumhuriyet devleti olmaya çalışılmıştır.

Atatürk'ün cumhuriyet anlayışının bu sayılan altı ana ilkesi yanısıra bazı alt ilkeler ve görüşleri de bulunmaktadır.[9] Atatürk'ün devrimci ve halkçı yönleri cumhuriyetçiliğin temel taşlarını tamamlamaktadır. Atatürk'ün Türk ulusuna ve gençliğine olan inancı, cumhuriyetçiliğin tamamlayıcısı ve güvencesidir. Kendi elleriyle kurduğu cumhuriyeti Türk gençliğinin bekçiliğine bırakmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin devam ettirilmesi ve iyiye her geçen gün daha da yükseltilmesi Atatürk'ün düşüncelerinin çok iyi anlaşılması ile mümkündür. Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız Atatürk'ün Cumhuriyet anlayışının O'nun sözlerinden seçtiklerimizle (EK) daha da açık hale getirmemiz faydalı olacaktır.

9 Anıl Çeçen, a.g.e., s. 175.

Levent Şahverdi Arşivi

EK:

ATATÜRK'ÜN SÖZLERİNDEN SEÇMELER*

"Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir".

1933 (Afetinan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, s. 251)

"Çağdaş bir cumhuriyet kurmak demek, milletin insanca yaşamasını bilmesi, insanca yaşamanın neye bağlı olduğunu öğrenmesi demektir".

(Muhit Mecmuası, Sayı: 32, 1931, s. 7-8)

"Demokrasi ilkesinin en çağdaş ve mantıki uygulamasını temin eden hükümet şekli, cumhuriyettir".

1930 (Afetinan, Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, s. 410-411)

"Türk milletinin tabiat ve âdetlerine en uygun olan idare, cumhuriyet idaresidir".

1924 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 74)

"Az zamanda çok büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bundaki başarıyı Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak kararlı bir şekilde yürümesine borçluyuz ".

1933 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 272)

---

* Atatürk'ün cumhuriyetle ilgili sözleri için bkz. Utkan Kocatürk, **Atatürk,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Sevinç Matbaası, Ankara, 1987, s. 112-115.

Levent Şahverdi Arşivi

"Cumhuriyet, Türk milletinin refah ve yükselmesi yolunda asırların görmediği başarılara erişti. Milletin eğilimlerini ve ihtiyaçlarını bularak ve öğrenerek onun refah ve gelişim gereklerini gerçekleştirmekte Cumhuriyetin az zamanda elde ettiği neticeler, Cumhuriyet idaresinin milletimize hazırladığı geleceğin daha ne kadar parlak olduğunu tahmin ettirmeğe kâfidir. Asla şüphe yoktur ki Cumhuriyetin gelecek evlâtları, bizden daha çok refaha kavuşmuş ve bahtiyar olacaklardır".

1933 (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 272)

"Bugünkü hükümetimiz, devlet örgütümüz doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir devlet örgütü ve hükümettir ki, onun ismi Cumhuriyettir. Artık hükümet ve hükümet mensupları kendilerinin milletten ayrı olmadıklarını ve milletin efendi olduğunu tamamen anlamışlardır".

1927 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 435)

"Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti sonsuza dek yaşayacaktır. Ve Türk milleti güven ve mutluluğun kefili olan ilkelerle, uygarlık yolunda, tereddütsüz yürümeğe devam edecektir".

1926 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 80)

"Türkiye Cumhuriyeti her manası ile büyük Türk milletinin öz ve aziz malıdır. Kıymetli evlâtlarının elinde daima yükselecek, ebediyen yaşayacaktır",

(Hasan Rıza Soyak, Doğumundan Cumhuriyetin ilânına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri, s. 67-68)

Levent Şahverdi Arşivi

"Cumhuriyet yeni ve sağlam esaslarıyla, Türk milletini emin ve sağlam bir gelecek yoluna koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibariyle, büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur".

1936 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 372)

"Bütün dünya bilsin kî, benim için bir taraflılık vardır; Cumhuriyet taraftarlığı, fikri ve sosyal inkılâp taraftarlığı. Bu noktada, yeni Türkiye topluluğunda bîr ferdi, hariç düşünmek istemiyorum",

1924 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 189)

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİR MODERNLEŞME PROJESİ OLARAK TÜRKİYE'DE CUMHURİYET

Hüseyin TOSUN*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, yaklaşık altı yüz yıl üç kıta üzerinde egemen olmuş Osmanlı Devletinin tarih sahnesinden geriye çekilmesi sonucunda kuruldu. Bu gelişme ile birlikte Türk toplumu yeni bir yönetim olarak Cumhuriyet ile tanıştı. Türkiye'de Cumhuriyet yeni devlet, ulus ve bireyin doğmasını sağlayan bir modernleşme/uygarlaşma projesi olarak tasarlandı. Cumhuriyetle getirilen bu yeni yapılanma içinde bir süreklilik sağlanarak bugüne gelindi. Bugün İşleyen hukuk sistemi, kurumları ve idealleri çağdaş uygarlığın işleyişine uyum sağlamış bir Türkiye mevcut hale gelmiş bulunmakta. Ancak bu duruma bakıp da her şey yolunda rahatlığınada kapılmamak gerekli. Cumhuriyeti çağın yükselen değerleriyle donatmak için ilgili her kesim üzerine düşeni yapmalı. Bu yapılırken de mutlaka geriye dönüp bakılmalı. Bu amaçla yapılmış olan çalışmada; Cumhuriyet ve Demokrasi kavramları, bunların birbirleriyle ilişkileri, Türkiye'de Cumhuriyet Yönetimine geçişin aşamaları, Cumhuriyetin temel dayanakları ve bunların çağdaş değerler ölçüsünde yorumu ve küreselleşen dünyada Cumhuriyetin varlığını sürdürmesi açısından yeni stratejik plânlama, düzenleme ve öngörüler geliştirilmeye çalışılmıştır.

* Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Şahverdi Arşivi

A. Cumhuriyet ve Demokrasi

Latince res publica'nın karşılığı olan cumhuriyet, insanların aile hayatının dışında kalan ve halkın ortak işleriyle ilgili bulunan "kamusal alanı" tanımlamak için kullanılmakta idi. Terim aynı zamanda kamu hayatının kurumsal yapıları veya kurumsal olarak örgütlenmiş kamu alanı anlamında da kullanılmakta idi. Bu anlam, Roma'da cumhuriyet döneminden başlayarak imparatorluk dönemi, Orta Çağ ve Modern Çağın ilk dönemleri boyunca ve 18.yüzyıla kadarki siyaset teorilerinde korunmaya devam etti.[1]

Türkçe'ye ise Arapça cumhur kelimesinin karşılığı olarak yerleşti. Cumhur, halk, topluluk, kamu, halka ait olan şey anlamına gelmektedir. Günümüz Türkçesinde ise monarşik olmayan devlet biçimi[2] ya da yönetim düzenini tanımlamak için kullanılmaktadır. Daha açık bir ifade ile halkın egemen olduğu bir yönetim düzeninin hukuksal yapısı ve çerçevesidir.[3]

Tarihsel olarak Cumhuriyet olgusu; iktidarın toplum içindeki tek bir ögenin elinde toplanmasının önüne geçmek ve farklı çıkarları dengelemek amacıyla doğmuş ve gelişmiştir. Çoğunluk, azınlık ve tek kişiye dayalı yönetiminin sakıncalarını gidermeyi amaçlayan bir düşüncenin ürünüdür.[4] Bu anlayışın tarihi geçmişini Eski Roma dönemine kadar götürmek mümkündür. O dönemde demokrasi, aristokrasi ve monarşi gibi geleneksel sîyasal toplum biçimlerinin prensliklere dönüşmesi üzerine Cumhuriyet, Cumhuriyetçi düşünürlerce kamusal alanı doğru biçimde örgütlendirmenin ve kamu yararının güvenliğinin en iyi yolu olarak tanıtıldı. Bunun en ideali ise Roma Cumhuriyeti idi. Çünkü Roma Cumhuriyeti'nde kamu alanının örgütlendirilmesinde tayin edici güç halka dayanmakta idi. Bu anlayış, Cumhuriyetle ilgili modern anlayışların da temelini oluşturdu.[5]

---

1 Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998.s.344.

2 Toktamış Ateş, **Yasasın Cumhuriyet**, Bilgi Üniversitesi Yayını, Ankara 2003.s.74.

3 Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Yayanı, Ankara 1981.s.8.Ayrıca Cumhur, Cumhuri, Cumhuriyet kavramları için bkz bkz.Şemseddin Sami, **Kâmus-ı Türki**, Dersaadet, İkdam mat., 1317, s.482;Hüseyin Kâzım, **Büyük Türk Lügatı**, Devlet Mat., İst., 1928;**Türk Hukuk Lügatı**, Ank. 1944, s.56;M. Nihat Özön, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İst. 1959,s.138;Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ank. 1984, s.177; Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, I, Ank. 1988, s.263;**Meydan Larrousse**, c.3, s.95

4 Oktay Uygun, **Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003.s.120.

5 Erdoğan, **a.g.e.**, s.345.

Levent Şahverdi Arşivi

Roma'dan sonra gelişen tarihî süreçte İngiliz Siyasal Sistemi, eski Cumhuriyet düşüncesini en iyi temsil eden model oldu. Bireyin, azınlığın ve çoğunluğun iradesini temsil eden Kral, Lordlar Kamerası ve Avam Kamerası, eski anlamıyla tipik Cumhuriyet kurumları olarak nitelendirilebilir. Ancak günümüzde Cumhuriyet kavramı monarşiyi bünyesinde bulunduran sistemler için kullanılmamaktadır. Örneğin bugün kıta Avrupası'nda yer alan Belçika, Danimarka, Hollanda, İngiltere, İsveç ve Norveç gibi devletler anayasal monarşi ya da meşruti monarşi olarak adlandırılmaktadır. Oysa modern Cumhuriyetler eski Roma'dan farklı olarak, monarşiyi yıkarak yerine kurulmuş, demokratikleşme sürecine paralel olarak aristokratik kurumları da kaldırmış rejimlerdir.[6] Bugün gelinen durum itibariyle Cumhuriyet rejimi insanların eşitliğine dayanır. Sınıfsız, imtiyazsız bir toplumu içerir.

Demokrasi ise, halkın yönetimi yani önemli sorunların ne olduğuna ve bunlar hakkında ne yapılacağına dayanan ve her vatandaşın katılma hakkı anlamına gelen Yunanca "demokratia" sözcüğünün günümüzde almış olduğu biçimdir.[7] Biraz daha açmak gerekirse demokrasi, bir toplumda insanların kendilerini ilgilendiren ya da ilgilendirebilecek olan konulardaki kararların oluşum sürecine katılmaktır.[8]

Cumhuriyet ve demokrasi kavramları her zaman birbirine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Ancak illa bu iki kavramı ayrı olarak tanımlamak gerekirse Cumhuriyeti daha çok bir yönetim biçimi, demokrasiyi de yönetimin oluşum ve işleyiş kurallarını niteleyen bir olgu olarak nitelendirmek mümkündür. Cumhuriyet devletin yönetim şekli, demokrasi ise o devletin rejimidir. Cumhuriyet toplumun kim tarafından yönetileceği sorusuna cevap arar. Demokrasi ise toplumun nasıl yönetileceği konusunda cevap verir.[9]

Demokrasi Cumhuriyet anlayışının derinlik kazanması ve tabana inerek yerleşmesidir. Özde hem Cumhuriyet hem de demokrasi halkın yöne-

---

6 Uygun, **a.g.e.**, s.120.

7 Çeçen, **a.g.e.**, s.37; Ayrıca bkz.Maurice Cranston, **Siyasal Sözlük**, Milliyet yay., İstanbul 1970.s.23.

8 Ateş, **a.g.e.**, s. 32.

9 Nurullah Aydın, **Yeni Yüzyıl için Ulusal Stratejiler, Her Şey Türkiye İçin,** Atlas Kitabevi, Ankara 2003. s.51.

Levent Şahverdi Arşivi

timi olmak fikrine dayanır. Her ikiside ortak hedefe yönelik ve birbiriyle çakışan ve birbirini bütünleyen kurumlardır.[10] Cumhuriyetin özü demokrasi olduğu takdirde ve rejim açısından halk egemenliğine en uygun ortam oluşmuş olur. Cumhuriyet ile demokrasinin beraberce bulunması yani demokratik Cumhuriyet çağımızın en ileri rejimi olarak gösterilebilir.

Her Cumhuriyetin mutlaka demokrasi olması beklenemeyeceği gibi her demokrasinin de Cumhuriyet olması istenemez. O halde bir devletin adının Cumhuriyet olması ve başında da veraset yoluyla iktidara gelmiş bir devlet başkanın bulunması, o devletin kendiliğinden bir yönetim sistemine sahip olduğunu göstermez. Dolayısıyla başında bir hükümdarın bulunduğu bir yönetim demokratik olabileceği gibi, bir Cumhuriyet yönetiminin demokratik olmaktan uzak olduğu durumlarda söz konusu olabilir. Nitekim, devlet yaşamının demokratikleştirildiği, ama yinede hükümdarlığın sürdüğü meşruti krallıkların yanı sıra, başlarındaki kişi Cumhurbaşkanı adını taşıdığı için Cumhuriyet sayılan diktatörlüklerde mevcuttur.[11]

Türkiye'de de Cumhuriyet ve demokrasi kavramları hep birlikte düşünülmüştür. Mustafa Kemal, "Benim en büyük eserim cumhuriyettir" derken burada Cumhuriyeti bir demokratik devrim bir medeniyet/uygarlık projesi olarak görüyordu. Bu anlayış Atatük döneminden sonra da aynı şekilde devam etmiştir. Nitekim 1960 ve 1980 askeri yönetim döneminin liderleri, görevleri sırasında Cumhurbaşkanı değil, devlet başkanı sıfatını kullanmaya özen göstermişlerdir. 1982 anayasanın geçici 1.maddesinde, anayasanın halk oylaması sonucunda kabul edilmesi ile o tarihteki "Millî Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı"nın Cumhurbaşkanı sıfatını kazanacağı belirtilmiştir. O halde Cumhuriyet, anayasanın 2.maddesinde yer alan demokratik nitelemesiyle birlikte ele alınmalı ve devletin temel organlarının doğrudan ya da dolaylı yolla serbest seçimlerden çıkmaları ve de seçimden çıkmış kişilerce atanmaları biçiminde anlaşılmalıdır.[12]

10 Hüsnü Erkan, **Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma**, İmge Kitabevi, Ankara 2000.s.74.
11 Yavuz Sabuncu, **Anayasaya Giriş**, İmaj Yayınları, Ankara 2003.s.92.
12 Sabuncu, **a.g.e.**, s.93.

Levent Şahverdi Arşivi

B. Türkiye'de Cumhuriyet Yönetimine Geçiş

14. yüzyılda kurulan Osmanlı Devleti kendine özgü yönetim sistemi ile 17. yüzyıla kadar dünyanın en güçlü devletlerinin başında geliyordu. Bundan dolayı da Batı'da gelişen düşüncelere ve uygulamalara kayıtsız kalmıştı. Ancak devletin Batı karşısında önce duraklamaya sonrada gerilemeye[13] başlamasıyla oluşan ağır koşullar yöneticileri çözüm arayışına yöneltti. Bu aşamada öncelikle Batı'da gelişen askerî teknolojiden faydalanmaya öncelik verildi. 1792'den itibaren Avrupa başkentlerine düzenli ve sürekli elçilikler[14] kurulmaya ve uzmanlar gönderilmeye başlandı. Böyle olsa da 1789 Fransız Devrimi'nin İnsan Hakları Bildirisi'ndeki ilkelere ve Krallığın yerine Cumhuriyetin kurulmasına karşı önceleri kayıtsız kalındı. Ancak, özellikle II. Mahmut devrinden itibaren devrimci bir tepkinin başladığı ve geliştiği bilinmektedir. Böyle bir tepkinin aydınlar arasında başlaması ve süreklilik kazanması ise Tanzimat dönemine rastlamaktadır. Batı'nın siyasal ve hukuksal düşünceleriyle ilişkiye giren gençler bu konudaki terminoloji ve düşünceleri Osmanlı Devletine aktarmaya başladılar. Bu bağlamda düşünce özgürlüğü, ulusal egemenlik ve cumhuriyet sözcükleri kullanılmaya başlandı. Özellikle insan hakları bildirisinde geçen ilkelerden "güvenlik" ve "Kanun önünde eşitlik" ile ilgili olanları ilk defa 1839'da ilân edilen Gülhane Hattı ile Osmanlı toplumuna girdi. Böylece gerek Gülhane Hattı gerekse 1856'da ilân edilen Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti ile uyrukları arasındaki ilişkiler yasal bir çerçeveye oturtularak devletin sınırları içerisinde yaşayan tüm uyrukların eşit olduğu ilân edildi. Bu gelişme ile Osmanlı Devletinin sahip olduğu millet sistemi sarsılmaya başladı.[15] Bu sarsıntıyı önlemek ve yeni çareler bulmak üzere doğan Yeni Osmanlılar Hareketînin[16] temsilcileri olarak Ziya Paşa, Namık

13 Duraklama ve gerilemenin sebebleri için bkz.Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir İnceleme**, AÜ SBF Yayını, Ankara 1987.s.59-154.

14 Ayrıntılar için bkz.Ercüment Kuran, **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)**, Ankara 1968.

15 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayını, İstanbul 1978.s.207-245.

16 1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile ilgili olarak bkz. Ebuziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, İstanbul 1973.

Levent Sahverdi Arşivi

Kemal ve Ali Suavi Avrupa'ya giderek halkın haklarını koruma davasında, özgürlük, ulusal egemenlik ve parlamento ile yönetim konularında çalışmalar yaptılar. Ancak cumhuriyet yönetimi yönünde önemli bir girişimleri olmadı. [17]

Fransız Aydınlanma Felsefesi düşüncesinin etkisi altında kalan ve Anayasa hazırlanarak Meclisin açılması, düşünce özgürlüğünün sağlanması, halka egemenlik hakkının verilmesi ve bunları sağlayabilecek örgütlü bir muhalefetin oluşturulması yolunda açık ve gizli olarak yurt içinde ve yurt dışında yaptıkları siyasal mücadelenin sonucunda 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi[18] ilân edildi. Kanun-i Esasi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüm halklar Osmanlı sayıldı ve onlara bir takım bireysel haklar tanındı. Ayrıca atamayla oluşturulan Meclis-i Ayan ve seçimle oluşturulan Meclis-i Mebusan dan oluşan bir parlamentolu sistem getirildi. Böylece halkın ülke yönetimine katılması ilkesi benimsenmiş oldu.[19]

İlk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877'de toplandı.[20] Vilâyetlerden gelen, çeşitli din ve dilden grupları temsil eden Parlamento üyeleri geldikleri yerlerin problemlerini ortaya atarak, kısa zamanda ülkenin sorunlarını kavrayıp, maliyeyi, yönetimi ve hatta dış politikayı yönlendirme girişim-

---

17 Enver Ziya Karal, **Atatürk ve Devrim**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2003. s.27.

18 Kanun-i Esasi'nin yapıldığı ortam, esin kaynağı, yapısı ve uygulanmasıyla ilgili olarak Bkz.Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2001. Ayrıca yine aynı yazarın makalesi için bkz."1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim yayını, İstanbul 1985; Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış" **Tanzimattan Cumhuriyeti Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İletişim yayını. İstanbul 1985;Coşkun Üçok, "1876 Anayasasının Kaynakları", **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976**, Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara 1976.:Ahmet Mumcu, "Osmanlı Devletinde 1876 Anayasasına Değin Temel Hak ve Özgürlükler ile 1876 Anayasasının Temel Yapısı" **Türk Parlamentoculuğunun** ..... ; Suna Kili, 1876 Anayasasının Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi" **Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der yayınları,** İstanbul s.103-107.

19 Hüseyin Tosun, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişimine Genel Bir Bakış," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı:52, s.196.

20 Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Temeller,** Afa yayınları, İstanbul 1996, s.36.; 19 Mart-28 Haziran arasında görev yapan Birinci Mecliste 116 Mebusun 68'i müslüman, 48'i gayrimüslümdür. 13 Aralık 1877-14 Şubat 1878 arasında görev yapan ikinci mecliste ise 106 mebusun 59'u müslüman, 47'si ise gayrimüslim oldu. Bkz.Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Yayınevi, Ankara 1996, s.29; Niyazi Berkes, **a.g.e**, s.284.

Levent Şahverdi Arşivi

lerine başladılar.[21] Meclis-i Mebusan'ın kendi yetkilerini tehdit etmesi üzerine Rus Harbi'ni de fırsat bilen[22] II. Abdülhamit 14 Şubat 1878'de Meclisi süresiz olarak kapattı.[23]

Bundan sonra Padişah yetkilerini daha da artırarak, hafiye örgütüyle, sansür kurumuyla Osmanlı aydının demokratik hak ve isteğini engelledi, özgürlükleri kısıtladı. Bunun üzerine önce İmparatorluk sınırları içinde, sonraları dış memleketlerde gizli cemiyetler kuruldu. Bunların en önemlilerini ise 1889'da Askerî Tıbbiye'de temellerinin atıldığı İttihadı Osmani Cemiyeti oluşturmaktadır. Bu gizli cemiyet, daha sonra Paris'te bulunan ve pozitivist düşünceyi benimsemiş olan Ahmet Rıza ile bağlantı kurarak adını İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirdi.[24] Jön Türkler adıyla anılan bunların başlıca amacı; içlerinde zaman zaman ayrılıklar olsa da[25] Abdülhamit'in baskısına son vermek, Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyarak Meşrutiyetin yeniden kurulmasını sağlamaktır. Jön Türkler de Yeni Osmanlılar gibi Cumhuriyet üzerinde fazla durmamışlardır.[26] Osmanlıcılık fikri etrafında yurdu kurtarmak amacıyla 27 Aralık 1907'de Paris'te birleşerek daha sonra 23 Temmuz 1908'de[27] Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini, yani İkinci Meşrutiyetin ilânını sağlamışlardır. Böylece yeniden Anayasalı döneme geçilmiş oldu.

---

21 İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe,** Ufuk Kitapları, İstanbul 2001., s.62.

22 M.Philips Price, **Türkiye Tarihi**, Çev. Selahattin Atalay, Ararat yayınevi, İstanbul 1977.s.103.

23 Karpat, **a.g.e.,** s.36. Meclis'in dağıtılmasıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Berkes, **a.g.e.**, 328-329;Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** TTK Yayını, Ankara 1984., s.168.

24 Tosun, **a.g.m.,** s.197.

25 Jön Türkler arasındaki ayrılıklara ilişkin bkz. Tosun, **a.g.m.,** 31 nolu dipnot, s.197. Ayrıca Jön Türkler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, Ankara 1964;Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1980; Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Siyasal Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstabul 1985.

26 Karal, **a.g.e.**, s.28.

27 Devrimle ilgili olarak bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayını, İstanbul 1995; Reşit Faik Unat, **II.Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi**, TTK Yayını, Ankara 1991. Ayrıca İkinci Meşrutiyet'in Türk Siyasal Hayatındaki yerine ilişkin bkz. Tunaya, **Türkeye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, s.121-126.;E.Z.Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,** VIII.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983.

Levent Sahverdi Arşivi

İkinci Meşrutiyetin ilânı, Türk aydınlarının, Batı'nın siyasal ve hukuksal düşünceleriyle daha yaygın biçimde uğraşmalarına olanak hazırladı. O dönemde Türkçülük akımı da siyasal yönü ile gelişmeye başladı.[28]

Ayrıca İkinci Meşrutiyetin ilânı ile Türk Siyasal Yaşamına Parlamenter Sistem girmiş oldu. Bu dönemde milletvekilleri temsil haklarını iyi kullanarak 1876 Anayasasının kısıtlayıcı bazı hükümlerini 1909'da kaldırarak, köklü değişiklikler yaptılar. Meclis-i Mebusan'ın gücünü artırarak, padişahın yetkilerini daralttılar. Hükûmeti kurmakla Sadrazam'ı yetkili kılarak, kendi içinde uyumlu bir hükûmetin kurulması geleneğini başlattılar. Temel hak ve özgürlükleri yok eden 113 üncü maddeyi kaldırarak Anayasayı gerçek niteliğine kavuşturdular. Ülke yönetiminde sorumluluk taşıyan hükûmetin uygulamalarını denetim altına aldılar. Ancak Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu alan bir hükûmetin iktidar olabileceğini ve hükûmetlerin iktidarda kaldıkları sürece izleyecekleri politikayı belirleyen hükûmet programı hazırlama ve bunu Meclis-i Mebusan'a sunma geleneğini de başlattılar.[29] Anayasaya eklenen 120. madde ile daha önce gizli faaliyet gösteren cemiyetler yasallık kazandı. Ayrıca yeni cemiyet ve partiler kurulmaya başladı. Siyasî özgürlük ortamı gelişmeye başladı. Basında hemen her şey yazılıp tartışılır oldu. Bu özgürlük ortamında güçlenen Türk milliyetçiliğinden, daha çok azınlık cemiyetleri yararlandılar ve kendi amaçlarına ulaşabilmek için İmparatorluğun bir an önce çökertilmesi konusundaki yıkıcı faaliyetleri hızlandırdılar.[30]

Örneğin bu ortamdan faydalanan bazı balkan ülkeleri bağımsızlıklarını ilân ettiler. İttihat ve Terakki Cemiyeti önderliğinde bir gurup, İmparatorluğu ve devleti kurtarmanın en emin yolu olarak güçlü bir merkezi yönetimi savunurken, bu gurubun karşısında Prens Sabahattin Bey önderliğinde yer alan ademi merkeziyet yanlıları ise dinî ve etnik çeşitliliği çok zengin olan İmparatorluğun varlığını devam ettirebilmesi için zayıf bir

28 Karal, a.g.e., s.28.

29 Tosun, a.g.m., s.199; **Türk Parlamento Tarihi**, aynı cilt, s.672.

30 Mustafa Albayrak, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyetinin Tarihsel Gelişimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999,s.34.

Levent Şahverdi Arşivi

merkez ve bireysel sorumluluk ilkelerinin benimsenmesi gerektiği inancındaydılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti başlangıçta diğer guruba göre daha örgütlü ve kitle desteği daha geniş bir gurup olduğundan, durumu kontrol eder konumdaydı. Ancak liberal olarak nitelendirilebilecek olan ademi merkeziyet yanlılarını ise Babıali'nin yüksek bürokratları destekliyordu. Her iki çevre Osmanlı toplumunun üst kesimlerinden oluşuyordu. Anayasal düzende devleti, İttihatçılardansa kendilerinin yönetmesi gerektiği inancındaydılar.[31]

Bu iki gurup anayasanın yürürlüğe girmesinden sonraki aylarda iktidar mücadelesine girişmişlerdir. Bu dönemde siyasî yetki liberal bir hükûmet ile İttihatçıların çoğunlukta olduğu Meclis arasında bölündüğü için, siyasî gerginliğin yüksek olduğu bir dönem olmuştur. Nitekim dönemin Kamil Paşa Hükûmeti'nin Şubat 1909'da iktidardan düşmesi 13 Nisan 1909'da başlayan ve tarihte 31 Mart Olayı[32] olarak anılan bir karşı devrim girişimine yol açtı. Bu olay İmparatorluğun değişen dünyada yaşayabilmesini sağlayacak modernleşme çabalarına ve anayasal düzene karşı dinî bir tepki olarak gerçekleşmişti. İstanbul'daki Birinci Orduya mensup askerlerin subaylarına karşı isyan etmeleriyle başlayan karşı devrim, Makedonya'daki III.Ordunun askerî disiplini koruma ve anayasaya bağlılık konularındaki duyarlılığından dolayı başarılı olamadı. İttihat Terakki Cemiyeti'nin başkent örgütü bu devrim ile çökmüş olmasına karşın Makedonya'daki III.Ordu da yer alan İttihat Terakki Üyeleri Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a geldiler. Hareket ordusunda yer alan Mustafa Kemal ve Ali Fethi gibi 1923'te cumhuriyetin kurucu kadrosunda yer alacak olan şahsiyetler, dinle ilgisi olmayan çevrelerin ya da yabancıların İslâmı nasıl kullanabildiğini ibretle gördüler.[33]

---

31 **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940**, c.1, YKY, Mayıs 2002. s.3.

32 Bu karşı devrim hareketi o tarihte kullanılmakta olan eski Rumi takvime göre "31 Mart Vakası" diye bilinir. Bkz. Lewis, **a.g.e.**, s.215; Ayrıca bkz.Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi, I/2** TTK Yayını, Ankara 1963, s.182-217; Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi**, (Haz.Faik Raşit Unat), Ankara 1960.s.

33 **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940**, C.1, YKY Mayıs 2002, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha sonraları Mecliste İttihat ve Terakkiye karşı olan tüm unsurları kapsayan geniş tabanlı bir siyasal cephe olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911'de kuruldu. Bu şekilde gerek Mecliste, gerekse halk arasında kendilerine karşı yükselen muhalefetten korkan İttihatçılar, Parlamentodaki güçlerini koruyabilmek için 18 Ocak 1912'de Parlamentonun kapatılmasını sağladılar. Ancak daha sonra yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki yeniden çoğunluğu sağlayacak şekilde Meclise girmiş olmasına rağmen sağlanan bu başarı demokratik yoldan uzun süre iş başında bulunmaya yeterli olamadı.[34] Çünkü küçük rütbeli subaylardan oluşan Halaskar Zabitan adlı bir gurup[35] Mehmet Sait Paşanın yönetimindeki İttihatçılardan ağırlıklı kabineyi istifaya zorlayarak Ahmet Muhtar ve Kamil Paşaların liberal kabinelerini işbaşına getirdi. Balkan savaşları sonucunda İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarının neredeyse tamamının kaybedilmesi Kamil Paşa Kabinesinin güvenirliğini yitirmesine yol açtı. Nitekim bu durumu iyi kullanan ittihatçılar Enver Bey önderliğinde 23 Ocak 1913'de bir darbe yaparak hükûmeti silâh zoruyla istifaya zorladılar. Babıali Baskını[36] olarak adlandırılan bu olay ile iktidara gelen ittihatçılar Birinci Dünya Savaşı sonucuna kadar iktidarda kaldılar.[37]

Balkan Savaşları ve arkasından başlayan Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devletini zor durumda bırakmış olsa da bu gelişmeler yeni bir Anadolu ulusçuluğunun doğmasına neden oldu. Bu olgu sonraları cumhuriyet ulusçuluğuna dönüşecektir.[38]

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Silâh Bırakışması Antlaşması[39] ile Osmanlı Devleti yenilgiyi ka-

34 **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940**, aynı sayfa.

35 Mayıs-Haziran 1912'de Rumeli'deki asi subaylarla ilişkili olarak İstanbul'da kuruldu. Amaçları gayrimeşru bir hükümet ve meclisi bertaraf etmek, yeni ve serbest seçimler yapmak ve anayasa meşruiyetine dönmekti. Ayrıca bu askeri ihtilâlci grup ordunun politikadan çekilmesini istiyordu. Bu ilkeye bağlı kalınarak hiç bir sivilin üyeliğe kabulü olmadığı gibi, üyelerin de devlet memuru olmasına izin verilmedi. Bkz.Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.222.

36 Baskınla ilgili olarak bkz. Lewis, **a.g.e.**, s.244; Bayur, **Türk inkılap Tarihi II/4**, s.271.

37 **Cumhuriyet ansiklopedisi 1923-1940**.s.4.

38 **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, aynı cilt, s.5.

39 Mondros Silâh bırakışması hakkında bkz.Ali Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948.

Levent Şahverdi Arşivi

bul etti. Bir ay sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisini feshetti. Daha sonra 21 Aralık 1918'de Meclis feshedildi. Siyasal alan Saray'a ve onun kuracağı hükûmetler ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na açıldı. Anadolu'da İşgaller başlayınca millî nitelikli bölgesel cemiyetler kurulmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Anadolu'ya geçerek ulusal egemenliğe dayanan bağımsız bir Türk Devleti kurma çabasını bu cemiyetlere dayanarak başlattı.

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında ulus egemenliğine dayalı katılımcı ulusal bir cumhuriyet kurmayı kafasında tasarlamış olmalıydı ki, nitekim bunun ilk işaretini 22 Mayıs 1919'da Samsun'dan Sadarete gönderdiği raporda; "...millet birlik olup hakimiyet esasını, Türklük duygusunu esas almıştır"[40] ifadesi ile verdi. Bu düşünceler daha bilinçli olarak bugün araştırmacılarca Anadolu devriminin beyannamesi[41] olarak adlandırılan 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde "ulus egemenliği" olarak yer aldı. Amasya Genelgesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması açısından önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Burada İstanbul Hükûmeti suçlanarak ulusun egemenliğinin korunması ve kullanılması konusunda açıklamalar yapıldı. Ulusun bütünlüğünün, ulusun bağımsızlığının tehlikede olduğu belirtilerek, İstanbul'daki merkezî hükûmetin de İtilâf Devletlerinin baskısı altında bulunduğu dolayısıyla millî sorumluluklarını gereğince yerine getiremediği, bu koşullarda milletin sesini duyuracak, taleplerini yerine getirecek yeni bir oluşuma ihtiyaç olduğu ifade edildi. Bunun için uygun bir zaman içinde Sivas'ta bir ulusal kongrenin toplanması ve her livadan seçilecek üçer temsilcinin katılması istenilen bu kongreyle, milletin iradesinin ortaya konulması için çalışmaya geçilmesi istendi.[42]

Ulus egemenliğinin tespiti, karar mekanizmasının genişletilmesi, doğal olarak halife-sultan ikilisinin uhdesindeki bireysel karar mekanizması-

---

40 **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991.s.24-25.

41 Bkz.Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C.1, İstanbul 1987. s. 263; Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Ankara 1981. s.34.

42 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, AAM Yayını, Ankara 2002, s.21.

Levent Şahverdi Arşivi

nın kırılması demekti. Bu hareket tanrının yeryüzündeki gölgesi unvanını taşıyan Osmanlı Sultanın egemenlik yetkisini kaldırarak, meşruiyetin kaynağını Tanrıdan, insanın hür iradesine dayandırmanın ilk adımı oluyordu. Yani egemenliğin kaynağı gökyüzünden yeryüzüne, inmiş oluyordu.[43]

Mustafa Kemal'in Anadolu'da ulusal bir hareketi hazırlama yönündeki bu faaliyetlerinden kaygılanan İstanbul Hükûmeti 23 Haziran 1919'da Mustafa Kemal'in görevinden uzaklaştırıldığını açıkladı[44] ve O'nu İstanbul'a geri çağırdı. Mustafa Kemal bunu kabul etmeyerek 8 Temmuz 1919'da Ordudaki görevinden ayrıldı.[45] Ordudan ayrıldıktan sonra Sivas ve Erzurum da topladığı kongrelerde bağımsızlık mücadelesinin temel esaslarını benimsedi.

23 Temmuz 1919 tarihinde toplanarak 14 gün süren çalışmanın ardından dağılan Erzurum Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu bakımından daha ileri bir adım oldu. Erzurum Kongresi bazı Doğu illerinden gelen delegelerin oluşturduğu sınırlı bir kongre olmasına karşın, kararları vatanın bütünü ve ulusun genelini ilgilendirecek şekilde geniş kapsamlı oldu. Bu kongrede; yurdun bütünlüğü ve işgale karşı direnişe geçilmesi, ulusal güçlerin etken ve ulusal iradenin egemen kılınması ilkesi ile birlikte, yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğunun kabul edilemeyeceği yolunda kararlar alındı.[46] Ayrıca yönetim kurulu durumunda olan ve Atatürk'ün başkanı olduğu Heyet-i Temsiliye'ye, Kongre kararlarını yürütme, gerektiğinde vatanın korunması ve bağımsızlığın sağlanması için geçici bir hükûmeti seçme yetkisi verildi. Böylece Erzurum Kongresi Anadolu'da kurulacak yeni devletin habercisi oldu.[47]

Heyet-i Temsiye'nin girişimleri ile 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas Kongresi çalışmalarını gerçekleştirdi. Bu kongre en önemli etkinlik olarak Türk ulusunun direnişinin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk

43 Hüsnü Erkan, **Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma**, İmge Kitabevi, 2000 s.25.
44 Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, Ankara 1959.s.144.
45 Bkz.**Türk İstiklal Harbi** C.II, Ks.I, Ankara 1963. s.119; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I, Ankara 1966. s.23.
46 Atatürk, **Nutuk**, s. 45-46.
47 Erzurum Kongresi ile ilgili olarak bkz. Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemiyeti" adı ve çatısı altında meşru bir kurumlaşmayı burada sağlamak oldu.[48] Sivas Kongresi'nin temsil niteliği Erzurum Kongresi'ne göre daha geniş oldu. Kongre, Heyet-i Temsiliye'nin yetkilerini artırarak, ona askerî güçlerin derlenip toparlanmasından, ulusal meclis hazırlıklarının yapılmasına kadar varan bir dizi görevler verdi. Ulusal gücü ve ulusal iradeyi egemen kılma ilkesi Erzurum Kongresi gibi Sivas Kongresi'nin de onayından geçti. Heyet-i Temsiliye, tüm ulus adına hareket eden bir kurul halinde Ankara'da TBMM'si kurulana kadar, ulusal kurtuluş hareketinin yöneticisi ve uygulayıcısı oldu. Böylece ülkede, İstanbul Hükûmetinin yanında Anadolu'da yeni bir iktidar doğmaya ve devlet otoritesi yavaş yavaş Heyet-i Temsiliye'ye geçmeye başladı.[49] Erzurum ve Sivas Kongreleri Türk tarihinin ilk teşkilâtlanmış halk hareketleridir. Geleceğini dış merkezlerin kararı ile düzenleme alışkanlığı içindeki toplum, Erzurum'da Doğu İlleri Ahalisi temsilcilerinin kararı ile kurulacak devletin geleceğini belirledi.[50] Erzurum'da başlayan ulusallaşmanın asıl kaynağı Sivas'ta tek merkezli yönetim çatısının kurulmasıyla tamamlandı.[51]

Damat Ferit Paşa Sivas Kongresi'nin toplanmasını engelleyemeyince 1 Ekim 1919'da görevinden ayrıldı ve yerine Ali Rıza Paşa Hükûmeti kuruldu. Yeni hükûmet Sivas Kongresi'nin seçtiği Heyet-i Temsiliye ile doğrudan görüşmelerde bulunmaya karar verdi. Nitekim 20-22 Ekim 1919'da İstanbul Hükûmeti temsilcileri ile Heyet-i Temsiliye görüşerek bir dizi protokol imzaladı.[52]

Amasya görüşmeleri Anadolu hareketinin İstanbul Hükûmeti tarafından resmen tanınmasını sağladı. Başlangıçta her iki tarafta da vatanın bağımsızlığı için çalışacağı ümidi doğmuş ise de bu yakınlaşma uzun ömür-

48 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayanı, Ankara 2000.s.177.

49 Şeref, Gözübüyük, **Anayasa Hukuku,** Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s.109.

50 Bülent Nuri Esen, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara 1968.s.5.

51 Merkezileşme ili ilgili bkz.Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş,** Çağdaş Yayınları, İstanbul 1998.s., s.79.

52 Amasya görüşmeleri ile ilgili olarak bkz.Hüseyin Tosun (Hazırlayan), **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı,** AAM Yayını, Ankara 2003.s.186-190; Amasya görüşmelerinin tutanakları için bkz. **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge**), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1982.s.67-69.

Levent Sahverdi Arşivi

lü olamadı. Zira Mustafa Kemal ve ekibinin önemle üzerinde durduğu Meclisin çalışma yeri konusunda İstanbul'daki hükûmet çevrelerinde farklı bir anlayış hakimdi.

Nitekim Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Erzurum milletvekili seçilen ancak Ankara'da kalan Mustafa Kemal daha önce kararlaştırılmış olmasına rağmen Meclis Başkanlığına seçilemedi. Ancak bu meclis ulusal davaya inanan bazı milletvekillerinin çabalarıyla 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millî'yi kabul etti ve 17 Şubat 1920'de dünyaya duyurdu.[53] Olağanüstü şartlarda kabul edilen bir özgürlük ve bağımsızlık bildirisi olan Misak-ı Millî'nin esasları Erzurum ve Sivas Kongresi'nde saptanmıştı. Bu belge ile ulusal ve bölünmez Türk vatanının sınırları çizildi, kapitülasyonlar, millî ve ekonomik müdahaleler, siyasî dayatmalar reddedilerek, tam bağımsız bir devlet öngörüldü. Bu gelişmelerden telâşa kapılan Antlaşma Devletleri sonuçta 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler.

Bu şekilde Meclis-i Mebusan'ın çalışamaz duruma gelmesi üzerine ulusal egemenliği öne çıkaran Mustafa Kemal, millî meclisin oluşturulması için hemen harekete geçti. O, Kurtuluş hareketinin halkın iradesine dayandırılması ile ve ülkeyi kaostan kurtaracak yolun ancak millî meclisin oluşturulmasıyla bulunabileceği kanısında idi. Bunun için seçimler vakit geçirilmeden yapılmalıydı.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye başkanı olarak İstanbul'un işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920'de Anadolu'daki bütün komutanlıklara, Valiliklere bir genelge yollayarak olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisin Ankara'da toplanabilmesi için, yürürlükte olan seçim yasasına göre seçimlerin 15 gün içinde yapılmasını istedi.[54] Bu genelge bir yandan ülkede yeni bir seçimin başlamasını emrederken, öte yandan seçimin hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağını da belirtiyordu. Kuşkusuz Mustafa

53 Misak-ı Milli'nin içeriği ile ilgili bkz.Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk İle Beraber,** Ankara 1966.s.541-542.

54 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. s.288-289. Ayrıca bkz.**Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I:Dönem 1919-1923**, C.I, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1994.s.28-29.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal ve Heyet-i Temsiliye, Anadolu'da yeni bir devletin temel taşını bu genelge ile ortaya koymakla birlikte vatanın bütünlüğünü, ulusun özgürlüğünü halka dayanarak kurtarmak için alınacak kararlara, geniş halk kitlesinin katılımını sağlamak istiyorlardı. Bu nedenle ulus adına karar verecek olan "salâhiyeti fevkalade" ile yetkili Meclisin, İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekilleriyle bu genelge çerçevesinde seçilen milletvekillerinden oluşmasını yararlı görüyorlardı.[55]

Bu genelge doğrultusunda seçimler yapılarak I. Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da açıldı.[56] Kurulmakta olan ulusal demokrasinin ideolojisi ulusal egemenlik, ana kurumu da TBMM oldu. O zamana kadar ülke hanedan adıyla anılırken şimdi bir halkın yurdu anlamına gelen bir sözcükle ("Türkiye") adlandırılıyor, Meclisinin ismi de bu yönde değişiyordu. İkincisi, Meclise yüklenen yeni bir sıfat ("Büyük") bu organın demokratik mertebesinin yükselişini ifade ediyordu. Nihayet o zamana kadar resmî anayasa dilinde pek geçmeyen ("Meclis") ve ("Millet") sözcükleri (Osmanlı'da Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan) yeni demokratik atılımın simgeleri olarak yerlerini almış oldu.[57] 24 Nisan günü Mustafa Kemal, Mütarekeden Meclisin açıldığı güne kadarki siyasî olayları özetleyen uzun bir konuşma yaptı. Burada Osmanlı Devletinin izlediği iç ve dış siyaset-i eleştirerek; "Milletimizin kuvvetli, mesut ve istikrarlı yaşayabilmesi için devletin tamamen millî bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin iç teşkilâtımıza tamamen uyması ve dayanması lazımdır,"[58] diyerek hükûmetin kurulmasıyla ilgili bir teklif ileri sürdü. Başlangıçta çok ölçülü davranmak gerektiği inancı ile "Anadolu'da geçici olarak bir hükûmet başkanı seçmek veya Padişaha bir vekil tanımanın mümkün olmadığı-

55 İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 1985., s.47.

56 İhsan Güneş, **a.g.e.**, s.55.Bkz. **Büyük Millet Meclisi**, Kavanin Mecmuası, Birici İntihab Devresi, C.I, Ankara 1341; Mustafa Küçük, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapısı ve Faaliyetleri**, Y.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi; **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele'de TBMM, I.Dönem (1919-1923)**, Ankara 1993.

57 Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, s.113; Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, , c.2 Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 1997. s.7 .

58 Atatürk, **Nutuk**, s.299.

Levent Şahverdi Arşivi

nı belirterek devlet başkanlığı makamını boş bırakmayı uygun gördü. Ayrıca TBMM'nin üstünde bir kuvvetin mümkün olamayacağını, bu Meclisin yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplayacağını, Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyetin hükûmet işlerine bakacağını, Meclis başkanının da bu heyetin başkanı olacağını, Padişah ve Halifenin ise baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman Meclisin düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde durumunu alacağını belirtti.[59] Aynı gün yapılan seçimle Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal seçildi. Bir gün sonra milleti birlik ve beraberliğe çağıran ve düşman propagandasına inanılmaması için bir beyanname yayınlandı. Meclis, ayrıca 6 kişilik "Geçici İcra Encümenini" seçerek bilfiil hükûmet işlerini ele aldı. 29 Nisan 1920'de "Hıyaneti Vataniye Kanunu"nu kabul ederek Meclis, meşruiyetine saldırıyı sözle bile olsa vatan hainliği sayacağını ve ölümle cezalandıracağını ilân etti. Ayrıca 30 Nisan'da Meclisin açıldığı Avrupalı devletlere de duyuruldu. 3 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurularak görevine başladı.[60]

Meclis, 1 Mayıs 1920'de yayınladığı bir bildiride amaçlarının ülkenin bağımsızlığını sağlamak, hilâfeti ve saltanatı düşmanların elinden kurtarmak olarak belirtiyordu. Böylece hem hilâfet ve saltanat çevrelerinin karşısına bir güç olarak çıkmasını engellemek istiyor, hem de bağımsızlık mücadelesinde toplumsal uzlaşma tabanını genişletmeye çalışıyordu. Anadolu'da bağımsızlık mücadelesinin yoğunlaşmaya başladığı bir ortamda 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükûmeti İtilâf Devletleriyle,[61] Türkiye'nin sınırlarını İstanbul ve civarı ile Kuzey Anadolu'dan ibaret sayan Sevr Antlaşması'nı imzaladı.[62]

---

59 Atatürk, **Nutuk**, s.300.

60 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s.193.

61 Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, AAM Yayını, Ankara 1999, s. 228.

62 Danıştay başkanı Rıza Tevfik, Bern Sefiri Reşat Halis ve Maarif Nazırı Hadi paşa tarafından imzalan bu antlaşma 433 maddeden oluşuyordu. Bkz.**Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s.209-213; Sevr Antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararlı çıkışı ve antlaşmaya onay yeri bulunamaması nedeniyle sürüncemede kalmış ve hukukî olarak yürürlüğe girememiştir. Ayrıca bkz. Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları, Bugünkî Güçler, Maşalar. Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, İstanbul 1996.

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesinin nihayet cephelerde de başarılar kazanması üzerine Mustafa Kemal askerî alanda kazandığı başarılarını siyasî alanda pekiştirmek amacıyla Büyük Millet Meclisi'nde bir anayasa taslağı ile Meclisin mahiyeti ve görevlerini açıklayan bir program sundu. Bu girişim ilerde kurmayı düşündüğü Cumhuriyet rejiminin temelini oluşturmak için atılan ilk adımdı. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Türkiye'nin ilk anayasasına göre, egemenlik kayıtsız şartsız millete devredilerek, bütün yetkiler Büyük Millet Meclisi'nde toplanıyordu. Meclise şeriatı uygulama ve yürütme yetkisi de verilerek, halifelik kurumu fiili olarak ortadan kalkıyordu.

Bu düzenleme ile, güçler birliği ilkesi ve Meclis Hükûmeti sistemi benimseniyor. Türkiye Devletinin, TBMM tarafından yönetileceği, Yasama ve Yürütme güçlerinin Mecliste toplanacağı, Hükûmetin adının Büyük Millet Meclisi Hükûmeti olacağı ve doğrudan doğruya Meclis tarafından kendi üyeleri arasından seçileceği ilke olarak benimsendi. Ayrıca bir hükûmet başkanı yerine Meclis Başkanı, Bakanlar Kurulunun da doğal başkanı olarak kararlaştırıldı. Hükûmet Meclis adına hareket eder ve onun devamlı denetimi altında olacaktır.[63]

Meşruti sistem yerine egemenliğin ulusa ait olduğunu ilân eden ve egemenliğin kullanılmasında tüm yetkileri TBMM'ye veren bu anayasa ile Padişahlı devlet anlayışı yerini ulus-devlet ve yetkilerin TBMM tarafından kullanılması esasına bıraktı. Egemenliğin aidiyeti değişmiş, Padişahtan alınarak kayıtsız ve koşulsuz ulusa verilmiş oldu.[64]

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, Anadolu'da işgalci güçlere karşı dört bir cepheden sürdürdükleri savaşta gösterdikleri askerî başarılar Sevr Andlaşması'nın anlamını yitirmesine yol açtı. Bu nedenle müttefik kuvvetleri, 28 Ekim 1922'de Lozan'da düzenlenecek barış konferansına Ankara ve İstanbul Hükûmetlerini birlikte davet ettiler. Mustafa Kemal çifte davetiyeye olan tepkinin rüzgarından yararlanarak saltanatın bir hamlede

63 Atatürk, **Nutuk**, s.382-384 ; Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze**, Ankara 1985. s.91.

64 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi** I, s.197.

Levent Şahverdi Arşivi

kaldırılmasını sağladı. 1 Kasım 1922'de TBMM aldığı karar ile 600 küsur yıllık Osmanlı Saltanatını sona erdirdi. Osmanlı hanedanı Halifelik yetkisini sürdürecek ancak kimin Halife olacağına TBMM karar verecekti. Bu gelişme üzerine Tevfik Paşa Hükûmeti istifa etti.[65] Böylece siyasî iktidar tamamen Meclise geçti. Ancak ülkenin dinî liderliği konumundaki Halifelik kurumu eski rejimin yeniden canlandırılması için potansiyel bir tehlike olarak duruyordu. Eski rejim önlemleriyle, yeni rejim arayışları, ülkede tam bir rejim bunalımına yol açtı. Meclis çalışamaz duruma geldi. Bu aşamada Mustafa Kemal'in Meclisteki gücünün sınırlı olması nedeniyle etkin bir siyasî mücadele vermesi zor görünüyordu. Nitekim Meclis 1 Nisan 1923'de seçimlerin yenilenmesine karar vererek dağıldı. Plânladığı siyasî değişimi gerçekleştirmek amacıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasî bir partiye Halk Fırkası'na dönüştürmek istediğini ilk kez açıkladı. Bu amaçla 8 Nisan 1923'te dokuz maddelik bir program ile Halk Fırkası'nın görüşlerini kamuoyuna açıkladı.[66] Atatürk "Dokuz ilke ve Partimizin ilk programı" ifadesi ile bu durumu Nutuk'da şöyle açıklamıştır:

"Gerek bazı kimselerden aldığım yazılı düşüncelerden ve gerek halk ile yaptığım görüşmelerden çok yararlandım. Sonunda 8 Nisan tarihinde görüşlerimi dokuz ilke halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi sırasında yayınlayarak ilân ettiğim bu program partimizin kuruluşunun temeli olmuştur."[67] Nihayetinde 1923 seçimleri yapıldı ve seçim çevrelerinden gelen Müdafaa-i Hukuk Milletvekilleri 7 Ağustos günü Mustafa Kemal'in başkanlığında toplandılar. Bu toplantılar, çeşitli aralıklarla bir ay sürdü. Seçimlerden önce hazırlanan dokuz umde esas olmak üzere yapılan tüzük 9 Eylül günü kabul edildi.[68] Aynı gün oybirliği ile al-

65 Sina Akşin, **a.g.e.**, s.37.

66 Hüseyin Tosun , **a.g.m.** , s.204.

67 Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara 2002.s.485-486.; Dokuz umde için bkz: Hikmet Bila, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, AAM Yayını, Ankara 2000.s.419.; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul 1952., s.580.

68 Kuruluş dilekçesi için bkz. Bila, **a.g.e.**, s.40-41. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s.419.; Nizamnemenin ayrıntıları için bkz. Bila, **a.g.e.**, s.41-43; **Aym Tarihi**, "Halk Fırkası Nizamnamesi" C.I, No: 1, 1923.s.78.; Furuzan Hüsrev Tokin, **Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi**, Ekim Bas., İstanbul 1965.s.68.

Levent Şahverdi Arşivi

dığı karar gereği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüştürüldüğü ilân edildi.[69]

Bu arada 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması imzalandı.[70] Böylece uluslar arası alanda da Osmanlı Devletinin sona erdiği, yerine gelen bağımsız ve çağdaş Türkiye'nin varlığı tescil edilmiş oldu. Türklerin 1699 Karlofca Antlaşması'ndan beri yaşamakta olduğu geri çekilme süreci Doğu Trakya'da durdurularak Anadolu'ya sıçraması önlenmiş oldu.[71]

Halk Fırkası'nın kurulması üzerine Mustafa Kemal Cumhuriyetin duyurulması zamanının gelmiş olduğuna karar verdi. Eylül ayından itibaren kamuoyu hazırlayıcı çalışmalara girişti. İlk önce anayasada değişiklik yapılacağına ilişkin bir haber Anadolu Ajansı tarafından yayınlandı. Bu haber halk ve basında heyecan yarattı. Bundan sonra basında arka arkaya haberler çıkmaya başladı. Artık Cumhuriyetin ilân edileceği söylentisinin kesinlik kazanması muhalifleri sinirlendirdi. Bu ortam Mecliste bir hükûmet bunalımına yol açtı. Bu olay cumhuriyetin ilânını hazırlayıcı neden oldu.

Hükûmet bunalım 24 Ekim 1923'de iki çekilme ile başladı. Başbakan Ali Fethi Okyar, ikinci görevi olan İçişleri bakanlığından, Ali Fuat Cebesoy'da Meclis ikinci başkanlığından çekildiler. Daha sonra 27 Ekim 1923'te Fethi Okyar'ın başbakanlıktan çekilmesiyle[72] hükümet bunalımı yoğun bir hal aldı. Ancak Meclis yeni hükûmeti bir türlü kuramadı. Mustafa Kemal sorunun anayasada yürütme ve yasama organları arasındaki ilişkiden kaynaklandığını ileri sürerek Cumhuriyetin ilânını kolaylaştıracak bir anayasa değişikliği[73] teklifini Meclise sundu. 29 Ekim 1923'te ka-

69 Tosun, **a.g.m.**, s.205.

70 Kocatürk, **a.g.e.**, s. 337.

71 Akşin, **a.g.e.**, s.46.

72 Kocatürk, **a.g.e.**, s. 343.

73 Cumhuriyeti getiren anayasa değişikliği yasasının başlığı şöyleydi: "Teşkilatı Esasiye kanununun Bazı Mevaddının (Maddelerinin) Tavzihen Tadiline Dair kanun". Buradaki kilit sözcük tavzihen (acıklığa kavuşturarak) deyimidir. Yani yasa o ana kadar hiç olmayan bir şeyi (cumhuriyet) yoktan var ettiğini söylememekte. Cumhuriyetin ilânından bile bahsetmemekte. Zaten var olan bir durumun açıklığa kavuşturulduğunu bildirmektedir. O ana dek yaşanan ama adı konmayan bir olgu artık vuzuha (açıklığa) kavuşturulmaktadır. Tanör, **a.g.e.**, s.180.;Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek yayınevi, İstanbul 1987.s.45.

Levent Şahverdi Arşivi

bul edilen anayasa değişikliğine göre; Türkiye Devletinin hükûmet biçimi cumhuriyettir. Türkiye Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi tarafından bir seçim dönemi için seçilir. Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Başbakan Cumhurbaşkanı tarafından ve meclis üyeleri arasından seçilir.[74]

Mecliste yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü Başbakan seçildi.[75] Daha önceden de başkentin İstanbul'dan Ankara'ya nakli için 13 Ekim 1923'te bir kanun teklifi verilmişti. Bu şekilde bir başka monarşik yapıya daha son verilerek, halka ya da cumhura daha yakın bir kent mütevazı ama devrimci değişime elverişli Ankara devletin yönetim merkezi yapılmıştı.[76] Böylece Cumhuriyet yönetimine geçilmiş oldu. Almanya, Avusturya ve Macaristan'dan sonra Türkiye'de cumhuriyet oldu. Şu farkla ki onlar, yenilginin, bozgunun kapkara ortamında bunu seçtiler. Türkiye ise zaferin ve kurtuluşun parlak güneşi altında bu yola gitmiş oldu.[77]

Cumhuriyetin ilânı Meclisteki ikili yapıyı açık bir şekilde su yüzüne çıkardı.[78] Bu bağlamda Cumhuriyet rejimine karşı çıkan muhalefetin tutucu kanadı, İslâmi kurumları ve Halifeyi sembol olarak kullanıyordu. Hükûmetin kontrolü Mustafa Kemal'in elinde olmasına rağmen, halifelik kurumu rejim için önemli bir tehlike oluşturuyordu. Bu kurumlar sürdükçe yeni devletin ilkelerini yerleştirmenin oldukça güç olacağının belirmesi üzerine 3 Mart 1924'te halifeliği kaldırdı ve Osmanlı sarayının bütün üyelerinin Türkiye'ye girişi yasaklandı. Meclis aynı gün şeriat ve evkaf vekaletini kaldırarak yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Müdürlüğünün kurulmasını ve bütün eğitim kurumlarının Eğitim Bakanlığına bağlı tek bir sistem halinde birleştirilmesine karar verdi.[79]

Böylece geçmiş rejimin kurumları ve sembolleri bir bir ortadan kaldırılarak yeni rejimin temel ilkelerinin yerleştirilmesi için uygun ortam ya-

74 Atatürk, **Nutuk**, s.544.
75 Kocatürk, **a.g.e.**, s. 344.
76 Tanör, **a.g.e.**, s.180.
77 Akşin, **a.g.e.**, s.49.
78 Cumhuriyetin ilânı ile ilgili tepkiler için bkz. Atatürk, **Nutuk**, s.551-571.
79 Atatürk, **Nutuk**, s.574.

Levent Şahverdi Arşivi

ratıldı. Bu ortamda TBMM, kurucu güç olma yetkisine dayanarak 20 Ocak 1921 Anayasası'nda bazı değişiklikler yapılarak 20 Nisan 1924 de[80] altı bölüm 105 maddeden oluşan yeni bir anayasa yaparak kabul etti. Bu anayasa bazı değişikliklerle 1961 anayasası yapılıncaya kadar yürürlükte kalmış olmakla birlikte, çağın en ileri devlet yapısını ve özgürlükler sistemini benimseyen nitelikteydi. Bundan dolayı Türkiye 1946'da o dönemin dünya konjöktürürüne uygun olarak çok partili sisteme geçmeyi uygun görünce yürürlükteki anayasa ile bunu gerçekleştirdi. Daha sonraları gelişen olaylar nedeniyle yeni anayasalar yapma gereği doğacaktır. Ancak Cumhuriyet kurumları ve idealleri ile ilerlemeye devam edecektir.

C. Türkiye'de Cumhuriyet'in Temel Dayanakları

1. Ulus - Devlet Yapısı

Ulus, aynı tarihsel kökten gelen, kültür ve gelenek ortaklığı gösteren, genellikle aynı topraklarda ve ekonomik alanda yaşayıp aynı dili konuşan insan topluğu olarak tanımlanmakta.[81] Çağımızda devletin kurucu unsurları arasında yer alan ulus ve ulus devlet, tarihi gelişmenin belli aşamasında ortaya çıkmış olgulardır. Batı Avrupa'da feodal düzenin yıkılması süreci içinde, aile, soy, din ya da kişisel bağlantılara dayanan insan topluluklarının yerine ortaya çıkmış olgulardır. 1789 Büyük Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları, ulus ve ulusal devlet kavramlarının Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte tüm Avrupa'ya, hatta tüm dünyaya yayılmasına neden oldu. Bu bağlamda ulus kavramı ve ulusçuluk akımı topluluklara, yabancı boyunduruğuna karşı bir direnme gücü verdiği gibi, daha demokratik bir düzene geçişin itici gücünü de oluşturdu. Çünkü ulus kavramı insanları yönetme yetkisini tanrıdan aldığını ileri süren hükümdarlık fikrini içermiyordu. Uluslar artık kendi geleceklerini ancak kendi seçecekleri meclis ve hükûmetlere emanet etmeyi[82] daha insancıl olarak görüyorlardı.

---

80 Kocatürk, **a.g.e.**, s. 359.

81 Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, s.215. Ayrıca ulus, ulusculuk ve ulus devlet tanımları için bkz.Ozan Erözden, **Ulus Devlet**, Dost kitabevi, Ankara 1997.

82 Yavuz Sabuncu, **Anayasaya Giriş**, İmaj Yayınları, Ankara 2003. s.33.

Levent Şahverdi Arşivi

Tabiidir ki bu gelişmeler o zamanların seçenekleri için tamamen yeni idi. Bundan dolayı Krallık ve İmparatorlukların ulus-devlet modeline karşı direnci ve mücadelesi Birinci Dünya Savaşı'na kadar kesintisiz devam etti. Bu büyük savaşın sonunda Çarlık Rusya'sı, Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılması ile birlikte ulus-devlet dünyada yaygın bir model haline gelmeye başladı. Ne var ki ulusçuluk 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren saldırganlığın ve halkları birbirine kırdırmanın bir aracı olarak da kullanıldı. Emperyalist ülkeler dünyanın geniş bölgelerini sömürgeleştirmeyi böyle saldırgan bir ulusçuluk anlayışına dayanarak haklı göstermeye çalıştılar. Bu gelişme ise büyük bir felaket olarak dünya savaşına yol açtı. Bu dönemde geniş toplumsal katmanların aktif olarak siyasî yaşama katılma yollarının açılmasıyla Ulus kavramının içeriği oldukça genişledi ve devlet politikaları da bu kitlelerin gereksinimleri dikkate alınarak belirlenmeye başladı. Bunun sonucunda da ulusçuluk ekonomik ilişkiler alanına da egemen olarak entenasyonalist eğilimleri tamamen devre dışı bıraktı. Ancak bu tarz bir yönelim, ayrılıkçı hareketleri körükleyerek bir çok yeni ulus-devletin ortaya çıkması olgusunu doğurdu. Uluslar arası arenayı istikrarsız hale getirdiği gibi ulusçuluğun iyice uç noktalara kaymasının önünü de açmış oldu.[83] Bazı ırkların "saf" ve diğerlerinden "üstün" olduğu iddiası ırkçı bir nitelik kazanıp bazı ülkelerde demokrasi karşıtı ve totaliter anlayışların desteği yapıldı[84] ve sonuçta büyük bir Dünya Savaşının çıkmasına yol açacak nedenler oluşturdu.

Türkiye'de ise ulus-devlete yönelme kendiliğinden bir uluslaşma birikiminden çok bağımsızlık savaşının etkisiyle oldu. Savaşın antiemperyalist karakteri ulusçu bilinçlenmeyi ve ulusçuluk akımını kuvvetlendirdi. Ayrıca feodal işbirlikçi unsurları siyasette geriletirken, ulusal (orta) sınıfların yurtsever unsurlarının yıldızını parlatarak, bunların siyasal iktidar olmalarını sağladı. Savaşın meclisli ve anayasalı bir devlet düzeni içinde yürütülmesi bu devleti kurumsal düzlemde daha o zaman dan ulusal niteliğe büründürdü. Gerek Birinci Dünya Savaşı yenilgisi gerekse Kurutuluş sa-

83 Erözden, **a.g.e.**, s.34.
84 Sabuncu, **a.g.e.**, s.33.

Levent Şahverdi Arşivi

vaşı başarısı ulusal devletin kurulması yolunda üç önemli katkı sağladı. Birinci olarak egemen ve bağımsız[85] bir devletin ortaya çıkmasını sağladı. İkinci olarak ulusal sınırlar[86] olgusunu gündeme getirdi. Çünkü Birinci Dünya Savaşı yenilgisi Arap topraklarının kaybına yol açtı. Bağımsızlık savaşı ise doğal olarak ulusal topraklar için verildi ve kazanıldı. Misak-ı Millî ile çizilen sınırlar, 1921'de Batum'un Sovyetler Birliği'ne verilmesi, 1926'da Musul'un Irak'a bırakılması dışında hayata geçirildi. 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması, yeni devletin topraklarının anavatan olması, bu devletin ulusal karakter kazanmasını kolaylaştıran önemli unsurlar oldu.[87]

Üçüncü katkı nüfus alanında oldu. Osmanlı Devleti çok ulusluydu ve artık yoktu. Misak-ı Millî ile çizilen ve büyük çapta gerçekleştirilen ulusal sınırlar içindeki nüfus kitlesi türdeş nitelikteydi. Bunu böyle yapan yalnız Arap illerinin ülke dışı kalması değildi. Savaşlar sırasında yaşanan bir takım trajik olaylar da nüfusu türdeş kılmaya hizmet etti. 1915 Ermeni Tehciri, 1922'de Batı Anadolu ve Trakya Rumlarının gidişi, 1923 sonrası nüfus mübadelesi vb. Çok uluslu ve çok etnili bir yapıdan türdeş ve hakim uluslu bir yapıya geçişin, ulusal devlete yönelmeyi kolaylaştıran etkileri oldu. Şüphesiz bunlar ulus-devlet yapısını oluşturan önemli unsurlardı. Örneğin bu koşulları iki büyük savaş arası dönemde bir araya getiremeyen Ortadoğu ve özellikle İslâm ülkeleri ulus-devlet olma gerçeğini yaşayamadılar.[88]

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar bu koşulların yanında Ulusal devletin pekişmesini sağlamak amacıyla hem siyasal, hem de toplumsal alanda köklü atılımlara giriştiler. Ulusal egemenliğe dayalı Türkiye devleti, saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilânı, hilâfetin kaldırılması, Osmanlı hanedanının yurtdışına gönderilmesi gibi uygulamalar, eskisinin yıkılıp yeni-

85 Bu iki kavram ayrı başlıklar halinde ilerde incelenmektedir.

86 Ulus-devlet evrensel ölçekte yaygınlığa erişen bir siyasal yapılanma olarak mevcut bir olguyu ifade eder. Bu olgu ise en yalın, en açık haliyle bir devletin sınırları, ulusun sınırlarıyla örtüşmelidir şeklinde formule edilir. Bu durum, aynı zamanda bir meşruiyet kuralıda içerir; Meşru bir iktidar ancak ulusal sınırlar içindeki bir devlet aracılığı ile kullanılır. Bkz. Erözden, **Ulus-Devlet**, a.g.e., s.122.

87 Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, s.223.

88 Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, s.223.

Levent Sahverdi Arşivi

sinin kurulmasını ifade eden gelişmeler, en canlı olarak devleti ulusallaştırıcı dönüşümler idi. Çokuluslu feodal, ümmet ideolojili bir toplumun siyasal çatısı, saltanat hilâfet biçiminde beliriyordu. Bunların kaldırılmasıyla ulus üstü iki kurum yok edilerek egemenliğin de ulusa geçmesiyle geriye dönüş yolu tamamen engellenmiş oldu.[89]

Yönetim sisteminde ortaya konulan bir başka önemli değişiklik olarak; çokuluslu ve yarı feodal bir imparatorluğun teba anlayışından, bir ulusal devletin vatandaşı kavramına geçiş sağlandı. Herhangi bir dinsel, ya da ırksal aidiyet içermeyen bu yeni anlayış tamamen tarafsız bir karakter taşımaktadır. Bu en güzel olarak Türk ve millet kavramının tanımlanışında kendisini göstermekte. 1924 Anayasası ile "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk denir" tanımı getirildi. Anayasa dinsel ve ırksal farklılıkların bulunduğunu, ama "Türklük" sıfatının dinsel yada ırksal bir anlam içermediğini, bunun yalnızca coğrafi (Türkiye ahalisi) ve siyasî (Vatandaşlık) bağı ifade ettiği vurgulandı. Bu kural evrensel bağlamda vatanı ve ulusuyla bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti'nde bireysel insan hakları yönünden eşitliği sağlamak için getirildi. Ulusu kuran herhangi bir etnik guruba ayrıcalık tanınmasını önleyen birleştirici ve bütünleştirici temel oldu. Burada tanımlanan Türklük ırka dayalı bir anlam değil, her kökenden gelen vatandaşların vatandaşlığı ve ulusal kimliği anlamını içermekte.[90]

Millet için de, yine aynı yıllarda Mustafa Kemal, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk milleti denir" şeklindeki tanımıyla aynı yaklaşımı millet kavramında da gösterdi. Dolayısıyla milliyetin esasını da ırka değil sadakata dayandırdı.[91]

Devletin uluslaştırılmasından sonra ulusal bir kimlik yaratmak amacıyla bir dizi köklü atılımlara girişildi. Bunun temel felsefesi ise; Türkiye toprakları üzerinde, evrenselliğe de açık bir ulusal kimlik yaratma amacını içeriyordu.

---

89 Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, s.224.
90 Tanör, **a.g.e.**, s.224.
91 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY İstanbul 2002.s.309-310.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan Türkiye toprakları vurgusu; bu Ulusçuluk ve uluslaştırma siyasetinin dünya Türklüğüne ilişkin iddialar içermemesi, saldırgan ve yayılgan olmaması barışçı ve savunmacı olması anlamına gelmekte. Evrensellik ise; yabancı ve Batı düşmanlığını reddederek "Muasır medeniyet" yani çağdaş uygarlığın değerlerinin benimsenmesi, hatta hedef olarak üzerine çıkılması anlamına gelmektedir. Ulus kavramı, insanlığın gelişme süreci sonunda vardığı en ilerlemiş birlikteliği oluşturan toplumsal yapıyı anlatır. Millet ve yerine göre halk sözcükleri ile anlatılan bu yapı, bir gelişme düzeyini, bilinçli ve kişilikli bireyler olgusunu içerir. Ulusçuluk/Milliyetçilik ise büyük bir toplumsal gerçek ve ulus düşüncesinin üzerine kurulu olan çağın en etkin kültür ve politika anlayışı olarak anlamlandırılır. Milliyetçilik[92] Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Devriminin önde gelen ilkelerinden biridir.[93] Her ideoloji gibi milliyetçilikte kendine hasımlar seçer. Tepkisini belli hedeflere yöneltir. Bu hedefler başka ulusların milliyetçilikleri olabileceği gibi yabancı boyundurukları da olabilir. Türkiye'deki Jön Türk ve ulusal kurtuluş savaşı milliyetçiliği de tepkici özelikler sergilemişti. Ancak kurtuluş savaşı sonrasında oluşan Türk milliyetçiliği kendi içine kapanıp bir tepki milliyetçiliği gütmedi. Her düşünce gibi milliyetçilikte kendini tanımlamak için "öteki"ne hatta bir "düşman"a ihtiyaç duyarken bu yola sapmadı. Yabancı düşmanlığı, Batı düşmanlığı, komşu düşmanlığı gibi yollarla kendini tanımlamayı reddetti. Oysa elverişli koşullara sahipti. Daha çok yakın bir tarihte ülke ve halkı hor görülmüş ve istilaya uğramıştı. Emperyalizm ile uygarlığı ayırmayı iyi bilen devrimci kadro Batı'yla hatta eski düşmanlarla kompleksiz ilişkiler kurdular. Geriliği dış bahanelerde aramak yerine içerde ve geçmişte arayan devrimci kadro milliyetçiliği evrensellikle bağdaştırmayı seçti. Öteki ya da hasım olarak yabancıları başka milliyetçilikler olarak görmedi. Kendini sorgulayarak cehalet, taassup ve gericiliği asıl hedef olarak belirledi. Uluslaştırma pers-

92 Milliyetçilik ile ilgili bkz.Turhan Feyzioğlu, **Atatürk ve Milliyetçilik**, AAM Yayını, Ankara 1987; Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Milliyetçilik**, AAM Yayını, Ankara 1992; Baskın Oran, **Atatürk Milletçiliği**, Bilgi yayınevi, Ankara 1999.

93 Türk milliyetçiliğinin doğuşu ile ilgili olarak bkz. David Kushner, **Türk Millietçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, Kervan yayınları, İstanbul 1979.

Levent Şahverdi Arşivi

pektifi işte bu doğrultuya oturtuldu. Ulusçuluk başka ülkelerde zaman zaman monarşi kurumu ve dinsel ideolojiyle uyuşabilmişken, Türkiye'de geçmişten esaslı bir kopuş olarak belirdi ve bu yönüyle devrimci lâik bir kimlik kazandı.[94]

Toplumda ulusal yapının gelişmesi için özellikle üç temel araca başvuruldu. Bunlar okul (eğitim), Ordu (zorunlu askerlik) ve Siyasî Katılım"[95] dır. Bu bağlamda birçok yeni uygulama devreye sokuldu. En çok da kültür ve eğitim kurumlarına önem verildi. Örneğin Lâiklik ulusçuluğun en önemli ideolojik desteği olarak din egemenliğinden ulus egemenliğine, ümmetten millete geçişte kilit rol oynadı. Bunun aracılığıyla da dinsel kimlik yerine ulusal kimlik ön plâna çıkarıldı. Ayrıca 3 Mart 1924'de öğretimin birleştirilmesinden[96] sonra 1926 yılında Milli Eğitim Teşkilâtı Hakkındaki Kanun çıkarıldı. Bu kanun ile Türkiye'deki bütün eğitim kurumları yeni bir düzene sokuldu ve Türkiye'nin bugünkü okul sistemi ana çizgileriyle kuruldu. İlk ve Ortaöğretimin esasları belirlendi. Devlet çağdaş eğitimi bireylerine sunmak üzere her türlü yetki ve sorumluluğu üstlendi.[97] Daha sonra Kasım 1928'de yazı inkılâbı[98] gerçekleştirildi. Kabul edilen yeni harfler tüm ulus tarafından kısa sürede benimsendi. Hemen Kanunun arkasından açılan Millet Mektepleri ile Türk tarihinde o güne kadar görülmemiş bir okuma-yazma seferberliği başlatıldı. Bu sayede hem okuma yazma kolaylaştı ve eğitim sistemi en sağlam biçimde kuruldu. 1928 Lâtin harflerinin kabulü yalnız aristokratik bir dilin kırılması ve halkla aydınların arasının bulunması bakımından değil, ulusal dilin gelişimi bakımından da büyük bir dönüşüm oldu. Alfabe dil ayrılığı son buldu. Kolay

94 Tanör, **Kurtuluş Kuruluş** s.227-228.

95 Erözden, **a.g.e.**, s.123.

96 Tevhid-i Tedrisat Kanununun Kabulü ile ilgil bkz.**TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, c.7, 3 Mart 1924, s.25.

97 Eğitim çalışmaları için bkz.Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, AÜ SBF Yayını, Ankara 1982; Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitim Tarihi**, DTCF Yayını, Ankara 1982.

98 Yazı inkılabı için bkz.İlber Ortaylı, "Tarihsel ve Toplumsal Nedenleriyle Türk Harf Devrimi" **Atatürk Döneminin Toplumsal ve Ekonomik Sorunları 1923-1938**, İstanbul 1977; Hamza Zülfikar, "Arap Harflerinden Yeni Türk Harflerine" **Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler**, AKDTYK Yayını, Ankara 1991; Afet İnan, **Harf Devriminin Ellinci Yılı Sempozyumu**, TTK Yayını, Ankara 1981.

Levent Şahverdi Arşivi

ve dile uygun alfabe ulusal kültür politikaları için son derece elverişli bir araç durumuna geldi. 10 Nisan 1931'de Türk ocaklarının kapanmasından sonra 19 Şubat 1932'de Halkevleri (ve Halkodaları) kuruldu. Bunlar uluslaşma hareketini taşraya yayan merkezler oldular.[99]

Kültür alanında ele alınan bir diğer konu Tarih[100] oldu. Tarih, emperyalizmin elindeki en önemli ideolojik araçlardan biriydi ve Sevr şokunu yaşamış bir Türkiye'nin bu konuya eğilmesi son derece doğaldı. Tarih çalışmaları bağlamında Anadolu tarihi ele alındı. Hititlerin Türk oldukları öne sürülerek, özellikle Hitit tarihine sahip çıkıldı. Bu bir çeşit Anadolu'nun "manevî tapusunu" çıkartmak hareketiydi. Cumhuriyetin bu topraklar üzerindeki varlığını meşrulaştırmayı amaçlıyordu. Türklerin uygar bir ulus olmadıkları savına karşı, Türklerin kökeni olan Orta Asya'nın tarihi ele alınarak, o bölgenin bir uygarlık kaynağı olduğu, hemen bütün insan topluluklarının oradan çıktıkları kuramı geliştirildi.[101] Bugün Türk tarihçiliğinin belli bir düzeye ulaşmasında çok büyük katkıları olan Türk Tarih Kurumu 15 Nisan 1931'de kuruldu. Tarih anlayışında değişim, uluslaştırma çabalarının bir başka boyutu oldu. Geleneksel tarih anlayışı ve öğretimi İslâm ve Osmanlı eksenliydi. Yeni anlayış bunun yerine ulusun tarihini getirdi. Halka daha fazla yaklaşmak ve duru bir su gibi berrak bir dil yaratmak amacıyla dil çalışmalarına başlandı. Bu amaçla 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu kuruldu.[102]

1933'de Üniversite köklü bir tasfiye ve reformdan geçirilerek yeni Yüksek öğretim modern bilime açıldı.[103] 1933-34'de Orta ve Yüksek Öğ-

---

99 1950'ye gelindiğinde Türkiye'de 478 Halkevi, 4322 Halkodası kurulmuştu. Halkevlerinin 9 etkinlikk kolu vardı: 1.Dil, Edebiyat, Tarih, 2.Güzel Sanatlar, 3.Temsil, 4.Spor, 5.Toplumsal Yardım, 6.Halk Dersaneleri ve Kurslar, 7.Kütüphane ve yayın, 8.Köycülük, 9.Müze ve Sergi. Türkiye'de okulların ne denli yoksun olduğu ve yetkin nüfus için kültür merkezlerinin önemi düşünülürse, bu hareketin gerekliliği ortaya çıkar, Akşin, **a.g.e.**, s.74.

100 Bkz.Büşra Ersanlı Behar. **İktidar ve Tarih**, Afa yayınları, İstanbul 1992.

101 Akşin, **a.g.e.**, s.75.

102 Dil çalışmaları için bkz.Necmi Dilmen, **Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları**, İstanbul 1936; Hasan Reşit Tankut, **Güneş-Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri**, İstanbul 1936.

103 Üniversitelerin gelişimi için bkz.E.Hirs, **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I**, İstanbul 1950.; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, AAM Yayını, Ankara 2003.

Levent Sahverdi Arşivi

retime konulan İnkılap Tarihi Dersleri, 1940'da kurulan Köy Enstitüleri[104] gibi kurumlar Kültürel alan da ulusal kimlik yaratmanın gözde alanları oldu.

Uluslaşma yolunda başvurulan ikinci araç ise ordu oldu. Türk Silâhlı Kuvvetleri geleneksel görevlerinin yansıra özellikle köylü gençlere ulusal bilinç aşılayan okul işlevi gördü. Genelleştirilen ve zorunlu kılınan askerlik hizmeti kanalıyla bireylerde öncelikle vatan kavramı ulusal bir içeriğe büründürüldü. Ayrıca yine ordu sayesinde vatan kavramı değer yüklü bir içeriğe kavuşturularak bir ölçüde kutsallaştırıldı. Yani Türk Silâhlı Kuvvetleri ikinci bir yurttaşlık okulu işlevini yerine getirdi.

Bu yolda kullanılan üçüncü araç ise Siyasal katılım oldu. Bunu sağlamakla da Cumhuriyet Halk Partisi görevlendirildi. Rejim, siyasal anlamda devletçiydi. Tek partiliydi. Devletin kendi milletini oluşturmasına ve devlet-millet bağlantısına aracılık eden ana köprü Cumhuriyet Halk Partisi idi. CHP sayesinde birey ulusal alana dahil edildi. Ayrıca bireylerde ortak bir kültürün oluşumuna yardımcı oldu.

Lâiklik temeline dayalı hukuk birliği ve tekliği toplumu ve yurttaşları birleştirmenin, dolayısıyla uluslaştırmanın hukukî aracı oldu. Ümmet toplumundan ulus toplumuna geçişi göstermesi bakımından, tekke ve zaviyelerle, tarikatların yasaklanması da çok anlamlıydı. Bununla cemaat yapıları kırılarak yerine "vatandaş" eksenli ulus oluşturma yolu açıldı. Amaç dinsel rehberler yerine ulus-devlete bağlanmayı sağlamaktı.

Böylece ulus-devlet, uluslaştırma araçlarıyla kendi ulusunu yaratmış oldu. Cumhuriyetin en önemli dayanağı olarak ulus-devlet yapısı başarılı oldu. Çünkü ulus-devlet bugünde sınırları ve ana kuruluşuyla süreklilik göstermektedir. Monark monarşi ve din eksenli birlik ve kimlik anlayışlarının yerini ulusçuluk ve ulusal aidiyet duyguları büyük çapta doldurmuş bulunmaktadır.[105]

---

104 Köy Enstitülerinin kuruluş ve kapatılışı ile ilgili bkz. Şerafettin Turban, **Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (19 Kasım 1938 - 14 Mayıs 1950)** 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 38-51.

105 Bülent Tanör, a.g.e., s.236.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Ulusal Tam Bağımsızlık

Atatürk'ün ulusuyla birlikte kurduğu ulusal devletin temel dayanaklarından birisi de ulusal tam bağımsızlık oldu. Yeni devlet için bağımsızlık olmazsa olmaz bir olgu olarak yer aldı. Çünkü Millî Mücadele her şeyden önce bu ülkünün gerçekleşmesi için yapıldı ve başarıya ulaştı. Daha başlangıçta Amasya Genelgesi'nin ilk maddesinde ulusal bağımsızlığa vurgu yapıldı. Erzurum Kongresi'nde iç ve dış bağımsızlığın üzerinde özellikle durularak, ulusal sınırlar içinde bağımsızlığın mutlaka sağlanması gerçeği karara bağlandı. Sivas Kongresi'nde ise "Amerikan Mandası" savunucuları ile bağımsızlık taraflısı üyeler sert tartışmalara giriştiler ve Mustafa Kemal Paşanın ağırlığını koymasıyla tam bağımsızlık şeklinde bir düşüncenin ön plâna çıkması sağlandı. Burada temel ilke "bağımsızlığına kast edilen Türk ulusunun saygın, onurlu bir ulus olarak yaşaması idi. Bu ilke de ancak ulusun bağımsız olmasıyla mümkündü. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık önünde uşak olmaktan başka bir muameleye lâyık görülemez. Yabancı bir devletin koruma ve kollayıcılığını kabul etmek insanlık yeteneklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildi. Gerçektende bu seviyesizliğe düşmemiş insanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez. Halbuki Türk'ün onuru, gururu ve yeteneği çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir!... Bu nedenle Ya istiklâl Ya ölüm ! işte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktır."[106]

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Türk ulusu için en başta kayıtsız şartsız bir bağımsızlık öngörüldü. Çünkü uluslar, dünya ulusları arasındaki yerlerini ancak siyasal bağımsızlık ve bunun ideali olan tam bağımsızlık ile alabileceklerdi. Uluslar arası hukukun bu alanda tanıdığı hak ve yetkiye sahip olmadan bir ulusu oluşturan devletin tanınması ve sayılması mümkün değildi. Eğer bir devlet, başka bir devletin vesayetine veya korumasına sığınarak onun kanatları altına girmeyi kabul ederse, bu devletin saygınlık kazanmasına imkân yoktur. Bundan dolayı ulusal bağımsızlık

106 Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, s.9-10.

Levent Sahverdi Arşivi

kavramı, Türkiye Cumhuriyeti Ulus-devletinin amaca yönelik temel dayanaklardan en önemlisi oldu ve titizlikle savunuldu.[107]

Cumhuriyetin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk'e göre tam bağımsızlık; siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel vb. her hususta tam bağımsızlığı ve serbestliği içermekte ve burada belirtilen hususlardan birinden yoksun olmak ise bir ülkenin gerçek anlamıyla bağımsızlıktan yoksun olması[108] anlamına gelmekte idi.

Bağımsızlığın bu denli önemsenmesinin nedeni olarak, Osmanlı Devletinin gerçek bağımsızlıkla bağdaşmayan yönlerinin görülmesi, değerlendirilmesi ve bundan yeni değerler için sonuçlar çıkarılması nedeniyledir. Devletin daha kurulma aşamasında 17 Şubat 1923'de İzmir'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde; "Osmanlı Devleti gerçekte ve fiilen istiklâlden yoksun bir hale getirilmişti. Kendi uyruğuna koyduğu bir vergiyi yabancılardan alamazdı. Gümrük işlerini ve vergilerini dilediği gibi düzenleyemezdi. Bir devlet ki yabancılar üzerinde yargılama hakkı yoktu. Demir yolu yapmak için, fabrika yapmak için devlet serbest değildi. Böyle bir devlet bağımsız olabilir mi? Osmanlı ülkesi yabancıların serbest bir kolonisinden başka bir şey değildi. Osmanlı halkı içindeki Türk ulusu da tamamen esir bir duruma getirilmişti. Bu sonuç milletin kendi iradesi ve kendi egemenliğinin, şunun bunun elinde kullanılır hale gelmesinden doğmuştur. O halde millî bir dönem yaşanmadığı ve millî bir tarihe sahip bulunulmadığı"[109] ifade edilmiştir.

Yine bu dönemde Osmanlı Devletinin ekonomik gelişmesini engellemiş olan kapitülasyonlar da şiddetli bir şekilde değerlendirmeye ve eleştiriye tabi tutuldu. Örneğin Mustafa Kemal tarafından 25 Aralık 1922'de Le Journal muhabiri Paul Herriot'a verilen bir beyanatta: "Kapitülasyonların Türk milleti için ne derece menfur bir şey olduğunu size tarife muktedir değilim. Bunları diğer şekil ve namlar altında gizleyerek bize kabul ettir-

107 Hüseyin Tosun, "Atatürk'ün Kalkınma Modeli", **Atatürk ve Atatürkçü Düşünce (Seçilmiş Makaleler), Türkiye Cumhuriyetinin 80.Yıldönümüne Armağan,** GNKUR Basımevi, Ankara 2003, s.199.

108 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** AAM Yayını, Ankara 1999., s.27.

109 **ASD I-III, II**.s.108-109.

Levent Şahverdi Arşivi

meğe muvaffak olacaklarını tasavvur ve tahayyül edenler bu konuda pek çok aldanıyorlar. Zira, Türkler kapitülasyonların idamesi kendilerini pek az bir vakitte ölüme sevk edeceğini pek iyi anlamışlardır. Türkiye esir olmaktansa, son nefesine kadar mücadele ve mücahede de bulunmaya azm etmiştir"[110] diyerek tam bağımsızlığın ne derece önemli olduğunu bir kez daha vurguladı.

Yine ulus, devletin kurucuları için bağımsızlık yaşamak için hava ve su kadar gerekliydi. Nitekim 22 Nisan 1921'de Hakimiyeti Milliye gazetesine yapılan bir açıklamada; "Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir. Ben, milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mirasından bağımsızlık aşkı ile yaratılmış bir adamım... Bence bir millette şerefin, haysiyetin, namusun ve insanlığın doğup yaşayabilmesi, mutlak o milletin hürriyet ve bağımsızlığına sahip olmasıyla mümkündür. Ben şahsen bu saydığım özelliklere çok önem veririm ve bu özelliklerin kendimde varlığını idame edebilmek için milletimin de aynı özellikleri taşımasını şart ve esas bilirim. Ben yaşayabilmek için mutlaka bağımsız bir milletin evladı kalmalıyım! Bu sebeple ulusal bağımsızlık bir hayat meselesidir"[111] şeklinde açıklamıştı.

Ancak bağımsız devletler ülkelerinin iç ve dış politikalarını başka ülkelerin karışmasına imkân vermeksizin çizebilir ve yürütebilirler. Dışa bağımlı ülkeler için böyle bir serbestlik söz konusu olamaz. Türkiye Cumhuriyetinin ulusal sınırlar içinde bir devlet olarak varlığını sürdürebilmek, bu temel ilke uğrunda her türlü fedakarlığı, her an yapmaya hazır olmak bu devletin özünü ve amacını oluşturmaktadır. Bu amacı en iyi şekilde gerçekleştirmek ise önce güçlü olmak ve ulusun kendi gücüne dayanması ile mümkündür. Bu da bağımsız dış politikayı gerektirmektedir. Bir devletin dış politikasını kendi ulusal çıkarları ve ihtiyaçları yönünde saptaması ve bu yönde yürütmeye çalışması en doğal hakkıdır. Aksi takdirde o ülke ulusal çıkarlarını koruyamaz.[112]

---

110 **ASD III**, s.79.
111 **ASD III**, s.31.
112 Tosun, "Atatürk'ün Kalkınma Modeli" s.200.

Levent Sahverdi Arşivi

Emperyalizme karşı verilen ilk ve başarılı bağımsızlık hareketi olan Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında yapılan Lozan Antlaşması, büyük savaştan sonra eşitler ve özgürler arasında yapılan tek önemli antlaşmadır. Kazanılan bağımsızlık bu sayede sağlama bağlanmış, radikal dönüşümlere gidecek olan yol açılmıştır. Bu antlaşma Ortadoğu'daki ilk ulus-devletin kurulduğunu bildirir. Ayrıca onu, Avrupa Uluslar Hukukuna davet eder. Ayrıca Lozan Antlaşması, tarihsel ve felsevi değer de yüklüdür. Çünkü İslâm dünyasından Batı'ya karşı ilk başarılı ve dinsel olmayan (lâik) bir tepki kabul görmüş oluyordu. Doğu-Batı, Avrupa/Asya'ya da Hristiyan/Müslüman dünya arasında yeni bir uyumun da kapısı aralanmış oluyordu.[113]

Tam bağımsızlık anlayışı, yabancı düşmanlığı ya da uluslar arası ilişkilerde yalnızcılık politikası anlamına gelmemektedir. Burada insanlığın ortak malı olan ülkenin kaynaklarından bütün insanlığı yararlandırmayı öngörmektedir. "Milletler yerleştikleri arazinin gerçek sahibi olmakla beraber insanlığın vekilleri olarak da o arazide bulunurlar. O arazinin servet kaynaklarından hem kendileri faydalanırlar hem de, bütün insanlığı faydalandırmakla yükümlüdürler. Bu kurala göre bunu yapmayan milletlerin yaşama hakkına ve bağımsızlığa lâyık olmamaları gerektiği"[114] inancı hakimdir.

Türkiye Cumhuriyeti, uluslar arası topluluğun bir üyesi olarak diğer devletlerin eşit haklarla katıldığı ve gelişmeye katkı sağlayacak yararlı uluslar arası işbirliğinden ve uluslar arası örgütlerin kurulmasından yanadır. Bu bağımsızlık anlayışı, uluslar arası güvenlik anlaşmalarına da karşı değildir. Hatta bu kuruluşlara öncülük etmeyi öngörmektedir. Dünya barışı için saldırganlara karşı etkili uluslar arası kuruluşlara taraftardır. Zira günümüz dünyası da zaten bu yoldadır. Yeryüzünde yoksul insanlar ve toplumlar bulundukça, dünyanın mutluluğa kavuşmasının, ileri ülkelerin bile rahat ve mutlu olmasının imkânsızlığı ortaya çıkmıştır. O halde uluslar arası yardımlaşma ve dayanışmaları, ister maddî ister manevî alanlarda olsun, tam bağımsızlığı yok eden bir davranış veya ilke saymak doğru değildir.[115]

---

113 Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, s.125.

114 **ASD II**, s.8.

115 Süleyman Hatipoğlu, "Atatürk İnkılaplarının Dayandığı Bütünleyici İlkeler", **Atatürk Konferansları (1998-75.YIY Yurtiçi)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998.s.106.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Ulusal Egemenlik

Günümüzde Tarihi, kültürü ve gelenekleri ortak olan toplumlar yaşadıkları topraklar üzerinde siyasal bir örgütlenmeye giriştiklerinde, kurulan örgütün adı devlet; onu oluşturan toplumlar ise ulus olarak tanımlanmakta. Devlet tarafından ulus adına kullanılan yetki, ulusal egemenlik[116] olarak adlandırılmaktadır.

Ulusal egemenlik kavramı 18. yüzyıl sonunda kıta Avrupa'sının bazı ülkelerinde gündeme geldi. Monarşiye dayalı yönetimlerin kısmen din, kısmen gelenekle meşrulaştırılan egemenliklerine karşı, siyasal iktidarda söz sahibi olmak isteyen toplum kesimleri tarafından geliştirilerek evrensel bir nitelik kazandı. Devlet içinde en üstün hükmetme gücü olarak tanımlanan egemenliğin, ulusa ait olduğunun ifade edilmesi, devlet yaşamında en üstün gücün bir tek kişi yada guruba değil, bütün ulusa ait olduğu anlamına gelir. Bu ise yönetim biçiminin halkın kendi kendisini yönetmesi ilkesine dayanan demokratik sistem olmasını gerektirir. Türkiye'de ulusal egemenlik ile demokratik devlet kavramları arasında görülen yakın ilişki de bunun bir yansımasıdır.[117]

Ulusal egemenlik ilkesi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinden itibaren belirgin şekilde ortaya atıldı ve sürekli olarak gündemde tutuldu. Mustafa Kemal Atatürk, Türk ulusunun yapılan ve yapılacak olan işlerde söz sahibi olasını amaçladı. Cumhuriyetin gerçek anlamda demokrasiye açılabilmesi için önce bütün ulusa dayalı olması gerekliydi. Kurulmakta olan bu yeni devlette temel esas ulusal egemenlik idi. Bu esasın yerleştirilmesi hususunda kurucu kadro son derece çetin bir mücadele verdi. Nitekim Mustafa Kemal, yeni devlet için Anadolu'ya ayak basar basmaz Samsun'dan İstanbul'daki hükûmete gönderdiği uzun raporunda; "Millet yek vücut olup egemenlik esasını, Türklük duygusunu ittihat etmiştir" diyerek ulus egemenliği konusuna ilk kez yer vermiş oldu. Bu tek cümlede, ulu-

116 Genel olarak egemenlik, ulusal egemenlik, anlamı ve gelişmesi için bkz.Hamza Eroğlu, **Atatürk Ve Milli Egemenlik,** AAM Yayını, Ankara 1998; Turhan Feyzioğlu, **Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği,** AAM Yayını, Ankara 1988.

117 Sabuncu, a.g.e., s.94.

Levent Sahverdi Arşivi

sal mücadelenin dayanacağı üç temel ilke bulunuyordu. Milletin düşmana karşı tek vücut halinde birleşmesi, ulusun egemenliği ve Türk milliyetçiliği.[118]

Bu rapordan tam bir ay sonra 22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi yayınlandı. Burada "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararının kurtaracağı" Türk ve dünya kamuoyuna deklâre edilirken, vatan ve milletin bağımsızlığını kurtarmanın tek yolu olarak millî irade görülmüştü. Bu irade bundan bir ay sonra 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'nde "Ulusal gücü etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak temel ilkedir"[119] şeklinde yurdun kurtarılmasında, ulusal iradeye bir kez daha önem verilmiş oldu.

Daha sonra 4 -11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi kararlarını aynen kabul ederek, Onu bütün ülkeye yaydı ve bütün ülke için geçerli saydı. Sivas Kongresi sonunda yayınlanan "Umumî Kongre Beyannamesi"nin ikinci maddesi "millî iradeyî hakim kılmayı" esas alırken, sekizinci maddesi ile de "millî iradenin meydana geleceği yerin millî meclis olduğu" hükme bağlandı.[120]

Atatürk Erzurum'da ve Sivas'ta ulusal direniş hareketini bir teşkilâta kavuşturmak, ona bir meşruluk temeli kazandırmak için Heyet-i Temsiliye'yi[121] oluşturdu. Bunu yaparken mücadelenin fikir ve tanıtma yönünü üstlenmesi için Sivas'ta İrade-i Milliye (Millî İrade), daha sonra Ankara'ya gelince de Hakimiyet-i Milliye (Millî Egemenlik) adlı gazeteleri kurdu. Bu gelişmeler mücadeleyi ulusal egemenlik ilkesine dayandırma azminin en güzel delilleridir.[122]

Anadolu'da bu gelişmeler olurken İstanbul'daki Meclis-i Mebusan 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle çalışamaz duruma gelerek dağıldı. 1876 Anayasasına göre kurulan ve yetkileri sınırlı olan bu Meclis ulusal iradeyi tam olarak temsil etmekten uzaktı. Nihayet millî irade ve

118 Tosun, "Aatürk'ün Kalkınma Modeli" s.202.

119 Feyzioğlu, **a.g.e.**, s.20-21. Ayrıca bkz. Eroğlu, **a.g.e.**, s.20-21.

120 Sivas Kongresi ile ilgili bkz.Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara 1969. s.21.

121 Heyeti Temsiliye'nin seçilişi ve Ankara'daki faaliyetleri için bkz.Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

122 Feyzioğlu, **a.g.e.**, s.21.

Levent Şahverdi Arşivi

millî egemenliğin meşru ve hukukî temsil organının oluşturulması için beklenilen fırsat gelmişti. Nitekim yapılan seçimler sonrasında Meclis 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandı. Seçimle iş başına gelen bu Meclis, ulus iradesini gerçekleştirdiğinden ulusun gerçek temsilcilerinden oluştu. Ve doğmakta olan yeni bir devletin ilk siyasî organı olarak faaliyete geçti. Meclis bir yandan bu yeni devletin bütünlüğünü gerçekleştirme amacı ile iç ve dış düşman kuvvetlere karşı girişilen savaşı yönetmeye başlarken, öbür yandan da, kurucu bir yasama kurumu olarak, doğmak üzere bulunan bu yeni devletin siyasî, hukukî temelleriyle ilgili, ihtiyaçları karşılayarak önemli prensipler oluşturmaya çalıştı. Mustafa Kemal'in Meclis Başkanlığına seçilmesi ile hizmete başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, tarihi büyük sorumlulukları üstlenen bir Meclis oldu.[123]

Cumhuriyetin temel dayanaklarından biri olan ulusal egemenlik ilkesini, Türk ulusunun siyasal ve sosyal gelişmesinde gerçekten çok önemli bir aşama ve gelişme olarak anlamak gereklidir. Sadece eski Türk devletlerinde değil, son dönem tarihindeki altı yüzyıllık bir siyasal egemenliğin somut örneği Osmanlı İmparatorluğu'nda, yönetenle yönetilen arasında ilişki göz önüne getirilecek olursa; yönetimde halk iradesinin egemen olacağının açıkça ilân edilişi, Türk siyasal yaşamında başlı başına bir inkılâp oldu. Çünkü yönetici otoriteyi temsil eden padişahın karşısında halk egemenliği söz konusu olamayacağı gibi düşünülemezdi de. Padişahlık kurumu karşısında, yönetilen halk kitlesinin durumu kulluktan daha ileri bir şey sayılamazdı. Hiç kimseye karşı sorumlu olmayan bir kişide toplanan iktidara halk yıllar yılı katlanmayı bir görev saymıştı. O dönemin Meclisi, yine o zamanın koşullarının bir zorlaması ve gereği olarak, milletin tek temsilcisi niteliğindeydi. Kuvvetler birliği sisteminin benimsenmesi, bu meclisin belirgin özelliği idi. Türk milletinin temsilcisi olarak çalışan Meclis'te, Meclis başkanın aynı zamanda hükûmet ve devlet başkanı olarak da adlandırılması bunun kanıtıdır. Bu meclis o dönemin ortamında güç ve yetki bakımından olağanüstü nitelikteydi.[124]

123 Eroğlu, **a.g.e.**, s.23.

124 Daha ayrıntılı bilgi için bkz.Tahsin Bekir Balta, **Türkiye'de Yasama Yürütme Münasebeti, İncelemeler,** Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1960.

Levent Şahverdi Arşivi

Buradan da anlaşıldığı gibi yeni devletin temel dokusunda egemenliğin kaynağı kesinlikle ulus ve onun bütün bireyleri oldu. Egemenliği ulusun seçtiği üyelerden oluşan TBMM, ulus adına kullanır. Mutlaka ulusu temsil eden ulusal irade, ulus adına sınırlı ve belirli zaman için en sonunda ulusça yenilenmektedir. Özde olan ulustur. Öyle ise TBMM ulusun bir uzantısından ibarettir. Ulusun doğrudan doğruya, kendi iradesiyle kurduğu, her zaman değiştirilebilen bir araç olan TBMM ulusun altındadır. Onun iradesinin bir parçasıdır.[125]

Ulusal iradeyi ilk kez gerçekleştiren TBMM'nin bu yoldaki olumlu eserlerinden en önemlisi 1921 anayasası idi. Yeni Türkiye devletinin ilk anayasası bu devletin durumunu yansıtan, diğer hukukî çabalarına yön veren önemli bir belge sayılır. 20 Ocak 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu olarak adlandırılan bu yasa Cumhuriyet döneminin ilk temel yasasıydı.

Bu anayasanın temel maddelerinden birincisi; "Egemenlik kayıtsız şartsız olarak ulusundur" diye başlar ve "İdare usulü, halkın kendi mukadderatını (yazgısın) bilfiil (eylemli) olarak kendisinin yönetmesi ilkesine dayanır" şeklinde tanımlanır. Bu ilke anlam ve ruhuyla egemenliği bir kişiye veya zümreye vermek yerine, Türk ulusunun eline bırakmıştır. İkinci maddesi "yürütme kuvveti ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan BMM'de belirir ve toplanır" şeklinde belirtilmekle, ulusal iradenin Türk ulusuna ait olduğu, bu iradeyi ulus adına temsil yetkisinin Meclise tanındığı onaylanmıştır. Bu konuda üçüncü madde; "Türkiye devleti, BMM'nce yönetilir ve TBMM hükûmeti adını taşır" şeklinde tarif edilmiştir.[126] Bu yönüyle 1921 anayasası, birçok hukukçuya göre bir ihtilâl anayasası ve olağanüstü durum ve koşulların gereklerine uygun, düzenleyici bir yasadır.

Egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait oluşu daha sonraki yapılan 1924-1961 ve 1982 anayasalarında da korunacaktır. Egemenliğin ulus adına han-

125 **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II**, Anadolu Üniversitesi yayınını, Eskişehir 1988. s.124.

126 1921 Anayasası ile ilgili olarak bkz. Ergun Özbudun **1921 Anayasası,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992; A.Şeref Gözübüyük-Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara 1957; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

gi organlar tarafından kullanılacağı ile ilgili anlayış 1920'lerden 1980'lere doğru gittikçe çok partili demokrasinin ve hukuk devletinin gereği olarak evrimleşecektir.[127]

Egemenliğin kullanılması bakımından 1982 anayasasının 1961 Anayasasından devraldığı hüküm ise, Türk ulusunun egemenliğini "anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle" kullanacağını belirterek, ulusal aidiyet bakımından kayıtsız şartsız olan egemenliğin kullanılmasını anayasanın koyduğu esaslar ile sınırlı kılmaktadır. Aynı maddenin son fıkrasında yer alan "hiçbir kimse veya organ kaynağını anayasadan almayan bir yetkiyi kullanamaz" hükmü de göz önüne alındığında, Anayasanın egemenliği ve kullanılmasını hukukla kayıtlı bir yetki olarak düzenlenmiştir. Bu bağlamda gerek 1961, gerekse 1982 anayasaları ile oluşturulan devlet sisteminin, ulusal egemenlikten çok anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğüne dayalı şekle dönüşmüştür. Ulus, kurucu gücünü anayasaya oy vermekle kullanmış olmakta, bundan sonra egemenliğin kullanılması anayasa kurallarının çerçevesinde söz konusu olabilmektedir.[128]

Ulusal egemenlik ilkesinin kurulan cumhuriyetin temeline oturtulması, ulusal birlik ve beraberliği sağladığı gibi, uluslaşma olayına da kolaylık sağladı. Ulus daha bilinçli, daha idealist bir topluluk halini aldı. Ulusal egemenlik ve demokrasi, Türk toplumunu en gelişmiş toplum düzeni olan Devleti, şekil ve muhteva olarak Cumhuriyete yöneltti. Cumhuriyet ulusal egemenlik ilkesinin sadece ürünü değil, sadece tabii bir sonucu değil başarının da sebebi ve amili oldu.[129] Ulusal egemenlik düşüncesinin sonucu olarak, laik toplum ve hukuk devleti düzenine geçiş ile birlikte ümmet fikri, yerini ulus fikrine bırakırken, kul / tebaa fikri ise yerini insan / vatandaş fikrine bıraktı.[130] Böylece günümüzde savunulan ve uluslar arası sözleşmelerle korunması, geliştirilmesi devlete temel bir yükümlülük olarak

127 Bkz. Feyzioğlu, **a.g.e.**, 48-55.
128 Sabuncu, **a.g.e.**, s.95.
129 Eroğlu, **a.g.e.**, s.68.
130 Bkz. Zeki Hafızoğulları, **Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikrî Temelleri** AKM Yayını, Ankara 2001.

Levent Sahverdi Arşivi

yüklenen insan hakları düşüncesinin temelleri atıldı. Bugün insan hakları ancak lâik demokratik bir hukuk devleti düzeninde mümkün olabilmekte.

Günümüzde uluslar arası antlaşmaların, ulusal devletlerin egemenliğini sınırladığı ve giderek sınırlı bir egemenliğin söz konusu olduğu öne sürülmektedir. Meclis bir yasa ile bu tür antlaşmaları kabul ederse o zaman bir iç hukuk düzenlemesine dönüşeceği için, ulusal egemenliğin sınırlanması diye bir şey söz konusu değildir. Ulusal egemenliğin uluslar arası alana uyumu için bu tür adımlar atılabilir ama ulusal egemenlikten vazgeçilemez. Uluslar arası antlaşmaların ulusal anayasalara üstünlüğü diye bir hukukî durum düşünülemez. Bir uluslar arası antlaşmanın ya da sözleşmenin ulusal anayasaya aykırı hükümleri geçerli olamaz. Türkiye Cumhuriyeti'nde üstünlük anayasadadır ve anayasaya göre de ulusal egemenlik geçerlidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal devlet olarak ayakta kalabilmesi, anayasadaki ulusal egemenlik kuralının kesin olarak uygulanmasını gerektirir. Bir hukuk devletinde anayasanın üstün olması temel kuraldır ve bu doğrultuda ulusal egemenlik anlayışı da devletin yapısı açısından belirleyicidir.[131]

4. Lâiklik

Bugün çağdaş insan haklarının temelini oluşturan lâikliğin[132] demokratik ülkelerin vazgeçilmez ilkesi haline gelmesi, bu ilkeyi benimseyen ülkeler için uzun bir mücadeleyi gerektirdi. Türkiye'de ulus-devletin temel dayanaklarından biri olan lâiklik kavramı "Batılı demokrasi anlayışında kişilik, hürriyet ve eşitlik gibi akıl ve vicdan özgürlüğünün bir sonucu olarak gelişti."[133]

---

131 Bkz. Hafızoğulları, **a.g.e.**, Sabuncu a.g.e.

132 Latincedeki dine ilişkin olmayan manasına gelen "Laicus" sözcüğünden gelen "laiklik" terimi Türkçe'ye Fransızca'daki "Laic" yada "Laique" sıfatından geçmiştir. Fransızcası laicite olan bu kavram Batı dillerinde dine yada kiliseye ait olmayan anlamına gelmektedir. Niyazi Berkes, **Teokrasi ve Laiklik,** İstanbul, Adam Yay., 1984, s. 24-25.

133 İsmet Giritli, "Atatürk Cumhuriyetini Laiklik İlkesi", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araş. Mrk. Yay., 1992, Ankara s.171.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün lâiklik, kısaca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve bu yolla din ve vicdan özgürlüğünün sağlanması olarak anlaşılmakta. Gerçektende din ve devlet işlerini birbirinden ayrılması ile kendiliğinden dinî inanç ve kanaat özgürlüğünün sağlanacağı ve bu özgürlüklerin temelini oluşturan düşünce özgürlüğünün gerçekleştirileceği düşünülmemeli. Bunun ötesinde, lâik devlet ilkesi ile bağımsızlık, ulus-devlet, kişi özgürlüğü, demokratik devlet gibi çeşitli anayasa ilkeleri arasında zorunlu bağlantılar kurulması gerektiği[134] ve bunlar var olduğu takdirde sağlanabilir.

Lâiklik bir ilke olarak Türk devlet sistemine 1937 yılında Anayasa'da yapılan bir değişiklikle girdi. Ancak Türkiye'de lâikliğin temellerini oluşturan adımları kuşkusuz daha eskilere[135] Osmanlı Devletinde Batı karşısında geri kalmışlığın fark edilmesiyle başlanan modernleşmenin başladığı II.Mahmut ve Tanzimat dönemine kadar götürmek mümkün. 18. yüzyılda devletin Batı karşısında geri kaldığının kabul edilmesi üzerine yenileşme hareketleri doğrultusunda Tanzimat Fermanı ile birlikte Batı'dan alınan yeni bir hukuk ve mahkeme sistemi gelişmeye başlamış, buna bağlı olarak büyük ölçüde şeriat hukukunun yetki alanı daraltılmıştı.[136] Tanzimat döneminde modern anlamda standart bir hukukî uygulama getiren ve lâikliğe doğru en önemli adım sayılabilecek olay 1858 tarihli Arazi Kanunnamesidir. Bu kanunla mülkiyet ve miras konusunda önemli sayılabilecek hükümler getirildi.[137]

---

134 Sabuncu, **a.g.e.**, s.118.

135 Osmanlı'dan da önce Türk toplum geleneğinde bir tür lâisizmin zaten eskiden beri var olduğu bilinmektedir. Eski Türk toplumlarında doğaya dayalı bir dünya görüşü egemenken, devlet örgütlenmesi de dinden bağımsız ve dünyevî bir olgu olarak, soy ve boyun bir bey ve beyler kurulu ile birlikte yönetimi şeklinde gelişmiştir. İslâm'la karşılaşılan Selçuklu sultanları, Arap Müslümanlığında geçerli olan din-devlet ilişkisini değil, eski Türklerde geçerli olan egemenlik, din devlet ilişkisini benimsedi. Araplarda devletleşme Müslümanlıkla birlikte geldiği için, din ve devlet iç içe girmekteydi. Oysa Türklerde, İslâm'a girmeden önce gelişmiş güçlü bir devlet geleneği vardı. Bu devlet geleneği dinî değil dünyevidir. Bkz.Erkan, **a.g.e.**, s.83.

136 İlhan Başgöz, "Türkiye'de Laikliğin Tarihsel ve Sosyal Kökenleri", **Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi 10-12 Aralık 1998**, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., s.63.

137 İlber Ortaylı, "Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine", **Prof. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan**, İstanbul, İ.Ü. Siyasal Bil. Fak. Yay., 1982, s.505-506.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha sonra başlayan İkinci Meşrutiyet dönemi, lâiklik yönünden bir geçiş dönemi niteliği taşımaktadır. Bu dönemde çıkarılan bazı kanun ve kararnameler ile bazı uygulamalar düalist yapıyı güçlendirdi.[138]

Ancak lâiklik konusunda en önemli adım; 23 Nisan 1920'de TBMM'nin kurulması ile birlikte, ulusal egemenlik ilkesinin ön plâna çıkarılması ile atıldı. Millî Mücadele döneminde bu ilkenin benimsenmesi siyasî iktidarın insana dayandırılması, meşruiyet kaynağının tanrıda değil topumda bulunması gerektiği anlayışı geliştirildi.[139] Rejim daha başlangıçtan itibaren dini politikadan ayırmak ve din temsilcilerinin politik, toplumsal ve kültürel işlerdeki gücüne son vermek ihtiyacını duymuştur. 29 Nisan 1920'da çıkarılan Hiyaneti Vataniye Kanunu ile dinin politik amaçlarla kullanılması da engellenmiştir.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra 1 Kasım 1922'de Saltanatın hilâfetten ayrılarak kaldırılması, dolayısıyla dinsel ve siyasal otoritelerin birbirinden ayrılması ile devletin yapısının lâikleştirilmesi yoluna gidildi.[140] 3 Mart 1924'de hilâfetin kaldırılması lâiklik yönündeki en kesin adımdır. Aynı gün çıkartılan Şer'iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Vekaletlerinin Kaldırılmasına Dair Kanun ile insanlar arası hukukî ilişkiler ile ilgili konularda kural koyma ve yürütme yetkilerinin TBMM ve hükûmette olduğu vurgulandı. İnanç ve ibadet işlerinin görülmesi için ise bir Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Lâiklik siyasal iktidarın kurumsal yapısını oluşturan devlet ile dinî kuruluşlar arasındaki ilişkilerin belli bir biçimde olmasını gerektirir. Bu ilişki din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve dinin kişilerin iç dünyalarına ait bir inanç sistemi olarak korunması amacına yönelik olarak düzenlenir. Böylece hem dine bağlı devlet, hem de devlete bağlı din anlayışları reddedilmiş olur. Ancak, gerek İslâm dininin kendine has özellikleri, gerekse Türkiye'nin tarihsel koşulları, Türkiye'de dinsel hizmetlerin devlet hizmetlerinden tamamen ayrılarak tümüyle bağımsız cemaat örgütlerine bırakılmasına olanak ver-

138 Bunlara örnek olarak 1913'de çıkarılan Kiliseler Kanunu, 1915'de çıkarılan Hukuku Aile Kararnamesi verilebilir. Bkz: Ortaylı, **a.g.m**, s.507.

139 Sabuncu, **a.g.e.**, s.118.

140 Tanör, **a.g.e.**, s.250.

Levent Şahverdi Arşivi

memektedir. Bu nedenle din ve din hizmetleri Türkiye'de yine devlete bağlı kalmakta ve bu hizmetlerin yerine getirilmesiyle Diyanet İşleri Başkanlığı görevlendirilmiş bulunakta.[141]

Aynı gün lâik-ulasal kimlikli yeni kuşaklar yaratmak amacıyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkartıldı. Öğretimi birleştiren bu yasa ile bütün öğretim kurumları Maarif Vekaleti'ne bağlandı. Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'nce yönetilen bütün mektep ve medreseler bu yolla lâik tek eğitim kanalına sokuldu.[142] 1925'te tekke ve zaviye, Türbe ve Tarikatların kapatılmasıyla toplumu lâikleştiren en radikal adımlar atıldı. Bugün bazı yazarlarca "sivil toplum örgütlenmesi sayılan bu topluluklarda bir dinsel mistik öndere bağlanmak esastı. Bağlananın da özgürleşme şansı pek yoktu. 1926'da Medenî Kanun'un kabulü ile doğum, eğitim, kültür, evlenme, ölüm, miras işlerinin ulema tarafından yönetilmesine son verildi. Kadın-erkek eşitliği, tek eşlilik, resmî memur önünde evlenme akdi, çocuğun dinsel eğitiminin anababaya verilmesi, reşitin dinini seçmede özgür olması gibi esaslar getirildi.[143] 1928'de yapılan anayasa değişikliği ile devletin dinî hükmü anayasadan çıkartıldı.[144] Din özgürlüğünün tüm boyutlarıyla sağlanabilmesi devletin ve toplumun bireyler üzerinde dinsel nitelikli bir baskıda bulunmayı önlemeyi gerektirir. Lâik bir devlet, toplumdaki yaygınlığı ne ölçüde olursa olsun, herhangi bir dine üstünlük ve ayrıcalık tanıyamaz. Böylece devlet herhangi bir dinî inancı topluma benimsetme yönünde etkinlikte bulunamayacağı gibi, tüm dinlere karşı eşit bir uygulama içinde bulunur. İşte lâik devlet anlayışının bir sonucu olarak 1928'den beri Türk anayasasında devlet dini ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır.[145]

---

141 Sabuncu, **a.g.e.**, s.124-125.

142 Tanör, **a.g.e.**, s.252.

143 Tanör, **a.g.e.**, s.254.

144 Anayasanın ilgili maddelerinin değiştirilmesi amacıyla verilen tadil teklifinde gerekçe olarak ulusal egemenliğin gerçekleştirilmesini sağlayan en ileri devlet biçiminin lâik ve demokratik cCumhuriyet olduğu ve bu bakımdan lâik devlet ilkesine aykırı fıkraların Anayasadan çıkarılması gerektiği belirtilmiştir. Gerekçeye göre din devlet ayrılığı, dinsizliğin desteklenmesi değil, dinin yöneticiler elinde araç olmaktan kurtarılmasıdır. Bkz.Muzaffer Sencer, "Din ve Toplum," **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.2, İletişim yayınları, İstanbul 1981. s.565.

145 Sabuncu, **a.g.e.**, s.122.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha sonra 1937'de yapılan değişiklik ile lâiklik 6 ilkeden biri olarak anayasaya girdi. Böylece devletin temel yapısı lâikleştirilmiş oldu.[146]

Din özgürlüğü, belirli bir dini görüşü benimsemek, ona inanmak hakkı demek olan dinî inanç (vicdan) özgürlüğü ile bu inancın gerektirdiği ibadeti uygulayabilmek hakkını içerir. Bu ilke Türkiye'de başlangıçtan beri saygı gören ve Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında birbirine benzer kurallarla korunan bir haktır. 1982 anayasanın 24.maddesinde, herkesin vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğu belirtilerek bu alan mutlak bir güvenceye alınmıştır. Kişiler farklı dinî inanç ve dinsel görüşlere sahip olabilecekleri gibi dilerlerse hiçbir dinî inanca sahip olmama özgürlüğüne de doğal olarak sahiptirler. Bu husus yine aynı maddenin 3.fıkrasında kimse ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz: Dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz biçiminde ifade edilmektedir.[147]

Devletin resmî bir dini olmaması ve çeşitli dinî inançlar ve görüşlerin karşısında tarafsız olması gereği, devletin belli bir dinin eğitimi ve öğretimini zorunlu kılmasına engeldir. Lâiklik, din özgürlüğünün egemen olduğu ve dinsel kuralların siyasal ve toplumsal yapıda kurucu nitelikte olmadığı bir düşüncedir. Böyle bir devlette yönetim din kurallarına göre değil, toplumsal gereksinmelerin bilimsel, akılcı değerlendirilmesine göre örgütlenir. Başka bir deyişle, lâiklik yalnızca bir devlet dininin olmaması ve devlet işleri ile din işlerinin birbirinden ayrılmasını değil, bunun ötesinde devletin ve kamusal, toplumsal yaşamın bir dinî inancın vesayeti altında bulunmamasını da gerektirir. Bu ilke her şeyden önce, devlet etkinliklerinin -yasaların ve diğer hukukî işlemlerin- din kurallarına uygun olma zorunda bulunmamaları anlamına gelir.[148]

Türkiye Cumhuriyeti'nin omurgası veya sigortası gibi terimlerle önem derecesine atfen ifade edilen lâiklik kavramı, Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişiyle arasındaki en önemli farkı dile getiren en temel dayanaklardan bi-

146 Çetin Özek, **Devlet ve Din**, İstanbul, Ada Yay., 1982, s.482.
147 Sabuncu, a.g.e., s.121.
148 Sabuncu, **a.g.e.**, s.127.

Levent Şahverdi Arşivi

ridir. Başlangıcından bu tarafa hassasiyetle üzerinde durulan lâiklik konusu, gerek uygulama tarzı gerekse toplumun bilinç düzeyindeki farklılıklar nedeniyle her kesimde farklı algılanabilmiş ve bu da zamanla çatışmalara yol açmıştır. Bu çatışmalara son vermek için Anayasa mahkemesi 5 Temmuz 1989'da bir karar vermiştir. Buna göre; Lâiklik, Ortaçağ dogmatizmini yıkarak aklın öncülüğünü, bilimin aydınlığı ile gelişen özgürlük ve demokrasi anlayışını, uluslaşmayı, bağımsızlığı, ulusal egemenliğin ve insanlık idealinin temeli kılan bir uygar yaşam biçimidir... Lâiklik, egemenliğe, demokrasiye, özgürlüğe ve bilgi bilişimine dayanan toplumsal bir atılım; siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın çağdaş düzenleyicisidir. Onurunu üstün tutarak bireye kişilik ve özgür düşünce olanaklarını veren, bu yolla siyaset-vicdan ayrımını gerekli kılarak, vicdan ve dinsel inanç özgürlüğünü sağlayan ilkedir... Lâik düzende din, siyasallaşmadan kurtarılır, yönetim aracı olmaktan çıkarılır, gerçek saygın yerinde tutularak kişilerin vicdanlarına bırakılır. Böylece siyasal yaşamın dayanağı bilim ve hukuk olur.[149]

Türkiye'de bilimsel/akılcı düşüncenin günlük hayata aktarılmasında başvurulacak en önemli araç, hiç kuşkusuz, lâik hukuk düzeninin gerçekleştirilmesidir. Ulusal devletin kurulma sürecinde gerçekleştirilen hukuk devrimi, seçilmiş olan lâik devlet ve toplum düzeninin dayanaklarını sağlamca kurabilmek amacına yöneliktir. Çağdaş yasaların kabulü ile çeşitli toplumsal ilişkilerin oluşumu ve sorunların çözümünde dinsel nitelikli kuralların yerine lâik karakterli hükümlerin getirilmesi, Türk ulusunun çağdaş uygarlık anlayışı doğrultusunda geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'nin bugün bu yolda nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu başka hiçbir ülkede ulaşılmamış olan, geri dönülmesi mümkün olmayan aşamalara varmış olması,[150] her türlü övgüyü hak eden bir gelişme olarak anlaşılmalıdır.

Lâikliğin Türkiye Cumhuriyeti varlığı ve geleceği bakımından taşıdığı önemden dolayı bu dayanağın anayasa ve yasalarda korunması yoluna gidilmiştir.

149 Sabuncu, **a.g.e.**, s.118-119.
150 Sabuncu, **a.g.e.**, s.129.

Levent Şahverdi Arşivi

Çağdaş olma, toplum ve devlet yaşamını akıla, bilime dayatma, ancak ve ancak lâiklik ilkesinin eğitimde, siyasette devlet ve toplum yönetiminde ve örgütlenmelerinde eksiksiz uygulanmasıyla gerçekleşir. Atatürk'ün kurmuş olduğu Cumhuriyet yönetiminin başlıca nitelikleri lâik ve ulusal oluşudur. Bir çok yenilik lâik bir toplum yaratmak amacıyla yapılmış, öbürleri ise böyle bir ilkenin benimsenmesiyle yürürlüğe konma olanağı bulmuştur.[151]

Türkiye Cumhuriyeti'nde lâikliğin gerçekleştirilmesi yolundaki çabalar, Türk toplumuna, onu açık toplum olmaya yöneltecek düşünlerin daha geniş çapta girmesini sağlamıştır. Bu nedenle açık Türk toplumunun, çoğulcu düzeni, anayasal yönetimi tam anlamıyla gerçekleştirecek görüş ve davranışların güçlenmesine olanak sağlamış; yayılma eğilimindeki kurum ve düşün akımlarına karşı koyabilecek ortam yaratılmıştır. Böylece cumhuriyet çağdaş demokratik toplumun kurulması ve yaşaması için ön koşul olan akılcı ve insancıl düşün sistemini Türk toplumuna getirmiştir.[152]

Cumhuriyetin dayanakları olarak adlandırılan bu unsurlar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, açık veya örtülü, resmi bir ideolojisi olarak düşünülmemelidir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti "... *demokratik... bir hukuk devletidir*".[153] Şu anki yürürlükteki anayasanın ikinci maddesine göre *Türkiye Cumhuriyeti demokratik bir devlet* olarak tanımlanmakta. Tabiidir ki burada kastedilen ya da referans alınan demokrasi, kurum ve kuralları uzun bir tarihsel gelişmenin ürünü olarak Batı Avrupa'da biçimlenmiş olan Klasik Demokrasi Modelidir. Bu demokrasi modeli farklı ülkelerde farklı şekillerde gelişmiş olmakla beraber vazgeçilmez bazı temel ilkeleri vardır. Öyle ki bir ülkenin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için bu ilkelerden uzaklaşmaması gerekir. Bunların en önemlileri ise; Siyasal iktidarı kullanacak organların halk tarafından serbest seçimlerle belirlenmesi, farklı siyasal görüşler arasında siyasal iktidar yarışını eşit koşullarda

151 Kili, **a.g.m.**, s.17.
152 Kili, **a.g.m.**, s.18.
153 Zeki Hafızoğulları, **Türkiye Cumhuriyetinin Fikri Temelleri**, s.95.

Levent Şahverdi Arşivi

yürütmenin mümkün olması ve temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmış olması gereği gösterilebilir.[154]

Klasik demokrasi çoğunluk ilkesine göre işler. Seçimlerde çoğunluğu sağlayan siyasal görüş veya partiler belli bir süre için temsilcileri yoluyla ülkeyi yönetme yetkisini elde ederler. Ancak çoğunluğun ülkeyi yönetme hakkını bir süre için elde etmiş olması, ona her istediğini yapma olanağını vermez. Azınlıkta kalan kişiler ve kuruluşlar, yöneten çoğunluğu eleştirmek ve kendi seçeneklerini açıkça savunmak hakkına sahiptirler. Azınlığında bir gün çoğunluk haline gelebilmesinin yollarının açık olması gerekir.[155]

Demokratik bir sistemde siyasal iktidar kaynağını düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle ortaya çıkan halk iradesinde bulmak zorundadır. O halde seçme ve seçilme hakkı ile serbest seçimler demokratik bir devletin vazgeçilmez ön koşullarıdır. Serbestçe siyasal faaliyette bulunma hakkı, demokratik sistemlerin temelini oluşturur. Bu kişilerin farklı görüşler çerçevesinde siyasal kararları etkileme konusunda özgür olmalarını gerektirir. Demokratik devlet düzeni siyasal katılma kanallarını kişilere açık tutmak zorundadır. Bu sistemde halkın rolü, yalnızca belli aralıklarla yapılan seçimlerde yöneticileri seçmekten ibaret değildir. Çoğulcu demokrasi, halkın siyasete etkin bir biçimde katılımını gerektirir. Bu da ancak siyasal partilerle mümkündür. Çünkü çağdaş demokraside seçmenlerin serbest tercihine sunulan farklı program ve politikalar siyasal partiler tarafından oluşturulur. O halde çağımızda siyasal partilerden yoksun bir demokrasi düşünülememektedir.[156]

Hukuk Devleti ise; ülkesinde yaşayan kişilere hukuk güvenliği sağlayan, yöneticilerinin de hukuka bağlı oldukları devlet biçiminde tanımlanır. Hukuk devleti ya da hukukun üstünlüğü, bir devlette yürütülmekte olan normların evrensel nitelik kazanmış bazı değerlere uygunluğunu ve bunların uygulamada egemenliğini sağlayacak bir takım koşulların varlığını ge-

154 Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yay., Ankara 2000. s.82.
155 Sabuncu, **a.g.e.**, s.96-97.
156 Sabuncu, **a.g.e.**, s.107.

Levent Şahverdi Arşivi

rektirir. Bu açıdan bakıldığında Hukuk devleti siyasal yönü olan bir ideali yansıtır ve böyle bir devlette vatandaşların devlete boyun eğen uyruklar konumunda görülemeyecekleri anlamına gelir. Bu ise ülkeden ülkeye değişebilen farklı süreçler içinde gelişmiş olsalar ve farklı idealleri temsil etseler bile günümüzde demokrasi ile hukuk devletinin ayrılmaz bir birliktelik içinde olması sonucunu doğurur.[157]

Bu demokratik ...hukuk devletinin dayandığı Atatürk Milliyetçiliği, Atatürk inkılâpları ve ilkeleri, kurtuluş savaşı vererek siyasallaşan bir halkın var oluş sebebidir, Türk ulusunun vazgeçilmez, mutlak idealleridir. Kısacası, Türk halkını dün bir ulus olarak var eden, o ulusun bugününü kuran, yarınına yön veren temel pozitif değerlerdir.[158]

D. Cumhuriyetin Gelişimi

Başlangıçta belirtildiği gibi Cumhuriyet, bir uygarlık projesi olarak düşünüldü. Türk ulusuna öyle sunuldu ve hedef olarak gösterildi. Bu amaç doğrultusunda birbiri ardı sıra gelen devrimci atılımlar sayesinde yeni kurulan devlet kısa bir süre içerisinde ulusal Cumhuriyete dönüştürüldü. Toplumun her kademesinde meydana gelen büyük değişiklikler çağdaş uygarlığı yakalamayı ve onu geçmeyi amaçladı, buna karşı çıkmaya heveslenen çevrelere ise adım atma izni verilmedi.[159] Uygarlık (medeniyet) dar ve geniş olmak üzere iki anlam içerir. Dar anlamda uygarlık bir toplumun maddî ve manevî bütün yaşama alanında yarattığı, ulaştığı değerlerin toplamıdır. Bu tanıma göre uygar olmayan toplum yok sayılır. Geniş anlamda uygarlık ise, maddî, manevî değerleri yaratan toplumun benzeri diğer topluluklarla birlikte oluşturduğu bir bütünü içerir. Çağdaşlaşma ise geniş anlamı ile düşünülen uygarlıklar belli bir zaman dilimi içinde dünya üzerinde hükümlerini sürdürürken, birbirinden etkilenir. Bu etkilenme sırasında bir uygarlık diğerlerinden üstün bir duruma gelebilir. O çağda sözü geçen uygarlık çağı temsil eder ve çağdaştır. O zaman dilimi içinde en ileri düzeyi

157 Sabuncu, **a.g.e.**, s.73-74.
158 Hafızoğulları, **a.g.e.**, s.95.
159 Anıl Çecen, **Ankara Çalışmaları, Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**, Ankara 2002.s.21.

Levent Şahverdi Arşivi

temsil ettiğinden çağdaş uygarlık, uygarlık kavramının en ileri biçimi anlamına gelir.[160] İşte bu tahlili iyi yapan cumhuriyetin kurucu kadrosu için uygarlık, Ulusun kurtuluşu ve yükselişinin koşulu olarak görüldü. Uygar olma kişi için de, ulus için de, üstün bir erdem olarak algılandı.[161] Bu bağlamda Muasır medeniyetin kanunları ve vasıtaları benimsenerek, gelişmeye set çeken manilerin kaldırılması amaçlandı. Cumhuriyet, uygarlık ve ilerleme ile özdeşleştirilerek bir ulusun gelişebilmesi için mutlaka uygarlığa iştirak etmesi gerektiği[162] düşüncesi devletin her kademesine yerleştirilmeye çalışıldı. Cumhuriyetin kurucu önderi Mustafa Kemal, "Dünyada her toplum varlığı, kıymeti, hürriyeti ve bağımsızlık hakkı ancak gösterdiği ve göstereceği uygar eserlerle orantılıdır. Uygar eser vücuda getirmek kabiliyetinden yoksun toplumlar, hürriyet ve bağımsızlıklarından soyunmaya mahkumdurlar. Medeniyetin yolunda yürümek ve başarılı olmak, hayatın şartıdır. Bu yol üzerinde ileriye değil geriye bakmak bilgisizliğini gösterenler, umumî medeniyetin coşkun seli karşısında boğulmaya mahkumdurlar"[163] diyerek, Batı karşısında ezilmemek için onların seviyesine çıkmak şart görüldü.

Bundan dolayı yeni kurulan Cumhuriyete ana vizyon olarak net bir biçimde çağdaş uygarlık seçildi.[164] Uygarlık yolunda ilerlemek ve başarı kazanmak var olmanın şartı olarak algılandı. Çünkü yeni bir Cumhuriyet kurulmuş ve bunun kalkınarak uygar düzeye ulaşması ve bütün dünyaya çağdaş nitelikleriyle benimsetilmesi söz konusu idi. Kendi içine kapanmış, çağın yeniliklerinden, uygarlığın gereklerinden uzaklaşmış bir Türkiye şüphesiz ki çağdaş dünya ölçülerinde saygı göremez itibar kazanamazdı. Bu

160 **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II,** s.169-170.

161 Andrew Mango, "Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı ve Bugünkü Dünya" **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998.s.479. Ayrıca bkz Hüseyin Tosun, "Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı", **Atatürk Konferansları (1999 Yılı Yuriçi),** Ankara 2000.s.311-319; Atatürk'ün uygarlık konusundaki görüşlerine toplu olarak bkz, Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999 s.78-86.

162 **ASD I-III,** III, s.9.

163 Utkan Kocatürk, "Atatürkçü Düşünce Işığında Çağdaşlaşma" **Atatürkçü Düşünce,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991. s.668.

164 Erkan, **a.g.e.,** s.56.

Levent Şahverdi Arşivi

durumun analizi iyi yapılmış olmalı ki genç Cumhuriyete ana vizyon olarak çağdaş uygarlık seçildi.

Çağdaş uygarlık vizyonunun temeli ise bilim ve teknolojiye dayandırıldı. Bu nedenle ideolojilere itibar edilmedi, bilimin ve fennin yaratıcılığına dayalı bir akılcılık benimsendi.[165] Uygar toplumlar uygarlık niteliklerini her türlü dogmatik unsurdan sıyrılarak ancak bilim ve teknoloji kurallarını kendilerine rehber edinerek kazanmışlardı. Bilim ve Teknoloji rehber alınmadıkça hiçbir alanda ilerlemekten söz edilemezdi. Bu bakımdan ilim ve fennin dışında rehber aramak, kurucu kadro için gafletti, cehaletti, delâletti.

Mustafa Kemal Atatürk, çağdaş uygarlığa erişmenin yolunu ve yöntemini bir konuşmasında şu şekilde açıklamıştı; "Gözlerimizi kapayıp yalnız yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp dünya ile alakasız yaşayamayız. Bilakis ileri, uygar bir toplum olarak uygarlık sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve millet ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve Fen için kayıt şart yoktur."[166]

Görüldüğü gibi O, açıkça ilerleme ve gelişmenin, uygarlığa ulaşmanın yolunun bilim ve teknolojiden geçtiğini görmüş, kurduğu cumhuriyete temel vizyon olarak seçmiştir. Böylelikle Batı üstünlüğünü sağlayan bilim ve teknolojiyi kullanarak Batı'ya yaklaşmak ve uygar uluslarla uyum içinde, ilerleme yolunda yürümek mümkün olacaktır.[167]

Cumhuriyetin temelinde yatan dünya görüşü, bilimsel düşünce ve bilimsel düşünceye dayalı teknoloji üreterek uygarlaşmayı esas almıştır. Bu görüş cumhuriyetin tüm alanlarını kapsamıştır. Devlet ve toplumu bilimsel yaklaşımlar üzerine oturtarak ve toplum bireylerini bilimsel düşünce ile eğiterek, bilime dayalı politikalar ile cumhuriyetin gelişmesi ve sonsuza kadar yaşaması amaçlanmıştır.

---

165 Erkan, **a.g.e.**, s.56-57.

166 **ASD II**, s.48.

167 Leven Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim yayınları, Ankara 2000. s.223.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu amaçla ekonomik gelişmeye önem verilerek daha cumhuriyetin başlarında 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplandı.[168] 1923'de Kongre ile başlayan Liberal politikalardan 1930'larda vazgeçildi. Çünkü 1930'larda tüm dünya genelinde bir ekonomik kriz yaşandı. Ayrıca bütün dünyada devlet aktiviteleri ön plâna çıkmaya başlamıştı. Rusya'da yeni ekonomik düzen plânlamayı başlattı. ABD'de yeni bir refah devleti anlayışı doğdu. Almanya'da otobanlar devlet eliyle yapılıyordu. Türkiye'de de 1930'larda başlayan gelişme eğilimi bir bakıma bu gelişmeye paraleldi. 1932'ye kadar devlet müdahalesini içeren bir dizi yasa ile devletin etkinliğinin arttığı bir dönem yaşandı. 1934'de Birinci Beş yıllık Sanayi Plânının uygulamaya girmesiyle devlet öncülüğünde sanayileşme plânlı biçimde gündeme geldi. Bu şekilde sanayileşmede büyük bir hamle yapıldı.[169] Ancak daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu kalkınma hamlesi sekteye uğradı. Türkiye savaşa katılmadı ancak ekonomik açıdan savaştan köklü biçimde etkilendi. Savaşa her an hazır olunması ve savaş ekonomisinin uygulanması üretim ve millî gelirde köklü düşüşlere neden oldu. Bu durumu düzeltmek amacıyla çeşitli vergi kanunları yürürlüğe girdi. 1946'da çok partili sisteme geçilmesi ile siyasî açıdan ülkede yeni bir dönem başladı.

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde, Cumhuriyet rejimi altında demokrasiye geçiş hedeflenmişti. Yeni kurulan devlet ile rejiminin oturtulması, kurumlaştırılması girişimlerine rağmen devletin kurucusu, her gittiği yerde demokrasiyi savunmuş, her attığı adımda demokrasiye geçişin sinyallerini vermişti. Nitekim Cumhuriyet yönetimine geçişin sağlanmasından hemen sonra CHP içerisinde oluşan muhalefetin öncülüğünde 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında yeni bir parti kuruldu. Bu partinin kurucuları da devletin kurucu kadrosu içinde yer almalarına rağmen Cumhuriyetin kuruluş felsefesine zarar verebilecek gelişmeleri anlamak yolunda başarılı olamamaları nedeniyle ilk demokrasi denemesi

168 Kongre ile ilgili bkz.Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, TTK Yayını, Ankara 1989.

169 Erkan, a.g.e., s.91-94.

Levent Sahverdi Arşivi

hüsranla sonuçlandı ve yeni parti kısa bir süre sonra 3 Haziran 1925'de kapatılmak zorunda kalındı. Ancak bununla kalınmayarak 1930'lu yılların başında Türkiye'de ikinci kez demokrasiye geçiş için girişimde bulunuldu ve sonuçta 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu.[170] Ancak bunda da beklenilen başarı sağlanamayınca demokrasiye geçmeden önce Cumhuriyet rejiminin kalıcı bir kurumsallığa kavuşmasına öncelik verildi.[171] Bu dönem bir bakıma Cumhuriyetin kuruluşunun tamamlandığı, demokrasiye geçiş için gerekli önkoşulların ve ortamın hazırlandığı bir dönem oldu. İkinci Dünya Savaşı gibi çok tehlikeli bir dönem atlatılarak devlet yıkılamayacak düzeyde güçlendirildi ve kurumsallaştırıldı. Siyasal düzen olarak topluma kök saldı ve Türk ulusunun yaşam biçimi halini aldı. Bundan sonra Cumhuriyet demokratik rejim ile tamamlanarak çağdaş bir yapı içinde, toplumdaki ilerleme ve gelişme eğilimlerine siyasal yaşam içinde şans verilecekti.[172] Ve bu durum ikinci Dünya Savaşı sonrasına denk geldi. Savaşı demokratik yönetimi savunan ülkeler grubunun oluşturduğu cephenin kazanması ile bütün dünyada güçlü bir demokrasi rüzgarı esmeye başladı. Nitekim Türkiye'de bu rüzgarın etkisi altında kalınca o dönemin yönetimi demokrasiye geçiş için girişimde bulundu. CHP'den ayrılan ve uzaklaştırılanlardan oluşan bir gurubun öncülüğünde 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kurulması ve birkaç yıllık bir hazırlık döneminden sonra 14 Mayıs 1950 yılında yapılan milletvekili genel seçimleri sonucunda, Türk ulusu verdiği oyları ile iktidarı değiştirerek,[173] yeni bir aşamaya geçişi sağladı.

Demokrat Partinin iktidar olmasıyla birlikte 20 yıllık devletçi gelenek yerine, liberal eğilimleri olan yeni bir dönem başladı. Ülkede demokratik yönetime geçilmesi ile birlikte Cumhuriyetin temel dayanaklarından bazılarında tavizler, gevşemeler yaşandı. Örneğin Misak-ı Millî ile öngörülen

170 Cumhuriyetin ilk dönemindeki demokrasi denemeleri için bkz.Hüseyin Tosun "Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 52, Mart 2002, s.209-211. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s. 42-69.

171 Çeçen, **a.g.e.**, s.21.

172 Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet.**, s.333.

173 Tosun, **a.g.m.**, 220.; **Türkiye Cumhuriyeti II**, s.546-547.

Levent Şahverdi Arşivi

tam bağımsızlık anlayışından adım, adım uzaklaşma süreci başladı. 1947'deki Marshall Planı çerçevesinde, Türkiye Batı ve ABD ile daha yoğun ilişkiye girdi. Kore Savaşı ve arkasından NATO üyeliği Türkiye'nin dışa açık politika üretmesine yol açtı. Dışa açık politika nedeniyle de, bir tarım ülkesi olan Türkiye, tarımsal ürünler ihraç etmeye ve bu nedenle tarıma dayalı sanayileşmeye yönelim başladı. Böylece özel girişimciliği öne çıkaran, tüketim malları sanayisi ağırlık kazandı. 1930'ların devlet eliyle sanayileşmesi, 1950'lerin özel girişimciliği teşvik etmesi, ülke sanayisinin kamu ve özel kesimin birlikte birbirini tamamlayarak bir gelişme sürecine girmesine fırsat verdi.[174] Batı ile yakınlaşma, bağımsızlık çizgisinin gerisine sürüklenmeye neden oldu[175] ve ülkede başlayan kargaşalıklar Türkiye'yi demokrasiyi askıya alma ve devlet eliyle yeniden kurma sürecinin yaşandığı dönemlere sürükledi.[176] Bu aşamada 1960'da yönetime müdahale edildi. Yeni bir anayasa yapılarak Cumhuriyetin gelişimine yeni bir ivme kazandırma amaçlandı. Cumhuriyetin uygarlık vizyonu doğrultusunda sonsuza kadar yaşaması amacıyla yapılmış olan 27 Mayıs devrimi, genel anlamda Cumhuriyetin yeniden ele alınmasını, aksayan yönlerinin giderilmesi ve toplumun özel koşullarına uygun çağdaş bir yönetimin kurulmasına ortam sağlamış oldu.[177] Böylece Cumhuriyetin yeniden tehlikeye düşmesini önlemek amacıyla çağın gereklerine uygun yeni bir anayasa ile yola koyulundu. Bu anayasa ile Cumhuriyetin rejim olarak üstünlüğü her türlü tartışmanın ve girişimin üzerinde anayasal düzeyde güvenceye kavuşturuldu. Ayrıca devletin yapısını ulusal, demokratik, lâik ve hukuksal ve toplumsal çizgiyi de belirleyerek Cumhuriyetçilik anlayışı kurumsallaştırdı.[178] Bu şekilde sağlanan yeni başlangıç ülkeyi bir süre rahatlattı. Ancak 1960'lı yılların sonunda öğrenci hareketleri başladı. 1961 Anayasanın getirdiği özgürlüklerin sindirilmeden sağlıksız kullanımı 12 Mart 1971'de yeniden müdahaleyi gerektirdi. Bu müdahale çerçevesinde ordunun üst ka-

174 Erkan, **a.g.e.**, s.91.
175 Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s.223-338.
176 Bkz. Tosun, **a.g.m.**, s.222-234.
177 Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s.341.
178 Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s.344.

Levent Sahverdi Arşivi

demesi tarafından verilen bir muhtıra ile parlamento ve hükûmetin anayasal görevlerini yerine getirmesini, anayasal reformları yapmasını, bunun için partiler üstü güçlü bir hükûmetin kurulmasını istedi.[179] Muhtıra doğrultusunda yapılan anayasa değişiklikleri ve bazı girişimlerden sonra geçilen demokrasi de ancak on yıl dayanabildi. Bu dönemde çarpışan ideolojiler toplumda can güvenliğini ortadan kaldırdı. Yok olan politik istikrar ekonomide de istikrarsızlığa yol açtı ve enflasyonda patlama yaşandı.[180] Politik sürecin kaba kuvvet içermesi üzerine Cumhuriyeti koruma ve kollama gerekçesiyle 12 Eylül 1980'de yönetime yeniden el konulmak zorunda kalındı.

1980'den itibaren bütün dünyada gerçekleşen bilgi toplumu ve küreselleşme sürecinin etkisi Türkiye'ye de yansıdı. Bunun sonucu olarak 24 Ocak Ekonomik Önlemleri alındı. Bu sayede dışa açılma ve ihracatın sürüklediği bir sanayileşme modeline geçiş sağlandı. Bu durum 1990'lı yıllar boyunca devam etti. Cumhuriyet kurulurken özel önem atfedilen dayanaklarına daha sonraki dönemlerdeki siyasal yönetimlerce önem verilmemesi, hatta bazı tavizler verilmesi cumhuriyeti onar yıllık dönemlerde çıkmaza sürükledi. Bu nedenle Cumhuriyetin gelişme süreci kuruluş döneminin gerisinde kalarak ağır ilerledi.[181] Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki muasırlaşma çalışmaları kendi dönemi içinde değerlendirildiğinde oldukça başarılıdır. Çünkü uygarlık yolunda bilim ve teknolojinin evrimi ise uygarlığın evrimi demekti. Bu nedenle oluşturulan Cumhuriyet projesi çağdaş uygarlık yönünde doğru rotada tutarlı ve yeterliydi. Ancak aynı tutarlılık Cumhuriyetin tüm tarihsel gelişme sürecinde devam ettirilemedi. Çünkü Cumhuriyetin kuruluş yıllarından sonra kendisinden başarı beklenilen çevreler Cumhuriyeti kuran kadronun gerisinde kaldılar. Bu süreçte onlar, bilim ve teknolojiyi değil, belli inanç sistemlerini, ideolojileri ve sloganları rehber edindiler. Bunun sonucu olarak yapılan işlerde süreklilik

179 Bu noktaya gelişi hazırlayan iç ve dış olaylarla ilgili olarak bkz. İsmail Cem, **12 Mart**, C.II, Cem yayınevi, İstanbul 1977. s.11-137.

180 Erkan, **a.g.e.**, s.99.

181 Çeçen, **a.g.e.**, s.25

Levent Şahverdi Arşivi

sağlanamadı. Çözüm yerine kişiselleşmiş değer yargıları ve sloganlarla toplum yönetildi ve popülizm yapıldı. Sonuçta kişiselleştirilmiş yaklaşımlar ancak geçici ve keyfilik içeren günlük çözümler üretmeye yetti. Bilimsel ilkeler yöntemler ve buradan kaynaklanan kurallaşma ve sistemleşme gecikti. Sistemleşmenin olgunlaşamadığı ortamda, kişiselleşmiş yaklaşımlar, bir öncekinin yaptığını yıkarak her şeye sıfırdan başladı. Toplumda çıkar grupları ve bunlara dayalı politik yönlendirme bilime dayalı yönlendirmenin önüne geçti. Her ne kadar 1930'ların devletçiliği, 1950'lerin özel girişimciliği ve altyapıya yönelmesi, 1960-80'li yılların sanayileşmesi ve 1980'li yılların dışa açılımı gibi politikalar kendi başına doğru tercihler gi bi görünüyorsa da bu tercihlerin temelindeki ekonomik, teknolojik, poli tik, sosyal ve kültürel sistemleşme yetersiz ve çarpık gelişti.[182] Bunun sonucunda gelinen ve 25 yıllık yüksek enflasyon toplumda sosyal dengeleri bozdu. Yoksulluk kirlenme had safhaya ulaştı ve 100 yıl önceye ait sorunlar tartışılıyor olunmaktan bir tülü vazgeçilemedi. Oysa bugünün dünyasında bunlar çoktan gerilerde bırakılmalıydı. Çünkü günümüzde çağdaş uygarlık, bilgi toplumu ve bilgi çağı uygarlığı olarak tanımlanmakta. Bilgi Çağı ise; bilgi teknolojilerini ve bilgi ekonomisini ön plâna çıkarmış durumda. Buna göre ekonomik gelişmede küresel rekabet ve ekonomide rekabet avantaj yaratmak; kalite ve hıza yönelmek, tüketici isteklerine cevap vermek, bu amaçla daha organize bir toplum olmak gerekmekte.[183]

E. Küreselleşen Dünya ve Türkiye Cumhuriyeti

20. Yüzyılın son on yılına girilirken dünya, tarihin en hızlı değişimini yaşamaya başladı. Bu değişimin eksenini ise, Doğu Bloku'nun dağılışı oluşturdu. 1980'li yılların sonunda Doğu Bloku'nda başlayan sarsıntı bir 10 yıl kadar sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sonuçlandı. Yüzyılın başında, büyük savaşlar sonrasındaki dengeler üzerine kurulmuş olan iki

182 Erkan, **a.g.e.**, s.138.
183 Erkan, **a.g.e.**, s.39.

Levent Şahverdi Arşivi

kutuplu dünyanın bu şekilde hızla ortadan kalkması toplumlar arasında bir güvensizlik bunalımına sebep oldu. Eski dünya düzeninin yıkılmasıyla birlikte dünya, nereye varacağı belli olmayan bir belirsizlik yumağı halini aldı. Bu durum aynı zamanda dünya genelinde bir küreselleşme olgusunu da beraberinde getirdi. Bu gelişmenin 21.yüzyıla damgasını vuracağı konusunda herkes hemfikir olmakla beraber, küreselleşmenin ne olduğu henüz tüm açıklığı ile insanlar arasında anlaşılamadığı gibi, kavram üzerinde ortak bir tanıma da henüz varılamadı. Kimileri daha iyimser bir yaklaşımla onu pek çok problemin çözümü için yeni bir kurtuluş reçetesi, geçmiş ve gelecek tüm gizlerin kapılarını açacak bir anahtar gibi görürken,[184] bunun karşısında duranlar ise daha kötümser yaklaşarak kötülüğün yeni adı ve sömürünün yeni aracı[185] olarak tanıttı. Bu tür yaklaşımlar elbette kafalarda bir çok karışıklığa sebep oldu. Bugün gelinen noktada küreselleşme hemen herkesin itirazsız varlığına inandığı bir olgu olmakla beraber, dayanak ve kabullerine biraz daha yakından bakıldığında, sorgulanması gereken bir çok hususunun da olduğu gözden uzak tutulmalı.

Henüz üzerinde herkesin anlaştığı ortak bir tarifi olmamakla birlikte Sosyolojik açıdan kabul gören bir tanıma göre küreselleşme; mahallî kültürlerin ve geleneksel sosyal bağların çözüldüğü, millî devletlerin belirleyiciliğinin azaldığı, guruplar ve kişiler arasındaki her türlü ilişkinin kolaylaşıp yaygınlaştığı, üretim ve bölüşümün yeni bir dönüşüm içine girdiği, gerek toplumlar arasında gerekse aynı toplum içindeki sürtüşmelerin yayılma tehlikesinin her zamankinden daha çok olduğu, sınırların ve geleneksel aktörlerin öneminin azaldığı, farklı bir bireyselliğin geçerli olduğu, geleneksel sosyal kurumların fonksiyonlarını yitirdiği, dayanışmanın azaldığı, değer sistemi henüz ortaya konulamamış bir süreç olarak tanımlanmakta. Küreselleşme hem bir gerçekliğin tespiti, hem hegomanyaya dayalı bir güç iddiası, hem mevcut sistemin işleyişinden esas payı alanların de-

184 Küresselleşmenin sömürü aracı olduğu görüşleri ile ilgili olarak bkz.Işık Kansu (Hazırlayan), **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, Güldiken yayınları, Ankara 1999.

185 Rafet Altınok, "Küreselleşme Sürecinde Atatürkçülüğün Önemi" **Atatürk Haftası Armağanı**, GENKUR Başkanlığı yayını, Ankara 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

ğer ve ölçülerini evrenselleştirmek anlamında spekülatif bir iddia, hem de bir baskı aracı[186] olarak yorumlanmakta.

Bugün yaşanan gelişmelere bakılarak 21.yüzyılın dünyasının, varlıklı ve yoksul ülkeler olarak birbirlerinden daha da uzaklaşan iki parçaya ayrılacağı ve varlıklılar arasındaki yaklaşım, bütünleşme ve işbirliği şeklinde kendini gösterirken, yoksul ülkelerin daha da yoksullaşmasının kitlesel açlık tehlikesini de beraberinde getirebileceği kaygısı yayılmış durumda. Ayrıca küreselleşmenin, ideolojik ve siyasî açıdan da ulusal devlet kuramını çökertmeyi amaç edindiği görülmekte. Dünyada malların serbest dolaşımının büyük devletler üzerinden sağlanmasının zorluğu nedeniyle ulus devletler hedef alınmış durumda. [187]

Bu bağlamda doğduğu yüzyılda özgürlükçü ve modernleşmeci bir içeriği olduğu düşünülen ulusçuluğun, günümüz koşullarında tutucu kaldığı saptaması yapılarak, özgürleşme ve modernleşme sürecinin daha ileri aşamalara götürülebilmesi için ulus-üstü yapılanmaları hedefleyen yeni siyasî akımların güç kazanması gerektiği ileri sürülmekte. Buna gerekçe olarak ta günümüzde artık "endüstriyel toplum" aşamasından "bilgi ve iletişim toplumu" aşamasına geçildiği gösterilmekte. Ulus-devletin geçmişte bazı ekonomik ve toplumsal şartların sonucu olarak ortaya çıktığı, ancak günümüzdeki teknolojik gelişmelerin tahrik ettiği evrenselleşme süreci karşısında yetersiz kaldığı iddia edilerek, bu yapının yerini daha evrensel ölçekli olan bir başkasına bırakmasının doğal olacağı ileri sürülmekte, buna en güzel örnek olarak da Avrupa Birliği gösterilmektedir. 1993 yılında yürürlüğe giren Maastrict Antlaşması'yla siyasî bütünleşme hedefini belirginleştiren Avrupa Birliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin de temel dayanaklarından biri olan ulusal egemenlik ilkesini ortadan kaldırabileceği ve yerine ulusal-üstü ölçekte yeni bir meşruiyet ilkesi getirebilecek bir yapılanma olarak görülebileceği savına katılanlar olduğu gibi, bu görüşe karşı çıkan-

186 Kadir Koçdemir, "Küreselleşme" **Kök Araştırmaları**, Sayı: 1, kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayını, Ankara 1999. S.5. Küreselleşmenin Türkiye'de yorumlanışına ilişkin bkz. Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayıncılık, Ankara 2000. s.1-3.

187 Hüseyin Tosun, "Atatürk'ün Yurtta Barış Dünyada Barış İlkesinin 21.yüzyıldaki Evrensel Yorumu" **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi**, C.I, AAM Yayını, Ankara 2000. s.114.

Levent Sahverdi Arşivi

larda çoğunluktadır.[188] Ancak şu da gözden uzak tutulmamalıdır. AB bir siyasî bütünleşme gerçekleştirmiş olsa bile, bünyesine aldığı ulus-devletlerin toplamı kadar bir büyüklüğe ulaşan yeni bir ulus-devletten başka bir şey olmayacaktır. Ancak AB bünyesinde bir siyasî bütünleşmenin ulusalüstü düzeyde yeni bir meşruiyet odağı yaratma potansiyeli hemen hemen hiçtir. Ayrıca AB'de "yabancı" sözcüğü ağırlık kazanmakta, bu da büyük çoğunluğu üçüncü dünya ülkelerinden gelen göçmenleri ifade eder biçimde kullanılmaktadır. Ulusçuluktan daha aşırı bir anlayış olan yabancı düşmanlığı AB ülkelerinde giderek güçlenmektedir. Dolayısıyla AB yapılanmasıyla ulus-devlet yapılanmasının aşılabileceğini düşünmek doğru bir yaklaşım olmasa gerek.[189]

Bununla birlikte, Türkiye Devleti, özüne zarar vermeden, yeni düşünceleri ve uygulamaları bünyesinde barındıracak bir biçimde tasarlanmış olduğundan, çağın, fırtınalarının yıkıcı etkilerinden kendisini kurtarmayı, dolayısıyla sonsuza kadar yaşama şansını elde etmeyi başarmış durumdadır. Bugün, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, uygar diğer uluslar gibi, özünde az veya çok Tabii hukuk düşüncesinden kaynaklanan bir ulus-devleti olması; başka uluslarla, eşit koşullar altında, karşılıklılık esasına dayalı olarak uluslar arası örgütler oluşturmasına, ulusal toplumun, ulusal hukukun ve ulusal ekonominin dünyanın ileri diğer ulusal toplumları, hukukları ve ekonomileri ile bütünleşmesine, öte yandan bu çağın çok tartışmalı sloganı küreselleşmeye engel bir yanı yoktur. Bugün Avrupa devletleri ulus-devleti olma niteliklerini bozmadan, günün icabı olarak ortaya çıkan yeni oluşumlar içerisinde nasıl yer alabiliyorlarsa, aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'de, bir ulus-devleti olarak dünyanın yeni oluşumları içerisinde yer alabilir. Ulus-devlet olmak niteliği nasıl onlara engel değilse, kuşkusuz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini imzalayan bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti Devletine de engel değildir.[190]

---

188 Erözden, **a.g.e.**, s.127-128.;Küreselleşme ulus-devlet etkileşemi bağlamında Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinin yorumlanması için bkz.**Doğu-Batı Bin Yılın Muhasebesi**, Sayı: 10, Şubat, Mart, Nisan 2000. s.113-137.

189 Erözden, **a.g.e.**, s.127-129.

190 Hafızoğulları, **Türkiye Cumhuriyetinin Felsefi Temelleri**, s.196.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha önceleri güç üzerine kurulmuş olan emperyalizmin 21.yüzyılda teknolojik gelişmeye dayanacağı belirmiş bulunmakta. Bundan sonraki savaşların devletleri toptan yok etmeye değil onları ekonomik ve sosyal açıdan yıpratmaya ve egemenlik altına almaya yöneldiği de dünyanın çeşitli bölgelerindeki uygulamalarla iyice kesinlik kazanmış durumda. Gelişmekte olan ülkelerin daha da yoksullaşması bölgesel dengesizlikleri ve gelir adaletsizliğini alabildiğince yoğunlaştırmakta, devlet-millet bağı her geçen gün daha da gevşemekte, buna paralel olarak da etnik ve mezhep çatışmalarının doğuşu hızlanmakta ve bu bağlamda ülke bütünlüğünün korunması güçleşmekte. Daha şimdiden dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen çatışmalara ve çelişkilere bakıldığında dünya barışının çok nazik dengeler üzerinde olduğu açıkça görülmekte.[191]

Küreselleşmeyi, özellikle bir cephesini ele alarak karşında durmak yada taraftar olmak yerine bütün boyutları ile iyi analiz etmek gerekmektedir. Gelişmek, ilerlemek, dünya ile bütünleşmek gibi doğru, meşru ve güzel hedefler uğruna yanlış adımlar atarak yanıltıcı, sahte değerlere kapılmak bu yüzden bağımsızlığa dayanışmaya karşı çıkmak, fiilen ulus ve devlet tasfiyeciliği yapmak, veya tam tersine bağımsızlık ulusallık, toplumsal adalet ve dayanışma gibi son derece doğru, isabetli ve güzel ilkeler, hedefler adına yanlış tavırlar alarak bu kez gelişmeye, yenileşmeye direnmek, karşı çıkmak ta aynı derece yanlış olabilir. Öyle ise küreselleşmeyi hangi alanda olursa olsun ekonomiden sanata, bilimden iletişime her hangi bir çalışmada, üretimde, dünya çapında geçerliliği, ağırlığı, öncülüğü olan normların, ölçütlerin dikkate alınması veya etkili hale gelmesi, benimsenmesi, dünyaya açılarak ulusallığın reddedilmeksizin dışına çıkılması ve evrensellikle bağdaştırılması, insanlık idealinde birleşilmesi[192] olarak anlamak ya da bu uğurda çaba göstermek gerekmektedir.

Küreselleşme döneminde artık yeryüzünde tüm insanlık ve insan olmanın gerektirdiği küresel değerler ve yapılar geçerlilik kazanıyor. Bunlar insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü, serbest piyasa ekonomisi gi-

191 Tosun, **a.g.m.**, s.114.
192 Altınok, **a.g.m.**

Levent Şahverdi Arşivi

bi. Bugün dünya bilgi uygarlığı yolunda hızla yol almakta. Doğal olarak dün sermayeyi ve gücü, bugün ise artık bilgiyi kontrol eden, dünyayı kontrol eder konumdadır. Ancak bu anlamdaki bir emperyalizm ile mücadele etmenin yolu yine küreselleşmeden geçiyor. Çünkü günümüzde yeni çağdaş uygarlık bilgi çağı uygarlığıdır. Bilgi çağında yeniden şekillenen toplum bilgi toplumudur. Bugün bilginin bilimsel olarak sürekli üretilmesi yenilikleri de sürekli duruma getirdi. Sürekli teknolojik yenilik, üretimde verimlilik devrimini yarattı. Bu verimlilik artışı rekabet avantajları yarattı. Bunun da etkisiyle Bilgi teknolojileri üretimden tüketime, evden işyerine büroya kadar her yere yoğun olarak girmiş durumda. Üretim alanında sağlanan bu gelişme, ulusal sınırlar içinde daha çok ulusal girdi ile ulusal pazarlar için üretim yapma geleneğini yeterli görmeyerek küresel pazarlara yönelimi gerektirdi. Bu şekilde üretim ve tüketim küreselleşti. Bugün sürekli üretilen bilgi, kendi kendini sürekli olarak yenileyen sınırsız bir üretim unsuru halini aldı. Çünkü bilgi tüm insanlara daha çok seçenek sunuyor. İnsanın gelecekteki amaçlarına ve kendini gerçekleştirmesine ve kısaca özgürlüğe hizmet ediyor. Toplumsal yapılardaki hiyerarşiyi kaldırıyor. Eşitliğe ve katılıma hizmet ediyor. Bu özelliklere sahip bilgi toplumu yaratılması için bilginin üretilmesine yönelik kurumlar önem kazanmış durumda. Bunların başında ise eğitim kurumları, üniversiteler ve araştırma merkezleri bilgi toplumu yaratılmasında temel unsurlar olarak ön plâna çıkmış durumda. Çünkü bilgi toplumunun taşıyıcı gücünü uzman kişiler oluşturmaktadır.[193]

Bilgi toplumunda her şey yeniden şekilleniyor. Yeni bir dünya ve yeni bir toplum, yeni bir insan ve yeni bir dünya görüşü gelişiyor. Bu süreç bir çok ülkede baş döndürücü bir hızla ilerliyor. Türkiye bu sürecin dışında kalmamalı.Tüm gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye de bilginin üretilmesi, işlenmesi, değerlendirilmesi, dağıtımı ve hatta kontrolü için gerekli önlemleri almalı. Stratejik bilgi teknolojilerini üretmeye öncelik vererek, Türk toplumunu bilgi toplumuna dönüştürecek bilişim altyapısını oluşturmaya yönelerek, ulusal bilgi ağı altyapıları ile küresel bilgi ağı altyapıları

193 Erkan, a.g.e., s.146.

Levent Şahverdi Arşivi

oluşturma gayretlerini hızlandırmalı. Çünkü ulusal bilgi ağ altyapısı genelde tüm okulları, araştırma kurumlarını, üniversiteleri, kütüphaneleri, iş dünyasını, kamu yönetimini, sağlık hizmetlerini evlere ve halka yönelik bilgi ve iletişim sistemini kapsıyor. Öyle ise Türkiye Cumhuriyeti olarak bilgi çağının dünya görüşü iyi analiz edilmeli, bu analiz doğrultusunda eğiticileri, yöneticileri ve girişimcileri yetiştirmeli. Bilgi çağının yönetim sistemi çerçevesinde hiyerarşinin en aza indirildiği bir ekip çalışması anlayışı geliştirilmeli. Bilgi çağının ekonomik sistemi olarak yenilikçi piyasa ekonomisinin tüm unsurları sağlanmalı, Bilgi çağının politik sistemi olan katılımcı demokrasi tüm katmanlarıyla topluma yerleştirilmeli. Bilgi çağının sosyal sitemi olan işbirliğine dayalı sosyal yapılanmaya, sosyal sorumluluğa ve sosyal dayanışma davranışları geliştirilmeli ve bilgi çağının kültürel sisteminin özünü oluşturan farklı kültür ve değerlere yeterli derecede hoşgörü ve adil davranış yaklaşımları geliştirmeye yönelik yenilikleri iyi kavrayarak bunu yaşadığı sisteme entegre edebilmeyi Türk ulusu başarırsa Cumhuriyetini uygarlıkla özdeşleştirme başarısını göstermiş olur.[194]

Türk ulusunun bu gerçeği iyi kavrayarak küresel düşünceye yönelmesi gerekiyor. Küresel düşünmek, dış dünyaya açılmak ve açık toplum olmak demektir. Küreselleşmenin getirdiği zenginlikleri ya da olumsuzlukları topluma daha yaygın olarak aktarmak için, küreselleşme sürecinin işleyiş, içerik ve mantığının topluma iyice tanıtılması gerekmekte.[195] Bu yapılmalı ki küreselleşmenin olumsuzlukları karşısında ulusça gerekli tedbirler alınabilsin. Türk toplumu bu olguya çok yabancı değildir. Zira yüzyılın başında zorlu bir savaş sonrasında eskisinden farklı, tamamen çağın değerleriyle birebir örtüşen yeni bir devlet kurmuş, kısa bir sürede çağdaşlaşarak medenî dünyadaki yerini almış ve bu sayede süreklilik de kazanmıştı. Bugün aynı şeyi yapmak çok zor olmasa gerek. Çünkü Türk ulusu yeniliklere hep açıktır. Atatürk'ün izinde giden Türk ulusu, çağdaş uygarlık düzeyine erişerek, günümüz dünyasının içine onurlu bir ulus olarak girecek ve uygarlık yolunda ortaya çıkacak tüm yeniliklere açık bir yolda ilerleyerek,

194 Erkan, a.g.e., s.150.
195 Erkan, a.g.e., s.203-204.

Levent Sahverdi Arşivi

daha mutlu ve özgür bir dünyanın yaratılmasına katkıda bulunacaktır. Bu uğurda demokrasi ve insan hakları Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması için sahip çıkılacak kavramlar olacaktır.[196] Bundan dolayıdır ki küreselleşen dünyada Türkiye Cumhuriyeti çağdaş bir ulus-devlet olarak yoluna devam edecektir.

Sonuç

Türk ulusu Cumhuriyete çok kolay bir şekilde ulaşmadı. Bunun için çok ağır bir bedel ödemek durumunda kaldı. Üç kıtaya hakim bir imparatorluğun dağılmasıyla sonuçlanan bir bedeli ödedikten sonra somut olarak Cumhuriyete ulaştı. O dönemde dünyada Cumhuriyetle yönetilen ülkelerin sayısı da artmış bulunmakta idi. Özellikle Avrupa'da savaş sonrasında bir çok ülke Cumuhuriyet rejimini kabul ettiler. Türkiye'de bu Cumhuriyetler gibi Birinci Dünya Savaşı sonrasının bir Cumhuriyeti olarak kuruldu. Ancak bu dönemde Avrupa'da kurulan Cumhuriyetler ile Türkiye arasında çok anlamlı bir fark vardır. Bu ülkeler Birinci Dünya Savaşı'nın yenikleri olarak Cumhuriyete eziklik duygusu içinde geçtiler. Örneğin bu Cumhuriyetlerin en önemlisini oluşturan Almanya aşağılanmanın da verdiği darbelerle 10 yıl kadar sonra Nasyonel Sosyalizme tutunmak zorunda kaldı. Avusturya ve Macaristan da benzeri akıbetlerle karşılaştı. Oysa Türkiye Cumhuriyeti bir savaş yenilgisinden doğmadı. Savaş yenilgisini fiilen tersine çevirmek için ortaya çıktı ve bu anlamda hiçbir ulusal eziklik duymadan Cumhuriyet yönetimine geçti.[197]Bu oluşum elbette bin yıllık bir devlet geleneğinin üzerine kuruldu. Dışarıdan bir dayatma ile değil tamamen Türk ulusunun özgür seçiminin sonucu olarak Cumhuriyet yönetimi benimsendi.

Cumhuriyet yönetimine geçiş, sadece yönetim sisteminin değiştirilmesi değil top yekun bir yenileşme/uygarlaşma projesi olarak tasarlandı. Bu

196 Çeçen, **Ankara Çalışmaları**, s.78.

197 Bkz. Bülent Tanör, "Türkiye'de Cumhuriyete Geçiş Sürecinin Dinamikleri" 9-10-11 Ekim 1998 Tarihlerinde CHP ile TÜSES, TESAV ve FRİEDRİCH Ebert Vakıflarınca ortaklaşa düzenlenen "Cumhuriyet Demokrasi Laîklik" panelinde sunulan bildiri.

Levent Şahverdi Arşivi

yüzden Cumhuriyetin uluslar arası literatürdeki tanımının yanında Türkiye'ye özgü bir anlaşılma biçimi vardır. Bu durum dünyada yalnızca iki ülke için söz konusudur. Bunlardan biri Türkiye, diğeri ise Fransa'dır. Bugün dünyada bir çok Cumhuriyet bulunmakta. Bu iki ülkenin dışında Cumhuriyete bu kadar büyük bir rağbet, büyük bir prestij, büyük bir tarihsel önem yüklenilmedi. Türkiye'de Cumhuriyet kavramına kendine özgü tarihsel bir misyon, bir anlam yüklendi. O yüzden Cumhuriyetin varlığı tehlikeye düştüğü zamanlarda demokrasiye hemen ara verildi.[198]

Cumhuriyet yönetimi kurulurken dayanakları çağın gerekleri ölçüsünde iyi tespit edildi. Bu yapılırken ortaya teorileştirilip kalıplaşmış bir öğreti (doktrin) yada ideoloji konulmadı. Şüphesiz bir dünya görüşüne ve felsefi değere dayandı. Ama bunlar totaliter rejimlerdeki gibi tek doğru olarak görülmedi. Tamamen insanlığın gelişimi sonucu ulaşılan son uygarlık değerleriyle örüldü.

Akıl ve bilim ana pusula, hedef ise muasır medeniyetin üstü olarak tespit idildi. Bu ana eksen üzerinde tarih sahnesine çıkan Cumhuriyet bugün 80 yılı geride bırakmış durumda. Bu süreçte oldukça büyük engeller ve zorluklar çıkmışsa da Türk ulusu Cumhuriyeti demokrasi ile taçlandırma yolunda hayli yol almış durumda. Ancak bu hiçbir zaman yeterli görülmemeli. Çünkü dünya eskiye oranla çok hızlı bir şekilde ilerliyor. Aynı hızı Türkiye'nin de yakalayabilmesi için Cumhuriyetin temel dayanaklarını ve ilkelerini gözden geçirmek, çağın değerlerine göre eksik kalan yönleri var ise bunları tamamlamak, eskiyen unsurları var ise bunların yerine Cumhuriyetin ilk döneminde olduğu gibi yenilerini koyarak yola devam etmek gerçek Atatürkçülerin ve dolayısıyla Cumhuriyetçilerin görevi olsa gerek. Zira Türk ulusu, Cumhuriyetinin sonsuza dek var olması, devam etmesi için bunu mutlaka yapmalıdır.

198 Bkz. Tanör, aynı bildiri.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TARİHÎ SEYRİ İÇERİSİNDE TÜRK DİLİNİN SERÜVENİ

Ali TUNA*

Ukış körkü til, ol bu til körkü söz
Kişi körkü yüz ol bu yüz körkü köz[1]

Giriş

Dil, insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemidir. Elle, başla, gözle ve kaşla işaretler yaparak insanlar bazı duygularını, düşünce ve dileklerini anlatırlar. Fakat insanların en mükemmel anlatma vasıtası dilleridir.[2] İnsanlık tarihine baktığımızda her toplumun kendine özgü bir dilleri olduğu görülmektedir. Türklerin kullandığı Türkçe ise çok uzun geçmişe sahip olmakla birlikte bugün hala varlığını sürdüren büyük bir dildir.

Türkçe'nin geçmişi ile ilgili yapılan araştırmalar bize bu dilin en aşağı 5500 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.[3] Türkçe bitişken bir dil olup sondan ek almaktadır. Kelime kökü üzerine getirilen eklerle başka bir kelime üretilmekte veya cümleler kurulmaktadır. İnsanoğlunun

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

1 "Anlamanın güzelliği dildir. Dilin güzelliği ise söz, kişinin güzelliği yüzüdür. Yüzünün güzelliği ise gözüdür." Şeklinde bugünkü Türkçe'ye aktarabileceğimiz eski bir Türk sözü.

2 Banguoğlu, Tahsin; **Türkçenin Grameri**, s. 9., Türk Dil Kurumu Yayınları., Ankara 1990.

3 Tuna, Prof. Dr. Osman Nedim, **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi**, s. 49, Ankara 1997. Osman Nedim Tuna bu konuyla ilgili olarak ayrıca şunları ifade etmektedir. "Bugün yaşayan Dünya dilleri arasında, en eski yazılı belgelere sahip olan dil, Türk Dili'dir. Bunlar, çivi yazılı Sümerce tabletlerdeki alıntı kelimelerdir."

Levent Sahverdi Arşivi

bilgileri nesilden nesile yazılar vasıtasıyla aktarılmaktadır. Yazıyı ilk olarak bulanalar ise şimdiki bilgilerimize göre Sümerlerdir. Yani tarih Sümerler ile başlamaktadır. Diğer milletler de sonraları gerek kendileri veya başka milletler vasıtasıyla birbirlerinden etkilenerek kendi yazılarını oluşturma yoluna gitmekte ve bizler yani bugünün yaşayan insanları öncekilerden haberdar olabilmekteyiz.

I - Başlangıçtan Osmanlı Devleti Dönemine Kadar Olan Gelişmeler

a - Mezopotamya

Yazının insanoğlu tarafından bulunması ile tarih başlamaktadır diye ifade edilmektedir. Yazının da Mezopotamya'da Sümerler tarafından bulunduğunu yukarıda ifade edilmişti. Sümerler bitişken (agglutinative) bir dil kullanmaları bakımından bu coğrafyada yaşayan diğer halklardan ayrılmaktadırlar. Sümerlerin konuştuğu bu bitişken dil ile ilgili olarak bu dilin diğer bir bitişken dil olan Türkçe ile ilgili bir çok ortak noktası bulunmaktadır.[4] Yani Sümerce ile Türkçe arasında müşterek ya da Türkçe'ye benzeyen bazı kelimelerle de karşılaşılmaktadır. Bu anlamda Sümerliler, Mezopotamya uygarlığının kurucusu olmakla da kalmazlar. Bu küçük kavim medeniyet tarihinin temelinde büyük ve çığır açıcı bir role ve yere sahiptir.[5]

Bilim dillerinin ilki olan Sümercenin, düşünümsel kültürün dili olarak nüfuz sahası, bir yandan Mısır'a öbür yandan da Anadolu'ya kadar uzanı-

4 Bu benzerlikler ile ilgili olarak Türk Dil Kurumu tarafından 1990 yılında Prof. Dr. Osman Nedim TUNA'nın hazırlamış olduğu "Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi" adlı eseri basılmıştır.

Osman Nedim Tuna, Sümerce ile Türk dilinin tarihî ilgisi konusuna, 1947-48 öğrencilik yıllarında okuduğu Sturtevant'ın Münire B. Çelebi tarafından Türkçe'ye çevrilen "Eti Dili Sözlüğü"nün ilgisini çekmesi ile başladığını belirtiyor. 1962'de doktora çalışması için gittiği Amerika'da, bu konudaki çalışmalarını yoğunlaştırıyor ve 1982'de çalışmalarını tamamlıyor.

Bu çalışmada; Sümerlerle Türkler arasında dil bakımından tarihi bir ilgi bulunduğu 165 kelime ve gerekli açıklamalarla ispatlanmaktadır. Ve bu eser altı başlık altında toplanmıştır: 1. Giriş; 2. Sümerce Türkçe Ses Denklikleri 'Kurallar'; 3. Malzemenin Tartışılması, Metod ve Yorum; 4. Sonuç; 5. Son Söz; 6. Bibliyografya ve Kısaltmalar., http://www.tdk.gov.tr/%5Ckollar%5Cdilbilimikolu.html

5 Sayılı, Ord. Prof. Dr. Aydın., **Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp**, s. 4, Ankara 1991.

Levent Şahverdi Arşivi

yordu. Daha sonraları, ortaçağda, İslâm Dünyasında Arapça ve Avrupa'da Lâtince bilim ve ekinim (kültür) dili olarak kullanılmıştır. Bütün tarih boyunca, bilim ve kültür dili olarak, ancak bu iki dil uzun ömürlülük ve etkinlik bakımından Sümerce ile boy ölçüşebilecek durumdadırlar.

Sümercenin ekinim (kültür) tarihindeki bu istisnaî önemini bir dereceye kadar da Sümer dilinin bazı özelliklerine bağlamanın mümkün olduğu anlaşılıyor. Nitekim, Sümerlilerin düzenlenmiş ve düzenlendirici bir düşünüş şekline sahip olduklarına değinmek vesilesiyle, Landsberger, bu nizam verme zihniyetinin esasen Sümerlilerin dilinin de bir özelliği olduğuna işaret ediyor ve bu münasebetle aşağıdaki noktalar üzerinde duruyor:

Sümerlilerin dilinde bir nizam prensibi hâkimdir. Bu bakımdan, Sümerce'nin saydam bir dil olduğu söylenebilir. Örneğin, Sümercede herhangi bir isim alacak olursak, o kelimenin birleşim tarzından onun delâlet ettiği anlamın mahiyetini ve vasıflarını çıkarmak mümkündür. Fiillerinde de aynı şey görülebilir. Meselâ, konuşmaya ilişkin bütün kelimeler ağız kelimesiyle bağ kuran kelimeler olduğu gibi, görme olayına değgin olan fiiller de göz sözcüğü ile birleşim yoluyla oluşmuş sözcükler niteliğindedir. Ayrıca, bu birleştirici özellik yazıda daha da belirginleşmektedir. Demek ki, bu dilde kelimelerin temsil ettiği nesneler ve kavramlarla, o kelimeler arasında çağrışım yapılabilme kolaylığı mevcuttur. Bu ise, Öğrenim ve kullanışlılık bakımından tamamen övülmeye değer bir vasıftır.

Sümercede sözcüklerin oluşmasındaki bu özelliğe ek olarak cümle teşkilinde de ilginç ve olumlu bir Özellik göze çarpar. Bu da şudur ki, bu dilde, cümlenin daha ifade edilmeden zihinde ana çizgileriyle toparlanıp tasarlanması gerekmektedir. Türk dillerinin genel bir vasfını teşkil eden bu nitelik başka dillerde pek görülmeyen bir özelliktir. Diğer dillerde cümleyi oluşturan kısımlar, yerleri geldikçe, adım adım, birbirlerine eklenerek cümlenin tümü teşkil edilip ortaya konur. Yine, cümleleri meydana getiren tümcelerin birer gramer eki ile birbirlerine bağlanmaları da Sümercenin ve Türkçe'nin ortak bir özelliği olmak durumundadır.[6]

6 Sayılı, Aydın Ord. Prof. Dr., *"Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe"*, **Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe.**, s. 385-386., Ankara 1978., Ayrıca bkz.: Landsberger, Benno., "Sumerler", Dil ve Tarih Çoğrafya Fakültesi Dergisi., cilt I, sayı 5, s.93-95., 1942.

Levent Şahverdi Arşivi

Mespero ve Demorgan gibi Avrupa'nın ünlü tarihçileri, Anadolu'daki Türk varlığını M.Ö. 4000 yıllarına kadar götürmekle[7] birlikte, Prof. Dr. Osman Nedim Tuna; Sümerlerle ve Sümerce ile ilgili yaptığı araştırmaların sonucuna dayanarak "Bu dil münasebeti Türklerin en az M.Ö. 3500'lerde Anadolu'nun Doğu bölgesinde yerleşmiş olduklarını gösteriyor[8]" demektedir. [9] Sümerce'de 165 Türkçe kelime bulunmaktadır.

Bu kelimelere örnek olarak şunları sayabiliriz. Agar (ağır), di- (demek), dingir[10] (tenri-tanrı), dug- (dökmek), men (ben)[11], zae (sen)[12], zag (sağ), gişig (eşik-kapı).[13]

Sümerler yazıyı bulan millet olmakla yetinmemişler, Gılgamış Destanı ile ilk şiir ve edebî yazı örneklerini de vermişlerdir. Sümerler Mezopotamya'nın güneyinde siteler, kanallar kurmuşlardır. Ulaştıkları medeniyet seviyesi ile hukuk, dil ve mimaride M.Ö. 2000'lerde bölgeye gelen Samileri de etkilemişlerdir. Daha sonraları yöreye inen Hititler de Sümer'lerden dolaylı olarak etkilenmişlerdir.[14]

Pek çok yabancı yazarın o dönemde bölgede Ari bir dil tespit edememesi bir yana; yaptıkları çalışmalar Sümer ve Elam dillerinin bugünkü Türkçe'ye hayret uyandıracak kadar benzediğini göstermiştir. [15]

Mezopotamya'ya ve burada yaşayan halkların durumuna gelecek olursak; Filoloji incelemeleri de milattan önceki üçüncü binde güney doğuda Pencap'a, güney batıda Mezopotamya'ya Suriye ve Küçük Asya'ya kadar

---

7 A. Kemali, **Erzincan**, 2. baskı., İst., 1992, s. 19, not: 7.

8 Tuna, Prof. Dr. Osman Nedim, **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi İle Türk Dilinin Yaşı Meselesi**, Ankara., 1990, s. 49.

9 http://www.turk-yunan.gen.tr/turkce/sorunun_ortaya_cikisi/malazgirtten_once.html

10 Bu kelime John A. Halloran tarafından hazırlanan **Sumerian Lexicon Version 3.0** adlı eserin 50. sayfasında şu şekilde geçmektedir. "diñir, dingir: god, deity; determinative for divine beings (di, 'decision', + ñar, 'to deliver')".

11 men 2.3: I, myself (cf., me-en)., John A. Halloran, **Sumerian Lexicon Version 3.0,** s.36.

12 za-e: you; yourself., John A. Halloran, **Sumerian Lexicon Version 3.0,** s.148.

13 http://www.turkoloji.8m.com/turkdili.htm, *"Tarihten Geleceğe Türk Dili"*., Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun

14 http://www.arkeolog.org/arkeoloji/tarihoncesi/sumer.htm

15 http://www.arkeolog.org/arkeoloji/tarihoncesi/sumer.htm

Levent Şahverdi Arşivi

yayılan gruplardan Elam'lar[16], Kas'lar, Lulubi'ler, merkezi Zagros Gutileri, Medye Haldileri, Likleri, Lidleri hatta İtalya Etrüks'leri gibi kavimlerin bitişken bir dil konuştukları ve lehçelerinin ana bir dile bağlı bulunduğu neticesini vermiştir.

Arkeologların Pre-Ubeid dedikleri bu eski çağlarda Ön Asya'da neolitik medeniyetini yaşatan ve dillerinin bitişken, kafalarının brakisefal olmasıyla Samilerle Hint Germenler'den ayrılan bu insanlara Tevrat Jeneolojisine göre Yafes'liler veya menşelerine nispetle Asyanik'ler adı verilmektedir.[17]

Bu bölgede yaşayan ve Asur belgelerinde görülen Hanasuruka adının da Turani lehçeye ait olduğu umumiyetle kabul edildiğine göre M.Ö. 822 tarihlerine doğru, ileride Medya adıyla tarihe girecek olan Kuzey Zagroslar'da yaşayan halkın tamamıyla Ön Turanlı'lardan oldukları ve buralara Hind-İranlı soydan kimse bulunmaması zarurî görünmektedir.[18] Sami ve Hind İranlı kavimlerden ayırmak için çok defa Asyanikler veya Ön Turanlılar adı verilen bu halktan İran'ın Kuzey Batı bölgesinde bulunanlar M.Ö. VI'ıncı yüzyıl başlarında Ön Med'ler veya Mata'lar diye tanınmışlardır.[19]

---

16 Günaltay, Ord. Prof. Dr. Şemseddin., **İran Tarihi** 1. Cilt Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar, Ankara 1987., s. 78,79. da şunlar ifade edilmektedir: " Proto Elamit yazıtlarının incelenmesinden çıkan sonuçlara göre Elam dili bitişken bir dildi. Bu bakımdan Sami ve Hint Avrupalı Dillerden ayrılıyordu. Filoloji incelemelerinin belirttiğine göre Elam'lıların konuşma dilleriyle yazı dilleri arasında dikkate şayan ayrılıklar vardı. Türkçe'de olduğu gibi Elam dilinde de müzekker isimle müennes isim arasında fark yoktu. Elamcanın karakteristik unsurlarından büyük bir kısmının, Kas, Lulubi, Guti, Haldi, Hurri dilleriyle bazı Küçük Asya kavimlerinin (Proto - Hatti, Likya'li, Lidya'li ve Etrüks'lerin) dilleriyle müşterek olduğu anlaşılmaktadır. Herhalde Elam dili ile bu diller arasındaki benzerlik, hepsinin tek bir menşeden çıkmış olduğunu belirttiğine göre, bu dilleri konuşan kavimler arasında etnik bir akrabalık olduğu şüphesiz görünmektedir."

17 Günaltay, Ord. Prof. M. Şemseddin., **a.g.e.**, s. 9.

18 Günaltay, Ord. Prof. M. Şemseddin., **a.g.e.**, s. 94-95.

19 Günaltay, Ord. Prof. M. Şemseddin., **a.g.e.**, s. 97. Günaltay bu kısım ile ilgili verdiği dipnotta şunları da zikretmektedir. " yakın zamanlara kadar bu kavim, Yunanlıların verdikleri Med adıyla tanınıyordu. Bunlar hakkında tarih bilgisinin tek kaynağı da Heredot'un kitabı ile Ahamaniş'ler sarayında tabiblik eden Yunanlı Ctesias'dan kalan bazı parçalardı. Birbirlerine pek de uymayan bu iki kaynakta birinin dediğini, diğerinde çürüten fıkralar, engin kronoloji ayrılıkları, ilk bakışta göze çarpmakta idi. Bugün tarih, bu iki kaynağa nisbetle çok mevsuk olan ve daha eski zamanlardan kalan belgelere dayanmaktadır. Bu belgelerin başında en eski olarak Sinear ve Elam tabletlerindeki kayıtlarla Asur'luların elde edilen tabletleri, Asurlulara ve Ahamanişlere ait kabartmalar ve yazıtlar ve nihayet Zerdüşt kitabından kalan parçalar bulunmaktadır. Bütün bunların esas olması ve Yunan kaynaklarının da daha sonraki devirleri aydınlatması sayesindedir ki, bugün Mata'ları ve İran tarihini, düne nisbetle daha çok müsbet ve geniş olarak kavramak imkânı hasıl olmuştur."

Levent Sahverdi Arşivi

Dara'nın Bisütun (veya behistun) kitabesinin Elamca kısmında bu memleket Matapim, burada oturan halk ise Mata adıyla anılmıştır. İran'ın Hind- İranlılardan önceki halkının konuştukları dil grubundan olan Elam lehçesindeki Mata adının, Ön Med'lerin kendi kendilerine verdikleri isim olduğu şüphesizdir.[20]

Mata'ların milliyeti meselesi uzun tartışmalara konu olmuş, bu konuyla ilgili türlü iddialar ileriye sürülmüştür. Bazıları sonraları Med adıyla tarihte yer alan halkın Hin İranlı olduklarını iddia etmişlerdir. Bazı bilginler ise bunların Fino-Moğol veya Turanlı oldukları kanaatinde direnmişlerdir. Üçüncü bir grup ise Med'lerin içinde biri Turanlı, diğeri Hind İranlı olarak iki zümre halk bulunduğu iddiasını ileri sürmüşlerdir.

Gerçi Proto-Med'lere atfedilecek ve onların diliyle yazılmış belgeler yoktur. Bilgimizin bugünkü durumuna göre eski Şark kavimleri arasında Med'ler hiçbir yazıt ve anıt bırakmamış olan biricik kavimdir, fakat bunun böyle olması Mata'ları Hind- İranlı saymak için kuvvetli bir sebep teşkil edemez.[21]

Hind İranlılar gelmeden önce buralarda Elam'larla aynı soydan inmiş bir halkın yaşadığı, son arkeoloji buluntuları ve Mezopotamya yazıtlarıyla kesin olarak meydana çıkmıştır. Şüphesiz bu kavmin kendine has bir dilleri vardı. Bugün yeniden keşfedilen Asur tabletlerinde bunlara ait bir takım şahıs ve yer adları görülmekte, dilleri hakkında bir fikir edinilmektedir. Bunlar gösteriyor ki, İran'ın kuzey batısında tarihin karanlıklarına gömü-

20 Günaltay, Ord. Prof. M. Şemseddin., **a.g.e.**, s. 97-98. Günaltay verdiği dipnotta bu konuyla ilgili şunları ifade etmektedir. " Oppert, Mata Sözünün Sumercede memleket ve yurt anlamına geldiğini söyler Bisütun kitabesinin Elamca parçasındaki Mata sözünün Sumer dilinde de müşterek olması, Mata'larla Elam'ların ve Sumerlerin tek bir soydan indiklerinin nişanesidir. (Oppert, Les Peuples des Medes, 10-16)."

21 Bu konuda bkz.: Muhammed-İ İsti'lâmî, **Çağdaş İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme**, Çev: Prof. Dr. Mehmet Kanar Muhammed-İ İsti'lâmî yukarıda ismi zikredilen eserinde şunları ifade etmektedir: *"Örneğin Med hanedanı hükümdarlarından ve halkından kalan tek yazma bile yoktur. Araştırmacılar diyorlar ki: Med dili, bugünkü Kürtçe'nin temelidir. Padişahlıkları uzun sürmediği ve hükümranlık sahaları Hahamenîlerinki gibi genişleyip dünyayı fethetme gururu kendilerini, yaptıklarını dağlardaki kayalıklara veya saraylarının cephelerine yazmaya sevk etmediği için onlardan deri ve taş üzerine yazılmış bir tek yazı bile kalmamıştır. Yaptıklarını bir yere veya nesne üstüne yazmış oldukları kabul edilse bile, Hahamenîlerin ihtişamlı dönemlerinde ister istemez yok olup gitmiştir."*

Levent Şahverdi Arşivi

len çağlardan beri yaşayan ve türlü adlar taşıyan insan grupları, aynı soydan indiklerini belirten lehçeler konuşuyorlardı. Birbirleriyle yakın akraba olan bu insanlar brakisefal ve lehçeleri de bitişken bir dile bağlı olmakla, Sami ve Hind-Avrupalı diller konuşan kavimlerden ayrılıyorlardı. Asurlular devrinde, Ön Turanlılar adıyla ayırdığımız bu halktan inen gruplardan Kafkasların güneyindeki Haldia'lar, Urmiye gölü güney-doğusundaki Mannai'ler, bunların batısını işgal eden Gut (Guti)lar, Kass (Kasit)lar, bunların güneyinde Zagros dağları boyunca yurt tutmuş olan Lulubi'ler, Ellipi'ler, Kaşşu'lar, Barhasi'ler, Brahşi'ler, gibi türlü adlarla anılan gruplar, bugünkü Hamedan'ın doğusunda oturan ve müstakil Med'lerin çekirdeğini teşkil eden Mata (Madai) larla dil ve cismani teşekkül bakımından bir idiler. Bugün bile bütün bu bölgelerde ve İran platosunun kuzey ve doğu bölgelerinde brakisefal grupların çokluğu teşkil etmeleri sebepsiz değildir.

Asur kralı Sargon'un sarayını tezyin eden ve son zamanlarda meydana çıkarılan kabartmalar ile Dara'nın Bisütun abidesindeki Matal'lar Kralı Sattaria ve Saka'lar Kralı Çakuka'nın tasvirleriyle, Dara'nın haleflerinden Kserkses ordusundaki Mata ve Saka askerlerine ait kabartmalarda yakın benzerlik ve yuvarlak kafa (brakisefal) tip açıkça görülmektedir.

Asur kaynaklarında bu bölgelere ve buralarda oturanlara ait yer ve şahıs adlarının ne Sami, ne de Hind-Avrupa lehçeleriyle bir münasebetleri olmadığı, bunların bitişken (aglutinant) bir ana dile ait oldukları, bugün dil bilginlerince umumiyetle kabul edilmektedir. Gerek bu adlar ve gerek dil şivesini belirten tek tük sözler, Ön Turanlı'lardan inen Mata'larla bütün çevresindeki halkın müstakil yaşadıkları zamanlarla Ahamanişler'in,[22] ilk devirlerinde Turani bir dil konuştuklarını göstermektedir.

22 Ahamanişler (Hehamenişiyan): Hehamenişi'nin çoğuludur. M.Ö. 559 ila 330 yılları arasında İran'da Hüküm süren sülale. Hehameniş bu sülalenin atasının adı olmakla birlikte bu sülaleye bu ad verilmiştir. Hehameniş sülalesinin ilk hükümdarı Büyük Kuruş idi. Kuruş İran tarihinin en önemli isimleri arasındadır. Kuruş Babil de esir olan Yahudileri özgürlüklerine kavuşturmuştur. Bu sülâlenin ikinci önemli şahsiyeti Çin'den Avrupa'ya kadar olan geniş bir alanda hüküm süren Büyük Daryuş'tur. Daryuş'un kitabeleri onun fermanı ile İran'ın batısında bulunan Bisütun dağlarına yazılmıştır. Bu sülâlenin hakimiyetine Büyük İskender son vermiştir. (bu dipnotta yer alan bilgiler Dr. Yedullah Semere tarafından Tahran Üniversitesinde hazırlanan **Azfa Farsi Amuzeş-i Zeban** adlı eserin 236. sayfasından Ali Tuna tarafından tercüme edilmiştir.)

Levent Sahverdi Arşivi

M.Ö. Dokuzuncu Yüzyılda Asur Kralı Şamşi-Adad V (824-810) İran'a doğru yürüdüğü zaman, müstakbel Medya sınırları içindeki alanda Kızılbundu bölgesindeki Piri-Şad adında bir Kralla karşılaşmış olduğunu tabletten öğreniyoruz. Bu tabletteki yer ve kral adlarının Turani dilden oldukları açıkça görülmektedir. Orhun kitabelerindeki Şad sözünün de muayyen bir bölge idaresine memur edilen prenslerin unvanı olduğunu bilinmektedir.

Asurlular daha sonraları Matapim memleketine yani Medya'ya sokuldukları zaman burada Hanasiruka adında bir başbuğla karşılaştıklarını yine tabletlerden öğreniyoruz. Bu bağbuğ adının da Turani lehçeye ait olduğu meydandadır.

Herhalde Proto-Medlere ait olup Asur tabletleriyle bize kadar gelebilen şahıs ve yer adlarının Sami veya Hind-Avrupalı bir lehçeye bağlanmalarının mümkün olmaması, bu halkın Sami veya Hind-Avrupalı kavimler arasında sayılmalarına imkân bırakmazdı.

Medya'da tek tük olmak üzere Hind-İranlı dilden sayılabilecek adlara ancak M.Ö. yedinci yüzyıl başlarından itibaren rastlanmaktadır.

Zaborowski, Les peuples d'Aryens d'Asie et d'Aurope adlı eserinde Ön Asya kavimlerinden bahsederken şu satırları yazar: "Mada'lar, Sümerlilerin halefidirler. Böyle olduğuna elimizdeki heykeller arasındaki benzeyişlerden daha kesin esaslar vardır. İnceden inceye yapılan kafatası bilimi (Craniologie) karşılaştırmaları bütün bu kavimler, soylarının önceleri tek bir etnik gruptan üremiş olduklarını itiraz götürmez bir açıklıkla meydana koymuştur. Bu kavimlerin en eski ataları, yani coğrafi bölgede üremiş, aynı çevre içinde gelişmiş. Aynı beşikten yayılmışlardır. Bu beşik Altay-Ural arasındaki alandır."

Daha Önce, Uyfalvy bu konuda şu satırları yazmıştı: "Fransız bilginlerinden Lenorman ile arkadaşlarının buluşlarına dayanarak Mata'ların Turanlı kavimler dilini konuştuklarını iddia edebiliriz. Çivi yazısını bulma şerefi bu Turanlı'lara aittir. (Uyfalvy, Migrations des Peuples.) Gerçi bisütun kitabesinin evvelce Mata diliyle yazıldığı sanılan sütununun Elamca olduğunun anlaşılması üzerine Hind-Germenciler Mata'ları da Hind-İranlı say-

Levent Şahverdi Arşivi

mak gayretinde bulunmuşlarsa da, son yıllarda Asur tabletlerinin verdiği malzeme, Lenorman'ın haklı olduğunu yeniden meydana koymuştur. Nasıl ki çivi yazısının icadı şerefini Sami'lere vermek isteyenler de yeni buluşlar karşısında gülünç bir duruma düşmüşlerdir.

Ahamaniş devri Pers'lerinin Med'leri Turanlı saydıkları ve Medya'nın eski İran destanlarındaki Turan'a dahil olduğu, İran ve Yunan kaynaklarını karşılaştırdığımız zaman, şüphe götürmez bir vuzuhla meydana çıkmaktadır.[23]

Bu karşılaştırma gösteriyor ki Zendavesta ve Şehname'de savaşları o kadar mübalağa ile anlatılan Kiyaniyan hükümdarı Keyhusrev ile Turan Hakanı Efrasiyab'dan evvelkisi Herodotos'un ilk Ahamaniş hükümdarı olarak tanıttığı Kuraş (Kyrus), ikincisi de Med kralı Astiyag'dır. Savaş alanı olan iki memleket yani İran'la Turan da güney-batı İran ile Kuzey-batı İran yani eski Persya ile Medya'dır.

Herodotos, bu çağlarda Mata'ların kendilerini asil anlamına olarak Ari adıyla andıklarını, Pers'lere ise Arte'ler denildiğini haber vermektedir.[24]

b - Orta Asya

Türklerin ve Türk dilinin menşei konusundaki bilgilerin Orta Asya'nın bozkırlarında başladığı görülmektedir. Burada bilinen ilk Türk devleti ise Hunlar'dır. İran ırkından göçebeler İskitler[25] ve Sarmatlar Güney Rusya'yı

23 Karal, Enver Ziya., "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", **Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe.**, s. 21., Ankara 1978.

24 Günaltay, Ord. Prof. M. Şemseddin., **a.g.e.**, s. 97,98.99,100,101,102ve 103. sayfalar.

25 İskitler ile Eski Türklerin bir çok adetleri birbirine çok benzemektedir. Meşhur tarihçi Heredot tarihinde İskitlerin kurban olarak bir çok hayvanı ve özellikle atı kestiklerini söylemektedir. (Herodot Tarihi: 4, 61), İskitler'in kökenleri hakkında günümüzde hala bir görüş birliğine varılamamıştır. W.M. McGovern, T. Sulimirski ve I.M. Diakonof gibi araştırmacılar İskitler'in İran kökenli yani Hind-Avrupa'lı bir toplum olduklarını ileri sürmektedirler. V.J. Murzin İran kökenli bir dil konuştuğunu iddia ettiği İskitler'in, Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde farklı soylar ve ulusları birleştirerek güçlü bir birlik oluşturmuş olduklarını düşünmektedir. M.T. Tarhan ise, Kimmerler'in Proto-Türkler olarak tanımlanan Ural-Altay kökenli göçebelerin batı kolunu oluşturduklarını, İÖ 8. ve 7. yüzyıllardaki Kimmer-İskit sanatının ve eserlerinin birbirinden ayırt etmenin imkansız olduğunu, İskitler'in de bu yakınlıklar ve kültür beraberliğinden dolayı erken Türk topluluklarından biri olduğunu belirtmiştir. http://bilgi.be.itu.edu.tr/~eskicag/tr/dosyalar/iskit/4.htm

Levent Şahverdi Arşivi

ve şüphesiz bozkır bölgesinin batı kısmında Batı Sibirya ve Turgay'ı işgal ederlerken doğu kısmı Türk- Moğol kavimlerinin hakimiyeti altındaydı. Türk- Moğol kavimlerinin arasında hakim millet de Çinlilerin Hiyong-Nu, Romalıların Hunni ve Hintlilerin Hûna diye adlandırdıkları Hun milleti idi. Bu isim Çin tarihlerinde Ts'in lerden sonra M.Ö. III. Yüzyılda açık bir şekilde geçmeye başlamaktadır. [26]

Bugün Türklerin tarihi ile ilgili bilgilerimiz burada çok uzun yıllar önce yazılı bir medeniyet kuran Çinlilerin kaynaklarına dayanmaktadır. Çinliler yazılı şeylere çok önem vermektedirler ve yazılı olan her şeye saygı duyarlar. Hunlar ve Göktürkler ile ilgili bilgilerin çoğu da Çin'in tutmuş olduğu bu arşivlere dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türk Tarihinin ve dilinin araştırılması için Atatürk tarafından Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur.[27] Bu konuda Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim üyelerinden Sinoloji ana bilim dalı başkanı Prof. Dr. Pulat Otkan Çin tarihi ile ilgili ve bununla bağlantılı olarak Türk tarihi ile ilgili olarak önemli bilgiler vermektedir.[28]

---

26 Grousset, René., **Bozkır İmparatorluğu**, Çeviren: Dr. M. Reşat Uzmen, s. 38., İstanbul 1993

27 Bu fakültenin kurulması ile ilgili olarak fakültenin web sayfalarında şunlar ifade edilmektedir. "Ankara Üniversitesi'nin fakülte olarak kurulan ilk yükseköğretim kurumu olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Büyük Önder Atatürk'ün adını koyduğu ve özel bir misyon yüklediği bir bilim merkezidir. Mustafa Kemal Atatürk Fakültenin kurulmasını önerirken, çağdaş Türkiye'nin yapacağı atılımda hem ulusal bilincin gelişmesi, hem de özgür düşünceli bireylerin yetişebilmesi için, Türk dilinin, Türk tarihinin ve Türk kültürünün derinliğine araştırılmasının en başta gelen koşul olduğuna inanıyordu. Türkiye'de sosyal bilimler alanında seçkin bir yeri bulunan Fakültenin kuruluş yasası TBMM'ce 14 Haziran 1935'de kabul edilmiş ve karar 22 Haziran 1935 tarih ve 2035 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

1935-1940 yılları arasında Evkaf Apartmanı'nda faaliyetini sürdüren Fakültenin bugünkü binasının plânı ünlü Alman mimarı Bruno Taut tarafından çizilmiştir.

1936 yılında 195 öğrenci ile öğretime başlayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 13 Haziran 1946'ya kadar Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyet göstermiş, bu tarihten itibaren 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile Ankara Üniversitesi'nin bünyesinde yer almıştır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk ve Türkiye tarihinin incelenmesine kaynaklık edecek olan Sümerce ve Hititce'den Lâtince ve Yunanca'ya, antik Doğu ve Batı dilleri yanında modern diller ile Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji, Antropoloji gibi çeşitli sosyal bilimlerin farklı alanlarında eğitim veren bir bilim kurumudur."

28 "...İlk Çince yazıya günümüzden aşağı yukarı 5500 yıl önce rastlandığı söyleniyor. Yazıyı çok eski çağlarda geliştirme imkânı bulmuş olan Çin'in binlerce yıldan beri birikmiş binlerce ciltlik, edebiyatla, tarihle, felsefeyle ilgili pek çok yazılı birikimi var. Dolayısıyla Sinoloji alanında Çin'in bu birikimini inceleyebilmek için çok büyük gayret sarf etmek icabediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Hunlar ile ilgili elimizde mevcut yazılı kaynak bulunmadığı için Hunların soyu ile ilgili spekülatif sözler ifade edilmektedir. Bunlardan birisi de Hunların Türk mü yoksa Moğol mu oldukları meselesidir. Hunların Türk-Moğol kavimleri içindeki dil bakımında yerine gelince, Kurakişi Şiratori

... Yazılı şeye çok önem verirler. Bizde ekmek yere düştüğü zaman yerden alınıp bir kenara konur. Çin'de bu saygı kitaba karşıdır ne kitabı olursa olsun, yere konmaz, üstüne oturulmaz. Bu saygının yanı sıra okurlar da. Saraylarında zaten bir arşivleri var. Si-ma Qian adı verilen tarihçinin yaptığı şey mevcut arşivlerdeki bilgileri derlemek olmuş. Bu daha sonraki dönemlerde bir gelenek haline gelmiş. Bundan böyle her hanedan kendi resmi tarihini yazmaya başlamış. Tabii eski çağlardan itibaren belgelere dayanarak yazılan yapıtlar olduğu için tarihi değeri var, gerçekçi yanı güçlü, içinde çok fazla doğa üstü güçlerden bahsedilmiyor. Adeta bir dönemi her yönüyle ele alan yapıtlar bunlar. İçinde ekonomiyle ilgili bölümler var, astronomiyle ilgili bilgiler var. Kuyruklu yıldızın yetmiş yılda bir dünyamızdan görüldüğünü bilim adamları çok sonraları bu Çinlilerin yazdığı kayıtlardan öğrenmişlerdir. Dolayısıyla çok dakik tarihleri var, olaylar ayrıntıları ile anlatılıyor. Sadece Çin ile ilgili olarak da değil, Çin'in ilişki içinde olduğu komşuları ile ilgili olarak da Çinlilerin böylesine dakik kayıtları var. Özellikle Türk tarihi ile ilgili olarak Si-ma Qian'in yapıtında Hunlar ile ilgili olarak ayrı bir bölüm var. Bu tarih yapıtları genellikle biyografik ya da monografik biçimde ayrı ayrı bölümler halinde düzenleniyor. Eğer kişilerin yaşamıyla ilgili olaylar anlatılıyorsa biyografik yöntemlerle, bir kabile, bir ülke, bir kavim anlatılıyorsa monografik anlatım biçimiyle ortaya konuyor. Hunlarla ilgili olarak da en eski bilgiler burada. Eğer Si-ma Qian bu yapıtını ortaya koymamış olsaydı, biz bugün Hunlar hakkında hemen hemen hiç bir şey bilmiyor olacaktık. Birincisi M.Ö I. Yüzyılda tamamlanmış olan, bu "Shi Ji" adlı yapıt. Sonuncusu da 17.yy'a kadar geliyor. Mançuların kurduğu son Qing Hanedanı'nın da var. Ama bu "Yirmi Dört Tarih" içinde ele alınmıyor. 16.yy'a kadar olan dönem içinde Türklerle ilgili olarak, Orta Asya tarihiyle ilgili olarak çok geniş bilgiler var. Göktürklerle ilgili olarak da çok bilgi var. Önceki Tang Hanedanı Tarihi ve Sonraki Tang Hanedanı Tarihi diye iki yapıt var. Eğer bu Tang Hanedanı'yla ilgili yapıtlar olmasıydı, bizim Göktürklerle ilgili bilgilerimiz sadece yazıtlardaki metinlerle sınırlı olacaktı.

... Hunlar'ın hayvanları Çinliler için ilginç. Hele ilk zamanlarda, Çinliler at üzerinde insan görmemişler hiç. İlk kez at üzerinde insan gördüklerinde, bir takım efsaneler ortaya çıkmıştır. Çizimlerde yabancıları yarısı insan yarısı at olarak çiziyorlar. Çünkü atın üzerinde insanı görünce, uzaktan yarısı at yarısı insan zannediyorlar. Çin'de olmayan kimi hayvanlar da onlar için ilginç olmuş.

Çin'de tarih boyunca bilinen yirmi beş, yirmi altı tane hanedan kurulur. Bunların içinde süre olarak baktığımızda, Çin uzunca bir süre yabancılar tarafından yönetilmiştir. 1600'lü yıllardan 20.yy'ın başına kadar Qing Hanedanı diye bir hanedan var. Bunlar Mançular, Çinli değil. Yine göçebe kökenli bir kavim. Çin'in böyle, zaman zaman parçalanma dönemleri var. Bunların içinde, kimi zaman yabancılar Çin'i fethediyorlar. Bunlara "fatih hanedanlar" deniyor. Çin sarayının yönetimini ele geçiriyorlar. Moğollar'ın Yuan Hanedanı gibi. Bunun dışında "sızma hanedanlar" var. Bunlar daha önce Çin topraklarına sığınıp zamanla hanedanı ele geçiriyorlar. Böyle olduğu için, zamanla belli bir kaynaşma var. Dolayısıyla Çin'in gelenek göreneklerinde pek çok değişim de oluyor. Çin bu yabancılardan büyük ölçüde yeni kanlar kazanıyor. Bu mimaride görülüyor. Mesela, Tang Hanedanı zamanında kimi önemli mimarlar var, bunlar aslında Orta Asya kökenli insanlar. Kimi hekimler var, kimi ziraatçılar var. Dünyanın en eski, tarım ve hayvancılık kitabı Çin'de yazılmıştır, M.S 5-6.yy'larda. Bu kitap yabancılardan elde edilen bilgilerle yazılmıştır. Çinlilerin, özellikle Tang Hanedanı zamanında, hükümdarların evlilik yoluyla Türklerle bağlantı kurduğu görülür. Çin hükümdarlarının pek çoğunun annesi Türk'tür. Çinli hükümdarlar içinde günlük yaşamında Türkçe konuştuğu söylenenler vardır. Böylesine iç içe bir yaşam söz konusudur.", http://pc12.soc.metu.edu.tr/bolum/bolum032.htm adresinden alınmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

gibi bazı yazarlar ise onları daha ziyade Moğol saymak eğilimindedirler.[29] Pelliot ise, Çin transkriptlerinin sayesinde yaptığı bazı dil mukayeseleri sonucunda daha ziyade bir Türk kavmi -hiç olmazsa siyasî kadrolar çerçevesinde- ile karşı karşıya olduğunu düşündürmektedir.[30]

c - Göktürkler

Tarihte Türk adı ile anılan ilk devlet Göktürklerdir. Göktürklerin kullandıkları dil ile bilim camiasının karşılaşmaları ise, kendi icatları olan Göktürk alfabesiyle, taşlar (bengü taşlar) üzerine yazdıkları metinler vasıtasıyla olmaktadır. Türk yazıtlarının tarihi XVIII. Asrın ilk yarısına kadar çıkar. İlk defa Türk kitabelerinden Alâeddin Ata Melik *Cüveyni Tarihi Cianküşa*'sında bahsetmiş ise de, bu kayıtlar kimsenin dikkati nazarını çekmemişti. Diğer taraftan Çin belgeleri de bu kitabelerin rakzedildiğini haber vermekte idi. Türk yazıtlarını ilk defa ilim alemine tanıtan *Yohann von Strahlenberg*'dir[31]. İsveçli bir subay olan *Strahlenberg*, bu havali de 13 se-

29 René Grousset Bozkır İmparatorluğu adlı eserinin bu kısım ile ilgili dipnotunda şunları ifade etmektedir. K. Şiratori, "Sur l'origine des Hiong-nou", J. A., 1923, I, 71. Fakat aynı yazar başka dil delilleri yüzünden Hunların Türklüğünü de desteklemiştir.: "Über die Sprachen der Hiung-nu und der Tung-hu Stömme", Bulletin de l'Académie İmperiale des Sciences 1902, XVII,2.

30 Grousset, René., a.g.e., s. 41.

31 Türk yazıtlarının bulunuşu ile ilgili olarak Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ölmez şu bilgileri vermektedir:

"Tuva'nın tarihi Sibirya'nın tarihiyle iç içe. ...

Polta savaşında Ruslara esir düşen İsveçli bir soylu ve subay olan Strahlenberg, savaş tutsağı olarak Sibirya'ya gönderildiğinde tutsak diye eli kolu bağlı biri değil. Tam tersi serbest bırakılan bir insan. Orada yalnız değil. Orada gerçek anlamda bir seyyah olan Alman Messerschimidt'le karşılaşmış. Messerschimidt ünlü bir seyyah. Sibirya anılarını beş altı ciltlik bir kitap olarak yayınlamış. 1700'lü yılların başı. Yaklaşık 300 yıl önce. Messerschimidt ile birlikte oralarda botanik tetkiklerinde bulunmuşlar, etnolojik tetkiklerde bulunmuşlar. Ama bizim için en önemlisi eski Türklerin yazısına, diline, dinine ilişkin haberler, veriler. Biz eski Türk yazıtlarıyla ilgili en eski Batı kaynaklı verileri Strahlenberg'in kitabından öğreniyoruz. "Avrupa'nın Kuzeyi ve Doğusu" adıyla yayınladığı bir kitap var. Almanca yayınlanmış bir kitap. O kadar ilgi çekmiş ki kitabın yayınlandığı 1730 yılından 7 yıl sonra kitabın İngilizce'si yayınlanmış. Bugünkü şartlarda bir kitabın yayınından sonra tercümesi beş on yıl sürüyor. Çok popüler tutulan bir kitap belki bir yılda yayınlanıyor ama akademik bir kitabın tercümesi on, yirmi hatta elli seneyi gerektiriyor. Gaben'in "Eski Türkçe'nin Grameri" kitabından söz etmiştik. 1940'ta yayınlanmıştır. Türkçe'ye tercümesi 1988'dir. Bizim doğrudan ilişkili bir kitap bu üstelik. Akademik önemi olan bir kitap. Herkesin okuyacağı türden bir kitap değil. Üstelik de hacimli bir kitap. 450 sayfanın üzerinde. İçerisinde çok sayıda çizim ve harita taşıyor. Böylece Avrupa ve batı ilk defa bilinmeyen yazıtlardan, bilinmeyen dillerden haberdar olmuş. Strahlenberg kendisi tek tek oturmuş, runik yazıları kağıda geçirmiş. Anlamadan ama aslına uygun şekilde birkaç tane yazıtı tablo halinde vermiş. Bugün biz bu yazıtlara bir nehrin adını veriyoruz. "Yenisey Yazıtları". Çünkü Yenisey ır-

Levent Şahverdi Arşivi

ne kalmış meşhur *Pultava* muharebesine iştirak etmiş ve *(8 Temmuz 1709)*, Ruslara esir düşmüştü. Ruslar bu subay Sibirya'ya sürmüşler, buralarda kendisinin serbestçe gezmesine müsaade etmişlerdi. *Strahlenberg* bu havalide 13 sene kalmış, 1722'de vatanına dönebilmişti. Esareti zamanında nefyedildiği yer muayyen olmadığından bu fırsattan istifade ederek bütün bu havalide dolaşmış, buralardaki kavimler hakkında pek önemli malumat toplamıştı. Topladığı malumatları ülkesine dönünce *Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia* isimli meşhur eserinde neşretmiştir. Burada Türk kitabelerinden bahsetmiştir. Sonraları bu diğer gezginler tarafından peyderpey getirilen kitabelere ait kopyalar neşredilmişti. 1825'de *Abel Remusat* bu kitabelerin Türklerin eski memleketlerinde olduğunu söyleyerek bunlar hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir. Fakat bunların halli meselesi XIX. Asrın sonlarında *Kopenhag Üniversitesi* mukayeseli filoloji profesörü *Vilhelm Thomsen*'e nasip olmuştur. *Thomsen* 1893 senesinde bu yazıtları hallederek evvela *Tengri, Türk, Kül tegin* kelimelerini okumaya muvaffak olmuş ve *Bulletin de l'Akademie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark*'da (s. 285-299.) yazıların anahtarını neşretmişti. Bunu müteakip müteveffa alim yazıtların tercümesi ile meşgul olurken Rusyalı alim *Radloff* Türk yazılarının tercümesini *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* adıyla yayınlamıştır.[32] Bir kısmı çeşitli albüm ve dergilerde ta-

mağı Tuva'nın içerisinden geçmekte, Sibirya'nın içlerine doğru süzülmekte. Bu tarz yazıtlar çoğunlukla Yeniscy ırmağının sağında, solunda veya dağların eteklerinde bulunmuş. Hatta bu yazıtların bir kısmı yazıt şeklinde değil kayalıkların üzerinde.

... En eski gezgin olarak Strahlenberg'den söz etmiştik. Ondan sonra seyyahlar o bölgeye gelmeye başlamış. Bizi en çok ilgilendiren de Radlof'dur. Radlof sadece Tuva'ya değil, Hakasya ve Altay bölgesine de gelmiş. Ve bu bölgeyle ilgili en ayrıntılı kitabı bize Radlof bırakmıştır. "Sibirya'dan" adını verdiği iki ciltlik bir kitabı vardır. Sibirya'daki bütün Türk halkları hakkında bilgiler vermiş. Radlof'tan sonra ise bölgeye seyahat güçleşmiş. Ekim devriminden sonra batılıların girmesi oldukça güç olmuş. Benim söz edebileceğim iki gezgin var. Birisi İngiliz bir gezgin. Bu gezginin önemli özelliği Tuva'ya bir anıt diktirmesi. Bu gezgine göre Tuva Asya'nın merkezidir. Coğrafi merkezidir. Gerçekten de haritada Tuva'ya baktığımızda Asya'nın tam ortasında yer almaktadır. İkincisi yine ünlü bir oryantalist, Türkolog, Hunlar tarihi üzerinde uzman Otto Maenchen-Helfen'dır. Rusya'ya değişik yollardan girmiş, kendisi Tuva'ya gitmek istemiş ama çok zor izinle Tuva'ya girebilmiş. 1929-30'lu yıllarda yanılmıyorsam kitabını yayınlamış. Gezisi ise daha önceki yıllara dayanıyor. Ondan sonra bölgeye Batılı gezgin bölgeye kolay kolay gidememiş 1970'li yıllara kadar.", http://pc12.soc.metu.edu.tr/bolum/bolum055.htm

32 Orkun, Hüseyin Namık, **Eski Türk Yazıtları**, s. 18.19., Ankara 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

nıtılan, bir kısmı ise henüz yayınlanmamış irili ufaklı bu metinlerin sayısı 250'den fazladır. Bengü taşların en meşhurları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk adına diktirilen ve Göktürk Yazıtları (Orhun Abideleri) adıyla bilinenlerdir. Metin itibariyle daha uzun ve kapsamlı olan bu yazıtlar dışında Göktürk çağına ait diğer bengü taşlar şunlardır: Çoyrın, Hoytu Tamir, Nalayha, Talas, Hangiday, İhe-Nûr, Köl İç Çor (İhe-Hüşotü), İşbara Tamgan Tarkan (Ongin), Altun Tamgan Tarkan (İhe-Aşete), Mahan Kağan (Bugut).

Bunlardan "Çoyrın bengü taşının 687-692 yılları arasında dikildiği tahmin edilmektedir. Eğer bu tahmin doğruysa, altı satırlık bu taş, Türkçe yazılmış olan ve Göktürk harflerinin kullanılmış bulunduğu ilk metin olmaktadır." Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar dikkatlerin yeni bir malzeme üzerinde toplanmasına sebep olmuştur: Kazakistan'da Esik kurganından çıkan bakır tas üzerindeki Göktürk işaretli kısa yazının okunuşu doğrulanırsa Türk yazı dilinin belgeleri Çoyrın bengü taşından 1200 yıl kadar daha önceye gidecek demektir.

İleri bir tarihte belki yeni malzemeler ortaya çıkabilir. Ancak bugün itibariyle bu döneme ait en önemli belgeler hiç şüphesiz Göktürk Yazıtlarıdır. Bu yazıtların bulunması ve yazısının 1893'te de yukarıda ifade edildiği gibi Danimarkalı V. Thomsen tarafından çözülerek okunması, Türk dili araştırmaları için dönüm noktasıdır.[33]

Bu Türk yazısının kökenini Samî sayan âlimler var ise de, son zamanlarda bunların *ideogram*lardan teşekkül ettiğini ispat etmektedirler. 1923'ten beri çıkarılan *Byulleteny Sredneaziatskogo Gosudarstvenogo Universiteta*'nın dokuzuncu cüzünde *Polivanov* Türk harflerinden ↓ harfinin Türkçe *ok* ideogramından çıktığını gösterdiği gibi, D harfinin de Türkçe *ay* ve I harfinin ise *süngüg* yani süngü *ideogram*ından çıktığını ispat etmektedir.[34]

33 http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/turk_dili/ders_notlari/bolum_5/bolum05.html
34 Orkun, Hüseyin Namık, **a.g.e**, s. 16.

Levent Şahverdi Arşivi

d - Selçuklular ve Beylikler Dönemi

Türkler İslâm dinini kabullerinden önce görüldüğü üzere diğer medeniyetler ve kültürlerle de ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Girdikleri ilişkiler, kabul ettikleri başka dinlerin olması Türkçe'nin dilbilgisi yapısının fazla bozulmasına neden olmamıştır. Türklerin bu dönemde yani İslâm'ı kabul etmeleri dönemi hepimizin de bildiği gibi coğrafi olarak Araplara ve Farslara yakınlaşmaları sonucu olmuştur. Bu iki dilin Türkçe'ye bu kadar etki göstermesi İran ve Anadolu'da Oğuzlara dayanan bir devlet kuran Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularında da görülmektedir. Bunun nedeni de Oğuzların daha önceden Oğuzca'ya dayalı bağımsız bir yazı diline sahip olamayışlarının da büyük bir etkisi vardır.

Selçukluların ve onlara bağlı emirliklerin Anadolu'da istikrarından sonra Fars dili yavaş yavaş bu toprakların resmi dili haline gelmeye başladı. Önemli kentlerde konuşma dili Farsça'ydı. Beyliklerde yazışmalar Farsça yapılıyordu. Kitaplar Farsça yazılıyor, Farsça şiir söyleniyor ve dersler Farsça veriliyordu.

Bu topraklarda (Anadolu) yaşayanların çoğunluğunun dili Yunanca, azınlığın dili de Ermenice'ydi. Yeni gelen Türkmen boyları da Türkçe konuşuyorlardı. Öte yandan Bağdat'taki Hilâfetin resmî dili de Arapça'ydı. Ancak Farsça resmî dil olarak hepsinin üstündeydi. Bunun nedenine gelince; yukarıda da değindiğimiz gibi Selçuklu hanedanı Anadolu'ya gelmeden önce İran'da Fars dili ve kültürüne alışmışlar ve İranlılaşmışlardı. Divan görevlileri ile yüksek mevki sahipleri daha başlangıçtan beri İranlıydılar ve kendi dilleri ile yazıp konuşuyorlardı. Arapça, din dili ve hilâfetin resmî dili olmakla birlikte, bu dil devlet adamları ve hükûmet görevlileri için yabancı bir dildi. Bu gruba dahil olanlar medreselerde Arapça okumuş olsalar dahi, Farsça yazıp konuşmanın kendileri için Arapça'dan daha kolay olması pek tabii idi. Onların muhatap olduğu kişiler ve okuyucular da Arapça'yı az anlıyordu. O günkü boyların konuştuğu Türkçe, toplumun ve devletin ihtiyacına cevap verebilecek düzeyde değildi. Yunanca ise, yenik kavmin dili, ya da küffar dili olarak görülmekteydi. İşte bu nedenlerden dolayı Farsça tek başına münasip bir dil olarak, Küçük Asya'da Selçuklu-

Levent Şahverdi Arşivi

ların resmî dili sıfatıyla yer edinmişti.[35] Türklerin İslâm dini ile tanışmalarından sonra Arap ve Fars toplulukları ile tanışmaları sonucu bu dillerden bir çok kelime Türkçe'ye girmiş bundan daha önemlisi bu dillere has dilbilgisi yapıları da Türkçe'nin bünyesine girmeye başlamıştır. Doğaldır ki bir milletin başka bir dini kabul etmesi ile kabul ettiği dinin terimleri o dile girmektedir. Fakat Türkçe'ye bakıldığında Türkçe'ye giren dini terimlerin hepsinin Arapça olmadığı bir kısmının da Farsça olduğu görülecektir. Bu Türklerin İslâm'ı doğrudan sadece Araplardan değil Farslarla da ilişkileri sonucu bu dini benimsemelerinin bir sonucudur. Buna birkaç örnek verecek olursak; Bir ibadet şeklini ifade eden *"namaz"* kelimesi Türklere Farsça'dan geçmiş bir kelimedir. Bunun Arapça'sı ise *"salat"* dır. Türklerin Namaz Kılmak şeklinde ifade ettikleri bu ibadet şekline İranlılar *Nemaz Handen* (Namaz Okumak) şeklinde söylemektedirler. Bu ifade aynı şekilde Orta Asya'da yaşayan ve Fars kültüründen etkilenmiş olan Özbekler tarafından da *Namaz Okumak* şekliyle kullanılmaktadır. Bu ve buna benzer kelimelerin incelenmesi Türklerin İslâm'ı kabulleriyle birlikte iki medeniyetin de dillerinden kelimeler aldıklarını göstermektedir.

Ancak XIII. Yüzyılın sonunda ve XIV. Yüzyılın başlarında Selçuklu devletinin parçalanması sonucu ortaya çıkan Beylikler Dönemi Türkçe'nin şahlanış dönemi olarak görülmektedir.

Bu dönemde bir yandan Arapça ve Farsça'ya karşı koyma mücadelesi sürerken bir yandan da konuşma dilinden yazı diline geçiş mücadelesi verilmektedir. Arapça ve Farsça'ya aşina olmayan Türkmen beylerinin şairleri korumaları ve kollamaları merkezlerini birer edebiyat ve bilim meclisi haline getirmeleri sonucu bir çok telif ve tercüme eserler ortaya çıkmış, bunun sonucunda da Türkçe'nin gelişimi sağlanmıştır XIII. ve XIV. Yüzyıllar arasını kapsayan ve Eski Anadolu Türkçe'si diye adlandırdığımız bu dönemde ortaya konan eserlere baktığımızda içinde bir çok Arapça ve Farsça kelimenin bulunmasına rağmen dilbilgisi yönünden dupduru bir özellik taşıdığını görmekteyiz. *Yunus Emre*'nin şiirleri, *Süleyman Çele-*

35 Riyahi, Prof. Dr. Muhammed Emin., **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, Türkçe'si: Mehmet Kanar, s. 39-40., İstanbul 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

bi'nin Mevlid'i, *Dede Korkut*'un hikayeleri hep bu dönemin ürünleri arasında yer almaktadır.

Arapça ve Farsça'nın hakimiyeti Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. Edebiyat ile ilgilenen Osmanlı padişahları Farsça divanlar tertip emişlerdir. Osmanlı Devleti padişahı Yavuz Sultan Selim Farsça şiirler söylerken İran diyarında hakim olan Şah İsmail ise Türkçe şiirler söylemekteydi.[36]

Her ne kadar Türklerin bulundukları bölgelerde bilhassa Anadolu'da Selçuklular zamanında ve sonrasında Osmanlılar devrinde Farsça önemli

36 Beylikler döneminde Karamanoğlu Mehmet Bey ve yakınlarında Divanda, dergahta, bargahta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dilde konuşulmayacak şeklindeki karardan o devirde yoğun bir Farsça'nın etkisinden dolayı memnun kalınmamıştır. Konuyla ilgili olarak Prof. Dr. Muhammed Emin Riyahi'nin Farsça kaleme aldığı ve Prof. Dr. Mehmet Kanar tarafından Türkçe'ye tercüme edilen eserinde şunlar ifade edilmektedir. İfade edilenlere geçmeden önce kitabın yazarı hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda vardır. *İranlı Profesör Dr. Muhammed Emin-i Riyahi 1963 - 1968 yılları arasında Ankara'da kültür ateşeliği yapmıştır. Bu eser de bu dönemin ürünüdür. Yazar İran'a döndükten sonra, İran Milli Eğitim Bakanlığı'nın daveti üzerine notlarını birkaç konferansta anlatmış, daha sonra bunun özeti İran Radyosu'nda "Bilimin Sınırları" programında yayınlanmıştır. (Aynı eser s. 11)* ***Türkmenlerin Ayaklanışı ve Türk Diline Duyulan İlk İlgi:*** Selçuklu hanedanının zayıflaması ve İlhanlılar'ın üstünlüğü ile Anadolu'da asayiş ve huzur kalmadı; ülkenin her yerinde isyanlar ve kargaşa çıktı. Bu arada Türkmenlerden biri olup, yol kesmekle gününü geçiren Karaman Mehmet, ikinci Keykavus'un oğlu şehzade Gıyaseddin Siyavuş olduğunu iddia eden bir genç buldu. Karaman Mehmet, onu himaye etmek adına ayaklandı. O devrin yazarları şehzadelik iddiasında bulunan o gence "Cimri" demişlerdir. Türkmenler 676/1277 yılı sonlarında Konya'yı aldılar ve Cimri'yi de tahta oturttular. Sonunda III. Keyhusrev Türkmenleri yenilgiye uğrattı Karaman Mehmet öldürüldü. Cimri'nin derisini yüzüp samanla doldurdular. Sonra da bir eşeğe yükleyip şehir şehir dolaştırdılar ve isyan da bastırılmış oldu.

Türk yazarlar doğal olarak Türkçe'nin resmiyet kazanmasının başlangıcı olarak bu hadiseden övgüyle bahsetmişlerdir. Hatta bu hadisenin anısına kararlaştırılan bir günde Türk dili bayramı kutlanır. Ancak o döneme ait manzum ve mensur metinlerde bu cümleden olarak *İbn Bibi Tarihi*'nde *Müsameretü'l ahbar*'ında ve Ebu Bekr b. Zeki -i Konyevi'nin *Ravzatü'l Küttab*'ında ve Yusufi'nin manzum *Hamuşname*'sinde Karaman Mehmet ve Cimri'nin isyanından tam bir bedbinlikle sözedilmektedir.

Aksarayi, isyanın bastırılmasından sonra etrafa gönderilen fetihnamede "Hüseyin'in yani şeriat sahibinin evladının intikamı uğursuz Yezid ve Şimr'den alındı" ibaresi bulunuyordu. Ebubekr-i Konyevi'nin şu başlıkla başlayan bir mektubu vardır. "Cimri'nin ordusunun bozguna uğraması, Türkmen cemiyeti ile dinsiz isyancıların dağılmalarına ilişkin bu kutlama mektubu bir büyüğe gönderildi." Ebubekr-i Konyevi'nin Cimri'nin yenilip öldürülmesine ilişkin Şemseddin Cüveyni'yi kutlayan Arapça bir kasidesi, kitabın sonunda yer alır.

Selçuklu Devleti ve saraylılar İran dil ve kültürünün hamisiydiler. Bu dil ve kültüre alışkın şehirliler de onları himaye ediyorlardı. Buna karşın çoğunluğu göçebe hayatı sürdüren Türkmenler doğal olarak kendi dillerinin taraftarıydılar.

Cimri isyanının bastırılmasıyla bu macera bitmedi. Selçuklu Devleti zayıfladıkça Türkmen emirleri kuvvetleniyordu. Böylelikle Anadolu'nun muhtelif yörelerinde bağımsız beylikler ortaya çıktı ve nihayet bunların arasında güçlü bir imparatorluğa dönüşecek Osmanlı Devleti kuruldu.

Levent Şahverdi Arşivi

bir yer işgal etse de Farsça da, bu durumdan bir hayli etkilenmiştir. Farsça bünyesine, çok miktarda Türkçe kelime girmiş ama asıl önemlisi Farsça; cümle kuruluşu itibariyle Türkçe'ye çok yaklaşmıştır. Bu iki dilde de bir çok ortak deyimler mevcuttur.[37]

e - Osmanlı Dönemi

Osmanlı Devleti ile birlikte Arapça ve Farsça'nın hakimiyeti sürmeye devam etmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça'dan müteşekkil bir dil olan Osmanlıca meydana getirilmiştir. Osmanlıca'nın çok işlek ve zengin bir medeniyet dili olmasına rağmen gün geçtikçe içindeki Türkçe unsurlar azalmaya başlamıştır. Sanatlı ve süslü bir dil yaratma pahasına anlamı söyleyişe feda etmeye kadar iş götürülmüştür.

Enver Ziya Karal, Osmanlı Türkçe'sinin gelişme aşamaları konusunda devlet sınırlarının genişlemesi ve daralması neticesinde dilin de bu hareketlerden etkilendiğini ifade etmektedir. O'na göre 1299 ile 1453 tarihleri arası Türkçe'nin yabancı dil etkisine karşı direnişi, 1453 ile 1517 arası Türkçe üzerinde yabancı dil etkisinin artması, 1571 ile 1718 arası Türkçe'de Arapça ve Farsça etkisinin üstünlüğü, 1718 ile 1839 arası Türkçe'nin öneme kazanmaya başlaması ve 1839 ile 1918 yılları arası ise Türkçe'nin bağımsızlığı için çalışmaların yapıldığı yıllardır.[38]

Fransız İhtilâli'nin yaydığı milliyetçilik akımları dilde de kendisini göstermiş, bu akımın etkileri dönemin aydınları arasında yer edinmiştir. Türkçe'nin sadeleştirilmesi ve özüne döndürülmesi çalışmaları başlamış-

37 Bu arada Farsça'da kullanılan, ancak Türkçe kelime veya ibarelerle veya Türkçe bir kelime ve Farsça bir yardımcı fiil ile yapılan bazı deyim ve terimlerin olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bunlardan bir kısmı Türk araştırmacılarının bilgisine sunulması açısından şunlardır: Alış veriş yapmak (*Aliş degiş kerden*), Birer birer sırasıyla (*Allahım bir bir*), Şöyle oldu böyle oldu (*Ele est o bele est*), Şöyle oldu böyle oldu (*Ele şod e bele şod*), Böyle başa Böyle tarak (*Bele dig, bele çoğender*), Tek tük (Tek o tuk), Hoş beş etmek (Hoş obeş kerden), Dırdır etmek (Dır dır kerden), Kışın alev pilavdan yeğdir. (Der zemistan alov beh est polov est), Alış veriş yapmak (Degiş o aliş kerden), Değnek (Degenek), Sallana sallana gitmek (Sellane sellane reften), Sen de bir kişisin ben de (Sen bir kişi men bir kişi), Gelişi çok uzun sürdü (Şah geldi şode est), Alış veriş yapmak (Avaz o alış kerden), Kıvrak olmak (Gıbrak şoden), Katık etmek (Gatug kerden), Firar etmek (Gaçak Şoden), [Türkçe – Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü, Tokmak, Prof. Dr. A. Naci, s. IV, V.]

38 Karal, Enver Ziya., "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", **Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe.**, s. 30., Ankara 1978.

Levent Şahverdi Arşivi

tır. 1839 yılında başlayan Tanzimat hareketi ile Batı'ya açılma başlamış bir çok eser de Batı dillerinden Türkçe'ye tercüme edilmeye başlanmıştır. Daha da önemli olanı bu fikirlerin halka yayılmasını sağlamak için gazetelerin kurulmaya başlanması sonucu dil sorunu ortaya çıkmış sadece aydınların anladığı dil ile halka bir şey anlatılmasının güçleşeceğinden dolayı halkın anlayacağı bir dil için çalışmalar başlatılmıştır. Tanzimat devrindeki fikirler daha sonraki dönemlerde de kendini göstermiş *Servet-i Fünûn* (1896-1901) ve *Fecr-i Âtî* (1901-1908) dönemlerinde hararetli bir şekilde tartışılmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan akımlardan *Fesahatçılar* tamamen koyu bir Osmanlıca'yı savunurken, *Tasfiyecilik* akımı mensupları da dildeki bütün yabancı kelimelerin atılmalarını savunmuşlardır. Bütün bu tartışmalar Türkçe'yi Osmanlıca temelinde daha sade bir Osmanlı Türkçe'si yapma gayretinden öteye gidememiştir.

1908-1923 yılları arasını kapsayan ikinci meşrutiyet dönemi ise siyasî alanda buhranla geçmiş ama dil çalışmalarında milliyetçi bir devrin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp gibi aydınlar halkın anlayacağı sade bir dille yazılar kaleme almışlardır. Bu devrin faydasına gelecek olursak; bu dönemde ortaya çıkmış olan birbirine zıt iki akımın *Tasfiyecilik* ve *Fesahatçılar* akımının çarpışmaları sonucu dil çalışmaları konusunda Cumhuriyet devrine bir zemin hazırlanmıştır.

Selânik'te çıkan "Genç Kalemler" dergisi dil meselesine yeni bir canlılık verdi. Bu mecmua Türkçeleşmenin başlıca bir iki esasını da ortaya atmıştı. "Bir dil yabancı bir dilden kelime alabilir, kaide alamaz. Konuşma dilinde Türkçe'si olan kelimenin Arapça veya Farsça'sını kullanmamalıyız!"

"Genç Kalemler" yabancı kaidelerle kurulup da kullanma diline yerleşen bir takım şekillerin "klişe" olarak kalabileceği fikrini de tutuyordu. "İlim" Türkçe'nin malı olacaktı, "Âlim" sözü de klişe olarak dilde kalabilirdi. Fakat "ulema" dememeli "âlimler" demeli idik. Arap ve Fars terkiplerini ve tasriflerini artık bırakacaktık. "Nazar-ı Dikkat" gibi kullanma diline girmiş olanları klişe sayacaktık.[39] diyerek bu konudaki görüşlerini ifade etmiştir.

39 Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, s.471, İstanbul 1969.

Levent Şahverdi Arşivi

Öte yandan Avrupalı uluslar da kendi ulusal dillerini geliştirirlerken siyasî ve ekonomik nedenlerden dolayı Türkçe'ye de önem vermektedirler. Bu bağlamda Fransa 1699'da her üç yılda bir 6 ila 9 yaşları arasındaki çocuklardan birkaçını Türkçe öğrenmek üzere İstanbul'a Katolik papazların yanına göndermeye karar vermiştir. Bu gönderilen çocuklar ileriki yıllarda Fransa'nın Osmanlı devletindeki elçilik veya konsolosluk heyetlerinde drogmanlık veya tercümanlık hizmetlerinde bulunacaklardı. İşin önemli yanlarında biri ise dil oğlanı adı verilen bu öğrencilere Arapça ve Farsçasız Türkçe öğretilecekti. 1700 ila 1705 yılları arasında Fransa'da Paris'in Louis le Grand lisesinde 12 öğrenciye Türkçe öğretilmesi kararlaştırıldı. Türkçe'ye karşı bu eğilim daha sonraları Türkçe'nin yanında başka dillerin de okutulduğu bir doğu dilleri ulusal yüksek okulunun açılması ile sonuçlandı.

Fransa'nın Türk diline karşı gösterdiği bu eğilim daha sonraları XVIII. Yüzyılda Avusturya'ya, Hollanda'ya, İngiltere'ye ve Rusya'ya da geçti. Bu memleketlerde de Türkçe öğretmek için okullar ve enstitüler açıldı. Avrupa memleketlerinin ulusal dillerine ve Türkçe'ye gösterdikleri bu ilginin Osmanlı Türkleri üzerine olumlu bir etki yapması doğaldı.[40]

II – Türkçe'nin Komşu Dillerle İlişkileri

Diller daima birbirleri ile etkileşim içinde olmuşlardır. Birbirlerinden kelime alışverişi yapmışlar ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Buna örnek verecek olursak İngilizce'de kullanılan ve medeniyet demek olan "civilization"[41] Almanca ve Fransızca'da de değişik telaffuzlara rağmen varlığını korumaktadır. Dil meselesi üzerinde konuşulurken Türkçe ile ilgili bir ger-

40 Karal, Enver Ziya., "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", **Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**., s. 42-43., Ankara 1978.

41 Bu kelimenin kökeni ile ilgili olarak Cemil Meriç şunları belirtmektedir. "... Kültür ile Medeniyet aşağı yukarı aynı tarihlerde doğar Fransa'da. Kültürün uzun bir tarih öncesi var ama kelime XVIII. Asrın ortalarında bugünkü mânâsını alır: Entelektüel kültür. *Civilisation* ilk defa 1766'da basılan bir kitapta arz-ı endam eder. "Civilise" sıfatı da "civiliser" fiili de daha önce varmış. "Civilisation"u da uyduruvermişler. Kelime doğar doğmaz fikrî, teknik, ahlâkî ve içtimaî terakki (din dışı terakki) mânâsına kullanılmış. Tabi bu terakkiyi belli bir toplum temsil edecek: ince, kibar, efendi bir toplum. Kelimenin tersi de barbarlık. Medeniyetin barbarlığı alt etmesi şart ama çetin bir zafer bu", Meriç Cemil., **Umrandan Uygarlığa**, s. 95., İstanbul 1996.

Levent Şahverdi Arşivi

çek daima göz ardı edilmiştir. Göz ardı edilen bu durum ise Türkçe'nin başka dillerde bulunan on binleri aşkın kelime dağarcığıdır.

Türkçe; Farsça ve Arapça'dan bir çok kelime almasına rağmen bu dillere de bir çok kelime vermiş bir dildir. Bilindiği gibi Türkçe'de sayı bakımından en fazla yabancı kelime Arapça'dan ikinci olarak da Farsça'dan alınmıştır. Farsça'da ise en fazla yabancı kelime Arapça'dan ikinci olarak da Türkçe'den alınmıştır. Bugün Farsça'da kullanılmakta olan ve beyefendi anlamında olan "aka", hanımefendi yerine kullanılan "hanum", tabak yerine kullanılan "boşkap", makas yerine kullanılan "kıyçı" ve kaçakçı yerine kullanılan "kaçakçi" kelimeleri ve daha bir çok kelime Türkçe'den bu dile geçmiştir. Türkçe bulunduğu bölgede çok etkin bir medeniyet dili olmuştur. Bulunduğu bölgede hakim bir kültürün dilidir.

Yüzyıllarca Osmanlı Devleti bünyesinde yaşamış olan Balkan haklarının dillerine bakılacak olursa orada da Türkçe'nin izlerini görmek mümkün olacaktır. Güney Slavca'sının bir kolu olan Makedon Halkının dili olan Makedonca'da halen 3000 kadar Türkçe kelime bulunduğu söyleniyor. Bunlardan 500 kadarı günlük konuşmalarda kullanılmaktadır. Bu rakam küçümsenemeyecek boyutlarda bir rakamdır. *Çarşaf, yastık, yorgan, kapı, saat, sarma, dolma, türlü, tava* gibi kelimeler günlük hayatta kullanılanlardan Sosyologlar *Sırp* ve *Makedon* sözlüklerindeki *Türkçe* kelimelerin niteliğine bakarak, Türklerin geldikleri asırlarda bu kavimlerin medenî seviyeleri hakkında açık seçik bir fikir edinebilirler.[42]

Yine bir Slav halkı olan Sırpların dili ile ilgili olarak da: Belgrat Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Mirjana Teodosijeviç, Sırp-Türk ilişkilerinde, Türk Dili'nin önemini, bildiği Türkçe ile ifade ederek, Sırpların Türkçe öğrenmeye ve bilmeye ihtiyaçları olduğunu belirtiyor. Resmî görüşmelerde Osmanlı döneminde 'tercümanların rolünü' de dile getiren Mirjana, Türk atasözlerinin Sırpça'da çok olduğunu bunlardan bir tanesinin de "Herkes der kendine, yine kendi kendine" diyor. Derslerin bir zamanlar Slovenya'da Türkçe okutulduğunu, altı Türkçe-Sırpça sözlük ba-

42 Ayvazoğlu, Beşir, **Türkün Kültür Çoğafyasında Bir Gezinti**, s. 70., İstanbul 1991.,

Levent Sahverdi Arşivi

sıldığını söyleyen Mirjana,Türkoloji alanında doktora çalışması yaptırıyor. 'Çat pat' Türkçe'sinden, 'Bugün Sırpça'da 10 bin Türkçe sözcüğe ulaşılmıştır' diyen Mirjana, Türkçe sözlüklerde bile bulunmayan kelimeler olduğunu belirtiyor.[43]

III - Avrupa Dilleri

Fransızca, İtalyanca, Portekizce, İspanyolca, Lâtince kökenli dillerdir. Bunlara "Lâtin Dilleri" denir dolayısıyla, bu dillerde terimler genellikle Lâtince kurallara göre bazen de eski Yunan (Grek) köklerinden türetilir. Lâtince'de kelime türetme yeteneği mevcuttur. Almanca konuşan ülkelerin dili, o da Lâtin gibi bir "Hint-Avrupa" ana öbeğinden olmakla birlikte çok farklılaşmış bir alt-öbek, "Cermen" türündendir. Almanca'da da yeni terim sözcük türetme yetenekleri kalmıştır. Almanlar tarafından icat edilmiş olsun veya olmasın terimleri genellikle Lâtin dillerindekilere hiç benzemez. Lâtin kökenli dilleri olan ülkeler Roma İmparatorluğu'nun en geniş döneminde o sınırlar içine fütühatla dahil edilmiş Gaul, İberia, vb. gibi ülkelerdir. Onların dili Roma egemenliğinden önce Lâtince gibi değildi. Çoğu Kelt kavimlerinin Seltik, Keltik, Gaul, Gaelik, Galata şeklinde telaffuz edilmiş olan çok yakın akraba kavimlerin dilini konuşuyordu. Gerçi sonradan Avrupa kendini Roma ve Yunan medeniyetinin devamı görmek istemiş ve kendini 19. uncu yüzyılda tanışmışsa da kökenini ve hatta bugünkü davranışlarının temelini oluşturan Kelt kavimlerdir. Bugün hala tanınmış Avrupa kentinin ismi Keltçe'den gelmektedir. Örneğin: Leibzig, Lieg, Lyon, Kelt tanrısı Lug'dan geliyor. Milano bile İtalyanca'dan değil Keltçe Milanumas'tan geliyor.[44] Avrupa dillerindeki kelimelerin çoğu birbirleriyle müşterektir. Bunun en önemli nedeni elbette birbirleriyle aralarında bulunan münasebetler ve hepsinden de önemlisi Türkçe gibi kelime üretmeye müsait bir dil olan Lâtince'den faydalanmalarıdır. Zaten Avrupa coğrafyasının büyük bir bölümü Lâtin dilinin devamı olan yani Lâtin kaynaklı

43 Kayayerli, Müjdat., "*Balkan Türkolojisi neden önemli?*", http://www.aygazete.com/yazarlar/?yazarid=22&yaziid=618 , http://www.westtrakien.com/balkanlar/balkantuerkolojisi/

44 Sinaoğlu, Prof. Dr. Oktay, **Bir New York Rüyası "Bye-Bye" Türkçe**, s. 22-23.

Levent Şahverdi Arşivi

dillerden meydana gelmektedir. Lâtince kökenli bir dil olan Fransızca 16. asırda zenginleşir. Bunun sebebi ise bünyesine Yunanca ve yine Lâtin kökenli bir dil olan İtalyanca'dan bol miktarda kelimeler katmasıdır.[45]

İngilizce'ye gelecek olursak İngilizce yukarıda saydığımız diller içinde çok yeni bir dildir. Mazisi 500 seneyi bile geçmemektedir. 1066'da İngiltere, Fransa'dan gelen Normanların istilasına uğradığında, Anglo-Sakson yerliler ormanlarda sırık ve otlardan yapılmış kulübelerde oturuyorlardı. Yerli ahalinin kökeni Keltlerle Viking (Nors, Nordik) ve Cermen soyundan *Engel* ve *Sakson* karışımı idi. Tabi bu İngiltere dediğimiz bölge Britanya adasının güney doğusunda onun küçük bir kısmını oluşturuyordu. Bölgenin kuzeyinde, batısında ve de yandaki Erin adasında Romalılardan kaçtıkları için Lâtinleşmemiş, Keltçe dillerini korumuş son Keltler, yani İskoçlar, Velşler, İrlandalılar bulunuyordu. Britanya'nın bu durumu bugüne kadar sürmüştür. Roma'nın eyaleti oldukları birkaç yüzyıl içinde İngilizler tam Lâtinleşmemiş ama dillerine büyük ölçüde Lâtince karışmıştı. Norman istilasından az önce üst tabaka Fransızca konuşmaya merak salmış, bazı kurallarını Normanlar tayin eder olmuştu. Norman istilasından sonra yapı iyice değişti. Dil bu sefer de iyice Fransızca ile karıştı.

Bu konuda sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki bugünkü haline son 4-5 yüzyıl önce gelen İngilizce beş kadar dilin rast gele ve kuralsız olarak karışımından oluşmuş, bu dillerin hiçbiri dilin ana kurallar iskeleti diyebileceğimiz temel yapısını sağlar konumda kalamamıştır. Dolayısıyla İngilizce'de belli kurallara göre terim üretme yeteneği hemen hemen yoktur.[46]

IV - Cumhuriyet İle Yapılanlar

Cumhuriyet devrine gelecek olursak; her safhasında Türk milliyetçiliğinin izleri bulunan Türk Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti de Türk milliyetçiliğine sımsıkı sarılmış, yapılan dil çalışmaları da bu ilke ışığında gerçekleştirilerek Türkçe'nin hak ettiği yeri almasına çalışılmıştır.

---

45 Meriç, Cemil., **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, s. 318., İstanbul 1995.
46 Sinaoğlu, Prof. Dr. Oktay, **a.g.e.**, s. 24,25.

Levent Sahverdi Arşivi

Bilindiği gibi dil duygu ve düşüncelerin, ahlak ve an'anelerin gelecek kuşaklara aktarılmasında ve bir milletin millet olmasında en önemli araçtır. Bu gün ırkın öneminin kalktığı ve kültürün ön plâna geçtiği bir dönemde bu daha iyi anlaşılmaktadır. Türklükten çıkarak başka uluslarla kaynaşmış, karıştığı ulusun dilini konuşan, fakat köken olarak Türk olan insanlara baktığınız da artık onların Türklükten çıktıklarına şahit olmaktayız. Fakat köken olarak Türk olmayıp yüzyıllarca bizimle birlikte yaşayan, Türkçe konuşan insanlara baktığımızda da tamamen bizim gibi düşündüklerini görmekteyiz. Bunun başlıca sebebi dilden kaynaklanmaktadır. Çünkü konuştuğu dil, Türkçe ona Türk milletinin çok eski devirlerden beri gelmekte olan Türk duygu ve düşüncesini, an'anesini, gelenek ve göreneğini, Türk'ün ahlakını vermiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk bunu şu şekilde ifade etmektedir. *"Türk Milletinin dili Türkçe'dir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felaketler içinde ahlâkını, an'anelerini, hâtıralarını, menfaatlerini, kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir. Zihnidir."*[47]

Cumhuriyet ilân edildikten sonra her alanda yapılan çalışmalar gibi dil alanında da çok büyük çalışmalar yapılmıştır. Türkçe'nin sadeleştirilmesi, yazı inkılâpları gibi bir çok alanda çalışmalar başlatılmıştır. Dil devriminin en önemli yapı taşlarından biri de hiç kuşkusuz ki harf İnkılâbıdır

Türkler tarihleri boyunca geniş bir coğrafya içinde yayılmışlar, bulundukları mekâna, mensup oldukları dine göre değişik alfabeler kullanmışlardır. Bugün için bilinen en eski Türk alfabesi Göktürklerin kullandıkları alfabedir. Bu yazıya Göktürk, Orhun, Eski Türk, Runik Türk yazısı gibi isimler verilmektedir. Bu yazı ile yazılmış en önemli belgeler Orhun abideleridir. 1889'da bulunan bu anıtların bir yüzünde Çince metinler vardı. Kül Tigin ve Bilge Kağan adına yapılan bu anıtların yazıları 1892'de Finlandiya ve Rusya'da yayınlandı. Çince metnin yardımıyla, Danimarkalı bilim adamı Thomsen, metinleri Aralık 1893'de okumayı başarmıştır. Gök-

47 Kocatürk, Prof. Dr. Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 149, Ankara 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

türk alfabesi 38 işaretten oluşmaktadır. İşaretlerden dördü ünlüleri, 27 tek ünsüzleri, üçü çift ünsüzleri, dördü de hece işaretlerini göstermektedir.

Göktürklerden sonra bölgede etkin olan Uygurlar (745-970), Sogut yazısının Türkçe'ye uyarlanmasıyla oluşan, sağdan sola yazılan Uygur alfabesini kullanmışlardır. Bu alfabe on sekiz harflidir. Harflerden sadece üçü ünlüdür. Türkçe'nin ünlüleri bakımından zengin olması sebebiyle, yeterli değildi. Buna rağmen Uygur yazısı uzun yıllar Orta Asya'da kullanılmıştır.

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra, bu alfabenin yerini Arap alfabesi almaya başlamıştır.

Bunların dışında Türkler, küçük ölçüde Sogut, Mani, İbrani, Tibet, Çin, Süryani, Moğol yazılarını da kullanmışlardır.[48]

Ancak İslâmiyet'in X. Yüzyıldan itibaren Türkler arasında geniş ölçüde yayılmasıyla, Arap alfabesi hâkim duruma geçmiştir. Arapça din dili olarak camilerde, medreselerde egemen hale gelir. 29 harfli Arap alfabesinin en büyük eksikliği, sesli harflerin azlığıdır. Sesli harf olarak ise a, e, i olarak okunabilen elif harfi vardır. Ayrıca v ve y harfleri de yerine göre ünlü olarak okunabilmektedir. Türkçe de 8 tane sesli olduğundan Arap alfabesi Türkçe'yi ifadeye yeterli değildi. Bir kelime bu sebeple birkaç türlü okunabiliyordu. Ayrıca Türkçe'de bulunmayan sesler için de harfler vardı. Dört türlü z, üç türlü h, üç türlü s, iki türlü t sesi vardı. Arapça harfler kelimenin başında, ortasında veya sonunda olduğuna göre yazılışı değişiyordu. Arap yazısında p, ç, j, g sesleri ifade edecek harfler yoktu. Yazılan bu üç sesi karşılamak için b, c, z harflerine üç nokta eklenerek p, ç, j sesleri karşılandı. Dil yapıları bakımından da arada farklar vardı. Arapça bükümlü bir dildir. Bu dilde kelime üretilirken kök değiştiği halde, eklemeli dil olan Türkçe'de kök sabit kalmaktadır.

---

48 Çaycı, Prof. Dr. Abdurrahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Örneği (Hayatı ve Eseri)**, s. 349-350., Ankara 2002. Ayrıca Türklerin kullandıkları alfabeler konusunda bkz: TTK, **Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu**, Ankara 1981.

Levent Sahverdi Arşivi

Arap alfabesinin olumsuz bir etkisi de dil alanında kendinî gösterir. Medresenin Arap dilini kullanmasıyla Arapça bilim dili haline gelir. Farsça ise edebiyat dili olarak benimsenmiştir. Zamanla Türkçe bu dillerin etkisiyle körelir, sıradan halkın konuştuğu bir dil halini alır.

Arap alfabesinde ki seslilerin yetersizliği sebebiyle Türk kitleleri arasında şive farkları da artırmıştır.[49]

Türk diline uymayan bir yapı arz eden Arap Alfabesi bırakılarak 1 Kasım 1928 yılında kabul edilen kanun ile Lâtin esaslı Türk alfabesi kabul edilmişti. Lâtin Alfabesinin kabul edilişine gelecek olursak başta da ifade ettiğimiz üzere Türk diline uymayan Arap Alfabesi ile okuma sorunları Tanzimat'tan itibaren aydınlarımız arasında tartışılmıştır. Arap alfabesi tamamen sessiz harfler üzerine kurulmuştur. Türkçe gibi sesli harflerin yoğunlukta olduğu bir dil de doğal olarak bir sorun yaratmaktaydı. Ayrıca yazılan bazı harflerin okunmaması da söz konusu idi. Örneğin uyku demek olan Farsça "hvab" hab, kendi demek olan "hviş" hîş, şeklinde okunmaktaydı.

Tanzimat'la birlikte eğitime verilen önem artmış ve bu da eğitimin önündeki en büyük sorun olan harf meselesini gündeme getirmiştir. İlk olarak 1851 yılında Ahmet Cevat Paşa, Arap harfleri ile gösterilemeyen Türkçe sesler için yeni bir yazım yolu gerektiğini belirmiştir. Arap harflerinin ıslahı yönünde bir başka adım ise Münif Paşa'dan gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde Maarif Bakanlığı da yapacak olan Münif Paşa Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de 1862 yılında verdiği konferansta Arap harfleri ile Türkçe kelimelerin değişik şekillerde okunabildiğinden ve Arap alfabesinde büyük harflerin olmaması nedeniyle özel isimler ile öteki kelimelerin birbirinden ayrılmasının zorluğundan bahsetmiştir.

Münif Paşa ayrıca iki öneri getirmiştir. Bunlardan ilki harflerin harekeli olarak okunması, bu şekilde sessiz harflere ses kazandırılmış olacaktır. Ancak bu öneri zaten fazla olan harf sayısının daha da artması sakıncasını beraberinde getirmiştir.

49 Çaycı, **a.g.e.**, s. 350, 351.

Levent Şahverdi Arşivi

Münif Paşa'nın ikinci önerisinde ise Arap harflerinin ayrık bir şekilde kullanılması yer almıştır. Harfler bitişik değil de ayrık yazılırsa başta, ortada ve sonra üç değişik şekilde yazılmasından kaynaklanan öğrenme ve yazma zorluğunun kalmayacağı düşünülmüştür. Ayrıca alfabeye sesli harflerin eklenmesi gerektiğine de bu öneride yer verilmiştir.

Azerbaycanlı gazeteci ve piyes yazarı Mirza Fethali de bu konuda çalışmalar yapmış, Arap alfabesinin Lâtin alfabesi şeklinde okunmasını sağlayacak olan bir broşür hazırlamış ve bunu 1863'te İstanbul'da Sadrazam'a sunmuştur. Onun bu önerisi Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye iletilmiş, Fethali burada önerisini savunarak alfabe işinin din işiyle ilgisi olmadığını belirtmiştir. Ancak öneri kabul edilmemiştir. Fethali bundan sonra Arap Alfabesi'nin tamamen bırakılıp yerine Lâtin Alfabesi'nin alınması üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Şinasi, Namık Kemal ve Suavi gibi dönemin önemli aydınları da alfabede düzelmeler yapılmasına sıcak bakıyorlar fakat Lâtin harflerine karşı çıkıyorlardı.

İstanbul'da Arap harfleri konusunda tartışmalar sürüp gitmekte ve ulema Lâtin harflerini almanın doğru olmadığı yönünde fetvalar vermekteyken, Arnavutluk'ta Lâtin Alfabesi benimsenmiştir.

Cumhuriyet döneminde harf tartışmalarında ismi sık sık geçecek olan Hüseyin Cahit (Yalçın) da Arnavutluk'ta gerçekleşen bu gelişmeden memnun olanlardandır. Osmanlı Devleti'nin de Lâtin Alfabesi'ni kabul etmesini istemiştir.

II. Meşrutiyet döneminde Lâtin alfabesi taraftarları aydın sayısı artmıştır. Bu arada Harbiye Nazırı Enver Paşa sesli harflerle desteklenmiş yeni bir alfabeyi yürürlüğe koymuş fakat başarılı olamamıştır.[50]

Hatta Enver Paşa'nın bu okuma sorunu ile ilgili olarak bir denemesi bulunmaktadır. Bu ve bunun gibi sorunlar neticesinde alfabe değiştirilerek bu günkü kullandığımız alfabeye geçilmiştir.

Bu amaçla 1928 yılı başlarında hükûmetin aldığı bir karar gereği kurulan Dil Encümeni ise 26 Haziran 1928'de ilk toplantısını yaparak çalışma-

50 Avcı, Yrd. Doç. Dr. Cemal., **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**, s. 106, 107., Ankara 2000.

Levent Sahverdi Arşivi

lar başlar. Alfabe konusunda incelemeler yapmak, çeşitli görüşleri incelemek ve başka milletlerin alfabeleri üzerine araştırmalar yapmak amacıyla kurulan bu encümen, dokuz kişiden oluşuyordu. Bu üyelerin üçü milletvekili, üçü Millî Eğitim Bakanlığı görevlisi, üçü de konunun uzmanıydı.

III. Dönem Meclis Üyesi milletvekillerinden Ruşen Eşref (Ünaydın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfkı (Atay)'ın da üye olduğu bu encümenin işleri yoğunlaşıp dokuz üye yeterli olmayınca beş üye daha eklenerek üye sayısı on dörde çıkarılmıştır.

Dil encümeni harfler üzerinde çalışmalarını sürdürürken, bazı yayınlar Lâtin alfabesi ile çıkmaya başlamıştı. Bunlardan Milliyet gazetesi, Dil Encümeni Üyesi İbrahim Necmi Dilmen'in hazırladığı bir alfabeyi bazı haberlerinde kullanmaya başlamıştı. Bu alfabede "Kef" karşılığı "k" ve "q"; "ı" yerine "y" ve "i"; "ş" yerine de "x" harfi kullanılmıştır.

Dil Encümeni'nin bir ay süren çalışmaları sonucunda, alfabe ve dil bilgisi konusunda iki bölümden oluşan bir rapor açıklanmıştır. 1 Ağustos 1928'de Mustafa Kemal'e de sunulan rapor hakkında son kararı Mustafa Kemal verecektir. Encümen üyeleri Lâtin Alfabesi'nin hayata geçirilmesinde 5 ile 15 yıllık bir geçiş süresinin gerekli olduğu görüşündedirler.

Bu konuda dil encümeni üyesi ve Bolu milletvekili Falih Rıfkı Atay şunları yazmıştır:

"Tasarıyı Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal'e götürdüm. Uzun uzadıya inceledi ve bana;

- Yeni yazıyı ne kadar zamanda mekteplere ve halka mal etmeyi düşünüyorsunuz? Diye sordu.

-Arkadaşlar beş ile on beş yıl arasında bir mühlet düşünmektedirler. İlkokullarda ilk yıllarda iki alfabe birlikte okunmalı, gazeteler yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş bütün metni yeni yazıya çevirmeli diyorlar. Bununla beraber bir mühlet tespit etmek ve tatbik şekillerini tayin etmek komisyonun vazifesi değildi, cevabını verdim.

-Ya üç ayda, ya da hiçbir zaman! dedi.

-Üç ayda mı? Yüzüne bakakalmıştım.

-Çocuğum! dedi. Gazetelerde beş yıl sonra yalnız yarım sütun mu es-

Levent Şahverdi Arşivi

ki yazı kalacak? Herkes o yarım sütunu okur. Beş yıl içinde harp gibi bir buhran çıkarsa bizim yazı da Enver Yazısı'nın akıbetine uğrar."

Bu düşüncedeki Mustafa Kemal, 9-10 Ağustos 1928 Akşamı şu nutkuyla hem kamuoyunu aydınlatmış hem de harf inkılâbını başlatmıştır.

"Arkadaşlar, bizim güzel âhengdâr, zengin lisanımız yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anladığınızın âsârına yakın zamanda bütün kâinât şahit olacaktır. Buna katiyetle eminim."

Mustafa Kemal şöyle devam etmiştir:

"Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır...

Çok işler yapılmıştır, amma bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil lâkin çok lüzûmlu bir iş daha vardır. Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir toplumun yüzde onu, yirmisi, okuma-yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse bu ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir milettir! Fakat milletin yüzde sekseni okuma-yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamayarak kafasını bir takım zincirlerle saranlardır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları düzelteceğiz. Bu hataların düzeltilmesinde bütün vatandaşların çalışmasını isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk toplumu yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün medeniyet âleminin yanında olduğunu gösterecektir."[51]

Mustafa Kemal çıktığı yurt gezilerinde de yeni Türk harfleri hakkında konuşmalar yapmıştır. 23 Ağustos'ta Tekirdağ'da böyle bir konuşma yaptı. 27 Ağustos'ta Bursa, daha sonra Eylül ayı içinde Çanakkale, Gelibolu,

51 Kocatürk, Prof. Dr. Utkan, a.g.e., s. 146-147.

Levent Sahverdi Arşivi

Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri gezilerini bu amaçla gerçekleştirmiştir.

24 Ağustos 1928 günü "Yeni Türk Alfabesi" , Yeni Türk Yazısı ile Kıraât ve halk Dershanelerine Mahsûs Türk Alfabesi" kitapçıklarının baskıları tamamlanmıştır.

Yeni harflerin çabuk öğrenilmesi için kurslar açılmış, memurlara harflerin çabuk öğretilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Devlet dairelerine ise 1 Ekimden itibaren yeni Türk harfleri ile yazışma yapılacağı bildirilmiştir.

28 Ağustos 1928'den itibaren de Dolmabahçe Sarayı'nda milletvekilleri için kurs başlamıştır. CHF tarafından şu tebliğ yayınlanmıştır.

"Yeni Türk harfleri ile yazıp okumak hakkında Dolmabahçe Sarayı'nda verilecek konferanslara 25 Ağustos 1928 Cumartesi günü başlanacaktır. Muhterem meb'ûs arkadaşların o gün ve saatte yeni Türk harflerini öğrenmiş olarak Dolmabahçe Sarayı'na teşrif buyurmalarına Umum Reisimiz Gazi Hazretleri'nden telâkkî ettiğim arzuya binaen arz ve istirham ederim.

Kâtib-i Umûmî Saffet"

Mustafa Kemal bu davetle, milletvekillerinin henüz kanun çıkmadan yeni Türk harflerini öğrenmelerini ve mecliste kanunu onaylarken bildikleri bir yazıyı kabul etmelerini sağlamak istemiştir.[52]

Alfabe meselesinin çözümünden sonra dil ile ilgili yapılan faaliyetlere gelecek olursak 1930'lardan itibaren Atatürk'ün bizzat sürekli ilgilendiği alanlar dil ve tarih meseleleridir. Onun dil konusu üzerinde ısrarla durmasının çeşitli nedenleri vardır. Her şeyden önce iktidar benimsediği halkçılık ilkesi gereği *"anlaşılır"* olmak zorundaydı. Bu ise halk dili ile aydın dili, konuşma diliyle yazı dili arasındaki uçurumların doldurulmasına bağlıydı.[53]

Kurtuluş Savaşına önderlik eden Mustafa Kemal Atatürk, Dil çalışmalarına da önderlik etmiş 1930 yılında Türk Dili için, Sadri Maksudi Arsal'a

52 Avcı, Yrd. Doç. Dr. Cemal, a.g.e., s. 111-114.
53 Çaycı, a.g.e., s 417.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."[54] Demiştir.

Türkçe'de bulunan yabancı asıllı bilimsel terimlerin yerine Türkçe bilimsel terimler oluşturularak Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bu konuda Atatürk önderlik ederek terimlerini kendisinin oluşturduğu 48 sayfalık bir geometri kitabı hazırlamıştır. Hazırlanan bu terimler 1938 yılında okul kitaplarına geçmiştir. Bu sayede Osmanlı Türkçe'sinden gelen *müstatil, müselles, müsellesi-i mütesaviyü'l-adla, zaviye, zaviye-i kaime, zû-kesîrü'l vücûh* gibi Arapça ve Farsça kurallarla örgülü öğrenilmesi çok güç olan terimlerini yerini *kare, dikdörtgen üçgen, eşkenar üçgen, açı, iç ters açılar, teğet, yay, kiriş* gibi bugün de beğenerek kullandığımız Türkçe terimler almıştır. Bunlar içinde *eğri, doğru, çap, alan, yamuk, çevre, çember, yay, taban* gibi sonradan terim kavramı kazanmış olanlar da vardır. Atatürk 1938 yılının Meclis'i açış konuşmasında okunan yazısında o yıl öğretime Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlanmış olmasını kültür tarihimiz için önemli bir olay olarak kaydetmiştir.[55] Atatürk Türk Dili ile olan çalışmalara bizzat katılmış ve Türk dilinin gelişmesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Bununla ilgili olarak 12 Temmuz 1932 yılında ***Türk Dili Tetkik Cemiyeti***'ni kurmuş[56], kurumun adı daha sonraları 24 Eylül 1936 tarihinde *III. Türk Dil Kurultayı*'nın son toplantısında **Türk Dil Kurumu**'na çevrilmiştir. Böylelikle dil inkılabı yürürlüğe girmiş oluyordu. Atatürk mirasının bir kısmının da Türk Dil Kurumu'na bırakmıştır.

---

54 Kocatürk, Prof. Dr. Utkan, **a.g.e.**, s, 149.

55 Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, *"Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri"*, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, s.173-174, Ankara 1998.

56 Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin ilk taslağı ve I. Türk Dili Kurultayı ile ilgili olarak Atatürkçü Düşünce El Kitabı adlı eserinde şunları ifade etmektedir: Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin ilk taslağını da 11 Temmuz gecesi (1932) yine Atatürk çizmiştir. Bu taslağa göre Cemiyet'te "sözlük-terim", "gramer-sentaks", "etimoloji", ve "dil bilimi" çalışmaları yapılacaktı. Hazırlanan tüzükte, Cemiyet'in amacı: "Türk dilinin öz güzelliğini meydana çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek" olarak belirtilmiştir. Dil konusunun çeşitli katkılarla olgunlaştırılabilmesi ve dil davasının halka mal edilebilmesi için belirli aralıklarla dil kurultaylarının toplanması da kabul edilmişti. 26 Eylül 1932 tarihleri arasında toplanmış olan I. Türk Dili Kurultayı'ndan sonra Türk dili üzerindeki çalışmaları yönlendirecek mükemmel bir ana programda hazırlanmıştı. Kurultayca seçilen yeni Yönetim Kurulu'nun 17 Ekim 1932 tarihli bildirisinde (Bu bildiri ile ilgili olarak bkz: **Türk Dili Kurultayı Müzakere Zabıtları**, s. 455-456; **Türk Dili Belleten**, s.3., 1933), gerçekleştirilecek ilkeler sıralanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Dernek, Atatürk'ün bizzat takip ettiği hızlı bir çalışma ile ana programını belirledi. Buna göre:

1. Türk dilini millî kültürü eksiksiz bir ifade aracı haline getirmek; Türkçe'yi çağdaş medeniyetin gerektirdiği bütün ihtiyaçları karşılayabilecek bir mükemmeliyete erdirmek.

2. Yazı dilinden Türkçe'ye yabancı kalmış unsurları atmak; Halkçı bir idarenin istediği şekilde, halk ile aydınlar arasındaki dil ayrılığını ortadan kaldırmak ve temel unsurları öz Türkçe olan zengin ve güzel, millî bir dil yaratmak.

Bundan sonra yapılan çalışmalar değişik safhalarda ilerlemiştir. Bu safhalardan 1932 ile 1934 arası döneme gelecek olursak; Bu dönemde halk ağızlarındaki, yazılı kaynaklardaki Türkçe kelimeler taranarak iki cilt olarak Tarama Dergisinde yayımlanmıştır. Bu arada dile hangi ölçülerde el atılması gerektiği tartışmaları yapılmaktaydı. Tartışmalar sonucunda iki görüş ortaya atıldı. Birinci grup dilden yalnız yabancı ek ve kaidelerin atılmasını, dilin kendi doğal gelişme seyrine bırakılmasını savunmaktaydı. İkinci grup Türkçe'nin hiçbir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını bu itibarla dilde bulunan yabancı kelimelerin kullanılmamasını isteyen tasfiyecilerdi. Atatürk ağırlığını İkinci gruptan yana koydu. Hızla yürütülen tasfiye hareketi sonucunda Arapça, Farsça kökenli kelimeler atıldı. Yerlerine Türkçe kökenli kelimeler konuldu. Karşılığı bulunmayan kelimeler için diğer Türk lehçelerinden veya Türk dilinin eski kaynaklarından yeni kelimeler üretildi. Ancak oluşan yeni dili ne halk ne de aydın kesim anlamıyordu. Sadeleştirilme konusunda çok değişik yollara sapılmış dildeki bütün yabancı kelimelerin atılması gibi olumsuz görüşler ortaya çıkmıştır.

Durumun kötüye gitmesi üzerine Atatürk işe yeniden müdahale etmiş ve "Türkçe'nin hiç bir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin iddiasını tecrübe ettik. Dili bir çıkmaza sokmuşuzdur; maksatlarımızı anlatamaz olmuşuzdur. Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır. Ama ben de işi başkalarına bırakamam. Çıkmazdan biz kurtaracağız"[57] diyerek yeni bir komisyon kurdurmuştur.

57 Atay, Falih Rıfkı, a.g.e., s. 477.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonraki dönemde komisyon Türkçe'si olan yabancı kelimeleri tasfiye ediyor, kullanılır Türkçe'si olmayanları Türkçe olarak bırakıyordu. Türkçe kelimeler üretilmeye başlandığı için ise Türk şivelerinde bulunan eklerden ve köklerden yaralanılarak yeni kelimeler oluşturuluyordu. Mutedil özleştirmecilik olarak adlandırılan bu durum sonucunda oluşturulan sözlük ise ancak 8000 kelimelik bir sözlüktü ve bu sözlük ile ne duyguları ifade etmek ne de bilim yapmak mümkün değildi. Atatürk bunun ile ilgili olarak komisyon başkanı Falih Rıfkı Atay'a şunları ifade etmiştir. "Memleketimizin en büyük bilginlerini, yazarlarını bir komisyon halinde aylarca çalıştırdık. Elde edilen netice şu bir küçük lügatten ibaret. Bu tarama dergileri cep kılavuzları ile bu dil işi yürümez. Falih Bey; biz Osmanlıca'dan ve Batı dillerinden istifadeye mecburuz."

Böylece Ulu Önder, artık Türkçeleşmiş, dilin malı olmuş, halkın diline yerleşmiş olan kelimelerin dilden atılmaması gerektiğini belirterek tasfiyeciliğe noktayı koymuş oluyordu. [58]

1936 ile 1938 yılları arasındaki son safhada yani yaşayan dile dönüş aşamasında ise Viyanalı Dr. Hermann Kıvergitsch'ın Atatürk'e gönderdiği 41 sayfalık basılmamış eserinde bahsi geçen Türk dilinin çok eski olduğu ve başka dillere kaynaklık ettiği görüşü Atatürk tarafından ilgiyle karşılanmış, Atatürk de bu görüşlerden yıllarca dili horlanmış Türk milletine manevî bir güç vereceğinden dolayı istifade etmiştir. Daha sonraları, dilde özleştirme çalışmalarının çıkmaza girmesinden dolayı Atatürk bundan istifade etmiş ve Türkçe mademki öteki dillere kaynaklık etmiş bir dildi. O halde dilimize girerek benimsenmiş ve Türkçeleşmiş olan yabancı asıllı kelimelerin de dilden atılmalarına gerek kalmamıştır. Görüşünü benimsemiştir. Atatürk, 1936 yılında dil konusundaki bir sohbet sırasında yanındakilere *"Yeni Türkçe kelimeler teklif edebiliriz. Bu yönde ısrarla çalışmalıyız. Fakat bunları Türk dilinin olgunlaşma seyrine bırakmalıyız. Birkaç gün önce Ahmet Cevat Bey'e söyledim: "ketebe", "yektübü", Arab'ındır. "katip", "mektup" Türk'ündür."* diyordu.[59] Bugün kullandığımız Bilgisayar,

58 Çaycı, **a.g.e.**, s 420.

59 Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, **a.g.m.**, s.173.; Ayrıca bkz: Kocatürk, Prof. Dr. Utkan, **a.g.e.**, s. 151.

Levent Şahverdi Arşivi

Buzdolabı, yazılım, donanım, yonga gibi kelimeler, kelime üretmede dilin doğal seyrini ifade etmektedir. İşte Atatürk'ün kelime üretmekte ısrarla çalışmalıyız demesinin ürünleri bu ve bunun gibi kelimelerdir diye düşünüyoruz. Dikkat edilirse görülecektir ki; dünya üzerinde ki dillerin hiç biri tamamen öz bir dil değildir. Bu gün İngilizce'ye baktığımızda bünyesinde yabancı dilden geçmiş bir çok kelime barındırmaktadır. Bu diğer bütün diller için geçerlidir.

Mustafa Kemal Atatürk Türk dili ve tarihi ile ilgili çalışmalar ve diğer coğrafi bölgelerde yaşayan Türk soylu halklarla ile ilgili olarak vefatına kadar ilgilenmiş ve bu konulara çok büyük önem vermiştir. Bu konu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "Türk milleti Kurtuluş Savaşı'ndan beri, hattâ bu savaşa atılırken bile mahkûm milletlerin hürriyet ve bağımsızlık davalarıyla ilgilenmeyi, o davalara yardım etmeyi benimsemiştir. Böyle olunca kendi soydaşlarının hürriyet ve bağımsızlıklarına kayıtsız davranması elbette uygun görülemez. Fakat milliyet davası, bilinçsiz ve ölçüsüz bir dava şeklinde mütalâa ve müdafaa edilmemelidir. Milliyet davası, siyasî bir mücadele konusu olmadan önce, bilinçli bir ülkü meselesidir. Bilinçli ülkü demek müspet ilme, ilmî usullere dayandırılmış bir hedef ve gaye demektir. O halde propagandalarda müspet usullere müracaat etmek şarttır. Hareketlerin imkân sınırları ve sıraları mutlaka hesaba katılmalıdır. Türkiye dışında kalmış olan Türkler, ilkin kültür meseleleriyle ilgilenmelidirler. Nitekim, biz Türklük davasını böyle bir müspet ölçüde ele almış bulunuyoruz. Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin lehçelerine, eski Türk eserlerine önem veriyoruz. Baykal ötesindeki Yakut Türklerinin dil ve kültürlerini bile ihmal etmiyoruz."[60]

Cumhuriyet Döneminde, Türk Edebiyatı çok verimli ve başarılı bir gelişme takip etmiştir. Şiirde; "Hecenin Beş Şairi", "Yedi Meşaleciler", "Garipçiler", "I. Yeni", "II. Yeni" hareketleri yaşanmış, "Hisar" dergisi çevresinde toplanan şair ve yazarlar da ayrı bir grup oluşturmuşlardır. Ayrıca ba-

60 Kocatürk, Utkan Prof. Dr., a.g.e., s 220.; Atatürk'ün sözünde de belirttiği gibi O'nun döneminde Baykal ötesindeki Yakut Türklerinin dilleri ve kültürleri dahi ihmal edilmemiştir. Bugün Yakut dili ile ilgili sözlükleri Anıtkabirdeki camekanlı vitrinin içinde de görmek mümkündür.

Levent Şahverdi Arşivi

ğımsız, kendine özgü şiir anlayışında güçlü şairler yetişmiştir. Âşık Edebiyatı varlığını sürdürmüş ve Âşık Veysel gibi bir yetenek ortaya çıkmıştır.

1940 yılından sonra ise Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde Batı ve Doğu Klâsikleri tercüme edilip Türkçe'ye kazandırılmıştır. 1970'ten sonra ise MEB ve Kültür Bakanlığı "1000 Temel Eser", Tercüman gazetesi "1001 Temel Eser" dizilerini başlatarak Türk Edebiyatının, tarihinin temel eserlerini Türkçe'ye kazandırmaya çalışmışlardır. Kültür ve Turizm Bakanlığının yayınları 2002 yılı sonunda 3000'e ulaşmıştır.[61]

Sonuç

Türk milletinin dili olan Türkçe yeryüzünde en uzun bir geçmişe sahip dillerden biridir. Türk dili dünyanın en mazbut dilidir, dilbilgisi de en mükemmel dilbilgisidir. Müstesnaları pek az olan dil hemen hemen Türkçe'dir.[62] Fiil çekimlerindeki zenginliği ise sınırsızdır.[63] Türkçe binlerce yıldır matematiksel yapısını, sözcük türetme yetenek ve kurallarını aynen korumuştur. Türkçe'nin bu olağanüstü yapısı Osmanlıca'daki Arapça, Farsça alıntılara rağmen hakim yapı olarak kalmış, onun içindir ki yirmi yıl içinde tekrar öz ve halk Türkçe'sine dönmek mümkün ve kolay olmuştur.[64] Bir millet diliyle kültürüyle vardır ve gelecek nesillere ancak dilleriyle yazdıklarını miras olarak bırakabilirler. Her alanda ilerlemenin tek şartı kendi dilinizi kullanmaktır. Kendi diliyle bilim yapmayanlar, sanat yapmayanlar en sonunda yok olmakla karşı karşıya kalacaklardır. Üretmeden kazananlar ile teknolojiyle ithal edilenlerin isminin ulusal dilde olma-

61 Tan, Nail., **Cumhuriyet Dönemi Kültür Çalışmalarının Dünü, Bugünü, Yarını** ***(Bir Kültür Politikası Oluşumu)***., s. 17., Ankara 2003.

62 Diğer dillere bakıldığında hepsinde istisnaların önemli bir yer tuttuğu görülecektir. Örneğin İngilizce'de fiillerin 2. ve 3. hallerine rastlarız. Yapmak fiili (**do**) zamanlara göre çekilirken **did** (did) ve **done** (dan) gibi şekiller almaktadır. Aynı durum Farsça için de geçerlidir. Örneğin Görmek fiili (**diden**) şimdiki zamanda çekilirken **bin** olmaktadır. Yani gördüm derken Farsça **didem** denilmekte, ama görüyorum derken **mibinem** şeklinde fiilin kökü değiştirilmektedir. Bu ve buna benzer örnekleri bilinen diğer dillerde de örneklerle çoğaltmak mümkündür. Türkçe'ye bakıldığında ise matematiksel bir dil ile karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkçe dünyada istisnaları hemen hemen hiç olmayan belki tek dildir denilebilir.

63 Safa, Peyami, **Objektif 1 Osmanlıca, Türkçe Uydurmaca**, *"Dilimize İftira Edenler"* s. 11, İstanbul 1990.

64 Sinaoğlu, Prof. Dr. Oktay, **a.g.e.**, s. 25.

Levent Sahverdi Arşivi

sını bekleyenler hem başkasının diline ve emeğine hem de kendi dillerine özü itibariyle saygı göstermeyeceklerdir.[65] Şu anda başka dilde her ne konuda olursa olsun eser veren insanlarımız ileride belki Fransız kültürünün, belki İngiliz kültürünün, belki Alman kültürünün veya belki de başka bir kültürün önemli şahsiyetleri arasında zikredileceklerdir. Ama asla Türk kültürünün bir ferdi olarak zikredilmeyeceklerdir. Çünkü eserlerini başka dillerde vermiş olacaklardır.[66] Bugün okullarımızda İngilizce'nin hakimiyeti söz konusudur. Hiçbir ülkede velev ki sömürge olmasın kendi dilinden başka bir dille eğitim yapılmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve yukarıda da ifade ettiğimiz gibi vefatına kadar Türk dili, tarihi ve kültürü ile ilgili çalışmalar yapan bu dilin bilim dili olduğunu bilim yapmaya elverişli olduğunu gören Gazi Mustafa Kemal Atatürk "Türk dili zengin, geniş bir dildir. Her kavramı ifadeye kabiliyeti vardır. Yalnız onun bütün varlıklarını aramak, bulmak, toplamak, onlar üzerinde işlemek lâzımdır., Türk milletini ve Türk dilini, medeniyet tarihinin ve kültür dillerinin dışında görmenin ne yaman bir yanlış olduğunu bütün dünyaya göstereceğiz, Öyle istiyorum ki, Türk dili bilim yöntemleriyle kurallarını ortaya koysun ve her dalda yazı yazanlar, bütün terimleriyle çoğunluğun anlayabileceği güzel, ahenkli dilimizi kullansınlar."[67] Diyerek bu konuya atfettiği değeri göstermiştir.

Evet gerçek bilim dili matematiktir. Bu bilim dili aynı zamanda uluslar arası niteliktedir. Gençliğe seçecekleri meslek ne olursa olsun, yüksek matematik öğretilmelidir. Bu suretle her konuda açık seçik düşünebilen, sorgulayabilen, kendine güvenen, yaratıcı insanlar yetişecektir. Bir dil ne kadar matematiksel yapıya sahipse, ne derece yeni terim türetme kurallarına, yeteneklerine sahipse o derece bilim dili olabilir. Ancak böylesi dil-

65 Ayan, Dr. Dursun., *"Bilim İçin Türklerin veya Türkçenin Yetersizliği Yargısının Sosyoloji ve Tarih Açısından Çağrıştırdıkları Üzerine"*, **Türk Yurdu**, Cilt: XXI, Sayı 162-163, Şubat - Mart 2001, s. 43.

66 Bu konuda Cemil Meriç şunları ifade etmektedir. "...Mesela Renan'a göre Roma İmparatorluğu XVI. Asra kadar Lâtince'yi bütün Batı'da insan zekâsının ifade vasıtası yapmıştı. Büyük Albert, Roger Bacon, Spinoza Lâtince yazdılar. Ama bunlar bizim için Lâtin değildirler. Arap diliyle yazan bütün İslâmları da Arap saymak doğru değildir.", Meriç, Cemil., **a.g.e**, s. 76.

67 Kocatürk, Prof. Dr. Utkan, **a.g.e.**, s. 149, 150.

Levent Şahverdi Arşivi

ler *uluslar arası bilim dili* olmaya adaydırlar. Türkçe, Arapça ve Lâtince böyle dillerdir. Bilime ve bilgisayar-yazılım teknikbilimine en uygun olmayan dil ise İngilizce'dir. Düzgün ve kurallı bir yazılış sistemi olmayışı da bu uygunsuzluğu kat be kat arttırmaktadır.[68]

Türk milletinin dili Türkçe'dir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felâketler içinde ***ahlâkını, an'anelerini, hâtıralarını, menfaatlerini***, kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. ***Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir.***[69]

68 Sinaoğlu, Prof. Dr. Oktay, **a.g.e.**, s. 162-163.
69 Kocatürk, Prof. Dr. Utkan, **a.g.e.**, s. 149

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİNCE DÜZENLENEN KONFERANS, PANEL VB. FAALİYETLER

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI*

Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT**

Atatürk, I. Dünya Savaşı için şöyle der: "Biz Küçük Asya'da ticarî menfaatler arayan merkezî Avrupa Devletlerinin Yakındoğu ihtiraslarıyla bu savaşa sürüklendik". İşte bu savaş, Osmanlı Devleti'nin de sonunu getirdi. 1918 Mondros Ateşkesi'nden itibaren, Osmanlı Devleti, toprak, insan ve egemenlik unsurlarını parça parça yitirdi.

I. Dünya Savaşı bittiğinde Avrupa yine uluslararası ilişkilerin merkezini oluşturuyordu. Savaşın galipleri olan İngiltere ve Fransa başta olmak üzere, savaştan büyük ekonomik zarar gören Avrupa ülkeleri yaralarını sarmaya çalışıyorlardı. Almanya yenilmişti. Rusya, İhtilâl'in getirdiği sosyal problemler ve bunalımlarla çalkalanıyordu.

İngiltere ve Fransa, yenik devletlere, özellikle Almanya'ya bir daha savaşa cesaret edememeleri için ağır andlaşmalar imzalatmaya hazırlanıyordu. Savaşın diğer mağlubu Osmanlı Devleti üzerinde ise son yüzyıl içinde besledikleri siyasal emelleri nihayet gerçekleştirme fırsatını bulmuşlardı. Savaş sırasında imzalanan Gizli Andlaşmalar artık gün ışığına çıkmıştı.

Savaşı uluslararası ilişkilerin çözüm aracı olmaktan çıkartmayı amaçlayan Uluslar Kurumu Anayasası ise 28 Nisan 1919'da kabul edilmişti. ABD'nin bu Kurum'a katılmaması ve yalnızcılık politikasına dönmesi, bu Kurum'u daha başlangıçta zayıf düşürmüştü.

---

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi Adına 18 Nisan 2003 tarihinde Edirne'de verilmiştir.

** A.Ü. Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Yenik devletlerin topraklarında kurulan, Macaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya gibi devletlerde sınır ve azınlık ihtilâfları vardı. Almanya ise ekonomik ve siyasal bakımdan çok ağır şartlarla kendisini bağlayan bir andlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştı.

Savaştan galip ya da mağlup çıkan tüm Devletlerde ekonomik ve siyasal krizler, işsizlik ve sosyal karışıklıklarla birleşen tüm bu çatışma unsurları dünyayı yeni bunalımlara sürükledi. İtalya ve Almanya'da aşırı sağcı partiler iş başına geçti. Radikal milliyetçilik hızla tırmandı. Rusya'da sosyalist rejim kurulmuştu. Demokrasi, yerini diktatörlüklere bırakmaya başladı.

Savaşın hemen ardından gelen 1929 ekonomik krizi ABD ve Avrupa'yı bir kez daha sarstı. Artık II. Dünya Savaşı'nın tohumları ekilmişti.

Osmanlı Devleti'nin toprakları ise işgale uğradı. Mustafa Kemal, Nutuk'ta başlangıç cümlesi olarak şöyle diyordu: "1919 senesi Mayıs'ının 19 uncu günü Samsun'a çıktım...". İşgale ve işgale boyun eğen İstanbul Hükümeti'ne karşı verilecek "Kurtuluş Savaşı" başlamıştı...

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM, hem ulusal egemenliğe dayalı yeni Türk Devleti'nin, hem de demokratik ve laâik bir hukuk ve yönetim sisteminin habercisiydi. Kurtuluş Savaşı ve Lozan, Mustafa Kemal'in kahraman Türk halkının tam desteğiyle gerçekleştirdiği askerî ve siyasî başarılardır.

Avrupa ve dünya yeni bunalımlara sürüklendiği sırada Lozan'ı imzalamış olan Türkiye Cumhuriyeti dış ilişkilerinde çok başarılı bir politika izledi. Yıkılmış, borçlu bir ülke yeniden imar edilirken, bir yandan da pek çok ülkeyle andlaşmalar yoluyla dostluklar kuruldu.

Atatürk'ün izlediği dış politika şu dönemlerde özetlenebilir:

1. 1920-1923 Dönemi

Atatürk Kurtuluş Savaşı boyunca izlediği dış politikanın esaslarını 1919 Erzurum Kongresi'nde saplanıp 28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında kabul edilen Misâk-ı Millî'ye dayandırmıştır: Ülkenin sınır-

Levent Şahverdi Arşivi

ları çizilmiş, İstanbul ve Boğazların güvenliğinin sağlanacağı belirtilmiştir. Azınlık hakları, komşu ülkelerdeki müslüman halkın da yararlanacağı "karşılıklılık" ilkesiyle ele alınırken, bağımsız devletin siyasî, adlî, malî gelişimini engelleyen bağların (kapitülasyonlar) kaldırılması ana hedef olarak tespit edilmiştir.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine çalışmalarına son verince Ankara'da 23 Nisan 1920'de TBMM açılırken, yeni devlet tüm kurumlarını da oluşturmaya başlamıştır. Dışişleri Bakanlığı da bu dönemde kurulmuştur.

Atatürk Kurtuluş Savaşı boyunca çeşitli ülkelerle diyalog kurmuş, savaşla dış siyaseti bir arada sürdürmüştür.

1917 Sovyet İhtilâli'yle I. Dünya Savaşı'ndan çıkan, yeni sisteminin temel ilkeleri itibarıyla Batı'yla çatışan Sovyet Rusya, Batı'yla savaşan Türkiye ile doğal bir yakınlık içine girmiştir. Atatürk, kısa dönemde Batı'ya karşı bir müttefik elde ederken, uzun dönemde Türkiye ve bazı İslâm ve Asya ülkelerinde kendi rejimini yaymayı plânlayan Sovyet Rusya'dan yardım almak amacıyla dostça ilişkiler kurdu. 1920'de göstermelik bir komünist parti kurdurdu (1922'de faaliyetine son verildi). Moskova'ya elçiler yolladı. Lenin'le mektuplaştı. Böylece Millî Mücadele boyunca Rusya'dan silâh, cephane ve nakdî yardım akışı sağlandı. 1920'de Bekir Sami Bey başkanlığında Moskova'ya gönderilen Türk Heyeti'nden bazı toprak taleplerinde bulunulması ilişkileri gerdi ise de, I. İnönü Savaşı'nın kazanılması üzerine Sovyet Rusya bu taleplerinden vazgeçti. 16 Mart 1921'de imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Andlaşması ile Ruslar Misâk-ı Millî'yi tanıdılar ve Doğu Cephesi kapanarak o bölgedeki askerlerimiz Batı'ya kaydırıldı. Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinin düzelmesi, Sovyetlerle arasını açacaktır.

2 Aralık 1920 Gümrü Andlaşması ve Ocak 1921'de I. İnönü zaferi üzerine Müttefik Devletlerin Sevres'in şartlarını yumuşatmak üzere düzenledikleri 21 Şubat 1921 Londra Konferansı ise, Türk Hükûmetinin bu şartları kabul etmemesi üzerine sonuçsuz dağılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

2. 1922-1923 Dönemi

Bu dönem Büyük Taarruz ve Lozan görüşmelerini kapsamaktadır.

Lozan'da Misâk-ı Millî büyük ölçüde gerçekleştirilirken, sınırlarımız saptanmış, kapitülasyonlar kaldırılmıştır (24 Temmuz 1923). Bu Andlaşma, I. Dünya Savaşı'nın mağlupları arasında yer alan bir ulusun zafere dönüştürdüğü ve o dönemden bugüne yürürlükte olan tek andlaşmadır.

3. 1923-1930 Dönemi

Bu dönemde Lozan'dan kalan sorunlar ele alınmıştır. İngiltere'yle Musul, Fransa ile borçlar ve Suriye sınırı, Yunanistan'la ahali mübadelesi gibi konular, Musul hariç Türkiye'nin istediği biçimde çözülmüştür.

1055-1056 yıllarında Selçuklu Devleti'ne bağlanan Musul I. Dünya Savaşı sonuna kadar Türk devlet ve beyliklerinin sınırları içinde kalmıştır. Zengiler, Timurlular, Akkoyunlular ve Safevîlerden Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran Seferiyle Osmanlı hâkimiyetine geçen Musul, Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat seferinden sonra artık Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarından oluşan eyaletin merkezi olmuştur.

İtilâf Devletleri Paris konferansı ve San Remo görüşmelerinde Musul'u paylaşmaya çalışmışlar; 25 Nisan 1920'de San Remo'da imzalanan bir Andlaşma ile Musul petrollerini İngiltere ve Fransa bölüşmüşlerdir.

1917'de İngilizler Bağdat'ı ele geçirmişlerdir. Mondros Ateşkesi'ne göre, "31 Ekim 1918 saat 12.00 den itibaren bölgedeki tüm kuvvetler yerlerinde kalacaklardır" hükmüne rağmen, İngiliz kuvvetleri Musul'a ilerlemeye devam etmişlerdir. Musul'da bulunan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, tüm çabalarına rağmen, Sadrazam'ın 8 Kasım 1918 tarihli telgrafına uyarak, 10 Kasım'da Musul'u İngilizlere terk etmek zorunda kalmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 1920-23 yıllarında yaptığı çeşitli konuşmalarda Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ün Misâk-ı Millî sınırları içinde bulunduğunu belirtmiş ise de, Lozan'da bu sorun çözülememiş ve Türk-İngiliz görüşmelerine bırakılmıştır. Bu görüşmelerden sonuç çıkmamış, Uluslar Kurumu da İngiltere lehine karar almıştır. İngiltere 1921 yılında Irak'ta man-

Levent Şahverdi Arşivi

da statüsünde bir devlet kurarak krallığa Emir Faysal'ı getirmiş ve böylece Musul Irak sınırları içinde kalmıştır.

4. 1930 Sonrası Dönem

Türkiye 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girmiş, 1934 yılında Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Balkan Antantı'nı kurmuştur.

1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Türkiye'yi 1936 yılında Akdeniz Paktına, 1937 yılında bazı Orta Doğu ülkeleriyle Sadabad Paktı'na imza koymaya itmiştir.

1935-1938 arası II. Dünya Savaşı sonunda imzalanan andlaşmaları değiştirmek isteyen Almanya ve İtalya'nın gruplaşması, artık II. Dünya Savaşını çok yakınlaştırmıştır. Bu arada Atatürk Almanya'daki Nazi Rejiminden kaçan Alman bilim adamlarına kapılarımızı açmış ve Üniversite Reformunu bu bilim adamlarının yardımıyla gerçekleştirmiştir.

Türkiye bu gergin ortamda hem Avrupa hem de Almanya ve SSCB ile ilişkilerini sürdürmüştür. Ancak Savaşın yaklaşması üzerine, Türkiye Lozan'da Boğazlar için kabul edilen statünün değişmesi için harekete geçmiş ve büyük bir diplomatik başarı ile 20 Temmuz 1936'da Montreux'da imzalanan andlaşma ile Boğazlarda tam egemenliğini ilân etmiştir.

Atatürk 10 Kasım 1938'de öldüğünde Dünya yeni bir savaşa girmek üzereydi. Hatay sorunu ise 1937'de çözülme yoluna girmiş; Hatay 1939'da topraklarımıza katılmıştır.

Atatürk Dönemi görüldüğü gibi, Kurtuluş Savaşı, galibiyetimizi ve yeni Türk Devleti'nin varlığını perçinleyen Lozan ve pek çok uluslararası andlaşma ile, dış politika açısından son derece yoğun geçmiştir.

Atatürk dış politikasında daima gerçekçi davranmıştır. Dinamiktir, gözü pek, ataktır ama maceracı değildir. 1923'de Arifiye'de yaptığı konuşmasında, "Biz kendimizi bilen kimseleriz. Olmayacak isteklerimiz yoktur" demiştir. Sınırlarımızı Misâk-ı Millî ile çizmiş, Pan-İslam, Pan-Türk ve Turancılık akımlarına kapılmamıştır. Dış politika hedeflerimizi ulusal gücümüzle sınırlı tutmuş ve bunu Musul sorununda göstermiştir. Sadece kendi gücümüze dayanmış ve güvenmiştir. Diyaloglara her zaman açık kalmış, çok iyi bildiği tarihten dersler çıkartarak gelecek için çok doğru ön-

Levent Şahverdi Arşivi

görülerde bulunmuştur. II. Dünya Savaşı'nı ve sonuçlarını tahmin etmiş, "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesiyle ülkemizin bu büyük savaşın dışında kalmamızı sağlayıcı temeller atmıştır. Atatürk daha Kurtuluş Savaşı yıllarında, "Hükûmetimiz savaşçı ve serüvenci olmaktan uzaktır. Tersine barış ve esenliği tercih ederiz (1921)" derken, savaşı hayatî zorunluluklar olmadıkça reddetmiştir.

1931'de Ankara'da yapılan Balkan Konferansı'nda savaşı insanlık dışı gördüğünü şöyle belirtmiştir: "İnsanları mesut edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak gayr-ı insanî ve son derece teessüfe şayan bir sistemdir. İnsanları mesut edecek yegâne vasıta, onları birbirlerine yaklaştırarak, onları birbirlerini sevdirecek, karşılıklı maddî ve manevî ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Cihan sulhu içinde beşeriyetin hakikî saadeti, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır..."

1937'de Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu'ya söylediği şu sözler ise dünyadaki barışın önemini vurgulamaktadır:

"İnsan mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin saadetine hâdim olmağa elinden geldiği kadar çalışmalıdır... Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sükûn, vuzuh ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur... En uzakta zannettiğimiz bir hadisenin, bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için beşeriyetin hepsini bir vücut ve her milleti bunun bir uzvu addetmek icap eder. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün aza müteessir olur".

Sonuç olarak, Atatürk son derece başarılı bir dış politika ile, hem yeni Türk Devletini saygın, güvenilir bir devlet olarak kabul ettirmiş; hem de barışçı, bağımsız devleti koruyucu çizgisini sürdürmeyi ana hedef olarak benimsemiştir. "Ben askerî sorunları olduğu gibi, siyasî sorunları da haritadan mütalâa ederim" diyen Atatürk, jeopolitik şartların getirdiği zor ama çok önemli konumumuzu büyük bir başarı ile değerlendirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

BİBLİYOGRAFYA

- Arsan Nimet, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, (1918-1937) TITE y., Ankara 1961.

- **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi 1/2**, Atatürk İnkılâpları, YÖK, Ankara 1989.

- **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, AAM. Ankara 2000.

- Gönlübol Mehmet, "*Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler*", **Atatürk Yolu**, İst. 1981, s.267.

- Gönlübol Mehmet-Kürkçüoğlu Ömer, "*Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış*", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, AAM, Ankara 1995, S.351-374.

- **Nutuk**, C.1, 1919-1920

- Sonyel Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, 1, Ankara 1987.

- Soysal İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, 1.C.1920-1945, TTK., XVI, Ankara 1983.

- Soysal İsmail, "*Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri*", **AAMD**., C.II, sayı 4, Kasım 1985, s.117.

- Üçok Coşkun, **Siyasal Tarih 1789-1950**, Ankara 1967.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

AĞRI'NIN İŞGALİ VE KURTARILIŞI*

Yrd. Doç. Dr. Turan KAYA

Çocukluk çağlarımın kurtuluş törenlerini şöyle bir hatırlamaya çalıştığımda; günün erken saatlerinde protokol türbininin karşısında yüksekçe bir yer bulup, geçit törenini seyre koyuluyordum. Yapılan konuşmaları doğrusu pek anlayamasam da özetle, bizim şehrimizi istilâ eden düşmanları dedelerimizin, diğer şehirlerde olduğu gibi balta, satır, kazma, kürek ve sopalarla kovup, hürriyete kavuşturduklarıdır. Acaba bütün hikaye bu muydu ?

Bugün Ağrı'nın mutlu günü; kurtuluş coşkusu elbette yüreklerimizi titretmektedir. Tarih sayfalarında bu millet, I. Dünya Savaşı'nda neler yaşadı, neler gördü? Yeni bir çağa girmiş olduğumuzdan, geçmiş olaylar nesillere nasıl anlatıldı, sanat ve edebiyata hangi çizgilerle notlar düşüldü? 15 Nisan'a bakışımız, bu sorulara cevap aramak amacıyla olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bugününü iyi anlayıp, yarınlarına yön verebilmemiz için, tarihi bilmenin gereğini tartışmak bile yakışıksızdır. Bu bilgi, övünme aracı ve millî duyguları kamçılamak veya siyasî çıkarlar için kullanılmamalıdır. Olayların gerçek yönleri anlaşılıp, sebep ve sonuçları üzerinde durularak; objektif analizlerle , doğru sentezlere ulaşılmalıdır.

Kültür varlığımızın iki önemli dalı olarak tarih ve edebiyat, millî servetlerimizdir. Toplumların sosyal ve kültürel yapısının aynası olan bu iki

---

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi Adına 15 Nisan 2003 Tarihinde Ağrı'da verilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

alan, bugünlerde gereğince değer bulmuyorlarsa, yeni tarih ve edebiyat anlayışlarına dikkatlerin çekilmek istenmesi iyi irdelenmelidir. Milletlerin hafızası ve vicdanı olan tarih ile, dünya görüşleri ve hayat anlayışlarının geniş bir laboratuvarı olan edebiyat, kimlik ve kişilik bağlamında üzerinde titizlikle durulması gereken iki disiplindir. Toplumların duyuş, düşünüş ve sosyal değerleri ile hayat tezahürlerini oluşturan kültür; millî bir varlık olarak algılandığında, millet ve devlet olma şuuru gerçekleşmiş demektir. Bunun teminatı da ancak, nesillere millî kültürü eğitimle bilinçli bir kimlik olarak vermektir. Bu kimlikte var olan dört temel öğe; otorite, bağımsızlık, dil ve millî şuurdur. Bireylere millî kimlik ve benlik kazandırıldığında, millet ve devlet sonsuza kadar güven içinde yaşayacaktır.

Bütün bilim dallarında olduğu gibi, halk bilimi çalışmalarında da çeşitli disiplinlerin yardım ve katkısı vardır. *Tarih olaylarının edebiyattaki yerinin değerlendirilmesi son derece önemlidir. Halk edebiyatı ve tarih ilişkileri ciddî olarak ele alındığında, birçok olayın karanlıkta kalan yönünün aydınlatılabileceği görülmüştür.* (ARSLAN 1999: 10). Disiplinler arası işbirliği noktasında, tarih olaylarının halk şairlerinin deyiş ve destanlarında, realist çizgilerle dile getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle destanlar ve diğer halk anlatmalarında önemli tarih malzemesi bulunmaktadır.

"Türkiye Cumhuriyeti Devletinin temeli , Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürüdür" diyen ATATÜRK, millî birlik ve güvenliğimizin dayanaklarına dikkatlerimizi çekmektedir. Vecizedeki Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürünün işlendiği binlerce üründe; *toplum yapısı; zaman, mekan ve yaşanan hayat olaylarının biçimlendirilmiş oluşumları, tarih kaynaklı gerçeğimsiler olarak değerlidirler. Kendi milletinin geçmişine ait doğru bilgiye ulaşamayan, ulaşma arzusu duymayan veya tarih bilgisiyle buluşmayı ve barışmayı beceremeyen toplumlar, başka kültürlerin açık ve örtülü baskılarına boyun eğmek mecburiyetinde kalacaklardır.* (TURAL 2000: 5-26).

Osmanlı yönetiminde Doğu Anadolu Bölgesi Avrupa devletleri için Batı Asya'nın stratejik düğüm noktası konumundaydı. Sıcak denizlere in-

Levent Şahverdi Arşivi

me senaryolarını çeşitli zamanlarda uygulamaya koyan Rusya'nın yanında; 19. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan azınlıkların haklarını koruma gayretlerine ABD de katılmıştır. Bilhassa Doğu Anadolu'daki altı il; Erzurum, Sivas, Elazığ,Van, Bitlis ve Diyarbakır sosyo-ekonomik ve politik bakımdan Osmanlı yönetiminde hep özel bir konumda olmuşlardır. Bu coğrafya, "Şark Meselesi" bağlamında, Avrupa devletlerinin politik gündemlerinde sürekli canlı tutulmak istenmiş ve bu nedenle de Osmanlı devletinin işlerine karışma aracı yapılmıştır.

XIX. yüz yılın son çeyreğinde, Avrupa devletleri arasındaki kamplaşmalar belirginleşmiş ve yakında bir büyük savaşın çıkabileceğine dair işaretler verilmeye başlanmıştı. (OKUR-URAL 2001:5). Çıkabilecek muhtemel savaşın gerçek sebepleri arasında siyasî güç sahibi olmak, daha fazla ekonomik kaynakları kontrol edebilmek, ve yönetimlerindeki toprakları genişletmek vardı. Bu noktadan bakılınca, 1914-1918 yıllarında yaşanan 1. Dünya Savaşı, bütün dünyayı cayır cayır yakmış, milyonlarca insanı katletmiş ve maddî birikimleri yok ederek, geride unutulması imkansız hatıralar bırakmıştır. Bu savaş asla hakkın, hürriyetin ve medeniyetin korunması adına yapılmış değildir. Bu insanlık felâketini yeniden değerlendirmek, bugün bizlere belki bir kazanç sağlayacak gibi görünmese de, gerçekleri korkmadan öğrenmek, bütün insanlığın ortak arzusu olan barış içinde yaşamanın yollarını bulmayı, yapılan hataları görebilmeyi ve yapılması gerekenleri öğrenmeyi yeniden düşündürebilir.

Anadolu'nun stratejik konumu sebebiyle giriş kapısı özelliğindeki Ağrı ; ilk çağlardan beri bir çok istilâya uğramış, 1071'den sonra Türk Milletinin yurdu olmaya başlamış, yeni bir sosyal ve kültürel yapı oluşarak, yerli halkla birlikte tarihî oluşum içine girmiştir. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ile 1914-1918 Birinci Dünya savaşındaki olaylar, bu topraklarda yaşanılanları dile getiren; anlatılan ve okunan sayısız ağıtta, türküde, destanda ve hatıralarda geçmişin izleri hala canlılıklarını korumaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı hâkimiyetindeki topraklarda bulunan etnik unsurlar, dış güçlerin desteği ve propagandaları ile Türklere karşı düşmanca davranmışlar; azınlıklar Türklerle âde-

Levent Şahverdi Arşivi

ta bir iç savaşa girişmişlerdir. 1915 "Tehcir hâdisesi" ibretle incelenebilecek bir tarih vak'ası olarak görülmelidir. Savaş yıllarını yeni nesillere çok yönlü olarak, realist ve ilmî bir bakış noktasından öğretmek, bütün insanlığın ortak arzularına doğru çalışmak, gelecek açısından çok büyük önem arz etmektedir.

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı yönetimindeki topraklardaki mücadelenin gerçek boyutları nesillere gereğince anlatılıp anlatılamadığı noktası yeniden gözden geçirilmelidir. Hele 19 Mayıs 1919, 30 Ağustos 1922 Kurtuluş Savaşımız, bugünlere nasıl gelindiğinin iyi anlaşılması açısından son derece dikkatle değerlendirilmelidir. Tarih şuurumuzda geçmişin iz bırakan olayları acaba hangi yönleriyle bilinmektedir? Bazı tarih olaylarının karanlık noktaları yeterince aydınlatılabilmiş midir? Yahut gizli kalmış hayat gerçeklerine kim ışık tutacaktır? Bu sorulara cevaplar , çizgi ötesi bir bakışla aranmalı mı?

A. Savaş'ın Panaroması

Panoramayı netleştirmek için, Avrupa'nın savaş öncesi durumunun ve anlayışının tarihî köklerine inmek gerekir. Yüzyıllar boyu Osmanlı Devleti, Batılı sömürgeci emellere karşı ordularını çelik bir kale gibi dikmiş olmasına rağmen, tarihin altın sayfalarındaki destan kahramanların torunları, bu savaşın izlerini bugün bile çevrelerinde hissetmektedirler.

1. Dünya Savaşı

Savaş öncesi dünya siyaset konjonktüründe 1789 Fransız ihtilâlinin etkileriyle oluşan gelişmeler, Avrupa Devletlerinin ve diğer güç dengelerinin konumunu değiştirmeye başlamıştır. 1822'de "Üçlü İttifak" kurulmuş;ekonomik alandaki mücadeleler, siyasî alanda da kendini hissettirmiş; Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarından pay alma hesapları içinde olanlar, aralarındaki gizli ve açık mücadelelerin sebebiyle; İngiliz, Fransız ve Rus devletleri de kendi aralarında 1904'te "Üçlü İtilâf" ı oluşturmuşlardır.

a. Savaşın Başlaması

28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırplı tarafından vurulması, ardından Sır-

Levent Şahverdi Arşivi

bistan'a ültimatom verilip, savaş ilânı ile; Rusya, Sırbistan'ın arkasında ve Almanya'da Avusturya'nın safında bir hafta içinde dünya çapında sürecek bir savaşı başlatılmıştır. İttifak devletleri ile birlikte olan İtalya, bir süre sonra yer değiştirip, karşı cepheye geçmiştir.

Avrupa'da hızla yayılan savaş rüzgarlarının başlangıcında, Osmanlı Devleti gelişmeleri önce soğukkanlılıkla karşılayıp, tarafsız kalmaya karar vermişti. Çünkü Balkan Savaşı'ndan çıkalı henüz birkaç yıl olmuştu. *Yönetimde söz sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en güçlü adamı Enver Paşa, ordunun başında idi ve bu savaşın Almanya'nın zaferi ile biteceğine inanıyordu. Cemal Paşanın ise:"Bu harp İngiltere'ye çok pahalıya mal olacak"demesi; İngiliz ve Fransızların dostu olmasına rağmen, Almanları sevmediği bilinmekteydi.* (ÖZTUNA 1978:281-299). Bununla beraber Talat Paşa ile de aralarında bazı görüş farkları vardı. Her nedense Osmanlı Devletinin bu üç paşası, savaş konusunda aynı görüşte birleşmişlerdi.

Akdeniz'de İngiliz donanmasından kaçıp,10 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'na sığınan Goeben ve Breslau zırhlıları, Osmanlılar tarafından savaş hukuku gereklerine uymak düşüncesiyle, satın alındığı açıklanıp, adları da "Yavuz" ve "Midilli"olarak değiştirilmiş; fakat içindeki mürettebat ve subayları bırakılarak, bir müddet sonra Karadeniz'e çıkışlarına izin verilmiş, ardından da 29 Ekim'de Sivastopol, Odesa, Kefe ve Novorosisk'i top ateşine tutmuşlardır. Bu durum üzerine *31 Ekim 1914'te Rus birlikleri Doğu Bayazıt'a hücum ettiler, İngilizler de 1 Kasım'da Akabe'yi bombaladılar. 3 Kasım 1914' te Rusya, Osmanlı Devletine resmen savaş ilân etti, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa savaş ilânı yaptı . Bu durum üzerine, Osmanlı Devleti "Cihad-ı Mukaddes" Seferberlik ilân ederek, İttifak devletleri safında yerini aldı.* (TANSEL 1978:220).

b. Savaş Cepheleri

Osmanlı Devleti bu savaşta müttefikleriyle birlikte dört ayrı cephede çarpışmalara girdi. Cephelerin her birinde savaşın seyri, süresi ve gelişme ve neticeleri farklı biçimlerde olmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

Kafkas Cephesi

Rusların Anadolu'ya yönelik saldırısı yıllar öncesinden tasarlanmış bir senaryoya bağlı olarak yürütülmüştür. III. Ordunun Enver Paşa komutasındaki birlikleri, Kafkas cephesinde Rus birlikleriyle, 21 Aralık 1914'te çok zor şartlarda yaptığı "Sarıkamış Hârekatı" 25 gün sürmüş ve 90 bin askerimiz şehit olmuştur. Bu savaşın kritiğini uzmanlara bırakıp, biz yazılan bir ağıta kulak verelim. (Sarıkamış ağıtı eklenecek-banttan müzik ve yansıda savaş krokisi yer alacak)

Bu cephede Osmanlı ve Rus birlikleri kış sebebiyle savunma durumuna geçip, bir yıl hazırlıklarını yapmışlardır. 1916 baharından itibaren Rus taarruzu yeniden başlatılmış, III. Ordu'ya beklediği takviye yeterli miktarda gelmeyince, birliklerimiz geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. 21 Ocaktan itibaren Doğu Anadolu Bölgesine Rus birlikleri ayrı ayrı kollardan girerek, 16 Şubat'ta Erzurum düşmüş, 3 Mart'ta Bitlis işgal edilmiş, Rus ileri harekâtı batıya doğru sürmüş; 18 Nisan Trabzon, 20 Temmuz Gümüşhane, 25 Temmuz Erzincan, 26 Temmuz Muş ve 25 Temmuz'da Van illerimiz ve yöreleri esarete maruz kalmışlardır. Diğer cephelerdeki durıma bir bakalım.

Irak ve Yemen Cepheleri

İngiliz birlikleri 7 Kasım 1914'te Irak topraklarında karaya çıkıp, 21 Kasım'da Basrayı, 11 Mart 1917'de ancak Bağdat'ı alabildi. Ardından Kerkük düştü, Musul'a yaklaştıklarında Mondros Ateşkes antlaşması imzalandı. *Yemendeki Osmanlı birlikleri, düşman kuvvetlerinin yerli işbirlikçileriyle ve İngilizlerle olan mücadeleleri savaş boyunca sürdü . Buradaki gelişmeler Albay Mehmet Arif Seyhan'ın hatıralarında günü gününe anlatılmaktadır.* Ne yazık ki Güneydeki Osmanlı cephesi çok dağınık olmasına rağmen, kuvvetlerimiz buralarda da ayrı ayrı kahramanlık destanları yazdılar tıpkı Çanakkale, Süveyş, Kafkas cephelerinde olduğu gibi. *Mütareke şartları gereği buradaki birliklerimiz, 5 Mart 1919'da İngilizler tarafından teslim alınmıştır.* (SEYHAN 2000:135).

Süveyş ve Filistin Cepheleri

İngilizlerin 1 Kasım 1914'te Akabe'yi topa tutmaları ile açılan bu cephede, 3 Kasım'da Akabe işgal edildi. İngilizler Mısır'daki birliklerini Sü-

Levent Şahverdi Arşivi

veyş Kanalına sevk ettiler. *Cemal Paşa komutasındaki Türk ordusu Sina çölünü geçerek 2-3 Şubat 1914'te taarruza geçti, yeterli savaş hazırlığının olmadığı birliklerimiz 600 şehit vererek geri çekildi. İngilizlerin kandırmış olduğu Hicaz Emiri Şerif Hüseyin de isyan ederek, Fahrettin Paşa'nın savunduğu Medine'ye saldırdı. Gazze'de , Süveyş kanalında ve Şeria cephelerinde 1916-17'de şiddetli çarpışmalar oldu.* Osmanlı kuvvetleri şehitler vererek bu cephelerden çekilmeye başladı. 1 Ekim'de Şam 27 Ekim'de Halep düştü, Fransız birlikleri İskenderun'a 14 Ekim 1918'de girebildiler. (YILDIZ 1993:191-195).

Galiçya ve Çanakkale Cepheleri

Türk ordularının diğer cephelerde yenilip geri çekilmelerine rağmen, bu cephelerde başarılar kazanmışlardır. I. Türk Kolordusu İtilâf kuvvetleri birliklerinin karşısında Galiçya cephesinde Alman ve Bulgar birlikleriyle kahramanlık destanları yazdırmışlardır. 1917'de Rusya'nın, Bolşevik Devriminin ardından, Brest Litovsk antlaşması ile 3 Mart 1918'de savaştan çekilmesi, Amerika'nın 5 Nisan 1917'den itibaren Fransa kıyılarına tümen tümen asker çıkartması üzerine; Makedonya cephesinde Bulgarlar mütareke isteğinde bulununca, 27 Eylül 1918'de buradaki çarpışmaların neticesi de belli olmuştu.

Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci Türk cephesi olarak Çanakkale savaşları, tarihimizin ve Mehmetçiğin Altın destanıdır. *26 Eylül 1914'te Boğazlar yabancı gemilerine kapatıldı. İtilaf Devletleri boğazları ele geçirip, Osmanlı Devletini savaş dışı bırakarak, sıkışık durumdaki Rusya'ya yardım etmek amacıyla 3 Kasım 1914'te saldırılarına başladılar. 18 Mart 1915'te Boğazı zorlayarak geçmeyi bir kez daha denediler. Deniz savaşlarında Türk savunmasının karşısında pek çok gemilerini kayıp ederek, geri çekildiler. 25 Nisan'da Gelibolu yarım adasına asker çıkartmayı başardılar. Dar bir kıyıya sıkışan İngiliz birliklerinin karşısında, Miralay Mustafa Kemal Conk Bayırı'nda 57. Alaydaki askerlerine şöyle sesleniyordu:"Ben sizlere savaşmayı değil, ölmeyi emrediyorum."Kocaçimen'i kurtaran bu alayın bütün erleri şehit olmuşlardır.* (ÖZTUNA 1978:280-300). O kahramanlara Mehmet Akif Ersoy'un seslenişini şu şiir abidesinden

Levent Şahverdi Arşivi

okuyalım: (Yansıtılıp, seslendirilecek) Çanakkale kara savaşlarında da yenilen İngiliz birlikleri 8-9 Ocak tarihlerinde bölgeden çekilip, Çanakkale'nin geçilmez olduğunu dünyaya duyurmuşlardır.

B. Ağrı'nın İşgal Yılları ve Ermeni Tehciri

Anadolu'nun ve Ağrı'nın işgalinin daha net algılanabilmesi açısından, Birinci Dünya Savaşı öncesine de bir bakmak gerekir: Tarih boyu Anadolu'unun giriş kapısı olan Ağrı'nın Ruslar tarafından istilâsı birkaç dönemde ele alınabilir. Emperyalist emellerini gerçekleştirmek için Osmanlı topraklarına Ağustos 1828'de saldıran Rus birlikleri Bayazıt, Diyadin, Karaköse ve Eleşkirt'i istilâ etti. Yerli halkı yurtlarından sürüp, onların yerine Malakan, Ermeni ve Yezidileri yerleştirdi. Eylül 1829'da Ruslar buralardan temizlenince, göç edenler topraklarına geri geldi. Ancak, 1854'te tekrar Ruslar sınırları geçip, 29 Temmuz'da Iğdır üzerinden Bayazıt'a oradan Karaköse'ye ilerlediler. Dört yıl süren esaret 30 Mart 1856 Paris Antlaşması ile sona erdi. Ruslar işgal ettikleri yerlerden çekildiler. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Savaşları ise Balkanlar ve Kafkaslar üzerinden Osmanlı topraklarına yöneltilmiş en büyük saldırılardan birisidir. Ağrı ve çevresinde Rus birliklerinin yanında Ermeni milisleri de halka olmadık eziyetler yapmışlardır. Buralarda yaşayan ahali zulümden kurtulmak düşüncesiyle Anadolu içlerine doğru muhacir olmuşlardır. O günlerin edebiyata yansıyan boyutlarını ağıtlarda ve türkülerde görmekteyiz. (ALPASLAN 1995:64). (Ağıt yansıtılacak) Buna Bayazıt'tan o kara günler için bir örnek verebiliriz: "Rus işgalinden önce, Ermeniler ile iç içe ve komşu olarak yaşıyorduk. Aramızda en küçük bir geçimsizlik ve ihtilâf yoktu. Normal komşuluk münasebetleri içinde birbirimizin dert ve meselelerine ortak olurduk. Biz Müslümanlar, onlara büyük bir hoşgörü gösterirdik, onlar da çok memnun ve minnettar kaldıklarını söylerlerdi. Biz, ailece hayli varlıklı sayılırdık, bin civarında koyunumuz, 30-40 civarında sığırımız vardı.Ruslar sınırlarımızdan içeri girdikten sonra, komşumuz olan Ermeni, babam Mehmet Emin Efendiye gelip, şöyle bir teklifte bulundu: -Efendim, bildiğiniz gibi Ruslar hududu geçti, yarın değilse öbür gün buradalar. Si-

Levent Şahverdi Arşivi

zin de maşallah epey koyun ve sığırınız var. Onları elinizden alırlar ve sizi perişan ederler. Sizlerin bizlere çok iyiliği dokundu. Bugün bana mukabele etmek fırsatı çıktı. Sizden istirham ediyorum; siz, bütün hayvanlarınızı bize emanet edin, Ruslar sorduğunda, benimdir derim, tehlike geçtikten sonra mallarınızı size iade ederim. Babam bu teklife inandı ve komşunun dediğini yaptı. Fakat, netice ne oldu biliyor musunuz? Sadık komşumuz olan Ermeni, Rusların Bayazıt'ı işgalinden sonra bütün hayvanlarımızı satıp, parasını cebine attı. Kendisine, bu mu vefakârlık, bu mu emanette riayet? diye sorulduğunda, ne yapalım, bunlar savaşın cilveleridir deyip işi pişkinliğe vuruyordu." Halam Hatice Hanımın bana anlattığına göre : Bir gün Ermeniler kapımızı çaldılar, korka korka açtık, içeriye silahlı üç-dört kişi girdi. Paralar nerede diye kocamı sıkıştırdılar. Döve döve elimizde ne var ne yok aldılar. O da yetmiyormuş gibi, kocamın başına vura vura çocuklarımın gözleri önünde öldürdüler. (ARVASİ 1987).

Ermenilerin Ağrı'ya ayrı bir önem vermeleri, "Ararat" adını verip, kutsal gördükleri Ağrı Dağından ötürüdür. Bayraklarında ve paralarında bu dağ yer alır. Geçmiş dönemlerdeki savaşlarda Ruslarla işbirliği içinde yerli halkı her tarafta katlettikleri, yüzlerce belge ile tarihte tescil olunmuştur. Dünya üzerinde hiçbir millet egemenliğinde bulunan bir azınlıktan böylesine ihanet dolu davranışlar görmemiştir. (ALPASLAN 1995:65).

O dönemde Bayazıt sancağınına bağlı olan Karaköse, doğuda stratejik önemi olan bir coğrafyadır. Savaş öncesinde burada II. İhtiyat Süvari Tümeni bulunmaktaydı. Harbin başlangıcında Doğu Cephemizde 80 bin askerimiz, 160 topumuz vardı. Rus kuvvetleri ise 115 bin asker ve 250 toptu. 30 Ekim 1914'te Rus birlikleri Bayazıt'ı işgal edince, Bayazıt –Diyadin hattındaki on bin kişilik 3. Aşiret Süvari Tümeni ve Hudut Taburları Aladağ'a doğru hareket etme emri almışlardır. III. Ordu birliklerinin savaş taktiği gereği geri çekilişi sürerken, 3. Tümen karargâhı Karaköse'ye çekilmiştir. Rus kuvvetleri Kasım sonunda Murat Nehri kıyılarından Ağrı'ya yöneldiklerinde, kanlı çarpışmalar oldu. 9. Alay'dan Bölük komutanı Yüzbaşı Tevfik Bey şehit düştü. Bugün mezarı Toprakkale Camii avlusundadır. Sürekli takviye alarak sayıları artan Rus kuvvetleri milis kuvvetleriyle

Levent Sahverdi Arşivi

yaptığı çetin çarpışmalarla 1915 sonlarında bütün Ağrı'yı işgal etti. Halk zulüm, kıtlık ve kırgın ile yüz yüze göçe koyuldu, halk dilinde bu günlere "Kaça kaç" denildi. Hele ağır kış şartları ve Ermeni ihanetleri yüzlerce insanı yok ediyordu. İşgal sırasında Ruslar Ağrı'da demiryolunu yenilediler, ancak bölgedeki Ermenilerin işledikleri cinayetler sürdü, köyleri yakıp yıktılar, bu köylerden birisi de Molla Osman köyü olup, orada katledilenler için sonraları bir şehitlik yapılmıştır. (YILDIRIM 2002:110).

21 Aralık 1914 "Sarıkamış Harekatı" sonrasında toparlanan ve takviye alan Rus birlikleri 16 Şubat 1916'da Erzurum'u, Mart başlarında Tercan'ı alıp, Bayburt üzerinden Gümüşhane ve Trabzon'a yöneldiler. Rus birlikleri 25 Temmuz'da Erzincan'ı işgal etti. Bu tarihten itibaren Rus himayesinde Ermeni yağmacılığı, zulüm ve katliam altındaki on binlerce Müslüman'ın kara günleri, yüzlerce acı olayı tarihe miras bıraktı. Peki ama niçin? Bu sorunun cevabını, biraz tarihi kurcalamakla kolayca bulabiliriz.

Nasıl bir millettir bizi arkadan hançerleyen Ermeniler acaba?

Tarih boyunca Anadolu'da Pars, Roma, Sasani, Bizans hâkimiyetlerinde çeşitli yörelerde sıradan bir hayat sürdüren Ermeniler, 1071'den sonra Türklerin adil, insanî, hoşgörülü, birleştirici ve barışçı yaklaşımlarıyla, insan onuruna yakışır bir hayata kavuşup, Fatih Sultan Mehmet'in fermanıyla da dinî hoş görünün en geniş imkanlarına erişmişlerdir. Bu gelişmelerin verdiği rahat yaşama imkanlarıyla, devlet hizmetinde önemli mevkilere bile yükselebilmişlerdir. Kendilerine "Millet-i Sadıka" bile denilmiştir. (AYHAN 1975:18) Gerçekler de bunu teyit ediyor mu tarihin aynasında? Şimdi de bu soruya cevap arayalım.

Anadolu'da Türklerle Ermeniler yüzyıllardan beri bir arada, komşu olarak yaşıyorlardı. Yapılan araştırmalara göre de XIX. yüzyıla kadar ciddî bir sürtüşme yaşanmamıştı. *XVIII. Yüzyılda Doğu ticaretinden istifade etmek isteyen Rus Çarı I. Petro, Ermenilerden faydalanmayı düşünmüş ve onları hâkimiyetindeki topraklarda yerleşmeye davet ederek, her türlü imtiyaz ve garantiyi vereceğini bildirmiştir. İran'dan göç eden Ermeni aileler XIX. yüzyılda Çar'ın hizmetinde oldukça etkili mevkilere yükselmiş bulunuyorlardı.* (ÇÖHÇE 2001:3) Ne zaman ki 30 Mart 1856'da Paris Ant-

Levent Şahverdi Arşivi

laşması imzalandı; Avrupa Devletleri, Osmanlı hâkimiyetindeki Hristiyan azınlıkların haklarını koruma gerekçesi ile, devletin iç işlerine karışmaya, baskılarını çeşitli vesilelerle yapmaya başlayarak, Ermenilerin arkasında oldular. Artık Osmanlı topraklarındaki azınlıkların haklarını savunmak üzere çeşitli ülkelere ait ajanlar, değişik isim ve ünvanlar altında, önceden planlanmış senaryolarını uygulamak için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı. Osmanlı Devletinin sistemli olarak parçalama plânları içinde olan Yunanlılar, Sırplar, Karadağlılar, Bulgarlar ve Romenlerden sonra; Ermeni azınlıklar da silahlanmışlar ve Osmanlıya karşı isyan ederek; çeşitli yerlerde savaşmışlardır. Ermenilerin diğer azınlıklardan farkları, Osmanlı Devletinin herhangi bir bölgesinde hiçbir zaman çoğunlukta bulunmamış olmalarıdır. I. Dünya Savaşı başlarında Ermenilerin en kalabalık olduğu yerlerde toplam nüfusun ancak % 17'sini teşkil ettikleri güvenilir kaynaklarda verilmektedir. Aslında dünyadaki bütün Ermeniler Doğu Anadolu'ya gelseler yine de orada çoğunluk oluşturamazlardı. *I. Dünya Savaşında Osmanlı Devletinden meydana gelen trajik olaylarda ölen Müslüman, Ermeni ve diğer insanların, başlatılan isyan ve tedhişlerle olduğu, teşkilatlanmış çetelerin üstesinden gelmek için yapılan operasyonlar ve karşı tedbirlerle pek çok insan hayatını göç, salgın hastalık, çatışma ve diğer durumlarda kaybetmişlerdir.* (URAS1987: 701-738).

1. Rus Esareti Altında Ermeni Hayalleri

Gerçek şu ki, Ermeni Müslüman çatışmasının temelinde, Rus Emperyalizminin olduğu açıkça görülmektedir. 16. Yüzyıldan itibaren Rus yayılmacılığı Türk soylu toplulukların bulundukları ülkelerde sürgün ve katliamla acımasızca sürdürülmüş 1790'da Kafkasya Ermenileri Rus desteğiyle isyan edip bölgedeki Müslümanları katlederek sağ kalanları başka yerlere göçe zorlamışlardır. Bu devredeki olayları Kızıl Kitap'tan okumak gerekir. (KARİBİ 1921:25). Rus Yayılmacılığın hedefleri olan sıcak denizlere ulaşma arzusu Osmanlı topraklarına bir kere göz dikmişti. 1877-78 Savaşı Rus-Ermeni İşbirliğinin vahşetleriyle birçok yerde umulmadık katliamlara vesile olmuştur. Osmanlı devletine karşı yapılmış Ermeni ayaklanmaları konunun ayrıntıları olmasına rağmen, *1890 Erzurum, 1891 Erzin-*

Levent Şahverdi Arşivi

can Armudan, Maraş'ta Zeytun ve daha pek çok yerdeki isyanlar arşiv kaynaklarına göre incelenmiştir. (GÜRÜN 1983:193-209) *Ermeni-Rus işbirliğinin senaryosuna göre, çıkacak bir savaşta Rus birliklerinin ilerlemesine göre Türk Kuvvetleri geri çekilirken, önceden hazırlıklı olan Ermeni kuvvetleri her türlü vasıtalarla ayaklanacaklar ve Türk askerini iki ateş arasında bırakıp, devlet binalarını ve müesseseleri tahrip edeceklerdir. Eğer tersi olur, Türk Ordusu ileri hareketle başarı kazanırsa; Rus kuvvetleriyle birleşip, çeteler halinde çatışmaya katılacaklardır.* (ERÇIKAN 1919:21).

1914 başlarında Tiflis'e gelen Çar 1.Nikola tarafından kabul edilen Eçmiyazin Katogikosu Kevork: "Ermenilerin kurtuluşunun Osmanlı'dan ayrılarak Rusya'nın himayesinde kurulacak bir Ermenistan Devleti ile olabileceğini söylemiş olması", Ermenilerin Osmanlıya karşı yapacakları mücadelenin hazırlıklarına dair ipuçlarını önceden vermiştir. (KOÇAŞ 1967: 186). Kafkas Cephesi çatışmalarının aşamalarına göre; Rus kuvvetlerinin ilerlemesi üzerine, *yıllardan beri hazırlanan Ermeniler yer yer isyana başlayıp, bulundukları yerlerdeki sivil halkı çeşitli bahanelerle katletmeye ve akla gelmedik zulümlere başlamışlardır.*

24 Nisan 1915'te Osmanlı Devleti bütün Ermeni cemaatlerini kapatarak 2345 kişilik yönetici kadroları tutuklatmıştır. Ardından, *14 Mayıs 1915'de Osmanlı Devleti ile bir iç savaş durumuna girmiş olan Ermenilere karşı Devlet kendi iç güvenliği ve insanların emniyeti için "tehcir" kararını almıştır. Bu kanunla isyana katılan çetelerin elebaşları ve mensupları tutuklanıp, saldırıda bulunabilecek Ermenilerin de güvenli bölgelere nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı arşiv belgeleri tehcir konusunu aydınlatacak en güvenilir kaynaklardır.* (GÜRÜN 1983:193-209). Bu konuda Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun çok kıymetli "Ermeni Tehciri" eseri dikkat çekmektedir. (HALAÇOĞLU 2000:1-52). Tarihi olayları eserlerine yanlış geçiren yabancı tarihçiler ve bilhassa gerçek olayları tahrif eden Ermeniler, hiçbir eserlerinde Osmanlı arşivlerini kaynak olarak göstermemişlerdir. *I. Dünya Savaşındaki Rus Birlikleri içinde Ermeni asıllı asker miktarı bir kolordu, 2 piyade tümeni, 3 gönüllü süvari tugayı ve her biri 4*

Levent Şahverdi Arşivi

bölükten meydana gelen iki alaylı milis kuvvetlerinden meydana geliyordu. Rus birliklerinin ilerleyişini duyan Amerika'daki Ermeniler, Rus ordusuna gönüllü asker olarak katılıp, katliamlara girişmişlerdir. *Sayıları on bini geçen Ermeni asker ve subayı önceden yapılmış plânları, işgal altındaki yörelerde uygulamaktaydılar.* (KURAT 990: 460).

2. Rusların Çekilmesi ve Ermeni Mezalimi

29 Kasım 1916'da İttifak Devletleri savaşı sona erdirmek için itilâf devletlerine sulh teklifinde bulunmuşlarsa da, ilk red cevabını Ruslar vermişti. (YAVUZ 1995:104). Rusya'da 7 Kasım 1917'de bir darbe ile iktidar Bolşeviklerin eline geçmiştir. Gelişen olayların ardından Rusya, 21 Kasım 1917'de yayımladığı bir beyanname ile sulh görüşmeleri için İttifak devletlerine çağrıda bulunmuştur. 30 Kasım'da başlayan müzakereler, 5 Aralık'ta tamamlanmış ve savaşa son veren mütareke hazırlanmıştır. *Böylece Rusya, Almanya ve müttefikleriyle Lehistan'da Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalayarak, I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir.* Rus hükümeti adına, bu mütareke çerçevesinde *18 Aralık'ta Erzincan'da üç gün süren görüşmeler sonucu 14 maddelik bir Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. (YAVUZ 1995:167). Rus birliklerinin* geri çekilişinde Anadolu'da işgal etmiş oldukları bir çok şehir ve kasabının yönetimini de işbirlikçi Ermeni çetelerine bırakmışlardı. *Anlaşma gereği Rus birlikleri Osmanlı topraklarını boşaltacaktı. Doğu Anadolu'nun Ermenilere verileceğinin çeşitli yerlerde söylenmesi üzerine, 3. Ordu Kumandanı Mehmet Vehip Paşa, Kolorduların ileri harekâtı için, Kazım Karabekir Paşa ile gerekli stratejileri görüşüp, Ermeni katliamının vahşete dönüşmemesi için hızla hareket etmenin gerektiği kararına varmışlardı.* (TANSEL 1978:220-224).

Ermenilerin Anadolu'daki vahşetlerini kendi şairlerinin eserlerinde de görmek mümkündür. *Aşık Ferdi isimli bir Ermeni şairi diyor ki: "Avadis Nabar beg öncümüz oldu, / Matyos pederimiz gücümüz oldu, / Çoban Osmanlıya öcümüz oldu, / Ölüm cebimizde vurun kardeşlerim."* Hele insan kasabı Antranik adlı caninin yaptıklarından, Rus kumandan Miralay Morele ile Kafkas Orduları Baş Kumandanı General Oduse Liyetza'nın itirafları arşivlere geçmiş belgelerdir. Doğu Anadolu'daki Ermeni baskınların-

Levent Şahverdi Arşivi

da halkın savunması için kurdurulmuş olan Aşiret kuvvetleri "Hamidiye Alayları" olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

Ermenilerin Ağrı'da ve Anadolu'nun diğer yörelerinde yaptıkları katliamlar, insanlığın utanç belgesi olarak, tarihe kalın çizgilerle kayıt düşülmesine rağmen, alınlarındaki "kara lekeyi" silme gayretleri asla başarılı olamayacaktır. (BANOĞLU 1976: 27, NALBANTOĞLU 1992: 71-74). Milletimizin yüreğinde o günler "düşman yarası" olarak hatırlanacaktır. Ama soylu Türk milletinin her zaman barıştan yana olan insanî yaklaşımları, bugün bile dünyanın pek çok ülkesinde gereğince anlaşılabilmiş değildir. Çünkü Ermenilerin asılsız iddiaları olan "Soy kırım", parlamentolarda tartışılıp, kararlar alınabilecek boyutlara vardırılmıştır. Belki de ABD Parlamentosu'na 24 Nisanda yeniden görüşme teklifi bile yapılabilecektir.

3. Kurtuluşa Doğru

Ekim 1917 Bolşevik ihtilali sonucu Anadolu'da bulunan Rus kuvvetleri geri çekilmeye başladığında, yerlerini alan Ermeni kuvvetleri saldırı ve zulme hız verdiklerinde, 11. Kafkas Fırkası kumandanı Cavit Paşa, Osman Nuri Paşa ve Hamidiye Alayları ile Kuvvayı Aşiret alayları güç birliği yaparak, Ermeniler üzerine hücuma koyuldular.

3. Ordu'nun Rus çekilmesini yakından takip eden birlik kumandanları; Ermeni zulmünden halkı kurtarabilmek için, doğrudan ileri harekâta geçmeden önce; mahallinde milisler teşkil edip, ileri keşif ve anî baskınlarla stratejik kararlarını 6 Ocak 1918'de vermişlerdir. 16 Ocak'ta işgal altındaki yerlerden gelen istihbarata göre, Ermeni katliamlarının ve zulümlerinin önlenmesi için, daha hızlı hareket edilmesinin gerekli olduğu düşüncesi üzerine, bölgenin kurtarılması için gerekli plânlama değişikliklerinin yapılması sağlanmıştır .

14 Şubat 1918'de Kolordu Karargâhını Erzincan'a kuran Kazım Karabekir Paşa, emrindeki askerlere bir beyanname ile teşekkürlerini bildirmiştir. 3. Ordu Kumandanı Mehmet Vehip Paşa da Erzincan'a gelerek Ermeni katliamlarını bizzat incelemiştir. Bölgenin tamamen temizlenmesi için ileri hareket devam ettirilmiş, 15 Şubat'ta Halit Paşa komutasındaki 86. Süvari Fırkası Fırat boyundan ilerleyerek Ermenileri takibe koyulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Sansa boğazından kaçan Ermeni birlikleri 16-17 Şubat'ta Tercan'a çekilmişler, 1. Kafkas Kolordusu birlikleri 22 Şubat'ta Tercan'ı, 2. Kafkas Kolordu birlikleri de Bayburt'u Ermenilerden temizlemiştir.

IV. Kolordu birlikleri Van gölü bölgesindeki ileri harekâtını sürdürmüş ,diğer bölgelerde de ileri harekâtlar başarıyla devam ettirilerek, 21 Şubat'ta Bayburt, 24 Şubat'ta Trabzon Kurtuluşa kavuşturulmuştur. 3. Ordunun ileri harekâtı devam ederek ,7 Mart'ta Artvin,12 Mart'ta Erzurum, 2 Nisan'da Van, Ermenilerden temizlenmişti.

Güneyden kuzeye doğru sürdürülen ileri takip harekâtı ile14 Nisan'da Patnos, Tutak, Hamur, Diyadin, Taşlıçay ve Bayazıt, 15 Nisan'da da Ağrı, 16 Nisan'da Eleşkirt üç buçuk yıl süren işgalden kurtarılmıştır. 25 Nisan'da Kars, Ermenilerden geri alınmıştır. İleri harekât daha da sürdürülerek, Eylül ayının ortalarına doğru Bakü dahil bütün Güney-Batı Kafkasya ordumuz tarafından yeniden topraklarımıza katılmıştır. Ancak, Ermeni sergerdeler daha evvel işledikleri melanetlerine geçtikleri her yerde devam da etmişler, kadınların ırzına tecavüz, yakma, yıkma,yağmalama ve öldürmeden geri kalmamışlardır. Ermeni vahşeti tüyler ürpertici boyutlara vardırılmıştır. (KARABEKİR1990:64-32, METEL 2001:87-92, NALBANTOĞLU 1992:71-74).

C. Sonuç

Yakın tarihimizde yaşadığımız toplum olaylarına, edebiyat ürünleri desteğinde bir yaklaşımda bulunmaya çalıştık. 1. Dünya Savaşı'nın genel çizgileri ile Osmanlı coğrafyasındaki durumu ve Ağrı bağlamında işgal ve Ermeni mezalimini kaynaklara dayanarak tasvir ettik. Edebî ürünlerden örneklerle de tarih olaylarının dile getirilişini vermeye çalıştık. Bilinen Rus emperyalizmi ve Avrupalı devletlerin geçmişteki Haçlı zihniyeti, ülkemizdeki azınlıklar üzerinde dün de etkili olmuştur bugün de başka renk ve tonlarda sürdürülmektedir.

1071 Malazgirt zaferinden, 29 Ekim'e bu topraklarda bir oluşum söz konusudur. Türk milleti de yakın çağlarda oluşmuş bir mozaik olmayıp, on bin yıllık geçmişinde bayrağı ve kılıcı ile adaletini Peçili körfezinden Av-

Levent Sahverdi Arşivi

çok fedakârlıklara katlanmak mecburiyeti ile karşı karşıyayız. Milletimizin çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkartılması ülküsünde gösterilecek her türlü gayrette birlik ve bütünlüğümüzün temel öğelerinin ahenkle dengelenmesi sağlanmalıdır. Bilgi toplumunun hedef insan gücü; her türlü bilgisizliğin, fakirliğin ve fikir ayrılıklarının giderilmesinde etkili kılınacak güç, çağdaş kültür değerleri ve millî birlik ve beraberlik anlayışıdır.

Bütün şehitlerimizi bir kere daha rahmetle, gazilerimizi ve onların torunlarını şükranla anıyor, ülkemize dirlik ve düzenlik, insanlığa barış ve kardeşlik temenni ediyorum. Sizlere, millî birlik ve bütünlüğümüzü on kıtalık bir destanla işleyen bir halk ozanının dizeleriyle veda ediyorum. (Aşık Veysel Şatıroğlu'dan Birlik Destanı)

Levent Şahverdi Arşivi

4. KAYNAKLAR

1- ALPASLAN, İsmet, Her Yönüyle Ağrı, Ankara, 1995.

2- ARSLAN, Ensar, Halk Şiirimizde Tarihi Olaylar, Diyarbakır, 1999.

3- ARVAS, S. A.,Türkiye Gazetesi 1987, İstanbul.

4- AYHAN, Yalçın, Belgelerin Işığında Türk Ermeni Meselesinin İç-yüzü, İstanbul,1975.

5- BANOĞLU, N., Ahmet, Ermeni'nin Ermeni'ye Zulmü, Ankara, 1976.

6- ÇÖHÇE, Salim, Büyük Ermenistan Kurma Projesi, www.ea-ren.org.2001.

7- DUMLU, Ahmet, Belgelerle Ermeni Mezalimi, Erzincan, 1983.

8- ERÇIKAN, A., Belgelere Göre Ermeniler, Ankara 1919.

9- GÜRÜN, Kamuran, Ermeni Dosyası, Ankara, 1983.

10- HALAÇOĞLU, YUSUF, Ermeni Tehciri, Ankara, 2001.

11- KARABEKİR, Kazım, Doğu'nun Kurtuluşu, Erzurum, 1990.

12- KARİBİ, Geleişvili, Petre, Kızıl Kitap, Gürcistan, 1921.

13- KOÇAŞ, Sadi, Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, Ankara, 1967.

14- KURAT, A. Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990.

15- METEL, Ali Balkan, Ermeni Mezalimi ve Gerçekler, İstanbul, 2000.

16- NALBANTOĞLU, Muhittin, Türklere Karşı Ermeni Vahşeti, İstanbul 1992 .

17 - OKUR, M.-URAL ,S ,1. Dünya Savaşında Türkiye , Erzurum, 2001.

18- ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, C. 7, İstanbul,1978.

19- SEYHAN, Müşerref, Katıldığım Dört Savaş ve Yaşam Öyküm, Ankara, 2000

20- TANSEL, Sadettin, Mondros'tan Mudanya'ya II.C., Ankara, 1978

21- TURAL, Kemal, Destandan Tarihe Akan Duyarlılık, Ankara, 2000.

Levent Şahverdi Arşivi

22- URAS, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1987.

23- YAVUZ, Nurcan, İşgal ve Mezalimde Erzincan, Erzincan,1995.

24-YILDIRIM, Cemal, Belgelerle Ağrı'da Ermeni Mezalimi, İstanbul, 2002.

25- YILDIZ, H. Dursun, Büyük İslam Tarihi, C.12, İstanbul,1993.

Levent Şahverdi Arşivi

Ağrı ve ilçelerinde kurtuluş coşkusu

Orhan Akkurt
Hayrettin Aşçı | Ağrı, Patnos

Ağrı ve ilçelerinin düşman işgalinden kurtuluşunun 85. yıldönümü kutlamaları coşkulu törenlerle yapıldı. Ağrı merkez, Patnos, Tutak ve Hamur ilçelerindeki kurtuluş kutlamalarında temsili milis kuvvetlerinin gösterisi izleyenleri duygulandırdı.

Ağrı, Patnos, Tutak ve Hamur'un düşman işgalinden kurtuluşunun 85. yıldönümü törenlerle kutlandı.

Ağrı'da sabahın erken saatlerinde Abide Meydanı'na çelenk koyma töreni ile başlayan etkinliklere, vatandaşlar da büyük ilgi gösterdi. Çeşitli etkinliklerle kutlanan törende, temsili milis kuvvetlerinin yaptığı gösteriler protokolü ve izleyicileri duygulandırdı.

Milis kuvvetlerin gösterisinden sonra günün anlam ve önemini belirten Ağrı Belediye Başkan Vekili İsmail İşçimen, "Tarihin altın sayfalarına yazılan Ağrı'nın kurtuluşunun 85. yıldönümünü büyük bir coşku ile kutluyoruz. Bugünlere gelmemiz için mücadele eden bütün kahramanları unutmak mümkün değil, hepsini saygıyla anıyoruz." dedi. Daha sonra folklor gösterisi ile devam eden kutlama, okulların geçiş töreni ile sona erdi. Törene Ağrı Valisi Hüseyin Yavuzdemir, Tugay Komutanı Tuğgeneral Sabri Demirezen, Ağrı Belediye Başkan Vekili İsmail İşçimen ve çok sayıda vatandaş katıldı.

Ağrı'nın Patnos, Tutak ve Hamur ilçelerinde de kurtuluş törenleri yapıldı. Patnos'taki kurtuluş törenine Kaymakam Osman Tunç, Tugay Komutanı M.Mutlu Arıkan, Belediye Başkanı İhsan Çelik, Emniyet Müdürü Sinan Yılmaz, askeri erkân, öğrenciler ve vatandaşlar katıldı. Törende konuşan Patnos Belediye Başkanı İhsan Çelik, "İstiklal Harbi'nde düşmana, talanla edemeyeceği mağlubiyeti ve cesaretle karşılaştı. Halkın birlik ve beraberliği ile düşmana ananı verilmedi." dedi. Törende Patnos Lisesi öğrencilerinin sergilediği folklor gösterileri de ilgiyle seyredildi.

Ağrı ve ilçelerinin düşman işgalinden kurtuluş törenlerine bürokratların yanısıra çok sayıda vatandaş da katıldı.

Turhan Kaya: Ağrı'nın stratejik önemi büyük

Ağrı'nın kurtuluşunun 85. yıldönümü nedeniyle Halk Eğitim Merkezi'nde bir konferans veren Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr Turhan Kaya, Ağrı'ya Ruslar ve Ermenilerin devamlı göz koyduğunu, bundan dolayı da bu bölgelere ihraat bulduğu söylendiklerini söyledi. Ağrı Valiliği ve Milli Eğitim Müdürlüğü'nce düzenlenen konferansta davetlilere, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı ile ilgili türkü ve şiirler dinletilirken Kaya, tepegöz gösterileri ile de savaş anlarını canlandırmaya çalıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin bugününü anlamak için geçmişi iyi bilmek gerektiğini ifade eden Kaya, "Doğu Anadolu, Avrupa ve Rusya için stratejik bir öneme sahiptir. Ağrı, Anadolu'nun giriş kapısıdır. 1878 yılında Doğubeyazıt ve çevresine gelen Ruslar, buradan çıkarken Ermenileri ve daha birçok erkan insanları yerleştirmişlerdir. Ermenilerin paralarında ve bayraklarında Ararat var. Kendilerini bölgede çoğunluk kabul eden Ermeniler hiçbir zaman çoğunluk olamamışlar." dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİNDEN HABERLER

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE İLİŞKİN YURT DIŞINDAN HABERLER VE YORUMLAR

Hüseyin TOSUN*

A- Odesskiye Izvestiya Gazetesinde Çıkan Atatürk'ün Mirası ve Sovyetler Sonrası Toplumun Modernizasyonu Konulu Yazı Üzerine

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptıklarının büyüklüğü her geçen gün yalnızca Türk ulusu tarafından değil başka uluslar tarafından da kabul edilmektedir. Çünkü gerçekleştirilen gelişmeler kendi coğrafyasını ve tarihini aşmaktadır. Bundan dolayı yeni sorunların giderilmesine örnek teşkil etmekte, cevap olabilmekte ve ayrıca yükselen yeni değerlerle de bağdaşabilmektedir.

Örneğin 20. yüzyılın sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeni devlet ve topluluklar belirmiş ve doğal olarak bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Kuşkusuz bu devletler ve topluluklar karşı karşıya kaldıkları sorunları ve gereksinmelerinin cevaplarını da Atatürk'ün ortaya koyduğu uygarlık projesi içinde arayabileceklerdir. Çünkü Atatürk'ün uygarlık projesi özde bir bağımsızlık hareketi, kültür ve uygarlık atılımıdır. Yeni ortaya çıkan devlet ve toplulukların gereksinimleri de bu amaçların paralelinde bulunan bağımsızlık ve çağdaşlaşmadır.

Bu aşamada Atatürkçülük bu topluluk ve devletlere yeni bir ideoloji olarak sunulmamalıdır. Çünkü bu devlet ve topluluklar 70 yıllık koyu bir Sovyet jdiolojisi baskısından sıkılmışlardır. Nihayetinde bu ideolojinin çözülmesi sonucu bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu bağlamda **Odesa Mecnikov Milli Üniversitesi Rektör Yardımcısı Felsefe Profesörü Vasily POPKOV** tarafından **"Atatürk'ün Mirası ve Sovyetler Sonrası Toplumun Modernizasyonu"** konulu bir makale kaleme alınmış ve 24 Temmuz 2003 tarihinde Odesskiye İzvestiya gazetesinde yayınlanmış ve Odesa Başkonsolosluğumuz tarafından Türkçe tercümesi merkezimize gönderilmiştir.

Atatürk'ün "İlk Toplum Modernleştirme Adamı" olarak nitelendirildiği söz konusu yazıda; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılması Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına benzetilmekte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile çağdaş Rusya'nın ve Ukrayna'nın kurulması kıyaslanmaktadır. Örneğin Ukrayna'nın Türkiye gibi bir Millî Kurtuluş savaşı sonucunda değil, merkez tarafından yapılan politik kontrolden kurtarmak isteyen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yüksek Yönetimindeki ulusal makamların ayrılıkçı kararlarının sonucu olarak kurulduğu, hal böyle olunca da Ukrayna'nın büyüklüğü ve karizması itibariyle Atatürk'e benzer bir lidere sahip olamadığı ve olamayacağından hareketle, ayrıca Atatürk'ün karizmatik kişiliği ve reformlarının önemi vurgulanarak Türk halkının tecrübesinin Rus ve Ukrayna halkı için örnek teşkil edebileceği belirtilerek, Ukrayna'nın Atatürk gibi cesur ve özverili bir harekete olan ihtiyacın başarılabileceği inancı belirtilmektedir.

Atatürk'ü ve eserinin büyüklüğüne güzel bir örnek teşkil eden bu makalenin Türkçe çevirisinin tamamının Türk okuyucuya da ulaştırılmasının önemli olacağı inancı ile aşağıda sunulmuştur.

"Prof. Vasily POPKOV'un Kaleme Aldığı; Atatürk'ün Mirası ve Sovyet Sonrası Toplumun Modernizasyonu

Bilindiği gibi, 1934 yılında Atatürk soyadı verilen Mustafa Kemal, yalnız Türk Millî kurtuluş hareketinin lideri olarak değil, aynı zamanda yeni Türkiye'nin siyasal mimarı olarak tarihe geçmiştir. Atatürk, I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan dev imparatorluğun yıkılması ve İtilâf Devletleri'nin işgali ile çarpılan Türk toplumunun bilincini değiştirmiştir. Atatürk'e "İlk Toplum Modernleştirme Adamı" diyebiliriz. Bu konuda Atatürk'ü tarih sahnesinde Ruzvelt takip eder.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı tarafından yapılan reformların radikalizm derecesini anlayabilmek için 20. yüzyılın ilk üçte birlik bölümüne bir göz atmamız gerekir. 17. yüzyıldaki durumu itibariyle Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Suriye, Iran, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Dağıstan, Kırım Hanlığı, Ukrayna'nın Podolye bölgesi, Besarabya, Moldova, Romanya, Transilvaniya, Bulgaristan, Makedonya, Yunanistan, Sırbistan, Hırvatistan ve Macaristan gibi devletleri ve toprakları içeren İmparatorluk, sonunda Anadolu yarımadası ölçüsüne kadar küçültülmüştür. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin dağıtılması ve bağımsız devletlerin kurulması sonucu 280 milyonluk halkın düştüğü şoka benzemektedir.

Atatürk, toplumda İmparatorluğun yeniden kurulması yönünde istekler olmasına rağmen, mümkün olduğunca geniş çerçeve içinde ve 1923 Lozan Barış Anlaşması ile belirlenen sınırlarda yeni devleti kurmaya karar vermiştir. Atatürk, yalnız bu sayede milletin varlığını koruyabilir ve onun sosyal ve ekonomik gelişmesi için gerekli zemini oluşturabilirdi.

Atatürk tarafından atılan ikinci radikal adım ise siyasal sistemin tamamen değiştirilmesi olmuştur. Cumhuriyet ilân edildikten 4 ay sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi hilâfeti kaldırma kararını almıştır. Eski Osmanlı hükûmdarların aile fertleri de Türkiye'den sınır dışı edilmiştir. Böylelikle, ataması üst merci kararı ile yapılan kişiler toplumsal yaşamdan uzaklaştırılmıştır. Türkiye, daha önceden ne olduğu bilinmeyen Cumhuriyetçilik dönemine girmiştir.

Mustafa Kemal, siyasal reformlarını daha da derinleştirerek toplumun dinî ve ideolojik havasını değiştirmiştir. O, eski ideoloji sistemi kalsa idi, hiçbir siyasal reformun hayata geçirilemeyeceğini çok iyi biliyordu. Sonuçta din ile devlet işlerini birbirinden ayırma kararı alındı. Osmalı İmparatorluğu'nun yüzyıllarca İslâm dinine bağlı ve bu dini yaymaya çalıştığı göz önüne alınırsa, yapılan siyasal reformların milyonlarca Türk insanının bilincinde ne derece radikal bir etkiye sahip olduğu. anlaşılacaktır. Toplumsal akışkanlığa aykırı hareket ederek, bu akışkanlığı Avrupa'nın siyasal ve manevî değerlerine yönlendirebilmek, ayrıca din ile

Levent Şahverdi Arşivi

devleti birbirinden ayırabilmek, büyük cesaret isteyen bir iştir. Burada vurgulamaya değer husus şudur: Türk halkı, ulusal kurtuluş hareketinin lideri olarak Atatürk'e o kadar çok güveniyordu ki, bu ve bir dizi diğer radikal reformlar Türkiye'de başarı ile gerçekleştirilebildi.

Dolayısıyla, şeriat mahkemeleri kaldırılarak dinî vakıflar kapatılmıştır. Hükûmete bağlı olan Diyanet İşleri ve Vakıflar İdaresi Başkanlıkları kurulmuştur. Tüm dinî okullar kapatılmış ve Türkiye'nin tüm öğretim kuruluşları Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Lâtin alfabesini temel alan yeni Türk alfabesinin hazırlanması ve Türkiye'de Avrupa ağırlık ve uzunluk ölçülerinin uygulanması, Türkiye'yi Avrupa istikametine döndürmüş, Avrupa'yı Türkiye'ye; Türkiye'yi de Avrupa'ya açık hale getirmiştir.

Bu durum, Avrupalılaştırma, modernleştirme ve tarihi geleneklerin birbirini etkileyerek yeni toplumu ve toplumsal bilinci nasıl oluşturabildiğini gösterebilen ilk ve inandırıcı örnek olmuştur.

Muhtemel felâketi önleyen başarılı toplumsal modernleştirme örneğine eski Sovyetler Birliği toplulukları büyük ilgi göstermektedir. Bunların arasında çağdaş Rusya ve çağdaş Ukrayna'nın sorunları özel bir yer almaktadır.

Çağdaş Rusya, Atatürk reformları dönemindeki Türkiye'nin durumuna en benzer durumda bulunmaktadır. İlk önce, Rusya'nın İmparatorluk benzeri statüsü vardı. Baltık ülkeleri, Beyaz Rusya, Moldova, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetlerini kaybedince, Rusya tek başına kalmıştır. Ancak Rusya, Türkiye'den farklı olarak, 1920'li yıllardaki gibi işgalci güçlere karşı savaşmamıştır. Aynı şekilde, Rusya'da, Atatürk'e benzeyen bir ulusal kurtuluş hareketi lideri ortaya çıkmamıştır. Bununla birlikte çağdaş Rusya örneğinde, Rus ulusal düşüncelerini en derin ve hararetli şekilde ortaya koyabilecek bir lider arayışı içindeki ulusal hareketler aktif olarak ortaya çıkmaktadır. 20. yüzyılın ilk üçte birlik dönemindeki Türkiye gibi, çağdaş Rusya da bir seçim ile karşı karşıya kalmıştır. Ya, bütün gücünü kaybedilen toprakları geri alabil-

Levent Şahverdi Arşivi

mek için harcayacak, (bu durumun muhtemel sonucu uzun sürecek çatışma ve mevcut ekonomik potansiyelin kaybedilmesidir) veya şimdiki kaderine boyun eğerek mevcut güçlerini modernleştirme, teknik gelişme ve ekonomik büyümesine yöneltecektir.

Eğer Rusya ikinci yolu tutacaksa, o takdirde hem Batı, hem de Doğu'daki teknik açıdan gelişmiş ülkelerle ilişkilerin yoğunlaştırılması önem taşımaktadır. Aynı şekilde Rus toplumunu yenileştirme politikası uygulanmalı, bireylerin gelişmesini sağlayıcı ve üretim artışına imkân verecek sosyo-ekonomik yapılar geliştirilmelidir.

Ancak bütün bunlar, Rusya'nın içinde bulunduğu kronik durumu değiştirmiyor: Gerçekleşemeyen Rus Peygamberliği, Rusluk bilinci, gerek Rusya içinde, gerekse dışarıda bulunan tüm Rusların kaderinin ne olacağı konusu, gibi.

Çok önceleri, Çadayev, Rus milletinin dünyaya "Sosyal sorunların büyük kısmını çözmeye, eski toplumlarda oluşan fikirlerin büyük bölümünü tamamlamaya, insanlığı uğraştıran en önemli sorunlara cevap bulmaya" gönderildiğine ilişkin fikirler beyan etmişti.

Ancak Ruslar, bu seviyeye ihtilâl ve yayılmacılıkla değil, içsel değişimle, içsel millî genetik kodun meydana getirilmesi ve kendi iç güdülerine uyarak çıkabileceklerdir.

Avrupa ve Asya kökenine sahip olan Türk halkının manevî tecrübesi, bundan sonraki gelişme yolunun çizilmesi konusunda benzer durumdaki Rus halkı için örnek teşkil edebilir

Ukrayna toplumunda kendine Özgü bir durum ortaya çıkmaktadır. Bağımsız Ukrayna, Türkiye gibi Millî kurtuluş savaşı sonucunda değil, merkez tarafından yapılan politik kontrolden kurtarmak isteyen SSCB Yüksek Yönetimindeki ulusal makamların ayrılıkçı kararlarının neticesi olarak kurulmuştur. Hal böyle olunca, Ukrayna, büyüklüğü ve karizması itibariyle Atatürk'e benzer bir lidere sahip olmadı ve doğrusu da sahip olamazdı. Ukrayna üst düzey yönetiminde kalan eski politikacıların güçsüzlüğü, çıkarcılığı ve siyasal cesaretinin olmaması nedeniyle Türkiye'de Atatürk tarafından yapılan, toplumu hızla ilerleten ve başlangıç için iyi koşullar ya-

Levent Şahverdi Arşivi

ratan cesur, hızlı ve dinamik reformlar Ukrayna'da yapılamamıştır. Ukrayna toplumu devlet zihniyetinden ziyade kabile zihniyetine yakın fikir hareketlerinin etkisinde gelişmekteydi. Buna rağmen, 10 yıldan fazla bir tarihe sahip olan ve bir çok milliyetten oluşan yeni Ukrayna toplumunda, büyük ve en önemlisi gerçek değişimlere ilişkin bir beklenti meydana geldi.

Her şeyden önce, Ukrayna toplumu, kendisini SSCB'ne entegre edilmeyecek ayrı bir toplum bilincine ulaşmıştır. Bu bilinci, Ukrayna'nın her hangi bir büyük devletin çıkarlarına hizmet etmeyen ve çok yönlülük olarak nitelendirilemeyecek uzun vadeli bir dış politika oluşturulmasını zarurî kılmaktadır.

İkinci olarak, Ukrayna toplumu, zaman içinde "Sovyet halkı-enternasyonel bütünlük" ve "etnik Ukrayna milleti" fikirlerinden arındırılmaktadır. Toplumda yavaş yavaş etnik ve dil sorunu üzerinde gerçekçi yaklaşımlar oluşmaktadır. Ukrayna'nın Ukraynaca ve Rusça konuşan 2 etnik grubun çok önemli rol oynadığı ve 130'dan fazla milletin ortak evi olduğu gittikçe daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır.

Üçüncü olarak, Ukrayna toplumu, Ukrayna'yı yöneten sosyo-politik gücün ne oligarşi, ne halkın fakir kesimlerinin değil, ancak Batı'da "orta tabaka" denilen ve çok sayıda güçlerin (üretim güçleri, entelektüel güçler, manevî değerleri, kalifiye hizmetlerin üreticileri) birleşiminin olması gerektiğini anlamaya başladı. Özellikle bu orta tabaka, toplumsal çevre ve kişiliğin gelişmesini sağlayan toplumun bel kemiğini oluşturabilir.

Bu ve bunun gibi eğilimler sayesinde çağdaş Ukrayna toplumunda yeni politik oluşumların meydana gelmesi beklenmektedir. Ukrayna, istikrarlı ve dinamik büyüme ile uzun vadeli gelişmesini sağlayacak, hızlı ve etkili reformları yapabilecek siyasal yönetime ihtiyaç duymaktadır.

Ukrayna, tüm vatandaşlarının toplumun bütün alanlarının yönetilmesine aktif şekilde katılabilmesi, tüm yönetim birimlerinde yetkilerin etkin biçimde dağıtılması ve sonuç olarak bütün Ukrayna yönetiminin sürekli modernleştirilmesine ihtiyaç duymaktadır. Merkez ile bölgeler, yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkilerin en iyi seviyede olması, yukarıdaki durumun meydana gelmesi için bir zorunluluktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ukrayna'da, toplumun gelişmesine amaç ve anlam verecek, toplum içinde kültür-milliyet ilişkilerinin optimal modelini yaratacak manevî ve ideolojik reformlara ihtiyaç duymaktadır.

Ukrayna'nın üretim güçlerinin arttırılmasına, en fazla üretim yapan kesimlerinin geliştirilmesine, kalifiye işçi, çiftçi, orta ve küçük Ölçekli işletmeler, bilim adamları ile eğitim, sağlık ve kültür alanlarında çalışanların gelişmesini sağlayacak yasa paketi ve hükûmet kararlarına ihtiyacı vardır.

Ukrayna, barındırdığı çok uluslu halkın kaderinden sorumlu olabilecek, reformları başarı ile tamamlayabilecek, çok ciddi ve çalışkan, sorunlara çözümler üreten bir politik yönetime ihtiyaç duymaktadır.

Ukrayna Cumhurbaşkanı L. D. Kuçma tarafından önerilen siyasal reform paketi, bu gibi beklentileri belli ölçüde canlandırmıştır. Halk bu konuda çok sayıda eleştiri, öneri ve yapıcı fikirler beyan etmiştir. Şimdi her şey Ukrayna siyaset liderlerinin öneri ve fikirlerine, Ukrayna'nın modernleştirilmesine ilişkin sistemli bir proje haline getirebilecek siyasal iradesine bağlıdır.

Yeni Türkiye'nin temelleri arasında, sadece ismi ile değil, yaşam tarzı ile de bunu teyid eden Atatürk vardı. Yeni Ukrayna, bunun gibi cesur ve özverili bir harekete ihtiyaç duymaktadır ve zannedersem, bunu başaracaktır."

Levent Sahverdi Arşivi

B- Atatürk ve Devrimlerini Öğretip Yaymaya Yönelik Yurt Dışında Kurulup Faaliyet Gösteren Derneklerden Avustralya Atatürk Kültür Merkezi

PO Box 1147 AUBURN NSW 2144

Küreselleşme tartışmaları ve uygulamalarının yoğun olarak yaşandığı günümüz dünyasında bazı değerlerin önemi her geçen gün daha fazla anlaşılmaktadır. Örneğin Türk ulusu için hayati öneme sahip olan Atatürk Devrimleri yalnız ülke içinde değil sınırlarımız dışında da korunmaya, incelenmeye ve günün şartlarına göre yeniden değerlendirilmeye devam etmektedir. Bu amaçla Türkiye dışında dünyanın çeşitli yerlerinde bir çok dernek ve araştırma merkezleri kurulmaya devam etmektedir. Bunlardan birini de 1993 yılında **Avustralya'da kurulan ve Po Box H47 Auburn NSW 2144 adreste faaliyetlerini sürdüren Avustralya Kültür Merkezi** oluşturmaktadır.

Atatürk ve Atatürkçü düşünceyi birinci elden kaynaklardan öğrenip yaymak, en genel çerçevede Atatürkçü düşünceye düşman olmayan kişiler arasındaki ilişkileri ve dayanışmayı geliştirmek amacıyla çalışma programı başlatan merkez, gerekçelerini ise Atatürk'ün hedefleriyle birlikte bıraktığı Türkiye ile günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin birbiriyle örtüşmediği gerçeğine dayandırmaktadırlar.

Dernek yöneticileri, Atatürk ve Atatürkçü düşünceyi birinci kaynaklardan öğrenmenin, yurt dışındaki Türkler için, özellikle burada doğan ikinci ve sonraki kuşakların çağdaş bir kimlik geliştirebilmesi için çok önemli olduğuna inanmaktadırlar. Onlara göre göçmen olmak bir kimlik sorununu beraberinde getirmektedir. İçinde bulundukları Avustralya kültüründe yer alırken, içinden geldikleri Türk kültürüne karşı yerleşik önyargılarla karşılaşmaktadırlar. Yani burada bireysel kimlikleriyle algılanmaktan önce "Türk" olarak algılanmaktadırlar. "Türk" imgesinin, buradaki egemen kültürlerin uzak yakın tarihlerinden gelen, ne asılsız, ne korkunç önyargılarla doldurulmuş olduğunu yaşayarak gördükleri inancındalar. Ayrıca küreselleşme ile dışlanmaya çalışılan Müslümanlık imgesi de bilinçli ya da bilinç-

Levent Şahverdi Arşivi

siz olarak Türk imgesi ile özdeşleştiriliyor. Kısacası güzel ülkemizin uluslar ailesindeki itibarı yurt dışındaki bireysel kimlik sorunlarınında önemli bir belirleyicisi durumundadır. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı, çağdaşlaşması ve sonsuza kadar yaşatılması buralardaki Türk kimliği için yaşamsal önemde olduğunu belirterek söz konusu derneğin Türk ve dünya kamuoyuna yaptığı birlikte çalışma çağrısı ekte sunulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

EK:

AVUSTRALYA ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZÎ
PO Box 1147 AUBÜRN NSW 2144

Avustralya Türk Toplumunun Aydınlık İnsanları, Sevgili AKM Üyeleri,

Avustralya Atatürk Kültür Merkezi (AKM) kurulduğu 19 Mayıs 1993 tarihinden bu yana, başta çocuklarımız ve gençlerimiz olmak üzere toplumumuzun bütün kesimlerine ulaşmaya çalışıyor.

Nisan ayında yapılan onbirinci genel kurulla görevi devralan yönetim kurulunuz olarak, ekli çalışma programını hazırladık. "Atatürk ve Atatürkçü düşünceyi birinci kaynaklardan öğrenmeyi" programımızın amaç maddesi olarak tesbit ettik.

Tesbit edilen amacı hangi gerekçelere dayandırdığımızı ve ne tür çalışmalarla bu amacı gerçekleştireceğimizi ekli çalışma programı metninde ayrıntılı olarak açıklamaya çalıştık.

Yönetim kurulu olarak, gelecek genel kurulda bu çalışmaların ne kadarını yapıp ne kadarını yapamadığımız konusunda size hesap vereceğiz. Böyle olmakla birlikte, bütün üyelerimizin eylemli katılımı olmaksızın bu çalışmaların bütününün başarılamayacağının bilincindeyiz. Üç grupta topladığımız projelerle ilgili olarak sizlerin yaratıcı düşüncelerinizi ve eylemli katkılarınızı bekliyoruz.

Anavatanımız Türkiye'nin içerden ve dışardan kuşatılmışlık altında olduğu bu günlerde, Atatürk'ün mirası cumhuriyetimizi, çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırıp sonsuza kadar yaşatabilmek için başarılı olmak zorundayız. Birlikte çalışarak bunu başaracağımıza yürekten inanıyoruz.

Sevgi ve saygılarımızla.

Avustralya Atatürk Kültür Merkezi Yönetim Kurulu 22 Temmuz 2003

Levent Şahverdi Arşivi